KVÜÕA TOIMETISED
9/2008

■

KAITSEVÄE ÜHENDATUD ÕPPEASUTUSED

EESTLANE SÕDURINA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

Mart Haber
Kapten

Kõrgem Sõjakool 1921–1940
ja selle lõpetanute väitekirjad

Toimetised
9 / 2008

TEGEVTOIMETAJA (*executive editor*): Andres Saumets (Estonia)

TOIMETUS (*editorial board*): Ken Kalling (Estonia), Alar Kilp (Estonia), Peeter Kukk (Estonia), Rain Liivoja (Finland), Enno Mõts (Estonia), Erik Männik (Estonia), Andreas Pawlas (Germany), Claus Freiherr von Rosen (Germany), Volker Stümke (Germany)

KEELETOIMETAJAD (*language editors*): Karen Kuldnokk (Estonia), Epp Leete (Estonia), Roy Lowthian (United Kingdom), Reet Pungar (Estonia)

KOLLEEGIUM (*editorial council*): Aarne Ermus (Estonia), Jakob Kübarsepp (Estonia), Ants Laaneots (Estonia), Raul Mälk (Estonia), Ago Pajur (Estonia), Eric Allan Sibul (USA), Villu Tamul (Estonia), Peeter Tulviste (Estonia), Martti Turtola (Finnland)

Koostaja ja toimetaja:
Andres Seene
Kaanekujundus, teksti- ja pilditöötlus:
Eduard Astel
Keeletoimetaja:
Reet Pungar
Tõlked inglise keelde:
Epp Leete, Mall Leman
Käsikirja ja selle osade retsensendid:
Ago Pajur, Villu Tamul, Tõnu Tannberg, Peeter Tulviste
Väljaandes kasutatud illustratsioonide allikad
Riiklikud kogud:
KVÜÕA Muuseum
Rahvusarhiivi Filmiarhiiv
Rahvusarhiivi Riigiarhiiv
Soome Sõjamuuseum
Viljandi Muuseum
Erakogud:
Agur Benno, Meelis Kivi, Aleks Kivinuk, Ilmar Koppel, Meelis Laanemets, Tõnis Nõmmik, Heiki Rammul, Vello Tasa
Publitseeritud allikad:
Kõrgem Sõjakool 1921–1931. Tallinn, 1931
Luts, A. Heitluste keerises I–II. Stockholm, 1975/1976
Mengel, H. Suurim armastus II. New York, 1961

ISSN 1736–0242
ISBN 978–9985–9513–6–1

Autoriõigus Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 2008
Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

Sissejuhatus 5

I osa. Kõrgem Sõjakool 1921–1940 9

Andres Seene
Kõrgem Sõjakool 1921–1940 11
Lisa 1. Kindralstaabi Kursuste ajutine põhikiri (1921) 81
Lisa 2. Kõrgema Sõjakooli seadus (1931) 85
Lisa 3. Kõrgema Sõjakooli V lennu (1929–1931) tunnid ja praktilised tööd. 91
Lisa 4. Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride iseseisvate kirjalike tööde juhend (1931) 94
Lisa 5. Kindralstaabi Kursused/Kõrgema Sõjakooli 1921–1940 lõpetanud ohvitserid ja nende kaitstud väitekirjad 98

II osa. Väitekiri 113

Mart Haber
Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Tallinn, 1932 115
Konspekt 285
Lisad 297
Ettekande kava 374

III osa. Lisandusi ja kommentaare väitekirjale "Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks" . 375

Andres Seene
Mart Haber – eestlane sõdurina 377

Ken Kalling, Andres Seene
Rahvustervikluse kontseptsioon sõjanduses (Mart Haberi Kõrgemas Sõjakoolis 1932. aastal kaitstud väitekirja analüüs) 386

Summaries 399

SISSEJUHATUS

Käesolev väljaanne tutvustab kõrgema sõjalise hariduse tekkelugu Eesti Vabariigis 20. sajandi algul. Publikatsiooni esimeses osas on vaatluse all Kõrgema Sõjakooli[1] (ja sellele eelnenud Kindralstaabi Kursuste) asutamine, selle struktuuri ja õppemetoodika areng ning üldeesmärgid. Kuigi Kõrgemas Sõjakoolis koostati juba asutuse kümnendaks aastapäevaks põhjalik tegevusülevaade nii sõnas kui pildis,[2] pole seni kooli hilisemast tegevusest ja toonasest kogemusest üldistatud käsitlusi ilmunud. Siinne väljaanne üritab tekkinud tühikut täita, pakkudes ülevaadet Kõrgemast Sõjakoolist, selle vilistlaskonnast ja kooli lõpetanud ohvitseride väitekirjadest kui Eesti riigikaitselise mõtteloo allikatest.

Sõjateaduse ja sõjateaduslike väitekirjade temaatika on taas aktualiseerunud uue keskastmekursuse (magistriõppe) avamisega Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes (KVÜÕA) 2005. aastal. Siinse väljaande esimeses osas antakse ülevaade aastail 1921–1940 Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride väitekirjade teemadest, väitekirja koostamise alustest ning eesmärkidest. Loodetavasti on siin kajastatavast minevikukogemusest abi ka nüüdisaegsete riigikaitset ja sõjandust puudutavate uurimuste mõtestamisel.

Kõrgemas Sõjakoolis aastail 1921–1940 kaitstud väitekirjad peegeldavad selle ajajärgu elulisi küsimusi Eesti riigikaitse korraldamisel ning loovad ühtlasi pildi toonase kaitseväe juhtkonna püüetest ja pingutustest sellel alal. Selleks et luua paremat ettekujutust väitekirjadele esitatud nõuetest ja nende koostamisest, on käesoleva publikatsiooni kandvaks osaks kapten Mart Haberi (1897–1948) 1932. a Kõrgema Sõjakooli lõpetamisel koostatud ja kaitstud väitekiri[3].

---

[1] Aastatel 1925–1940 Kõrgema Sõjakooli nime all tegutsenud õppeasutust ei saa õppeeesmärkide poolest samastada alates 1990. aastate lõpust Tartus Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste koosseisus tegutseva Kõrgema Sõjakooliga. 20. sajandi esimesel poolel oli Kõrgema Sõjakooli näol tegemist staabiohvitsere ettevalmistanud kõrgema sõjalise õppeasutusega. Praegune Kõrgem Sõjakool valmistab oma baaskursusel ette rakendusliku kõrgharidusega nooremohvitsere ning annab neile keskastmes kraadihariduse, olles sellega võrreldav pigem varasema Sõjakooli kui ohvitseriharidusega esimest astet andnud institutsiooniga. Kuna vahepealsetel aastakümnetel on kõrgharidus ja arusaamad selle olemusest oluliselt muutunud, pole ka kõik tänapäevased ja varasemad haridusstandardid ja -astmed ohvitseride ettevalmistuses enam üheselt võrreldavad.

[2] Kõrgem Sõjakool 1921–1931. Tallinn, 1931.

[3] Käsikirja originaal Rahvusarhiivi Riigiarhiivis [Edaspidi *ERA*]: väitekiri: 495–12–633, lisad: 495–12–636, konspekt: 495–12–634; allikate nimekiri: 495–12–635.

Väitekiri, konspekt ja lisad esinevad edasises keeleliselt minimaalselt tänapäevastatud, ühtlustatud ja parandatud kujul. Paljud algtekstis esinenud terminilühendid on lahti kirjutatud, et need oleksid tänapäeva lugejale arusaadavad. Käeolevas väljaandes on üldjuhul säilitatud tolleaegset terminoloogiat ja vormistust. Tolle aja nõuetest tulenevalt vormistati väitekiri, konspekt ja lisad eraldi köidetena, mida siin polnud mõtet järgida. Lisatud on väitekirja kaitsmise kava ning väljaandele rahvusvahelisema mõõtme andmiseks ka konspekti ingliskeelne tõlge. Väitekirjast leidis pärast kaitsmist trükis avaldamist ainult kokkuvõte muinasaja eestlastest-sõdalastest (**M. H.** [Mart Haber] 1932. Eestlane sõdurina. Muistse eestlase kui võitleja iseloomustus. – Sõdur, nr 11/12. Lk 263–268). 1936. a avaldas autor lühikokkuvõtte eestlastest sõduritena ajakirja Kaitse Kodu! võidupüha erinumbris (**Haber, M.** 1936. Eestlane sõdurina. – Kaitse Kodu!, nr 13/14. Lk 441–445). Tegemist on avalikkusele suunatud lühiülevaatega, kust väitekirjas sisalduvad kriitilised ja problemaatilised seisukohad ning mõttearendused on adutavalt välja jäetud.

Nimetatud töö valimine tol ajal kaitstud väitekirjade näidiseks lähtus paljuski teema aegumatusest, aga ka käsitluse mitmetahulisusest. Töös leiavad kajastamist nii toonased arusaamad minevikust, Vabadussõda kui oluline uurimisaines ning ka tollase kaitseväe arengu problemaatika. Eeltoodust tulenevalt võiks väitekiri Eesti sõjalise mõtteloo seisukohalt huvi pakkuda ka laiemalt.

Kuigi praegusele lugejale võib siin avaldatav väitekiri tekitada mitmeid seoseid või paralleele nüüdisajaga, tuleb seda siiski hinnata eelkõige oma ajastu peegeldajana. Väitekirja teadus- ja mõtteloolist tausta selgitatakse väljaande kolmandas osas sisalduvas analüüsis. Samas antakse ülevaade ka väitekirja autori elu- ja teenistuskäigust.

Koostaja ja toimetaja

I osa.
KÕRGEM SÕJAKOOL
1921–1940

KÕRGEM SÕJAKOOL 1921–1940

ANDRES SEENE

■

Kõrgema sõjalise hariduse ajaloolisest arengust – teooria ja praktika vahekord

Kuni 19. sajandini omandasid inimesed kõrgema sõjaväelise juhi ameti ja positsiooni mitte niivõrd tänu õpingutele ja omandatud haridusele, kuivõrd karakteriomadustele. Karakterit peeti aga enamasti päritolust tulenevaks nähteks, mille juurde arvati kuuluvat ka oludele ja kultuurile vastavat haridust. Sellised eeldused määrasid kaua aega inimeste sobivuse nii juhtivatele poliitilistele kui sõjalistele ametikohtadele. Enne 16. sajandit puuduvad andmed praktilistele kogemustele lisanduva spetsiifilise sõjalise hariduse andmise kohta Euroopas. Esimesena pääsevad sellised ideed sõjaväe juhtide süsteemsemast ettevalmistamisest maksvusele tehnilistel aladel. Ohvitseride süstemaatilisemast väljaõppest saab rääkida alates absolutistlike riikide tekkest 17. sajandil, kaasaegses mõttes sõjaväeakadeemiatest või staabikoolidest aga mitte enne 18. sajandit.[1] Uusaja tehnilised uuendused püssirohu, suurtükiasjanduse ja kindlustustööde alal, samuti kiirelt areneva kartograafia ja navigatsiooni vallas ajendasid tegelema ka teoreetilise hariduse andmisega, eelkõige matemaatikas ja loodusteadustes. Teooria ja praktika vahekord sõjaväelises hariduses oli ebaselge ja tekitas küsimusi – nagu tänapäevalgi.[2]

Euroopa ajaloos on perioodi 1550–1700 mõtestatud ka kui sõjandusrevolutsiooni ajajärku, mida iseloomustavate teguritena on muuhulgas nimetatud trükikunsti, kartograafia ja teedevõrgu kiiret arengut.[3] Need ilmingud võimaldasid valitsustel arendada oma sõjajõude tasemele, mida polnud Euroopas nähtud pärast Vana-Rooma impeeriumi hävingut. Suurte alaliste armeede administreerimine ja varustamine ei olnud lihtne ülesanne. Raskused tulenesid juba traditsioonist, sest vastavale administratiivsele tegevusele ei omistatud sõdimisel varem mingit tähtsust.[4] 18. sajandi keskel loodi Euroopa sõjavägedes kortermeistri ametikoht. Nimetatud ametikohal olija ülesandeks oli jooksvate administratiivküsimuste lahendamine sõja tingimustes. Algselt oli kortermeister vähetähtis ametiisik, kes liikus sõjakäikude ajal armee ees ja märgistas tulpade või postidega öise laagripaiga, millest on tulenenud Euroopa keeltes staabi[5] termin. Sõjaväe ees liikumine võimaldas sellel isikul või selliste isikute grupil nii geo-

---

1 **Creveld, M., van** 1990. The Training of Officers. From Military Professionalism to Irrelevance. New York: The Free Press. P. 18. [Edaspidi ***Creveld** 1990*]

2 **Hattendorf, J. B.** 2002. The Conundrum of Military Education in Historical Perspective – Military Education. Past, Present, and Future. Eds. Gregory C. Kennedy, Keith Neilson. Westport: Praeger. P. 3. [Edaspidi ***Hattendorf** 2002*]

3 **Creveld** 1990. P. 16; **Hattendorf** 2002. P. 2.

4 **Creveld** 1990. P. 16.

5 *Ibid*. P. 16. Nt saksa keeles *Stab* või inglise *staff* või *stake* – kepp (ka ametikepp), teivastulp, vai, varras (ka lipuvarras), post või tähis.

graafiliste kui sõjaliste andmete kogumist, mis eeldas ka mõningat kooliharidust. Kortermeistrid ei kuulunud algselt rügemendi alalisse koosseisu, vaid nad kutsuti teenistusse iga sõjakäigu ajaks ja vabastati pärast sõjategevuse lõppu. Teadaolevalt loodi esimene alaline rahuaegne staap pärast Seitsmeaastast sõda (1756–1763) Friedrich Suure (1712–1786) aegsel Preisimaal.

18. sajandi keskpaigas peeti heaks kortermeistriks sellist kortermeistrit, kes omas ülema usaldust, oli võimeline kaasa rääkima kõikides sõjalistes küsimustes, välja arvatud operatiivjuhtimine.[6]

Rahuaegne töö eeldas ettevalmistust ja õpinguid. Igal aastal lähetati 12 noort lootustandvat ohvitseri kuninga kaaskonda (staapi), millele tuginedes avatigi Preisimaal 1763. a esimene vastav õppeasutus – *académie des nobles*. Akadeemia lõpetajad määrati suuremate üksuste ülemate abideks ja neil avanes võimalus tõusta kõrgesse auastmesse. Õppetööd tollases akadeemias on hinnatud siiski üsna abstraktsete teadmiste põhiseks. Esimese tõelise staabikooli eelkäijaks on peetud pigem Prantsuse sõjaministri Philippe de Séguri poolt 1780. aastate algul rajatud süsteemi, et pakkuda kogenud ohvitseridele tegevust ka rahu ajal (et neid mitte sõjaväe jaoks kaotada). Ohvitseride ülesandeks sai ministeeriumi juures sõjaliste ainete ja praktiliste küsimuste teaduslik läbitöötamine ja uurimine.[7]

Põhjused, miks sõjalise kõrghariduse institutsioonid tekkisid alles 18. sajandil, on paljuski seotud üldiste ühiskondlike, poliitiliste ja sõjaliste muutustega. Kuni tolle ajani ei eristatud sõjapidamisviise (strateegiat) ja lahingujuhtimist (taktikat) teineteisest. Senine sõjapidamine ei eeldanud juhtide ettevalmistuses väga palju muud peale kehaliste harjutuste ja relvakäsitsusõppe. Raudteetranspordi ja teedevõrgu arenedes taandus sõjaväe kõrgem juhtkond vahetust lahingujuhtimisest ning keskendus selle asemel üha enam mobilisatsiooni planeerimisele, suuremate üksuste jaotamisele ja transpordile.[8]

Kuigi sõjalise hariduse institutsioonid 18. sajandil juba eksisteerisid, polnud seal antav ettevalmistus juhtidele siiski veel hädavajalik. Sõjaväe juhi positsioon polnud veel lahutatud päritolust ja klassikuuluvusest ning polnud seega midagi pelgalt klassiruumis omandatavat. Sõdade sagedus 18. sajandil ja iseloomulik elukutseliste ohvitseride sagedane liikumine ühe riigi armeest teise tähendas, et oskusteave oli erinevates olukordades kiirelt omandatav. Muutused toimusid siin alles keerukamate relvasüsteemide kasutuselevõtu, riigi õiguskorra tugevnemise ning ohvitseride ja ülejäänud sõdurkonna sotsiaalsete erinevuste vähenemisega.[9]

19. sajandil mõjutasid sõjalist haridust enim kahe juhtiva teoreetiku – Antoine-Henri Jomini (1779–1869) ja Carl von Clausewitzi (1780–1831) – käsitlused sõjast. Neis peegelduvad juba varem tekkinud vastakad seisukohad (koolkonnad), millest üks käsitas sõdimist kui loodusseadustele taandatavat nähet (sõda kui täppisteadus), sellal kui teine kaldus rõhutama sõja poliitilisi ja inimlikke aspekte (sõda kui kunst). Sajandi algul domineeris Euroopas ja mujal Jomini lähenemine. Napoleoni edu põhjusi analüüsides jõuti järeldusele, et sõjapidamist tuleb käsitada kui teadust, ning hakati arvama, et sõjaline haridus peab tuginema selgetele printsiipidele, kogutud

---

6 **Creveld** 1990. P. 17.
7 *Ibid.* Pp. 17–18.
8 *Ibid.* Pp. 19–20, 99–100.
9 **Hattendorf** 2002. Pp. 5–6.

faktidele ja tuletatud lahendustele. Clausewitzliku lähenemise puhul on esile toodud sõja olemuse mitmekülgsemat mõtestamist kui Jomini mudeli puhul, mis kaldus rõhutama drillimeetodite tähtsust.[10] Clausewitzi sõjateoorias oli haridus (*Bildung*) otsustava tähtsusega komponendiks sõjaväelise juhi oskuste kujundamisel ja eriti otsustusvõime arendamisel.[11]

19. sajandi vältel oli sõdimisviisidelt uuenduslik Preisi armee, kuid laiemat tähelepanu väljaspool Saksa alasid pälvis see alles pärast Austria-Preisi (1866) ja Prantsuse-Preisi (1870–1871) sõda. Kõrgemat sõjalist haridust hakkas reformima kindral Gerhard von Scharnhorst pärast seda, kui Preisi vägi sai 1806. a Jena lahingus otsustavalt lüüa. Friedrichi-aegne ohvitseride edutamissüsteem, mis tugines päritolule ja patronaažisüsteemile, oli end osakssaanud kaotusega diskrediteerinud. Sõjaakadeemia (asutatud 1810. a, esialgne saksakeelne nimi Allgemeine Kriegschule) sai nüüd kohaks, kus nõuti teoreetilise ja professionaalse kvalifikatsiooni omandamist, mis sai eelduseks kõrgema tasandi üksuste staapidesse määramisel. Sõjaväe (ka sõjaväelise õppeasutuse) ja ohvitserikutse (eriti kindralstaabiohvitseri kutse) ühiskondlik prestiiž võimaldas valikut sõjaakadeemiasse ja seeläbi ka kindralstaapi kirjalike sisseastumiskatsete sooritamisel (Enne Esimest maailmasõda osales iga aasta sisseastumiseksamitel akadeemiasse umbes 800–1000 ohvitseri 160 õppekohale, st vastu võeti ligi 20% kandidaatidest).[12] Eksamisüsteem sundis ohvitserikorpust teenistusest vabal ajal pidevale ebamugavale tegevusele – õppimisele ja enesetäiendamisele.

Napoleoni-järgse Prantsusmaa ohvitserkonnas domineerisid aristokraatliku päritoluga inimesed või endised allohvitserid, kes polnud huvitatud süsteemsest enesetäiendamisest või ei olnud selleks ka võimelised. Erinevalt Preisimaast osales Prantsuse armee 19. sajandi esimesel poolel mitmetes konfliktides Kreekas, Hispaanias, Alžeerias, Krimmis, Itaalias ja Mehhikos, mistõttu edutamine tulenes rohkem lahingutes osalemisest kui staabiteenistusest ja vastavast väljaõppest. Eeltoodud põhjustel ei kujunenud Prantsusmaal enne 1870. aastat ühtlase ettevalmistuse ja koosseisuga kindralstaapi.[13] Kaotus 1870.–1871. a sõjas sundis prantslasi oma endisi põhimõtteid põhjalikult ümber hindama.

Pärast Napoleoni sõdu valitsenud pikk rahuaeg võimaldas õppeprogrammi kestvuse Preisi akadeemias viia kolme aastani. Sisseastumiskatsete läbimine ei kindlustanud veel lõpetamist ega pääsu staabikorpusse. Õppurid määrati kursusele korraga üheks aastaks, pääsemine järgmisele õppeaastale sõltus õppetulemustest. Kohustuslike ainete hulka kuulusid enne Esimest maailmasõda taktika, sõjaajalugu, üldine geograafia ja sõjamaateadus, hügieen, sõja- ja rahvusvaheline õigus, relvaõpe, fortifikatsioon, kindralstaabi teenistus, administratsioon ning sideasjandus. Programmi kuulunud ained olid erineva kaaluga, millest enim tähtsustatud olid taktika,

---

[10] **Hattendorf** 2002. Pp. 6–8.

[11] **Otte, T. G.** 2002. Educating Bellona: Carl von Clausewitz and Military Education. – Military Education. Past, Present, and Future. Eds. Gregory C. Kennedy, Keith Neilson. Westport: Praeger. P. 28.

[12] **Creveld** 1990. Pp. 23–24, 27; **Herwig, H. H.** 1998. "You Are Here to Learn How to Die": German Subaltern Officer Education on the Eve of the Great War. – Forging the Sword. Selecting, Educating, and Training Cadets and Junior Officers in the Modern World. Ed. Elliott V. Converse III. Chicago: Imprint Publications. P. 36. [Edaspidi ***Herwig****1998*]

[13] **Creveld** 1990. Pp. 24, 37–39.

staabiteenistus ja sõjaajalugu. Vabal valikult võisid õpilased valida loodusteaduslikke aineid ja võõrkeeli. Õppeaasta talvisel poolel õpiti taktikalisi aineid klassiruumes, suvel tuli õpilastel oma juhtimisoskusi tõestada staabisõitudel (*Stabreise, Schlussreise*) välitingimustes. Õppeprogrammi kõige suurema osakaalu ja mahuga aineks oli taktika (1/3 kogu õppekavast), mille osakaal domineeris ka väliharjutustel (*Geländeübungen*) ja staabisõitudel.[14]

Kui kindral Scharnhorsti algselt kavandatud Sõjaakadeemia eesmärgiks oli ohvitseride harimine armee kui terviku jaoks, siis pärast 1871. a on täheldatav üldainete osakaalu kahanemine õppekavas sõjaliste erialaainete ja professionaalse väljaõppe arvel. Kui esimese aasta programm jagunes õppetöö mahu osas üldainete ja erialaliste õpingute vahel enam-vähem võrdselt, siis kahel viimasel aastal moodustas kaks kolmandikku auditoorsest tööst kitsalt professionaalne ettevalmistus.[15] Kõrgem sõjaline haridus kaldus Saksamaal sestpeale kitsalt eriharidusliikule ja sõjalis-tehnokraatlikule arenguteele – erinevalt Clausewitzi poolt algselt rõhutatud vajadusest mõista sõja ning poliitika vahekorda.[16]

Lõpetamisel hinnati ohvitsere kirjalike tööde alusel, mille järel suunati nad pooleks aastaks teenima teise väeliiki. Pärast seda läbisid lõpetajad kindralstaabi juures aastase prooviaja (praktika), mille järel võeti nad heakskiitva atestatsiooni korral vastu staabikorpusse. Väljavalitud võisid eliiti kuulumise märgina kanda vormipükstel vaarikapunaseid topeltlampasse.[17] Eriti pärast Saksamaa ühinemise nimel peetud sõdu tõusis seal ohvitserikutse ühiskondlik prestiiž märkimisväärselt. Kindralstaabi ohvitserid tõusid avalikkuses kohati pooljumala staatusse,[18] mis võimaldas kõrgeid nõudeid ja tihedat valikusõela Sõjaakadeemiasse pürgijatele. Selektsioonisüsteem, kolmeaastane praktiline ja teoreetiline väljaõpe ning katseaeg kindlustasid koolitatud ohvitseri pädevuse diviisi staabiülema ametikohal töötamiseks. Selline ettevalmistus tagas nii kindralstaabis kui suuremate formeeringute staapides teenivate ohvitseride vahel ühise keele ja mõtteviisi, mis võimaldas alluvatel ellu viia pigem ülema kavatsusi kui otseseid käske. Mõtte- ja tegevusviiside ehk doktriini ühtsus võimaldas igale üksikule ülemale suuremat tegevuse iseseisvust ning juhtimise detsentraliseerimist (*Auftragstaktik*[19]), mis oli sõja tingimustes võtmetähtsusega teguriks.[20]

---

[14] **Creveld** 1990. Pp. 24–25; **Herwig** 1998. Pp. 36.

[15] **Showalter, D. E.** 2002. "No Officer Rather Than a Bad Officer": Officer Selection and Education in the Prussian/German Army, 1715–1945. – Military Education. Past, Present, and Future. Eds. Gregory C. Kennedy, Keith Neilson. Westport: Praeger. P. 45. [Edaspidi ***Showalter** 2002*]

[16] **Boog, H.** 1998. Civil Education, Social origins, and the German Officer Corps in the Nineteenth and Twentieth Centuries. – Forging the Sword. Selecting, Educating, and Training Cadets and Junior Officers in the Modern World. Ed. Elliott V. Converse III. Chicago: Imprint Publications. P. 123. [Edaspidi ***Boog**1998*]

[17] **Creveld** 1990. P. 27.

[18] **Boog** 1998. P. 123.

[19] *Auftrag* sks k – ülesanne. Termini all mõeldakse ülesande- või missioonipõhist juhtimissüsteemi. Kontseptsiooni juurutamist sõjaväelises juhtimises on omistatud Preisi kindralstaabi ülemale krahv Helmuth Carl Bernhard von Moltkele (vanem) (1800–1891), kes andis suure vabaduse ja vastutuse oma alluvatele ohvitseridele. Nimetatud põhimõtet on juhtimises nimetatud ka devolutsiooniprintsiibiks.

[20] **Creveld** 1990. P. 31.

Sakslaste väljaõppesüsteemi tugevaimad külgi (sihiteadlik keskendumine operatiivtasandile, sellal kui tagaplaanile jäeti mitmed otseselt mittesõjalised alad, nagu poliitika, majandus, tehnoloogia) on hinnatud kummatigi ka selle suurimaks puuduseks. Saksamaa kõrgema väejuhatuse puudujäägid sõja laiemate strateegiliste ja poliitiliste dimensioonide hindamisel või teaduslik-tehniliste saavutuste efektiivsel ärakasutamisel järgnevates maailmasõdades tulenesid paljuski veendumustest, et sõjapidamine ja selle juhtimine on kunst, mis on omandatav enam praktilisel teel kui teadmisi omandades. Need hoiakud sõjaväelises hariduses ja väljaõppes kasvatasid küll võrreldamatu tehnilis-professionaalse kompetentsiga ohvitsere, kuid samas ka nende võimetust tajuda sõja laiemaid ühiskondlikke seoseid ehk selle diplomaatilisi, sotsiaalseid ja majanduslikke dimensioone. Näitena on siin esile toodud suutmatust tööstuse ja majanduse ulatusliku mobiliseerimise planeerimisel või kindralite võimetust vastuseismisel Adolf Hitleri tegevusele. Hinnatud võime ellu viia pigem ülemate kavatsusi kui saama ja täitma käske edendas uuendusi küll rakenduslikes küsimustes, kuid see ei asendanud siiski loovat mõtlemist.[21]

Kindralstaabi ja Sõjaakadeemia kui sõjategevuse juhtimise ja planeerimise keskuste tegevus keelustati Saksamaal Versailles' rahulepinguga 1919. a. Sõjalise kõrghariduse andmine Saksamaal sellega siiski ei lõppenud: see toimus rohkem või vähem maskeeritult kuni Sõjaakadeemia taasavamiseni 1935. a.[22]

Eesti ohvitser Nikolai Riiberk õppis 1930. aastate lõpul taasavatud Saksa Sõjaakadeemias. Oma kirjalikus aruandes iseloomustas ta muuseas lühidalt kooli ajalugu ja kujunemist sõjalis-üldhariduslikust õppeasutusest puhtsõjaliseks. Pärast Napoleoni sõdu, 19. sajandi algul, vajas Preisi ohvitserkonna üldhariduslik tase tugevat täiendamist. See ülesanne pandigi asutatud Sõjaakadeemiale, mille kursused sisaldasid algul palju üldaineid. Aja jooksul üldainete osakaal vähenes, kuigi veel enne maailmasõda lähenes Sõjaakadeemia sisekord ülikoolide demokraatlikule korraldusele. Taasavamise järel pärast maailmasõda kooli tegevuse üldeesmärk kitsenes ja raskuskese langes nendele teadmistele ja oskustele, mida nõudis kindralstaabi ohvitserilt sõda. Õppekava järgi nõudis vägede juhtimise tehnika küll teadmisi, kuid veel rohkem praktilist harjutamist ja kogemusi. Siit tulenevalt ei tohtinud teoreetiline ettevalmistus (*Unterricht*) kujuneda praktilise õpetuse kõrval domineerivaks. Eeskätt peeti vajalikuks arendada võimeid (*Können*) ja alles seejärel teadmisi (*Wissen*). Lisaks rõhutati õppekavas õpetuse kõrval ka kasvatuse, st õpilaste iseloomuomaduste arendamise suurt tähtsust.[23]

Kokkuvõtvalt on kaasaegses mõttes staabikolledžit koos staabiohvitseride korpusega hinnatud Preisi/Saksa armee unikaalseks leiutiseks, mille põhimõtteid hakati teistes riikides üle võtma alles pärast ajavahemikul 1864–1871 kogetud sõjalist edu. Nii nagu Saksamaal sajandi algul, oldi ka Prantsusmaal sunnitud pärast 1871. a lüüasaamist paljuski oma senise tegevuse kõrgemate juhtide ettevalmistuses ümber hindama. 1876. a asutatud Prantsuse Kõrgem Sõjakool (École Supérieure de Guerre) muutus elitaarseks sõjaliseks õppeasutuseks, millesse pääsuta polnud

---

21 **Creveld** 1990. Pp. 32–33, 101; **Herwig** 1998. P. 12; **Boog** 1998. P. 123; **Showalter** 2002. P. 46.

22 **Creveld** 1990. Pp. 28–29; **Showalter** 2002. Pp. 52, 54–55.

23 ERA 650–1–718. Lk 349–351.

ohvitseril enam mõeldav armee kõrgematele auastmetele ja ametikohtadele pääsemine.[24] Esimese maailmasõja võidu järel muutus Prantsuse Kõrgem Sõjakool Euroopas ja kogu maailmas maailmasõdade vahelise ajajärgu kõige tuntumaks ja mainekamaks kõrgemaks sõjaliseks õppeasutuseks. Kui kolmkümmend aastat enne Esimest maailmasõda õppis seal 52 välismaa ohvitseri 12 riigist, siis kahe maailmasõja vahel lähetasid 38 riiki sinna rohkem kui 500 ohvitseri.[25] Nagu Prantsuse haridussüsteemile omane (lütseumides ja sellest kõrgema astme haridusasutustes), keskenduti siin otsese informatsiooni edastamise asemel sõjalise mõtlemisviisi ja tegutsemismetoodika õpetamisele. Õppetöö tugines suuresti konkreetsete ülesannete lahendamisele. Õpilastele anti iseseisvaks otsustamiseks rida olukordi, mille lahendusena tuli koostada vastava sisuga käsud. Õppeasutuse kursus jagunes üldkultuurilisteks aineteks (peamiselt geograafia ja poliitika-teadused), sõjalisteks aineteks ja keeleõppeks.[26]

Sündmusi Venemaal 19.–20. sajandil

Venemaal asutati kindralstaabi akadeemia 1832. a Peterburgis. Alates 1855. aastast kandis õppeasutus Nikolai Kindralstaabi Akadeemia (Николаевская академия Генерального штаба) nime. Eesti ajaloo seisukohalt on oluline ära märkida Tartu Ülikooli juures aastatel 1802–1830 tegutsenud sõjateaduste professuuri kui kõrgema sõjalise hariduse vallas tegutsenud esimest haridusasutust Venemaal.[27] Vene kindralstaabi akadeemia asutamisel oli juhtiv roll endisel Napoleoni armee ohvitseril ja tuntud sõjandusteoreetikul kindral Antoine-Henri Jominil. Akadeemia põhikirjas seisis, et eesmärgiks on ohvitseride harimine teenistuseks kindralstaabis ja vastavate teadmiste levitamine armees. Õppeaeg jagunes kahele aastale (nn teoreetiline ja praktiline klass). Sisseastumiskatsetele lubati mitte nooremaid kui 18-aastasi ohvitsere, kes olid auastmes mitte vanemad kui kapten. 1863. a kehtestati vastuvõtu eelduseks eelnev nelja-aastane riviteenistus (hiljem vähendati seda nõuet kahe aastani). Vastuvõtt toimus kirjalike katsete alusel. Teoreetilisest klassist praktilisse klassi üleviimiseks tuli sooritada üleminekueksamid. Akadeemia üldharus olid pea-aineteks taktika, strateegia, sõjaajalugu, sõjaadministratsioon, sõjastatistika, geodeesia koos kartograafia ja plaanide joonestamisega. Abiainetena olid programmis vene keel, suurtükiväe ja tehniliste vägede kursus, poliitiline ajalugu, rahvusvaheline õigus ja võõrkeeled. Kursuse lõpetamisel komandeeriti ohvitserid staabiteenistusega tutvumiseks aastasele praktikale. Vastavalt õppetulemustele jaotati lõpetajad järkudesse. I järgus lõpetajad ülendati järgmisse auastmesse, II järgus lõpetati samas auastmes ja III järgus lõpetajad saadeti oma väeosadesse tagasi ilma kindralstaabi kutseta. Paremate I ja II järgus lõpetajatele laienes õigus pääseda kindralstaabi

---

24 **Creveld** 1990. P. 39.

25 **Kiesling, E. C.** 1998. Educated But Not Trained: Junior Officers in Interwar France. – Forging the Sword. Selecting, Educating, and Training Cadets and Junior Officers in the Modern World. Ed. Elliott V. Converse III. Chicago: Imprint Publications. P. 55. [Edaspidi ***Kiesling** 1998*]

26 **Kiesling** 1998. Pp. 54–55.

27 Selle kohta vt **Tannberg, T.** 2002. Sõjateaduste õpetamisest Tartu ülikoolis 1802–1830. – Ajalooline Ajakiri, nr 1/2 (116/117). Lk 33–48.

vakantsetele ametikohtadele. Vakantsete kohtade puududes läkitati nad tagasi oma üksuste juurde. Enne lõpetamist arvati akadeemiast erinevatel põhjustel välja üsna suur hulk õppureid, näiteks ajavahemikul 1881–1900 üle 900 ohvitseri. Alates 1869. aastast tuli I ja II järgus lõpetajatel kindralstaapi üleviimise eeldusena läbida kuuekuuline täienduskursus. Akadeemia lõpetajad olid kohustatud teenima sõjaväes iga õpitud aasta kohta 1,5 aastat. Esimese maailmasõja ajal akadeemia tegevus lõpetati (kursus taasavati lühendatud kujul sõja ajal). Lisaks Kindralstaabi Akadeemiale asutati 1855. a Venemaal veel Mihhaili Suurtükiväe Akadeemia ja Nikolai Inseneriväe Akadeemia, 1877. a Nikolai Mereväe Akadeemia, 1878. a Aleksandri Sõjaõigusteaduste Akadeemia ja enne sõda (1911) kujundati kursusest eraldiseisvaks ka Intendandi Akadeemia, lisaks neile tegutses veel Sõjameditsiini Akadeemia.[28]

Akadeemia toonast rolli ja seisundit iseloomustades meenutati hiljem selle omaaegse esimese direktori kindral Suhhosaneti sõnu, mille järgi teaduse rolli sõjaasjanduses võrreldi nööbi tähtsusega mundri juures: raske on kanda mundrit nööbita, kuid nööp ise pole siiski peamine.[29] Õppeasutuse autoriteet tugevnes ja kool pälvis pärast 1877.–1878. a sõda Türgiga keisri tunnustuse. Akadeemia ettevalmistust hinnati küll intellektuaalselt kõrgetasemeliseks, kuid märksa vähema osakaaluga praktiliste oskuste ja vägede ning tehnika tundmisele orienteerituks. Õppetööd hakati revideerima 1904.–1905. a Vene-Jaapani sõja kurbade tagajärgede taustal. Teooria ja praktika proportsiooni ning metoodika küsimustes puhkeb maailmasõja-eelsetel aastatel Nikolai Kindralstaabi Akadeemias poleemika: võitlus vanade puhtteaduslike meetodite esindajate ja Lääne-Euroopa eeskujul metoodilisi reforme (teooria ja praktika, st teadmiste ja oskuste proprtsiooni tasakaalustamist) pooldavate nn noortürklaste vahel.[30]

Eestlastest kõrgema sõjalise haridusega ohvitserid Vene riigis

Ajavahemikul 1832–1918 lõpetas Nikolai Kindralstaabi Akadeemia ligi 4500 ohvitseri (siia hulka on arvatud ka Esimese maailmasõja ajal lühendatud programmi alusel kooli lõpetanud).[31]

Esimese maailmasõja eelsel perioodil on eristatud Nikolai Kindralstaabi Akadeemia ja Intendandi Akadeemia rahuaegsete kursuste õppurkonnas vähemalt 24 eesti rahvusest ohvitseri. Enne maailmasõja puhkemist on hinnatud kõrgema sõjalise või sõjameditsiinilise haridusega eestlaste koguarvu tsaariarmees 22 ohvitserile. Eestlastest kõrgema sõjalise haridusega ohvitseride arv hakkas märgatavalt suurenema just vahetult maailmasõjale eelnenud aastatel. Esimese maailmasõja puhkemine lõpetas nelja eestlase õpingud Kindralstaabi Akadeemias. Neist kaks –

---

[28] **Волков, С. В.** 1993. Русский офицерский корпус. Москва: Военное издателъство. С. 130–135, 143. [Edaspidi ***Волков** 1993*]

[29] **Vericola, C. M.** 1932. Saja aasta eest asutati end. Vene Kõrgem Sõjakool. – Sõdur, nr 48/49. Lk 1268–1270 [Edaspidi ***Vericola** 1932*]; Kõrgem Sõjakool 1921–1931. Tallinn, 1931. Lk 31. [Edaspidi *Kõrgem Sõjakool1931*]

[30] **Vericola** 1932. Lk 1270.

[31] **Creveld** 1990. P. 52; **Волков** 1993. С. 133.

Nikolai Reek ja Viktor Mutt – lõpetasid siiski lühendatud kursuse 1916. a. Kõiki õppeasutuse täieliku kursuse lõpetanuid ei viidud kohe üle kindralstaapi, mistõttu ka mitmed eestlastest vilistlased alustasid maailmasõjas teenistust rivikohtadel. Sõjaaegse armee kasv avas siiski kindralstaabi ohvitseridele head karjäärivõimalused. Eestlastest on karjääris kõige kõrgemale jõudnuks loetud kindralstaabi polkovnikut Artur Salfi (1873–1937), kes teenis Vene 1. armee staabis, oli mõned kuud polguülemaks, maailmasõja lõpul tõusis aga korpuse staabiülemaks ja jõudis lühikest aega olla ka 5. armee ajutine ülem. Lühikest aega teenis korpuse staabiülemana ka staabikapten Jaan Rink (1886–1927).[32]

Vabadussõjas osalesid eestlastest kindralstaabi ohvitseridest Johan Laidoner, Andres Larka, Jaan Soots, Paul Lill, Jaan Rink, Nikolai Reek ja Viktor Mutt. Neist kolme viimast loeti Akadeemia sõjaaegse lühendatud kursuse lõpetajaiks.[33] Intendandi Akadeemia vilistlastest osalesid Vabadussõja-aegse rahvaväe organiseerimisel Rudolf Reimann ja Tõnis Rotberg. Kellelgi neist polnud maailmasõjast kaasa võtta iseseisva suurema üksuse (diviis) juhtimise kogemust, paremal juhul olid nad sõja lõpul olnud diviisi staabiülemad, staapides adjutandid või osakondade ülemad.[34] Eelnimetatud isikutest ei jätkunud Vabadussõja käigus formeeritud diviiside ja nende staabiülemate kohtadele, rääkimata madalamatest ametikohtadest, mis tähendas olemasolevatele lisakoormust.[35] Staabiteenistuse kogemusega ohvitseride vähesus ning staapide kehv tehniline varustatus tingis olukorra, kus väeosad said staapidelt korralike käskude asemel enamasti lühikesi direktiive, mis jättis allüksustele rohkelt vabadust ning ruumi omapoolseks initsiatiiviks. Sageli alustasid väeosad operatsioone ilma diviisi staape sellest teavitamata, sama tegid ka diviisi staabid ilma ülemjuhataja nõusolekuta. Hiljem on nenditud, et Vabadussõja operatsioonide edukuses oli kindralstaabi ohvitseridel tähtis osa. Seal, kus diviisi staabiülemad olid kindralstaabi ettevalmistusega, täheldati nende olulist panust operatsioonide läbiviimisel, mis ei paistnud samavõrd välja seal, kus vastaval ametikohal oli riviohvitser. Vabadussõjas võtsid kindralstaabi ohvitseridest diviiside staabiülemad puhuti tegeliku juhtimise enda peale. Nii on mainitud 3. diviisi staabiülema (N. Reek) juhtivat rolli Landeswehri-vastatses operatsioonis, samuti 2. diviisi staabiülema (V. Mutt) tähtsust Võru-Jakobstadti (Jēkabpils) operatsioonis.[36]

Eelnevast tulenev mõjutas ilmselt juhtivaid Eesti sõjaväelasi pärast sõjategevuse lõppu lahendama kiirelt sõjaväe[37] juhtide õppe- ja kasvatusküsimusi, seda

---

[32] **Kröönström, M.** 1999. Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo osakond. Lk 37–40, 48–52. [Edaspidi ***Kröönström** 1999*]

[33] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 21.

[34] **Kröönström** 1999. Lk 49.

[35] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 21.

[36] **Kasekamp, A.** 1929. Juhtide kasvatus ja väljaõpe sõjaväes möödunud sõdade, eriti Maailmasõja ja Vabadussõja kogemustel. Tallinn. (Kõrgema Sõjakooli väitekiri, KVÜÕA õpperaamatukogu koopia). Lk 74–75. [Edaspidi ***Kasekamp** 1929*]

[37] Vabadussõja ajal olid relvajõudude nimetustena kasutusel terminid *sõjavägi* ja *rahvavägi*. Viimane oli sõjaväe paralleelmõistena kasutusel peamiselt Vabadussõja ajal, aga ka pärast seda. Termin *rahvavägi* viitab sõjaväe vabatahtlikule komplekteerimisviisile ja demokraatlikule (rahvavalitsuslikule) riigikorraldusele. Kõnealust keelendit kasutati ametlikult esimest korda Eesti Ajutise Valitsuse otsuses 16.11.1918. a Eesti rahvaväe kokkukutsumise kohta vabatahtlikkuse alusel. Ametlikust keelepruugist kadus see 1926. a pärast kaitseväeteenistuse seaduse vastuvõtmist Riigikogus. Terminoloogilisi probleeme tekkis juba tol ajal. Nii näiteks

ka kõrgema hariduse vallas. Lõppenud sõja kogemusel mõisteti tõsiasja, et väikesearvulise rahva ja sõjaväe puhul on juhtide kvaliteet riigikaitse organiseerimisel otsustava tähtsusega faktoriks.

Kolonel Artur Salf Tallinnas Tondil. 1920. aastate algus

võeti Asutava Kogu poolt 1920. a vastu rahvaväelaste ja nende perekondade pensioni seadus, kus rahvaväelastena määratleti kõiki sõjaväelasi, vaatamata nende ametikohale ja auastmele. Samas selgub, et sõjaväes kasutati terminit *rahvaväelane* endise, Vene määrustikest tuleneva *alamväelase* tähenduses, mis oli sisult palju kitsam ning hõlmas vaid allohvitsere ja reamehi. Selle järgi polnud ohvitserid, arstid ega ametnikud rahvaväelased (vt nt **Miles.** 1920. Kas "sõdur" või "rahvaväelane"? – Sõdur, nr 7. Lk 5–6).

Edaspidi kasutatigi enam terminit *sõjavägi*, aastatel 1929–1937 tarvitati aga samas tähenduses asutuste ja ametikohtade nimetustes ka terminit *kaitsevägi*, alates aastast 1937 aga jälle *sõjavägi*. Kohati olid kasutusel ja käibel mõlemad terminid või kasutati mõne asutuse või ametkonna nimetuses ajuti üht, teises kontekstis aga teist terminit. Näiteks võeti 1926. a vastu kaitseväeteenistuse seadus, kuigi samas eksisteeris asutusena Sõjaväe Ühendatud Õppeasutused. Alates 1929. a levis asutuste ja ametinimetustes siiski ametlikult termin *kaitsevägi*.

1937. a jõustati uus sõjaväeteenistuse seadus. Vastavalt uue seaduse pealkirjale olid selle tekstis senised sõnad *kaitseväeteenistus*, *kaitsevägi*, *kaitseväelane* jne asendatud sõnadega *sõjaväeteenistus*, *sõjavägi*, *sõjaväelane* jne. Viimaseid termineid loeti õigemaks, sest leiti, et ühiskondlikku nähtust, mida nimetati sõjaks, polnud võimalik nimetada kaitseks, sõjateadust kaitseteaduseks või sõjategevust ainult kaitsetegevuseks. Samuti leiti olevat ühekülgsed nimetused *kaitsevägi* ja *kaitseväelane*, kuna nende terminite järjekindel kasutamine leiti olevat praktikas võimatu (vt ERA 495–12–427. Lk 16).

Ühtluse eesmärgil on käesolevas tekstis kasutatud läbivalt terminit *sõjavägi*, asutuste ja ametikohtade nimetustes aga tol hetkel käibel olnud nimetusi.

Kindralstaabi Kursuste asutamine

Nooremohvitseride puudusel asutati 3. aprillil 1919. a (sõjavägede ülemjuhataja 3. aprilli 1919. a päevakäsu nr 125 alusel) Sõjakool, mille õppetöö algas 14. aprillil 1919. a. Tegemist oli Vene maailmasõja-aegsete lipnikekoolide eeskujul asutatud kooliga, mis pidi andma sõjaaja ettevalmistusega ohvitsere.

Rahuajale üle minnes omas valdav osa ohvitserkonnast vaid sõja tingimustes omandatud ettevalmistust. Neile, kes soovisid jätkata rahuaegset teenistust, avati 1920. a lõpul Sõjakooli juures aastase kestusega alalisväe ohvitseride kursused oma teoreetilise ja praktilise ettevalmistuse täiendamiseks (sõjaministri 25. novembri 1920. a päevakäsk nr 1149-a). Täienduskursuste asutamine lõi eeldused sõjalise kõrgharidusega juhtide ettevalmistamiseks.

Kui alalisväe ohvitseride kursuste jaoks leidus lektoreid, siis kõrgema sõjalise hariduse andmiseks olid selles suhtes väljavaated esialgu üsna piiratud. Üheks võimaluseks probleemi lahendamisel oli ohvitseride lähetamine välisriikide akadeemiatesse. 1920. a juulis pöördus Sõjavägede Staabi ülem polkovnik Jaan Rink ringkirjaga väeosade ja väljaõppeüksuste ülemate poole, milles teavitati kavatsusest komandeerida sobivaid ohvitsere kindralstaabi ohvitseride ettevalmistamiseks Inglise ja Prantsuse kõrgematesse õppeasutustesse. Kirjas loeti üles kandideerimisnõuded, kandidaadid pidid esitama vastava sooviavalduse 1920. a 1. augustiks. Siiski selgus kirjast, et vastavatest riikidest veel nõusolekut polnud, mistõttu peeti samal aastal lähetamist vähetõenäoliseks. Eelarve lubas korraga lähetada 3–4 ohvitseri.[38] Teadaolevalt lähetati esimese eestlasena Prantsuse Kõrgemasse Sõjakooli kolonel Nikolai Reek alles 1923. a sügisel.

Välisõpingute puuduseks oli asjaolu, et Eestis vajati korraga palju kõrgema sõjalise ettevalmistusega ohvitsere, välismaale oli võimalik aga komandeerida mõni üksik. Koostatud majanduslike arvestuste järgi tulnuks ka ohvitseride koolitamine välismaal mitu korda kallim kui vastava koolituse organiseerimine kodumaal. Paljude võimekate Vabadussõja kogemustega ohvitseride kandidatuur oleks ära langenud ka seetõttu, et ei osatud vastavaid võõrkeeli, mille õppimine oleks samuti nõudnud aega.

Nii asutigi Eestis 1920.–1921. a otsima võimalusi sõjalise kõrghariduse andmiseks kohapeal. Lektorite ja praktiliste tööde juhendajatena oli võimalik kasutada kohakaasluse alusel väheseid olemasolevaid endise Vene riigi kõrgema ettevalmistusega ohvitsere. Alates 1920. a saabus optantidena Venemaalt Eestisse mitmeid eesti päritolu kõrgema sõjalise haridusega ohvitsere. Lisaks olid revolutsiooni ja kodusõja keerises Eestisse sattunud või siin isegi teenistusse asunud mitmeid endiste Vene kindralstaabi akadeemiate õppejõude. Vene päritolu õppejõud said kasutada õppetöös oma emakeelt, mille valdamisega polnud probleeme ka kuulajaskonnal. Kohaliku ja vene päritolu kaadri kasutamine kõrgema sõjalise väljaõppe käivitamisel oli paljuski ainumõeldav eelarveliste vahendite piiratuse tõttu, sest ka teiste kõrgkoolide õppejõudude palgataset hinnati tollal üsna madalaks.[39]

---

[38] ERA 646–1–59. Lk 47.

[39] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 22.

Sõjaminister kindralmajor Jaan Sootsi palvel koostas professor Aleksei Baiov õppeainete kava ja võimalike lektorite nimekirja. Õppeasutuse põhikirja kava koostas 1921. a mais samuti professor Baiov. Pärast polkovnik Nikolai Reegi tehtud viimistlust kinnitati Kindralstaabi Kursuste ajutine põhikiri sõjaministri poolt 13. juulil 1921 (vt lisa 1).[40] Kindralstaabi Kursuste eesmärgiks seati ohvitseride ettevalmistamine noorematele kindralstaabi ametitele ja täiendava sõjalise hariduse andmine väeosade ülematele. Ühtlasi pidid kursused laiendama kuulajaskonna silmaringi sõjaasjanduses, äratama kuulajaskonna huvi ja armastust sõjateaduse[41] vastu ning valmistama tulevasi kindralstaabi ohvitsere ette sõjateaduslikuks tööks, õpetades neid teaduslikult mõtlema ja tutvustama neile vastavaid töömeetodeid.

Õpilasteks võeti vastu ohvitsere kirjalike ja suuliste katsete alusel, kusjuures katsetele lasti ainult neid, kes olid omandanud kaadriohvitseri kutse enne maailmasõda või lõpetanud Sõjakooli juures alalisväe ohvitseride kursuse. Vabadussõja ajal puuduliku ettevalmistusega polguülemaks või kõrgemale ametikohale tõusnud ohvitseridele võimaldati komandeerimist kursustele vabakuulajana ilma sisseastumiskatseteta (kusjuures säilis nende ametikoht). Kindralstaabi ohvitseri õiguste omandamiseks nõuti neilt siiski sisseastumiskatsete sooritamist teistega võrdsetel tingimustel.

Kindralstaabi Kursused allusid otseselt Kindralstaabi ülemale (tol ajal Kindralstaabi Valitsuse ülemale). Kursuste juhatajaks määrati polkovnik Nikolai Reek, kes omas kõrgemat sõjalist ettevalmistust ja kogemusi Vabadussõjast nii polguülema kui diviisi staabiülemana. Kursuste asukohaks valiti esialgu Tallinnas Väike-Patarei tänav 10 asunud hoone.[42] Õppetöö algas 1921. a septembris (tegevuse alguseks loeti 12. septembrit 1921).

Võrdlusi naaberriikidega

Eestis sõjaeelsel ajal koostatud ülevaadetes ja kokkuvõtetes hinnati Eesti Kõrgemat Sõjakooli Balti riikidest (koos Soome ja Poolaga) vanimaks vastavaks õppeasutuseks.[43] Tuleb arvestada, et Eesti oli piiririikidest esimene, kes väljus sõjaseisukorrast Nõukogude Venemaaga ja sai asuda sõjaväe rahuaegsele korraldamisele. Kuigi sõjategevuse intensiivsust nende riikide ja Nõukogude Vene vahel võib hinnata ajuti küllalt erinevaks, olid siin üsna olulisteks mõjufaktoriteks ilmselt ka piiririikide sisepoliitilistest eripäradest tulenevad erinevused oma relvajõudude korraldamisel.

---

40 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 40–41.

41 Sõjateadust on määratletud eri aegadel ja erinevates riikides erinevalt. Sõjateaduse või -teaduste uurimisala võib pidada oma tervikus küllalt eriilmeliseks ja raskesti piiritletavaks. Tervikmõistest tõusevad esile teatud valdkonnad (nt strateegia, taktika), mis põimuvad samas tihti teiste nn alusteadustega (ajalugu, psühholoogia, pedagoogika jt). Sõjateadusest üldmõistena kirjutati ka käsitletava perioodi Eesti sõjanduskirjanduses, kuid sealjuures ei selgu, kas või kuidas seda mõistet tollel perioodil täpsemalt määratleti või piiritleti.

42 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 22, 42.

43 *Ibid.* Lk 40.

Soomes jõuti oma Kõrgema Sõjakooli (Sotakorkeakoulu) asutamiseni 1924. a (1924–1930 tegutses ajutisena, mille järel muudeti alaliseks õppeasutuseks). Kuigi juba 1919. a olid kõrgema sõjalise õppeasutuse asutamiseks eraldatud rahad ja loodud isegi vastav inspektori ametikoht, ei leidnud küsimus kohe lahendust. Sõjaväe juhtkonnas jäi esialgu domineerima plaan koolitada vajalik arv kindralstaabi ohvitsere välisriikides.[44] Esimesed Soome staabiohvitserid said hariduse Prantsusmaal ja Saksamaal (1920. aastate algupoolel mitteametlikel nn major Brückneri kursustel). Kuni 1930. aastate teise pooleni omandas sõjalise kõrghariduse Saksamaal 13 ja Prantsusmaal 11 Soome maaväe ohvitseri. Vähemal määral õppis soomlasi veel Eesti, Rootsi, Itaalia ja Belgia kõrgemates sõjalistes õppeasutustes. Välisriikides õppimine ei andnud siiski loodetud tulemust, kuna näiteks 1923. a oli Soomes vaid viis sõja järel kindralstaabi koolituse saanud ohvitseri.[45] Lõunanaabritega võrreldes oldi Soomes selle tulemusega muidugi edukamad, kui mitte arvestada samal aastal Eestis Kindralstaabi Kursuste I lennu 14 lõpetajat. Kõrgema sõjalise õppeasutuse rajamise küsimuses ilmnes ka lõhe Soome tollases ohvitserkonnas, seda nimelt endise Vene riigi taustaga ohvitseride ja maailmasõjas vabatahtlikena Saksa sõjajõudude koosseisus võidelnud nn jäägriohvitseride vahel. Kui esimesed arvestasid rohkem vajalike tulevaste staabiohvitseride koolitamisega välismaal (Prantsusmaal), siis jäägrid pooldasid õppeasutuse rajamist kodumaal (enamikul viimastest puudus süstemaatilisem ja kõrgem rahuaegne ettevalmistus, samuti olid paljud välislähetamiseks juba liiga vanad).[46] Soome Kõrgema Sõjakooli asutamine ilmestab ühtlasi ka jäägrite maksvuselepääsu ohvitserkonnas toimunud vaidlustes, mille tulemusel enamik Vene taustaga ohvitsere tõrjuti vähehaaval juhtivatelt kohtadelt kõrvale. Ka õppejõudude leidmise küsimus kujunes seetõttu keeruliseks, kuna mitmeid endiseid Vene vastava ettevalmistusega ohvitsere ei soovitud kasutada.[47] Sõjaliste põhiainete õppejõududeks kutsuti kolm Rootsi ohvitseri,[48] lisaks veel üksikud ohvitserid Prantsusmaalt, Itaaliast ja Suurbritanniast. Tsiviilõppejõududena leidsid rakendamist mitmed nimekad kodumaised

---

[44] **Turtola, M.** 2005. Jääkärikenraali Einar Vihma. Ihantalan taistelun ratkaisija. Helsinki: Otava. S. 73–74. [Edaspidi ***Turtola*** *2005*]

[45] **Tynkkynen, V.** 1996. Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa. (Maanpuolustuskorkeakoulu taktiikan laitos. Julkaisusarja 1). Joutsa: Nettopaino Oy. S. 29. [Edaspidi ***Tynkkynen*** *1996*]

[46] **Kemppi, J.** 2006. Suomalaisen sotataidon kehittyminen vuosina 1918–1924. (Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2. No:9.) Helsinki: Edita Prima Oy. S. 170–172.

[47] **Turtola** 2005. S. 74–75.

[48] 1926. a oli kõne all ka Soome Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloo rootslasest lektori kpt Olof Ribbingu kutsumine loengutele Eesti Kõrgemasse Sõjakooli. Küsimuse all olid loengud Põhjasõjast ja sellele eelnenud sõdade perioodist Baltikumis Rootsi ja tema naaberriikide vahel. Sõjavägede Staabi väljaõppeosakonna ülema kirjas Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülemale uuriti kutsumise vajadust ja finantside olemasolu lähetuse tarvis. Kirjast selgub, et kpt Ribbing oli Põhjasõja-aegset sõjategevust Eestis ka kohapeal uurinud. Lähetuse teostumise ja vastate loengute pidamise kohta ei õnnestunud andmeid leida. ERA 496–4–444. Lk 229–229p. Sõduri veergudel avaldati 1926.–1927. aastal kapten O. Ribbingu artikliseeria Narva lahingust (**Ribbing, O.** 1926/1927. Narva lahing 1700 a. – Sõdur 1926, nr 50/51, 52. Lk 1091–1097, 1138–1142; Sõdur 1927, nr 1/2, 3. Lk 4–7, 50–52.).

teadlased.[49] Välismaiste õppejõudude vajadust näitab fakt, et neile makstud aastapalk koos muude soodustustega oli kõrgem Soome sõjavägede juhatajale makstud vastavast tasust. 1920. aastate algul hinnati Soome ohvitseride väljaõpet väga ebaühtlaseks, sest nende põhiettevalmistus pärines väga eriilmelistelt kursustelt. Soome Kõrgema Sõjakooli esimese rootslasest taktika õppejõu hinnangul omasid esimese staabikursuse algul kuulajad oskusi ja teadmisi juhtimise alal paremal juhul kompanii tasemeni.[50] Tegevuse algpäevist kuni Teise maailmasõja alguseni lõpetas Soome Kõrgema Sõjakooli 15 üldise kõrgema juhtimise kursust (kooli üldosakonnast), neile lisandus viis sõjatehnilise osakonna, kaks mereväe ja üks õhusõja kõrgem kursus (kokku 370 ohvitseri).[51]

Läti Kõrgem Sõjakool kasvas välja 1922. a asutatud Sõjaväe Polütehnilistest Kursustest ja 1924. a novembris asutatud Sõjaväe Akadeemilistest Kursustest (Kara Akadēmiskie kursi), mis 1928. a ühendati iseseisvate allkursustena Vanemohvitseride Kursusteks (Virsnieku Augstākie kursi). Akadeemiliste kursuste eesmärgiks oli anda ohvitseridele kõrgemat sõjalist üldharidust. Polütehniliste kursuste ülesandeks oli anda ohvitseridele kõrgem eriharidus, milleks nad lähetati samadel alustel teiste üliõpilastega ülikooli vastava teaduskonna juurde. Peale selle tuli eriharu kuulajail läbida ka üheaastane kursus akadeemiliste kursuste juures.

Alates 1935. a muudeti vastava seadusega Läti sõjaliste õppeasutuste struktuuri. Siit alates tegutsesid eelnimetatud kursused Kõrgema Sõjakooli (Augstākā kara skola) nime all selle üld- ja eriosakonnana. Õppeasutuse eesmärgiks loeti ohvitseride ettevalmistamist teenistuseks kindralstaabis ja kõrgemal juhtimistasandil, samuti kõrgema sõjalise hariduse edendamist. Kursus tegutses Sõjavägede Staabi alluvuses ning selle instruktoritena tegutsesid kõrgemad ohvitserid ja mitmed Läti Ülikooli õppejõud. Esimene kursus lõpetas 1926. ja viimane (VI) 1939. aastal. Kursuse kestuseks kujunes kaks aastat ja kolm kuud, õpilaste arv kursusel aga kasvas algselt 18 ohvitserilt 67-ele (1934. aastal). Kahekümne iseseisvusaasta vältel kümnekordistus sõjalise kõrgharidusega vanemohvitseride arv Läti sõjaväes. Algselt endise Vene ja Prantsuse eeskujudele tuginevalt väljaõppelt jõuti oma oludele kohandatud taktika juurutamisele eriti kindral Hugo Rozenšteinsi (1892–1941) juhtimisel, kes oli omandanud sõjalise kõrghariduse Tšehhoslovakkias ja juhtis õppeasutust 1930. aastate teisel poolel. Kuni 1940. aastani lähetati Läti ohvitsere sõjalise kõrghariduse omandamiseks või täiendamiseks Prantsusmaa, Poola, Tšehhoslovakkia ja vähemal määral teiste riikide vastavate õppeasutuste juurde.[52]

Läti Kõrgemas Sõjakoolis õppinud kapten Enn Vakkur oli õppeaastast 1934–1935 kokkuvõtteid tehes küllalt kriitiline, tema üldhinnang õppetööle oli koguni mitterahuldav. Vakkuri aruande järgi kulutati Läti kõrgemas sõjalises õppeasutuses taktikaliseks väljaõppeks palju rohkem aega kui Eestis, kuid siiski olid

---

49 **Turtola** 2005. S. 75.

50 **Tynkkynen** 1996. S. 29.

51 **Seppälä, H.** 1974. Sotakorkeakoulu 1924–1974. Helsinki: Pohjois-karjalan kirjapaino Oy. S. 213–218. [Edaspidi ***Seppälä 1974***]

52 **Andersons, E**. 1983. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto: Daugavas Vanagi. l. 189–191; ERA 495–12–168a. Lk. 1–2.

tulemused väga kehvad. Tema sõnul omandasid õpilased õppeaasta jooksul küll suure hulga taktikalisi šabloone, kuid mitte iseseisva mõtlemise oskust ja kriitikameelt. Eesti kapteni hinnangul puudus Läti Kõrgemas Sõjakoolis umbkaudnegi pilt sellest, millistes oludes Läti kaitseväel tuleb sõdida tulevikus, samuti ei kuulnud ükski Läti Kõrgema Sõjakooli ohvitser kursuse jooksul sõnagi oma tulevase vastase – punaväe – taktikast. Aruande kohaselt ei kasvatatud taktika alal mitte reaalseid, Läti tegelikke olusid arvestavaid iseseisvaid juhte ja staabitöötajaid, vaid Lääne-Euroopa võimalustega opereerivaid ja šabloonide järgi tegutsevaid nn tšinovnikuid, kellel puudus selge ettekujutus nii oma vägede tegelikkudest võimetest kui ka vastase vägede struktuurist ja doktriinist. Selle järgi kasvatati juhte, kes polnud valmistatud tegutsema sõjale iseloomulikus ebareeglipärasuses, vaid kujutasid sõjaolukordi endale ette reeglipäraste lahingufaasidena. Aruande autori hinnangul peitus viga õpetajate tasemes, eriti kooli ülemas kolonel Mārtiņš Jeskes (1883–1941). Kuna samal ajal tehti ümberkorraldusi Läti Kõrgema Sõjakooli struktuuris ja juhtkonnas, siis hindas kapten Vakkur 1935.–1936. õppeaastat kooli uue ülema kindral H. Rozenšteinsi juhtimisel õppe alal paljulubavamaks ja viljakamaks.[53] Peab siiski arvestama, et kapten Vakkuri hinnangud ei pruukinud olla kõige erapooletumad, arvestades tollaste naaberriikide ja nende sõjavägede omavaheliste suhete üldist, tihti mitte väga südamlikku fooni.

Leedu (Vitautas Suure) Kõrgem Sõjakool (Vytauto Didžiojo aukštaja karo mokykla) asutati 1931. a. Kuni 1940. aastani lõpetas kooli kolm kursust.[54] Kuni selle ajani komandeeriti ohvitsere hariduse täiendamiseks peamiselt Tšehhoslovakkia, Belgia ja Prantsuse sõjavägede akadeemiatesse.[55]

Koostöös Prantsuse sõjalise esinduse tegutsemisega asutati Poolas Kindralstaabi Sõjakool juba 1919. a keskel. Kõrgemaks Sõjakooliks (Wyższa Szkoła Wojenna) nimetati õppeasutus pärast Poola ja Nõukogude Vene sõda 1922. a augustis. Kuni 1928. aastani moodustasid kooli õppejõududest enamiku Prantsuse ohvitserid (Poola ohvitserid tegutsesid nende abidena).[56]

---

[53] ERA 495–12–168a. Lk 16, 29–30.

[54] **Zebrauskaite-Yepishkiniene, A**. 2000. The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania – Institution of Changes. – Baltic Defence Review No. 4, Vol. 2. P. 15.

[55] Sõdur 1934, nr 24/25/26. Lk 697.

[56] **Wikipedia**, kodulehekülg. Wyższa Szkoła Wojenna. <http://en.wikipedia.org/wiki/Wy%C5%BCsza_Szko%C5%82a_Wojenna>, (21.01.2008).

Eesti ohvitseride õpingud välisriikide sõjavägede kõrgemates õppeasutustes

Kindralstaabi Kursuste kiiret organiseerimist Eestis mõjutasid ilmselt Vabadussõja kogemus ja sõjaväe kõrgema juhtkonna üksmeel küsimuse kiirel lahendamisel. Mõisteti väikeriigi sõjaväe hea ettevalmistuse ja kvaliteetse kaadri olulisust. Kursuste loomist kergendas ka juhtkonna eelneva ettevalmistuse ühtsus, mis võimaldas rakendada sel ajal Eestis olemasolevat, endiste Vene akadeemiate õppejõudude-ohvitseride kaadrit. Nagu muudegi kõrgemate õppeasutuste puhul, olid ka Kindralstaabi Kursuste põhikirjas ühendatud uurimis- ja teadustöö. Kursuste kiire organiseerimine võimaldas asuda välja töötama siinsetele oludele sobivaid operatiivseid ja taktikalisi lahendusi ning hindama seniseid kogemusi. Võrreldes näiteks Soomega, valiti Eestis 1920. aastate algul staabiohvitseride ettevalmistamisel põhimõtteliselt erinev tee. Kõigepealt läbisid Eesti ohvitserid kõrgema tasandi väljaõppe kodumaal, misjärel avanes mõnele võimalus täiendada end välisriikide vastavates õppeasutustes (peamiselt Prantsusmaal). Eestis valitud lahendus tugines põhimõttele, et ohvitseridel tuleb esmalt tundma õppida oma riigi olusid ja neile vastavat taktikat, mida seejärel on võimalik välisriikide kogemuste varal täiendada.[57]

Prantsuse Kõrgema Sõjakooli lõpetas kahe maailmasõja vahel teadaolevalt vähemalt kümme Eesti ohvitseri,[58] lisaks lõpetas vähemalt viis ohvitseri ka Prantsuse Kõrgema Intendantuuri kooli.[59] Vähemalt üks ohvitser omandas täiendava kõrgema sõjalise hariduse Belgias (August Kasekamp 1933. a). Saksa Sõjaakadeemias õnnetsus pärast selle taasavamist õppida major Nikolai Riiberkil (1936–1938).[60] Poola Kõrgema Sõjakooli lõpetajad olid kolonel Ludvig-Karl Jakobsen (1929) ja major Rein Tomback (1936); major Evald Ein lõpetas Poola Kõrgema Intendantuuri kooli (1932).[61] Kokkuvõtvalt on oma õpingutest Poola Kõrgemas Sõjakoolis aastatel 1937–1939 kirjutanud major Juhan Madise.[62]

Vahetute naabrite ja liitlaste sõjajõudude tundmise seiukohalt peeti oluliseks kogemusi vahetada ka Soome ja Lätiga. Nii õppis Eesti Kõrgemas Sõjakoolis sellel perioodil lähetuse alusel kolm Soome (kaptenid Eino Jaakko Ilmari Kuusela, Matti Ropponen, Väinö Veikko Savonen) ja kolm Läti ohvitseri (leitnant Janis Lapsals, kapten Eduards Medens, leitnant Alfreds Ābolkalns). Soome Kõrgema Sõjakooli üldkursuse lõpetasid omakorda ka mõned Eesti ohvitserid:

---

57 **Tynkkynen** 1996. S. 30.

58 Nikolai Reek 1923–1925, Richard Tomberg 1924–1926, Aleksander Jaakson 1925–1927, Herbert-Feliks Grabbi 1926–1928, Herbert Brede 1927–1929, August Traksmann 1928–1930, Herbert-Voldemar Freiberg 1929–1931, Arthur-Bernhard Normak 1930–1932, Karl-Johann Laurits 1933–1935, Johannes Reinola 1936–1938.

59 Johannes Martins 1926–1928, Rudolf Mager 1927–1929, Eduard Putmaker 1928–1930, Hans Vanaveski 1929–1931, Nigul Ermaste (?).

60 ERA 650–1–718. Lk 338–384.

61 Andmed kõrgema sõjalise ettevalmistusega ohvitseride ja nende poolt lõpetatud õppeasutuste nimekirjast 1936. a seisuga. ERA 2124–3–1992. Lk 39–43.

62 ERA 495–12–202; ERA 495–12–227.

kapten Arnold Sinka (1929), leitnant Adolf Kuusental (1931) ja kapten Kustav Saar (1933). Lisaks neile lõetasid samas kaks Eesti mereväeohvitseri 2. kõrgema mereväe kursuse (kaptenleitnandid Bruno Linneberg ja Johannes Sandbank 1937. a).[63] Eestlastest Läti Kõrgema Sõjakooli lõpetajaist on andmeid major Eduard Müllersteinist (Mullart).[64] Juba eespool käsitlemist leidnud aruande õpingutest Läti Kõrgemas Sõjakoolis õppeaastal 1934–1935 on koostanud ka kapten Enn Vakkur.[65]

Ohvitseride välisõpingutel oli oluline mõju endise Vene eeskujudele tuginevate õppemeetodite uuendamisel ning oma oludele ja võimalustele vastava väljaõppe- ja juhtimissüsteemi kujundamisel.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

ÉCOLE SUPÉRIEURE
DE GUERRE

Le Général Duffour
Commandant l'École Supérieure de Guerre,
atteste que Monsieur le Colonel
Herbert Brede
de l'Armée estonienne
détaché à l'École Supérieure de Guerre,
en a suivi les Cours avec succès pendant
les Années 1927 - 1929, et mérite le

BREVET D'ÉTAT-MAJOR

PARIS, le 3 Août 1929

Kolonel Herbert Brede Prantsuse Kõrgema Sõjakooli lõputunnistus 1929. aastast

63 **Seppälä** 1974. S. 164, 214–217.

64 Sõdur 1933, nr 33/34. Lk 944–945; Sõdur 1936, nr 20/21. Lk 502; ERA 2124–3–1992. Lk 39–43.

65 ERA 495–12–168a.

Kõrgema ettevalmistusega ohvitseride vajadus ja ühtse doktriini küsimus

Kõrgema Sõjakooli eesmärgiks oli sinna sisseastunud või komandeeritud ohvitseridele kõrgema sõjalise hariduse andmine. Milliseks hinnati vastava koolitusega juhtide vajadust Eesti oludes? Kolonelleitnant August Kasekampi (Kaitsevägede Staabi VI osakonna ülema) 1930. a koostatud ettekandes Kaitsevägede Staabi ülemale hinnati Eesti rahuaegset kõrgema sõjalise haridusega ohvitseride vajadust tollaste koosseisude alusel ligi 50 isikule. Kõrgema Sõjakooli esimesed neli lendu olid selleks ajaks andnud ligi 60 ohvitseri. Seega oli esimese kümne aastaga esmavajalik kaader enam-vähem komplekteeritud. Samas tuli arvestada ka, et samal ajal viibis igal aastal kuni neli ohvitseri pikemaajalises välislähetuses oma haridust täiendamas. Kuna samal ajal võeti tõsisemalt arutluse alla staabiohvitseride rivistaažide küsimus, siis ei piisanud kõrgema ettevalmistusega ohvitseridest koosseisudes ettenähtud määral, vaid neid tuli ette valmistada kindel protsent üle normi. Igale staabis teenivale kõrgema sõjalise haridusega ohvitserile loeti vajalikuks aeg-ajalt oma rivijuhtimisoskusi praktikas värskendada (ei saa olla head staabiohvitseri ilma juhtimisoskuseta). IV lennu lõpetamisega 1930. a jõuti kõrgema haridusega ohvitseride ettevalmistamisel niikaugele, et võidi asuda tõsisemalt rivistaažide küsimuse juurde. Esialgu loeti otstarbekaks võtta staaži alammääraks üks aasta igal juhtimistasemel (kompaniist rügemendini).[66]

Sõjaväe juhtkond rõhutas mitmel puhul, et eesmärgiks on anda Kõrgema Sõjakooli haridus kõigile ohvitseridele, alates pataljoniülematest jalaväes, grupiülematest suurtükiväes ja vastavatest ülematest teistes väeliikides[67], rääkimata osakondade ja jaoskondade ülematest staapides ja asutustes. Nii viidi ametikohtade tase, mille eelduseks loeti sõjalist kõrgharidust, madalamale kui suurriikide sõjavägedes. Põhjenduseks toodi kummatigi see, et Eesti oludes oli nii rahu- kui sõjaajal pataljoniülematel märksa rohkem ülesandeid ja vastutust kui suurriikide vastavatel ülematel.[68] Juhtide parem ja ühtlasem ettevalmistus taotles ilmselt konflikti korral suurriigiga kvalitatiivset efekti sõjalises juhtimises.

1933. a Kõrgema Sõjakooli VII lennu vastuvõtmisel arvestati, et sõjaaegse väekoosseisu komplekteerimisel sõjalist kõrgharidust omavate ohvitseridega on vaja veel vähemalt 100 staabiohvitseri. Lisaks taotles Kaitseväe Varustusvalitsus 24 kõrgema haridusega varustusala ohvitseri ettevalmistamist.[69] Arvestades sõjaväe sõjaaegse struktuuri ametikohti pataljoniülematest kuni brigaadi-, diviisi- ja keskjuhatuseni, võiks sellele vastava vajaliku ettevalmistusega ohvitseride arv koos teatava varuga ulatuda isegi kuni 300 isikuni. Siit võiks otsida ka vastust, miks ajajärgul, kus otsiti pidevalt võimalusi vähendada sõjaväe tarbeks tehtavaid kulutusi, ei leidu kavasid ega muid dokumente, mis käsitleks Kõrgema Sõjakooli tegevuse ajutist peatamist.

---

66 ERA 495–12–530. Lk 148–154.

67 Väeliikidena eristati vaadeldaval perioodil Eestis jalaväge, ratsaväge, suurtükigväge, inseneriväge, soomusväge, lennuväge ja mereväge.

68 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 27.

69 ERA 495–12–555. Lk 14–15.

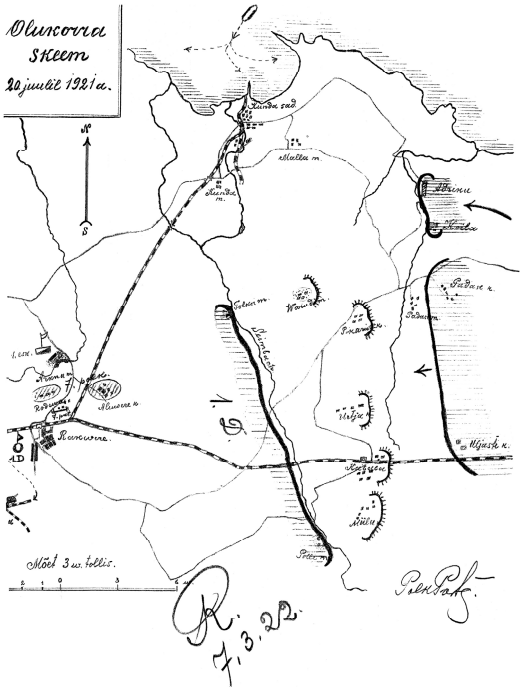

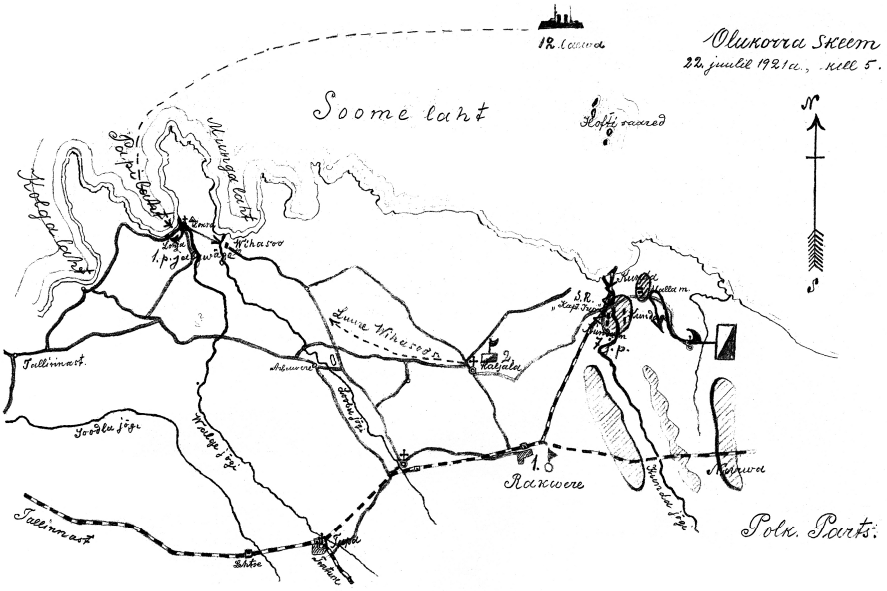

Väljavõtteid polkovnik Karl Partsi Kindralstaabi Kursuste praktilisest tööst taktika alal 1922. a (ERA 1856–1–38. Lk 3, 9)

Nii Kindralstaabi Kursuste ajutises põhikirjas (1921) kui ka hilisemas Kõrgema Sõjakooli seaduses (1931) on ühe täpsustava eesmärgina kirjas ohvitseridele teaduslike töömeetodite õpetamine sõjaliste ja riigikaitseliste probleemide iseseisvaks käsitlemiseks (vt lisad 1 ja 2). Iseseisev mõtlemine ja teadustöö meetodite rakendamise oskus oli vajalik eriti rahuaegses ettevalmistustöös määrustike, eeskirjade, õppekavade ettevalmistamisel ja väljatöötamisel. Samuti oli teadustöö meetodite omandamine koos juhtimisharjutustega oluline iseseisvate otsuste kujundamise ja langetamise võime arendamise seisukohalt. Kõrgema Sõjakooli VIII lennu 1938. a lõpetanud Mihkel Hennoste mälestuste järgi oli nende esmaseks ülesandeks "/…/ õppida loogiliselt mõtlema. Samas pidime olema võimelised iseseisva otsuse võtmiseks, selle läbiviimiseks ja praktiliselt kõigi staabiteenistuse ala tegevuste täitmiseks. Eesti kaitseküsimuses pidime lähenema ühisele kontseptsioonile, doktriinile ja mentaliteedile. Nii oli õppekavas asetatud pearõhk iseseisvale tööle ja ülesannete praktilisele läbiviimisele."[70] Siit tuleneb ka põhjus, miks on tollase kaitseväe kõrgem juhtkond Kõrgema Sõjakooli tegevuse ühe eesmärgina mitmel puhul tõstatanud ühtse doktriini loomise ja arendamise küsimuse. Milles see doktriin seisnes ja kuidas seda defineerida?

Käsiteldava ajajärgu sõjanduskirjanduses räägiti sõjadoktriinidest üsna tihti. Seda defineeriti erinevates käsitlustes üsna erinevalt, kuid samas olid erinevused rohkem vormilised kui sisulised. Sõjadoktriinina käsitleti mõne riigi armees kas üldisemalt või ainult seoses kindla sõjaga väljakujunenud õpetust, vastava õpetuse printsiipe või ühist vaadet ehk ka ühtset keelt ja ühtseid tegutsemisvõtteid. Eristati mõisteid *sõjadoktriin* ja *lahingudoktriin*. Kuigi viimast võib käsitada osana sõjadoktriinist (nt sõjadoktriin taktikas), nähti selles väeüksuste lahingutegevust normeerivate põhimõtete kogumit. Lahingudoktriin väljendus lahingueeskirjades ja neid täiendavates instruktsioonides. Riigi sõjaväele omane sõja- ja lahingudoktriin saab kujuneda enamasti pikema perioodi vältel, mil mõtestatakse sõja- ja rahuaegseid kogemusi.[71]

Doktriinist räägiti Eestis tollal nii tervikliku kaitsedoktriini mõttes[72] kui ka sõjaväe ühtse juhtimisdoktriini mõttes. Ühtse juhtimisdoktriini tähtsuse kohta avaldas juba 1921. a sügisel (kui Kindralstaabi Kursused alustasid) ajakiri Sõdur oma veergudel polkovnik N. Reegi ettekande, kus ta käsitles seda teemat möödunud sõdade ja tollaste teoreetikute seisukohtade valguses. Samas ettekandes andis N. Reek ülevaate neist õppe- ja töömeetoditest (ülesannete lahendamine kaardil, välisõidud, sõjamängud, ettekanded jne), mis pidid rahuaja töös kindlustama ühtse doktriini juurutamise.[73] Viimasel juhul mõeldi doktriini all

---

[70] **M. Hennoste, M.** 1991. Eesti Vabariigi Kõrgema Sõjakooli VIII kursus 1936–1938. Redigeerimata käsikiri. Adelaide. Lk 14. [Edaspidi ***Hennoste** 1991*]

[71] **Tomson, J.** 1931. Sõja- ja lahingudoktriin sõjateaduse valgusel. – Sõdur, nr 3/4. Lk 80–86.

[72] Vt näit Kõrgema Sõjakooli õppetöö avamine 1. oktoobril 1934. a. – Sõdur 1934, nr 39/40. Lk 1000–1001.

[73] **Reek, N.** 1921. Ühise sõjalise doktriini väljatöötamise tähtsus juhtide seas – Sõdur, nr 21, 22. Lk 1–3, 1–4.: */.../ mida kõrgem ja ühtlasem kõigi juhtide ettevalmistus, seda täielikumalt saavad elluviidud vanema juhi plaanid; mida enam viimane võib usaldada omi alluvaid tema ideede õiges mõistmises ja mida osavamad need omal erialal, seda julgemaid plaane võib tema ettevõtta /.../. Mida selleks vaja on, on iseenesest arusaadav. Kogu sõjaväele on vaja ühtlast sõjalist kooli, on*

põhimõtete kogumit, mille alusel juhid sarnastes olukordades suutnuks tegutseda enam-vähem ühte moodi. Sarnaste juhtimisvõtete järgimine pidi looma eeldused kooskõlastatud lahingujuhtimiseks kõikidel juhtimistasanditel alates pataljoniülemast.[74] Eesti oludes, kus materiaalsed ja elavjõuressursid olid piiratud, sai ülekaaluka vastase ohjeldamisel tugineda ainult oma (juhtide) kaadri kvaliteedile (moraalile ja praktilistele oskustele). Selline kvalitatiivne eelis sai tugineda eelkõige eeskujulikule väljaõppele, niisiis oli juhtmõtteks "mida väiksem sõjavägi, seda paremini olgu ette valmistatud tema juht."[75] Seda Eesti sõjalist doktriini on kokku võetud ka fraasiga "mitte arvuliselt vaid väärtusliselt"[76].

Kõrgema Sõjakooli esialgse struktuuri kujunemine

Majanduslikult kuulusid kursused algperioodil Sõjakooli juurde ja kursuste jaoks määratud eelarverahasid kasutati kursuste juhataja nõusolekul. Kursuste juhataja ametikoht võrdustati teenistuslikult rügemendiülema omaga. Talle allusid kursuste koosseisus teenivad isikud, õppejõud ja kuulajaskond. Ülema käskude vahetuks täitjaks oli kursuste adjutant. Kursuste õppejõud valis sõjaminister kursuste juhataja ettepanekul. Kursuste koosseisu, õppejõudude arvu ja palganormid kinnitas Vabariigi Valitsus. Õppetöösse puutuvate küsimuste käsitlemiseks ja lahendamiseks oli ajutise põhikirja järgi pedagoogiline nõukogu, mis tegutses kursuste juhataja eesistumisel. Kursuste kuulajad loeti viibivaks pikaajalises komandeeringus, nad oli kohustatud osa võtma loengutest, praktilistest töödest ja ratsasõidutundidest.[77]

1923. a 29. augustil liideti Vabariigi Valitsuse otsusega seni iseseisvalt tegutsenud Kindralstaabi Kursused, Sõjakool ja Allohvitseride Kool administra-

---

vaja ühiseid mõtteid sõjaliste küsimuste lahendamises; on vaja, et kõik juhid ja nende otsekohesed ning lähemad abilised – kindralstaabi ohvitserid – ühtlaselt arusaaks sõjast ja nüüdseaja lahingust, ilma milleta on võimata võidu saavutamine, ilma milleta on võimata ärahoida hõõrumisi juhtimise masinas.

Ainult aluste (printsiipide) tundmisest on selleks vähe: printsiibid on igavesed, kuid võitlusabinõud muutuvad; ühes nendega peavad arusaadavalt ka võtted ja vormid muutuma. Teooria ülesanne on näidata nimelt neid nüüdseaja võtteid ja vorme ja vaadata edasi tulevikku, kuid oskus neid võtteid ja vorme tarvitada, oskus juhtida – saavutatakse praktikaga, harjutustega juhtimises. Seda oskust vajavad ühel mõõdul nii juhid kui ka nende lähemad ja otsekohesed abilised ning nõuandjad ja asetäitjad – kindralstaabi ohvitserid.

Oma sõjalise doktriini arendamist puudutas N. Reek ka mitmetes oma teistes riigikaitset puudutavates kirjutistes. Kaitsedoktriini arendamise aktuaalsusele viitab ka N. Reeki juhtimisel tegutsenud Sõjaväe Õpetuskomitee väljaandena 1923. a ilmunud brošüür: "Ameerika Ühisriikide sõjaväe maksvad doktriinid". Ilmselt rõhutati selle materjali üllitamisega vajadust sõjalise doktriini olemuse tutvustamiseks USA näitel.

[74] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 27.

[75] **Commandant Gérin.** 1928. Väikeste üksuste lahing. Neli harjutust kaardiga reljeef-plaanil. Tallinn: Kindralstaabi VI osakonna kirjastus. – **Reek, N.** Eessõna eestikeelsele tõlkele. Lk VII. [Edaspidi ***Commandant Gérin** 1928*]

[76] **A. S.** 1926. Meie igapäevastest muredest. – Sõdur, nr 13/14. Lk 296.

[77] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 41–42, 50–51.

tiivselt ühtseks institutsiooniks – Sõjaväe Ühendatud Õppeasutusteks. Uue struktuuri koosseis kinnitati valitsuse poolt 19. septembril ja see hakkas kehtima alates 1. oktoobrist 1923. Koondamise eesmärgiks oli sõjaväe väljaõppe viimine ühtse juhtimise alla ja õppeüksuste koosseisude vähendamine, eriti majandusega tegelevate ametiisikute arvel.[78] Kindralstaabi Kursuste viimine Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste koosseisu seadis uue struktuuriüksuse juhi ettevalmistusele ja teenistuskogemusele kõrged nõudmised. Kindralstaabi Kursuste juhataja ja õppeasutuste inspektori ametikoht kaotati (samuti tema adjutandi ametikoht) ning uue koosseisu alusel oli õppeasutuste ülem ka kursuste ülemaks. Õppeasutuste ülem allus Kindralstaabi ülemale. Uue koosseisu järgi kuulusid õppeasutuste koosseisu Kõrgemad Sõjalised Kursused, mille alla kuulusid nii Kindralstaabi Kursused kui Informatsiooni Kursused.[79] Viimati nimetatud, üheaastase kestusega kursus tegutses vaid II lennu ajal (1923–1925) ja sinna komandeeriti väeosade ja teiste sõjaväe struktuuriüksuste kõrgemaid ülemaid nende hariduse täiendamiseks.[80] Aastast 1925 pöörduti tagasi ühtse õppekursuse põhimõtte juurde, kus õppisid koos nii sinna komandeeritud vanemohvitserid kui nooremad, võistluskatsete alusel vastuvõetud ohvitserid.

Kuna kolonel N. Reek läkitati 1923. a septembris hariduse täiendamise eesmärgil Prantsusmaale, siis kutsuti reservist Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülema ametikohale kolonel Jaan Rink. Õppeasutuste ülema peamise ülesandena nähti õppetöö juhtimist, tema vabastamiseks majandusprobleemide lahendamisest kutsuti ellu ka õppeasutuste ülema abi ametikoht. Viimasele nimetati endine Sõjakooli ülem kolonel Villem-Kustav Marder.[81] 1923. a novembris koliti ka Kõrgem Sõjakool teiste õppeasutuste struktuuriüksustega ühisesse Tondi kasarmute kompleksi.

Alaliste õppejõudude instituut Kindralstaabi Kursuste juures kaotati, kui välja arvata 1922. a loodud alalise professori ametikoht (likvideeriti 1927. aastal). Alalise professori kohusetäitjaks määrati kindralmajor Dimitri Lebedev. Ajutiselt, vastavalt vajadusele palgatud õppejõududest võis professoreid olla üks, professori kohustetäitjaid kolm, dotsente kuus ja lektoreid kaks.[82]

1925. a kinnitatud Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste uues koosseisus nimetati Kindralstaabi Kursused ümber Kõrgemaks Sõjakooliks alates sama aasta 1. augustist. Kõrgema Sõjakooli ülemaks jäi endiselt Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem. Kõrgema Sõjakooli õppetööd juhtis vahetult Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülema abi õppe alal. Esimesena nimetati sellele ametikohale kolonel

---

78 ERA 650–1–44. Lk 3.

79 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 51.

80 Informatsiooni Kursused lõpetasid Kõrgema Sõjakooli juures kol Eduard Kubbo VR I/2, II/3 (1887–1941), kol Aleksander Pulk VR I/2 (1886–1941), kol Aleksander Seiman VR I/2, II/2, II/3 (1886–1941), kol-ltn Jakob Vende VR I/3, II/3 (1890–1941), kol-ltn Peeter Oinas (Peeter Ollen, 1885–1963), kol-ltn Heinrich Paavijaan VR I/3 (Hendrik Pallandi, 1885–1943), kol-ltn Voldemar Riiberg VR I/3 (1886–1952), kol-ltn Johan Schmidt VR I/2, II/2, II/3 (1885–1931), kol-ltn Otto Sternbeck VR I/2 (1884–1941), kol-ltn Karl Tallo VR I/3 (1891–1942), mjr Georg Kirschbaum VR I/2 (Jüri Hellat, 1892–1942), mjr August Steinberg VR I/3 (1896–1941) ja kpt Georg Leets VR I/3, II/3 (1896–1975). Neli viimast lõpetasid hiljem ka Kõrgema Sõjakooli juhtimise ja staabiteenistuse kursuse (vt lisa 5). ERA 650–1–1669. Lk 49.

81 ERA 496–4–355. Lk 74–74p.

82 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 51.

Artur Salf. Õppeala vahetut juhti abistas sisekorra küsimustes Kõrgema Sõjakooli asjadevalitseja, kes oli sisuliselt käsketäitev õppeala vanemohvitser. Kõrgema Sõjakooli kuulajad allusid asjadevalitseja kaudu Kõrgema Sõjakooli ülemale.[83]

Sissepääs Kõrgema Sõjakooli hoonesse Tallinnas Tondil. 1930. aastate algus

Kõrgema Sõjakooli kui struktuuriüksuse edasine areng

Alates III lennust õppisid taas koos kooli komandeeritud vanemohvitserid ja võistluskatsetega sisseastunud nooremad. 29. juulil 1931. a valitsuse poolt kinnitatud Kõrgema Sõjakooli seadusega määratleti uuesti kooli eesmärk, sellesse vastuvõtu, õppetöö, kursuse lõpetamise alused ning lõpetanute õigused ja kohustused (vt lisa 2). Seaduses seisis kooli tegevuse eesmärgina ohvitseridele kõrgema sõjalise hariduse andmine, kusjuures põhirõhk oli relvajõudude organiseerimisel, juhtimisel ja teiste üldiste riigikaitseküsimuste teaduslikul läbitöötamisel ja elluviimisel.

Kõrgema Sõjakooli asjadevalitsejal oli kuulajate suhtes distsiplinaarvõim pataljoniülema võimu piires. Kooli ilma katseteta komandeeritud ohvitseride suhtes asjadevalitsejal distsiplinaarvõim puudus. Kõrgema Sõjakooli kuulajad loeti kursuse ajaks komandeerituks Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste juurde. Kuulajaskond elas erakorterites. Üks iga kursuse kuulajatest-ohvitseridest nimetati kursuse vanemaks, teine tema abiks. Kursuse vanem ja tema abi vastutasid sisekorra eest Kõrgema Sõjakooli ruumides.[84]

---

83 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 48, 51, 62.
84 *Ibid.* Lk 48.

Alates VII lennu (juhtimise ja staabiteenistuse kursus) komplekteerimisest 1934. a avati Kõrgemas Sõjakoolis ka teine eriala – võeti vastu I sõjamajanduse kursus. Kuna Kõrgema Sõjakooli seadus sätestas kooli eesmärgina kõrgema sõjalise hariduse andmise relvajõudude organiseerimisel, juhtimisel ja teiste üldiste riigikaitseküsimuste teaduslikul läbitöötamisel ja elluviimisel, siis puudus ka otsene vajadus seadust muuta.

I sõjamajanduse lend lõpetas kooli 1937. a, II ja viimane 1940. a (komplekteeriti 1938. aastal; vt lisa 5). Kõrgema Sõjakooli ülema abina sõjamajanduse alal tegutses aastatel 1934–1940 kolonel Eduard Putmaker. Sõjamajanduse eriala eesmärgiks oli anda täiendav erialane kõrgharidus väeüksuste majandusülematele ja teistele vastavate sõjaväe struktuuriüksuste juhtidele. Ühtlasi oli eesmärgiks anda – peamiselt majandusala juhtidele – täiendavaid teadmisi operatiivalal ja taktikas. Sõjamajanduse haru kaugemaks eesmärgiks oli arendada välja oma oludele vastav varustamisdoktriin ja see juurutada.[85]

1936.–1937. õppeaastal toimusid Kõrgema Sõjakooli struktuuris olulised muudatused. Asutati Kõrgema Sõjakooli ülema ametikoht (alluvusega Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülemale). Samuti seati sisse alaliste lektorite ametikohad. Kõrgema Sõjakooli esimeseks ülemaks määrati kolonel Karl-Johan Laurits (esialgu ülema kohusetäitjana).[86]

1937. a töötati õppeastutustes välja vahepealseid muudatusi kajastava uue Kõrgema Sõjakooli seaduse projekt. Selle järgi juhtis Kõrgema Sõjakooli tegevust Kõrgema Sõjakooli ülem, kes täitis ühtlasi ka juhtimise ja staabiteenistuse osakonna ülema kohuseid. Kõrgema Sõjakooli sõjamajanduse osakonna ülem allus vahetult eelmisele. Sõjamajanduse osakonna ülema ülesandeks oli korraldada ja juhtida osakonna õppetööd vastavalt kooli ülema juhtnööridele.[87]

Kooli uue seaduse kava seaduseks ei saanud, sest samal ajal töötati õppeasutustes ka laiema seaduse kava – Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste seaduse projekti – koostamise kallal. Kuni sinnani oli seda tööd takistanud õppeüksuste koosseisude pidev muutumine. 1936. a sügisel moodustati õppeasutuste koosseisus kaks uut kooli – Sõjaväe Tehnikakool ja Lahingukool. Lisaks Kõrgema Sõjakooli struktuuris toimunud muudatustele hakati samal ajal taas ette valmistama Sõjakooli ohvitseride klassides ka kaadriohvitsere (kaadriohvitseride ettevalmistamine oli lõpetatud Sõjakoolis 1932. a). Koosseisude väljakujunemine võimaldas hakata välja töötama kõigile õppeasutuse struktuuriüksustele ühtset seadust. Kaitseminister kinnitas 1935. a seni õppeasutuse tegevuse aluseks olnud endiste Vene õigusnormide ümbertöötamise kava. Need normid tuginesid 1869. a sõjaväe seaduste kogu (*svod vojennõh postanovleni*) 15. raamatule, mis käsitles endise Vene riigi sõjaväelisi õppeasutusi.[88]

---

85 **Vanaveski, H.** 1934. Taktika ja majandus. Mõtteid Kõrgema Sõjakooli majanduseharu avamise puhul. – Sõdur, nr 3. Lk 78.

86 ERA 650–1–524. Lk 58–59, 77.

87 **Rannamets, R.** 2003. Kõrgem Sõjakool 1921–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo osakond. Lk 24. [Edaspidi ***Rannamets*** *2003*]

88 ERA 495–12–570a. Lk 12, 19.

Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ohvitseride kogu 1925. a oktoobris. Esimeses reas keskel istub asutuse ülem kol J. Rink, temast vasakul Sõjakooli ülem kol-ltn E. Rüütel, paremal Allohvitseride Kooli ülem kol-ltn A. Lõhmus

1938.–1939. a õppeasutustes väljatöötatud seaduse kavas defineeriti Kõrgemat Sõjakooli kui kõrgemat sõjateaduslikku õppeasutust, mille eesmärgiks oli ohvitseridele kõrgema sõjalise hariduse andmine juhtimise ja staabiteenistuse ning sõjamajanduse alal. Lisaks loeti kooli eesmärgiks sõjateadusliku kirjanduse edendamist. Eesmärkidest tulenevalt jagunes Kõrgem Sõjakool eelnimetatud kahte harusse, millele lisaks võis – tarbe korral ja sõjavägede juhataja otsusega – avada ka teisi harusid ja erikursusi. Kõrgema Sõjakooli tegevust juhtis selle ülem, kes allus vahetult õppeasutuste ülemale. Kooliülemale pidi projekti järgi alluma ülema abi sõjamajanduse alal. Kõrgema Sõjakooli ülemale allus vahetult Kõrgema Sõjakooli asjadevalitseja, kellele omakorda allusid kuulajad ja kantselei personal. Asjadevalitseja oli kooliülema korralduste lähim elluviija haldus- ja õppeküsimustes. Kooli kuulajaskonna komplekteerimine toimus seaduse kava järgi ainult võistluseksamite alusel vastavalt tegelikule vajadusele.[92] Õppeasutuste seaduse projekt 1940. aastaks siiski seaduseks ei saanud ja Kõrgema Sõjakooli tegevuse aluseks kuni selle likvideerimiseni jäi 1931. a jõustatud seadus koos selle hilisemate parandustega.

Sõjaväe ja Kõrgema Sõjakooli juhtkond, õppejõud ja kuulajad Otepää manöövritel 1925. aastal. Esimeses reas vasakult kin-mjr D. Lebedev, kol J. Rink, kin-mjr J. Tõrvand, kol N. Reek, kol G. Jonson. Tagumises reas keskel kol A. Salf, temast vasakul kol A. Parv

92 ERA 495–12–570a. Lk 44–59.

Kindralstaabi Kursused ja sellest väljakasvanud Kõrgem Sõjakool olid oma ajas arenevad institutsioonid, sest kooli asutamisest alates otsiti õppetöö korraldamisel oma oludele ja võimalustele sobivamaid lahendusi, mistõttu tegeliku elu vajadustest tulenenud sisulised muudatused teostusid tihti kiiremini, kui seda jõuti reguleerida normdokumentides.

Kõrgema Sõjakooli õppekavad

Kõrgema Sõjakooli õppekavade järgi jagunes kaheaastane õppetöö kaheks kursuseks. Kumbki kursus jagunes ühtlasi talviseks (oktoobrist mai lõpuni) ja suviseks kursuseks (juunist augusti lõpuni). Suvisel kursusel oli rõhuasetus praktilistel oskustel, millest tulenevalt olid selle sisuks mitmesugused praktilised tööd (taktikaline tegevus ja topograafilised tööd maastikul, õppetöö teistes väeliikides, välisõit üldtaktika ja staabiteenistuse raames, ekskursioonid ajaloolistesse lahingupaikadesse ja väeosadesse-asutustesse, osalemine manöövritel, luuretööd riigipiiridel). Alates IV lennust (1927) jäid kursuse kavast välja õppetööd teistes väeliikides. Vastav teenistus läbiti sestpeale vahetult enne sisseastumiskatseid. Erandiks oli lennuvägi, millisel alal praktilised tööd toimusid ka edaspidi õppekursuse vältel. Alates V lennust (1929) jäeti ära ka tööd riigipiiridel.[93]

Nii esimese kui teise aasta suviste kursuste kavades vaadeldaval perioodil suuri muutusi ei toimunud. Suuremad ümberkorraldused on täheldatavad talvise kursuse õppeainestikus, selle sisus ja ainemahtudes. Kooli I, II ja III lennu talvel domineeris teoreetilis-entsüklopeediline ainekäsitlus. Õppeainete hulk kujunes vaatamata lühikesele õppeperioodile küllalt suureks. II lennu õppekavasse lisati majandusteadus, psühholoogia, üldajalugu, eesti keel ja kõrgem matemaatika. Kui viimane aine välja arvata, jäid ülejäänud nimetatud ained ka kõigi hilisemate kursuste õppekavadesse.[94] III lennu teise õppeaasta (1927–1928) kavas toimusid esimese kursuse juhataja kolonel N. Reegi ettepanekul suuremad ümberkorraldused. Kolonel N. Reek lähetati 1923. a õpingutele Prantsusmaale, kus ta esimese eestlasena lõpetas sealse Kõrgema Sõjakooli (École Supérieure de Guerre). Kui kolonel N. Reek pärast õpingute lõppu 1925. a Eestisse naasis, määrati ta Kindralstaabi ülemaks. Järgnenud aastal esitas ta sõjaministrile ettepaneku reorganiseerida Kõrgema Sõjakooli õppetöö Prantsuse Kõrgema Sõjakooli kogemuste ning eeskujude najal. Kindralstaabi ülema ettepaneku tuum seisnes järgnevas: "Sõjalise ala õpetamine K.S.K.[95] teostada niiviisi, et kõik ained ideeliselt koonduksid ühe põhiaine ümber, milleks loomulikult on üldtaktika. Surudes kokku õppeainete kavad nende teoreetilises osas, vähendada tunduvalt klassitundide arvu. Sellega vabastada aega iseseisvateks töödeks, millede arvu tunduvalt tuleb tõsta."[96]

---

93 ERA 650–1–445. Lk 3–8.
94 *Ibid.*
95 K.S.K. – Kõrgem Sõjakool.
96 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 37.

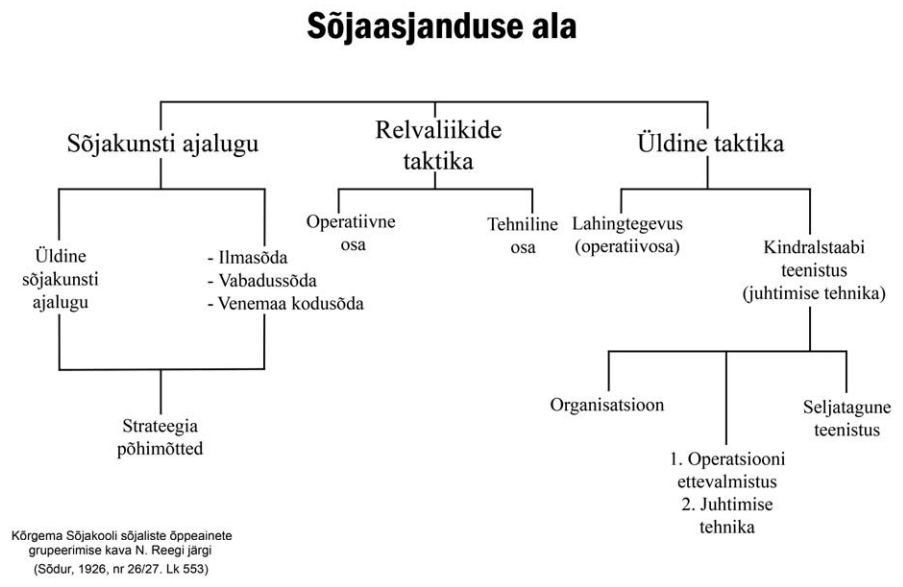

Kõrgema Sõjakooli sõjaliste õppeainete grupeerimise kava N. Reeki järgi

Ettepanek kiideti heaks ja eeltoodu alusel asuti õppetööd kohe ümber korraldama. Prantsuse Kõrgema Sõjakooli eeskujudel ja N. Reeki juhtimisel asuti põhjalikult reformima nii õppekavu kui -metoodikat, mis põhjustas ka vastuseisu ja poleemikat (sellest lähemalt eespool). Eesmärgiks oli loengute ja suure hulga seostamata info edastamise asemel õpetada õpilastele töömeetodeid, et tulevastest kindralstaabi ohvitseridest saaksid iseseisvalt mõelda ning tegutseda oskavad juhid. Õppetöö keskmeks sai taktika õpetamine, ülejäänud õppeained pidid seda toetama. Taktika ja staabiteenistus (sõjaaegne) koos vastavate ettevalmistavate loengutega pidi edaspidi tuginema üha enam praktikale. Üldist sõjakunsti ajalugu tuli edaspidi käsitleda niivõrd, kuivõrd oli vaja tuua näiteid. Vabadussõja ajaloo ainekavasse võtmise eesmärgiks oli harjutada tulevasi juhte mõtlema ja tegutsema kohalikes, Eesti oludes (sõjateater ja inimmaterjal). N. Reek rõhutas Nõukogude Vene sõjalise struktuuri, doktriini ja taktikaliste tegevuspõhimõtete ning nende arengu selgitamise olulisust. Katsed ja kontrollülesanded pidid edaspidi ära jääma. Õpilasi tuli hinnata iseseisvate ja praktiliste tööde alusel. Õpilaste iseseisvaid ja praktilisi töid sõjaliste ainete alal pidi esmalt hindama vahetu õppejõud (grupijuht), seejärel aga õppetöö üldjuht, mis tähendas ühtlasi abide töö hindamist. Õppeainetes, kus iseseisvaid töid ei tehtud, ei tohtinud ka hindamist olla.[97] Alates 1927. a loobuti kuulajate õppetulemuste

[97] **Reek, N.** 1926. Meie kaitseväe juhtiva koosseisu – ohvitseride – kasvatuse ja väljaõppe alalt. – Sõdur, nr 26/27. Lk 548–556; ERA. 650–1–1037. Lk 80–81.

hindamisest numbrisüsteemi alusel, praktilisi töid ja katseid hinnati sestpeale hinnetega "väga hea", "hea", "rahuldav" või "nõrk".[98]

1927.–1928. a õppetöö reorganiseerimise tulemusel vähenes õppetundide üldarv ligi 1/3 võrra. Tundide arvu vähendamine toimus peamiselt teoreetiliste kursuste arvelt. Võrreldes II lennuga vähenes tundide arv IV lennul taktikas ja staabiteenistuses peaaegu poole võrra (571 tunnilt 230-le), sõjakunsti- ja sõjaajaloos kuni veerandini varasemast mahust (205 tunnilt 52-le), strateegia alal oli vähenemine veelgi tuntavam (120 tunnilt 5-le). IV lennu õppekavasse lisati ka Vabadussõja ajalugu, mis varem õppekavast üldse puudus. V lennus tundide arv mõnevõrra tõusis, näiteks lisati uus strateegia kursus. Algsetes õppeplaanides olnud tehniliste vägede taktika lagundati eriaineteks (lennuväe, inseneriväe, soomusväe, sõjagaasi taktika jne). Samuti lõpetati sõjaadministratsiooni kui iseseisva õppeaine õpetamine. Viimase asemel käsitleti mobilisatsiooni ja tagala korraldamise küsimusi kas eraldi või koos üldtaktikaga.[99]

Läbivõetavad ained ja nende jagunemine peagruppi ja abigruppi sätestati Kõrgema Sõjakooli seaduses 1931. a (vt lisa 2). Selle järgi kuulusid peagruppi taktika, strateegia, staabiteenistus ja sõjaajalugu, abigruppi sideasjandus, sõjagaasiasjandus, fortifikatsioon, meresõjandus, eriteenistused, sõjamaateadus, poliitiline ajalugu, riigiõigus, rahvusvaheline õigus, sõjakriminaalõigus, majandusteadus, statistika, sõjaväe psühholoogia, sotsioloogia, meteoroloogia ja keeled (eesti, saksa, samuti prantsuse või inglise keel ning vene keel).

Kuigi õppekavad ja aruanded ainetundide arvu kohta on põhjalikud, raskendab õppekavade süstemaatilist analüüsi asjaolu, et mõnes ülevaates on õppemahud esitatud tundides, teisal aga loengute või tööde arvuna. Samuti on paljud praktiliste tööde mahud toodud päevades, samas aga suur osa talvisest kursusest on arvestatud õppetundidena. Kõik see muudab õppekavade süsteemse võrdluse keerukaks (lisa 3 annab ülevaate Kõrgema Sõjakooli V lennu loengutundidest ja praktilistest töödest).

Näiteks 1934.–1935. õppeaasta (VII lend) talvine õppeperiood sisaldas 717 kohustuslikku klassitundi, 29 kodutööd ja 55 päeva maastikuharjutusi. Selles sisaldus 455 tundi loenguid, 39 kaardiharjutust, 6 harjutust maastikul, 9 klassitööd, 15 päeva välisõitu, 21 päeva praktilisi töid lennuväes ja 14 päeva praktilisi harjutusi auto-tanki rügemendis. Taktikaõppele kulus sellest Kõrgema Sõjakooli juhtimise ja staabiteenistuse harus 230 õppetundi ja 4 kodutööd, mis teeb 35% kogu perioodi õppetundide arvust. Sealhulgas kulus taktikaloengutele 67 tundi.[100] Üld- ja jalaväetaktika loengutes käsitleti sissejuhatavalt väekoondise juhtimise põhimõtteid. Mõlema õppeaasta talvisel perioodil lahendati praktilisi harjutusi kaartidel ja mängiti läbi üks sõjamäng. Klassi- ja kodutööde teemade valikul pöörati peatähelepanu kaardiharjutustel vähem käsitletud teemadele. Suvisel perioodil toimus taktikakursuse raames 2–3-nädalane välisõit, mille käigus osaleti maastikuharjutustel.[101] Eesmärgiks oli õpetada kuulajaid hindama

---

98 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 80.

99 *Ibid.* Lk 37.

100 ERA 495–12–168a. Lk 31.

101 Praktilised harjutused kaardil ja maastikul VII lennu õppekavas (1934–1936) olid järgmised.

maastiku iseloomu ja omadusi, seda eriti piiriäärsetel aladel. Praktilisi ülesandeid lahendasid Kõrgema Sõjakooli kuulajad nii kaardil kui maastikul esimesel õppeaastal pataljoni ja rügemendi, teisel aastal brigaadi ja diviisi suuruste üksuste tasemel.[102]

Staabiteenistusele kulus eelmainitud 1934.–1935. õppeaastal 21 loengutundi ja muudele sõjalistele ainetele veel 118 tundi (maailmasõja ajalugu, Vabadussõja ajalugu, sõjakunsti evolutsioon, sidetehnika, sõjagaasiasjandus, välifortifikatsioon, mobilisatsioon, sanitaarteenistus ja evakuatsioon, informatsioon naaberriikide riigikaitsest, Nõukogude Vene lahingudoktriin, Nõukogude Vene sõjaväe organisatsioon, sõjakriminaalõigus). Sõjaliste ainete hulka loeti ka alates V lennust (1929–1931) õppekavva võetud kuulajate harjutusettekandeid, mille eesmärgiks oli kuulajate ettekannete koostamise ja väljendusoskuse lihvimine. Seega hõlmas sõjaliste ainete osakaal arvestuslikult üle poole kogu õppekavast.[103] Sõjalisi aineid täiendati lisaks ekskursioonidega eri väeliikide väeosadesse ja asutustesse. Näiteks esimestes lendudes esinenud Eesti sõjageograafia aine esineb VII lennu õppekavas nimetuse all "Eesti sõjateater", sisaldades sissejuhatavaid loenguid ja 10 päeva rinnete uurimist maastikul.[104]

Üldainetele (riigiõigus ja sotsioloogia, rahvusvaheline õigus, riigimajandus, statistika, autoasjandus) kulutati eeltoodud õppeaastal kokku 70 tundi. Keeleõpingute alal arvestati õppeaasta vältel 25 tundi eesti keelele, 100 tundi vene keelele, sama palju ka kokku prantsuse ja inglise keele õpingutele (samas mahus keeletunde lisandus ka teisel õppeaastal).[105] VI lennu (1931–1933) õppeainete nimestikust võib leida veel soome keele[106] ja VII lennu (1934–1936) õppekavadest poola keele tunnid.[107]

Pataljoni asumine kaitsele ettekavatsetult (maastikul). Pataljoni asumine kaitsele vastase survel (maastikul). Pataljon lähenemisel ja vastase eelpositsiooni vallutamisel (maastikul). Pataljon kallaletungil ja edu arendamisel kohtamislahingu olukorras (maastikul). Pataljon jälitamisel. Pataljon taandumisel. Pataljon puhkekaitsel. Pataljoni manööver vastase positsiooni sisemuses. Pataljoni pealetung talvesõja tingimustes (maastikul). Luursalga tegevus. Kõvendatud rügemendi rännaku organiseerimine. Rügemendi asumine kaitsele. Kaitselahingu läbiviimine ja vastulöök. Rügement taandumisel. Rügement (operatiivgrupp) pealetungil kohtamislahingu olukorras (luure, lähenemine ja kontakti loomine). Rügement (operatiivgrupp) pealetungil kohtamislahingu olukorras (kallaletung ja edu arendamine). Rügement kaitsel talvesõja tingimustes (maastikul). Rügement kindlustatud positsiooni vallutamisel. Rügement kaitsel laial rindel (piirikate). Rügement jõe forsseerimisel. Rügement metsalahingus. Üleminek kaitselt vastupealetungile. Dessant-operatsioon. Lahingtegevus linnas. Brigaadi asumine kaitsele. Brigaadi rännak. Brigaad lähenemisel kohtamislahingu olukorras. Brigaad kallaletungil ja edu arendamisel kohtamislahingu olukorras. Brigaad pealetungil kaitsele asunud vastasele. Pealetungi organiseerimine. Brigaad taandumisel. Brigaad kaitsel positsioonisõja tingimustes. Sissemurre ja vastulöök. Brigaad kaitsel laial rindel. Tiivamanööver. Dessant-operatsioon. Vastase dessandi likvideerimine ja rannakaitse. Diviis kaitsel. Diviis pealetungil. ERA 495–12–555. Lk 367–434.

[102] ERA 495–12–555. Lk 367–434.

[103] ERA 495–12–168a. Lk 31.

[104] ERA 495–12–555. Lk 367–434.

[105] ERA 495–12–168a. Lk 31; ERA. 495–12–555. Lk 367–434.

[106] ERA 650–1–414. Lk 102.

[107] ERA 495–12–555. Lk 367–434.

Kehalisele kasvatusele (võimlemine, suusatamine ja ratsasõit) arvestati kaheaastasele kursusele kokku 200 tundi.[108] Kokkuarvatult võib kaheaastase Kõrgema Sõjakooli õppekava kogumahuks lugeda 1300–1400 tundi. Vastavalt töömetoodika muutumisele vähenes keskmine tundide arv päevas I lennu 6,2 töötunnilt (sellest loenguid 5,3 ja praktiktilisi töid 0,9) ja II lennu 5,8 tunnilt 4,5-le VI lennus.[109] Alates VI lennust oli jõutud niikaugele, et selle kursuse alguses (1931) võidi esmakordselt kuulajatele välja jagada kursuse terviklik, kaheaastane õppekava.[110]

1934. a Kõrgemas Sõjakoolis avatud sõjamajanduse haru kuulajate taktikaliste ainete maht oli juhtimise ja staabiteenistuse harus õpetatavaga võrreldes vähendatud. Näiteks kuulusid õppekavasse eriainena sõjaväe varustamine sõjaajal (varustamise taktika) ja sõjaväe administratsioon. Samuti oli majandusala programmis vähendatud muude sõjaliste ainete osakaalu, mille asemel õpiti keemiat, liha, rasvaineid, loomasööta ja toiduainete (teraviljad, jahud ja muud), naha, puu ning metallide tehnoloogiat ning leiva küpsetamist ja seebi valmistamist, sõdurite toitlustamist, kaubandus-, tsiviil- ja tööõigust, samuti põllumajandust, majandusgeograafiat ning raamatupidamist. Õppetöö Kõrgemas Sõjakoolis korraldati nii, et umbes 70% tundidest olid mõlemale osakonnale ühised ja eriosaks õppekavades oli 30% ainetest.[111]

1938. a sügisel kinnitatud IX juhtimise ja staabiteenistuse lennu ning sõjamajanduse II lennu õppekavasse lisati uute õppeainetena riigikaitse ja sõja juhtimine, Eesti ajalugu varakeskajal, sõjaväe administratsioon, rahvamajanduse mobilisatsioon, kodanlik õhu- ja gaasikaitse, rahvamajandus, riigihaldus ja riigivarandus ning laskeasjandus. Suvistele välipraktilistele töödele lisandusid manöövrid ja koondusõppused. Uute ainete lisandumise tõttu pikenes õppeaeg kolme aastani. Senist esimese ja teise õppeaasta korraldust sealjuures ei muudetud. Lisandunud õppeaasta sügiskuudel kuulati teoreetilisi aineid, millele pidid järgnema väitekirjade koostamine, välipraktilised tööd ja seejärel väitekirjade ettekandmine (juhtimise- ja staabiteenistuse IX ja sõjamajanduse II lennus enam lähetatud ohvitsere polnud, mistõttu väitekirja koostamine oli kõigile kohustuslik).[112] Õppekavasse tehtud uuendusi tingis suuresti poliitilise olukorra teravnemine Euroopas. Paraku katkestasid 1940. aasta sündmused muudatuste juurutamise.

---

[108] ERA 495–12–555. Lk 367–434.
[109] ERA 650–1–445. Lk 3–8.
[110] ERA 650–1–342. Lk 63.
[111] **Rannamets** 2003. Lk 38; ERA 495–12–555. Lk 1118–1166; ERA 650–1–444. Lk 104–105.
[112] ERA 650 –1 –606. Lk 8.

Kõrgema Sõjakooli suvine
töökava
ajavahemikus 01.05.39.-30.09.39.

Kuu	Õppuse alguse- ja lõpupäev	Õppetöö nimetus: Juhtimise ja staabit. ala	Õppetöö nimetus: Sõjamajanduse ala
Mai	01.05-08.05	Klassitunnid	
	09.05-19.05	Klassitunnid ja mitmesugused praktilised õppused	Eksamid
	20.05-31.05	E k s a m i d	
Juuni	01.06-02.06		
	05.06-17.06	Praktilised tööd lennuväes	E r i a l a l i s e d p r a k t i l i s e d t ö ö d e r i k a v a j ä r g i
	19.06-22.06	Praktilised tööd tt relvade alal Lahingukooli juures	
	25.06-30.06	Praktilised tööd Autotangirügemendis MM alal	
Juuli	01.07-05.07		
	06.07-31.07	P u h k u s	
August	01.08-06.08		
	07.08-31,08	T a k t i k a l i n e v ä l i s õ i t	
September	10 päeva	S õ j a g e o g r a a f i l i n e v ä l i s õ i t	
	10 päeva	Osavõtt laagri õppustest ja manöövritest	Kooli ülema käsutuses
	3 päeva	Praktilised tööd side alal	
	7 päeva	Kooli ülema käsutuses	

Märkus: Septembrikuus toimuvate praktiliste tööde täpsad ajad selguvad hiljem, kui valmib Sv. üldine laagri- ja manöövrikava.

Klamit
k o l o n e l
Kõrgema Sõjakooli ülem

Kõrgema Sõjakooli õppemetoodiline areng

Õppetöö reorganiseerimine 1927.–1928. õppeaastal mõjutas oluliselt ka õppemetoodikat. Tegelikult tõstatus küsimus taktika kui keskse õppeaine liiga loengulis-teoreetilisest käsitlusest juba varem. 1922. a jaanuaris pöördus Sõjakooli ülem alampolkovnik Villem-Kustav Marder ettekandega õppeasutuste inspektori polkovnik N. Reegi poole, juhtides tema tähelepanu puudujääkidele taktika ainekäsitluse osas endale alluvas õppeüksuses. Sõjakooli ülema hinnangu järgi oli taktikaõpe korraldataud primitiivselt. Raporti järgi hakkasid lektorid loengute järel õpilasi küsima ja hindama, kuid sisuline õpetamine oli puudulik. V.-K. Marder pakkus välja rea ettepanekuid, kuidas minna taktika õpetamisel üle näitlike ülesannete lahendamisele, iseseisvatele töödele ja aruteludele. Taktika õpetamist juhtinud polkovnik A. Salf ja kindralmajor D. Lebedev olid Sõjakooli ülema esiletooduga põhimõtteliselt nõus. Tõdeti, et ainult loengutele tuginev taktika õpetamine oli tõestanud oma ebapraktilisust juba enne maailmasõda, täpsemalt pärast Vene-Jaapani sõja õppetunde, mil Venemaa õppeasutustes kehtivaid põhimõtteid revideerima hakati.[113] 1920. aastate keskel kutsus nii väeosades kui Sõjavägede Staabis ohvitseride väljaõpe Sõjakoolis esile kriitikat, mis tõi kaasa õppeasutuste koosseisu muudatused.[114]

Õppemetoodilise reformi küsimuses arenes 1926. a ajakirja Sõdur veergudel pikem poleemika Sõduri (A. Traksmann) ja õppeasutuste juhtivate õppeala ohvitseride – nn Tondi pedagoogide (A. Salf) – vahel. Mõnes mõttes võib siin täheldada enne maailmasõda Nikolai Kindralstaabi Akadeemias alguse saanud nn noortürklaste ja vanema, teoreetilise koolkonna õppemetoodilise teooria ja praktika vahekorra poleemika taaselustumist või jätkumist Eesti oludes. Kolonelleitnant A. Traksmann – Sõduri vastutav toimetaja, värske Kindralstaabi Kursuste/Kõrgema Sõjakooli II lennu lõpetaja – kutsus 1926. a algul Sõduri veergudel õppeasutuste pedagoogilist personali otseselt üles mõttevahetusele õppemetoodilistes küsimustes. Omapoolses metoodikat puudutavas artiklis andis A. Traksmann ülevaate pedagoogika tolleaegsetest arengusuundadest ja jõudis tõdemusele, et sõjaväepedagoogika on oma iseloomult eranditult tööpedagoogika, mistõttu tuleb sõjaväelise kasvatuse süsteemist rookida välja igasugune skolastika. Kõrgema taseme õppetöös tuleb õppejõul edasi anda mitte valmis materjali, vaid juhatada õpilastele kätte töömeetodid. Sõduri toimetuse ja Sõjavägede Staabi poolt soovitati kolonel A. Salfil ja ta mõttekaaslastel tulla sumbunud klassist lähemale praktilisele elule ja nihutada ohvitseride ettevalmistuses raskuspunkti praktiliste kasvatus- ja juhtimisvõtete õpetamisele.[115]

Õppemeetodite küsimus muutus Sõduri veergudel üsna kuumaks teemaks 1926. a esimesel poolel. Sellealased arutelud leidsid kajastamist isegi Vabariigi Valitsuse deklaratsiooni tasemel. Erinevalt õpetajate seminaridest ja politseikoolist hinnati kaitseväe õppeasutusi ainsaks, kus õppetöö tugines endisele, iganenud pedagoogilisele lähenemisele, st loengutele ja eksamitele, arendades

---

[113] ERA 1856–1–54. Lk 33–35, 41–42, 47–47p.

[114] **Nõmmik, A.** 1975. Mälestusi Sõjakoolist. Toronto. (käsikiri KVÜÕA muuseumis). Lk 4.

[115] **A. T.** 1926. [August Traksmann] Meetodi küsimus õpetamisel. – Sõdur, nr 4. Lk 68–71.

mälu, kuid hävitades loomisvõimet.[116] Omajagu õli valas omapoolsete vastulausetega tulle õppeasutuste ülema abi õppe alal kolonel Artur Salf. Kolonel Salf heitis "Sõduri pedagoogidele" ette valeandmete esitamist, mille kohaselt nõuti õppeasutustes tuupimist ja loengute sõna-sõnalist kordamist.[117] A. Traksmanni uuenduslikule suunale ruttasid nüüd poolehoidu avaldama Kindralstaabi ülem kindralmajor N. Reek ja Sõjavägede Staabi ülem kindralmajor J. Tõrvand. Kuna ajakirja Sõdur väljaandmine oli allutatud Sõjavägede Staabi VI osakonnale (väljaõppeosakond), siis oli ka loomulik, et ilmuvate kirjutiste põhisuund omas sõjaväe kõrgema juhtkonna heakskiitu. Vastusena kolonel A. Salfi märkustele esines N. Reek Sõduris pikema, ohvitseride kasvatuse ja väljaõppe probleeme käsitlenud artikliseeriaga, mis ühtlasi tutvustas kavandatud õppetööreformi sisu.[118] Vahest oligi kogu Sõduris puhkenud poleemika tekitatud teadlikult selleks, et põhjendatult ja argumenteeritult vana haridussüsteemi ja selle esindajaid välja vahetama asuda. Kui poleemika hakkas venima, muutus isiklikumaks ja hakkas kogu sõjaväele varju heitma, lõpetas Sõjavägede Staabi ülem selle manitseva ja korralekutsuva artikliga.[119]

Kolonel N. Reek osales ka ise aktiivselt õppetöö reformimisel.[120] Nii ilmus 1927. a Sõduri väljaandena N. Reegi koostatud käsiraamat "Juhi otsus ja selle kujunemine". Töö eesmärgiks oli kergendada ohvitseride praktiliste taktikaalaste tööde sooritamist. Raamat andis ülevaate taktikalistest probleemidest ja nende lahendusmetoodikast Belgia, Prantsuse ja Saksa uuemate määrustike ja käsiraamatute näitel. Samal ajal (1928) ilmus Kindralstaabi VI osakonna (väljaõppeosakond) kirjastuselt ka kommenteeritud tõlkena "Väikeste üksuste lahing. Neli harjutust kaardiga reljeefplaanil". Teose originaali autor Commandant Gérin oli Prantsuse Kõrgema Sõjakooli õppejõud, kelle töö oli mõeldud õppemetoodilise näitena ülesannete lahendamiseks kaartidel või reljeefplaanil (ka liivakastil). Kindralmajor N. Reegi eessõnas teose eestikeelsele tõlkele seletati selles sisalduvat nn konkreetsete ülesannete meetodit kokkuvõtvalt järgmiselt: "Selle meetodi põhiväärtus seisab selles, et siin juht õpib mõtlema ja tegutsema konk-

---

[116] **Z.** 1926. Kas pea täis tarkust või loomisvõime? – Sõdur, nr 17/18. Lk 370–371.

[117] **A. S.** [Artur Salf] 1926. Uute õppemetoodide loojatele. – Sõdur, nr 24/25. Lk 523, vt ka samas: **Traksmaa, A.** "Sõduri" kaitseks põhjendamata süüdistuste vastu. Lk 524–528.

[118] **Tõrvand, J.** 1926. Õppemeetodite revideerimisel. Lähemale elule! – Sõdur, nr 26/27. Lk 546–548, **Reek, N.** 1926. Meie kaitseväe juhtiva koosseisu – ohvitseride – kasvatuse ja väljaõppe alalt. – Sõdur, nr 26/27, 28, 29, 30/31. Lk 548–556, 580–585, 606–611, 630–637.

[119] **Tõrvand, J.** 1926. Veel õppemeetodite revideerimisel. Liialdustest, kasuistikast ja käremeelsusest küsimuse käsitamisel. – Sõdur, nr 32. Lk 666–670. Vt ka sellele eelnev: **A. S.** [Artur Salf] 1926. Kas "Sõdur" toob sõjaväe asutuste kohta õigeid, kaalutud ja erapooletuid andmeid? Vastus ainult kol.-leitn. Traksmann'ile. – Sõdur, nr 30/31. Lk 639–642, **Traksmaa, A.** 1926. A. S. küsimuse puhul kas "Sõdur" toob sõjaväe asutuste kohta õigeid, kaalutud ja erapooletuid andmeid? – Sõdur, nr 30/31. Lk 642–654.

[120] Vt näit **Reek, N.** 1921. Lahingu juhatus. – Sõduri Lisa, nr 2/3; **Reek, N.** 1921. Sõja edu peatingimused. – Sõduri Lisa, nr 1, 4, 5, 6, 7, 8. Neid kirjutisi on loetud pöördepunktiks selle ajani valitsenud endise Vene sõjalise mõtte suvorovliku "löögitaktika" (vene k *пуля дура, стык молодец*) orientasiooni asendamisel modernse "tuletaktika" põhimõtetega. Sõjaministri poolt kiideti "Lahingujuhatus" heaks taktika õpetamise juhendina, millega sai vastav orientatsiooni muutus ka ametliku heakskiidu. Vt **A. J.** [Aleksander Jaakson] 1926. Meie sõjaväe kasvatuse orientatsioonist. Kas ida või lääs? – Sõdur, nr 4. Lk 66–68.

reetses olukorras. Tema töö aluseks on ühelt poolt – eeskirjalised põhimõtted lahingtegevuse alal, teiselt poolt – ülesanne ja olukord. Seega temale on antud kõik, mis ta saab ka tegelikus lahingus, ning rahuaja töö kujuneb tõesti ettevalmistuseks sõjategevusele."[121]

Kindralstaabi Kursuste algaastail domineeris teoreetiline, auditoorne õppetöö: õppeaeg oli lühike ja puudusid õppematerjalid. Kursuste ajutises põhikirjas nähti ette õppetöö repetitsioonisüsteemi alusel. Repetitsioonidel[122] oli suur rõhk Kindralstaabi Kursuste I lennu õppetöös, kuid juba II lennus on täheldatav nende arvu märgatavat vähenemist (22-lt 2-le). Repetitsioonid kadusid ja nad asendati iseseisvate töödega. Ka katsete arv vähenes. Repetitsioonide ja katsete süsteem kujunes õpilastele koormavaks ja oli orienteeritud ettekantud materjali päheõppimisele. Seetõttu ei jäänud vähemalt talvisel kursusel piisavalt aega praktilisteks töödeks. Kolonel N. Reegi juhtimisel 1927.–1928. a läbi viidud reformiga pääsesid taktikas kui peaaines juhtivale kohale praktilised juhtimisharjutused kaartidel ja maastikul, neile lisandusid vastavasisulised iseseisvad kodused või klassitööd. Taktikaloengud muutusid sissejuhatavate selgituste jagamiseks, seega abiõppemeetodiks, samas kui praktilised juhtimisharjutused kujunesid põhimeetodiks. Võrreldes II lennuga tõusis juhtimisharjutusteks määratud tundide arv V lennus ligi 100 tunni võrra. Juhtimisharjutuste osakaal võrreldes loengutega tõusis II lennu 39%-lt V lennus 81%-le.[123]

Kindralstaabi Kursuste/Kõrgema Sõjakooli II kursus kin-mjr D. Lebedeviga kaardiülesannet lahendamas

[121] **Commandant Gérin** 1928. Lk VIII.

[122] Repetitsioon (verbist *repeteerima*) – mõeldakse ilmselt tunde, kus varem läbivõetud teooria alusel harjutati näiteks ülesannete lahendamist. Tegemist oli ka enne läbivõetud aine teadmiste kontrolliga.

[123] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 37–38.

Kõrgem Sõjakool oli kaitseväe õppeasutuste süsteemis esimeseks õppeüksuseks, kus õppetöö korraldati ümber praktilise töökooli[124] meetodile tuginedes.[125]

1927.–1928. a reformiga muudeti juhtimisharjutuste läbiviimisel töö organiseerimispõhimõtteid. Ka varem olid õpilased jagatud harjutusteks gruppidesse (neist igas umbes 10 ohvitseri) grupijuhtide juhendamisel, kuid need töötasid üksteisest eraldi ja jõudsid erinevatele lahendustele, mille tõttu kannatas töö terviklikkus. Reformi järel koostasid grupijuhid ülesanded üldjuhi juhtimisel, kellega koos see läbi arutati ja koostati n-ö koolilahend.[126] Üldtaktika teemadel pidas sissejuhatava ettekande tööde üldjuht. Üldjuhi ettekantud teemal mõeldi välja taktikaline olukord. Selle olukorra läbiarutamine toimus gruppides. Väljatöötatud koolilahendi alusel juhtisid grupijuhid harjutusi kaartidel (talvisel perioodil auditooriumis) ja maastikul (suvise välisõidu raames). Grupis läbiarutatud taktikaülesande lahendused otsuste näol tuli õpilastel esitada järgneva paari päeva jooksul individuaalse tööna. Taktikaülesannete lahendamine toimus N. Reegi koostatud käsiraamatu "Juhi otsus ja selle kujunemine" alusel. Vastavalt sellele hinnati olukorda oma ja vastase jõudude ning maastiku iseloomu, ajafaktori ja ilmastiku seisukohalt. Tehtud analüüs oli aluseks juhi otsusele, mis pidi tuginema vastase jõudude (täpsele või arvatavale) hinnangule ning kus pidi olema lühidalt ja selgelt kirjas kavandatava manöövri eesmärk (nt brigaad kaitseb antud lõiku raskuspunktiga N rajoonis). Kirjas pidi olema ka manöövri teostamise mõte ning üksuste vastavasisulised ülesanded.[127]

Grupiülemad parandasid koolilahendi alusel õpilaste iseseisvaid töid. Iseseisvad tööd arutati läbi üldjuhi juhtimisel kõigi gruppide ees, kus töid arvustati anonüümselt ja tehti teatavaks ka ülesande koolipoolne lahend. Siiski ei käsitletud seda kui ainuõiget (šablooni), vaid kui üht paljudest võimalikest.[128] Koolilahendiga ei taotletud mitte šabloonseid lahendusi, vaid ühtseid juhtimispõhimõtteid. Samas tuli aga jätta ruumi ka iseseisva kriitilise mõtlemise arendamisele, sest sõja tingimustes muutuvad olukorrad pidevalt, mis nõuab juhtidelt omakorda olukorra kiiret hindamist ja otsuste langetamist. Šabloonsetest ülesannetest ja käsušabloonide väljajagamisest tuli hoiduda, mistõttu iseseisvates töödes ei olnud ülesanded ega olukorrad kunagi sarnased varem lahendatud ülesannetega.[129] Üldarutelule klassis järgnes individuaalne arutelu iga õpilasega eraldi. Eriküsimused staabiteenistuse[130], eri väeliikide kasutamise, tagala

---

[124] Töökool – 19.–20. sajandil arenenud uuendus- ehk reformpedagoogiliste voolude koondmõiste. Nende suundade eesmärgiks oli (õpilaste iseseisva) töö põhimõttele tuginedes reformida õppetöö pedagoogilisi ja psühholoogilisi aluseid, rakendades tööd kasvatus- ja õppeabinõuna pedagoogilistel eesmärkidel.

[125] **Kasekamp** 1929. Lk 105.

[126] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 38.

[127] **Hennoste** 1991. Lk 14–15.

[128] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 38, **Hennoste** 1991. Lk 17.

[129] ERA 495–12–168a. Lk 13.

[130] Raskesti hinnatavaks jääb, milliste riikide eeskujul staabitöö meetodeid juurutati või mis suunas sellel alal vaated muutusid. H. Lesseli järgi puudus Eestis oma staabiteenistuse määrustik. Staabitöö korraldamisel olevat kasutatud Punaarmee vastavat eeskirja. (**Allikas, A; Lessel, H.** 1974. Meie seitsmes. 7. Eesti laskurdiviisi sünniloost ja võitlusteest. Tallinn: Eesti Raamat. Lk 40. [Edaspidi ***Allikas, Lessel** 1974*])

korralduse jt küsimustest leidsid käsitlemist üldtaktika ülesannete raames ohvitseride-spetsialistide juhendamisel.[131]

Pilte Eesti ja Läti Kõrgema Sõjakooli ühisest välisõidust 1932. a suvel

Lisaks taktikaainetele kasvas kodus ja klassis tehtavate iseseisvate kirjalike tööde osakaal ka teistes õppeainetes, nagu sõjaajalugu, keeled jt. Näiteks sõjaajaloo õpetamine tugines suuresti teoreetilistele loengutele kuni 1936. aastani, mil põhirõhk kandus õpilaste iseseisvatele uurimustele ja nende ettekandmisele.[132] Õppurkonna taseme ühtlustumine võimaldas 1930. aastate teisel poolel tugineda õppeprotsessis järjest enam iseseisvate tööde põhimõttele, mille

1930. aastate lõpu Eesti sõjanduskirjanduses poleemiseeriti siiski staabitöö korralduse küsimuse üle hoopis teiste riikide vaadetele tuginedes. Vt näit **Tomback, R.** 1937. Käsuandmise tehnika ja käskude edasitoimetamine väekoondise staabis. – Sõdur, nr 51/52. Lk 1300–1305; **Normak, A.** 1938. Mõtteid staabiteenistuse kohta. – Sõdur, nr 1/2. Lk 41–45; **Tomback, R.** 1938. Staabitöö organiseerimisest väekoondiste staabis. – Sõdur, nr 6. Lk 167–171; **Normak, A.** 1938. Veel kord staabiteenistusest. – Sõdur, nr 12/13. Lk 339; **Toomsar, J.** 1938. Staabi töö juhi otsuse ettevalmistamiseks ja elluviimiseks. – Sõdur, nr 39.

131 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 38; **Hennoste** 1991. Lk 14.

132 ERA 650–1–524. Lk 58.

kohaselt tuli enamik materjali iseseisvalt läbi töötada ja hiljem erinevates vormides esitada.[133] Nii olid kuulajad pidevalt hõivatud mõne iseseisva, taktikalisi või sõjaajaloolisi küsimusi puudutava uurimusega. Eesmärgiks oli arendada iseseisva töö võimet ning valmistada ohvitsere ette väitekirjade koostamiseks erinevate allikmaterjalide alusel. Kuna väitekirjad tuli kaitsmisel ka ettekanda, siis lülitati alates V lennust (1929–1931) õppekavasse ka ettekandeharjutused kuulajaskonna ees.[134]

Õppemetoodikas kujunesid oluliseks välisõidud ja õppeekskursioonid. Suvise välisõidu eesmärgiks oli taktikaliste ülesannete lahendamine maastikul, tutvumine maastikuga riigkaitse kui terviku seisukohalt ning Vabadussõja ja teiste sõjaajalooliste lahingupaikade külastamine. Ekskursioonide jooksul tutvuti väeosade ja asutustega ning riigikaitseliselt oluliste tööstusettevõtetega.

Hiljem Punaarmees diviisi staabiülemaks tõusnud H. Lesseli meenutuste järgi andsid taktikalised välisõidud ja kahepoolsed sõjamängud vajaliku ettekujutuse tolleaegse lahingu võimalikest faasidest ja mõningaid kogemusi kiiresti muutuvates oludes tegutsemiseks.[135] Problemaatiliseks jäi Eesti tingimustes suuremate üksuste juhtimisoskuse praktiline harjutamine, milleks puudusid rahuajal väikeriigi tingimustes majanduslikud ressursid. Nimetatud probleemi iseloomustab kokkuvõtvalt 1939. a major Nikolai Riiberk, kes kirjutab oma aruandes Saksa Sõjaakadeemias läbitud õpingute kohta järgnevalt.

> *Kui võrrelda oma eesmärgilt meie K.S. Kooli Saksa Sõjaakadeemiaga, siis taotleb meie KSK märgatavalt rohkem üldhariduse andmist ja õpilaskonna silmaringi laiendamist. Kuid iga õppeasutise töö suund ja tegevus on tingitud sellest olustikust, milles tuleb seda teostada. Ka meil on märgata aastate kestel kalduvust KSK luua kitsama eesmärgiga Sõjakooli s.o. läheneda sellele koolitüübile, milliseks on praeguseni kujunenud Saksa Sõjaakadeemia. Seda aeglast kaldumist n.ö. spetsialiseerimisele tuleks lugeda õigeks. /.../ Võrreldes siinsega tegeletakse meil taktikaga laiemates raamides suhteliselt palju vähem. Lisaks sellele oleme vähemalt senini oma taktikalise mõtlemisviisi arendamisel tegelenud peamiselt n.n. formaaltaktikalistes raamides, lahendades peamiselt normaalseid lahingtüüpe konkreetses momendi olukorras, arendamata lahingutegevuse edasist käiku nõutaval määral. See ei saa tulla kasuks meie sõjalise mõtlemisviisi arendamisele, meie doktriinile. Taktika õpetamise aluseks on sõjaline kontseptsioon, kuidas meie kavatseme sõdida. Sellest tuletub organisatsioon ja sõjalised ning lahingulised tegevusviisid kuni võitlustehnikani, kaasaarvatud. Neid uurida ja käsitleda mitmesugustes ettekujutatavates erijuhtudes ja olukordades, oleks taktika õpetamise ülesandeks. Näib, et meie oludes kõige tähtsamateks uurimisobjektideks on viivituslahing ja pealetung manööversõja oludes. Oma väheste jõududega suudame vaevalt luua püsiva tõkke vastasele. Meie kaitse liin võib saada alati läbi murtud ja sõjategevus viidud manööversõja tingimustesse, kus rännakud, kohtamised, tõkestamine ja haaravad löögid on peamiseks võitlusmeetodiks. Niisugune võitlus nõuab aga taktikaliselt hästi ettevalmistatud juhtkonda ja sõdimisviisile vastavalt organiseeritud operatiivselt painduvat ja liikuvat sõjaväge. Meie taktikaline ettevalmistus*

[133] **Allikas, Lessel** 1974. Lk 40; **Hennoste** 1991. Lk 15–19.
[134] ERA 650–1–342. Lk 62.
[135] **Allikas, Lessel** 1974. Lk 40.

brigaadi[136] *raamides rajaneb seni puht teoreetilistel kaalutlustel, kuna meil rahuajal säärast üksust pole, pole seda ka keegi seni näinud. Sellele võivad rajaneda hõlpsalt ebaõiged põhimõtted brigaadi taktikalise resp. operatiivse kasutamise kohta. Improvisatsioon organisatsioonis, varustamisorganite puudumine jne. äratavad kahtlust, kas meie brigaad kui väekoondis sõjakorral suudab operatiivselt ja taktikaliselt kiiresti teotseda, seda enam, et rahuajal pole seni olnud pea mingit võimalust sel alal juhte praktiliselt õpetada.*[137]

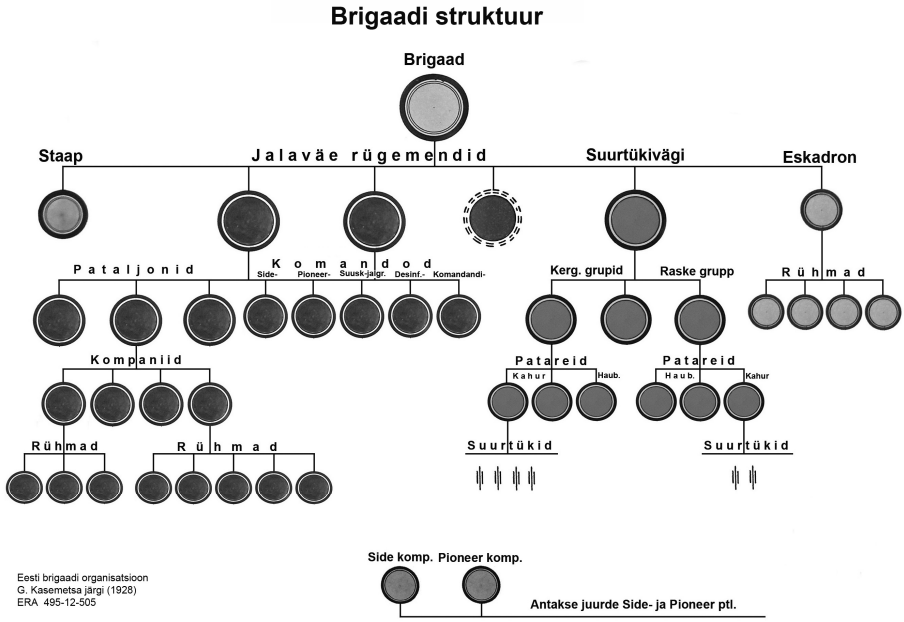

Kõrgema Sõjakooli lõpetajate väitekirjad

Väitekirja kaitsmine kujunes kooli lõpetajate küpsuseksamiks, mis pidi tõestama lõpetaja võimeid omandatud töömeetodeid iseseisvalt rakendada. Kindralstaabi Kursuste esimeses kahes lennus kaitsesid väitekirja kõik lõpetajad. Alates III lennust (1927) muudeti väitekirja koostamine ja kaitsmine kohustuslikuks kõikidele ühtlaste võistluskatsete alusel sisseastunud ohvitseridele, kes soovisid omandada lõpetamisel õiguse kandideerida ametikohtadele, mis olid ette nähtud kõrgema sõjalise haridusega ohvitseridele. Väitekiri tuli esitada aasta jooksul

[136] Aastatel 1928–1940 nähti sõjaväe sõjaaegses struktuuris ette kolme diviisijuhatust ja vastavaid staape (igal diviisil oma rajoon, mis rahuajal jagunes kaitseringkondadeks). Diviiside operatiivjuhtimisüksustena nähti ette kuue brigaadijuhatuse moodustamist. Brigaadid pidid koosnema 2–3 jalaväerügemendist, kahest kerge- ja ühest raske-suurtükiväegrupist ning luureeskadronist. Vajadusel pidid lisanduma muude väeliikide üksused. Brigaadi struktuuri vt juuresolevalt skeemilt.

[137] ERA 650–1–718. Lk 349–351, 379–381.

pärast lõpetamist (selle kirjutamine pidi toimuma õhtuti teenistusest vabal ajal) ja see tuli kaitsta määratud päeval. Kursusele lähetatud vanemohvitseridele polnud väitekirja kaitsmine kohustuslik. Alates IV lennust (1929) anti katsetega sisseastunuile pärast kaheaastase kursuse lõppu väitekirjade koostamiseks aega enamasti 3–4 kuud. Kursusele lähetatud ohvitserid komandeeriti oma väeosadesse tagasi, kuid nad võisid kirjutada väitekirja oma põhitöö kõrvalt ühe aasta jooksul.[138] Need põhimõtted jäid ka edaspidi üldjoontes kehtima. VIII lennus (1938) pidid lähetatud ohvitserid väitekirja koostamise soovi puhul esitama selle kirjalikult kooliülemale, mille järel muutus vastava kirjatöö kirjutamine neile samuti kohustuslikuks.[139] Kuna vaid väitekirja kirjutanud ja kaitsnud ohvitseridele anti kooli lõpudiplom, laienesid just diplomiga lõpetanutele tulevikus õigused teenida kõrgemat sõjalist haridust eeldavatel ametikohtadel. Pärast väitekirjade kaitsmist lähetati ka vaid katsetega sisseastunud ohvitserid teenistuspraktikale Kaitsevägede/Sõjavägede Staapi (jäid samal ajal väeosade nimekirjadesse, kust olid kooli astunud). Seega pidi iseseisev kirjatöö tõestama ohvitseri võimet koguda ja analüüsida informatsiooni, teha selle põhjal järeldusi (langetada otsuseid) ning oma töö tulemusi ette kanda.

Väitekirjade koostamist, ettekandmist ja hindamist reguleerivad juhendid kinnitati iga lennu puhul eraldi Kaitsevägede/Sõjavägede Staabi ülema poolt. Sisuliselt olid need juhendid vähemalt alates 1927.–1928. õppeaastast identsed ega sisaldanud suuri erinevusi (vt lisa 4).[140] Väitekirjade koostamise eesmärgiks oli anda ohvitseridele kogemusi mitmesuguste sõjaliste küsimuste iseseisval uurimisel (seda nii allikmaterjalide kui isiklike kogemuste kaudu), arendada loogikat ja süsteemse mõtlemise võimet ning uuritu suulise ettekandmise oskust. Samuti loodeti väitekirjade kaudu arendada ja rikastada Eesti oma sõjanduskirjandust. Väitekirja koostamise põhimõtetes rõhutati töö iseseisva koostamise ja kirjutamise nõuet. Iga väitekirja läbivaatamiseks määrati kaks oponenti (vanem- ja nooremoponent).

Enne töö koostamisele asumist tuli kuulajail oponentidele esitada allikate nimekiri, mis vajas viimaste heakskiitu. Väitekirjadelt nõuti, et need koosneksid teoreetilisest osast (kus selgitati käsitletava probleemi teoreetilisi põhimõtteid ja lähtekohti) ja praktilisest osast (kus tuli käsitleda eelnevalt selgitatud põhimõtete ja järelduste rakendatavust Eesti oludes). Sõjaajalooliste teemade puhul praktilist osa ei nõutud, kuid autor pidi pärast probleemi käsitlemist andma ülevaate sellega seotud järeldustest üldise sõjakunsti arengu seisukohalt. Väitekiri pidi koosnema 60–120 masinakirja leheküljest, mille juurde pidi kuuluma teemat selgitavate lisade mapp (tabelid, diagrammid, joonised, skeemid) ning eraldi köidetud 8–12-leheküljeline konspekt (töö kokkuvõte). Pärast tööga tutvumist sõnastas vanemoponent küsimused, millele tuli töö koostajal avalikult vastata. Ettekandeks anti aega üks tund, mida võis oponendi nõusolekul vajadusel pikendada kuni veerand tunni võrra. Ettekandeks tuli koostada lühike kava, mis jagati kuulajaile välja. Ettekandes nõuti ohvitserilt käsitletava probleemistiku tutvustamist ladusas vabas kõnes, mille juures võis kasutada valminud tööd,

[138] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 57, 72, 80; ERA 650–1–445. Lk 3–8.
[139] ERA 650–1–1725. Lk 215–218.
[140] ERA 496–4–464. Lk 35–39.

kuid keelatud oli teksti otsene mahalugemine. Väitekirja hindamisel võeti arvesse mõlema oponendi hinnangut. Hinnati (alates 1927) skaalas "väga hea", "hea", "rahuldav", "mitterahuldav". Väitekirjade algeksemplarid kuulusid säilitamisele Kaitsevägede/Sõjavägede Staabi VI (ehk väljaõppe-) osakonnas. Paremaid töid võidi (vajadusel ümbertöötatuna) trükis avaldada.[141] Iseseisva töö ja ettekannete pidamise oskuse tähtsustamisest tulenes väitekirjade kvaliteedi täheldatav paranemine. Näiteks omistati kõrgeim hinne esmakordselt alles V lennus (1932) kaitstud väitekirjale.[142] Säilinud tööd, mis osutusid kättesaadavaks, on pälvinud hinde "hea" või "rahuldav", mistõttu omistati hinnang "väga hea" ilmselt pigem erandjuhtudel.

Väitekirjade teemad esitati ja kinnitati Kaitsevägede/Sõjavägede Staabi poolt ja need jaotati kuulajate vahel kas loosimise, vaba valiku või ka nimelise määramise alusel. Teemad käsitlesid eri väeliikide ja nende taktika üldiseid suundumusi ning väeliikide koostöö küsimusi. Keskjuhatuselt lähtunud teemad kajastasid eeskätt kogu sõjaväe jaoks tollel ajal olulisi küsimusi (nt väljaõppeküsimused kohustusliku ajateenistuse lühendamise tingimustes, mitmed organisatsioonilised ja strateegilis-taktikalised probleemid ning vastavad lahendused Eesti oludes jms). Sõjaajaloo teemad kajastasid peamiselt Vabadussõja erinevaid perioode, lahinguid, operatsioone ning tagalakorraldust ning eri väeliikide tegevust. Igas lennus on kaitstud vähemalt üks väitekiri, mis kajastab N. Liidu sõjadoktriini, selle muutumist ja sellest johtuvaid võimalikke järelmeid Eesti jaoks. Major J. Tomsoni väitekiri Punaarmee lahingudoktriinist sealsete eeskirjade ja sõjanduskirjanduse valgusel (1930) avaldati lühendatult Soome sõjaajakirjanduses,[143] mida on loetud seal oluliseks ja tollal valgustavaks käsitluseks Nõukogude taktikalise mõtte uuemate suundumuste vallas.[144] 1930. aastatel sagenesid Nõukogude Liidu armee lahingutegevust normeerivaid eeskirju analüüsivad käsitlused. Samuti on täheldatav soomusvägede (motomehhaniseeritud vägede) taktika ja tankitõrjetemaatika käsitluste sagenemine (vt lisa 5).

---

[141] Teadaolevalt avaldati vaadeldaval perioodil Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastuse väljaannetena ümbertöötatud väitekirjadest järgmised: **Kasak, I.** 1926. Maskeerimine. 25 joonistust ja 3 lisa. Tallinn: Kindralstaabi VI osakonna väljaanne; **Masing, M.** 1926. Moraal ja sõda. Tallinn: Kindralstaabi VI osakonna väljaanne; **Vanaveski, H.** 1926. Gaasisõda meie oludes. Tallinn: Kindralstaabi VI osakonna väljaanne; Ühendväljaanne: **Vernik, A.** 1930. Õhukaitse korraldamine riigis / **Tomback, R.** 1930. Sidevõrgu arendamine riigis. Tallinn: Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus; **Riiberg, N.** 1931. Positsioonisõda; selle tekkimine ja iseäraldused maailmasõjas. Tallinn: Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus; **Leets, G.** 1932. Jalaväesuurtükivägi. Tallinn: Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus. Kooli VI lennu lõpetanute koostatuna on ilmunud veel ühendväljaandena: **Saidra, E; Kask, A.** 1935. Tangitõrje ja võitlus MM vägedega. Tallinn. – **Saidra, E.** Tangitõrje ja selle organiseerimine / **Kask, A.** Võitlus moto-mehhaniseeritud vägedega.

[142] ERA 650–1–342. Lk 62.

[143] **Tynkkynen** 1996: **Tomson, I.** 1930. Puna-armeijan taisteludoktriini virallisten ohjesääntöjen ja sotilaskirjallisuuden valossa. – Suomen Sotilasaikakauslehti. S. 357–393, 405–437, 478–507.

[144] *Ibid.* S. 32–33.

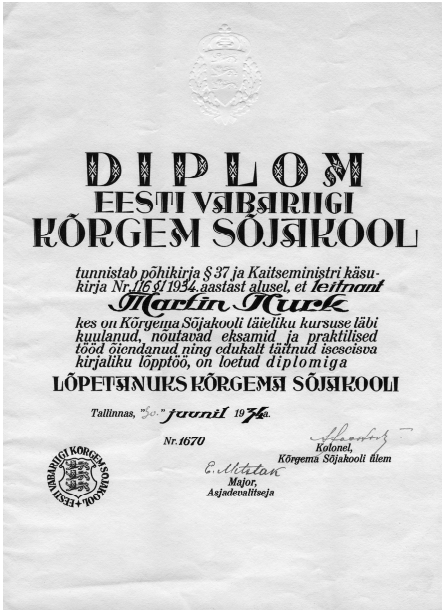
DIPLOM
EESTI VABARIIGI
KÕRGEM SÕJAKOOL

tunnistab põhikirja § 37 ja Kaitseministri käsukirja Nr. 116 9/1934 aastast alusel, et leitnant

Martin Kurk

kes on Kõrgema Sõjakooli täieliku kursuse läbi kuulanud, nõutavad eksamid ja praktilised tööd oiendanud ning edukalt täitnud iseseisva kirjaliku lõpptöö, on loetud diplomiga

LÕPETANUKS KÕRGEMA SÕJAKOOLI

Tallinnas, 30. juunil 1934. a.

Nr. 1670

Kolonel,
Kõrgema Sõjakooli ülem

Major,
Asjadevalitseja

Kõrgema Sõjakooli seni säilinud väitekirjad kujutavad endast Eesti sõjaväe ning selle doktriini muutumise uurimise seisukohalt unikaalset ja asendamatut allikmaterjali nii sõjaajaloo kui ka laiemalt mõtteloo seisukohalt.[145]

Nagu eespool näidatud, sooviti väitekirjadega aidata kaasa omamaise ja -keelse sõjanduskirjanduse arengule. Sõjanduskirjanduse edendajana oli perioodi võtmeisikuks N. Reek. Tema eestvõttel, juhtimisel ja autorsusel koostati mitmed käsiraamatud ja artiklid. Tema – kui Sõjaväe Õpetuskomitee liikme, Kindralstaabi Kursuste juhataja ja hilisema Kindralstaabi ülema – ametisoleku ajal (aastatel 1921–1923) hakati välja andma Sõduri Lisa ja Sõjateadlast (1925. a). Viimases ilmusid mitmed pikemad kirjatööd ja käsitlused (neist mitmed N. Reegi enda sulest).

Pärast tema ametist lahkumist nimetatud väljaannete ilmumine lõppes. Põhjustena toodi esile nii lisaväljaannete kulukust kui ka probleeme nende sisukal täitmisel. Ainsa sõjandusajakirjana ilmunud Sõduri formaat ja ressursid ei võimaldanud mahukamate sõjateaduslike artiklite ega uurimuste avaldamist. Seda puudujääki asus kindralmajor N. Reek kõrvaldama Ülemjuhataja Staabi ülemana alates 1935. aastast. Ta saavutas riigivanema ja sõjavägede ülemjuhataja nõusoleku Sõjateadusliku Kirjanduse Edendamise Kapitali[146] asutamiseks (N. Reek oli alates 1936. aastast ise selle komitee esimeheks). Komitee

[145] Ligi 100 väitekirja koos konspektide ja lisadega on säilinud Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiivis (Sõjavägede Staabi kohta fond 495, nimistu 12 ja Kindralstaabi kohta fond 496, nimistu 4). Täpsemalt vt lisa 5.

[146] Sõjateadusliku kirjanduse edendamise kapitali seadus. – Riigi Teataja 1936, nr 67. Lk 1495; Sõjateadusliku kirjanduse edendamise kapitali põhikiri. – Riigi Teataja 1936, nr 76. Lk 1646–1648.

eesmärgiks sai eestikeelsete sõjateaduslike tööde edendamine ja kirjastamine. Kapitali rahadele tuginedes anti alates 1938. a välja perioodilist väljaannet Sõjateadlane, mille veergudel avaldati mitmed Kõrgema Sõjakooli lõpetajate ümbertöötatud väitekirjad[147] ja muud iseseisvad kirjatööd. N. Reegi sõnul vajati oma algupärast sõjanduskirjandust eelkõige "/.../ iseseisva sõjalise mõtlemise, eeskätt meie algupärase doktriini kujundamiseks ja arendamiseks ning tema sisendamiseks kaitseväe laiematesse massidesse. Meie algupärase doktriini alaline värskus, tema hoidmine ajanõuete kõrgusel ja lõpuks doktriini ühtlus on neid tegureid, mis mõnede teiste tegurite hulgas kompenseerivad meie arvulist ja tehnilist nõrkust. /.../ Et ära hoida soistumist meie juhtkonna massi vaimsel pinnal, selleks on vaja elustada sõjalist mõtlemist ja parimaks abinõuks on siin algupärane sõjakirjandus."[148]

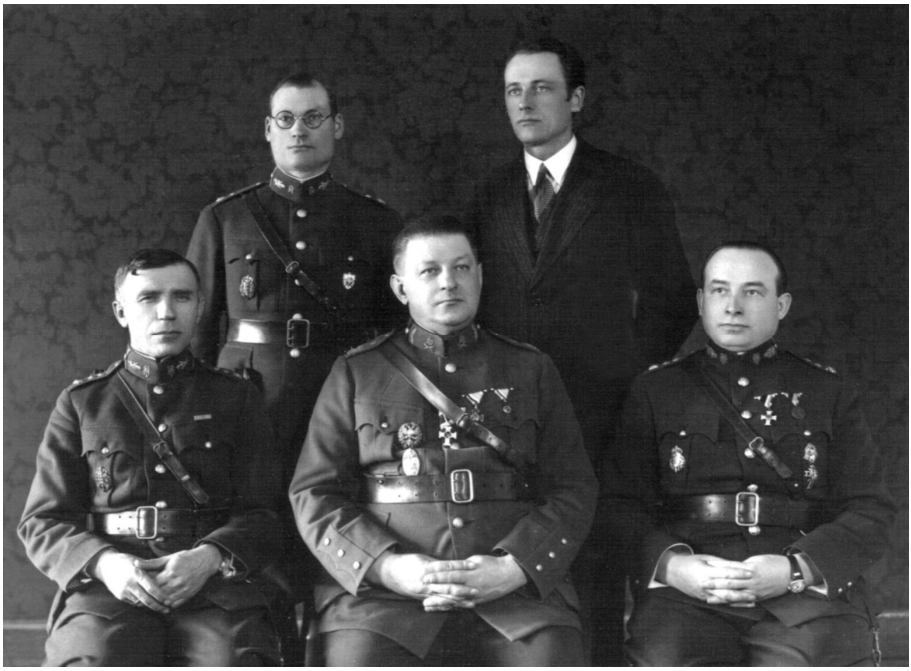

Sõduri toimetus 1934. a. Istuvad (vasakult): kol-ltn V. Külaots – vastutav toimetaja, kin-mjr N. Reek – Kaitsevägede Staabi ülem, kol-ltn A. Laats – tegevtoimetaja. Tagareas seisavad (vasakult): mjr J. Kõrge – toimetuse liige ja hr. J. Liigman – ekspediitor

[147] **Kitvel, H.** 1938. Lennuväe kasutamine Itaalia-Abessiinia, Jaapani-Hiina sõja ja Hispaania kodusõja kogemusil. – Sõjateadlane, nr 3; **Jänes, F.** 1939. Kaadri täiendusõppused. – Sõjateadlane, nr 4; **Viiret, A.** 1939. Šifrite kasutamine Maailmasõjas. – Sõjateadlane, nr 4; **Kiljako, T.** 1940. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng ning praegune seisukord. – Sõjateadlane, nr 5; **Püss, V.** 1940. Jalaväe saaterelvad. – Sõjateadlane, nr 6; **Vaitmaa, R.** 1940. Suurtükiväe koostöö jalaväega. – Sõjateadlane, nr 6.

[148] **Reek, N.** 1936. Juhi sõjakirjanduslikust loomingust. – Sõdur, nr 16/17. Lk 393–394; ERA 495–12–31. Lk 325–332, 341.

Kõrgema Sõjakooli juhtkond ja õppejõud

Kindralstaabi Kursuste loojaks ja juhatajaks (ühtlasi ka sõjaväe õppeasutuste inspektoriks) oli 1921. a juulist Sõjaväe Õpetuskomitee alaline liige polkovnik – alates 1922 kolonel – N. Reek (1890–1942). N. Reek juhatas kursuseid kuni 1923. a sügiseni, mil ta komandeeriti õpingutele Prantsusmaale. 1923. a 29. augustil asutati valitsuse otsuse alusel Sõjaväe Ühendatud Õppeasutused, mille ülem oli ühtlasi Kindralstaabi Kursuste juhatajaks. Loodud ametikoha täitjal olid diviisiülema õigused. Ametikoht eeldas kõrgemat sõjalist haridust, vanemohvitseri auastet ning ühtlasi soliidset teenistuskogemust. Kõrgema sõjalise haridusega ohvitseride puudust tol ajal näitab tõik, et rahuaegsetes oludes väga olulise ametikoha täitmiseks tuli kutsuda reservist kolonel Jaan Rink (1886–1927). Nii N. Reek kui ka J. Rink omasid tsaariarmee kaadriohvitseri ettevalmistust ja olid lõpetanud Vene Nikolai Kindralstaabi Akadeemia. Mõlemal olid kogemused maailmasõjast roodu- ja ka polguülemana ning nad olid töötanud armeekorpuse staabis adjutandi või osakonna ülema ülesannetes, täites sealjuures osaliselt ka staabiülema ülesandeid. Vabadussõjas olid mõlemad ohvitserid teeninud diviisi staabiülemana. Näiteks alampolkovnik N. Reek juhtis 3. diviisi tegevust Landeswehri-vastases võitluses 1919. a suvel. Polkovnik J. Rink teenis veel Kindralstaabi Valitsuse ülemana, Ülemjuhataja Staabi ülema kohusetäitjana ja enne reservi arvamist (1920) oli ta Sõjavägede Staabi ülemaks. Pärast kolonel J. Rinki surma kooliülemana teeninud kolonel Gustav Jonson (1880–1942; õppeasutuste ülem aastail 1927–1930) oli sel kohal ainus, kel oli vaid Eestis omandatud kõrgem sõjaline ettevalmistus (lõpetas Kindralstaabi Kursuste I lennu). Ta oli mobiliseeritud maailmasõtta reservohvitserina ja olnud Vabadussõjas ratsapolgu ülemaks. Kolonel Herbert Brede (1888–1942; õppeasutuste ülem 1930–1933) oli omandanud tsaariaegse (suurtükiväe) kaadriohvitseri ettevalmistuse enne maailmasõda, teenis patareiülemana maailmasõjas ja suurtükipolgu ülemana Vabadussõjas. H. Brede omandas kõrgema sõjalise ettevalmistuse Prantsusmaal nagu ka temale järgnenud Kõrgema Sõjakooli ja õppeasutuste teised ülemad vaadeldaval perioodil (v.a August Kasekamp, kes õppis Belgia vastavas õppeasutuses). Kolonelid Aleksander Jaakson (1892–1942; õppeasutuste ülem 1933–1936), August Kasekamp (1889–1942; õppeasutuste ülem 1936–1939), samuti Karl-Johann Laurits (1892–1941; Kõrgema Sõjakooli ülem 1936–1939, õppeasutuste ülem 1939–1940) ilmutasid pedagoogilise töö vastu huvi ja vastavat annet juba enne sõjaväelase karjääri (õppisid enne maailmasõda kooliõpetajaks). Haritlastena koolitas Vene riik neist maailmasõja ajal kiirkorras nooremohvitserid-lipnikud. Maailma- ja Vabadussõjas tegutsesid nad roodu- ja pataljoniülematena.

Maailmasõjaaegse põhiettevalmistusega oli ka Kõrgema Sõjakooli viimane iseseisvusaegne ülem kolonel Herbert-Voldemar Raidna (1897–1942; Kõrgema Sõjakooli ülem 1939–1940). Kõigi viimasena nimetatute haridust täiendati pärast Vabadussõda alalisväe ohvitseride kursustel, mis oli eeltingimuseks kaadriohvitseri rahuaegse teenistuse jätkumisel ja pääsemisel Kõrgemasse Sõjakooli. A. Jaaksoni ja A. Kasekampi teenistus õppeasutustes kujunes teiste omast pikemaks. Mõlemad jõudsid olla ka Sõjakooli ülemad või teenida isegi selle allüksustes. A. Jaakson tegutses aastatel 1927–1933 õppeasutuste ülema abina

õppe alal (juhtis õppetööd pärast kolonel A. Salfi lahkumist sellelt kohalt). 1940. a lõpetasid teenistuse Eesti Vabariigi sõjaväes N. Reek ja G. Jonson kindralleitnantidena, H. Brede, A. Jaakson ja A. Kasekamp kindralmajoritena, K. Laurits ja H. Raidna kolonelidena. Kõik nad osalesid Kõrgema Sõjakooli töös suuremal või vähemal määral ka lektorite või õppetööde ülesannete juhtidena. Nõukogude okupatsioonivõimu käest ei pääsenud neist elusalt keegi.[149]

Kõrgema Sõjakooli professori kt 1923–1927 kin-mjr D. Lebedev oma kabinetis 1925. a

Eestisse Vabadussõja ajal või järel saabunud ohvitseridest pakkus oma teadmisi ja kogemusi juba eespool mainitud, eestlasest polkovnik Artur Salf, kes korraldas kooli õppetegevust selle algaastail. Kindralstaabi Kursuste koosseisus loodi 1922. a algul alalise professori ametikoht, millele määrati professori kohusetäitjana kindralmajor Dimitri Lebedev (1872–1942). Vene rahvusest D. Lebedev oli sündinud ja kasvanud Eestis. Nii tema kui ka professor (endine Vene kindralleitnant) Aleksei Baiov (1871–1935) olid töötanud enne maailmasõda õppejõuna Peterburi Nikolai Kindralstaabi Akadeemias. D. Lebedev omas maailmasõjast kogemusi diviisi staabiülemana ja polguülemana. A. Baiov oli aga teeninud nii korpuse kui armee staabiülemana, samuti korpuse ülemana. Õppejõu ja sõjateadlasena oli A. Baiovi kitsamaks erialaks sõjaajalugu. Professori või selle kohusetäitja tiitel oli esimeste lendude õppejõududest veel endistel Vene kindralitel Gleb Vannovskil (ratsaväe taktika), Mihhail Drakel (suur-

[149] **Õun, M.** 1997. Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid. Tallinn. Lk 8–9, 17–18, 22–24, 26–27, 85–87. [Edaspidi ***Õun** 1997*]; **Õun, M.** (koostaja) 2002. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. II kogumik. Tallinn: Sentinel. Lk 44, 83–84, 91. [Edaspidi ***Õun** 2002*]

tükiasjandus ja -taktika). Õppejõududena tegutsesid esimestes lendudes endistest Vene ohvitseridest ja spetsialistidest veel endise Nikolai Inseneriväe Akadeemia õppejõud Pjotr Marišev (sõjainseneriasjandus), Aleksandr Malevitš (sidevahendid), Viktor Ungern-Sternberg (fortifikatsioon), Goleništšev-Kutuzov (sõjatehnika), Aleksandr Dehn (sõjategevus Ida-Preisimaal 1914).[150]

1925. a jagati õppejõudude kaader kaheks: alalised õppejõud, kelle ametikohad olid ette nähtud Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste koosseisus, ja ajutised õppejõud, keda palgati vastavalt vajadusele sõjaministri loa alusel väljastpoolt.[151] Alates septembrist 1927 kaotati Kõrgema Sõjakooli koosseisus alalise professori ametikoht.[152] Sellele oli eelnenud D. Lebedevi erruminek. Võimalik, et temale ei leitud piisavalt väärikat järglast, samas võisid olla põhjusteks ka õppesüsteemi üldisem ümberkorraldamine ja kokkuhoid. 1926. a lahkusid Kõrgemast Sõjakoolist professor Aleksei Baiov ning kolonelid Artur Salf ja Aleksander Parv.[153] Tegemist oli vanema kaadri väljavahetamisega õppetöö reformimise ja ajakohastamise käigus. Võib arvata, et vene rahvusest endiste tsaariarmee ohvitseride juhtivat osa kooli algaastatel võttis sõjaväe juhtkond kui hädavajadusest tulenevat paratamatust. Endiste Vene ohvitseride kasutamine õppeasutustes tekitas ilmselt ka mõningast rahulolematust tollases Eesti ühiskonnas. Seda mõjutasid ka mõned avalikkuses puhkenud skandaalid. Näiteks süüdistati A. Baiovi ebalojaalsuse avaldustes Eesti Vabariigi suhtes. Samas on täheldatud kooli juhtkonna poolt venelaste suhtes ka kohati solvavat suhtumist.[154]

Endiste tsaririigi spetsialistide kasutamine õppejõududena oli paratamatult ajutine nähtus. Nad võisid olla küll lojaalsed riigikorrale, kuid raske oli oodata neilt kui endistelt tsaririigi alamailt eestikeelset ja -meelset ehk isamaalispatriootilises vaimus õppe- ja kasvatustöö juhtimist. Just viimast momenti peeti aga sõjaväelises õppe- ja kasvatustöös väga oluliseks.[155]

Uute (eestlastest) õppejõudude kaadri küsimus leidis aja jooksul leevendust: lisandusid uued koolilõpetajad ja välisriikidest õpingutelt tagasipöördujad. Kui kooli I lennu ajal (1921–1923) oli eestlastest lektorite osakaal 43%, siis II lennu (1923–1925) õppejõududest moodustasid nad juba 60% ja IV lennu õppetöö ajaks oli see näitaja tõusnud 88%-le. Märkimisväärse osa hilisematest õppejõududest moodustasidki Kindralstaabi Kursuste I ja II lennu lõpetajad (kooli tulevased õppejõud

---

[150] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 22, **Õun** 1997. Lk 51–53; **Õun, M.** (koostaja). 1998. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. I kogumik. Tallinn: Tammiskilp. Lk 24 [Edaspidi ***Õun** 1998*]; **Rannamets** 2003. Lk 64–66.

[151] Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 53.

[152] *Ibid.* Lk 51.

[153] *Ibid.* Lk 70.

[154] **Helme, R.** 1996. Eesti sõjakoolide kaks aastakümmet. – Mälestusi Eesti Vabariigi Sõjakoolist. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Koostaja V. Talts. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia. Lk 6.

[155] Sisemäärustik, 1927 (§ 31): "Isamaaarmastus on alus, millele tugineb kaitseväe sisemine side, riigiustavus ja kohusetruudus. Neid kõrgeid omadusi süvendatakse kaitseväe vastava kasvatamisega, tema elu-olu otstarbekohase korraldamisega ning õppe- ja selgitustööga. /…/ § 32. Isamaa mõistet peab sõjaväelise kasvatuse juures laiendama ja lahutamatult siduma rahvuse – maa põlised elanikud – mõistega, kuid niiviisi, et see muulastest kaitseväelasi ei haavaks, vaid neid koguni kaasa tõmbaks."

moodustasid nende lendude lõpetajaskonnast 70–80%).[156] Neist paljude kodumaine haridus leidis täiendamist ka välisriikides (peamiselt Prantsusmaal).

III lennu teisest õppeaastast alates (1926. a) tegutses kool ainult ajutiste õppejõudude kaadrile tuginedes.[157] Kindralstaabi Kursuste/Kõrgema Sõjakooli ajutiste õppejõudude hulk hakkas siiski suurenema, tõustes I lennu 23-lt VI lennus 45 inimeseni.[158] Sõjamajanduse haru avamise järel 1934. a tõusis ajutiste õppejõudude koguarv ligi 90 inimeseni.[159]

Järgneva kümne aasta jooksul saigi kooli edasist arengut enim takistavaks teguriks õppejõudude kaadri küsimus. Alaliste õppejõudude kaadri (professuuri/alaliste lektorite) puudumine hakkas piirama kooli teaduslikku arengut. Vastav puudus leidis kaasaegsete poolt tihti äramärkimist.[160]

Ajutiste õppejõudude kasutamise (tunnitasu alusel) eeliseks olid kulude kokkuhoid, samuti sundis see suuremat hulka ohvitsere oma teadmisi värskendama. Süsteemi puuduseks oli aga õppetöö pealiskaudsus. Põhitöö kõrvalt oli raske süveneda või hoida end kursis mõne eriala kiire muutumisega. Samuti ei saanud sellise süsteemi juures tulla kõne alla kavakindel, ülikoolidega sarnane uute õppejõudude kasvatamine ja ettevalmistamine ehk nn õppejõudude järjepidevus (õppejõud valmistavad oma abilisi ette enda järeltulijatena). Niinimetatud tunniandjasüsteemist ei saanud täielikult loobuda majanduslikel põhjustel. Pärast 1934. a nii kogu riigis kui ka sõjaväes toimunud juhtkonna vahetust pöördus õppeasutuste ülem kolonel A. Jaakson kaitsevägede ülemjuhataja poole palvega, milles ta taotles Soome ja Läti kõrgemate sõjaväeliste õppeasutuste eeskujul Kõrgemas Sõjakoolis õppejõudude kaadri üleminekut nn segasüsteemile. See tähendanuks mõne alalise lektorikoha loomist (samal ajal loetleti neid Lätis viis ja Soomes kaheksa) tähtsamate sõjaliste õppeainete alal (taktika, sõjaajalugu, staabiteenistus), kuna osa õppeaineid jäeti jätkuvalt ajutistele õppejõududele.[161] Kolonel Jaaksoni esildises taotleti Kõrgemale Sõjakoolile vähemalt viit alalise lektori kohta.[162] Õppetöö läbiviimist senisel moel raskendas samal aastal sõjamajanduse õppeharu avamine ja kuulasjaskonna suurenemine. Samal ajal oli vakantne ka Kõrgema Sõjakooli ülema abi ametikoht õppealal. Sellel ametikohal teenival ohvitseril tuli korraldada tegelikku õppetööd koolis. Kuni õppeasutuste ülema ametisse edutamiseni 1933. a oligi A. Jaakson neid kohustusi täitnud.

1936.–1937. õppeaastal asutati alaliste lektorite ametikohad koos Kõrgema Sõjakooli ülema ametikohaga (mis seisis eraldi õppeasutuste ülema kohustustest ja allus viimasele).[163] Täpsemalt siiski ei selgu, kui palju alalisi lektorikohti asutati ja kui palju neid kohe komplekteerida suudeti.[164]

---

156 **Rannamets** 2003. Lk 48–49.
157 ERA 650–1–445. Lk 3–8.
158 *Ibid.*
159 **Rannamets** 2003. Lk 47.
160 **Kasekamp** 1929. Lk 98–100; Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 39.
161 ERA 650–1–443. Lk 62–63p.
162 *Ibid.*
163 ERA 650–1–524. Lk 55–59.
164 1940. a algusest pärinevast ohvitseride nimekirjast võib leida andmeid vähemalt kolmest Kõrgema Sõjakooli alalisest lektorist (kolonel V. Külaots, majorid N. Riiberk ja E. Püss).

Alaliste õppejõudude arv ja nende kuuluvus ametiastmetesse määrati kindlaks koosseisudega. 1939. a õppeasutuste seaduse projekti järgi jagunesid Kõrgema Sõjakooli ajutised õppejõud ajutisteks lektoriteks ja ajutisteks instruktoriteks (nii nimetati õppejõude kehalise kasvatuse, ratsutamise või mõnel muul praktilis-tehnilisel alal). Kõrgema Sõjakooli alalised õppejõud jagunesid dokumendi alusel lektoriteks ja professoriteks. Alalisteks õppejõududeks võisid olla üldise, sõjalise või sõjamajandusliku kõrgema haridusega ohvitserid, kes olid tunnistatud kõlblikuks töötama õppe alal ja sooritanud vastavalt oma ametiastmele üheaastase juhtimis-staaži (kompanii, pataljoni või üksiku väeosa ülema ülesannetes). Seaduse kava järgi läkitati alaliseks õppejõuks väljavalitud aastaseks katseajaks Kõrgemasse Sõjakooli. Õppeülesannetest vabal ajal tuli õppejõukandidaatidel kirjutada väitekiri ja kaitsta see. Kui väitekiri oli edukalt kaitstud ja õppeülesannete täitmisega oli hästi hakkama saadud, viidi kandidaadid teenistuses üle Kõrgemasse Sõjakooli. Pärast nelja-aastast teenistust alalise õppejõu ametikohal pidid ohvitserid sooritama aastase juhtimis-staaži. Seaduse kava järgi võidi professori tiitel anda neile vanemohvitseri au-astmega lektoritele, kes olid Kõrgemas Sõjakoolis olnud kümne aasta jooksul ajutise või alalise õppejõuna tegevad ning ilmutanud põhjalikke teadmisi ja võimeid teaduslikus tegevuses. Professori tiitel omistati Vabariigi Presidendi otsusega sõjavägede juhataja ettepanekul. Kõrgema Sõjakooli teenistusest lahkunud profes-sorite tiitel säilis kuni lahkumiseni tegevteenistusest (kusjuures omandati emeriit-professori oma).[165] Pole siiski küllaldaselt andmeid selle kohta, kui palju eeltoodud põhimõtetest jõuti praktikasse viia. Näib, et 1930. aastate lõpul viidi siiski suurem osa õppetööst endiselt läbi ajutiste õppejõududega ja tunnitasu alusel. Taktikatööde üldjuhina tegutses kooliülem, grupijuhtideks võisid olla ka mõned alalised õppejõud, lisaks neile veel väeliikide inspektorid ja mõne sõjaväeringkonna ülemad (erialade juhatajad ja grupijuhid). Neile lisandusid mõned Tartu Ülikooli professorid ja Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud (õigusteadlased J. Uluots, A. Piip, A.-T. Kliimann, majandusteadlane J. Vaabel, keemik Jaan Kopvillem, elektrotehnik Helmuth Freymuth) ning teised eriteadlased.[166] 1939. a olid sõjaliste erialade juhatajateks ja taktika grupijuhtideks peamiselt kindralid (J. Laidoner – Euroopa poliitiline olukord, strateegia; H. Brede – strareegia; N. Reek – staabiteenistus, strateegia; V. Riiberg – fortifikatsioon) ja kolonelid (A. Kasekamp, K. Laurits, E. Putmaker, R. Tomberg, P. Triik, G. Leets, A. Matsalo, H. Raidna, M. Tuisk, H. Vanaveski). Osa tegelikust õppetööst viidi ilmselt läbi ka erialade ja grupijuhtide abidele tuginedes (auastmes kolonelleitnantidest kapteniteni).[167]

ERA 2124–3–1992. Lk 94–94p. V. Külaotsa mainib alalise lektorina ka H. Lessel (**Allikas, Lessel** 1974. Lk 40–41.).

[165] ERA 495–12–570a. Lk 43–59.

[166] **Allikas, Lessel** 1974. Lk 40; **Hennoste** 1991. Lk 1; ERA 650–1–658. Lk 172–176.

[167] ERA 650–1–658. Lk 172–176.

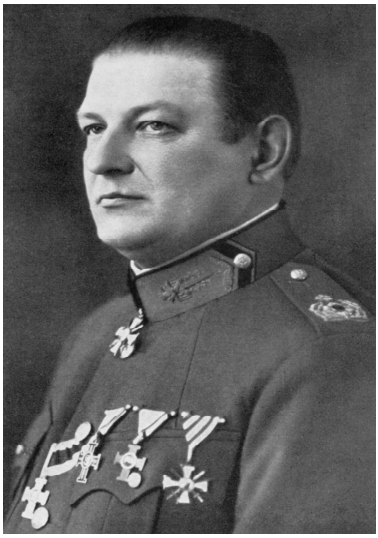

kol **Nikolai Reek**
(1890–1942,
kin-ltn aastast 1938)
Kindralstaabi Kursuste juhataja
1921–1923

kol **Jaan Rink**
(1886–1927)
Kõrgema Sõjakooli ja Sõjaväe Ühendatud
Õppeasutuste ülem
1923–1927

kin-mjr **Gustav Jonson**
(1880–1942,
kin-ltn aastast 1940)
Kõrgema Sõjakooli ja
Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem
1927–1930

kol **Herbert Brede**
(1888–1942,
kin-mjr aastast 1935)
Kõrgema Sõjakooli ja
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülem
1930–1933

kol **Aleksander Jaakson**
1892–1942,
kin-mjr aastast 1940)
Kõrgema Sõjakooli ja Kaitseväe
Ühendatud Õppeasutuste ülem
1933–1936

kol **Karl Laurits**
(1892–1941)
Kõrgema Sõjakooli (1936–1939) ja
Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste
1939–1940 ülem

kol **August Kasekamp**
(1889–1942,
kin-mjr aastast 1940)
Kõrgema Sõjakooli (1936) ja
Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem
1936–1939

kol **Herbert Raidna** (1897–1942)
Kõrgema Sõjakooli ülem
1939–1940

Kõrge erialase kvalifikatsiooniga vanemohvitsere, kel olnuks ka soliidne teenistuspagas ja pedagoogilised võimed, ei olnud üleliia palju. Nii tuligi olemasolevail jagada oma teadmisi ja kogemusi enamasti põhiametikohustuste kõrvalt. Kõrgema taseme juhtide järelkasvu ettevalmistus kujunes seetõttu mitte ainult kooli, vaid kogu sõjaväe ja selle juhtiva kaadri ühiseks ettevõtmiseks. Näib, et alaliste õppejõudude kaadri otsimise ja selle taseme tõstmisega tegeldi, kuid see oli paratamatult aeganõudev protsess. Näiteks veel 1940. a alguses otsiti lahendust alalise erialase ettevalmistusega sõjaajaloo õppejõu-ohvitseri leidmiseks või koolitamiseks. Senini olid vastavaid aineid (sõjakunsti ajalugu, maailmasõja ja Vabadussõja ajalugu) käsitlenud ilma eriharidusetа ohvitserid. Sobiliku lahendusena pakkus õppeasutuste ülem välja võimaluse lähetada mõni vastavate huvide ja kõrgema sõjalise haridusega ohvitser ajalooõpinguteks Tartu Ülikooli.[168] On muidugi üsna huvitav, et 1940. aastal valitsenud olukorras sõjaajaloo õpetamisele sellist tähelepanu pöörati.

Kõrgema Sõjakooli kuulajaskond

Kokku omandas Eesti Kõrgemas Sõjakoolis aastatel 1921–1940 kõrgema sõjalise hariduse 232 ohvitseri (vt lisa 5). Enamik kursuseid komplekteeriti kahel moel: üldiste sisseastumiskatsete alusel ja komandeerimise teel (kokku oli sisseastunuid 161 (69,4%) ja komandeerituid 71 (30,6%)). Sellise komplekteerimiskorra tingis olukord ohvitserkonna üldises ettevalmistuses. Suurel enamikul ohvitseridest oli vaid sõjaajal omandatud kiirettevalmistus (nn täiendusohvitserid) ning nad olid samal ajal Vabadussõja ajal saadud ametikohtadel, mis eeldasid – eriti rahuaja tingimustes – kõrgemat sõjalist haridust. Nii otsustatigi juba Kindralstaabi Kursuste asutamise järel komandeerida osa vanemohvitsere kursusele vabakuulajana, nõudmata neilt sisseastumiskatsete sooritamist ja tagades samas neile nende endise ametikoha. Juhul kui komandeeritavad soovisid lõpetamisel saada õiguse teenistuseks kindralstaabi ametikohtadel (st kõrgemat sõjalist haridust eeldavatel ametikohtadel), tuli neil sooritada sisseastumiskatsed üldistel alustel (esimese õppeaasta jooksul).

Kooli algaastatel esines raskusi ka planeeritud õppekohtade täitmisega: esiteks tuli leida soovijad ja teiseks pidid nad läbima veel sisseastumiskatsed. Seetõttu polnud õppekursusele komandeerimisele alternatiivi. Sõjaväes leidus ka neid, kes soovitasid üldse katsetest loobuda. Valitsema see seisukoht siiski ei pääsenud, nii et süsteem jäi soosima nooremate ja edasipüüdlikumate ohvitseride enesetäiendamist.[169] Siit tulenes ka kooli kahetine eesmärk, mille järgi koolitati nooremohvitsere ette teenistuseks kindralstaabi ametikohtadel ja täiendati vanemohvitseride haridust. Selline süsteem motiveeris rahuaja oludes ohvitseride kaadrit end täiendama. Alates 1931. a kehtima hakanud Kõrgema Sõjakooli seaduse alusel tuli ka kursusele komandeeritavatele ohvitseridele korraldada eraldi sisseastumiskatsed. See näitab huvi tõusu õpingute vastu.

[168] ERA 650–1–658. Lk 373–378.
[169] **Rannamets** 2003. Lk 41.

1930. aastatel konkureeris sisseastumiskatsetel Kõrgema Sõjakooli ühele õppekohale keskmiselt kolm ohvitseri (vt allpool toodud tabelit; H. Lesseli meenutuste järgi küll 6–7 ohvitseri ühele kohale.[170] Võimalik, et siin mõeldakse kõiki sooviavaldajaid, keda aga kui nõuetele mittevastavaid katsetele üldse ei lubatud). 1931. a vastuvõetud Kõrgema Sõjakooli seaduses sätestati, et kursusele komandeeritud ohvitseride arv ei tohi ületada 1/6 vastuvõetavate üldarvust.

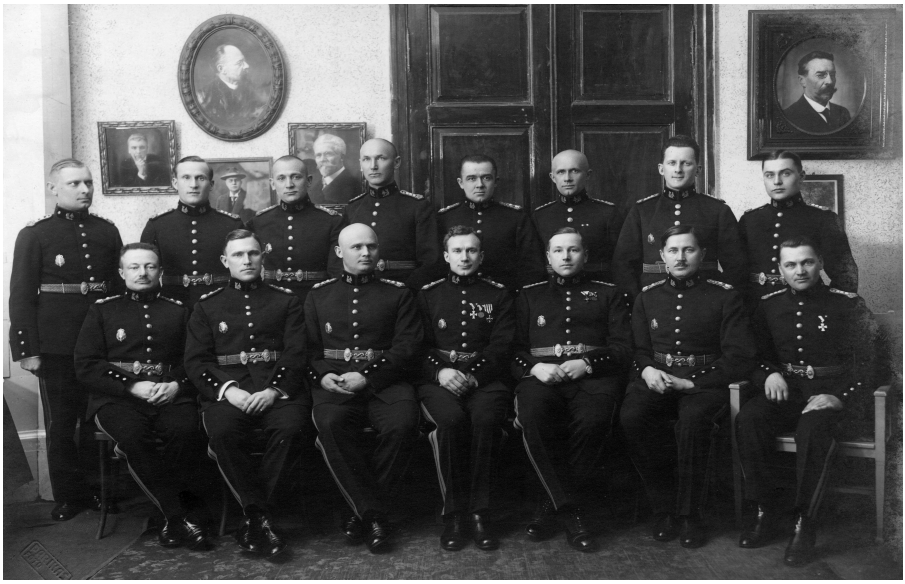

Kõrgema Sõjakooli II lennu lõpetajad 1926. a kevadel. Esireas istuvad (vasakult): mjr H. Vanaveski, mjr J. Raud, kol-ltn A. Traksmann (Traksmaa), mjr R. Masing (Maasing), kpt J. Kurvits, mjr A. Normak, kpt A. Kulbush (Kulgver). Tagareas seisavad (vasakult): ltn R. Tennorist (Tõnurist), kpt H. Grabby, kpt H. Matson (Matsalo), kpt I. Kasak, mjr V. Fiskar, kpt A. Tomander, kpt H. Freiberg (Raidna), kpt T. Lango

1933. a VII lennu komplekteerimisel ilmnes vanema generatsiooni ohvitserkonna suur huvi oma hariduse täiendamise vastu: lähetustaotlusi laekus ligi 50. Kehtestatud tingimustele (vanus, teenistusstaaž ja ametikoht) vastas neist siiski vaid 21. Majanduslikud võimalused lubasid kooli vastu võtta kokku kuni 24 ohvitseri. Sellest tulenevalt võeti kaalumisele juba eelnevalt Sõjanõukogus väljapakutud võimalus tõsta lähetatavate osakaal 50%-le ning muuta vastavaid paragrahve Kõrgema Sõjakooli seaduses. Ka sellisel juhul oli võimalik lähetada igale kursusele kuni 12 vanemohvitseri. Seetõttu oli kaalumisel ka VII lennu komplekteerimine vaid lähetatavatega. Sellise lahenduse eeliseks loeti koosseisu ühtlust. Üldiselt tõdeti, et senistes lendudes, kus õppisid koos nii kolonelidest väeosade ülemad kui noored leitnandid, tekkisid lõhed, mis ei lubanud luua õppurite vahel sidet, halvasid tööd ja raskendasid läbisaamist. Kokkuvõttes ei soosinud selline komplekteerimismoodus

[170] **Allikas, Lessel** 1974. Lk 38–39.

sisemise sideme tekkimist õppurkonnas (seda aga loeti oluliseks ühtse sõjaväelise doktriini loomise seisukohalt). Lisaks lihtsustanuks ühtlane koosseis varasema ettevalmistuse taseme ühtluse tõttu õppetöö läbiviimist. Kaheldav oli samas, kas 24 vanemohvitseri üheaegne eemaldamine nende ametikohtadelt kaheks aastaks olnuks võimalik. Ühtlasi oleks selline komplekteerimine sulgenud ajutiselt pääsu õppima hulgale noortele edasipüüdlikele ohvitseridele.[171]

1934. a, enne VII lennu ja uue sõjamajanduse õppesuuna esimese kursuse komplekteerimist, muudeti Kõrgema Sõjakooli seadust, nii et edaspidi võis komandeeritavate ohvitseride arv ületada 1/6 õppurkonnast. Siiski ei tohtinud see ületada poolt vastuvõetavate üldarvust.[172] Nii oli VII ja VIII lennus (sisseastumisaeg vastavalt 1934. ja 1936. a) lähetatuid ligi pool (vt lisa 5). VIII lendu võeti lähetatud ohvitsere isegi pisut üle poole, mistõttu ei peetud siin isegi eeltoodud seaduseparandusest rangelt kinni. Viimati mainitud lendude komplekteerimisel anti teatud osale vanemohvitseridest veel võimalus oma haridust täiendada. Alates juhtimise ja staabiteenistuse IX lennust ja sõjamajanduse II lennust 1938. a komplekteeriti kursusi ainult ühtsete sisseastumiskatsete alusel. Erand tehti vaid ühele Läti ohvitserile, kes võeti kursusele ilma katseteta.[173]

Andmed Kõrgemasse Sõjakooli sisseastumiskatsetest osa võtnud, kooli vastuvõetud ja selle lõpetanud ohvitseride kohta on kokkuvõtvalt esitatud allpool toodud tabelis.[174]

Lend	**Sisseastumiskatsete aeg**	**Lubatud katsetele**		**Sooritas katsed**		**Võeti kooli**		**Lõpetas kooli**	
		Võistluskatsetega sisseastujad	**Läkitatud**	**Võistluskatsetega sisseastujad**	**Läkitatud**	**Võistluskatsetega sisseastujad**	**Läkitaud**	**Võistluskatsetega sisseastujad**	**Läkitatud**
I	**1921**	17	–	9	–	9	7	8	6
II	**1923**	21	–	17	–	17	–	16	–
III	**1925**	26	–	17	–	17	8	19	6
IV	**1927**	32	–	15	–	15	8	14	8
V	**1929**	27	–	15	–	14	10	14	9
VI	**1931**	57	9	19	5	18	7	18	8
VII	**1934**	44	8	11	7	11	8	10	8
I SM[175]	**1934**	14	5	11	4	11	4	11	4
VIII	**1936**	68	21	20	21	20	21	20	21
IX	**1938**	62	–	20	–	20	1	19	1
II SM	**1938**	18	–	12	–	12	–	12	–

171 ERA 495–12–555. Lk 11–13.
172 Riigi Teataja 1934, nr 33. Lk 633–634.
173 ERA 650–1–606. Lk 7.
174 **Rannamets** 2003. Lk 74; Kõrgem Sõjakool 1931; ERA 495–12–574. Lk 155; ERA 650–1–444. Lk 71–74; ERA 650–2–255. Lk 60–64; ERA. 650–1–524. Lk 55–59; 650–2–232. Lk 41–42; ERA 650–1–606, Lk 5–8.
175 SM – sõjamajanduse haru.

Auastmete järgi oli 232 lõpetajast vanemohvitsere (alates majorist) 89 (38,4%) ja nooremohvitsere (leitnandid ja kaptenid) 143 (61,6%). Üldjuhul oli lendudes nooremohvitsere üle poole, kuid mitte alati. 1931. a Kõrgema Sõjakooli seaduse alusel lubati üldistele sisseastumiskatsetele kandidaate, kelle auaste ei ületanud majori auastet. Ka ei tohtinud sisseastujad olla vanemad kui 35 eluaastat (arvestades sisseastumisaasta 1. jaanuarist). Enne 1931. aastat kõikus sisseastujatele kehtestatud vanuse ülempiir 32–37 eluaasta vahel. Kooli lähetatavate vanusepiir oli 40 (Vabadusristi kavaleridel 45) eluaastat. Kõrgemasse Sõjakooli astunud ohvitseride keskmiseks vanuseks kujunes 32 aastat. Ligi pooled kursuse läbinutest olid sündinud 1890. aastatel. Alates VI lennust hakkasid õppurkonnas domineerima 20. sajandi alguskümnendil sündinud ohvitserid (kui VIII lend välja arvata). Teadaolevalt olid noorimad sisseastujad 24-aastasted ja vanim kursusele lähetatu 47-aastane.[176] Kooli lähetatud pidid olema teeninud tegevteenistuses neli aastat vähemalt kompaniiülema ametikohal. Sisseastujatel pidi olema seljataga vähemalt kolmeaastane teenistus (millest vähemalt kaks aastat teenitud rivijuhina). Kõigil kooli pürgijail pidi olema kahe viimase järjestikuse teenistusaasta atesteerimishinnang vähemalt "hea".

Sisseastumiskatsed (võistluskatsed) jagunesid eelkatseteks, mis toimusid kevaditi (aprillis-mais), ja lõpukatseteks, mis toimusid sügisel (septembris-detsembris). Võistluskatsed (eksamid) jagunesid kirjalikeks, suulisteks ja praktilisteks (tervisekatse, ratsasõit, topograafiliste kaartide kasutamine, morsetähestiku tundmine ja kirjutusmasinal kirjutamine). Katseid hindas komisjon 12-pallisüsteemis, kusjuures igale ainele oli määratud oma koefitsient, mis korrutati vastava katse tulemusega. Kirjalike katsete hulgas tuli lahendada kirjalik taktikaülesanne ja kaardiülesanne. Kõrgema Sõjakooli seaduse järgi korraldati kirjalikud eksamid veel emakeeles, ajaloos ja geograafias. Suulised eksamid olid ette nähtud sõjaajaloos, üldises ja sõjageograafias, matemaatikas, füüsikas, ühes Lääne-Euroopa keeles, vene keeles ning määrustike ja eeskirjade tundmises. Kursusele komandeeritud ohvitseridele korraldati alates 1931. aastast kirjalikud katsed eesti keeles ja taktikas ning suulised eksamid ühes Lääne-Euroopa ja vene keeles (vt lisa 2). 1935. aastal muudeti Kõrgema Sõjakooli seadust,[177] mille järgi lisati lähetatavate ohvitseride katsete hulka kirjalik ja suuline eksam sõjaajaloos (Preisi-Prantsuse sõda 1870–1871, Vene-Jaapani sõda 1904–1905, maailmasõda 1914–1918 ja Vabadussõda 1918–1920). Võistluskatsetega sisseastujate katsete hulka lisati suulised eksamid maailmasõja ja Vabadussõja ajaloos, raadioasjanduses, mootoriasjanduses, topograafias, suurtükiasjanduses ning lennuasjanduses. Uute ainete lisamine katseeksamite hulka pidi tagama vastuvõetavatele kuulajatele vajalikud tehnikateadmised. Õpilaste paremad teadmised sõjaajaloost pidid võimaldama loobuda vastava temaatika senisest, algtasemel käsitlemisest ning võimaldama rajada töö varasemast teaduslikumale alusele. Ohvitseride ebaühtlane ettevalmistus oli varem tekitanud ajaloosündmuste käsitlemisel probleeme.[178]

---

176 **Rannamets** 2003. Lk 43–45.
177 Riigi Teataja 1935, nr 107. Lk 2442.
178 ERA 495–12–574. Lk 1285.

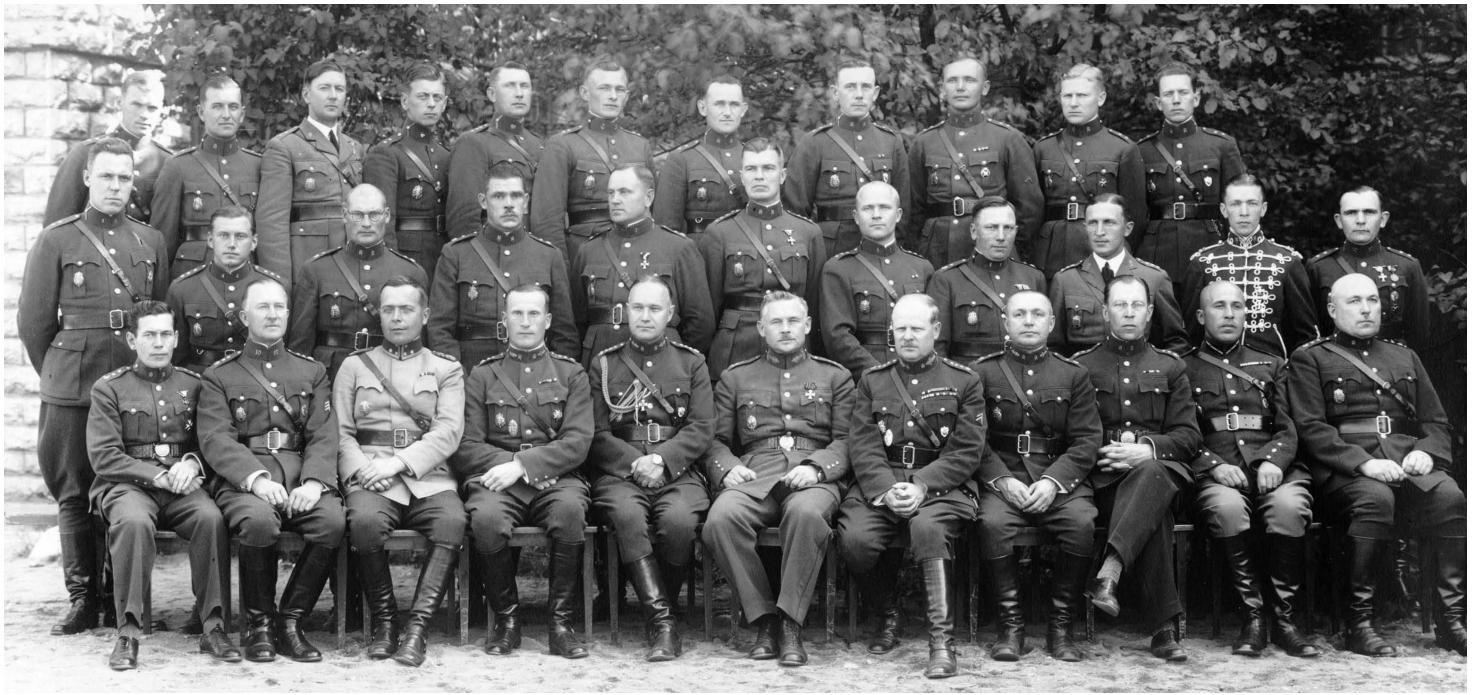

Kõrgema Sõjakooli VI lennu lõpetajad 1933. a koos kaitseväe ja õppeasutuste juhtkonna esindajatega. Esireas istuvad (vasakult): kol-ltn J. Normann, kol-ltn E. Rüütel, kpt V.-V. Savonen, kol-ltn H. Grabby, kol H. Brede, kin-mjr J. Tõrvand, kol A. Jaakson, mjr E. Metstak, kol-ltn F. Olbrei, ltn J. Lapsals, kol-ltn J. Siir. Keskel seisavad (vasakult): ltn F. Tretjakevitš (Tarm), kpt R. Ustal, mjr J. Kõrge, mjr E. Ein, mjr A. Häelme, kpt O. Pollisinsky, kpt E. Miil, mjr J. Tamm, kpt E. Martson (Mere), ltn A. Kersten (Kärsten), ltn A. Pessor (Pesur). Tagareas seisavad (vasakult): ltn M. Nurk, ltn E. Schmidt (Saidra), mjr V. Gutman, ltn E. Vacker (Vakkur), kpt O. Kallikorm, ltn V. Munner (Muruma), ltn A. Kask, ltn K. Tamm, ltn F. Kivimägi, ltn A. Jaakson, ltn A. Nõmmik

Alates IV lennust (1927) lähetati eelkatsed läbinud ohvitserid Prantsuse Kõrgema Sõjakooli eeskujul neljakuulisele (hiljem 10–11 nädalasele) staažile teistesse väeliikidesse.[179] Alates 1929. aastast (V lend) saadeti erikava alusel staažile väeosadesse ka kursusele komandeeritud ohvitserid.[180] Kandidaadid jaotati väeliigilise kuuluvuse alusel gruppidesse (jalaväelased, suurtükiväelased, eriväeliigid) ja lähetati tutvuma neile võõra väeliigi väeosadega. Väeosades korraldati lähetatuile ettekandeid, demonstratsioone ja õpetati vajalikke praktilisi oskusi. Samal ajal pidid kandidaadid täitma vastava väeliigi alal koduseid kirjalikke ülesandeid, mida pärast samuti hinnati. Kõik kandidaadid läbisid staaži ka näiteks lennuväes, kus nad pidid täitma lendurvaatleja ülesandeid ehk teostama õhuluuret, tegema võttelende (aerofotograafia) ning pommitama ja tulistama lennukilt polügoonile ülespandud märke.

Pärast staaži ja lõpukatseid (eeskirjade ja määrustide tundmine) selgitati lõplikult välja kursusele pääsenud. M. Hennoste võtab selle perioodi kokku ilmselt üsna tõetruult: "Kokku olime teinud midagi 40 katset. Olime täiesti väsinud ja tülpinud."[181]

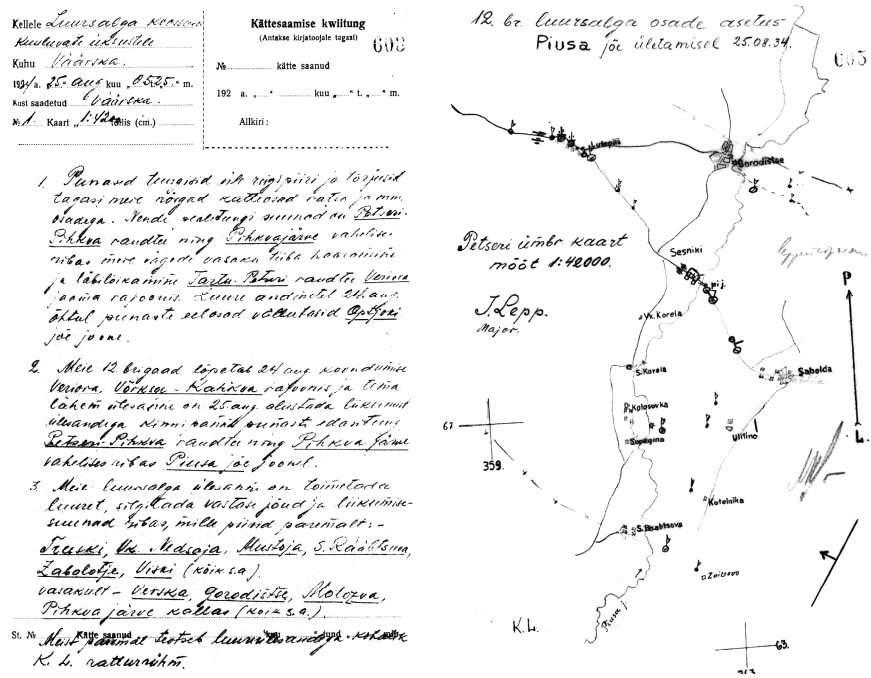

Väljavõtteid major Jaan Lepa Kõrgemasse Sõjakooli astumise taktikauurimusest Ratsarügemendis 1934. a (12. brigaadi luureeskadroni ülema olukorrahinnang, skeemil luuresalga üksuste paiknemine Piusa jõe joone ületamisel)

179 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 75.
180 *Ibid.* Lk 35, 84.
181 **Hennoste** 1991. Lk 9.

Kooli lõpetanud 226 ohvitserist (kui välja arvata kooli lõpetanud kolm Soome ja kolm Läti ohvitseri) teadaolevalt veidi alla poole (vähemalt 106, st 47%) olid saanud eelneva sõjalise hariduse Eesti sõjakoolidest (Sõjakool, Sõjaväe Tehnikakool). Katsetega sisseastunutest (161) moodustasid Eesti oma sõjakoolide kasvandikud vähemalt 63%.[182] Ülejäänud lõpetajad (kursusele lähetatud 71 ohvitserist, kellest vaid kolm olid lõpetanud Eesti oma Sõjakooli esimestes lendudes aastatel 1919–1921) olid endiste Vene sõjakoolide lõpetajad. Viimased olid suuremas osas siiski läbinud maailmasõjaaegsed lipnikukursused, mida oli täiendatud pärast rahuajale üleminekut alalisväe ohvitseride kursustel. Viimati kirjeldatud ettevalmistusega ohvitserid olid ülekaalus kooli esimeses kuues lennus (üle 60%). Tsaariaegseid kaadriohvitsere (enne sõda Venemaal sõjakooli lõpetanuid) oli alla 10%. Eesti Sõjakooli lõpetajad moodustasid esimese kuue lennu õppurkonnast ligi 30%.[183] Viimaste hulga suurenemine on eriti märgatav alates kuuendast lennust (VI lennus oli neid ligi 70%). Alates VII lennust olid praktiliselt kõik üldiste katsete alusel sisseastunud ohvitserid omandanud varem sõjalise hariduse Eesti sõjakoolides.[184] 1932. aastast katkestati kaadriohvitseride ettevalmistamine Sõjakoolis, mis hakkas sama kümnendi teisel poolel mõjuma Kõrgema Sõjakooli kursuste komplekteerimisele takistavalt (võimaliku õppurkonna hulk ja õppurite valimise võimalus vähenes).[185]

Kuni 1929. aastani märgiti ametikirjades, ametlikes dokumentides ja nimekaartidel ohvitseride auastme ees kindralstaabi kutseliiki (nt kindralstaabikapten, kindralstaabikolonel jne).[186] Kõrgema Sõjakooli väitekirja kaitsmisega (diplomiga) lõpetanud ohvitserid said õiguse märkida auastme järel oma haridustaset (ametlikes dokumentides, nimekaartidel jne) initsiaalidega *K.S. diplom* või *K.S. dipl.* (sõjamajanduse haru lõpetanutel mõnedel andmetel ka *K.S.M. diplom*[187]). Ilma väitekirjata kursuse lõpetanutel oli õigus vastavatel puhkudel kasutada initsiaale *K.S.* (*K.S.M*).

Kõigil lõpetajail oli õigus kanda kooli rinnamärki.[188] 1926. a kehtestatud sõjaväevormi eristusmärkidena kandsid kindralstaabi kutseliiki kuuluvad ohvitserid – s.o Kõrgema Sõjakooli diplomeeritud lõpetajad – vormikuue krael vastavat tunnusmärki (trafaretimärki). See kujutas kiirtega stiliseeritud tõrvikut, mille peale oli asetatud kahe ristatud marssalikepi kujutis. 1936. a lahtise kraega vormikuuel neid kujutisi enam ei kasutatud. Kõrgema sõjalise ettevalmistusega ohvitserid ja adjutandid kandsid eeskirja järgi pidulikel puhkudel (aktused, vastuvõtud jne) vormikuuel ka khakivärvi, siidnöörist punutud akselbante.[189]

---

182 Autori kogutud andmed teenistuslehtede alusel.

183 **Rannamets** 2003. Lk 45–46.

184 Autori kogutud andmed teenistuslehtede alusel.

185 **Seene, A.** 2006. Sissejuhatus: sõjaväe tehnikaharidus Eestis 1920–1940. – Eesti Vabariigi Sõjaväe Tehnikakool 1920–1923/1936–1940. KVÜÕA toimetised, nr 6. Lk 19.

186 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 80.

187 ERA 495–12–570a. Lk 59.

188 Märk kujutab riigivapikujulist kilpi, mida ümbritseb tammelehtedest pärg. Kilbi taga on (sõjalise sümbolina) mõõk, mille käepide, portupeerihm ja tera ots kilbi tagant välja paistavad. Märk on valmistatud oksüdeeritud hõbedast ja seda kanti vormikuue parema tasku keskkohal. Märk ja selle kirjeldus kinnitati sõjaministri 18. detsembri 1923. a päevakäsuga nr 562.

189 **Hennoste** 1991. Lk 3.

Lisaks õppurivahetusele tehti liitlasriikide ja sõbralike naaberriikide vastavate õppeasutustega koostööd ka muul moel. Mitmel korral tehti vastastikuseid sõprusvisiite Soome Kõrgema Sõjakooliga (vähemalt 3–4 korral), samuti visiite õppurite esindajate tasemel Poola Kõrgema Sõjakooliga. 1930. aastate algupoolel töötasid Eesti ja Läti Kõrgem Sõjakool vähemalt kahel suvisel taktikalisel välisõidul koos mõlema riigi territooriumil (1932. ja 1933. a).[190]

Kõrgema Sõjakooli rinnamärk. Kinnitatud sõjaministri 18. detsembri 1923. a päevakäsuga nr 562

Kooli vilistlasi ühendas juriidilise isiku staatuses Kõrgema Sõjakooli Lõpetanud Ohvitseride Ühing (KSLOÜ). Selle asutamise tingis vajadus koondada ja ühendada vilistlasi, et nad jätkaksid oma edasise teenistuse kõrval sõjateaduslikku tööd ja aitaksid kaasa kaitsedoktriini ühtlustamisele. Ühingu asutasid kolonelid J. Järver ja A. Traksmann ning kolonelleitant Karl Laurits 1932. a.[191] KSLOÜ eesmärgiks oli põhikirja järgi edendada sõjateadust ja aidata kaasa sõjalise hariduse levikule, samuti lähendada oma liikmeid ning toetada neid moraalselt ja materiaalselt. Oma eesmärkide saavutamiseks tegeles ühing Eestiga seotud sõjateaduslike küsimuste uurimise, vastava kirjanduse väljaandmise ja koosolekute, avalike loengute, diskussioonide, meelelahutusõhtute ning ekskursioonide korraldamisega. Ühingu koosseisu kuulusid auliikmed, tegevliikmed ja toetavliikmed. Tegevliikmeteks said olla tegevteenistuses olevad ohvitserid, kes olid lõpetanud Eesti Kõrgema Sõjakooli (Kindralstaabi Kursused) või välisriikide vastava taseme kõrgema sõjalise õppeasutuse. Sõjateadusliku töö edendamiseks loodi KSLOÜs sektsioone, mis jagunesid kas eriala põhjal (nt sõjaajaloo, juhtimis- (taktika) ja tehnikasektsioon) või vastavalt kohalikele oludele garnisonide või väekoondiste alusel. Nii näiteks korraldas juhtimissektsioon ajakirjas Sõdur artiklite avaldamist, kus lahendati näitlikke taktikaülesandeid. Sõjaajaloo sektsiooni eestvõttel korraldati ekskursioone Vabadussõja ja

[190] ERA 650–1–445. Lk 3–8.

[191] Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride ühingu põhikiri ja kodukord. Tallinn, 1936; – **an.** 1932. Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride ühing. – Sõdur, nr 48/49. Lk 1267–1268; **Madise, J.** 1936. Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride ühingu tegevusest. – Sõdur, nr 20/21. Lk 501–502.

varasemate Eestis peetud sõdade lahinguväljadele. Ühingu algatusel ja tema liikmete juhtimisel üllitati ka "Juhi käsiraamat"[192].

1940. aastaks oli kooli vilistlastest surnud või erinevatel põhjustel teenistusest lahkunud kuni paarkümmend ohvitseri (teenistuses olevaiks arvestatud siin 210 ohvitseri). Ülejäänuist ligi 50 hukati Nõukogude okupatsioonivõimu poolt peamiselt aastatel 1941–1942 Eestis või N. Liidus. Mõned neist tapeti ka pärast Eesti vallutamist Punaarmee poolt 1944. a. Umbes samapalju kooli lõpetanud Eesti ohvitsere suri N. Liidu vangi- või sunnitöölaagrites. Seega võib Nõukogude võimu otsesteks ohvriteks lugeda ligi 100 kooli lõpetajat-ohvitseri (47% 1940. a teenistuses olnud kooli lõpetanuist). Kuigi enamik teenistuses olnud vilistlasi (ka mobiliseeritud reserv- ja eruohvitsere) viidi 1940. aastal üle Punaarmee koosseisu (22. territoriaalne laskurkorpus), oli neid 1944. aastaks seal teenistuses (selleks ajaks 8. Eesti Laskurkorpuses) vaid ligi 30 (14% 1940. a teenistuses olnud kooli lõpetanuist). 1942. a Venemaal formeeritud 8. Eesti Laskurkorpuse 7. ja 249. diviisi juhtisid Eesti Kõrgema Sõjakooli lõpetanud August Vassil ja Artur Saueselg. Pärast Velikije Luki lahinguid (1942–1943) nad tagandati ja vastavad ametikohad täideti Venemaal sündinud Eesti päritolu ohvitseridega. Tuntumad Laskurkorpuses teeninud, Eesti sõjaeelse kõrgema ettevalmistusega ohvitserid olid veel korpuse staabiülem Jaan Lukas, korpuse suurtükiväeülem Johann Mäe, 7. diviisi komandöri asetäitja V. Külaots, diviisi staabiülem Harry Lessel ja operatiivjaoskonna ülem David Kiljako. Polgukomandöridest olid Eesti Vabariigis omandanud sõjalise kõrghariduse Osvald Mullas ja Ilmar Paul. Mõni neist represseeriti Nõukogude võimu poolt veel pärast sõda (näiteks korpuse staabiülem Jaan Lukas suri Siberi vangilaagris 1953. a).

Kõrgema Sõjakooli kasvandikest-õppejõududest tegutsesid R. Tomberg, V. Külaots ja J. Lukas sõja-aastail mõnda aega Nõukogude Frunze-nimelise Sõjaväeakadeemia õppejõududena.[193]

Eestis Saksa sõja- ja politseijõudude alluvuses formeeritud, erinevate sõjaväe- ja politseiüksuste ning -teenistuste koosseisu kuulus vähemalt 65 kooli vilistlast (30% 1940. aastal teenistuses olnud kooli lõpetanuist). Enamik neist oli 1941. aasta suvel põgenenud Punaarmeest või sattunud sakslaste kätte sõjavangi. Nende hulgas oli ka vilistlastest reserv- ja eruohvitsere.

---

[192] Juhi käsiraamat 1935. Tallinn: "Sõduri" väljaanne.

[193] Andmed siin esitatu kohta vt nt **Allikas, Lessel.** 1974; **Uluots, Ü.** 1999. Nad täitsid käsku. Eesti ohvitseride saatus. Tallinn: Kaitseministeerium; Estonia 1940–1945. 2006. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Tallinn [Edaspidi Estonia 2006]; **Pihlau, J.** (koostaja) 2007. Auraamat Eesti Vabariigi kaadriohvitseridele. Tallinn: Umara [Edaspidi ***Pihlau*** *2007*]; **Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus**, kodulehekülg. Ülevaateid okupatsiooniajast. <http://www.okupatsioon.ee/1940/ylevaated-RAHVA.html>, (21.01.2008) jt.

Kõrgema Sõjakooli haridusega ohvitseri trafaretimärk. Kanti vastavalt 1926. a vormikirjeldusele kuue püstkrael

Mitmed kooli lõpetajad töötasid Omakaitse kõrgemate juhtide ja staabiohvitseridena (E. Reissaar, J. Maide, V. Gutman, R. Tammemägi, M. Hennoste). Regionaalsete Omakaitsemalevate (-rügementide) ülematena tegutsesid Eesti Kõrgema Sõjakooli lõpetanutest ajuti vähemalt viis ohvitseri (A. Luts, J. Paul, E. Saidra, P. Lilleleht, M. Kaerma). Omakaitse Ohvitseride Lahingukooli juhtide ja õppejõududena Tartus ning hiljem Kehtnas jätkasid Eesti sõjaväe määrustikele tuginedes teadmiste ning oskuste jagamist kolonelleitnant Juhan Vermet, kolonel Johan Paul, kolonel Elijas Kasak ja kapten August Nõmmik.[194] Kõrgema Sõjakooli vilistlastest väärib 1941. a nõukogudevastase vastupanu kontekstis äramärkimist ka luuresalga (hilisema luurepataljoni) Erna ülem kolonel Henn-Ants Kurg. Kooli lõpetajad juhtisid eestlastest moodustatud Wehrmachti julgestusgruppe ning nende baasil hiljem moodustatud ida- ja politseipataljone (J. Vermet, M. Bergmann, R. Tammemägi, R. Mikumägi). Vilistlasi teenis ka okupatsiooniaegse julgeolekupolitsei juhtivatel ametikohtadel (A.-E. Mere, V. Tiit). Staabiohvitseridena leidsid kooli lõpetanud rakendust Eesti SS-Leegioni kindralinspektuuris (J. Soodla, A. Luts), samuti 1944. a moodustatud 3. (Eesti) relvagrenaderide brigaadi ja hiljem 20. (Eesti) relvagrenaderide diviisi rügementide (J. Soodla, H.-A. Kurg, P. Vent) ja pataljonide (A.-E. Mere, E. Lang, U. Parrest) ülematena. 1944. a mobiliseeritud piirikaitserügementide ülematest oli viis Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseri (J. Vermet, M. Kaerma, J. Raudmäe, P. Lilleleht ja A. Tomander).[195]

---

[194] **Lind, A.** 1995. Sõja-aastad Vändras. – Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas. Koostaja A. Jurs. Tallinn. Lk 40; **Nõmmik, A.** 1995. Omakaitse juhtide kool. – Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas. Koostaja A. Jurs. Tallinn. Lk 40–41.

[195] **Õun, M** (koostaja) 1998–2005. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. Kogumikud I–IV. Tallinn; **Mengel, H.** 1960–1963. Suurim armastus I–IV. New York: Kultuur; **A. Jurs** (koostaja) 1995. Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas. Tallinn; **Tammiksaar, L.** (koostaja)

Kõrgema Sõjakooli kursuse lõpetanud Soome kolonelleitnant (*everstiluutnantti*) Eino Jaakko Ilmari Kuusela oli 1944. a eestlastest vabatahtlikest Soomes moodustatud 200. jalaväerügemendi (JR 200) ülemaks. Teine soomlasest vilistlane – kolonelleitnant Väinö Veikko Savonen – oli tegev sama rügemendi pataljoniülemana ja rügemendiülema abina, samuti ohvitseride kursuse ülemana. Kooli lõpetanud nooremohvitseridest oli 200. jalaväerügemendi staabis tegev leitnant Erich Reinumägi, kes osales pärast Eestisse tagasipöördumist ka võitlustes Tartu rindel.[196]

Ligi kümme Kõrgema Sõjakooli lõpetanut hukkus Teise maailmasõja ajal lahingutegevuses. 1941. a langesid Punaarmee koosseisus kolonelleitnant Jüri Kõrge ja kolonel Juhan Järver. 1941. a Suvesõjas Pärnumaal langes metsavendade juhina kolonel Viktor Koern lahingus hävituspataljonlastega. 1943. a veebruaris suri Kolpino (Leningradi) lahingus saadud haavadesse 182. julgestusgrupi (idapataljoni) ülem kapten Rudolf Mikumägi. 1944. a hukkus Narva rindel 8. Laskurkorpuse suurtükiväe ülem Johann Mäe. Eesti kaitsel hukkusid 1944. a kevadtalvel 20. relvagrenaderide diviisi pataljoniülemad Udo Parrest ja Elmar Lang Vepsküla juures ning Emajõe rindel septembris jäi kadunuks rügemendiülem Paul Vent. Lisaks hukkusid veel mõned ohvitserid-vilistlased 1941. ja 1944. a evakueerumisoperatsioonides, Tallinna pommitamisel (1944) ning õnnetusjuhtumite tagajärjel.[197]

Umbes pool Kõrgemas Sõjakoolis ettevalmistuse saanud juhtide kaadrist hävitati Nõukogude okupatsioonivõimu poolt mõne aasta jooksul pärast iseseisva Eesti riigi purustamist. Suur osa ülejäänuist läks Eesti jaoks kaduma sellele järgnenud võitlustes. Sõjaväe juhtkonna kasvatamine on pikaajaline protsess. Mõningatel hinnangutel kulub ohvitserkonna korralikuks ettevalmistamiseks ja kasvatamiseks kuni 25 aastat.[198] Umbes selline ajaperiood oligi eestlastel kasutada kahe maailmasõja vahelisel ajajärgul oma riigikaitse korraldamiseks ja ettevalmistamiseks. Eestis kahe aastakümne jooksul väljaarendatud iseseisva riigikaitsesüsteemi juhtimisel sõjaolukorras jäi ettevalmistatud kaadri tegelik potentsiaal kasutamata. Nii võime tagantjärele selle kasvatustöö ja väljaõppe kvaliteedi kohta hinnanguid anda vaid kaudsete näitajate alusel.

1998. Eesti diviisi struktuur ja ohvitseride koosseis II maailmasõjas. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia kirjastus; **Michaelis, R.** 2001. Eestlased Waffen-SS-is. 20. (1. Eesti) SS-relvagrenaderide diviis. Tallinn: Olion; Estonia 2006.

[196] **Uustalu, E.; Moora, R.** 1993. Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil. Tallinn: Olion. Lk 71–72, 105–106, 144; Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood. Soomepoiste ajalootoimkond. Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus. 1997. Lk 285.

[197] Vt nt **Pihlau** 2007. Lk 491–509 jt eelnenud viidetes 186 ja 188 toodud teostest.

[198] **Kasekamp**1929. Lk 116.

kol **Karl Parts**, I lend

kin-mjr **Jaan Kruus**, I lend

kol-ltn **Oskar Pajusoo**, IV lend

kol-ltn **Johannes Remmel**, V lend

kol **Verner Trossi**, I lend

kol **August Traksmaa**, II lend

kol-ltn **Artur Normak**, II lend

mjr **August Tomander**, II lend

kol **Karl Tallo**, IV lend

kol **Paul Triik**, I lend

kol-ltn **Eduard Ahman**, III lend

kol-ltn **August Steinberg**, V lend

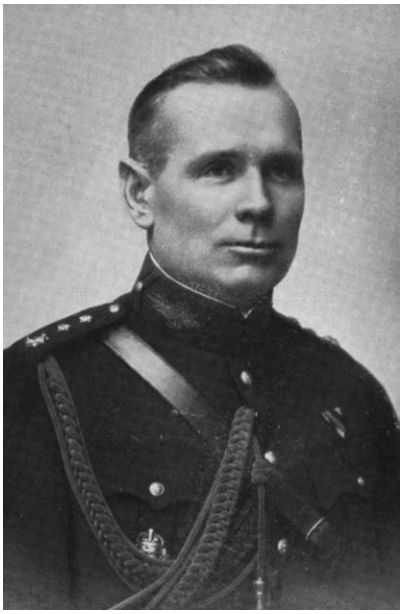

kol-ltn **Mihkel Kattai**, I lend

kol **Juhan Järver**, I lend

mjr **Karl Männi**, V lend

mjr **Jaan Lukas**, IV lend

kol-ltn **Viktor Koern**, IV lend

mjr **Paul Hanson**, IV lend

ltn **August Nõmmik**, VI lend

mjr **August Viru**, V lend

kol-ltn **Vassili Külaots**, III lend

kol-ltn **Herbert Grabbi**, II lend

kol-ltn **Villem Saarsen**, V lend

kol-ltn **Juhan Vermet**, IV lend

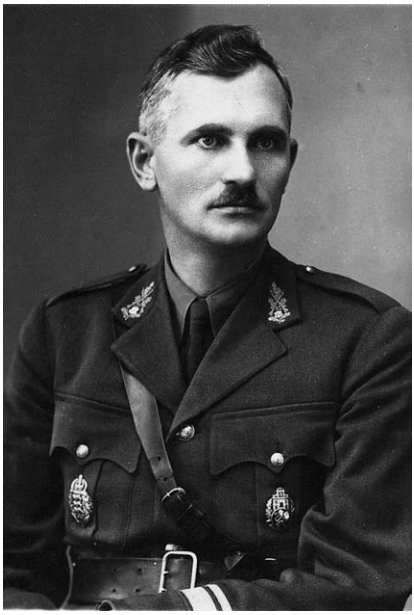

mjr **Edmund Püss**, V lend

kol **Johannes Soodla**, III lend

kol **Artur Saueselg**, IV lend

kol-ltn **Richard Maasing**, II lend

kol-ltn **Alfred Luts**, IV lend

kol **Eduard Putmaker**, I lend

kol **Jüri Hellat**, VII lend

kol **Oskar Plaks**, I lend

kol **Emil-Aleksander Kursk**, I lend

kin-mjr **Hugo Kauler**, I lend

mjr **Juhan Madise**, IV lend

ltn **Jaan Kadever**, sõjamajanduse II lend

mjr **Paul Vent**, sõjamajanduse II lend

kol-ltn **Olav Mullas**, V lend

(Läti) ltn **Janis Lapsals**, VI lend

(Soome) kpt **Veikko-Väinö Savonen**, VI lend

Lisa 1. Kindralstaabi Kursuste ajutine põhikiri (1921)

Sõjaministri
Päewakäsk. [199]
Nr. 433.
Tallinnas, 18. juulil 1921 a.

Siinjuures avaldan teadmiseks minu poolt ajutiseks tarvitamiseks kinnitatud Kindralstaabi kursuste põhikirja.

Sõjaminister: Kindralstaabi Kindral-Major **Soots**.

Kindralstaabi kursused.

Kursuste eesmärk.

§ 1. Kursuste eesmärgiks on:
a) Ettevalmistada ohvitserisi nooremate kindralstaabi ametite peale; b) anda täiendavat sõjalist haridust väeosade ülematele.
Ühes sellega peavad kursused: a) laiendama nendest osavõtjate sõjalist silmaringi; b) äratama osavõtjates huvi ja armastust sõjateaduste vastu; d) ettevalmistama osavõtjaid, iseäranis tulevaid kindralstaabi ohvitserisi, teadusliseks tööks sõjaliste küsimuste alal, õpetades neid teaduslikult mõtlema ning andes neile täiesti teaduslikud töö metoodid sõjaasjanduse alal.

Kursuste juhatus.

§ 2. Kursused alluvad otsekohe Kindralstaabi Valitsuse ülemale.
§ 3. Kursuste juhatamine usaldatakse eriti määratud ja päevakäsuga Vabariigi Sõjavägedele kinnitatud isikule.
§ 4. Majanduslises suhtes kuuluvad kursused Vabariigi Sõjakooli juurde. Kursusele eriti määratud summasid tarvitakse ainult kursuste juhataja nõusolekul.
Märkus: Kuni vastavate ruumide korda seadmiseni Tondil, asuvad kursused Tallinnas ja kuuluvad majandusliselt Sõjavägede Staabi juurde.
§ 5. Õpetamisesse puutuvate küsimuste harutamiseks kutsutakse kokku lektorite istang kursuste juhataja eesistumisel.

[199] Lisades 1–5 toodud dokumentides ja pealkirjades on säilitatud originaali õigekiri ja kirjaviis.

2. Ohvitseride vastuvõtmine kursustele.

§ 6. Vastu võetakse ohvitserisi: a) kes 1. 9. 21 on ohvitseridena teenistuses olnud mitte vähem kui 2 aastat ja kes osavõtnud sõjategevusest rivis endises Vene ehk meie sõjaväes mitte vähem kui 1 aasta ja b) kes vastavalt attesteeritud.

§ 7. Kõik ohvitserid, kes soovivad astuda kursustele, ettevalmistamiseks Kindralstaabi kohtade peale, peavad ära andma katsed: a) Matemaatikas – keskkooli programme ulatuses; b) Saksa, Inglise ehk Prantsuse keeles, mis juures ohvitser peab õige välja rääkimise juures oskama vabalt lugeda sõjaasjanduslistest raamatutest ja loetud koha sisu õigesti Eesti keeles jutustama; c) Eesti keeles, mis juures nõutakse puhas ja õigesti välja rääkimine ja õigesti kirjutamine.

§ 8. Kursustele vastuvõetavate arvu määrab kindlaks Sõjaminister.

§ 9. Kursustele vastuvõetud ohvitserid alluvad otsekoheselt kursuste juhatajale; nende ülesvõtmisest kursuste koosseisu avaldatakse Käsus Vabariigi Sõjavägedele.

§ 10. Kursustele vastuvõetud ohvitserid loetakse pikaajalises komandeerimises.

3. Kursustel valitsev sisemine kord.

§ 11. Kursustele vastuvõetud ohvitserid on kohustud osavõtma loengutest, praktilistest töödest ja ratsasõidu tundidest. Mingisuguseid teisi teenistuse kohuseid, väljaspool kursusi, õppivad ohvitserid ei täida.

4. Teaduste õpetamine ja katsed.

§ 12. Täieline kursus kestab mitte vähem kui 12 kuud. Seejuures võib ta pikendatud saada Sõjaministri äranägemise järele.

§ 13. Õpekursus algab 1. septembril.

§ 14. Kursustel võetakse läbi järgmised õpeained:
1) Strateegia, 2) Taktika, 3) Kindralstaabi teenistus, 4) Sõja ajalugu, 5) Sõjakunsti ajalugu, 6) Sõja administratsioon, 7) Sõja statistika, 8) Teadmised suurtüki asjanduse alalt, 9) Teadmised inseneri asjanduse alalt, 10) Teadmised tehnika alalt, 11) Teadmised mere sõjaasjanduse alal, koostöötamise mõttes maaväega, 12) Geodeesia, 13) Rahvusvaheline õigus, 14) Riigi õigus, 15) Sotsialteadus, 16) Inglise, Prantsuse ja Saksa keel (õppija valiku järele üks neist keeltest). Praktilised tööd: 1) Taktika, 2) Kindralstaabi teenistus, 3) Sõja statistika, 4) Sõja administratsioon, 5) Geodeesia ja topograafia, 6) Topograafiline ja sõja inseneri joonistamine.

Peale selle veel kursuste lõpul: Ülesanne taktika ja strateegia alal.

§ 15. § 5-s tähendatud istang määrab ära, missugusel määral tuleb iga ainet läbi võtta, ja Sõjaminister kinnitab seda.

§ 16. Väljasõitude ja muude praktiliste tööde aeg määratakse § 5-es näidatud istangutel ja kinnitakse Sõjaministri poolt.

§ 17. Kursuste kestvusel võib kursuse juhataja oma äranägemise järele määrata eri-kordamisi ja repetitsioone kõigis õpeainetes.

§ 18. Õpetamine sünnib utilitaar metoodi ja repetitsiooni süsteemi järele.

§ 19. Õppijate teadmisi hinnatakse 12 ballilise süsteemi järele.

5. Kursuste lõpetajate väljalaskmine; õigused ja kursuselt väljaheitmine.

§ 20. Kursused lõpetanuks loetakse need ohvitserid, kes katsel kõigist õpeainetest keskmiselt on saanud mitte alla 8 ja igas õpeaines eraldi – mitte alla 6, ning peale selle iseseisvalt rahuloldavalt täitnud kirjaliku töö ühes suusõnalise ettekandega, teemade peale, mis § 5-es ettenähtud koosolekutel määratud. Selle juures need; kes keskmiselt on saanud mitte alla 9 ja igas õpeaines eraldi mitte alla 7 – loetakse lõpetanuks esimese järguga; kes alla selle – lõpetanuks teise järguga.

§ 21. Ohvitserid, kes kursuse esimese järguga lõpetanud, omandavad järgmised eesõigused:

a) Staabi-ohvitserid:

1) Eesõigus Kindralstaabi ohvitseri ameti peale.
2) 2 kuud vanust aukraadis.

b) Ülem-ohvitserid:

1) Eesõigus Kindralstaabi ohvitseri ameti peale,
2) Eesõigus staab-ohvitseri aukraadi peale,
3) 1 aasta vanust aukraadis.

Staab-ohvitserid, kes kursused teise järguga lõpetanud mingisuguseid eesõigusi ei saa.

Ülem-ohvitserid, kes kursused teise järguga lõpetanud omandavad järgmised eesõigused:

1) Eesõigus stab-ohvitseri aukraadi peale;
2) Kaks kuud vanust aukraadis.

§ 22. Enne täielikku kursuse lõpetamist tagandakse kursuselt: 1) kelle juures tähelpandud mitterahuloldav ülespidamine, 2) kes korratult loengutest ja praktilistest töödest osa võtavad ilma eriti mõjuvate põhjusteta, 3) kes repetitsioonidel ja katsetel nõrkadena esinevad, ehk kõrvale neist hoidnud, 4) tervise parandamiseks kaheks kuuks puhkusele lubatud ja 5) mittekõlblikud ratsasõiduks.

§ 23. Ohvitseride oma soovi peale võidaks neid kursustelt vabastada igal ajal.

§ 24. Iga ohvitser, kes kursustel õppinud, on kohustud teenima igal kursusel viibitud aasta eest 1 ½ aastat sõjaväes, mis juures ajamäära kuus kuud ja üle kuue kuu ühes aasta eest loetakse, ajamäära alla kuue kuu – arvesse ei võeta. Tähendatud sundusliku teenistuse aja peavad kursustel õppinud ohvitserid väljateenima sõjaväe võimkonnas, ükskõik kas väeosades ehk sõjaväe asutustes.

Sundusliku teenistuseaja algus loetakse kursuste lõpetamise ehk kursustelt tagandamise korral järgneva kuu esimesest päevast.

Kursuste juhataja.

§ 25. Kursuste juhatajale alluvad kõik kursuste juures teenivad isikud, õpetajad ning kursustel õppivad ohvitserid. Teenistuse alal on temal polgu ülema õigused.

§ 26. Kursuste juhataja sunnib oma ning temale alluvate isikute tegevuse kursustele ülesseatud eesmärgi saavutamiseks. Tema valvab, et distsipliini nõuded saaks täpipealt täidetud õppijate poolt. Pääle selle, kursuste juhataja valvab otsekohese teaduste õpetamise, praktiliste tööde teostamise, katsete ja kordamiste järele, samutigi selle järele, et praktiliste tööde kontrolleerimine sünniks maksvate määruste järele.

§ 27. Kursuste juhataja omab järgmised õigused: 1) Sõjaministri nõusolekul – kursuste eesmärkide edukama saavutamise otstarbel – määrata peale § 14 ettenähtud õpeainete veel niisuguseid abiõpeaineid läbivõtmiseks, millede tarvilikkus kursuste läbivõtmisel pädagoogilistel istangutel esile ilmub; 2) valida kõiki kursuste administratiiv isikuid; 3) tagandada kursustel õppivaid ohvitserisid juhtumistel mis ettenähtud §§ 22 ja 23, ettekandes sellest Kindralstaabi Ülemale; 4) teenistusesse võtta ja lahti lasta erateenijaid ja määrata neile palka koosseisus ettenähtud normide järele.

Kursuste adjutant.

§ 28. Kursuste adjutant valitakse kursuste juhataja poolt ja kinnitakse Sõjaministri poolt.

§ 29. Kursuste adjutant on kursuste juhataja käskude lähem täitja kursuste juhtimise kõikidel aladel. Tema kannab isiklikult kursuste juhatajale ette kõik paberid ja aktid, mis kantselei võimkonda kuuluvad.

Õpejõududest.

§ 30. Lektorid valitakse Sõjaministri poolt kursuste juhataja ettepanekul.

§ 31. Professorite ja lektorite kohuseks on 1) pidada loenguid niisugusel arvul ja ulatusel, mis tarvilik kursuste programme läbivõtmiseks; 2) praktiliste tööde juhatamine nii kursuse kui ka suviste kuude kestvusel; 3) Katsete toimepanemine ja kursuste juhataja määramise järele katsetel viibimine; 4) käsiraamatute kokkuseadmine, parandamine, täiendamine ja läbivaatamine; 5) avalikkude loengute pidamine, kui tunnistakse tarvilikuks sel teel laiali laotada sõjaväelaste seas kasulikke teadmisi sõja alal.

Eri määrused.

§ 32. Kursuste alaline koosseis ning lektorite arv ja palga normid ning tasu loengute, praktiliste tööde, repetitsioonide ja muude tööde eest on ettenähtud Vabariigi Valitsuse poolt kinnitatud koosseisus.

Lisa 2. Kõrgema Sõjakooli seadus (1931)

Vabariigi Valitsuse poolt 29. juulil 1931 antud

Kõrgema sõjakooli seadlus.[200]

I.
Üldalused.

§ 1. Kõrgema sõjakooli eesmärgiks on anda seal õppivatele ohvitseridele kõrgem sõjaline haridus, eriti relvastatud jõudude organiseerimise, juhtimise ja teiste üldiste riigikaitseküsimuste teadusliku läbitöötamise ja elluviimise aladel.

§ 2. Õppetöö kõrgemas sõjakoolis kestab kaks aastat ja jaguneb esimeseks ja teiseks kursuseks. Peale selle määratakse eraldi vajalik aeg väitekirjade kirjutamiseks ja ettekandmiseks.

II.
Vastuvõtmine kooli.

§ 3. Ohvitseride vastuvõtmine kõrgemasse sõjakooli sünnib vastavalt tegelikkudele tarvidustele.

Vastuvõtmise tähtajad määrab Kaitseminister.

§ 4. Üldreeglina kõrgemasse sõjakooli võetakse vastu ohvitsere esimesele kursusele.

Teisele kursusele võib võtta vastu Kaitseministri erilisel loal ainult neid ohvitsere, kes pärast esimese kursuse õppeainete täielikku ja edukat läbivõtmist mõnesugustel põhjustel olid sunnitud lahkuma kõrgemast sõjakoolist. Kõik teised enne õppekursuse lõpetamist kõrgemast sõjakoolist lahkunud ohvitserid võivad sinna uuesti sisse astuda üldistel alustel.

§ 5. Kõrgemasse sõjakooli sisseastuvate ohvitseride vastuvõtmise tingimused on järgmised:

1) auaste mitte vanem kui major;
2) vanus mitte üle 35 a., arvates sisseastumise aasta 1. jaanuariks;
3) täielik sõjakooliharidus;
4) teenistus ohvitserina tegelikus kaitseväeteenistuses vähemalt kolm aastat, sellest vähemalt kaks aastat juhtimise ala ametikohal;
5) atestatsioon kahel viimasel atesteerimisaastal enne kooli sisseastumist vähemalt „hea";
6) tervislik kõlblikkus teenistuseks juhtimise ala ametikohal;
7) diviisiülema või temale vastava ülema vääristus kõrgemasse sõjakooli astumiseks.

§ 6. Sisseastujatelt, kes juhtimise ala ametikohalt on ära olnud järgemööda 2 kuni 4 aastat, arvates kooli astumise aasta 1. jaanuariks, nõutakse ühe aasta

[200] Riigi Teataja, nr 64, 1931. Lk 921–924.

pikkuse juhtimisestaaži uuesti omandamist. Neilt, kes, juhtimise ala ametikohalt on ära olnud üle 4 aasta, nõutakse kahe aasta pikkuse juhtimisestaaži uuesti omandamist.

§ 7. Kaitseminister kaitsevägede staabi ülema ettepanekul võib läkitada kõrgemasse sõjakooli tegelikus kaitseväeteenistuses olevaid ohvitsere, kes vastavad järgmistele tingimustele:

1) vanus mitte üle 40 aasta, Vabaduse Risti kavaleridel — mitte üle 45 aasta, arvates läkitamise aasta 1. jaanuariks;
2) täielik sõjakooli haridus;
3) neli aastat teenistust vähemalt kompaniiülema ametikohal;
4) atestatsioon kahel viimasel atesteerimisaastal enne kooli läkitamist vähemalt „hea";
5) diviisiülema või temale vastava ülema vääristus kõrgemasse sõjakooli läkitamiseks.

§ 8. Ohvitseride vastuvõtmine kõrgemasse sõjakooli sünnib võistluskatsete alusel.

§ 9. Võistluskatsetest ei lubata osa võtta ohvitseridele, kes on:

1) kolm korda juba katsetel olnud, kuid ei ole kooli vastu võetud kas haigestumise tõttu või nõrkade teadmiste tagajärjel katsete mittesooritamise tõttu;
2) kõrgemast sõjakoolist ära läkitatud mitteväärilise ülalpidamise eest;
3) eeluurimise või kohtu all.

§ 10. Kõrgemasse sõjakooli sisseastuvatele ohvitseridele võistluskatsed toimetatakse järgmistes ainetes:

1) kirjalikud katsed:

a) eesti keel, b) ajalugu: eesti ajalugu ja üldine ajalugu, d) politiline maateadus: Eesti, Vene, Läti, Soome, Leedu, Poola ja Saksa, e) taktika: kirjatöö ja ülesande lahendamine kaardil;

2) suulised katsed:

a) sõjaajalugu, b) üldine maateadus, d) Eesti sõjamaateadus, e) matemaatika: algebra, geomeetria ja tasapinnaline trigonomeetria, g) füüsika: elekter ja mehaanika, h) keemia, i) üks lääne-euroopa keel (prantsuse, saksa või inglise) ja vene keel, j) kaitseväe määrustikud ja eeskirjad;

3) praktilised katsed:

a) topograafia, b) tervisekatse, d) ratsasõit, e) morsetähestiku tundmine, g) kirjutamine kirjutusmasinal.

§ 11. Kõik võistluskatsed korraldatakse aprilli- ja maikuus. Katsete täppis aeg ja kord määratakse kaitsevägede staabi ülemalt.

§ 12. Kõrgemasse sõjakooli läkitatud ohvitseridele (§ 7) võistluskatsed toimetatakse järgmistes ainetes:

1) kirjalikud katsed:

a) eesti keel (kirjanduslik või üldteem);
b) taktika: kirjatöö ning ülesande lahendamine kaardil;

2) suulised katsed:

a) üks lääne-euroopa keel (prantsuse, saksa või inglise);
b) vene keel.

Nimetatud katsed korraldatakse § 11 tähendatud ajal.

§ 13. Võistluskatsete ulatus üksikutes ainetes ja muudatused katsetatavate ainete nimestikus määratakse igakord Kaitseministri käsukirjaga, poolteist aastat enne vastuvõtmise aasta 1. aprilli.

§ 14. Ohvitseride teadmised ja oskused võistluskatsetel hinnatakse katsekomisjoni poolt, kelle esimeheks on kaitseväe ühendatud õppeasutiste ülem. Komisjoni liikmed määrab: 1) ühe liikme — kaitsevägede staabi ülem; 2) teised liikmed — kaitseväe ühendatud õppeasutiste ülem.

§ 15. Teadmiste ja oskuste hindamine võistluskatsetel sünnib 12-pallilise süsteemi järgi, kusjuures katsel igas aines saadud pall korrutatakse selle aine tarvis määratud koeffitsiendiga.

§ 16. Võistluskatseteks määratud ainete koeffitsiendid, samuti kooli vastuvõtmiseks tarvis mineva punktide miinimumi määrab igakord kaitsevägede staabi ülem ühe kuu jooksul pärast § 13 tähendatud käsukirja ilmumist.

§ 17. Võistluskatsed edukalt sooritanud ohvitseridest läkitatakse pärast katsete lõppu väeliikidesse staažile kõrgemasse sõjakooli vastuvõtmisele kuuluv arv ohvitsere ja peale selle veel 20% sellest arvust. Staažile läkitamine sünnib katsete tulemuste järjekorras. Staaži läbitegemise kava väeliikides ja staažil tehtud tööde hindamise alused määrab igakord kaitsevägede staabi ülem pärast katsete lõppu.

§ 18. Võistluskatsed ja staažid edukalt sooritanud ohvitseride nimestik esitatakse kaitsevägede staabi ülema kaudu Kaitseministrile, kes katsete ja staažidel tehtud töö tagajärgede kohaselt otsustab vastuvõtmise kõrgemasse sõjakooli. Läkitatud ohvitseride (§ 7) arv ei või tõusta üle 1/6 vastuvõetavate üldarvust.

§ 19. Ohvitserid, kes soovivad astuda kõrgemasse sõjakooli, esinevad sellekohaste ettekannetega alluvuse korras, hiljemalt vastuvõtmise aasta 1. jaanuariks.

§ 20. Diviisiülemad ja neile vastavad ülemad esitavad nende poolt kooli sisseastumiseks vääristatud ohvitseride ettekanded ühes tarvilikkude dokumentidega kaitsevägede staabi ülema kaudu Kaitseministrile hiljemalt vastuvõtmise aasta 1. veebruariks.

Samaks tähtajaks ja samas korras diviisiülemad ja neile vastavad ülemad esitavad Kaitseministrile kooli läkitamiseks ettepandavate ohvitseride nimekirjad.

§ 21. Võistluskatsetele lubatud ohvitseride nimekiri avaldatakse Kaitseministri käsukirjas.

§ 22. Kõrgemasse sõjakooli vastuvõetud ohvitserid läkitatakse kõrgemas sõjakoolis viibimise ajaks kaitseväe ühendatud õppeasutiste juurde.

§ 23. Kõrgemasse sõjakooli vastuvõetule jääb väeosas (asutises) alale tema senine ametikoht; koolis viibimise ajaks tema ametikohale määratakse ajutine kohustetäitja, kellele makstakse täielik teenistustasu selle ametikoha järgi.

§ 24. Kõrgemasse sõjakooli vastuvõetu saab koolis viibimise ajal täieliku teenistustasu tema senise ametikoha järgi.

III.

Õppekursuse läbivõtmine.

§ 25. Õppetöö kõrgemas sõjakoolis koosneb teoreetilistest loengutest ja praktilistest töödest.

Kõrgema sõjakooli õppekava töötatakse välja kaitseväe ühendatud õppeasutiste poolt. Õppekava kinnitab Kaitseminister kaitsevägede staabi ülema ettepanekul.

§ 26. Õppetöö kõrgemas sõjakoolis algab oktoobrikuus pärast sügiseste katsete lõppu.

§ 27. Kõrgemas sõjakoolis läbivõetavad õppeained jagunevad kahte gruppi:

1) esimesse, peagruppi kuuluvad:

a) taktika: üldtaktika ja väeliikide taktika, b) strateegia, d) staabiteenistus, e) sõjaajalugu;

2) teise, abigruppi kuuluvad:

a) side, b) sõjagaas, d) fortifikatsioon, e) meresõjandus, g) eriteenistused, h) sõjamaateadus, i) politiline ajalugu, j) riigiõigus, k) rahvusvaheline õigus, l) sõjakriminaalõigus, m) majandusteadus, n) statistika, o) sõjaväe psühholoogia, p) sotsioloogia, r) meteoroloogia, s) keeled: eesti keel, saksa, prantsuse või inglise keel ja vene keel.

Käesoleva paragrahvi p. 2 nimetatud õppeainete nimestikus võib teha muudatusi Kaitseministri otsusel.

§ 28. Õppetöö kestusel toimetatakse praktilisi töid maastikul ja lennuväes ning sooritatakse ekskursioone.

Praktilised tööd maastikul teostatakse järgmistel aladel: 1) taktikaliste ülesannete lahendamine, 2) topograafia, 3) sõjaajaloolised tööd Vabadussõja lahinguväljadel, 4) sõjamaateaduslikud tööd riigi piiril ja sisemaal, 5) side organiseerimine, 6) tagala korraldamine.

Praktilised tööd lennuväes teostatakse tegelikkudest lendudest osavõtmisega lendurvaatleja kohuste tundmaõppimiseks.

§ 29. Õppetöö kestusel toimetatakse katsed üleviimiseks esimeselt kursuselt teisele kursusele.

Peale eelmises lõigus nimetatud katsete korraldatakse ka katsed ja iseseisvad kirjatööd üksikute kursuste vältusel.

Katsete ja iseseisvate kirjatööde ained, ulatuse ja korraldamise aja määrab kaitsevägede staabi ülem kaitseväe ühendatud õppeasutiste ülema ettepanekul.

§ 30. Õppetöö kõrgemas sõjakoolis, seal hulgas ka katsed (§ 29), lõpetatakse igal aastal hiljemalt 1. septembriks.

§ 31. Kõrgemas sõjakoolis õppivate ohvitseride teadmised hinnatakse: “väga hea”, “hea”, “rahuldav” ja “nõrk”.

§ 32. Esimeselt kursuselt teisele kursusele viiakse üle need ohvitserid, kes edukalt on lõpetanud esimese kursuse, kusjuures nende teadmised ja oskused on hinnatud igas sel kursusel läbivõetud õppeaines vähemalt “rahuldavaks”.

Ohvitseridele, kes ei vasta eelmises lõigus tähendatud nõuetele, kõrgemas sõjakoolis edasiõppimist ei võimaldata ja nad läkitatakse tagasi oma väeosadesse.

§ 33. Ohvitseridele, kes edukalt on lõpetanud teise kursuse, antakse täita väitekiri sõjaasjandusliku või mõne üldise, riigikaitsega ühenduses oleva küsimuse lahendamiseks.

Väitekirjade teemid, samuti nende kirjutamise, ettekandmise ja hindamise korra määrab kaitsevägede staabi ülem.

Kõrgemasse sõjakooli läkitatud ohvitserid võtavad osa väitekirjade kirjutamisest vabal soovil.

IV.

Kooli lõpetamine.

§ 34. Kõrgema sõjakooli lõpetanuks loetakse need ohvitserid, kes katsetel ja praktilistes töödes on hinnatud kõikides õppeainetes vähemalt "rahuldavaks".

Ohvitserid, kes neile tingimustele ei vasta, loetakse kõrgema sõjakooli kursuse läbikuulanuks.

§ 35. Kõrgema sõjakooli lõpetanud ohvitserid jagatakse lõpetanuks "hästi" ja "rahuldavalt".

Lõpetanuks "hästi" loetakse need, kes on hinnatud igas peagrupi õppeaines vähemalt "hea", igas abigrupi õppeaines vähemalt "rahuldav".

Ohvitserid, kes ei vasta eelmises lõigus toodud tingimustele, loetakse lõpetanuks "rahuldavalt".

§ 36. Enne kooli kursuse lõpetamist läkitatakse väeosadesse tagasi ohvitserid, kes oma ülalpidamiselt ei vasta kõrgema sõjalise haridusega ohvitserile esitatavatele nõuetele või kes kestva haiguse tõttu ei ole suutnud jälgida õppetöid ja osa võtta praktilistest töödest.

Tagasiläkitamise väeosadesse eelmise lõigu alusel otsustab Kaitseminister.

§ 37. Ohvitseridele, kes on lõpetanud kõrgema sõjakooli ühes väitekirja kirjutamisega ja kaitsmisega, antakse välja diplom Kaitseministrilt kinnitatud vormi järgi.

V.

Kooli lõpetanute kohused ja õigused.

§ 38. Kõik kõrgemas sõjakoolis õppinud ohvitserid on kohustatud iga koolis viibitud kuu eest teenima tegelikus kaitseväeteenistuses 2 kuud. Sunduslikult teenitava aja arvestamisel loetakse pool ja rohkem kuud terve kuu eest; aega alla poole kuu arvesse ei võeta.

Vabastamine tegelikust kaitseväeteenistusest enne käesoleva paragrahvi eelmises lõigus nimetatud kohustusliku teenistuseaja väljateenimist sünnib üldises, Ohvitseride teenistusekäigu seadluses ette nähtud korras.

§ 39. Kõik kõrgema sõjakooli lõpetanud ohvitserid omandavad õiguse: 1) kanda kooli rinnamärki, 2) saada ühekordset erakorralist puhkust üks kuu, 3) saada üks aasta lisavanust selles auastmes, milles nad lõpetasid kõrgema sõjakooli.

§ 40. Peale eelmises (39) paragrahvis loendatud üldiste õiguste omavad kõrgema sõjakooli lõpetanud ohvitserid veel järgmised õigused:

1) ohvitserid, kes kooli lõpetanud ühes väitekirja kirjutamisega:

a) eesõiguse kandidaatide nimekirja võtmisel ametikohtadele, mis koosseisudes on ette nähtud kõrgema sõjalise haridusega ohvitseridele;

b) haridusastme äratähendamiseks auastme järele kirjutatavate initsiaalidega "K.S. diplom";
2) ohvitserid, kes kõrgema sõjakooli lõpetanud ilma väitekirja kirjutamata – haridusastme äratähendamiseks auastme järele kirjutatavate initsiaalidega "K.S. ".

VI.
Seadluse maksmahakkamine.

§ 41. Käesoleva seadluse paragrahvid 39 ja 40 allpool tähendatud eranditega on maksvad ka kõikide enne selle seadluse jõusseastumist kõrgemasse sõjakooli (kindralstaabi kursustele) sisseastunud ja selle lõpetanud ohvitseride kohta sedavõrt, kui nad ei ole nendes paragrahvides ette nähtud õigusi ära kasutanud enne käesoleva seadluse maksmahakkamist kõrgema sõjakooli (kindralstaabi kursuste) kohta maksvate määruste järgi.

Paragrahvis 39 pp. 2 ja 3 nimetatud õigused on maksvad ainult nende ohvitseride kohta, kes on lõpetanud kõrgema sõjakooli pärast käesoleva seadluse maksmahakkamist.

§ 42. Tarvilikud juhtnöörid käesoleva seadluse elluviimiseks annab Kaitseminister.

Riigivanema as. J. Tõnisson.
Kaitseministri k.t. J. Hünerson.
Riigisekretär K. Terras.

Lisa 3. Kõrgema Sõjakooli V lennu (1929–1931) tunnid ja praktilised tööd

1. Kõrgema Sõjakooli V lennule aruande-aasta (01.10.1929–01.04.1930) jooksul antud tunnid

Ainestik	Loen-gud (arv)	Praktilised tööd	
		Harjutused kaardil	Talvised tööd
Taktika: a) üld- ja jalaväe	22	4 tööd maastikul 2 " kodus 3 " klassis 11 harj. kaardil Kokku 98 tundi	
b) suurtükiväe	7	1 töö	
Vabadussõda	8		
Jalaväe relvad	10		
Maailmasõda	23		1 töö
Välifortifikatsioon	20		
Side	21		
Geodeesia	22		
Lennuvägi: taktika, vaatlemine, pommipildumine	15		
Sõjagaas	28		
Mobilisatsioon	11		
Sõjakriminaalõigus	30		2 pr. tööd
Riigiõigus	29		
Rahvusvaheline õigus	20		
Eesti keel	44	10 kirj. tööd	
Prantsuse keel	36	15 kirj. harj.	
Inglise keel	101	30 kirj. harj.	
Sõjamaateadus	21		
Ratsasõit	76		
Kehaline kasvatus	106		
N. Vene relvastatud jõudude praegune seisukord	2		

ERA 650–1–248. Lk 76–77.

2. Kõrgema Sõjakooli V lennule aruande-aasta (01.04.1930–31.03.1931) jooksul antud tunnid

Ainestik	Loengute arv tundides	Praktilised tööd		
		Harjutused kaardil (tundides)	Talvised tööd (arvult)	Suvised tööd (päevades)
Taktika: a) üld- ja jalaväe	14	4 kodus 4 klassis 20 harjut. kaardil Kokku 114 tundi		15 pv.
b) suurtükiväe		9		
Välifortifikatsioon	5	–	1	–
Side	12	–	–	4 pv.
Geodeesia	–	–	–	12 pv.
Eesti keel	26	–	6	–
Prantsuse keel (nooremas ja vanemas grupis)	160	–	2	–
Inglise keel	79	–	8	–
Läti sõjamaateadus	8	–	–	–
Poola sõjamaateadus	12	–	–	–
N. Vene sõjadoktriin	6	–	–	–
Statistika	31	–	1	–
Meresõda	36	–	–	–
Meteoroloogia	12	–	–	–
Sanitaarteenistus	7 tn. +1 pv.	–	–	–
Riigimajandus	20	–	–	–
Staabiteenistus	8	–	–	–
I osakonna töö	4	–	–	–
II osakonna töö	2	–	–	–
III osakonna töö	14	–	16	–
VI osakonna töö	8	–	–	–
Topo-hüdrogr. osak. töö	3	–	–	–
Intendandi teenistus	10	–	–	–
Sõjakunsti evolutsioon	8	–	–	–
Strateegia	11	–	–	–
Riigiõigus	15	–	–	–
Maailmasõda	3	–	–	–
Autoasjandus	2	–	–	–
Mobilisatsioon	34	–	–	–
Lennuvägi	–	–	–	14 pv.
Kehaline kasvatus: suusatamine vehklemine võimlemine	 28 21 18	–	–	–
Ratsasõit	22	–		–
Iseseisvad tööd	31	–		–

ERA 650–1–299. Lk 69–70.

Kõrgema Sõjakooli V lennule aruande-aasta (01.04.1931–31.03.1932) jooksul antud tunnid

Ainestik	**Loengute arv**	**Praktilised tööd**		
		Harjutused kaardil	**Talvised tööd**	**Suvised tööd päevades**
Taktika üld-, jalaväe ja suurt., tööde korrektsioon	1	3 harj. kaardil ja 1 kl. töö Kokku 17		21 pv.
Sõjakunsti evolutsioon	7			
Sv. toitlust. ja varustamine	4			
Sanitaarteenistus	–			
Lennuväe taktika	2			
Strateegia	2			
Prantsuse keel	31		–	
Inglise keel	14		1	
Eesti keel	6		1	
Staabiteenistus	2			
Kv. staabi 2. osakonna teenistus	4			
Vene sõjamaateadus	12			
Poola -"-	4			
Topo-Hüdrograaf. osakonna teenistus	4			
Euroopa politiline olukord	4			
Riigiõigus ja sotsioloogia	–			
Rahvusvaheline õigus	–			
Sõjakriminaalõigus	–			
Vene keel	–			
Sõjagaas	–			
Maailmasõda	–			
Mobilisatsioon	–			
Side	–			
Vene lahingdoktriin	–			
Vene sõjaväel. organisatsioon				
Sõjapsühholoogia	7			
Permanent fortifikatsioon	10			
Välifortifikatsioon	–			
Ajalugu	7			
Sõjamäng		harj. kaardil 12 tundi		
Harjutus-ettekanded	3			
Statistika			1	
Ratsasõit	4			
Kehaline kasvatus	–			

ERA 650–1–342. Lk 98–99.

Lisa 4. Kõrgema Sõjakooli lõpetanud ohvitseride iseseisvate kirjalike tööde juhend (1931)

Kinnitan
J.Tõrvand
Kindrmaj
18. 5. 31

JUHTNÖÖRID
KÕRGEMA SÕJAKOOLI LÕPETANUD OHVITSERIDE ISESEISVATEKS KIRJATÖÖDEKS 1931. ÕPPEAASTAL.

1. Üldised alused.

§ 1. Iseseisvate kirjatööde eesmärgiks on:

- anda Kõrgema sõjakooli lõpetanud ohvitseridele kogemusi mitmesuguste sõjanduslikkude küsimuste iseseisvaks uurimiseks olemasolevate allikate ja isiklikkude tähelepanekute põhjal;
- harjutada ohvitsere uuritud materjale avalikult ette kandma kuulajate ees;
- rikastada meie sõjakirjandust uute kirjatöödega.

§ 2. Iseseisvate kirjatööde tegemise algtähtpäevaks loetakse 1. september 1931. a.. Kõrgemasse sõjakooli katsetega sisse astunud ohvitserid esitavad oma tööd oponentidele lõplikus kujus 7. jaanuariks 1932. a.

Juurdekomandeeritud ohvitseridele kirjatöö kirjutamine on soovitav. Nemad esitavad oma tööd oponentidele lõplikus kujus hiljemalt 1. detsembriks 1932. a.

§ 3. Iga kirjatöö läbivaatamiseks ja hindamiseks määratakse kaitsevägede staabi ülema poolt vähemalt 2 oponenti, kelledest üks loetakse vanemaks.

§ 4. Kirjatöödeks määratud teemi täitmine seisab järgmises:

- materjali kogumine ja uurimine;
- kirjatöö kirjutamine;
- konspekti kokkuseadmine;
- kirjatöö ettekandmine.

2. Materjali kogumine ja uurimine.

§ 5. Ohvitserid on kohustatud läbi uurima kõik kättesaadava materjali, mis puutub käsitletavat küsimust. Uurimise tulemusena autor seab kokku allikate nimekirja.

§ 6. Nimekirjas peab iga allikas olema lühidalt hinnatud antud küsimuse uurimise seisukohalt. Nimekirja paigutatakse allikad nende tähtsuse järjekorras.

§ 7. Allikate nimekirja, mis §§ 5-6 kohaselt kokku seatud, katsetega K. S. sisse astunud ohvitserid esitavad oponentidele hiljemalt 1 ½ kuud enne töö äraandmist, teised 1. veebruariks 1932. a.

§ 8. Kui pärast allikate nimekirja esitamist autor on leidnud uusi allikaid, mille kasutamine teemi kirjutamisel on tarvilik, siis ta töö äraandmisel esineb seletusega, mispärast ta tarvilikuks pidas uusi allikaid juurde võtta.

3. Kirjatöö kirjutamine.

§ 9. Kirjatöödeks määratud teemid koosnevad kahest osast:

- teoreetiline osa, kus tuleb selgitada need põhimõtted, mis on aluseks küsimuse uurimisele;
- praktiline osa, kus tuleb käsitleda selgitatud põhimõtete kasutamist meie oludes.

Sõjaajalooliste teemade läbitöötamisel praktilist osa ei ole. Kuid autor, pärast küsimuse läbiuurimist, peab tegema lühikese kokkuvõtte neist järeldustest ja õpistest, mis väärivad tähelepanu praegusaja sõjategevuse seisukohalt eeskätt meie oludes.

§ 10. Kirjatöö kirjutamisel on põhinõudeks, et see oleks tehtud täiesti iseseisvalt. Käsitletavasse küsimusse tuleb süveneda põhjalikult ja mitmekülgselt, et selgitada tema põhijooned. Selgitatud põhimõtted väljendada lühidalt, täpsalt ja selgelt, neid redigeerides ühtlasi keeleliselt õieti.

§ 11. Allikate kasutamisel hoiduda neis leiduvate mõtete ja väidete lihtsast mahakirjutamisest. Allikatest võetud väidete põhjendamiseks märkida kirjatöös lehekülje alumisele servale allika täielik nimetus (autori nimi ja raamatu pealkiri), väljaandmise aasta ja raamatu lhk. nr., kust väide võetud.

§ 12. Kirjatööde vormilise külje suhtes tuleb pidada silmas järgmisi nõudeid:

- kirjatöö peab sisaldama teksti mitte vähem kui 60 ja mitte rohkem kui 120 masinalkirjutatud lehekülge, mis kirjutatud suurel poognal lehe ühele küljele, jättes vasakule vaba ääre ¼ lehekülje laiuses;
- teksti selgitamiseks tarvilikud tabelid, diagrammid, joonestused, skeemid jne. tulevad kirjatöödele juurde lisada erilehtedel:

tabelid – valmistatud harilikul kirjutuspaberil, illustratsioonide algeksemplarid valmistada joonestuspaberil, teised vaha- või valguspaberil;
- nii tekst kui lisad peavad olema täidetud täiesti puhtalt, neis ei tohi leiduda lugemist raskendavaid määrduvusi ega parandusi;
- kirjatöö tuleb varustada hoolsasti läbitöötatud sisukorraga ja teksti lõpul töö kirjutatakse alla autori poolt;
- kirjatöö tuleb paljundada vähemalt 3. eksemplaris, millest algeksemplar ja üks ärakiri antakse ära vanemale oponendile;
- oponentidele määratud eksemplarid tulevad köita, milleks tarvitada inglispappi (meie ametlikkude eeskirjade köide), tabelid ja illustratsioonid lisatakse tööle juurde köitmata, kuid nummerdatult ja asetatud erilisse papist ümbrikusse.

§ 13. Kirjatööst ohvitser valmistab lühikese konspekti.

Põhinõudeks konspekti kokkuseadmisel on, et ta sisaldaks kõik tähtsamad põhimõtted ja väited, mis käsitletud kirjatöös. Konspekti vormilise külje kohta tuleb pidada silmas § 12 nõudeid, kusjuures konspekt peab sisaldama mitte vähem kui 8 ja mitte rohkem kui 12 masinalkirjutatud lehekülge.
Kirjatöö hindamisel tuleb oponentidel hinnata ka konspekti.

§ 14. Valmiskirjutatud töö ühes konspekti ja lisadega antakse ära oponentidele, pidades silmas § 2 nõudeid, kuid mitte hiljem kui 2 nädalat enne teemi ettekandmist.

§ 15. Vanem oponent, olles tutvunenud tööga ja rääkides läbi noorema oponendiga, määrab kindlaks ja märgib ära need küsimused, mis on määratud ettekandmisele.

§ 16. Need küsimused kirjatööst, mis määratud ettekandmisele vanem oponent teatab ohvitserile 48 tundi enne ettekande algust. Ühtlasi antakse teada ettekande vältus.
Ettekande vältus on normaalselt 60 minutit. Tarviduse korral vanem oponent võib seda aega pikendada, kuid mitte rohkem kui 15 minutit.

§ 17. Ettekande kohta tuleb pidada silmas järgmisi nõudeid:

- ettekandeks ohvitser peab end niivõrra põhjalikult ette valmistama, et ta suudaks käsitletavad küsimused esitada kuulajatele vabas kõnes, ilma sisuliste vigadeta, ladusalt ja huvitavalt;
- ettekandeks valmistatakse lühikene kava, mis sisaldab kõiki käsitletavaid küsimusi ettekande järjekorras. Kavad paljundatakse ja jagatakse välja kuulajatele enne ettekande algust kaitsevägede staabi VI osakonna korraldusel;

- ettekande sisu jälgimiseks ohvitser võib kasutada valmistatud kirjatööd, kuid keelatud on teksti mahalugemine tööst, välja arvatud need juhud kui on vaja ette tuua mõne teise autori väiteid originaal väljenduses;
- ettekanne tuleb illustreerida nende tabelitega, joonestustega ja skeemidega, mis ettekantavate küsimuste alal esinevad kirjatöös. Tarbekorral võib ka veel valmistada täiendavaid illustratsioone.

§ 18. Pärast ettekannet, vanema oponendi poolt määratakse 10-minutiline vaheaeg. Vaheajale järgneb kirjatöö läbiarutamine oponentide poolt, kusjuures vanem oponent esineb viimasena.

§ 19. Pärast noorema ja vanema oponendi läbiarutamist ettekandja ohvitser võib esineda oma vastuväidetega tehtud märkustele, kusjuures ta on kohustatud andma põhjendatud ja läbikaalutud vastused. Samal ajal võivad päältkuulajad esineda küsimustega ettekantud töö kohta.

§ 20. Iseseisev kirjatöö hinnatakse oponentide poolt ühise hindega:
- väga hea;
- hea;
- rahuldav;
- mitterahuldav.

§ 21. Kirjatöö algeksemplar ühes lisadega pärast ettekandmist antakse ära kaitsevägede staabi VI osakonda alalhoidmiseks.

Paremad tööd, tarbekorral osaliselt ümbertöötatult vastavalt kaitsevägede staabi ülema poolt esitatud nõuetele, avaldatakse trükis.

Ettepaneku teemi osaliseks ümbertöötamiseks teeb vanem oponent.

A. Traksmann
kolonel,
Kaitsevägede staabi VI osakonna
ülem

ERA 495–12–511. Lk 967–970.

Lisa 5. Kindralstaabi Kursused/Kõrgema Sõjakooli 1921–1940 lõpetanud ohvitserid ja nende kaitstud väitekirjad[201]

Juhtimise ja staabiteenistuse ala I lend (1921–1923)
Alus: sõjaministri päevakäsk nr 190–1923

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol Karl Parts VR I/1, II/2, II/3	1886–1941	koman-deeritud	Soomusjõud minevikus ja nüüd
2	kol Jaan Kruus VR II/3	1884–1942	koman-deeritud	Jalaväe kaitselahing. Välismaa sõja-vägedes valitsevate vaadete võrdlus
3	kol Gustav Jonson VR I/3, II/2	1880–1942	koman-deeritud	Meieaja ratsavägi. Vaadete evolutsioon tema organisatsiooni, kasvatuse, välja-õppe ja kasutamise alal XX sajandi sõdade järele
4	kol-ltn Hugo Kauler VR I/2	1893–1942	koman-deeritud	Propaganda kui uus võitluseabinõu meieaja sõjas. Tema organiseerimine rahu- ja sõjaajal. Maailmasõja ja vene revolutsiooni kogemuste järele
5	kol-ltn Emil Kursk VR I/3	1894–1945	koman-deeritud	Jalaväe pealetungilahing. Välismaa sõjavägede valitsevate vaadete võrdlus
6	kol-ltn Verner Trossi VR I/3, II/3	1890–1953	koman-deeritud	Jalaväe ja suurtükiväe koostöötamine meieaja lahingus
7	mjr Paul Triik VR II/3	1896–1941	katsetega	Tankid, nende organisatsioon ja taktika
8	kpt Johannes Järver VR I/3	1886–1941	katsetega	Salaluure, selle organiseerimine XX sajandi sõdade kogemuste varal ja võitlus selle vastu
9	kpt Jaan Maide VR II/3	1896–1945	katsetega	Tähtsamate Euroopa sõjavägede (Inglise, Prantsuse, Saksamaa) reorganiseerimine Maailmasõja kogemuste varal
10	kpt Oskar Plaks	1895–1938	katsetega	Noorsoo sõjaline kasvatus ja ettevalmis-tus enne sunduslikku sv. Teenistusse astumist. Olevate vaadete ja võtete võrdlus. Soovitav organisatsioon
11	kpt Richard Tomberg	1897–1982	katsetega	Eesti Vabadusesõda kuni 6. jaanuarini 1919

[201] Tabelisse on kantud kõik kaitstud väitekirjad, mille kaitsmise kohta on allikaline kinnitus. Mõned väitekirjad, mille kaitsmise kohta on kaudseid andmeid, kuid mida Riigiarhiivi vastavatest fondides ei õnnestunud leida (fond 496, nimistu 4 ja fond 495, nimistu 12), võivad loetelust puududa. Mõned väitekirjad, mille kaitsmise kohta koostajal täielikku kinnitust ei õnnestunud leida, on märgitud pealkirjade järel sulgudes ja küsimärgiga. Ohvitseride nimede puhul on lähtutud lõpetamise ajal kehtinud nimekujust ja nime hilisema eestindamise korral lisatud sulgudes hilisem variant. Tabeli koostamisel kasutatud allikate nimekiri asub lisa lõpus.

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
12	a-kpt Kurt Mollin	1894–1983	katsetega	Marnskaja operatsija i jeja znatšenije v obšem hode vojennõhh deistvii na frantzuskom fronte
13	a-kpt Mihkel Kattai	1893–1950	katsetega	Operatsioon Landeswehri vastu (5.juunist kuni 5. juulini 1919)
14	ltn Eduard Putmaker	1888–1943	katsetega	Lennuväe koostöötamine lahingus teiste väeliikidega

Juhtimise ja staabiteenistuse ala II lend (1923–1926)
Alus: sõjaministri päevakäsk nr 51–1926

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol-ltn August Traksmann (Traks-maa) VR I/3, II/3	1893–1942	katsetega	Riigikaitse teostamine inseneriasjanduse alal. Olemasolevad vaated ja võimalikud abinõud meie olukorras
2	mjr Aleksander Jaakson VR I/3	1892–1942	katsetega	Soomusjõud strateegias ja taktikas Maailmasõja ja Vabadusesõja kogemustel
3	mjr Johann Raud VR I/3	1892–1942	katsetega	Rannakaitse, eriti meie oludes
4	mjr Richard Masing (Maasing) VR I/3	1896–1976	katsetega	Rahva ja sõjaväe moraalne ettevalmista-mine praegusaja sõjaks ja selle tähtsus
5	mjr Artur Normak	1895–1941	katsetega	Side organiseerimine riigis ja lahinguväljal
6	mjr Hans Vana-veski VR I/3	1888–1976	katsetega	Gaasisõda meie oludes
7	mjr Villiam Fiskar	1890–?	katsetega	Lahingumoona tarvitus praegusaja lahingus, selle toimetamine lahinguväljale ja väeosadele meie oludes
8	kpt Herbert Freiberg (Raidna) VR II/3	1897–1942	katsetega	Öine tegevus ja tema tähtsus meie oludes
9	kpt Herbert Grabby (Grabbi)	1896–1942	katsetega	Millised kaitselahingu viisid on kõige kohasemad meie oludes
10	kpt Ilja (Elias) Kasak	1895–1985	katsetega	Moondamine. Küsimuse areng praegu ja tulevikus välisriiges ja meil
11	kpt Jaan Kurvits VR II/3	1893–1942	katsetega	Partisanitegevus ja selle tähtsus meile
12	kpt Hans (Ants) Matson (Matsalo) VR II/3	1895–1945	katsetega	Riigi õhukaitse meie oludes

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
13	kpt Troadi Lango	1896–1942	katsetega	Mehaaniline transport. Meie võimed sellel alal
14	kpt August Tomander VR I/3	1893–1985	katsetega	Piirikate mobilisatsiooni korral üldse ja meie oludes eriti
15	kpt Aleksander Kulbush (Kulgver) VR I/3	1888–1941	katsetega	Jalaväe ja suurtükiväe koostöötamine meie oludes
16	ltn Ralf Tennorist (Tõnurist)	1899–1964	katsetega	S.S.S.R. sõjalised jõud. Nende ettevalmistus sõjategevuseks väljaõppe ja tehnilise varustuse alal

Juhtimise ja staabiteenistuse ala III lend (1925–1927)
Alus: sõjaministri päevakäsk nr 301–1927

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol-ltn Anton (Ants) Lõhmus VR I/3, II/3	1885–1968	koman-deeritud	
2	kol-ltn Paul Borkmann VR I/3	1891–1936	koman-deeritud	
3	mjr Otto Janson (Jaanso) VR II/3	1896–1937	koman-deeritud	
4	mjr Karl Freimann	1896–1942	koman-deeritud	
5	mjr Karl Kool VR I/3	1891–1934	koman-deeritud	
6	mjr Eduard Liibus VR II/3	1893–1941	koman-deeritud	
7	mjr Eduard Ahman VR I/3	1889–1942	katsetega	Väeliikide juhtimine ja koostöö pealetungil
8	mjr August Balder VR II/3	1891–1973	katsetega	Kaitseliidu tähtsus ja ülesanded riigikaitse seisukohalt
9	mjr August Kasekamp VR II/3	1889–1942	katsetega	Juhtide kasvatus ja väljaõpe sõjaväes möödunud sõdade, eriti Maailmasõja ja Vabadusesõja kogemustel
10	mjr Vassili Külaots	1889–1977	katsetega	Suusk-jalgratturite üksused: nende organisatsioon, relvastus, väljaõpe ja kasutamine lahingutegevusel
11	mjr Artur Laats VR I/3	1892–1942	katsetega	
12	mjr Karl Laurits VR II/2, II/3	1892–1941	katsetega	Luureteenistus staapides

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
13	mjr Mart Tuisk VR I/3	1889–1942	katsetega	Mobilisatsioon möödunud sõdade, eriti maailmasõja kogemustel
14	kpt Mart Bergmann VR II/3	1894–1944	katsetega	
15	kpt Oskar Jalajas	1894–1930	katsetega	Sõjakunsti ajaloo ja sõjaajaloo uurimise tähtsus ja meetodid
16	kpt Gustav Kasemets	1892–1941	katsetega	Sõjaväe organisatsiooni arenemine käesoleval sajandil ja väljavaated tulevikku
17	kpt Karl Krikmann (Karla Liivola)	1891–1982	katsetega	Eraldi teotseva korpuse (väerinde) seljataguse korraldamine pealetungil ja kaitsel
18	kpt Rein Tomback VR I/3	1896–1942	katsetega	Meie riikliku sidevõrgu arendamine riigikaitse seisukohalt, arendamise sihtjooned ja võimalused
19	kpt Aleksander Vernik	1896–1942	katsetega	Õhukaitse korraldamine riigis
20	ltn Aleksander (Aldo) Kudevita	1900–1947	katsetega	Jõgede ja kitsustikkude kaitsmine ja vallutamine
21	ltn Eduard Metstak	1896–1942	katsetega	Eraldi teotseva korpuse (väerinde) seljataguse julgeoleku tagamine ja vastuluure tegevus sõjaajal
22	ltn Aleksander Reinhold	1895–1961	katsetega	Nõukogude Venemaa sõjalised võimed ja arvatav tegevusviis Eesti ja Eesti-Läti kaksikliidu vastu esimese kahe nädala jooksul pärast mobilisatsiooni väljakuulutamist
23	ltn Nikolai Riiberg (Riiberk)	1900–1942	katsetega	Positsioonisõda, selle tekkimine ja iseäraldused Maailmasõjas
24	ltn Johannes Soodla VR II/2, II/3	1897–1965	katsetega	
25	ltn Karl Tuvikene	1897–1942	katsetega	Sõjaväe komplekteerimise arenemine käesoleval sajandil ja väljavaated tulevikku

Juhtimise ja staabiteenistuse ala IV lend (1927/1928–1930)
Alus: kaitseministri käskkiri nr 30–1930

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol Karl Tallo VR I/3	1891–1942	koman-deeritud	
2	kol-ltn Vilhelm Kohal	1887–1942	koman-deeritud	
3	kol-ltn Oskar Pajusson (Pajusoo) VR II/3	1895–1943	koman-deeritud	
4	kol-ltn Viktor Koern VR II/3	1892–1941	koman-deeritud	
5	kol-ltn Artur Sau-selg (Saueselg) VR II/3	1894–1965	koman-deeritud	
6	mjr Rudolf Rokk VR II/3	1892–1930	koman-deeritud	
7	ltn Voldemar Post	1897–1970	koman-deeritud	
8	kpt Eino Jaakko Ilmari Kuusela (Soome kv)	1899–1973	koman-deeritud	Lahingutegevus metsas
9	mjr Artur Simson VR II/3	1896–1967	katsetega	Reservohvitseridega komplekteerimine ja nende väljaõpe pärast Maailmasõda
10	mjr Jaan Lukas VR I/3	1892–1953	katsetega	Noorsoo sõjaline ettevalmistus mujal ja meil
11	kpt Voldemar Karing VR II/3	1895–1942	katsetega	Sõjaväe väljaõppes tarvitatavad õppemeetodid
12	kpt Paul Hanson VR II/3	1893–1942	katsetega	Dessantoperatsioonide teostamise võimalusi Soomelahe rannikul Narva-Jõesuust kuni Spithamini
13	kpt Johan Tomson (Juhan Toomsar) VR II/3	1893–1941	katsetega	R.K.K.A. lahingudoktriin ametlikkude eeskirjade ja sõjakirjanduse valgusel
14	kpt Johannes Reinglas (Reinola)	1896–1942	katsetega	Väljaõppe küsimus sõjavägedes, kus sunduslik teenistusaeg on 1 aasta või lühem
15	kpt August Vassil VR I/3	1896–1975	katsetega	S.N.V. Liidu Põhja-Lääne oblast kui baas R.K.K.A.-le Eestile kallaletungi puhul
16	kpt Eduard Mar-gusson (Marguste) VR II/3	1897–1942	katsetega	Kehalise kasvatuse organiseerimine ja teostamine kaitseväes 1-aastase sun-dusliku teenistuseaja juures
17	kpt Johannes Värnik (Vermet)	1897–1966	katsetega	Üleajateenijate allohvitseridega komplek-teerimine ja nende ettevalmistamine pärast Maailmasõda

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
18	kpt Rudolf Freudenstein (Vaharo) VR I/3	1897–1942	katsetega	N-Vene raudteed mobilisatsiooni ja koondamise läbiviimise mõttes üldse läände ja eriti Eesti ja Läti piirile
19	ltn Alfred Luts	1899–1991	katsetega	Sõjaväe motoriseerimine ja väljavaated meie oludes
20	ltn Aleksander Ilves	1896–1943	katsetega	Lennuväe koostöö teiste väeliikidega pealetungi- ja kaitselahingus
21	ltn Johann Madisson (Juhan Madise)	1903–1977	katsetega	Ühendusteede ülesanded sõja ajal, teede ja transportvahendite ettevalmistamine sõjaajaks
22	ltn Rudolf Tuul	1899–1971	katsetega	Sõjategevus talvel

Juhtimise ja staabiteenistuse ala V lend (1929–1931/32)
Alus: kaitseministri käskkiri nr 61–1932

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol Georg Leets VR I/3, II/3	1896–1975	koman-deeritud	Jalaväesuurtükivägi
2	kol-ltn Karl Mutso	1887–1941	koman-deeritud	
3	kol-ltn August Steinberg VR I/3	1896–1941	koman-deeritud	Lennuväe kasutamine dessantoperatsioonide vastu võitlemisel
4	mjr Peeter Asmus VR II/2, II/3	1893–1942	koman-deeritud	
5	mjr Johannes Remmel VR II/2, II/3	1897–1942	koman-deeritud	
6	mjr Vilhelm Sarsen (Villem Saarsen)	1891–1982	koman-deeritud	Poola sõda Nõukogude Venega
7	mjr August Viru VR II/3	1893–1942	koman-deeritud	
8	kol Jaan Lutsar	1886–1943	vaba-kuulaja	
9	kpt Matti Roppo-nen (Soome kv)	1900–?	koman-deeritud	Ida-Karjala vabaduspüüded 1918–1922
10	mjr Johann Mäe	1895–1944	katsetega	Väljasuurtükiväe ülesanded, organi-satsioon ja juhtimine praegusaja lahingus
11	mjr Karl Männi	1896–1941	katsetega	Raskekuulipildujate kasutamine lahingus
12	mjr Osvald (Olav) Mullas	1894–1975	katsetega	Põhimõtted piiriäärsete raioonide ettevalmistamiseks sõjaks

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
13	kpt Mart Haber (Kaerma)	1897–1948	katsetega	Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks
14	kpt Artur Kaschan	1898–1945	katsetega	Jalaväe pataljon pealetungil ja kaitsel meie oludes (?)
15	kpt Aksel Kristian	1900–1985	katsetega	R.K.K.A. jalaväe lahinguline ettevalmistus
16	kpt August Stern	1894–1942	katsetega	Jalaväe jao- ja rühmaorganisatsiooni kujunemine Maailmasõja kogemustel
17	ltn Aleksei Kurgvel	1904–1982	katsetega	Riikliku sidevõrgu arendamine õhuvaatlusteenistuse vajaduste rahuldamiseks
18	ltn Sergius Laks	1901–1942	katsetega	Kergete osade kasutamine lahingutegevusel
19	ltn Arnold Nõmm	1903–1942	katsetega	Võitlus vastase suurtükiväega
20	ltn Heino Onny (Onni) VR II/3	1900–1942	katsetega	1. Ratsapolk Vabadussõjas 1918–1920
21	ltn Edmund Püss	1899–1979	katsetega	Hirm võitlusvõimet mõjutava tegurina sõjas ning selle vastu võitlemine
22	ltn Harald Roots	1905–1986	katsetega	Mereväe tähtsus, ülesanded, organisatsioon ja komplekteerimine, eriti meie oludes
23	ltn Johannes Till	1897–1942	katsetega	Nõukogude Vene ratsaväge, tema organisatsioon, relvastus, väljaõpe ja kasutamine

Juhtimise ja staabiteenistuse ala VI lend (1931–1933)
Alus: kaitseministri käskkiri nr 231–1933

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol-ltn Eduard Rüütel	1884–1969	koman-deeritud	
2	kol-ltn Johannes Siir	1889–1941	koman-deeritud	
3	mjr Johannes Tamm VR II/3	1890–1943	koman-deeritud	
4	mjr Aleksander Häelme VR I/3	1891–1942	koman-deeritud	
5	mjr Valfried Gutman	1900–1992	koman-deeritud	

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
6	mjr Evald Ein	1894–1986	koman-deeritud	
7	kpt Väinö Veikko Savonen (Soome kv)	1900–1977	koman-deeritud	Tagala korraldamine väekoondises Soome oludes
8	ltn Janis Lapsals (Läti kv)	1897–1942	koman-deeritud	Läti Vabadussõda 1918–1919 kuni Võnnu lahinguni
9	mjr Jüri Kõrge	1894–1941	katsetega	Miilitsavägi Eestis
10	kpt Ervin Martson (Ain Mere)	1902–1969	katsetega	Tänapäeva lennuvägi strateegia ja taktika abinõuna
11	kpt Ernst Miil	1900–1942	katsetega	Mootorvedu suurtükiväes
12	kpt Oskar Polli-sinsky VR II/3	1896–1942	katsetega	Narva rinde kaitsmine 1919. a. novembri teisel poolel
13	kpt Otto Kallikorm	1900–1989	katsetega	Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks
14	kpt Raimond Ustal	1903–1940	katsetega	Sõjateatri suurtükiväe triangulatsioon rahu ja sõja ajal ja selle rakendamine suurtükiväe mõõte-luureteenistuseks meie oludes
15	ltn Arnold Kersten (Kärsten)	1906–1935	katsetega	Territoriaalse ja miilitsasüsteemilise ratsaväe tekkimine, areng, organisat-sioon, väljaõpe ja kasutamine lahingus. Selle süsteemi loomise ja kasutamise võimalused meie oludes
16	ltn Karl Tamm	1901–1941	katsetega	
17	ltn Evald Schmidt (Saidra)	1905–1982	katsetega	
18	ltn Albert Pessor (Pesur) VR III/3	1903–1966	katsetega	Tagala korraldamine väekoondises, eriti meie oludes
19	ltn Martin Nurk	1902–1992	katsetega	Saksa 1. armee manööver Marne'i lahingus
20	ltn Ferdinand (Rein) Kivimägi	1900–1942	katsetega	
21	ltn August Jaakson	1904–1977	katsetega	Õhukaitse-suurtükiväg ja selle kasutamine
22	ltn August Nõmmik	1903–1996	katsetega	Ohvitseri ülesanded sõdurite kasvata-misel: kuidas neid ülesandeid teostada lühikese sundusliku teenistuseaja juures, eriti meie oludes
23	ltn August Kask	1902–1941	katsetega	

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
24	ltn Feliks Tretja-kevitš (Tarm)	1902–1943	katsetega	Moto-mehaniseeritud väed strateegia ja taktika abinõudena
25	ltn Eduard Vacker (Enn Vakkur)	1903–1942	katsetega	Passiivse õhukaitse korraldamine riigis
26	ltn Vladimir Mun-ner (Vello Muruma)	1903–1942	katsetega	Gaasikaitse korraldamine riigis, eriti meie pealinnas

Juhtimise ja staabiteenistuse ala VII lend (1934–1936/37)
Alus: kaitsevägede ülemjuhataja käskkiri nr 25–1937

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol Jüri Hellat VR I/2	1892–1942	koman-deeritud	Suurtükiväe tegevuse põhimõtted pealetungil ja kaitsel meie oludes
2	kol Voldemar Koch (Koht) VR II/3	1893–1942	koman-deeritud	
3	m-kpt Valev Mere VR I/3	1893–1949	koman-deeritud	
4	kol-ltn Johannes Vellerind VR I/3	1891–1941	koman-deeritud	Õhuoperatsioonid ja nende teostamine Nõukogude Vene ametliku doktriini ja sõjakirjanduse seisukohalt
5	mjr Jaan Lepp VR II/2, II/3	1895–1941	koman-deeritud	Kaitseliidu ülesanded riigikaitselise õppe- ja kasvatustöö alal rahu ja sõja ajal
6	mjr Paul Villemi VR II/3	1897–1942	koman-deeritud	Operatiivse ja taktikalise juhtimise põhijooned Vabadussõjas
7	mjr Rudolf Krupp	1890–1944	koman-deeritud	Tangitõrje Maailmasõjas ja tema arenemine tänapäevani. Taktikalisi õpiseid
8	kpt Eduards Medens (Läti kv)	1900–?	koman-deeritud	Doonau ületamine sakslastelt 7.–17. okt. 1915. Õpiseid jõgede kaitseks
9	kpt Feliks Breede	1900–1942	katsetega	Luure korraldamine N. Vene armees ja korpuses
10	ltn Harald Kirsipuu	1906–1942	katsetega	Motomehhaniseeritud vägede läbimurded ja nende likvideerimine
11	ltn Peeter Kaseoru	1907–1981	katsetega	Mere- ja õhujõudude ülesanded ja koostöö meie ranniku kaitsel
12	ltn Johannes Unt	1907–1977	katsetega	Murrang Vabadussõjas 1918 ja 1919 vahetusel, selle põhjused ja areng
13	ltn Olev Õun	1903–1951	katsetega	Raadioluure Maailmasõjas ja tema korraldamise alused tänapäev

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
14	ltn Vladimir Tiit	1906–1969	katsetega	Dessantoperatsioon Gallipolis 1915 ja õpiseid dessantide vastu võitlemiseks
15	ltn Ernst Bauming	1905–1975	katsetega	Reservohvitseride ettevalmistamise aluseid, nende oskuste ja teadmiste täiendamise probleeme tänapäev
16	ltn Richard Tammemägi	1906–1942	katsetega	Pihkva operatsioon 1919. aasta suvel
17	ltn August Hint	1902–1944	katsetega	Raadio side ja võitlusabinõuna sõjalises tegevuses tänapäev
18	ltn Adolf Herm	1909–1945	katsetega	Tankide kasutamine ja teotsemise põhimõtted N. Venes (?)

Sõjamajanduse ala I lend (1934–1936/37)
Alus: sõjavägede juhataja käskkiri nr 12–1937

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol-ltn Eduard Melts VR I/3	1893–1955	koman-deeritud	Saksa armee ja korpuse tagala korraldamise organite juhtimine, tegevus ja vahekorrad koostöös armee ja korpuse staabiga Maailmasõjas idarindel
2	mjr Teodor Kalberg VR I/3	1892–1969	koman-deeritud	Tagala kaitse- ja julgeolekukorraldus sõjaajal. Ajalooline areng ja lahendusvõimalusi meil
3	mjr Jaan Org VR I/3	1895–1943	koman-deeritud	Rahvaväe varustamine Vabadussõjas
4	mjr Paul Hinno VR I/3	1893–1981	koman-deeritud	N. Vene armee ja korpuse tagala korraldamise organite juhtimine, tegevus ja vahekorrad koostöös armee ja korpuse staabiga maksva doktriini ja sõjakirjanduse seisukohalt
5	kpt Martin Saarla	1900–1972	katsetega	3. diviisi hooldusteenistuse korraldus Vabadussõjas landesveeri operatsioonis
6	kpt Aleksander Viires	1899–1941 ?	katsetega	Staabitöö korraldus väekoondises varustamise ja evakuatsiooni alal meie oludes
7	kpt Voldemar Saarni	1903–1984	katsetega	Meie kaitseväe hooldusteenistuse ülesanded ja soovitav organisatsioon rahu- ja sõjaajal
8	ltn Juhan Vint	1900–1968	katsetega	Maanteede ja raudteede võrgu kasutamine ja korrashoid sõja ajal meie oludes
9	ltn August Ots	1907–1957	katsetega	Eesti majanduslik ettevalmistus sõjaks
10	ltn Rudolf Rosimannus	1906–1982	katsetega	N. Vene merejõud, nende sõjaline tähtsus Läänemerel ja teotsemise doktriin

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
11	ltn Martin Susi	1903–1971	katsetega	Riigikaitse huvides sõja korral vajalikud evakuatsioonid, nende ettevalmistamine ja teostamine meil
12	ltn Alfred Pääbus	1906–1944	katsetega	Varustamise, evakuatsiooni ja side küsimuste lahendamine motomeh-brigaadi raamides, võttes aluseks RKKA koosseise ja tegevust meie vastu
13	ltn Rudolf Treial	1904–1978	katsetega	Väekoondise ja väeosa varustamine lahingumoonaga, võitlusvahenditega, tehniliste ja transpordi abinõudega ja materjalidega sõja korral meie oludes
14	ltn Rudolf Mägi	1905–1972	katsetega	Sanitaar- ja veterinaarevakuatsiooni korraldus ja teostamine väekoondises ja väeosas sõja ajal meie oludes
15	ltn Mihkel Uudla	1907–1956	katsetega	Väekoondise ja väeosa varustamine elutarvetega sõja korral meie oludes

Juhtimise ja staabiteenistuse ala VIII lend (1936–1938)
Alus: sõjavägede ülemjuhataja käskkiri nr 70–1938

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	kol August Ratiste VR II/3	1893–1961	koman-deeritud	
2	kol-ltn Karl Soo VR I/3	1895–1941	koman-deeritud	
3	mjr Rudolf Lints VR I/3	1891–1942	koman-deeritud	
4	mjr Aleksander Tilgre VR I/3, II/3	1897–1944	koman-deeritud	
5	mjr Harald Lokk	1894–1941	koman-deeritud	
6	kol Friedrich Pinka VR I/3, II/3	1895–1942	koman-deeritud	
7	kol-ltn Valter Martma	1891–1944	koman-deeritud	Meie suurtükiväe organisatsioon, relvastus, varustus ja tegevuse iseloomustus Vabadussõjas
8	kol-ltn Johan Paul	1891–1961	koman-deeritud	
9	kol-ltn Johannes Lippus VR II/3	1891–1948	koman-deeritud	

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
10	kol-ltn Henn Kurg	1896–1943	koman-deeritud	
11	kol-ltn Ralf Teiman VR II/3	1892–1955	koman-deeritud	
12	kol-ltn Kaarel Tammekand VR II/3	1894–1942	koman-deeritud	Mehhaniseeritud vägede koostöö teiste väeliikidega pealetungioperatsioonides
13	kol-ltn Artur Tenno VR I/3	1894–1964	koman-deeritud	
14	mjr Voldemar Aaviste VR II/3	1893–1941	koman-deeritud	
15	mjr Richard Aks VR I/3	1894–1942	koman-deeritud	
16	mjr Eduard Reissaar	1899–1989	koman-deeritud	
17	mjr Paul Lilleleht VR II/3	1893–1955	koman-deeritud	
18	mjr Feliks Jänes VR II/3	1898–1942	koman-deeritud	Kaadri täiendusõppuste teostamise alused, ulatus ja tegeliku õppetöö organiseerimine
19	san-kpt Robert Tuisk	1896–1982	koman-deeritud	Sanitaarteenistuse organiseerimine sõja ajal meie oludes
20	kol-ltn Johannes Raudmäe VR II/3	1891–1973	koman-deeritud	
21	kpt-mjr Peeter Mei	1893–1941	koman-deeritud	
22	mjr Hans Kitvell	1901–1942	katsetega	Lennuväe kasutamine Itaalia-Abessiinia ja Jaapani-Hiina sõja ja Hispaania kodusõja kogemustel
23	mjr Voldemar Andresen	1901–1942	katsetega	Maapealne kauge- ja lähijulgestus väekoondiste rännakul ja lähenemisel Maailmasõjas ja tänapäeval
24	kpt Eerik Loorits	1903–1991	katsetega	Nõukogude Vene punaarmee (RKKA) tegevuse iseäraldusi pealetungil
25	kpt Aleksander Viiret	1904–1973	katsetega	Šifrid ja nende kasutamine tulevikusõjas
26	ltn Juhan Karise	1902–1942	katsetega	Lemsalu, Roopa, Võnnu, Ronneburgi lahing (19. – 23.juuni 1919) operatiivse ja taktikalise juhtimise seisukohalt
27	ltn Verner Püss	1905–1981	katsetega	Jalaväe saaterelvad praegu ja nende arenemissuundi
28	ltn Peeter Kraus	1905–1979	katsetega	Viru rinde kaitsmine 19. jaanuarist 13. maini 1919
29	ltn Udo Parrest	1908–1944	katsetega	Meie Idarinde põhja- ja lõunaosade iseloomustus ja võrdlus operatiivselt ja taktikaliselt

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
30	ltn Tavid Kiljako	1906–1991	katsetega	Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastus, juhtimine ja kasutamine lahingus
31	ltn Ants Reinlo	1908–1945	katsetega	Rinde sõjainseneriline ettevalmistus kaasajal
32	ltn Ernst Õunapuu	1909–1942	katsetega	Meie vägede operatiivne ja taktikaline juhtimine vastupealetungi kestel Lõunarindel 1919 jaanuaris-veebruaris
33	ltn Arnold Kärsna	1906–1993	katsetega	Jõgede operatiivne ja taktikaline tähtsus Viru rindel
34	ltn Jaak Järv	1906–1942	katsetega	Jalaväe laskeasjandus teiste väeliikide väljaõppes
35	ltn August Kiidla	1906–1976	katsetega	Riigikaitselise õpetuse teostamise alused, ulatus ja tegeliku õppetöö organiseerimine väljaspool sõjaväge meie kõrgemates õppeasutustes
36	ltn Valdo Matela	1907–1941	katsetega	Tankitõrjeüksused ja nende kasutamine
37	ltn Ilmar Paul	1910–1994	katsetega	Soomusrongide kasutamine möödunud sõdades ja väljavaated nende kasutamiseks tulevikus
38	ltn August Taidla	1909–1941	katsetega	Meie Läänemere saarte (Saare-, Hiiu-, Muhumaa, Vormsi) kaitse
39	ltn Mihkel Hennoste	1905–2002	katsetega	Nõukogude Vene punaarmee (RKKA) tegevuse iseäraldusi kaitsel
40	ltn Rudolf Vaitmaa	1908–1981	katsetega	Välisuurtükiväe koostöö teiste väeliikidega pealetungil ja kaitsel
41	ltn Voldemar Aasoja	1907–1943	katsetega	Mootorveokite kasutamine vägede veoks viimaste sõdade kogemustel

Juhtimise ja staabiteenistuse ala IX lend (1938–1940)
Alus: sõjavägede juhataja käskkiri nr 48–1940

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	mjr Erich Kõiv	1900–1984	katsetega	
2	v-ltn Leo Poska	1901–1945	katsetega	
3	kpt August Luur	1902–1992	katsetega	
4	kpt Anton Saluste	1904–1969	katsetega	

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
5	kpt Valentin Kanits	1902–1941	katsetega	
6	v-ltn Alfrēds Ābolkalns (Läti kv)	1904–1967	katsetega	
7	kpt Elmar-Aleksander Ellerain	1907–1941	katsetega	
8	kpt Jaak Külmoja	1907–1949	katsetega	
9	kpt Richard Laas	1907–1987	katsetega	
10	kpt Julius-Albert Tamm	1905–1943	katsetega	
11	kpt Avo Laido	1903–1990	katsetega	
12	ltn Rudolf Mikumägi	1904–1943	katsetega	
13	ltn Jüri Ojatalu	1904–1959	katsetega	
14	ltn Jaak Valgma	1907–1943	katsetega	
15	ltn Valdeko Aalperk	1907–1944	katsetega	
16	ltn Elmar Lang	1906–1944	katsetega	
17	ltn Erich Reinumägi	1905–1992	katsetega	
18	ltn Enn Soodre	1910–1977	katsetega	
19	ltn Harry Lessel	1911–1986	katsetega	
20	ltn Aleksander Ristkok(k)	1910–?	katsetega	

Sõjamajanduse ala II lend (1938–1940)

Alus: sõjavägede juhataja käskkiri nr 48–1940

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
1	mjr Paul Vent VR II/3	1900–1944	katsetega	
2	kpt Oskar-Eduard Randmaa	1902–1943	katsetega	
3	kpt Oskar Reemet	1904–1978	katsetega	

	Auaste lõpetamisel ja nimi	Elu-aastad	Katsetega või koman-deeritud	Väitekirja teema
4	vet-kpt Evald Nõmm	1906–1990	katsetega	
5	kpt Otto Särgava	1902–1942	katsetega	
6	kpt Otto-Andreas Kommusaar	1904–1982	katsetega	
7	v-ltn Bruno Bloom	1904–1964	katsetega	
8	ltn Jaan Kadever	1906–?	katsetega	
9	ltn Richard-Friedrich Niineste	1907–1944	katsetega	
10	ltn Alo Karemaa	1905–1970	katsetega	
11	ltn Arnold Talvet	1907–1948	katsetega	
12	ltn Ferdinand Võsu	1909–1987	katsetega	

Allikad: Kõrgem Sõjakool 1921–1931. Tallinn, 1931; **Rannamets, R.** 2003. Kõrgem Sõjakool 1921–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo osakond; **Salo, V.** (koostaja). 1994. E. V. kaadriohvitseride saatus 1938–1994. Brampton: Maarjamaa (kasutatud ka Okupatsioonide Muuseumi kodulehel olevat elektroonilist versiooni: <http://www.okupatsioon.ee/nimekirjad/raamat/koikfreimid.html>, (21.01.2008)); **Uluots, Ü.** 1999. Nad täitsid käsku. Eesti ohvitseride saatus. Tallinn: Kaitseministeerium; **Pihlau, J.** (koostaja). 2007. Auraamat. Eesti Vabariigi kaadriohvitseridele. Tallinn: Umara; **Õun, M**. 1997. Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid. Tallinn; **Õun, M.** (koostaja). 1998–2005. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. Kogumikud I–IV. Tallinn; **Lindström, L; Hiio, T.** (koostajad) **jt**. 1994. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. I–III. Tartu; Kadettiupseerit 1920–1985. Kajaani: Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy,1985; ERA 495–12; ERA 495–12–511; ERA 495– 12–612; ERA 496–4; ERA 650–1–361; ERA 650–1–421; ERA 650–1–468; ERA 650–1–548; ERA 650–1–639.

Kasutatud lühendeid

a-kpt – alamkapten
kol – kolonel
kol-ltn – kolonelleitnant
kpt – kapten
kpt-mjr – kaptenmajor
ltn – leitnant
mjr – major
m-kpt – mereväekapten
n-ltn – nooremleitnant
san-kpt – sanitaarkapten
vet-kpt - veterinaarkapten
v-ltn – vanemleitnant (mereväes)
VR – Vabadusrist (järk/liik)

II osa.
VÄITEKIRI

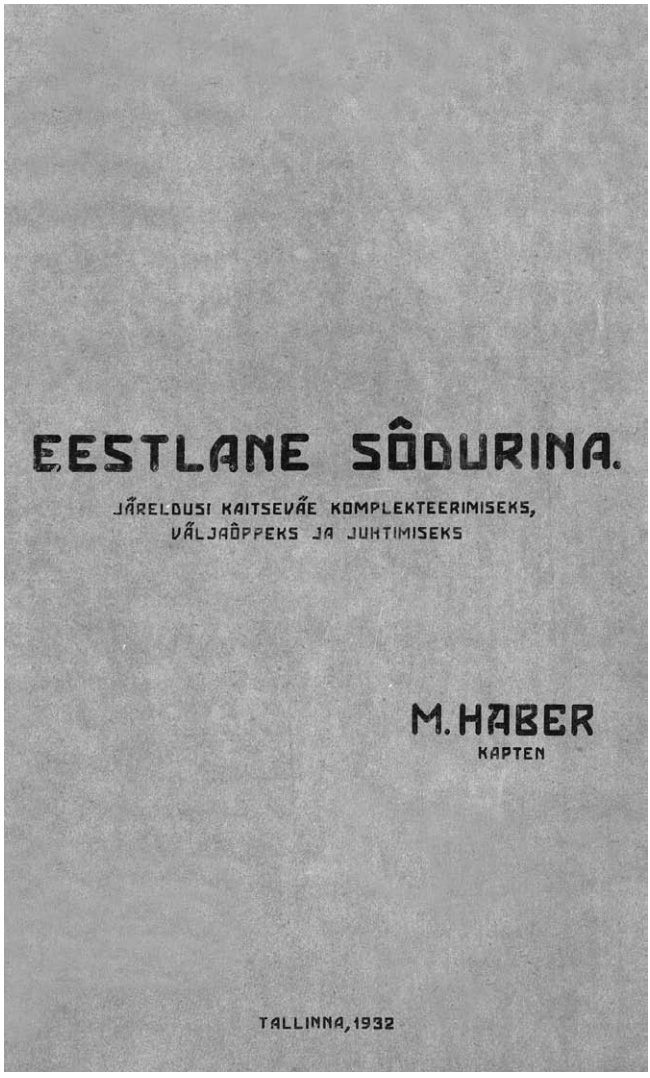
EESTLANE SÕDURINA.

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS,
VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. HABER
KAPTEN

TALLINNA, 1932

EESTLANE SÕDURINA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. Haber

Kapten

Tallinn, 1932

EESTLANE SÕDURINA. JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEK-

TEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M.H a b e r
kapten

Tallinna, 1932

Sanson 1.2.31 J Törvaldy

Töö kui kirjutoo — oli
hinnatud üldiselt häass. Kuid
ettekanne — orientiruse mittes —
osatus pundalossuas. Selleparädt
töö üldine hinnang —
rahuldaw.

J Törvaldy
kondrus.

A Jaanstedt
vol.

15.2.32.
№ 17.

EESSÕNA

Uurimuse "Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks" esimeses osas ("Eestlane sõdurina") on suur hulk psühhofüüsilisi küsimusi, mida tuleb uurida, teises pooles tehakse nende põhjal järeldusi.

Mõiste "eestlane sõdurina" nõuab eestlase kui võitleja uurimist, kuid jätab uurimisala ajaliselt piiritlemata. Seetõttu on minu esialgne eesmärk – uurida eestlast Vabadussõjas, s.o. ainult kindlal ajajärgul – ajalise ulatuse mõttes märksa laiendatud. Sellest tingituna vaatlesin eestlast kui võitlejat:

1) muistse iseseisvuse ajajärgu lõpul,
2) allumise ajajärgul võõrale rahvale,
3) Vabadussõjas ja rahuaja õppetöös.

Peale selle uurisin veel eesti rahva praegust ühiskondlikku kihistist, füüsilist ja moraalset seisukorda, mille järel asusin vajalikke järeldusi tegema.

Üksikute ajajärkude vaatlusel olen püüdnud näidata, kuidas need rahva psühholoogilist arengut on mõjutanud. Ajaloolis-psühholoogiliselt murrangulisemate ajajärkude vaatluse abil läheneme järk-järgult Vabadussõja-aegsele eestlasele. Eelajajärkude vaatluse toel suudame tungida Vabadussõja-aegse eestlase hingelisse struktuuri ja saame temast kui psühholoogilisest tervikust aru. Need ajajärgud annavad ühtlasi aluse praegusaja eestlase mõistmiseks.

Iseenesest on tegu väga laia teemaga, peale selle veel täiesti uudsega. See tingis erilise käsitlusviisi, nõudes algmaterjalidesse süvenemisel paljude erinevate küsimuste valgustamist, mis paisutas töö mahu üle lubatud piiride.

Lühike aeg ja uuritud materjali (eriti algmaterjali) rohkus surusid kokku aja töö kirjutamiseks, mille tõttu kannatasid kirjutise redaktsiooniline viimistlus ja süsteemi sirgjoonelisus. Sellest on töö autor küll teadlik, kuid füüsilised võimed ei lubanud neid vältida.

M. Haber
Kapten

SISUKORD

SISUKORD 119
KASUTATUD ALLIKATE NIMEKIRI 123
SISSEJUHATUS 134

ESIMENE OSA 135

EESTLANE VÕITLEJANA, VAADELDUD AJALOOLISES PERSPEKTIIVIS. EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS. EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS 135

1. jagu
MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR 135

I peatükk
Ühiskondliku-riikliku elu korraldus iseseisvusaja lõpul 135

II peatükk
Muistsete eestlaste sõjaline organisatsioon, relvastis ja väljaõpe 138
- Organisatsioon 138
- Muistsed relvad 140
- Väljaõpe 142

III peatükk
Muistsete eestlaste strateegia ja taktika 145
- Strateegia 145
- Taktika 151

IV peatükk
Muistsete eestlaste kui võitlejate iseloomustus 156

2. jagu
EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE VÕIMU AJAJÄRGUL 1227.–1918. a. 163

I peatükk
Ordu aeg 164

II peatükk
Rootsi aeg 167

III peatükk
Vene aeg 172
- 2. jao kokkuvõte 181

3. jagu
EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS 182

I peatükk
Vabadussõja-eelne ühiskondlik meeleolu 182

II peatükk
Sõjaväe organiseerimine ja komplekteerimine Vabadussõjas 184
- Sõjaväe organiseerimine 184
- Sõjaväe komplekteerimine 187

III peatükk
Eestlane võitlejana Vabadussõja alul sõjaväe organiseerimise ajajärgul 192

IV peatükk
Murrang Vabadussõjas 199
- Moraalsed põhjused 199
- Materiaalsed põhjused 201
- Organisatsioonilised ja sõjataktikalised põhjused 201

V peatükk
Väeosade võitlusvõimet mõjutavad tegurid 202
- Relvastis 202
- Puhkus- ja toitlusküsimused 203
- Juhid ja juhtimine 204
- Kaotused 207
- Haigused 208

VI peatükk
Kangelasvaimu avaldusi Vabadussõjas 208
- Näiteid löögiosadest (kuperjanovlased, skaudid, kalevlased, soomusronglased) 209
- Näiteid jalaväepolkudest (1., 4., 6., 7. ja 9. jalaväepolk) 215

VII peatükk
Eestlased lahingus 218
- Tuleefekt 218
- Ootamatusefekt 219
- Üldine meeleolu 220
- Distsipliin 224
- Kokkuvõte 224

VIII peatükk
Eestlane sõdurina rahuaja õppetöös 226

4. jagu
EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS .. 233

I peatükk
Eesti rahva ühiskondlik kihistis 233
- Ajalooline ülevaade kihististe tekkimisest 233
- Talupojad 235
- Linna väikekodanlased 238
- Suurettevõtjad 240
- Töölised 240
- Haritlased 244

II peatükk
Rahva juurdekasv, vanuslik koostis, tervishoidlik seisukord, hariduslik tase ja kõlblus 245
- Rahva juurdekasv 245
- Vanuslik koosseis 246
- Tervislik seisukord 246
- Hariduslik tase 248
- Kõlblus 250

III peatükk
Eestlase üldiseloomustus. Üldkokkuvõte 252
- Üldiseloomustus 252
- Üldkokkuvõte 257

TEINE OSA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS 259

I peatükk
Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks 259
- Komplekteerimise süsteem 259
- Sõduritega komplekteerimine 260
- Kaitseväe komplekteerimine juhtkonnaga 262
- Ohvitseridega komplekteerimine 263
- Allohvitseridega komplekteerimine 264

II peatükk
Järeldusi kaitseväeliseks kasvatuseks ja väljaõppeks 267
- Kasvatuse ja väljaõppe tähtsusest 267
- Seltskondlik kasvatus 268

- Kaitseväeline kasvatus 271
- Sihtjooni kaitseväeliseks kasvatuseks 272
- Sihtjooni kaitseväeliseks väljaõppeks 274

III peatükk
Järeldusi kaitseväe juhtimiseks 278
- Juhtimisaparaat 278
- Poliitilis-strateegiline juhtimine 279
- Operatiivne juhtimine 279
- Taktikaline juhtimine 282

KASUTATUD ALLIKATE NIMEKIRI

I
MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

1. J. JUNG. LÄTI HENDRIKU LIIVIMA KROONIKA EHK AJARAAMAT. Tartu 1881.

2. E. PABST. HENRICH'S VON LETTLAND LIVLÄNDISCHE CHRONIK. Tallinn 1867.

3. Prof. H. MOORA. EESTLASTE KULTUUR MUISTSEL ISESEISVUSE-AJAL. K/Ü Loodus, Tartu 1926.

4. H. MOORA. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – SÕDUR 1926. a. nr. 20/21, 28 ja 29.

5. J. VASAR. Eestlaste ülevõim Balti merel 12. sajandil. – SÕDUR 1930. a. nr. 30/31/32.

6. E. LAID. EESTI MUINASLINNAD. K/Ü Loodus, Tartu 1923.

7. EESTI KINNISMUISTISED: MUINASAEGSED JA POOLAJALOOLISED. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetus (III). Odamees (Carl Sarap), Tartu 1925.

8. SAAREMAA JA MUHU MUINASJÄÄNUSED. Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti toimetus (II). Odamees (Carl Sarap), Tartu 1924.

9. J. JUNG. MUINASAJA TEADUS EESTLASTE MAALT I. Üleüldine muinasaja kirjeldus. A. Grenzsteini trükk, Jurjev 1899.

10. A. PÕRK. EESTI AJALUGU I. Vanem iseseisvuse aeg kuni 1227. a. Eesti Kultuur-Ajaloo Seltsi väljaanne, Tallinn 1927.

11. A. SAAL. ÜLEÜLDINE ISAMAA AJALUGU I. Eestlaste ajalugu kõige vanemast ajast nende priiuse kaotamiseni. N. Erna kuluga trükitud Rakveres 1893.

12. Ajakirjas EESTI KIRJANDUS ilmunud kirjutised.

1908. aastakäik
V. REIMAN. Eesti rahva hariduse järg iseseisvusaja lõpul (lhk. 30–42, 89–99, 121–133, 153–158, 281–289 ja 345–352).
Dr. J. LUIGA. Eesti muinasusk (lhk. 100–106).

1918/19. aastakäik
Dr. J. LUIGA. Soome sugu usk III. Tao (lhk. 20–38).
Dr. J. LUIGA. Soome sugu usk IV. Usu psühholoogilised alused (lhk. 129–158).

1921. aastakäik
Dr. J. LUIGA. Lembitu surm (lhk. 106–115).
Dr. J. LUIGA. Rattama kalmed.
Dr. J. LUIGA. Lembitu välispoliitika (lhk. 225–238, 257–277, 305–317, 353–373).
Dr. J. LUIGA. Lembitu Vytamas (lhk. 9–11).

1922., 1923. ja 1926. aastakäik
Dr. J. LUIGA. Läti Hendriku kroonika kriitika.

13. J. B. HOLZMAYER. DAS KRIEGSWESEN DER ALTEN OESELER. Kuresaare 1867.

14. A. THEUNISSEN. Le navire Viking. – REVUE MARTIME 1925. a. nr. 61 ja 62.

15. J. JÕGEVER. Eesti rahva sündimine ja tema noorpõlv. – V. REIMAN. EESTI KULTUURA II. Postimehe kirjakogu, Tartu 1913.

16. F. R. KREUTZVALD. KALEVIPOEG. Lugulaul Eesti muinasajast. Lühendatud väljaanne. Kolmas trükk. G. Pihlaka kirjastus, Tallinn 1919.

17. G. MERKEL. DIE VORZEIT LIEFLANDS: EIN DENKMAHL DES PFAFFEN- UND RITTERGEISTES, Berlin 1798.

18. M. J. EISEN. EESTI MÜTOLOOGIA IV. Eesti vana usk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1926.

19. M. J. EISEN. EESTI MUISTSED JUMALAD JA VÄGIMEHED. Kolmas trükk. G. Roht'i (end. K. Sööt'i) trükikoja trükk ja kirjastus, Tartu 1920.

20. M. J. EISEN. TÕLL JA TA SUGU. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1927.

21. EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMAT I (1925) ja V (1929).

22. H. NEUS. ESTNISCHE VOLKSLIEDER, Reval 1850.

23. LÄÄNEMERE MAADE KAART XIII AASTASAJAL. Mõõt 1/750000. Sõjaväe topograafia osakonna väljaanne ja trükk, 1920.

24. Dr. J. HURT. VANA KANNEL I ja II. Trükitud G. Mattieseni kuluga, Tartu 1886.

25. Kolonel R. TOMBERGI SÕJAKUNSTI EVOLUTSIOONI LOENGUD Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a.

II
EESTLASED VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE VÕIMU AJAJÄRGUL 1227.–1918. a.

26. Dr. med. J. LUIGA. EESTI VABADUSEVÕITLUS 1343–1345. Harju mäss. A/S Varrak, Tallinn 1924.

27. B. RUSSOV. LIIVIMAA KROONIKA I ja II. Tõlkinud eesti keelde K. Leetberg. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1920.

28. H. KRUUS. EESTI AJALOO LUGEMIK I ja II. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1924 ja 1926.

29. Prof. O. SILD. EESTLASTE VABADUSE JÄRKJÄRGULINE KOKKU-VARISEMINE KESKAJAL. Postimehe trükk, Tartu 1926.

30. J. ADAMSON. EESTI AJALUGU ALGKOOLIDELE. Neljas, täiendatud trükk. K/Ü Loodus, Tartu 1928.

31. V. REIMAN. EESTI AJALUGU. Trükiks korraldanud *cand. hist.* H. SEPP. A/S Varrak, Tallinn 1920.

32. Prof. V. KLJUTŠEVSKI. KURSS RUSSKOI HISTORI. IV tšast. Pervaja gosudarstvennaja tipograafia, Gatšinskaja 26, Petrograd 1918.

33. C. O. NORDENSVAN. Svenska armén aren 1700–1709. – KAROLINSKA FÖRBUNBETS ÄRSBOK, 1916.

34. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE ARHIIV. Tartu Eesti Maleva Büroo kirjakogu (TEMB). Toimik 6.

35. Major O. KURVITS. l. EESTI POLK. Eesti rahvaväeosade loomine 1917–18. Seltsi „1. Eesti Polk" kirjastus, Tallinn 1930.

36. E. MEOS. EESTI TAGAVARAPATALJON ja temaga ühenduses olevad sündmused 1917.–1918. a. Eesti Kirjastuse Ühisuse Postimehe trükk, Tartu 1928.

37. H. KRUUS. PÜHAJÄRVE SÕDA 1841. a. K/Ü Loodus, Tartu 1927.

38. J. REINTHAL. MAHTRA SÕDA. Talurahva rahutused Põhja-Eestis teise maareformi teostamise puhul. Rahvaülikooli väljaanne, Tallinn 1923.

39. H. KRUUS. TALURAHVA KÄÄRIMINE LÕUNA-EESTIS XIX SAJANDI 40-ndail AASTAIL. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1930.

40. M. KIVIALUNE. EESTIMAA 300 AASTA EEST. Ploompuu kirjastus, Tallinn 1915.

41. K. VOENSKI. SBORNIK IMPERATORSKOVO RUSSKOVO HISTORITŠESKOVO OBŠTŠESTVO. Tom 135. Baltiiskaja okraina. St. Peterburg 1911.

42. H. SEPP. Andmeid põgenemise kohta Eestist Rootsi. – AJALOOLINE AJAKIRI 1926. a. lhk. 101–110.

43. H. SEPP. NARVA PIIRAMINE JA LAHING a. 1700. Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus, Tallinn 1930.

44. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE KÄSIKIRJAD. 7. käsikiri. Kapten K. ROTSCHILDI poolt kogutud materjal Eesti sõjaväe ajaloo jaoks.

45. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1927. aastakäik
P. MEY. Eesti rahvusväeosad Rootsi ajal. Nr. 28/29.
A. S. Eesti olud Rootsi-Vene ajal 1788–1790. Nr. 28/29–34.
H. SEPP. Rootsi sõjaväe komplekteerimisest eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. Nr. 20/21 ja 24.

1930. aastakäik
J. PERT. Kuidas võeti sada aastat tagasi liisupoisse. Nr. 45/46.

46. R. K. Georgi risti kavaler. RAHVASTE VÕITLUSES. Eesti soldati sõjakirjeldis. Ühiselu trükk, Tallinn 1915.

47. Ajakiri EESTI SÕJAMEES nr. 14.

48. R. ROHT. SÕJASÕIT. Mälestusi Maailmasõjast. Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1928.

49. STOLETJE VOJENNOVO MINISTERSTVO 1802–1902. Glavnõi Štab.
Tšast I. Kniga I. Otdel I.
Tšast I. Kniga I. Otdel II.
Tšast II. Kniga I. Otdel II.
Tšast III. Kniga I. Otdel II.
STOLETJE VOJENNOVO MINISTERSTVO 1802–1902. Glavnõi Štab.
Prohoždenie službõ po vojennomu vedomstvu. Kniga I. Otdel III.

50. DER EHSTE UND SEIN HERR. Zur Beleuchtung der öconomischen Lage und des Zustandes der Bauern in Ehstland. Berlin 1861.

III
EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

51. VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE ARHIIV.
Esimese Eesti polgu kirjakogu (1 EP). Toimik 56.
Neljanda jalaväe polgu kirjakogu (4 P). Toimikud 78–89.
Kuuenda jalaväe polgu kirjakogu (6 P). Toimikud 1, 2, 3, 48, 78 ja 79.
Kalevlaste Maleva polgu kirjakogu (KAL). Toimikud 1, 2, 25 ja 41.
Sõjavägede ülemjuhataja kirjakogu. Toimik 52.

52. VABABUSSÕJA AJALOO KOMITEE KÄSIKIRJAD.
Sõdurite päevikud. Käsikiri nr. 20. 6. polgu sanitari peetud.
Allohvitseride päevikud. Käsikiri nr. 30 ja 31. 3. polgu allohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 41, 3. soomusrongi allohvitseri peetud.
Ohvitseride päevikud: Käsikiri nr. 24. 3. polgu noorema ohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 43. Kalevlaste maleva polgu ohvitseri asetäitja peetud.
Käsikiri Nr. 44. Kalevlaste maleva noorema ohvitseri peetud.
Käsikiri nr. 46 ja 47. 2. polgu noorema ohvitseri peetud.

53. KATSEKOMISJONIDE AKTID K. Ü. Õ. reajaoskonna arhiivis 1924.–1929. a.

54. ETTEPANEKUD VABADUSRISTI SAAMISEKS.
Aktid nr. 4/3, 4/6, 4/8, 4/9, 4/11, 4/13, 4/14, 4/16.

55. A. VAGA. VIRU VÄERIND VABADUSESÕJAS I. Odamehe kirjastus, Tartu 1923.

56. E. LAAMAN. SOOMUSRONGIDE DIVIIS VABADUSESÕJAS I, Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine. A/S Ühiselu kirjastus, Tallinn 1923.

57. J. POOPUU ja J. ANDRELLER. SOOMUSRONGIDE DIVIIS VABADUSESÕJAS II, Võitlused piiridel. Eesti Kirjastuse-Ühisuse trükk, Tallinn 1929.

58. Koguteos EESTI RAHVAVÄE 9. JALAVÄE POLK. K.-Ü. Kool, Tallinn 1921.

59. J. PITKA. MINU MÄLESTUSED SUURE ILMASÕJA ALGUSEST EESTI VABADUSESÕJA LÕPUNI. Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus, Tallinn 1921.

60. J. SOOTS. EESTI VABADUSESÕDA 1918–1920. Haridusministeeriumi kirjastus, 1925.

61. Koguteos MÄLESTUSED ISESEISVUSE VÕITLUSPÄEVILT I. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetus. K.-Ü. Rahvaülikooli kirjastus, Tallinn 1927.

62. Koguteos MÄLESTUSED ISESEISVUSE VÕITLUSPÄEVILT II. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetus. K.-Ü. Rahvaülikooli kirjastus, Tallinn 1930.

63. Kaptenmajor A. VARMA. MEREVÄGI VABADUSESÕJAS. Kindralstaabi VI osakonna kirjastus, Tallinn 1926.

64. J. JÕEPERA. PUNAMÄE. Sõjakäik Krasnaja Gorka kindluse vastu 1919. a. Sõnavara kirjastus, Tartu 1928.

65. J. POOPUU. SÕDA LANDESWEHRIGA. Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus, Tallinn 1921.

66. J. ALBREHT. LEHEKÜLJED VABADUSESÕJAST. O.-Ü Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1922.

67. EESTI VABADUSESÕDA XI 1918 – II 1920, Tervishoidline osa. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse väljaanne. Sõjaväe trükikoda, Tallinn 1921.

68. H. TULNOLA. 3. JALAVÄE RÜGEMENDIGA VABADUSESÕJAS 1918–1920.
Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1926.

69. V. GORN. GRAŽDANSKAJA VOINA NA SEVERO-ZAPADE ROSSI. Izdatelstvo Gamajun, Berlin 1923.

70. JULIUS KUPERJANOV. Tema elulugu ja teod. Odamehe kirjastus, Tartu 1919.

71. Koguteos ISESEISVUSE TULEKU PÄEVILT. Mälestised. Kirjastus Postimees, Tartu 1923.

72. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1922. aastakäik
Leheküljed Vabadusesõjast. Nr. 11–13 ja 15–18.

1924. aastakäik
K. ROTSCHILD. Eesti rahvusliste rügementide vormimine 1917. a. Nr. 23 ja 24/25.
A. L. Kuritegevus kaitseväes.
1. detsembri sündmusi valgustavad artiklid.

1925. aastakäik
A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi "suurtelt Otepää manöövritelt". Nr. 38/39/40.
A. L. Kuritegevus kaitseväes.

1926. aastakäik
A. L. Kuritegevus kaitseväes.

1927. aastakäik
A. K-n. 2. jalaväe rügement 21. XI 1917 – 21. XI 1927. Nr. 46/47.
E. KRAMM. Eesti ratsavägi 11. XI 1917 – 11. XI 1927. Nr. 44/45.
G. LEETS. 1. Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918. Nr. 51/52.

1928. aastakäik
J. TÕRVAND. Kaitseväe järjekorralised spordiparaadi päevad. Nr. 32/33
7. rügemendi elu-olu ja tegevust käsitlevad artiklid. Nr. 51/52.
P. VILLEMI. Soomusrongide diviis Vabadusesõjas. Nr. 48/49.
N. REEK. Lemsalu–Võnnu–Ronneburgi lahing 19–23. VI 1919. Nr. 6–8.

1930. aastakäik
J. TÕRVAND. Mõnda manöövritest üldse ja eriti Voldi manöövritest. Nr. 39/40.
O. J. 1930. a. üldmanööver. Nr. 39/40.
K. R-O. Mälestisi sõjast landesvääriga. Nr. 7/8.
H. ADAMSON. Sõduri ülestähendusi Vabadusesõjast. Nr. 50/51/52.

1931. aastakäik
1. diviisi talised taktikalised väljaõppused. Nr. 5/6.
Dr. med. K. LELLEP. Vabasurm. Psühhopataloogiline uurimus Eesti kaitseväelaste elust. Nr. 13/14.
A. J. [JAAKSON]. Sõda ja lahing. Nr. 19/20.
Tagavaraväe ohvitseride kordamiseõppustel. Nr. 27/28.
K. TUVIKENE. Kooliõpilaste osa Vabadusesõjas. Nr. 31/32, 35/36, 37/38, 39/40, 41/42.
R. T. 2. diviisi sügisesed taktikalised harjutused. Nr. 41/42.
Reservväe ohvitseride, allohvitseride ja sõdurite kordamiseõppused. Nr. 43/44 ja 45/46.

73. SÕDURI LISA.
1921. aastakäik
N. REEK. Sõja edu peatingimused. Nr. 1 ja 4–8.

74. J. SAAR. ENAMLASTE RIIGIPÖÖRDE KATSE TALLINNAS 1. DETS. 1924. Kirjastus Valvur, Tallinn 1925.

75. PÄEVALEHT.
1919. aastakäik, nr. 72, 75 j.t.
1920. aastakäik, nr. 246, 260, 263, 272, 288 j.t.

IV

EESTLASTE ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

76. EESTI STATISTIKA. Kuukirjad.
Riigi Statistika Keskbüroo.
Andmed rahvastiku kohta Eestis
Nr. 55 (10). Rahvaarvu kasv Eestis 1921.–1925. a.
Nr. 101 (4). Linnade ja alevite rahvastik.
Nr. 104 (7). Talundite rahvastik.
Nr. 69 (8). Eesti sõdurite pikkus 1924. a.
Nr. 113 (4). Linnade ja alevite rahvastik 1930. a.
Nr. 112 (3). Rahvaarv 1930. a.
Andmed rahva hariduse kohta
Nr. 89 (4). Tartu Ülikool 1926.–1928. a.
Nr. 88 (3) ja 99 (2). Alg- ja keskkoolid.
Nr. 76 (3) Õppeasutised 1922.–1927. a.
Andmed rahva tervisliku seisukorra kohta
Nr. 87 (2). Surmapõhjused 1927. a.
Nr. 82 (0). Kaitseväe tervishoid 1925.–1927. a.
Nr. 75 (2). Rahva tervislik seisukord 1919.–1927. a.
Nr. 108 (11). Nakkushaigused 1926. a.
Nr. 115 (6). Nakkushaigused 1930. a.
Andmed rahva kurikalduvuste kohta
Nr. 103 (6). Kohtute tegevus 1920.–1929. a.
Nr. 74 (1). Süüdimõistetute koosseis 1924.–1926. a.
Nr. 96 (11). Süütegevus 1927. ja 1928. a.
Nr. 109 (12). Enesetapped 1929. a.
Nr. 118 (9). Süütegevus 1930. a.
Nr. 111 (2). Süütegevus 1929. a.

77. EESTI DEMOGRAAFIA. (Eriväljaanded).
Riigi Statistika Keskbüroo.
I vihk. Haridus Eestis (1924. a. väljaanne).
III vihk. Tervishoid Eestis (1925. a. väljaanne).
IV vihk. Rahvastik ja tervishoid Eestis (1930. a. väljaanne).

78. 1922. a. ÜLDRAHVALUGEMISE ANDMED. Riigi Statistika Keskbüroo.
Vihk I. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis.
Vihk II. Üleriikline kokkuvõte.
Vihk III. Rahva tööala ja ühiskondline kihistis.
Esimese üldrahvalugemise eelkokkuvõtted.

79. V. RIDALA. TÕU KÜSIMUS. Eesti Kirjastuse-Ühisuse Postimehe trükk, Tartu 1914.

80. H. REIMAN. EESTLASTE RASSILINE KOOSTIS. K/Ü Loodus, Tartu 1931.

81. H. KRUUS. LINN JA KÜLA EESTIS. Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1920.

82. P. RUUBEL. POLITILISED JA ÜHISKONDLIKUD VOOLUD EESTIS. A/S Varrak, Tallinn 1920.

83. J. KÄRNER. ÄRKAMISAEGNE EESTI ÜHISKOND. Sõnavara kirjastus, Tartus 1924.

84. M. J. EISEN. EESTLASTE SUGU I ja II. E.K.S. Rahvakirjandusetoimkonna väljaanne, Tartu 1911.

85. J. AAVIK. EESTI OMAPÄRANE KULTUUR JA RAHVUSLIKUD PAHED. Kirjastus Istandik, Tartu 1927.

86. Graf H. KEYSERLING. DAS SPEKTRUM EUROPAS. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart-Berlin 1931.

87. N. KÖSTNER. TEOORJUSE LANGEMINE JA MAAPROLETARIAADI TEKKIMINE LIIVIMAAL. O/Ü Loodus, Tartu 1927.

88. M. AMJÄRV. RAHVUSKÜSIMUSEST. Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu kirjastus, Tartu 1918.

89. N. REEK. Mõtteid jalaväe taktika alalt. – SÕDURI LISA, 1922.

90. I. TUISK. NÜÜDSEAJA EESTI VAIMUST JA KULTUURIST. Tallinn 1926.

91. M. MARTNA. POLITILISED PARTEID. Töö kirjastus 1917.

92. PÄEVALEHT 1931. a., nr. 32, 137, 149, 293, 299 ja 313.

93. N. KÖSTNER. RAHVA ARVU KASVAMINE EESTIMAAL. O/Ü Noor-Eesti kirjastus, Tartu 1915.

94. A. HARUZIN. VREMENNIK ESTLJENSKOI GUBERNI. Kniga I. Tipograafia naslednika Lindforsa, Revel 1894.

V
ÜKSIKUID TÖID JA AJAKIRJAS SÕDUR ILMUNUD ARTIKLEID, MIS OLID ABIKS JÄRELDUSTE TEGEMISEL

95. KÄSIRAAMAT KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISE ALAL. Kaitsevägede staabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1929.

96. SISEMÄÄRUSTIK. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.

97. JALAVÄE EESKIRI II OSA. Jalavägi lahingus. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.

98. LASKE-EESKIRI JALAVÄE RELVADELE. I VIHK. MUUDATUSED. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1927.

99. Ü. Õ. 12. I ja II osa. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.

100. SRV. Õ. 12. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.

101. JUHENDID OHVITSERIDE JA ÜLEAJATEENIJATE ALLOHVITSERIDE TÄIENDUSÕPPUSTE KORRALDAMISEKS. Kindralstaabi VI osakonna väljaanne, Tallinn 1928.

102. 8. III 1927. a. JUHENDID NOORTEGA KOMPLEKTEERIMISEKS.

103. Sõjaasjanduse ajakiri SÕDUR.

1926. aastakäik
J. TÕRVAND. Riigikaitse juhtimise seadusest. nr. 20/21.
A. J. [JAAKSON]. Rahvusline aade meie kaitseväe kasvatuses. Nr. 14/15.
J. TÕRVAND. Lembitu vaim valitsegu meie keskel. Nr. 28.
A. J. [JAAKSON]. Rahvuspühad. Nr. 33/34.

1927. aastakäik
A. TRAKSMAN. Rahvuslik kasvatus ja riigikaitse. Nr. 1/2.
A. J. [JAAKSON]. Sõjavägi poliitiliselt ja seltskondliselt. Nr. 13.
KUSTAS [UTUSTE]. Rahvuslik vaim Eesti iseseisvuse mõtte teostamisel. Nr. 7/8.

1928. aastakäik
J. TÕRVAND. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadusesõda. Nr. 6–8.
J. TÕRVAND. Loogem rohkem rahvuslikke traditsioone. Nr. 27/28.
H. GRABBY. Kõrge moraali arenenud rahvustunde vajadus kaitseväes. Nr. 6–8.

1929. aastakäik
J. TÕRVAND. Riigikaitse muredest. Nr. 41–52.
KUSTAS [UTUSTE]. Rohkem iseteadvust. Nr. 50–52.

1930. aastakäik
J. TÕRVAND. Riigikaitse muredest. Nr. 14–16, 23–26 ja 50–52.
A. J. [JAAKSON]. Võitlustahe. Nr. 50–52.
KUSTAS [UTUSTE]. Ideoloogia revideerimise vajadusest. Nr. 14–16.
A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 47/48.
A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 47–52.

1931. aastakäik
A. J. [JAAKSON]. Juht. Nr. 50/51/52.
A. TRAKSMAN. Meie jalaväe väljaõpe ja punktilaskmine. Nr. 27/28 ja 31/32.
Sõdurite määramisest erialadele ning allüksustesse jalaväeosades. Nr. 41–44.
A. TRAKSMAN. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. Nr. 1/2.

SISSEJUHATUS

Inimene oli, on ja jääb püsivaks suuruseks sõjalise jõu lihtsas valemis – inimene + relv.

Inimene on selles valemis konstantne suurus. Olles uurinud sõjakunsti, näeme, et selle evolutsioon on olnud õieti relva arengu probleem ja sellest tingitud organisatsiooni ja formatsioonide kompositsioon, kuid inimene kui psühholoogiline tervik on jäänud oma võitlusinstinktiga muutumatuks.

Inimene on olnud aegade jooksul lahinguvälja valitsejaks. Ta on ka praeguse tehnika ja materjaliga küllastatud ajajärgul sõjalise jõu alus, sest tema oma mõistuse, hinge, instinktide ja tahte abil on see, kes lahingumasinad käima paneb.

Mida rohkem meie konstantseid suurusi tunneme, seda kergem on tundmatuid leida. See on matemaatiline tõsiasi. Kui inimene on sõjalise jõu valemis konstantne suurus, järeldub sellest loogiliselt, et peame teda tundma, vastasel korral oleks valemi kasutamine küsitav.

Igas organismis baseerub elu rakukestel, väikestel allüksustel. Sõjalise organismi algrakuks on inimene, see suur elav sfinks. Inimene toob sõjaväkke kaasa oma sünnipärased omadused ja selle vaimse jõu, mis ta kasvatuse kaudu kogu rahva vaimse jõu reservuaarist on saanud. Siit järeldub esimene vajadus – tunda inimest, tema hingelist struktuuri.

Praegusajal haarab sõda kogu rahva – rahvas on sõja toitja. "Meie aja sõjavägi on mobiliseeritud ühiskond ja ühiskond on demobiliseeritud sõjavägi" (Spencer). Rahvusriiklikul ajajärgul on sõjavägi rahva tõuliste ja moraalsete omaduste kandja, millest järeldub teine vajadus – tunda rahva tõulisi omadusi.

Praeguse materialistliku ajajärgu sõjad ei ole üksi tehniliste vahendite ja materjali võimsuse prooviks inimeste käes, vaid rohkem kui kunagi enne just psühholoogilisiks heitlusiks ideoloogiliste tõekspidamiste alusel, kus füüsilisele relvale seltsib moraalne relv. Et olla teadlik oma jõust, on vaja tunda rahva moraalse jõu aluseid, millel baseerub ideeline võitlus. Siit järeldub kolmas vajadus – uurida ühiskonnakihististe kaudu rahva moraalset struktuuri.

Ühelt poolt nõuab sõda põhjalikku inimesetundmist, kuna teiselt poolt on ka rahuaegses ettevalmistuses kasvatuse- ja väljaõppeküsimusi seda hõlpsam lahendada, mida põhjalikumalt meie õpilasi tunneme. See on vana pedagoogiline tõde.

Kaitseväe sisemine elu ja kogu tema tegevus baseerub alluvusvahekorral. Siin peab rohkem kui kusagil mujal arenema tihe koostöö üksikisikute vahel, mille kaudu sõjaline organisatsioon muutub võimsaks sõjaliseks jõuks. Koostöö on seda edukam, mida põhjalikumalt koostöötajate iseloomu tuntakse.

Alles siis, kui tunneme rahva iseloomu, hingelist struktuuri, tõulisi omapärasid, võime teadlikult asuda kasvatus-, väljaõppe- ja juhtimisprobleemide lahendamisele ning leida soodsad alused kaitseväe komplekteerimiseks inimestega.

Siit järeldub vajadus analüüsida eestlast psühholoogiliselt.

ESIMENE OSA

EESTLANE VÕITLEJANA, VAADELDUNA AJALOOLISES PERSPEKTIIVIS. EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS. EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS

1. jagu

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

I peatükk

ÜHISKONDLIKU-RIIKLIKU ELU KORRALDUS ISESEISVUSAJA LÕPUL

Sõjanduse ja sõjalise kultuuri kujunemist mõjutab ühiskondlik elu ja selle riiklik korraldus. Et mõista õigesti vana eesti sõjameest, ei pääse meie mööda tolle aja riigikorra vaatlusest.

Ajaloolaste ja arheoloogide arvates on meie esivanemad asunud Läänemere äärde juba Kristuse sündimise ajal või hiljemalt 3.–7. aastasajal p.Kr. Sellest ajast kuni iseseisvuse kaotuseni (s.o. 1227. a.) on nad pea praegustes piirides oma elu korraldanud ja teiste pealetükkivate rahvastega võitlusi pidanud.

Iseseisvusaja lõpul polnud riiklikku korraldust, kogu rahva koondamise mõttes rahvuslikuks tervikuks, veel jõudnud tekkida. Selle peamisiks põhjusiks oli võimu detsentraliseeritus: maakonnad olid omaette tervikud ja kihelkonnad omasid sageli laia autonoomiat.

See detsentraliseeritus oli tingitud soome sugu rahva ühiskondliku elu erilisest arengust, mille keskuseks oli perekond[1] niinimetatud ühisperekonna näol. Selline suurperekonna kujunemine oli tingitud eeskätt tolleaegsest tulundusolukorrast. Suurperekonnad olid järjest suurenedes sunnitud hajunema ja moodustasid küla, sugukonnaküla. Muistsel iseseisvusajal olid Eesti külad teatavas mõttes tervikud, töökommuunid: neil oli ühtne majandus ühise põllunduse, karjanduse, metsastuse, kalastuse j.n.e. näol.[2]

Järgmiseks suuremaks üksuseks on olnud kihelkond.

Prof. H. Moora arvab, et "kihelkond" olla Rootsi laen ja tulla sealsest vastava piirkonna "gislalagh" nimetusest.[3] J. Jungi arvates on "kihelkond" (kihlkond) vana Eesti sõna ja võis tähendada tõotuse või käe andmist ühinemiseks. Nii ühendasid külavanemad tõotuse andmisel oma külad kihelkondadeks.[4]

---

1 H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 56.

2 H. Moora. Sealsamas, lhk. 41–43 ja 57–59.

3 H. Moora. Sealsamas, lhk. 61.

Samuti loeb V. Reiman sõna "kihelkond" laenuks (Eesti Kirjandus 1908. a. lhk. 281).

4 J. Jung. Läti Hendriku Liivimaa kroonika IV, lhk. 55. Märkus: Edaspidi märgin J. Jungi tõlkes väljaantud kroonikat lühendiga "L. H."

Peab arvama, et "kihelkond" oli sisemiste lepingute piirkond, kohtu- ja kohalik kaitseväeringkond, mis oli loodud väekoondamise hõlbustamiseks ja koondusharjutuste läbiviimiseks. Kihelkondade suurus oli väga mitmesugune ja olenes maastiku looduslikest tingimusist ja sellest, kuidas üksikud külad välise ohu kartusel omavahelisi lepinguid sõlmisid.

Mitmed kihelkonnad olid liitunud maakondadeks. Maakond oli järgmine aste ühinemisel riikliku terviku suunas ja see kujutas endast teatavat poliitilist tervikut. L. H. kroonika järgi tunneme Saaremaa (Kuressaare), Läänemaa (Rotalia + Soontagana), Revele, Harjumaa, Virumaa, Järvamaa, Sakala ja Ugandi maakonda. L. H. kroonikas tulevad veel ette väiksemate maa-alade nimetused, nii näiteks põhja pool Emajõge Vaigele (Vaiga), Jogentagane, Mohha, Hiembe, Nurmekunde.[5] Neid ei saa nimetada tavalises mõttes maakondadeks ja peab arvama, et need olid suured kihelkonnad, mis veel ei olnud omavahel suuremaks üksuseks ühinenud. Samuti tuleb Revele ja Rotalia vahel iseseisvalt ette Vuomentaguse maa-ala nimetus. See näitab, et maakondadeks ühinemine toimus hilisemal ajal ja iseseisvusaja lõpul ei olnud veel kõik kihelkonnad maakondadeks ühinenud.

Iseseisvusaja lõpul oli vanade eestlaste riikliku elu korraldus jõudnud maakondadeni ja võib arvata, et ühinemine jätkus. Seda kinnitab ka L. H. oma kroonikas, kus ta Harjumaa sõjaretke kirjeldamisel kirjutab: "Ja nemad [sakslased] tungisivad püha Maarja taevamineku päeval Harjumaa sisse, mis on keset Eestimaad, kuhu ka ümberkaudu rahvad iga aasta Raigele kohta pidule kokku tulivad."[6] Võib arvata, et see pidu oli ühendatud ka nõupidamisega ja et eestlase suuremate sõjakäikudele mineku otsused siin tehtigi. Nii näiteks koonduti 1217. a. Pa(a)la lahinguks pärast Raigele nõupidamise päeva (15. aug.) ja lahing ise oli 21. sept., seega natuke üle kuu, mis on küllaldane tolleaegseks väekoondamiseks.

Tolle aja maakondade umbkaudseid piire vaadates näeme, et need on olnud puhtal kujul looduslikud: suured metsad, läbipääsmatud sood, suuremad veekogud, mis takistasid omavahelist läbikäimist. Nii näeme siis, et loodus oli üheks määravaks teguriks riigikorra kujunemisel. Seda võime tähele panna ka mujal. Nii näiteks Vana-Kreeka, mägede ja orgudega kaetud maa, oli väga killustunud: tema väiksel pinnal asusid mitmedkümned linnriigikesed, kes sageli omavahel vaenujalal seisid.

Samane nähe on Helveetsia mägismaaga, kus alles möödunud aastasajal ühines 25 kantonit lepinguriigiks.

Muistsete eestlaste riigivõimu kujunemisel näeme tugevat demokratismi. Maad valitsesid küll vanemad, kuid need olid valitavad ja nende võim oli piiratud nn. majadega – rahvakoosolekutega. Prof. H. Moora nimetab rahvakoosolekuid Soome eeskujul ka käräjäteks.[7] Vanemateks, kes olid ühtlasi ka oma küla, kihelkonna ja maakonna sõjaväe juhtideks, valiti neid, kes oma isiklikkude omaduste tõttu (jõud, julgus, osavus, kiirus, vastupidavus j.n.e.) mõ-

---

5 Läänemeremaade kaart XIII aastasajal. Sõjaväe topograafia osakonna väljaanne.

6 L. H. XX – 2.

J. Jung, V. Reiman, H. Moora j.t. arvavad, et Raigele on praegune Raiküla Rapla kihelkonnas.

7 H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 63.

jule pääsesid, nagu seda arvab prof. Eisen, kirjutades: "Muiste määras ülepea jõud mehele valitsusekepi; jõumehi, vägevaid isikuid valiti rahva juhatajateks."[8] Prof. H. Moora järeldab L. H. kroonika kirjelduste põhjal, et vanema amet pidi hilisemal ajal päritav olema ja et vanematest oleks aja jooksul isevalitsejad kujunenud.[9]

L. H. nimetab muistseid vanemaid mitmesuguste nimedega, nagu *seniores* (vanemad), *principes* (ülemad), *primores* (esimesed), *meliores* (paremad), *divites* (rikkad), *duces* (juhatajad) j.n.e.

Vanemate hierarhilist järjestust võib alata perekonnapeast (pereisast) ja viia kindlalt kuni kihelkondade vanemateni. Maakonnavanemate institutsioon oli iseseisvusaja lõpul veel väljakujunemise seisukorras,[10] samuti nagu maakonnad ise olid alles väiksematest osadest koondumas. Kogu maad ühendav keskvõim polnud veel jõudnud tekkida.[11] Algeid selleks oli, nagu võime järeldada mitme maakonna ühistest sõjakäikudest[12] ja mitme maakonna ühinemisest maakaitseks (Pala).[13]

Demokraatlik kord nähtavasti sobis hästi rahva vabaduse mõistega, mis valitsemiskorras arenes rahvavalitsuslikuks majasüsteemiks. Rahvavalitsuslik süsteem ja rahvasse süvenenud demokraatlik vaim olid nähtavasti takistuseks, miks Eestis feodaalkord mõjule ei pääsenud, nagu see ümbruse suuremate rahvaste juures aset oli leidnud.

Ülaltoodut kokku võttes näeme, et enne iseseisvusaja lõppu olid üksikud maaosad, kes enne täielikult omaette elu elasid, koondumas ühtseks tervikuks. Samuti oli väljakujunemisel tsentraalvõim, mis aga ristiusu meie maale tuleku ajaks veel ei olnud tekkinud.

Oma riigikorra poolest erinesid eestlased ümbruskonna suurematest rahvastest. Iga eraldi seisev ja erinev poliitiline riigisüsteem, olgugi eduline, osutub kahjulikuks süsteemi kandjale rahvale, nagu seda ajalugu on tõestanud. Iga poliitiline süsteem eeldab riigikaitse korraldust ja annab suuna sõjapidamiseks. Tolle aja sõjakultuuri edukam ja kandvam haru baseerus feodaalkorral. See süsteem oli sõjaliselt tugevam ja agressiivsem rahvavalitsuslikust korrast ning sundis, kuigi pikas heitluses, eestlasi alistuma. Niisiis osutus eestlaste detsentraalne ja erinev majasüsteem nõrgemaks agressiivsest feodaalsüsteemist, mis viis eestlased kaotusele.

---

8 M. J. Eisen. Tõll ja ta sugu, lhk. 24.

9 H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 63.

10 L. H. teab, et Viru maakonnas oli viis vanemat (XXIII – 8), kuna Sakalas tunneb ta ühte – Lembitut.

11 H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 69.

12 L. H. XII – 6, XV – 1 ja 3, XXIV – 7, XXVI – 4 ja mujal.

13 L. H. XXI – 2.

II peatükk

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE ORGANISATSIOON, RELVASTIS JA VÄLJAÕPE

Organisatsioon

Tol ajal ei olnud sõda selline sündmus, nagu meie seda praegu mõistame. Siis oli võitlus loomulik nähe ja elu ülalpidamist andev ala. Sõdu peeti varanduse hankimiseks ja selle kaitseks. Sellise olukorra juures oli kodanik iga päev sõjaohus ja pidi alati valmis olema enda ja oma varanduse kaitsmiseks. Kroonikaile toetudes võime kindlasti ütelda, et muistses Eestis, kus riiklik korraldus alles arenemisejärgus oli, oli iga põldu hariv ja karja kasvatav meeskodanik ühtlasi ka sõdur. Erilist sõjameeste klassi, nagu seda läänes näeme, polnud veel mandri-Eestis kujunenud. Arvatavasti aga ettevõtlikumatel saarlastel midagi sarnast siiski oli. L. H. kirjutab oma kroonikas: "Sellesamal ajal tõusivad saarlased ülesse ja tulivad sõjaväega Metsapoole, kus neid ligi tuhat nende paremaist mehist oli, ja riisusivad kõige selle maa Metsapooles puhtaks."[14] Paremate all tuleb siin vist mõista alalist sõjaväge.

Üldist sõjaväelist organisatsiooni ei saanud olla, sest, nagu eespool nägime, maa ei olnud koondunud veel riiklikuks tervikuks. Peab arvama, et iga küla, kihelkonna ja maakonna relvakandevõimelised mehed koondusid oma vanemate juhatusel kas vastava maa-ala kaitseks või selleks, et ühiselt ette võtta mõnda kättemaksu- või saagisõda.

Sõtta minevat koondist kutsuti malevaks. L. H. ütleb oma kroonikas mitmes kohas, et eestlased tulid vastu oma malevaga,[15] kusjuures see nimetus on antud teatud maakonna sõjasalgale. Sõna "malvi"/"mälv" on Viljandimaal veel praegu tarvitusel ja tähendab linnurinda. Sellest sõnast tuletatud "malev" tähendaks rindes seisvat, liikuvat ja lahingut pidavat sõjaväelaste hulka. Siit järeldus – malev pidi olema korraldatud ja väljaõpetatud sõjavägi.

Maleva korraldajaiks olid vanemad, kes ühtlasi sõjas oma mehi juhatasid.

Malev koosnes jala- ja ratsameestest.[16] Tolleaegsed sõjakäigud kandsid rohkem kiirete retkede iseloomu ja seega võib arvata, et vähemalt pealetungisõjast osavõtjad malevlased olid kõik ratsa. (Võitlust peeti harilikult jalastatult.) Seda laseb oletada ka L. H. kiitlemine suurtest hobusesaakidest.[17]

Malev oli strateegiline koondis ja koosnes teatud jõudude hulgast, mida rakendati kindla ülesande täitmiseks. Näiteks Pala lahingus oli maleva suurus 6000 meest. Toreida lahingust osavõtnud eestlaste maleva suurust loeb L. H. tuhandetega: "Neil olivad mitu tuhat ratsameest ja mitu tuhat laevadega tulijat (300 x 30 = 9000), kes Liivimaale läksivad..."[18] Malev koosnes väiksematest

---

14 L. H. XXI – 7.
15 L. H. XIX – 9; XX – 2; XXIII – 7 ja mujal.
16 L. H. XXI – 7; XV – 3 ja mujal.
17 L. H. XIV – 8; XV – 3 – 2000 hobust; XXI – 3 = 2000 hobust ja mujal.
18 L. H. XV – 3.

üksustest (allüksused). L. H. teab, et tallinlased ja harjulased tormanud 5 salgas taanlaste peale.[19] Pala lahingus koosnes malev 3 eriüksusest[20] j.n.e.

Peale maaväe oli eestlastel tugev laevastik. Toreida lahingust võtsid saarlased osa 300 sõjalaevaga. Razeburgi piiskoppi Viilipit ja Eesti piiskoppi Theoderichit kimbutasid saarlased suure laevastikuga: "Nähti meie ees kõik meri kui must olevat, täis nende riisumise laevu kohamas... Ja neid oli mitu tuhat kõigest Eesti maast küll jala ja hobustega kokku tulnud ja ligi kahesaja laevaga."[21]

Selleks et suur laevastik saaks merelahingutes otstarbekohaselt teotseda, pidi see olema hästi organiseeritud.

Näib, et selle suure laevastiku taktikaliseks üksuseks (eskaadriks) oli 8–10 sõjalaeva ühes vastava arvu abilaevadega (vähemad). Selliseid üksusi tunneme meie tänu L. H. kroonikale. Näiteks kirjutab L. H. saarlaste esimesest merelahingust ristirüütlitega Visby juures 1203. a. Saarlastel oli 16 sõjalaeva. L. H. kirjeldab sündmusi järgnevalt: "Selle järele tõttasivad ristisõitjad Kristuse nime eest vaprasti võitlema ja oma sõjariistadega [raudriietega] vägevasti ehitatud, säädavad nad laevad, kellega nad vastu minna tahtsivad, rutuga valmis. Kui eestlased teisel pool küljes seda märkasivad, lahutavad nemad kaheksa riisumise [sõja]laeva teistest vähe eemale ja arvasivad selle läbi vastutulejaid ristisõitjaid enda vahele sisse piirata ja enda vastu valmistatud laevu kinni võtta."[22] Siin näeme saarlaste osavat manöövrit oma laevastikueskaadritega (á 8 laeva).

1204. a. satuvad Teoderich ja Kaupo paavsti juurest tagasitulekul "Eesti maa jõe juurde, kus eestlased nende vara ja elu ära võtta tahtsivad ja kümne riisumiselaeva ja kaheteistkümne teise laevaga nende pääle tulid"[23].

1210. a. on kurelastel Riia lahes 8 sõjalaevast koosnev eskaader, kes rindrivis tungib sakslaste kogede peale.[24] Näib nii, et 8–10 sõjalaevast koosnev eskaader oli sõjakäikudel kõige sobivamaks üksuseks. Suurema ettevõtte puhul ühendati mitu eskaadrit. Toreidasse läks isegi vist terve laevastik. Eskaadri moodustas arvatavasti mõni küla (nn. laevkond), kes neid ühiselt ehitas, varustas ja kasutas.

Peale laevastiku organisatsiooni olid saarlastel veel väga hästi korraldatud sõjasadamad ja sideteenistus: vastasel korral jääks meile arusaamatuks nende laevastiku kiire koondumine ristisõjalaste vastu Saaremaa rannas.[25]

Sõjalaevu oli ka ranniku ääres (Lääne, Tallinn) asuvail mandrieestlasil.

Sõjalaevas (röövlaev) oli 30 meest[26] ja laevade peal paterellid.[27] Prof. H. Moora arvab, et eestlaste sõjalaev sarnanes viikingite laevaga.[28] Viikingite laeva

---

19 L. H. XXIII – 2.
20 L. H. XXI – 2 ja 3.
21 L. H. XIX – 5.
22 L. H. VII – 2.
23 L. H. VIII – 4.
24 L. H. XIV – 1.
25 L. H. XIX – 5.
26 L. H. VII – 2.
27 L. H. XIX – 5.
28 H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 92.

kohta toob andmeid André Theunissen.[29] Seal näeme, et need laevad on olnud väga mitmesuguse suurusega.

Alltoodud tabel sisaldab andmeid Norra rannikult leitud laevade kohta.

Laevade arv	Laeva pikkus m	Aerude arv
5	8,5–10,5	10
12	6,5–8	8
12	5,5–6,5	6
11	5,5 ja vähem	4

Järgnevad andmed kahe Kristiania lahest leitud laeva kohta.

Leiu koht	Pikkus m	Laius m	Kõrgus m	Aerude arv	Kaarte arv	Tonnaaž
Gokstadis	125,4	5,45	2	32	18	94
Osebergis	21,5	5	1,6	30	-	54

Peab arvama, et ka eestlaste laevade suurus oli mitmekesine. Holzmayer[30] arvab, et vanad saarlaste sõjalaevad olid umbes 45-tonnise veeväljasurvega, seega Osebergist leitud laeva taolised. Kui aga arvestada L. H. andmeid laeva meeskonna suuruse kohta (30 meest) ja seda, et sõudemeeskond pidi vähemalt kahes vahetuses olema, siis olid harilikud sõjalaevad vist 10–16-aerulised, s.o. umbes nagu Norra rannikult leitud suuremad laevad.

Muistsed relvad

Muistsel ajal tarvitatud relvade kohta saame andmeid vanust kroonikaist ja maapõues säilinud jäänustest arheoloogiliste uurimuste abil.

L. H. kroonika järgi esineb oda eestlaste põhirelvana. V. Reiman arvab, et Ugaunia mehed oma nime odast saidki (Oandi ‘odakandjad’).[31] Rahvalaul nimetab odasid ka tuuradeks. Odasid tarvitati käsitsivõitluseks ja viskamiseks vastase koondrivi pihta. Käsitsemise järgi jagunesid odad viske- ja pisteodadeks.[32] Eestlased olid viskeoda tarvitamises suured meistrid: L. H. kurdab, et viskeodad[33] kristlastele sageli tuska teinud ja neid vahel tulnud kui vihma. Oda tarvitati ka taanduva vastase hävitamiseks.[34]

Oda oli eestlastel väga armastatud ja ka sümboolne relv. See mängis suurt osa diplomaatilistel läbirääkimistel: odade ähvardamisega kuulutati sõda, odade vahetamisega kinnitati rahu.

---

29 A. Theunissen. Le navire Viking. – Revue Maritime 1925. a. nr. 61 ja 62.
30 J. B. Holzmayer. Das Kriegswesen der alten Oeseler, S. 68.
31 Eesti Kirjandus 1908. a., lhk. 91.
32 H. Moora. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – Sõdur 1926. a., lhk. 432.
33 L. H. XV – 3; XXI – 3; XXIII – 9 ja mujal.
34 L. H. XXI – 3.

Mõõk oli eestlastel samuti armastatud relvaks ja ühtlasi ka uhkuseasjaks.[35] Mõõgad olid enamalt jaolt kaheteralised ja sirged, kuni 80 cm pikad. Mõõga kõrval oli veel tarvitusel nuga, mille tera pikkus oli kuni 50 cm.

Kirves oli tööriistaks ja ka, nagu seda rahvalaulud nimetavad, väga tõhusaks tapriks ristisõjalaste raudrüü vastu.

Nuiad ehk kärbid olid mõjuvateks sõjariistadeks raudrüü vastu. Jämedama osa (nuia) ümber aeti tavaliselt raudvits ja taoti sageli raudokkaid, mis selle relva õige kohutavaks tegid.[36] Nui oli relvana kasutusel ka ungarlastel ja nad tarvitasid seda eduga raudriides rüütlite hävitamiseks.[37]

Löögi- ja raierelvadena on veel tuntud vikatid ja ahingud. Need olid nähtavasti kehvemate relvad ja teiste relvade puudumisel kätte haaratud. Neid võidi tarvitada ka igapäevase töö juures ootamatult pealetunginud vastase vastu.

Viske- ja heiterelvadest on eestlased L. H. kroonika järgi tarvitanud paterelle. Kristlastega kokkupuutumise alguses olid need tarvitusel ainult laevastikus,[38] hiljem tulevad need saarlaste algatusel tarvitusele ka maaväes.[39] Eestlasi näeme paterelle kasutamas ainult kaitselahingus, see oli tingitud kujunenud sõjapoliitilisest olukorrast. Piiramisrelvana omas paterell sel ajal suurt tähtsust.

Ambusid eestlased enne sakslaste tulekut vist ei tundnud, need olid ka Lääne-Euroopas alles uudiseks ja laenatud ristisõdade ajal Idamaa rahvailt. Eestlased tarvitasid ambe esmakordselt Tartu lahingus 1224. a.[40]

Vibud olid eestlasile juba ammu tuntud. Rahuajal tarvitati neid jahipidamisel. Prof. H. Moora kinnitab Soomest pärit teate põhjal, et eestlaste vibu oli liitvibu – kokku liimitud kahest puust suurema elastilisuse ja jõu saamiseks. Sisemine pool olnud pajust, männist, kuusest ja väline ehk kumer pool kasest. Vibu juures tarvitati arvatavasti puust nooli, mille teravik oli kas luust või rauast.

Peale vibude olid veel tarvitusel lingud.

Kantside piiramisel on tarvitatud piiramistorne ja piiramispuid, mis ammu-noolte vastu katuse moodi üles seati.[41]

Kaitsevarustusena olid tarvitusel kilbid,[42] mida iga sõdur kandis. Missugused need oma kuju poolest olid, pole teada.

H. Moora oletab, et eestlaste kilp võis sarnaneda Skandinaavias tarvitusel olnud kilpidega. Ta kirjutab: "Muistsel Norra laudadest kilbil on keskel ümmargune auk, millest tagapool risti üle käib pide (käes hoidmiseks). Eespool on auk kaetud nn. kilbi kübaraga, mis oli rauast. Ümber kilbi ääre on needitud raudvits, mis selle teeb vastupidavaks servalöökide vastu."[43]

Raudriideid ja rõngassärke kandvaid eestlasi pole L. H. näinud. Üksikutel ja jõukamatel võisid need muidugi olla. V. Reiman kirjutab (Liivimaa riimkrooni-

---

35 H. Moora. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – Sõdur 1926. a., lhk. 432.
36 H. Moora. Eestlaste sõjaline kultuur muistsel iseseisvuse-ajal. – Sõdur 1926. a., lhk. 434.
37 Kolonel R. Tomberg. Sõjakunsti evolutsiooni loengute konspekt Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a., lhk. 49.
38 L. H. XIX – 5.
39 L. H. XXVI – 8 ja XXVIII – 5.
40 L. H. XXVIII – 5.
41 L. H. XIV – 8.
42 L. H. XXVI – 5.
43 Sõdur 1926. a., lhk. 436.

kale tuginedes), et sakslased olla näinud, kuidas "läbi tolmu eestlaste raudriided ja raudkübarad läikinud"[44]. See näib siiski vist liialdus olevat, nagu seda ka V. Reiman arvab.

Nii pealetungi- kui kaitserelvana on tarvitatud tuld (tulerattad, tulekärud) ja suitsu. Võnnu, Beeveri, Lehola, Tallinna kantsi piiramisel püütakse tulega kantsi puuosi hävitada ja suitsuga sees olijaid lämmatada.[45] Viljandi ja Tartu kaitsmisel näeme tuld kantsist kärudega välja pillutavat, et hävitada vastase piiramistorne.[46]

Mis puutub mereväe relvastisse, siis ei võinud see oluliselt kuivamaa malevlaste relvastisest erineda, sest tol ajal oli merelahingu otsustavaks momendiks samuti käsitsivõitlus. Võib arvata, et mereretklejad saarlased ja rannaelanikud olid vahest paremate relvadega ja täielikumalt varustatud. Seda näivad tõendavat ka rikkalikumad ja paremate relvade leiud just saartelt.[47] Nii on Saaremaalt leitud väga palju mõõku. L. H. järgi kasutati paterelle merelahingutes juba 1215. a., kuna mandrilahingutega seoses mainitakse neid 1223. a., s.o. 8 aastat hiljem.

Mere erirelvadest olgu siin nimetatud tuleparved. Tuleparv koosnes raamistikust, mille peale oli laotud kuivad, loomarasvaga sissemääritud puud. Puud süüdati põlema ja tuule abil saadeti parv vastase laevastiku peale. Tuleparve järel sõitsid sõjalaevad, nähtavasti eesmärgiga kasutada vastase laevastikus tule tekitatud segadust soodsaks pealetungiks. L. H. järgi olnud selliste tuleparvede tuli väga suur ja loitnud kõrgelt üle sakslaste laevade.[48]

Laevas olid loomulikult veel erilised konksud, millega ennast vastase laeva külge haagiti, vastase laeva hüpati ja seal käsitsivõitlust alustati. L. H. ütleb, et sakslastel olid sellised konksud,[49] tuleb arvata, et need eestlastelgi ei puudunud.

Passiivse võitlusvahendina kasutati veel erilisi puust kaste[50] ja vanu paate, mis täideti kividega ja lasti sadamate sissekäikude sulgemiseks põhja.[51] L. H. kirjeldab eestlaste seda tegevust Düüna jõesuus ja Saaremaal uue sadama sulgemisel.

Väljaõpe

Sellist treeningut nagu Vana-Kreeka ja Vana-Rooma sõjamehed läbi pidid tegema ei saa vanade eestlaste juures oletada juba sellepärast, et Eesti sõjamees oli ühtlasi ka põlluharija ja karjakasvataja. Eestlaste orjadest, kes kogu majapidamiseks vajaliku töö oleks ära teinud, nagu meie seda vanadest klassikamaadest teame, kroonikerid ei räägi.

Kroonikerid ei tea rääkida üldistest õppekoondistest, laagritest, ja peab arvama, et nende aset täitis kodune isamaalik kool, kus noor sõjamees omandas relvakäsitsusoskuse ja isamaaliku vaimu oma isalt ja vanematelt vendadelt. L. H. teeb paaril korral mõningaid märkmeid väljaõppe kohta. Nii kirjutab ta XXVI

---

44 Eesti Kirjandus 1908. a., lhk. 93.
45 L. H. XIV – 8; XV – 7; XVIII – 7 ja XXV – 7.
46 L. H. XV – 1 ja XXVIII – 5.
47 Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. Prof. Tallgreni eessõna; H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 94.
48 L. H. XIX – 5.
49 L. H. VIII – 4.
50 L. H. XVIII – 2.
51 L. H. XIX – 5.

peatüki 8. paragrahvis "Ja nemad tegivad omad kantsid väga tugevaks, ehitasid paterelle ja õpetasivad üksteisele ambukunsti ja jagasivad ambusi suure hulga kaupa eneste vahel välja, mis nemad rüütlivendade käest olivad riisunud", ja sama peatüki 4. paragrahvis "pääle seda tegivad nemad [tartlased] ka paterelle saarlaste kunsti [s.o. näpunäidete] järele, kui ka muid sõjariistu."

Eestlased õppisivad uute relvade valmistuse ja käsitsemise väga ruttu ära: "Ja mõned nende [saarlased] seast läksivad Varbolasse ja vaatasivad seda paterelli kunsti, või seda masinat, mille taanlased varbolastele, kes nende alamad olivad, olivad kinkinud; ja kui nemad Saaremaale tagasi olivad läinud, hakkasivad nemad paterellisi ja masinaid ehitama, ja õpetasivad seda ka teistele, nõnda et igaüks neist enesele masina tegi. Ja nemad tulivad seitsmeteistkümne masinaga korraga..."[52]

Nendest väljavõtetest näib, et vanasti etendasid saarlased aktiivset osa uute relvade soetamisel ja esinesid ka instruktoritena teiste õpetamisel.

Kroonikeride mõningate märkmete ja kirjelduste põhjal võib järeldada, et muistsete eestlaste relvakäsitsusoskus oli väga heal tasemel.

Muinasloolises Bråvalla lahingus, millest kõik Põhjamaade rahvad osa võtsid, heitnud eestlased nii kange hooga odasid, et ükski kilp neid kinni ei pidanud.[53]

Samuti kurdab L. H., et eestlaste viskeodad kristlaste sõjaväele alati tuska teinud ja neid vahest tulnud nagu vihmasadu. [54]

Nagu eespoolgi nägime, oli oda eestlaste tähtsaim relv. Viskeodasid kandis muidugi iga sõjamees ja need heideti juba kaugelt vastase rivistuse pihta. Selleks et vaenlase rivistuses viskeodadega suuremaid kaotusi sünnitada, tuli rahuajal palju harjutada. Võib arvata, et Eesti sõjamees treenis end kaugus- ja täpsusviskes palju hoolikamalt kui tänapäeva odasportlane.

Käsivibude tarvitamine seisis sama heal tasemel. L. H. kaebab mitmel korral kristlaste häda üle, mis neile olid tekitanud eestlaste nooled.[55] Noolte lennutamist harjutati rahuajal kindlasti samasuguse hoolega kui oda heitmist, sest nende mõlema osavast tarvitamise oskusest oli suur kasu mitte üksi sõjas, vaid ka jahil käies. Jahti võib samuti harjutuseks lugeda.

Peab arvama, et muistsed eestlased ka ühiseid harjutusi korraldasid. Seda kinnitab teade sõjajumala Turrise auks peetud pidustusest,[56] mida peeti sügisel, kui öö ja päev ühepikkused olid. Selle juures kõneldi ja lauldi vanemate ja kangelaste vapratest tegudest. Noored sõjamehed pidid neist eeskuju võtma. Sellest peost osavõtmine oli sunduslik igale noormehele. Ei ole võimatu, et sellel ja teistelgi pidustustel võistlusmängud ja ka tegelik õppus aset leidsid.

---

52 L. H. XXVI – 3.

53 Eesti Kirjandus 1908. a., lhk. 93; V. Reiman nimetab seda Grevinki „Das Steinalter der Ostseeprovinzen" järgi.

54 L. H. XV – 3; XXI – 3 (Pala); XXIII – 9 ja mujal.

55 L. H. XIV – 8; XIX – 5 ja mujal.

56 F. Kreutzvald. Über den Charakter der Estnischen Mütologie, S. 44; A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu, lhk. 82.

Eestlastel oli hulk sõjatantse (sõjalisi harjutusi), mille alged on jäänud hilisema aja pulmakommetesse mõõgatantsudena.[57]

Relvade käsitsemise kõrval on harjutatud ka ratsasõitu. Nagu juba eespool mainitud, kasutati erinevaid sõdimisviise. Kui võeti ette retk vastase maale, siis püüti kõigepealt vastast üllatada oma kiire ilmumisega. Mida kiiremalt külades hajuneti, seda suurem oli saak. Loomulik, et kiirusele põhjenevad retked võeti ette ratsa ja retkest osavõtjad pidid olema head ratsutajad.

Eestlaste ratsutamisosavuse kohta leiame näite L. H. kroonikast (XIV – 8). Kui eestlased 1210. a. kuulsas Ümera lahingus ordurüütleid ja nende liitlasi (liivlasi ja lätlasi) võitsid, siis "eestlased ajasivad niihästi ratsa sakslastele kui ka liivlastele [kes ka ratsa olid] kui ka lätlaste jalaväele, kes paremale ja pahemale poole põgenesivad, järele, ja võtsivad neid ligi sada kinni ... Nende hulgas oli 14 meite sakslast." Siin näeme eestlaste suurt ratsutamisoskust – isegi rüütlid ei pääsenud nende kinnivõtmisest.

Ühe vanema näite eestlaste ratsasõidutreeningust saame A. Saalilt, kes esitab selle inglise laevakapteni Wulfstani reisikirja põhjal, kus kirjeldatakse eestlaste ratsavõistlusi.[58]

Veel hilisemal (vaesuse ajajärgul) oli eestlastel ratsasõit armastatud ala. Eesti Rahva Muuseumi V aastaraamatus on toodud pilt Kunda pulmadest 1643. a., mille oli joonistanud reisija Olearius samal aastal Eestist läbi sõites. Pilt kujutab pulmarongi. Kõige ees ratsutab torupillipuhuja, selle järel tuleb kaks peiupoissi paljaste mõõkadega, nende järel peigmees pruudiga kahekesi ühe hobuse seljas (vist nn. tõmbamise kombe säilumus). Sõit läheb täie hooga üle aedade, põõsaste ja kivide. See näitab suurt sõiduoskust.

Jaanióoll sõitis peremees ratsa oma piiri ümber kuni päikese tõusuni, et põlde kaitsta kurja eest, keda arvati sel öösel eriti palju liikumas olevat.[59]

Ordurüütlid sõdisid ratsarivis. L. H. ei maini, et nad oleks hobustega siia tulnud (küll aga seda, et nad ratsa sõdisid). Tuleb arvata, et nad said omale kõlbulikud ja väljatreenitud hobused siit. L. H. kriipsutab alati heal meelel alla eestlaste käest sõjasaagina võetud hobuseid. Järvalased viisid hobuseid riiglastele kingiks rahusobitusel. Hobuseid loeti nähtavasti väärikaks kingiks.

Tuleb arvata, et mandril oli eriline tõug häid hobuseid. Veel praegugi on mandri ja Saaremaa hobuste vahel suur vahe: Saaremaa hobune on väike ja ei kõlba sõjaväe ratsahobuseks (saarlasil polnud häid hobuseid tarvis: nad sõdisid merel). Mandrieestlane aga armastab kirglikult häid hobuseid – pulmatäkud ja head sõiduhobused on veel praegugi moes. Eks see ole psühholoogiline jälg endisest ratsakultusest.

Mõne sõnaga peab puudutama ka mereväe väljaõpet. Riimkroonika järgi oli "eestlaste suurem jõud nende laevades". Ja tõepoolest ei ole merelahingutes näha sakslaste tunduvat üleolekut, nagu seda maalahingute kohta võib konstateerida. Selle põhjust ei saa vist mujalt otsida kui laevastiku otstarbekohasest organisatsioonist, heast väljaõppest ja moodsast meretaktikast.

---

[57] Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat (V). Pulmamõõk.
H. Moora. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse-ajal, lhk. 96.

[58] A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu, lhk. 35/36.

[59] J. Jung. Muinasaja teadus eestlaste maalt, lhk. 271.

Laeva meeskond oli vastavalt meeste võimetele jaotatud eritoimkondadesse: kes aerude, purjede, tüüri juurde. Osavamad määrati paterellide peale ja vapramad paigutati laeva vööri, sest seal oli võitlus kõige ägedam. Vastavalt erialadele toimus ka väljaõpe ja ühiste harjutustega kooskõlastati ühise eesmärgi saavutamiseks kogu meeskonna jõupingutused. Tuleb arvata, et üksikute laevade väljaõppega ei piirdutud ja harjutusi võeti ette ka koostöö saavutamiseks eskaadrites: vastasel korral jääks arusaamatuks õppevõttelt puhas ja taktikaliselt osav manööver Visby juures.[60]

Kokkuvõttes võib konstateerida, et muistsete eestlaste sõjaline organisatsioon vastas täielikult väljakujunenud riikliku korra omale ja oli küllalt otstarbekohane selleks, et oma naabritega edukalt sõdida. Relvastis ja väljaõpe polnud sugugi halvemad kui eestlasi ümbritsevail naabritel (lätlased, venelased, soomlased). Võib isegi arvata, et see kõrgemal järjel oli – kannatasid ju lätlased alati eestlaste kiusamisi[61] ja venelaste rüüsteretked leidsid alati eestlaste väärilise vastuse. Sakslased, kellel Õhtu-Euroopa sõjakultuuri moodsamad relvad (raudriie, amb) kasutada olid ja kelle seljataga seisis kõikvõimas katoliku kirik, said eestlastest jagu alles 20 a. kestnud võitluse järel ja pealegi veel Taani kuningriigi abiga.

III peatükk

MUISTSETE EESTLASTE STRATEEGIA JA TAKTIKA

Sõjaks tuleb pidada kõiki muistsete eestlaste sõjakäike ja kaitsekorraldusi, mis nad ette võtsid, olgugi et need vahest ainult mõne päeva kestsid. Seda just sellepärast, et iga selline sõjakäik nõudis uue maleva korraldamist, täiesti uut mobilisatsiooni ja uut sõjaks ettevalmistust. Iga õnnestunud või luhtunud sõjakäigu järel saadeti kogu malev laiali – demobilisatsioon oli alati täielik.
Mis puutub muistsete eestlaste

strateegiasse,

siis see täiel määral sõltus riigikorrast. Riigikorra vaatlusel nägime, et Eestis ei olnud veel kujunenud tsentraalvõimu, mis kogu rahva huvide valvel oleks seisnud ja strateegiale ülesandeid määranud. Valitsev demokraatlik vool ja detsentralistlik kord panid aluse ka sõjapidamisele, strateegiale.

Baltikumi rahvad ei pidanud enne sakslaste tulekut omavahel sõdu poliitiliste eesmärkide saavutamiseks – need vähemalt ei taotlenud agressiivseid sihte, vaid kandsid rohkem kättemaksuretkede ja saagiahnitsemise iseloomu. Selliseid sõdu pidas iga maakond oma huvides ja oma jõududega. Hiljem, kui Baltikumi ilmus uus tegur sakslaste näol, muutuvad ka võitlusviisid. Sakslastest kujunes ajajooksul uus poliitiline võim, kes asus pärismaalastega võitlusse selleks, et oma võimu nende üle maksma panna.

Kui eesti rahva vabadust ja isaisade usku hakkas see uus võim hävitama, kadusid omavahelised lahkhelid ja algas suurem, kogu maad haarav koostöö

[60] L. H. VII – 2.
[61] L. H. XI – 7; XII – 6.

selleks, et säilitada oma usku ja kaitsta oma riigikorda. Näeme lähemat poliitilist koostööd üksikute maakondade vahel, mis esinevad konföderatsioonina kindlate ülesannete täitmisel.

Võitlus uue vastasega arenes täielikult poliitilisel areenil. Eestlaste vankumatuks eesmärgiks oli Riia, s.o. Baltikumi siirdunud ristisõjalaste *place d'armes*'i hävitamine.

Eestlaste otsus on täiesti mõistetav, kui arvesse võtta sakslaste senist tegevust. Passiivne piiride kaitse oleks sakslased ikkagi Eestimaale toonud. Agressiivsete sakslastega rahulepingute abil vahekordade reguleerimine oleks küsitav olnud pärast seda, kui nad juba kindlalt lõunapiirides oleks seisnud. Nii näeme, et sõja poliitiline eesmärk oli täiesti õige ja eeldas tulemuslikku võitlust – Riia saatusest olenes täiel määral ristisõja edaspidine käik.

Eesmärk eeldas aktiivset tegevust ja suuri jõude. On küsimus, kas eestlaste tolleaegsed jõud olid küllaldased selle eesmärgi saavutamiseks. Peab arvama, et oma jõududest üksi ei jätkunud ja Riia vallutamine eeldas kindlat koostööd lätlaste ja liivlastega või vähemalt nende solidaarset neutraliteeti.

Lätlased olid aga kindlad sakslaste pooldajad. Osa liivlasi Kaupoga eesotsas pooldas samuti sakslasi, osa oli aga võitluseks valmis.

1210. a. korraldatakse esimene suur pealetung Riia vastu. Selles osalevad erinevad rahvad (eestlased, liivlased, kurelased, leedulased j.t.). Sellel pealetungil pole lätlastega veel kokkulepet saavutatud ja see raskendab eriti eestlaste tegevust.[62] Eestlased lähevad suure malevaga Riia peale. Oma seljatagusega vaba ühenduse hoidmiseks on neile tähtis Võnnu kantsi vallutamine, mida kaitseb Ugaunia röövkäigult tagasi tulnud Berthold ühes lätlastega. Eestlased loobuvad kantsi piiramisest pärast neljandat päeva, kartes, et Kaupo liivlased tulevad piiratuile appi.[63] Võnnu vallutamisest loobumisega ollakse sunnitud ka Riia teekonnalt tagasi pöörama.

Selles sõjakäigus võiks alla kriipsutada seda, et eestlased piirasid Võnnu kantsi neli päeva. Nii pikaajalist kantsipiiramist polnud eestlased oma sõjakäikudel enne ette võtnud, siis aga dikteeris sõjakäigu poliitiline siht selle kui paratamatu vajaduse.

Sakslastele oli see sõja-aasta üks raskemaid. Kuid liitlaste halvasti kooskõlastatud tegevus andis neile võimaluse koondada Riia kaitseks kõik oma jõud. Nad suutsid pareerida üksikute rahvaste meeleheitlikke rünnakuid Riia vastu, mis lahus ja eri aegadel ette võeti. Kui siis veel sobitati diplomaatlik leping Polotski kuningaga,[64] oligi Riia saatus seekord päästetud.

Järgmisel aastal (1211) korraldavad eestlased suurema karistusekspeditsiooni lätlaste ja liivlaste vastu,[65] et neid jõuga sundida Riia-vastasest võitlusest osa võtma. Selle pealetungi erinevuseks on, et see võetakse ette laial rindel: "Siis oli suur häda kõigis Liivimaa rajades."[66]

---

62 L. H. XIV – 5.
63 L. H. XIV – 8.
64 L. H. XIV – 7.
65 L. H. XV
66 L. H. XV – 1.

Sakalased ja ugaunialased tungivad lätlaste peale, kes avalikust võitlusest Ümera ääres loobuvad ja paanikas põgenevad.[67] Neid jälitatakse Raupa suunas. „Rotalialased ja teised mereäärsed rahvad langesivad kolme sõjaväega liivlaste selga, kes piiskopi jao sees Metsapooles ja Lodigeris elasivad nõnda, et üks vägi teise järele tuli."[68] Maismaalt ettevõetud pealetungi mõju suurendamiseks võetakse ette ka pealetung merelt. Seda teevad saarlased, kes Koiva jõge mööda Toreida liivlaste seljataha lähevad.

Sakslased ei võta alul oma liitlaste abistamiseks midagi ette – nad ei julge Riia kindlustustest lahkuda ja ootavad vahepeal Saksamaale läinud piiskopi tagasitulekut uute ristisõjalastega.[69]

Selle suure pealetungi lõpuakord on Toreidas Kaupo kantsi piiramine selle hävitamise eesmärgil: "Eestlased kinnitasivad, et nemad sääl tahta magada, see on: ikka sinna jääda, kuni nad kas kantsi ära on rikkunud, ehk liivlased oma nõusse saanud, et nemad nii kohe sedasama teed nendega Riia linna ära hävitama läheksivad."[70]

Vahepeal on saabunud uued ristisõjalased.[71] Rüütlid ja mõned liivlased võtavad ette ootamatu retke Toreida piirajate vastu. Eestlaste keskel tekib abiväe tuleku tagajärjel segadus, nad on sunnitud piiramise katkestama ja kaotavad saarlaste passiivsuse tõttu avalikus võitluses lahingu. Saarlased kaotavad selles lahingus kogu oma laevastiku.[72]

Endiste saagisõdade traditsioonid on niivõrd tugevad, et need on mõjutanud väga oluliselt ka praeguseid sõjakäike. Iseloomustavaks nähteks on see, et eestlased kardavad vastase abivägede appitõttamist. Juba abivägede tuleku kuuldus sunnib Võnnu kantsi piiramist lõpetama. Toreidas viib abivägede ootamatu ilmumine suure väe segadusse ja halvab selle võitlusvõimet. Abivägi – see on kui košmaar, mis halvab igasuguse teovõime.

Teiseks iseloomustavaks nähteks on see, et saarlaste suur vägi, nähes oma naabrite rasket seisukorda, ei tõtta neile appi, vaid jääb passiivseks, seades endid küll võitlusvalmis, kuid sobitades sakslastega vaherahu. Kas oli see juhtimise üldine saamatus või võitlejate psühholoogiast tingitud "oma naha päästmine", pole selge. On teada, et eestlased avalikust võitlusest hoidusid ja eelistasid igasuguseid kavalaid manöövreid, kuid avalikke võitlusi siiski ei kardetud. Seda tõendavad Ümera ja Pala lahing ning teised kokkupõrked sakslastega.

Toreida katastroofile järgnevad sakslaste ja nende kaaslaste lätlaste-liivlaste ühised retked Ugauniasse, Sakalasse ja Rotaliasse. Nende retkede tulemusena sõlmitakse kolme aasta peale rahu, mis on eestlastele ebasoodus. See suurendab veel enam liidu mõtet ja 1215. a. võetakse ette tõsisem katse tõrjuda sakslased Baltikumist välja.

---

67 L. H. XV – 2.
68 L. H. XV – 1.
69 L. H. XV – 1.
70 L. H. XV – 2 ja 3.
71 L. H. XV – 3.
72 L. H. XV – 2 ja 3.

L. H. järgi on 1215. a. pealetungi eesmärk Riia hävitamine.[73] Strateegia näeb ette selle läbiviimist kolme malevaga: rotalialased lähevad liivlaste, sakalased lätlaste peale, et neid lahingutega siduda ja Riiale appiminekul takistada. Saarlased peavad aga suure laevastikuga hävitama Riia. Selle plaani teostamisega oleks hävitatud Riias paiknenud katoliku kiriku võimulaiutamise sõjasalku juhtiv keskvõim.

Kava oli hea ja otstarbekohane, kuid selle täitmisega alati minu arvates tagant otsast peale, mille pärast see ka ebaõnnestus. Esimeses järjekorras alustasid saarlased pealetungi merelt otse Riia vastu, mis oli kaitstud suurte jõududega. Kõigepealt oleks vaja olnud alustada tegevust kuival maal ja siin energilise pealetungiga osa Riia kaitsjaid võitlusse tõmmata. Kui see teoks tehtud, oleks alles mõeldav olnud pealetung Riia vastu merelt.

Kahju, et see suur ja suuri poliitilisi eesmärke taotlenud plaan ebaõnnestus. Plaani ebaõnnestumine ja sakslaste ettevõetud uus laastamine ei heidutanud veel eestlasi, mida ka nad ise L. H. kroonika järgi tunnistavad: "Siis [pärast laastamist] saadeti preestrid, Peeter Kaikevalde Soomemaalt ja Otto, rüütlivendade preester nende juurde, kes läksid Sakalamaale ja ristisid seal Pala jõest saadik ja ka Ugaunias Emajõest saadik. Selle peale pöörasivad nad Liivimaale tagasi, sest nad ei julenud veel mitte nendega ühes elada teiste eestlaste rahutuma oleku pärast."[74]

Sakslaste rõõmuhõiskepäevad olid väga lühikesed, sest eestlased valmistusid uueks ulatuslikumaks ettevõtteks järgmisel (1216.) aastal: "Aga kui Issanda ülestõusmise püha möödas oli, saatsivad eestlased saadiku Polotski kuninga Vladimiri juure, et tema oma väega tuleks ja Riia ümber piiraks. Nemad [eestlased] ise lubasivad liivlasi ja lätlasi senikaua sõjaga kinni pidada ja ühes ka Düüna suu sadama kinni panna."[75]

1216. a. kavatsetakse korrata eelmise aasta manöövrit, kuid nüüd juba suuremate jõududega. Plaani teostamisse on kaasatud Polotski kuningas.

Kava oli iseenesest väga targalt läbi mõeldud: eestlased seovad liivlasi ja lätlasi ja sulgevad Riia sadama uute abivägede juurdetoomiseks. See manööver pidi Polotski vürstile andma vabad käed teotsemisel Riia vastu.

Polotski kuninga ootamatu surm[76] sõjakäigu alul ja Alberti aktiivsus tõmbavad ka sellele suurejoonelisele ettevõttele kriipsu peale.

1216/1217. a. on teatavas mõttes murranguaasta muistsete eestlaste strateegias. Kui senini oli kogu strateegia rajatud ofensiivsusele, siis nüüd näib väike tagasitõmbumine aset leidvat. Poliitiline eesmärk – Riia vallutamine – jääb püsima, kuid sellele eesmärgile jõudmiseks ei nõuta strateegialt enam otsest pealetungi Riia vastu, vaid kavatsetakse esmalt hävitada ristisõjalaste vägi ja kui see sündinud, siis ka Riia.

Selle eesmärgi saavutamiseks sobitakse kokkulepe Novgorodi ja Pihkva kuningaga. Sakslaste vägi kavatsetakse hävitada avalikus lahingus. Kindlusesõda ei olnud eestlastele kasulik, sest siis oleksid nad initsiatiivi sakslastele

---

73 L. H. XVIII – 1.
74 L. H. XIV – 4.
75 L. H. XIX – 10.
76 L. H. XIX – 10.

andnud ja pealegi ei olnud kantsid pikemaajaliseks sõjaks küllalt ette valmistatud (puudusid kaevud). Venelaste tulekuga loodeti saavutada jõudude ülekaal.

Madisepäevaks (21. sept.) 1217. a. ühinevad mitu maakonda ühiseks võitluseks. Koondatud malev ootab venelaste abi Pala jõe juures. Venelased hilinevad. Sakslased kasutavad tekkinud olukorda selleks, et liitlasi osade kaupa lüüa. Venelaste hilinemine saab eestlastele saatuslikuks: nad on sunnitud üksi sakslaste koondatud jõudude löögi vastu võtma. L. H. järgi olid sakslased Pala lahinguks koondanud eriti suured jõud: "... ja neid [sakslasi] oli ligi kolm tuhat äravalitsetud meest."[77] Tuleb arvata, et need kolm tuhat äravalitud meest olid kõik rüütlid ja igaüks nendest kujutas teatavat võitlevat üksust nn. oda (4–7 meest), nagu meie seda tolleaegseist rüütlite organisatsioonidest teame. Seda arvab ka J. Luiga, põhjendades oma arvamust Delbrücki uurimusega, kus seisab, et 100 hobust (s.o. rüütlit) on enam väärt kui 1000 meest.

Pala lahingust näeme, et eestlasi hinnati vääriliselt ja nende vastu koondati pea kõik ristisõjalaste jõud ning nende etteotsa pandi "mõjukas diplomaat ja sõjaasjatundja Albert von Sauenberg, ligisugulane Taani kuningakojaga ja selle kaudu ka Novgorodi vürsti hõimkonnaga"[78].

Nii suurele raudrüüs sõjasalgale, mida toetasid veel teist sama palju liivlasi ja lätlasi, ei suutnud eestlased vastu panna ja kaotasid lahingu. Siin murti Eesti maleva võim, kuid rahva vaim ei paindunud orjastajate ees. Võitlus veel ei rauge ja kestab väikeste vaheaegadega kuni aastani 1227, mil vallutatakse Saaremaa.[79]

Saaremaa sõjakäiku valmistavad sakslased ette (1224.–1227. a.) Alles siis julgeb ettenägelik piiskop Albert 1227. a. talvel 20 000-mehelise väega, "kes omas korralikult säetud seltsides oma lippudega edasi rändasivad"[80], üle jää Saaremaale tungida, et seda vabadusekollet hävitada. Siin tehakse puhas töö, sest "Saaremaa paganatele ei saa armu näidatud, üks jagu saab maha löödud, teine vangi heidetud"[81]. Nii ka tehakse.

Ülaltoodud näidetest selgub, kuidas muistsed eestlased kord ülesseatud poliitilisest sihist kinni pidasid. See poliitiline siht dikteeris strateegiale kindlad ülesanded, mida alul kavatseti täita otsese pealetungiga Riia vastu. Selle täitmisel elati üle pettumusi. Ofensiivne strateegia viis malevad suurtele kaotustele. See vool elas üle kriisi, kuid ei kadunud, vaid muutus ning võttis uue vormi: raskuspunktiks sai sestpeale otseselt vastase elavjõud, kes kavatseti avalikus võitluses hävitada.

Pealetungitegevuse kõrval esines ka kaitsesõda. Kaitsesõja pidamise kohta annavad tõendust kõigepealt maalinnad. Nende ülesandeks oli teatud küla või suurema koondise elanikkude ning nende vara kaitsmine sõjaohu korral.[82] Linnade paiknemine annab selge pildi muistse Eesti strateegilisest kaitsekorraldusest. E. Laidi Eesti muinaslinnade paiknemise kaardist selgub, et suurem osa

---

77 L. H. XXI – 2.
78 J. Luiga. Lembitu surm. – Eesti Kirjandus 1921. a., lhk. 109.
79 L. H. XXVI – 3, 5, 7, 8, 11; XXVII – 1.
80 L. H. XXX – 3.
81 L. H. XXX – 4.
82 Eesti kinnismuistised: muinasaegsed ja poolajaloolised. 1925. a., lhk. 88.

muinaslinnadest asub meie idapiiril ja mererannikul.[83] E. Laid jõuab muinaslinnade paiknemise põhjal otsusele, et Eesti territooriumi ohtlikumaks piiriks oli idapiir ja merekallas, seega kardeti rohkem venelasi ja viikinglasi. Lõunapiiril oli kindlustusi märksa vähem ja needki ei asunud mitte otse piiril, vaid maa sisemuses sõjateedel.[84] Siit võib järeldada, et muistsed eestlased kaitsesid oma lõunapiiri ofensiivselt. Igale retkele, mille lõunapoolne vastane tegi, vastati alati vasturetkega. L. H. järgi olid lätlased sõjaliselt palju nõrgemad (nende vastu polnud vajagi kindlustusi ehitada), sest nad olid "alati palju ülekohut eestlaste poolt kannatanud"[85] ja sakslastes eestlaste vastu omale abilisi leidnud.

Maalinn oli oma aja produkt ja selle ehitus pidi vastama tolle aja sõjapidamisviisidele. Muistsed maalinnad olid küllalt tugevad selleks, et vastasele nädalaid vastu pidada. Isegi sakslased piirasid maalinnu mitu nädalat, vaatamata sellele, et neil olid maalinnade vastu tarvitada võimsad relvad, nagu paterellid.[86]

Peab arvama, et ka maa kaitse oli muistses Eestis rajatud ofensiivsele tegevusele, ja maalinn oli nähtavasti selleks, et lähema ümbruskonna rahvas seal varju leiaks ja väljastpoolt omale päästjaid ootaks. Sellist oletust tehes selgineb ka kaevude puudumise põhjus maalinnas. Nende puudumine andis väga tugevalt tunda siis, kui tuli tegemist teha sakslastega. Kantsid olid just kaevude puudumise tõttu sunnitud alla andma.

Sakslaste korraldatud retkede ajal ei saanud väline abi piiratuid päästa, sest sakslased saatsid alati endaga kaasas olevad liivlased ja lätlased ümbruskonda rüüstama[87] ehk teiste sõnadega: liivlaste ja lätlaste toime pandud rüüstamisega ei antud võimalust abivägede koondamiseks. Et just nii talitati, selgub meile L. H. kroonikast, kus mitmes kohas on juttu lätlaste kindlustuste piiramisest eestlaste poolt, mida nad aga abivägede tuleku kartusel kunagi lõpule ei vii: "Sellelsamal päeval, kui eestlased kuulsivad, et Kaupo oma sõpradega ja suure hulga liivlastega ja lätlastega kokku olla tulnud, taganesivad nemad Võnnu kantsi alt ära."[88] Et selle aja naabrite sõdimisviisid palju ei erinenud, siis analoogia põhjal võib järeldada, et ka eestlased ümberpiiratuid alati abiväega päästsid.

Eestlased laastasid kindlusi piirama asudes enne ümberkaudset maad: "Ja kui nemad Trikatuas Talibaldi ja ka ümberkaudsed maad paljaks olivad riisunud, kogusivad nemad endid Beeveri kantsi kõrva." Maa vastase vägedest puhastatud, asutakse kantsi piiramisele: "Ja nemad piirasivad kantsi ümber ja sõdisivad ühe terve päeva lätlastega..."[89] Kui suurem vägi oli kokku kogutud, teotseti

---

83 E. Laid. Eesti muinaslinnad. Lisas kaart.

84 Sõjateid oli kolm, nagu seda võib järeldada sõjakäikudest. Dr. J. Luiga järgi on need:
1) üle Otepää Tartu; kaitseks Otepää maalinn (Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 196/197);
2) Ruhja–Viljandi–Paide; kaitseks Viljandi maalinn (Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 148);
3) mööda merekallast Soontaganasse; vanasti oli see suund veega üle ujutatud ja kõlbulik liikumiseks ainult talvel (Eesti Kirjandus 1926. a., lhk. 544).
Sõjateedel asuvad maalinnad olid ühtlasi toetuspunktideks sõjakäikude organiseerimisel vastase territooriumile.

85 L. H. XII – 6.

86 L. H. XXVII – 6. Loone kantsi Harjumaal piiratakse kaks nädalat.

87 L. H. XV – 1.

88 L. H. XIV – 8.

89 L. H. XV – 7.

samuti nagu sakslased – piirati kants ümber ja saadeti osa "omast kõige vapramaist mehist ümberkaudse maa sisse maad riisuma"[90] (Toreidas Kaupo kantsi piiramisel).

Mis puutub muistsete eestlaste meresõjapidamise viisidesse, siis kannavad need ekspeditsioonide iseloomu – tehti retki Taani ja Skandinaavia riikidesse. Nende kõrval tuleb suuremal määral ette laevade kaaperdamist Balti merel ja Soome lahes, kus tollel ajal liikusid suured kaubalaevade karavanid. Need olid saagisõjas ihaldatavateks objektideks. J. Luiga arvab, et sõda Baltikumis ongi saarlaste ja teiste rannarahvaste sellise tegevuse tagajärg.[91]

Üldiselt võib muistsete eestlaste strateegia kohta ütelda, et see oli suurel määral rajatud ootamatusele. Sõjakäike võeti ette aegadel, kui liiklemisolud seda võimaldasid. Nii võeti sõjakäike ette suvel 1210, 1215 ja 1219[92]; varasügisel 1211, 1217[93]; talvel 1208, 1217[94] ja kevadel 1210, 1221.[95]

Sõjakäikudele minekul võeti arvesse ka ööde seisukorda: harilikult alustati sõjakäigu organiseerimist noore kuu ajal (1210. a. 19. apr.; 1215. a. 16. juunil, 1221. a. 8. apr. j.n.e.), et öid koondamisrännakuteks kasutada: "Ja kui nad [eestlased] kõige selle öö olid käinud, jõudsid nad hommikuks Raupa, kus nemad kiriku põlema süütasid."[96]

Varustamise küsimus oli korraldatud lihtsa põhimõtte järgi "baas ees", sest muistne sõda pidi toitma sõja.

Taktika

Lahingukirjeldusi tuleb L. H. kroonikas mitmes kohas ette. Seal kirjeldatakse küll rohkem ristisõjalaste tegevust, kuid üksikuid märkmeid leidub ka eestlaste teotsemise mooduste kohta. Nende üksikute märkuste põhjal võib ettekujutuse saada muistsete eestlaste taktikast.

Peab alla kriipsutama, et muistsete eestlaste taktikas esineb väga reljeefselt ootamatuse printsiip – vastast püüti tabada ettearvamatult. Selle saavutamiseks kasutatakse kiiret liikumist (ratsa); malevad sooritavad lähenemisrännakuid öösiti.[97]

Rööbiti ootamatusega on tarvitusel veel kavalus. Nii meelitati Ümera juures jälitajad taandumise manöövriga ettekavatsetud lõksu.

J. Jõgever esitab raamatus "Eesti kultuura II" Saxo Grammatikusele tuginedes Taani kuninga Voldemar I juhtnöörid teotsemiseks eestlaste vastu: "Ka andis ta ärasõitjatele nõu, et nad seda seltsi mereröövlite kallale, kes harilikult enam kavalusega kui vahvusega võitlevad, mitte järsku ei tormaks." Sealsamas, vähe edasi: "Nõnda ei tohi neid mitte ettevaatamatult taga ajada, kui neid küll põgenemas näikse, sest et nende põgenemist niisama peab kartma, kui peale-

---

90 L. H. XV – 3.
91 Dr. J. Luiga. Lembitu välispoliitika. – Eesti Kirjandus 1921. a.
92 L. H. XIV, XVIII, XXIII.
93 L. H. XV ja XXI.
94 L. H. XII ja XXI.
95 L. H. XIV ja XXV.
96 L. H. XV – 2.
97 L. H. XV – 2.

tungimist, ega ei tohi selga pöörajatele rutuga järele minna, vaid parem on korralisel käigul laevadega randa püüda saada, ühes koos ja sõjakorras, kannatlikult ritta ühendatult edasi minna."[98]

See kirjeldus käib küll meresõja kohta, kuid kavaluse võtted on nähtavasti omased olnud ka mandrisõjale, nagu seda nägime Ümera lahingus. See lahing õpetas ka sakslasi ettevaatusele: 1217. a. Pala lahinguväljale minnes sooritasid nad viimase, kahepäevase lähenemisrännaku täielises lahingukorras.[99]

1227. a. Saaremaa vallutamisele minnes sünnib lähenemine merejääl samuti lahingukorras, "kes [sakslased] omas korralikus säetud seltsides oma lippudega edasi rändasivad"[100].

Vastasega hoitakse kontakti varitsejate abil, kes aktiivselt teotsevad: "Viimaks on saarlased, kui nad varitsejad välja olivad pannud, kaheksa meest neist [sakslasist] vangi võtnud."[101]

Varitsejate ülesandeks oli ka sõjateede valve.[102]

Muistsed eestlased eelistasid manöövrit lahingule – lahinguid püüti vältida.

Maleva rivinemise kohta saame andmeid rahvalaulust, kus teatakse, et malevas olla rivinenud

"Odda mehed otsa peale,
Tapperid taga ridadadesse,
Nuiamehed nurga peale,
Ahhingid abiks äerele,
Vardad varjuks vanemale,
Vikkatid ville-puhujale,
Nolingud mäe küüra peale,
Lingo-mehhed libamisse,
Kahel poolel kalda peale"[103].

Nagu siit selgub, rivines malev vastavalt relvaliikidele ja maastikule. Kõige ees olid odamehed, arvatavasti viskeodadega, kes alustasid kaugvõitlust. Nende taga asusid tapperid ja nuiamehed ja vanema läheduses odadega varustatud võitlejad. Vibumehi paigutati kõrgematesse kohtadesse – mäeküürale, et need sealt lahingu ajal saaks käsitsivõitlejaid oma tulega toetada. Malev rivines võitluseks rindrivisse raskuspunktiga keskel. Näiteks Pala lahingu rivistuse kohta teab L. H., et keskel oli "nende [eestlaste] suurem ja kangem vägi"[104]. Toreida katastroofil "koguvad endid kõik hunnikusse"[105], s.o. koonduvad keskele.

Võitlust alustati viskerelvade tarvitamisega: lasti nooli, heideti viskeodasid, missuguseid vahel sadas vastase peale kui vihma.[106] Odad heidetud ja nooled

98 V. Reiman. Eesti kultuura II. 1913. a., lhk. 213.
99 L. H. XXI – 2.
100 L. H. XXX – 3.
101 L. H. XIX – 5.
102 L. H. XX – 2.
103 H. Neus. Estnische Volkslieder. I, S. 134.
104 L. H. XXI – 2.
105 L. H. XV – 3.
106 L. H. XV – 3; XXI – 3; XXIII – 9 ja mujal.

lastud, läheneti käsitsivõitluseks tugeva kilpide kolistamise ja sõjakisaga. Käsitsivõitluses leidsid kasutamist mõõgad, odad, tapperid, nuiad, ahingud ja muud selleks otstarbeks kõlbulikud relvad. Vastase taandumisel saatsid teda jalamehed viskeodadega: "Ja ajasivad nendega [viskeodadega] põgenejaid taga."[107] Pikem jälitamine sündis ratsa: "Eestlased [Ümera juures] aga ajasivad niihästi ratsa sakslastele kui ka liivlastele ja lätlaste jalaväele järele."[108]

Jälitajaosa (ratsasalk) määrati enne lahingu algust ja eraldati jalaväest, vastasel korral oleks ratsa teotsev vaenlane jõudnud taanduda ja kontakti katkestada. L. H. teab, et leedulased eraldasid ühe osa (1/3) oma väest, mis seisis lahingukorras asuva jalaväe taga ratsarivis: "Nemad säädsivad kakssada oma kõige paremat ratsameest isepaika ülesse, et need sakslasi põgenemise pääl taga pidivad ajama; teised kõik tulivad hulgakaupa sakslastele vastu."[109]
Toreida lahingu kirjeldustest võib järeldada, et ka eestlastel midagi sarnast on olnud: "Nad jooksevad, tõmbavad kilbid kätte, teised tõttavad hobuste juurde."[110] Nähtavasti läksid hobuste juurde need, kes väljalahingus varus pidid olema, siis aga kindluse piiramisest osa võtsid.

Taandumislahing oli muistsete eestlaste nõrgem külg. Kõik taandumised lõppesid suurte kaotustega, mis on seletatav sellega, et eestlased võitlesid lahingus jalarivis, kuna vastased ründasid neid ratsarivis ja oma nn. seaninataktikaga alati rivi keskkoha läbi murdsid. Läbimurre tõi segaduse, mille tõttu ei suudetud enam oma hobuste juurde minna, kes nähtavasti lahingukorra lähemas seljataguses asusid. Jala ratsaväest lahtikiskumine on raskendatud ja oleneb suurel määral maastikust.

Taktikast tingituna valisid muistsed eestlased hoolega lahingukohti, kui see neist olenes. Nii rivistus Pala lahingus vägi metsa ja soo juures, et lahingu ebaõnnestumise korral oleks lahtikiskumine hõlbustatud: "Liivlased, lätlased ja sakslased ajasivad neid [eestlasi] taga, ja lõivad neid metsades nii palju maha, et neid küll ligi tuhat võis olla; pääle selle lõpmata palju, keda metsades ega soodes ei võinud lugeda."[111]

Väljalahingute kõrval peeti ka kindlusesõda. Kui peeti veel saagisõdu, piirasid muistsed eestlased kantse vähe. Saagi- ja kättemaksuretkede ajal püüti kantsi vallutada tormijooksuga: "Piirasivad Beeveri kantsi ümber, kus nemad kõige terve päeva lätlastega, kes kantsis olivad, sõdisivad."[112]

Hiljem, kui sõjapidamise vajadus dikteerib kantside vallutamise, näeme püsivamat piiramist, kus on tarvitusel erilised piiramisvahendid. 1211. a. Võnnu kantsi püütakse võtta tulega: "Eestlased vedasivad nimelt suure hulga puid kokku, panivad tule otsa, et kantsi ära põletada ja vedasivad suured puud kõige juurtega välja, keda nad endile katuse viisi varjuks kokku seadsivad ja teiste

[107] L. H. XXI – 3.
[108] L. H. XIV – 8.
[109] L. H. XXV – 4.
[110] L. H. XV – 3.
[111] L. H. XXI – 3.
[112] L. H. XII – 6.

puudega kindlaks ja kõvaks tegivad; sealt alt sõdides ja ülevalt tule ja suitsuga kõrvetades, tegivad nad neile, kes kantsis, väga vaeva.“[113]

Tuli ja suits olid tarvitusel iga kantsi piiramise juures. Tuld kasutati kantsi puuosa hävitamiseks ja võitlejate kantsi servalt kantsi sisemusse tõrjumiseks. Suits kujunes loomulikult moondamisvahendiks.

Taanlaste kantsi hävitamise juures olid tarvitusel moodsad piiramisrelvad: “Ja nemad tulivad seitsmeteistkümne masinaga korraga, viskasivad palju suuri kiva viis päeva aega ilma vahetpidamata kantsi sisse.”[114] Taanlased ei suutnud kivisajule vastu pidada ja andsid alla.

Mis puutub kantside ehk maalinnade kaitsesse, siis see olenes maalinna ehitusest.

Maalinn kui niisugune pakkus kaitset kõigepealt oma järskude vallidega. Järskuse suurendamiseks kaevati valli välisservale kraav.[115] Et sõjakäigud suuremalt osalt talvel ette võeti, valasid eestlased, et vallile tõusmist takistada, välisvalli veega üle, mis jäämäeks muutus. L. H. teab sellisest juhtumist Muhu linnuse võtmisel: “Ülesseminek oli aga väga hädaohtlik ja raske, sest et mägi kõrge ja külmanud oli, ja kivimüür mäe pääl nõnda jäätanud, et nemad [sakslased] kusagil oma jalga kinnitada ei võinud.”[116]

Linna kaitsjad võitlesid linnavallil. Varjuks noolte eest ja kaitse hõlbustamiseks oli vallil pihtaed.[117]

Viljandi muinaslinnal oli välise pihtaia taga veel sisemine, mis oli välisest tugevam ja mida sakslased ei jõudnud maha kiskuda.[118]

Linnavallil võideldi väljasõjas tarvitatavate relvadega. Vallile lähenejaid tõrjuti noolte laskmise ja viskeodade heitmisega. Valli mööda ülesronijaid paisati tagasi palkide ja kivide allaheitmisega. Maalinna piiramisehitiste vastu, nagu tornid, sead, siilid, lasti valli mööda kärudega tuld alla.[119] Mõnikord tehti vallile isegi auk, “kust nemad [eestlased] tulega täidetud kärud maha lasevad ja torni peale juhivad, kuhu peale nemad veel suured hunnikud puid viskavad”[120].

Kui vastasel õnnestub kaitsevall maha kiskuda või see õõnestuste tõttu ise kokku variseb, siis koondutakse hulgaliselt selle koha kaitseks.[121] Kui vastane on tagasi heidetud, parandatakse lõhutud koht ära, on aga tuli pihtaeda hävitamas, kistakse see osaliselt maha, et tule levimist tõkestada.

Üldse peab ütlema, et maalinnade kaitsel näitavad eestlased üles erilist visadust. Maalinnu piiratakse mõnikord mitu nädalat.[122] Lahinguga võidetakse maalinnu harva, enamik maalinnest annab alla vee puudusel.

Väljasõja vastupidavus oli tavaliselt nõrgem ja sageli üldse loobuti lahingust. Millega seda seletada?

---

113 L. H. XIV – 8.
114 L. H. XXVI – 3.
115 E. Laid. Eesti muinaslinnad, lhk. 25.
116 L. H. XXX – 4.
117 L. H. XV – 1; XXX – 4 ja mujal.
118 L. H. XV – 1.
119 L. H. XV – 1.
120 L. H. XXVIII – 5.
121 L. H. XXVIII – 6; XV – 1.
122 L. H. XXVII – 6.

Siin tõuseb selgelt esile muistse eestlaste lahingupsühholoogia. Tolle aja sõjatraditsioon nõudis kõigi meeste hävitamist, kuna naised, tüdrukud ja lapsed viidi kaasa.[123] Maalinna allaandmisel oleks mehed niikuinii elu andma pidanud. On ju täiesti arusaadav, et kui kord surema pidi, siis soovis iga võitleja oma surma lunastada kallima hinnaga. Teiseks, sõjatraditsiooni kohaselt anti alati ümberpiiratuile abi, nagu eespool nägime. Ka see teadmine, et abivägi on tulemas, virgutas vastupanule, olgugi et sakslaste taktika kunagi abiväe koondamiseks võimalust ei andnud. Võitlust aga elustasid vanad traditsioonid.

Mis puutub meresõja taktikasse, siis peab arvama, et see seisis väga kõrgel järjel.

Muistsete saarlaste meretaktika oli väga paindlik ja varieerus vastavalt olukorrale. Visby juures manövreeriti üksikute eskaadritega ja püüti vastane ümber piirata.[124]

Mõnikord tarvitati (manöövri asemel) rindrivi, kusjuures laevad seoti paari kaupa kokku, et siis vastase laevu oma laevade vahele sõita lasta, kus nende hävitamine hõlpsam oli. Sellise rivi puhul paigutati ahtrisse raskusi, et vöör kõrgemale tõuseks. See võte osutus täiesti otstarbekohaseks kurelastel, kes tarvitasid seda 1210. a. Irbeni väinas sakslaste paatide vastu.[125] Meretaktika analoogia põhjal võib omistada sellist talitusviisi ka eestlasile.

Sageli võeti tarvitusele laevateede sulgemist omapäraste "miinidega". 1215. a. sõjakäigus Riia alla suleti Düüna jõesuu kividega täidetud kastide ja paatidega.[126] Samuti talitati Uues Sadamas.[127] Sakslaste laevad olid kõrged, saarlased ei saanud neid endiste taktikaliste võtetega aborteerida. Kohe leiti uus abinõu – tuleparved, mis sakslastele "tuska teevad"[128]. Need saadeti tuule abil vastase laevade peale. Tuleparvede järel sõitsid sõjalaevad, mis olid kohe valmis võitlusse astuma.

Saarlaste laevastikus olid juba 1215. a. tarvitusel paterellid. Abortaaži puhul heideti vastase laevade pihta kive, lasti nooli ja visati viskeodasid. Viimaste mõju raudrüütlite peale oli muidugi väike. Merelahing lõppes tavaliselt käsitsi-võitlusega.

---

[123] See teadmine, et perekond vastase orjaks võib sattuda, oli psühholoogiliselt rõhuv ja sundis iga meest koju ruttama, et oma perekond varjule viia.
[124] L. H. VII – 2.
[125] L. H. XIV – 1.
[126] L. H. XVIII – 2.
[127] L. H. XIX – 5.
[128] L. H. XIX – 5.

IV peatükk

MUISTSETE EESTLASTE KUI VÕITLEJATE ISELOOMUSTUS

Muistset eestlast kui võitlejat on raske psühholoogilisest küljest käsitleda. Neid momente, mis eestlast psühholoogiliselt valgustavad, on kroonikais vähe.[129] L. H., kes sageli tolle aja eestlastega kokku puutus, annab ainult üksikuid katkeid eestlaste kui võitlejate kohta. Eesti rahva hing jääb L. H. poolt meile avamata.

Üksikuist märkmeist, mis kroonikais leidub, ja rahvalauludest neile täiendusi ammutades võib siiski eestlaste kui võitlejate kohta ettekujutuse saada.

Muistsetele eestlastele on jäänud sõjamehe kuulsus, mis kajastub vanus kroonikais. Taani ajaloolane Saxo Grammaticus nimetab oma "Historia Danicas" sageli eestlaste nime. Eestlaste peale vaadati kui rahva peale, keda pidi arvestama ja kelle sõprus või vaenlus Taani riigile mitte ükskõik ei olnud.[130] L. H. annab oma kroonikas hulga ruumi sõjakäikude kirjeldustele, mis eestlaste vastu ette võeti. Tema kroonika vaimu järgi paistavad eestlased rahvusvahelise tegurina, kes organiseerivad sõjakäike Riia vastu, mille pärast on neid tarvis enne hävitada kui Riiale ohtlikumas asendis asuvaid sõjakaid leedulasi.

Muistsed eestlased on olnud võitlustahtelised, mis selgub juba sellest, et nad ligi 20 aastat vahetpidamatult sakslastega võitlesid, selle peale vaatamata, et neil sageli suuri kaotusi tuli kanda. Olles võõra võimu alla heidetud, ei kaota nad lootust sellest vabaneda ja võitluse jätkuna puhkeb sõda lõkkele aastatel 1241, 1250, 1260 ja 1343.
Eestlase võitlustahet kinnitab ka vana rahvalaul.

"Ei mie' jäta järele,
Ei mie' anna peräle,
Seeni kui meil võit ja võimus.
Kui ka lõpva' mie' mehe',
Magama lät mie maleva,
Sis tule Soomest mie sõbra'
Tuleva' Virost mie vele',
Ajava' merde mie mõrdzigo'."[131]

L. H. peab sedasama tunnistama leedulaste suu läbi, kes Sakalamaa röövkäigult tagasi tulnuna teatavad (Sakala oli kohustunud ristimist vastu võtma), et "eestlased siiski kange kaelaga ümber käia, ilma sakslaste ehk muu teiste rahvaste sõna kuulmata"[132].

---

[129] Üks vähestest näidetest: L. H. XII – 6. Siin mängib kroonik Beeverni kantsi vallil kannelt, millega eestlaste südamed nii pehmeks teeb, et need kantsi piiramisest loobuvad.
[130] V. Reimani toimetatud "Eesti kultuura II"; J. Jõgeveri artikkel "Eesti rahva sündimine ja tema noorpõlv", lhk. 203. Samale seisukohale asub ka Dr. J. Luiga artiklis "Lembitu välispoliitika" (Eesti Kirjandus 1921. a.).
[131] Dr. Jakob Hurt. Vana kannel. I, lhk. 152, read 47–55.
[132] L. H. XVI – 8.

1222/23. a. uuesti puhkenud võitluse ajal käivad Sakala saadikud Riias uut rahu sobitamas tingimusega, et nemad ristiusku vastu ei võta. Kui seda neile siiski peale sunnitakse, lubavad saadikud võidelda oma usu eest, "niikaua kui maa sees veel üks aastane ehk küünarpikkune poisikene olemas on"[133].

Eestlaste võitlustahe on nii tugev, et sakslased ei julge enne Eesti põhjalikku laastamist siia elama asuda.

Võitlustahe leidis teostamist lõpmatuis sõjakäikudes, kus sageli näidati üles vaprust ja julgust. L. H., kes küll erapooletu kohtumõistja meie esivanemate üle ei olnud, peab ka seda mitmes kohas tunnistama. Pala lahingu kirjelduses ei julge L. H. varjata eestlaste vaprust, kui need liivlased põgenema kihutavad, lätlaste ja sakslaste ühisele survele "vapra võitlusega kaua vastu seisid"[134]. Ümera jõe silla juures tulevad eestlased sakslaste haaravale grupile "väga vaprasti vastu"[135] j.n.e.

Toreida lahingus, kui viskeodad otsa olid saanud, "siis tõmbavad nemad mõõgad kätte, tungivad ligemale, lähevad sõdima, haavatud langevad, mehiselt sõdivad paganad[136]", tormates raudriietes rüütlite peale. "Kui rüütlid nende vaprust näevad, kihutavad nad äkitselt vaenlaste keskele,"[137] et eestlasi rinde läbimurdmisega segadusse viia.

1223. a., kui lätlaste palve peale sakslased ühes nendega Sakalasse sõjakäigule lähevad, ei püsi eestlased kindluses ja tormavad sealt välja vastase kallale, neid tagasi lüües: "Ja kui hommik oli saanud, näitasivad nemad [sakslased] endid Sakala kantsi Viljandi juures. Ja eestlased tulivad välja ja sõdisivad nendega kuni kolmanda tunnini. Ja nemad [sakslased] pöörasivad endid neist ära."[138]

Eestlaste vaprus oli kahtlemata teguriks, mis nõudis sakslastelt sõjakäikudeks eestlaste vastu alati suurt sõjaväge. Nii kaitsevad eestlased 1211. a. endid metsas sõõru abil. "Kui nüüd kristlaste vägi sinna jõudis, astusivad nemad südilt vastu ja on sellepärast, et raske neile ligi pääseda oli, kaua vastu pannud; ometi ei jõudnud nemad viimaks selle hulgale vastu panna, vaid pöörasivad selja. Neid oli ligi nelituhat sakslast, jalaväge niisama kui ka ratsamehi, ja liivlasi ja lätlasi teist niipalju."[139]

1220. a. sõjakäigul kirjutab L. H. rüütliväest: "Mõned lähevad laevaga Koiva mööda, teised jala ja teised oma hobustega edasi ja jõuavad kaheksa tuhande mehega palvete ja tõotuste koha pääle" (see asus lõuna pool Ümerat, praegune Ehveles – Vohlfart), et siit edasi minna Viljandi ja Pala kantsi vastu. Võitlus Viljandi kantsi vallutamisel oli väga vihane ja vältas vastase suurele hulgale vaatamata 15 päeva: "Sest augusti kuul hakkas ümberpiiramine Peetruse ahelate pühal pääle, aga püha neitsi taevamineku päeval olivad nemad [eestlased] väsinud ja heitsivad endid alla. Et nimelt palavus väga suur oli ja hulk inimesi ja

[133] L. H. XXVI – 9.
[134] L. H. XXI – 3.
[135] L. H. XXVII – 1.
[136] L. H. XV – 3.
[137] L. H. XV – 3.
[138] L. H. XXVII – 13.
[139] L. H. XV – 7.

elajaid kantsis nälja ja janu pärast juba nõrkenud olivad, tõusis kantsis suur katk tapetute hirmsa haisu läbi, mispärast inimesed põdema ja surema hakkasivad; aga et need, kes veel elusse olivad jäänud, mitte enam vastu panna ei jõudnud, siis andsivad nemad endid kõigega Kristuse kätte."[140]

Soontagana kantsi ei suutnud sakslased tormijooksuga vallutada, selle peale vaatamata, et rünnakuid järgemööda 9 päeva ette võeti. Eestlased tulid alati "sõdides väga julgesti ette, nagu tahaksivad nemad ammuküttidele õieti ette jooksta" ning alles siis, "kui palju surmatud olivad ja et neil ka vesi ja toiduse vara puudus, siis endid allaheitsivad. Sellepärast sai viimaks preester Gottfried kahekümnendal päeval nende juure kantsi läkitatud."[141] Siin pidasid eestlased joogita 20 (Viljandis 15) päeva vastu – seda võib ainult kangelaslik rahvas! Selliseid võitluse kirjeldusi leiame pea iga kantsi võtmisel. Üldse peab ütlema, et eestlaste vaprus ja vastupanu visadus kantside kaitsmisel reljeefselt esile tuleb, nagu seda ka eespool nägime.

Muistsete eestlaste sõjakust kinnitab ka see ajalooline fakt, et sõjakad viikingid jätsid Eesti vallutamata ja purjetasid Eestist mööda Venemaale, kus nad Vene riigile aluse panid. Samuti teab L. H., et lõunanaabrid eestlaste poolt on palju kiusamisi kannatanud.[142]

Kõigi maakondade mehed ei olnud ühesuguse sõjalise väärtusega. Seda märkab ka L. H. Tema arvates on kirde-eestlased alandlikumad: "Aga virulased ja järvalased, kes lapselikumad inimesed on ja alandlikumad, kui teised eestlased, ei tohtinud [julenud] mitte nõnda teha, vaid tõivad oma preestrid kokku ja saatsivad neid tervelt tagasi taanlaste kantsi,"[143] kuna kurjad saarlased ja harjulased oma preestrid ära hukkasid (1222. a.). Dr. J. Luiga arvab oma L. H. kroonika kriitikas, et Viru vanem Tobelin oli ristiusu pooldaja ja varem kuskil Skandinaavias ristitud. Sellest olla ka tingitud leplikkus preestrite vastu.

Harjulasi, rotalialasi ja saarlasi loeb L. H. kurjemateks paganateks. Ta tunneb isegi head meelt selle üle, kui 1000 eestlast lämbusid Harjumaa (Kuimetsa) koobastes: "Selle järele [kui eestlasi suitsuga lämmatati] pöörasivad liivlased sakslastega tagasi Jumalat tänades selle eest, et tema harjulaste uhked südamed ristiusu alla oli alandanud."[144] L. H. imestab väga selle üle, et rotalialased "riiglastega iialgi rahu teha ei püüdnud"[145], aga virulaste rahusobitusi peab ta täiesti loomulikuks: "Siis tulivad viis vanemat viiest Viru maakonnast oma kingitustega Riiga, need võtsivad püha ristimise vastu ja andsivad endid ja ka kõige Virumaa püha Maarja ja Liivimaa kiriku alla."[146]

Saarlasi loeb L. H. kõige kurja juureks. Nemad algatavad võitlusi, kipuvad mitu korda Riia peale. 1216. a. esimesel sõjaretkel kardavad ristisõjalased saarlasi ja tulevad Saaremaalt ilma suurt kahju tegemata tagasi, kui saavad

---

[140] L. H. XXVII – 2; ka Eduard Pabsti seletus teosele "Henrichs von Lettland Livländische Chronik", lhk. 317.
[141] L. H. XIX – 8.
[142] L. H. XI – 7; XII – 6.
[143] L. H. XXVI – 4.
[144] L. H. XXIII – 10.
[145] L. H. XVIII – 5.
[146] L. H. XXIII – 7.

teateid saarlaste maleva kokkukogumisest.[147] Saarlased pidasid üksi 8 a. jooksul (1215–1223) 14 suuremat sõda.[148] Saarlaste sõjakunsti hinnati väga kõrgeks. Taani kuningas kogus kolm aastat omale sõjaväge (palgalisi), enne kui julges (1206. a.) Saaremaale sõjakäigule minna.[149]

Ka sakslased korraldavad endid kolm aastat (1224–1227) ja koguvad väge, et minna saarlasi alla heitma. 1227. a. teostavad nad oma sõjakäigu erakorraliselt suure väega – 20 000 mehega. Saarlaste mütoloogia uurimise põhjal jõuab prof. M. J. Eisen otsusele, et "saarlastel on alati vabadus üle kõige olnud"[150].

Üksikutest sõjakäikude kirjeldustest selgub meile ka sakalaste sõjakus, kuna nende naabrid ugaunialased nõrgemana paistavad. Võib olla, et maakonna sõjakuse peale avaldas mõju ka maavanem. Sakalas, nagu teame, oli tol ajal väga sõjakas vanem Lembit.

Sellest väikesest ülevaatest selgub, et sõjakas vaim on tugevamaid juuri ajanud rannamaades (Saaremaa, Rotalia, Harju), kuna teised maakonnad neist maha jäävad. Millega seda seletada?

Dr. J. Luiga väidab Delbrückile tuginedes, et põllukultuur soodustab rohkem kodanlisi kui sõjalisi voorusi. [151]

Eesti põllukultuur oli väga kõrgel järjel. L. H. satub sellest vaimustusse ja kahetseb hävitusi, mis sakslased ette võtsid: "See Kareda küla oli sellel ajal väga ilus ja suur, ja rohke rahvaga, nagu kõik teised külad Järvas ja kõigel Eestimaal on olnud, mis hiljemalt kõik sagedasti meie rahvast ära on hävitatud ja põletatud."[152] Sama otsuse annab L. H. ka Virumaa kohta, "mis üks sigitav ja väga ilus maa, kena, tasaste põldudega on"[153].

Head ja viljarikkad põllud eeldavad püsivat ja vana põllukultuuri. Põllukultuur võib aga areneda kõlbliselt tugevas ühiskonnas ja vapustamata riigis.

Ülaltoodud väljavõtted L. H. kroonikast tõestavad meile Delbrücki väidet. Need maakonnad, kus põlluharimine oli kõrgel järjel, olid vähem sõjakad; neis maakonnis aga, kus valitses sõjakus (Saare, Rotalia, Harju), oli põlluharimine algelisem. Siit järeldus – põllukultuur ja sõjakus seisavad teineteisega vastuolus.

Lähemalt muistseid sõdu uurides näeme, et kõik sõjakäigud, mis eestlaste maale ette võeti, leidsid alati väärilise vastamise – igale retkele vastati vasturetkega. Võime arvata, et tolle aja eestlane oli suur vihapidaja ja kättemaksja.

Kättemaksutahe on sõjapsühholoogilisest seisukohast vaadatuna suur voorus, ühiskondlikus elus loetakse seda aga paheks.

Ausus ja sõnapidamine olid muistse eestlase voorusteks. Rahulepingud, mida muistsed eestlased oma naabritega kindla tähtaja peale sõlmisid, leidsid nende poolt alati täitmist. L. H. ei tea nende rikkumisi.

---

147 L. H. XIX – 9.
148 A. Saal. Üleüldine isamaa ajalugu. I, lhk. 49.
149 L. H. X – 13.
150 M. J. Eisen. Tõll ja ta sugu, lhk. 64.
151 Dr. J. Luiga. Läti Hendriku kroonika kriitika. – Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 300–303.
152 L. H. XV – 7.
153 L. H. XXIII – 7.

Kaine mõistus võidab momendimeeleolu tormitsused: "Ja Alebrand tegi oma suu lahti ja õpetas neile Kristuse usku [rahuläbirääkimise asemel]. Aga kui eestlased seda kuulsivad, jooksivad nemad odadega ja mõõkadega tema kallale teda surmama. Aga mõned vanemad – kaitsesivad teda ja ütlesivad: "Kui meie selle piiskopi saadiku ära tapame, kes siis veel meid usub ja saadikut meie juure läkitab.""[154]

L. H. ütleb oma kroonikas mitmes kohas, et eestlased ristisõjalaste väe lähenemist kuuldes või neid lähenemas nähes on "selga pööranud". Kas seda seljapööramist tuleb arguseks lugeda? Minu arvates mitte. Tolle aja saagisõja põhimõte ei nõudnud nii palju avalikke võitlusi kui ootamatuid retki, et suuremat saaki saada. Kui kihelkonnad omavahel saagisõjaks kokku leppisid, siis esmajärjekorras peeti silmas saagisaamise võimalusi, mitte aga võitlusi vastase malevaga. Kui võitlus ees seisis, siis katsuti manövreerida nii, et soodsamais tingimusis võitlust vastu võtta. Nagu eespool nägime, oli eestlaste juures üheks harrastatavamaks võtteks taandumismanööver, mis vastasele põgenemise mulje pidi jätma. Selle manöövriga provotseeriti vastane end jälitama, et siis soodsal maastikul uuesti korraldatuna vastast ootamatult rünnata momendil, mil viimane kõige vähem põgenejalt vastupanu ootab. Kas selline manööver otstarbekohane oli, on küsitav, kuid see oli tarvitusel.

Saagisõjad kestsid mõne päeva (eestlastel kaks kuni neli päeva, lätlastel üks päev). Vaevalt et vastane ühe või paari päeva jooksul oma maleva suutis koondada, mis sõjaliselt oleks suutnud saagisõjalasi ähvardada. Peab arvama, et seljapööramine tähendas sõjakäigu lõppu ja saagiga vaenlase territooriumilt lahkumist.

Mis oli tõukejõuks, mis sundis eestlasi meeleheitlikule võitlusele sakslastega?

L. H. järgi iseseisvuse lõpuajajärku uurides võime nentida võitluspinge järkjärgulist kasvu. Esimestel sakslaste sõjaretkedel teotsesid üksikud maakonnad: näeme võitlemas ugaunialasi, sakalasi ja läänlasi üksikult, nagu see seni oli sündinud, kui saagisõjakäikudega tulid lätlased, venelased, võib-olla ka liivlased.

Endiste naabrite kui vaenlaste sõjakäikudega oldi harjutud ja neile suutis ka üksik maakond vastu panna – maalinn oli kaitseks küllalt tugev. Kuid selleks ajaks oli olukord muutunud. Ilmneb selgelt, et saagi- ja kättemaksusõja asemele hakkas tulema agressiivset eesmärki taotlev võitlus, nagu seda lõunanaabrite saatus selgelt näitas. Mida rohkem sakslased Eestisse sõjakäike tegid, seda selgemaks sai eestlasile nende eesmärk ja seda visamaks muutus eestlaste vastupanu. Seda ajajärku lähemalt vaadeldes näeme, kuidas kogu maa näeb ühte vaenlast – kristlikku sakslast, kellega nüüd ka ühiselt võitlusse astutakse.

Ikka enam ja enam saadakse aru, et üksiku maakonna n-ö. kahevõitlus hästi korraldatud raudrüütlitega on mõttetu. Eestis algab kõigi eestlaste koondumine ühiseks võitluseks ühise vaenlase vastu.

Alates esimestest kokkupõrgetest sakslastega käib üle maa koostöö organiseerimine, konfödereerumine. Pärast esimest võitu sakslaste üle Ümera jõe ääres nähakse selgelt, et ainult kogu maa koostöö võib eestlasi oma lõunanaabrite saatusest päästa: "Siis on eestlased pärast omale maale tagasipööramist kristlasi

[154] L. H. XII – 5.

teotades, kõigi Eesti maakondadesse sõna saatnud, vandega endid ühendades, et tahavad üks süda ja üks hing olla kristlaste nime vastu."[155]

Nagu riigikorra vaatlusel nägime, valitses Eestis detsentraalne demokratism, mis aja jooksul muutis eestlased alalhoidlikkudeks. Muistsete eestlaste riikliku elu korraldus oli teatud astmele jõudnud ja sinna ka seisma jäänud. Alles suure hädaohu ähvardusel märgati rahvuslikku killunemist ja tehti katseid koonduda. Riiklikku keskvõimu ei suudetud vastase löökide all enam luua – selleks ei andnud vastane aega. Kuid maakonnad said siiski aru, et nende vabadust on ähvardamas ühine vaenlane: tsentralistliku katoliku kiriku võimuharu – Saksa ordu. Haaratakse lähemast võimalusest kinni, et vastast tagasi tõrjuda, ja luuakse lähem koostöö üksikute maakondade vahel. Arusaamine ühisest vaenlasest ja oma vabaduste kaotuse ohust – see virgutab võitlusele ja omaette elavaid maakondi koonduma.[156] Ärkab rahvustunne.

Kui Liivimaa piiskop Albert koondab Kristuse nimel ristisõjalasi (Saksast, Taanist ja mujalt) ja Baltikumis ristitud pärismaalasi ühiseks võitluseks eestlaste vastu, neid võitlusele virgutades pattude andeksandmise tõotusega; kui Baltikumist sissevoolavat rikkust ja kuulsust ahnitseva laviini taga seisid kõikvõimas katoliku kirik ja selle taga omakorda Rooma paavst, kes võis oma suure võimuaparaadi eestlaste vastu liikuma panna, siis eestlasil ei olnud sellele kõigele muud vastu seada kui oma malevlaste pühades Taara hiites tugevdatud rahvuslus, mida see laviin oli ähvardamas.

Vabadusearmastus, s.o. oma riigikorra paremuste eelistamine ja rahvustunne olid nendeks tõukejõududeks, mis tõid muistseid eestlasi 20 aasta vältel veristele võitlusväljadele.

Võitluseks ammutasid muistsed eestlased mehisust oma usust. Pühad hiied, avarad ja ilusad, olid nendeks tõotuse- ja vandekohtadeks, kus tekkis eestlasis iseteadvus ja võitlusvisadus.

Kas ei olnud sel "primitiivsel" inimesel – meie esivanemal – õigus, kui ta kohmetu imetlusega kõike ümbritsevat ja looduse seadusi austas? Kui ta hiie ilus, looduse võimu avaldustes ja ühtlasi oma hinges märkas, et ta kuulub kokku kogu kosmosega, selle mineviku ja tulevikuga; kui ta oma esivanemate ja looduse austamise abil oma tulevikku arvas mõjutada võivat? Kadunute hingede ja looduse austamine oli muistsete eestlaste rahvusliku usu alus.[157]

Ristiusk kiskus muistse eestlase eemale oma esivanemaist ja loodusest, sundis kummardama temale tundmatuid jõude, pani temale kümnise näol (mis alatasa suurenes) kohustusi peale, millest ta enne oli vaba olnud. Sellest on ka arusaadav, miks muistne eestlane ei sallinud ristiusku ja püüdis parema meelega ennast nagatite andmisega vabaks osta, [158] et oma hinge salajasemas sopis hoida lugupidamist oma kangelaslike esivanemate vastu.

---

[155] Liite maakondade vahel on sõlmitud 1210., 1211., 1215., 1216., 1217. ja 1223/24. aastal. L. H. XIV, XV, XIX, XX, XXVI ja XXVIII.

[156] Sealsamas.

[157] M. J. Eisen. Eesti vana usk.

[158] L. H. XVIII – 7.

Vastikus võõra usu vastu, mis iket ja orjastust tähendas, virgutas võitlusele. Oma usu pühaduse mõiste ja rahvuslus olid ideoloogiliseks aluseks, mis mehi võitlusse viis. Usk näitas kompassina teed.

Ja ei olnudki kuskilt mujalt ammutada rammu ega julgustust järskudel ajalookeerdudel, katastroofilisel rahvastemöllul, kus kõik oleviku aated kõiguvad, kui kaugest perspektiivist – usust. Usk kannab eneses elulisi tõdesid; usutunne on eluinstinkti avaldus, ta on suveräänne võim, käskiv ja aktiivne tegur.

Võib isegi arvata, et usk eestlasi rohkem võitlema sundis kui muud tegurid. Peab mainima, et tol ajal olid sõjad usulistel põhjustel normaalseiks nähtusiks – usu eest läksid siis tuhanded ja tuhanded võitlusesse. Oli ju ka usk see, mis tõi raudrüütlid Baltikumi!

Kõike ülaltoodut kokku võttes võib konstateerida, et muistne eesti rahvas näitas üles erilist visadust, pidades üksi 20 a. jooksul meeleheitlikku võitlust hästi organiseeritud raudrüütlitega. Nendega seltsis lõpuks veel Taani kuningriik, asudes Eesti põhjaosa vallutama. 1227. a. oli eestlane alla heidetud, kuid ta ei olnud veel võidetud.

Vaprus lahingutes, eriti kaitselahinguis, otsekohesus rahutegemisel ja ausus selle pidamisel, paindumatus allaheitmisel, vabadusearmastus ja ohvrimeelsus selle eest võitlemisel, kättemaks ja vaenu pidamine nende vastu, kes õiglaselt ei talitanud – need on muistse eestlase positiivsed väärtused.

Detsentraalne ja rahvavalitsuslik riigikord ei soodustanud tugeva ja püsiva kaitseorganisatsiooni kujunemist, mis oleks võimaldanud kõigi jõudude otstarbekohast võitlusse rakendamist. See oli üheks suuremaks puuduseks muistses iseseisvusvõitluses.

2. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE VÕIMU AJAJÄRGUL 1227.–1918. a.

Sissejuhatuseks

Muistseil eestlasil tuli iseseisvuse ajajärgu lõpul pidada võitlusi mitme suure ja võimsa poliitilise üksusega.[159] 1227. a., pärast Saaremaa vallutamist, läheb Eesti esmakordselt tervikuna võõra ülevõimu alla ja sellest ajast saadik on Eesti saatuse määramine olnud võõra rahva omavoli võimuses.

Imperialistlik võim on kuulsuse- ja saagiahne. Juba varsti pärast Eesti okupeerimist algavad uute võimude omavahelised tülid. Ajaloosündmuste tulemusena tekivad Baltikumi ümbruses uued suured poliitilised koondised – riigid, kes imperialistlikust võimutahtest mõjutatuna näevad Baltikumis ihaldatavat objekti oma mõjuvõimu laiendamiseks ja ühtlasi soodsat baasi selleks, et edaspidi seda veelgi laiendada.

Olles geograafiliselt soodsas kohas ja poliitiliselt ebasoodsais tingimusis, jäi Eesti edaspidiste ajaloo suursündmuste tallermaaks. Heites pilgu ajaloosündmusile, mille tsentrumiks on Eesti olnud, näeme, et maa saatus on võõrastele võimudele alistumise mõttes olnud väga vahelduv. Meie ajaloolased, võttes arvesse kas võimuvahetuse momente (Prants, Adamson) või ajaloosündmusi laiemas ulatuses (Reiman), grupeerivad sündmusi vastavalt oma vaadetele kindlatesse ajajärkudesse.

Eestlase kui võitleja uurimise seisukohalt on tähtsad murrangulisemad ja meie ajaloole uut ilmet andvad ajajärgud. Sellest seisukohast võib Eesti ajaloosündmusi eritella kolmeks suuremaks ajajärguks, ja nimelt:

1) ordu aeg 1227.–1560. a.;
2) Rootsi aeg 1561.–1721. a. (tegelikult algas Vene võim 1710. a.);
3) Vene aeg 1721.–1918. a.

[159] L. H. XXIII – 2; XXIV – 2, 3 ja XXX.

I peatükk

ORDU AEG

Pärast seda kui Eestimaa oli vallutatud, algas uus peremees oma võimu kindlustama. Suurejoonelise kava järgi alustati kantside ehitamist, millega maa varsti tihedalt kattus. Eesti alale ehitati kantse mitu korda rohkem kui näiteks meie lõunanaabri territooriumile. Lätis, nagu teame, oli tugevamalt kindlustatud Riia linn ja põhja poole ehitatud Võnnu kants; viimane kui toetuspunkt oli mõeldud sõjakäikude korraldamiseks Eesti vastu. Eestis aga kerkisid üksteise järel Viljandi, Paide, Tartu, Otepää, Vastselinna kants ja teised kantsid.[160] Kantsidest oli vähe: need üksi ei oleks sõja korral eestlastega piiskopi- ja ordumeestele küllaldast kaitset pakkunud. Kantside võrgu täienduseks asuti kirikuid ja kloostreid ehitama. Hiärne teab, et Eesti alale ehitati kirikuid ja kloostreid palju rohkem kui näiteks Läti territooriumile. Tema kui baltlase arvates olla see tingitud eeskätt sügavamast usutundest, mis Eestimaa rüütlite hulgas oli maad võtnud. Missuguse "usutundega" siin tegemist oli, näitab ilmekalt stiil, mis pühakodade püstitamisel moodi oli läinud. Nii näiteks kästi võimude poolt Padise kloostri müürid neli küünart paksud ja sama kõrged ehitada.[161] Pöide kirik Saaremaal kannab täielikult keskaja kindluse ilmet.[162]

Suur kantside hulk ja kloostrikirikute paksud müürid lasevad järeldada, et sakslased hindasid oma vastaste, eestlaste võitlusvõimet ja -tahet vääriliselt.

Alul, kui sakslased endid veel küllalt tugevana ei tundnud, olid eestlaste ja sakslaste suhted korraldatud lepingutega.[163] Lepingute alusel võtsid eestlased oma peale kohustuse ka sõjaliselt sakslasi aidata. Eestlaste poolt välja pandud jõud võtsid lahingutest (1227., 1236. ja 1260. a.) erisalgana osa.[164] Lepinguline vahekord kestis aastani 1260. Siis tuli pööre.

Pärast sakslaste katastroofi Durbeni lahingus (1260. a.), mis oli tingitud peamiselt eestlaste väesalga lahingust osavõtmise loobumisest, algas uus suur ristisõjalaste juurdevool Baltikumi, sest kardeti eestlaste üldist väljaastumist.[165]

Seda ei olnudki kaua oodata. Veel samal aastal arvasid saarlased soodsa juhuse tulnud olevat, et lõplikult ristirüütlitest vabaneda. Nad tõusid uueks võitluseks, kuid painutati juba järgmisel aastal (1261) verises heitluses uuesti ristirüütlite raudse võimu alla.

Saarlased võitlesid meeleheitlikult ja vihaselt. Kiirelt korraldatud Kaarma maalinnas löödi mitmed rüütlite rünnakud maalinnast väljatungimisel tagasi. „Saarlastest lamas üks osa surnutena maalinna ees, ent need, kes olid maalinnas,

---

160 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 139.
161 Dr. J. Luiga. Läti Hendriku kroonika kriitika. – Eesti Kirjandus 1922. a., lhk. 305–306.
162 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 36.
163 Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 8, 14/15; Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 23. Siin toob ta ära saarlaste ja ordumeistri vahel 1255. a. sõlmitud lepingu teksti.
164 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 75.
165 Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 8 ja 15/16.

tungisid kaitseks uuesti peale, nad sõdisid vahvasti ja mehiselt hädas."[166] Saarlastest saadi lõpuks jagu ammumeeste abil ja alles siis, kui nad viimaseni olid võitluses langenud.

Pärast seda kui Saaremaa vastuhakk oli veriselt maha surutud ja uusi ristisõjalasi küllaldaselt juurde oli tulnud, pandi maksma sunnikord. Uute ristisõjalaste suur juurdevool andis sakslastele nüüd julguse sundimiseks. Eestlasi ei kasutatud sestpeale enam lepingu alusel kaasvõitlejaina, vaid nad pandi karmi sunduse abil sõjakäikudel teise- ja kolmandajärgulisi ülesandeid täitma.[167]

Eestlaste olukord muutus üha raskemaks: nende õigusi järjest kitsendati, maa anti läänisüsteemi alusel sakslastele-vasallidele. Ühes maaga said vasallid ka õiguse talupoegade "kaela ja keha" üle. Talupojad muudeti aja jooksul orjadeks.

Raske orjus kantside ja kirikute ehitamisel, uute peremeeste järjest nõudlikumad sundused põllutöödes tegid eestlaste eluolu väljakannatamatuks. 1343. a. puhkeb ürgjõulikult võitlus, et poliitiliselt vabaks saada ja oma sotsiaalset olukorda parandada,[168] "sest nad [eestlased] tahavad ennem [lahingus] surra, kui niiviisi hävitatud saada"[169].

Vabadus ja (oma) maa on eestlastele nii kallid, et nad enne paljaste kätega võitlusse asuvad, kui orjamist jätkavad. Sakslased tunnevad eestlaste viha ja kättemaksutahet – nad näevad, et eestlaste sõjaliste jõudude purustamine ei kindlusta neile veel rahulikku elu Eestis. Sakslased otsustavad hävitada eestlaste vaimu, nende moraalse jõu. (Seda kriipsutavad alla ka praegusaja lahingueeskirjad kui kindlat tagatist võidu saavutamisel.)

Sakslased ei hakanud meie esivanemate kangelaslikku vaimu nõrgendama propaganda ega kristliku usu sisendamise abil, mis nõuab oma isandate kartmist ja austamist, vaid nad valisid radikaalsema tee – "ühel päeval ära hukata eestlasi, harjulasi, saarlasi – kõiki [risti]usu vaenlasi"[170]. "Usu vaenlaste" all tuleb kahtlemata mõista kõiki iseseisvuse aadet kandnud eestlasi. Nende hukkamise läbi taheti hävitada see potentsiaalne jõuallikas, mis sageli transformeerus dünaamiliseks, ürgjõulikuks, orjastajate heaolu ähvardavaks vabadusliikumiseks.

1343. a. vabadusvõitlus algab Harju maakonnas kaheksa päeva varem, kui kavades ette oli nähtud. Sakslastel õnnestub alatute võtetega eestlasi osade kaupa lüüa, pärast seda kui nad (olles selleks varem ette valmistanud) eestlaste juhid läbirääkimiste ettekäändel Paidesse on meelitanud ja hukanud.[171]

Pärast Eesti lahingujõu hävitamist Tallinna all ja saarlaste mahasurumist nende kangelaslikus võitluses Maapersaares algab rahva üldine hävitamine Preisi abiväe poolt. Dr. J. Luiga jõuab otsusele, et sellel tapatalgul hävitati 30 000 arukamat eestlast.[172]

See traagiline ja kohutav ajalooline sündmus näitab meeletut hävitamist, mis võõras võim oma julgeoleku kindlustamiseks ette pidi võtma. 30 000 arukama

---

166 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 28. (Tsitaat pärineb riimkroonikast.)
167 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 29.
168 Prof. O. Sild. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, lhk. 17.
169 Dr. J. Luiga. Eesti vabadusevõitlus 1343–1345, lhk. 79.
170 Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 109. (Tsiteeritud Vigandi kroonika järgi.)
171 Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 75–82.
172 Dr. J. Luiga. Sealsamas, lhk. 137–147. (J. Luiga esitab andmed Gosvin von Hercke järgi.)

kodaniku hukk oleks praegusel ajal meile kohutavaks löögiks – sel ajal oli selle mõju veel hirmsam.

1343.–1345. a. võitluse tulemusena saavad piiskop ja ordu 1347. a. Eesti täielikkudeks peremeesteks ja eestlased orjastatakse lõplikult.

Näeme, et eestlaste orjastamiseks ja nende võitlustahte mahasurumiseks kulus ligi poolteist aastasada. See aeg nõudis korduvaid ristisõdu, nõudis alalõpmata uusi jõude Mõõgavendade ja Saksa ordult, vasallidelt ja lõpuks Preisi abiväge. Meie saame siit ka ühtlasi ettekujutuse eestlaste vastupidavusest, meelekindlusest ja kangekaelsest paindumatusest; näeme ühtlasi seda võitlusindu, mis palju paremaid poegi viis varakult mullapõue võitlusis aadete ja sotsiaalsete hüvede eest.

1345. a. traagiliste sündmuste tagajärjel kaob eestlane kui aktiivne tegur hulgaks ajaks ajaloo musta varju taha.

Pärast 1345. a. sündmusi kaotasid eestlased täielikult igasugused õigused, neile jäid ainult rängad kohustused. Sakslane-mõisnik sai täielikult eestlastetalupoegade peremeheks, tal oli täielik voli talupoja "kaela ja keha" üle kohut mõista.[173] Talupoegi müüdi ja vahetati sageli koerte vastu, tema surma puhul läks kogu varandus mõisale. Talupojad olid muudetud pärisorjadeks.

Ligi paar aastasada, mis oli ka võrdlemisi rahulik aeg, ei kasutanud uued peremehed eestlasi sõduritena.

XVI sajandi teise poole alul, kui algasid Moskva riigi sagedased sõjakäigud Baltikumi, olid baltlased oma sõjajõudude korraldamisel sunnitud arvestama ka eestlastega. Pikem rahuaeg, mis tõi enesega kaasa lossides mõnulemise,[174] oli sakslastes endise sõjakuse hävitanud. Mõisnikud lihtsalt ei läinud ordumeistrite kutse peale sõtta ja minejate lahinguväärtus ei olnud kuigi kõrge. Ordumeistril, kes tahtis riigikaitset korraldada, ei jäänud muud üle kui sõjaväe komplekteerimise aluseid muuta. Nii näemegi, et venelaste ühel suuremal sõjakäigul Tallinna alla (1560. a.), võitlevad orduväes ühes sakslastega ka juba eestlased.

Sõjaväes teenimise sunduse alla ei kuulunud mitte kõik eestlased, vaid eeskätt need, kes mõisaga lähemas ühenduses olid, mõisasulased ja nn. kuueveerandimehed.[175] Talupojad olid enamikus aga sõjaväeteenistuse sundusest vabad, mida võib järeldada ka 1560. a. puhkenud vastuhakkamisest: "Nimetatud talupojad [Harju ja Lääne] olid aadli vastu üles tõusnud, sellepärast, et nad aadlile peavad suuri makse maksma ja rasket mõisa tegu tegema ja ei saa selle vastu ometi nendelt mingit kaitset hädas. Nad on moskvalaste tallata ilma ühegi vastuseisuta."[176] Kui talupoegi oleks üldiselt maa kaitseks kasutatud, siis nad ei oleks sellist süüdistust mõisnike vastu võinud tõsta ja oleks saanud vastu hakata.

Kogu talupojamassile ei juletud relvi kätte anda, sest nad oleks need esmalt oma orjastajate vastu pööranud.

---

[173] Balthasar Russov. Liivimaa kroonika. I, lhk. 46.
[174] Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 64–77.
[175] Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 105.
[176] Balthasar Russov. Sealsamas, lhk. 106.

Orduväe parimateks osadeks loeb B. Russov linnade käsitööselliidest moodustatud üksusi.[177] Võib arvata, et need koosnesid enamikus eestlasist, kes raske sunduse eest linnadesse olid põgenenud.

Orduajast kokkuvõtet tehes näeme, et alul on eestlane veel aktiivne tegur ja tema jõud on niivõrd tugev, et sakslased on sunnitud oma vahekordi eestlastega korraldama lepingute alusel ja oma olemasolu kaitseks Saksamaalt järjest uusi jõude juurde tooma. Kui lõpuks, pärast eestlaste jõu ja vaimu hävitamist, uued peremehed oma jalgealust kindlana tunnevad, algab üldine sunni ja pärisorjuse ajajärk.

II peatükk

ROOTSI AEG

Pinevad vahekorrad eestlaste ja sakslaste vahel, ordumeeste lodev elu, nende omavahelised tülid, sõjajõudude ja kindluste korraldamatus – see kõik muutis orduriigi jõuetuks ja tema prestiiž väljaspool järjest langes. Naaberriigid, kes järjest tugevnesid, jälgisid teraselt orduriigis toimuvaid sündmusi, et õigel ajal kas poliitiliste kombinatsioonide või sõjalise jõu tegevusse panekuga oma territooriumi suurendada ja orduriigi arvel mõjuvõimu laiendada.

Eriti tähelepanelik oli Moskva vürstiriik, kes Johan Julma valitsuse ajal 1558. a. alustas sõjategevust orduriigi vastu, kui viimane vabakauplemises Vene ja lääneriikide vahel tõsiseid takistusi tegi. 1560. a. käib naaberriikide vahel suurem kauplemine Baltikumi pärast. Poliitiliste kombinatsioonide ja venelaste poolt antud löökide tulemusena laguneb orduriik 1561. a. lõplikult ja jaotatakse ära suurnaabrite vahel. Vene kindlustab oma ülemvõimu Tartu piiskopkonnas ja Narva ümbruses, Rootsi saab omale Põhja-Eestis Harju, Järva ja Viru maakonna, Taani hertsog Magnus omandab Saare ning Lääne maakonna ja Tallinna piiskopi maad. Poola valitsuse alla lähevad Lõuna-Eesti ja Lätimaa kuni Väinani, kuna Lõuna-Läti ja Kuramaa ordumeister Ketleriga eesotsas sõlmib Poola riigiga vasallilepingu.[178]

Vahepeal lepivad Poola ja Rootsi omavahelises rahupidamises kokku ja tõrjuvad Vene Baltikumist välja. (15. jaan. 1582. a. sõlmitakse Zapoljes Vene-Poola rahuleping ja 10. aug. 1583. a. Pljussas Vene-Rootsi rahuleping.) Nüüd omandab Rootsi Harju, Järva, Viru ja Lääne maakonna. Hiljem, 1629. a. läheb kogu Eesti Poola-Rootsi sõja tulemusena Altmargi rahu järel Rootsi alla.[179]

Nagu eespool nägime, läks Eesti järk-järgult Rootsi alla. Põhja-Eesti allutamisega Rootsile 1561. a. hakkas Rootsi võim omale kuuluva territooriumi kaitset korraldama. Rootsist siia saadetud väeosadele lisaks vormiti ka kohapeal uusi väeosi, neid komplekteeriti peamiselt eestlasist.

Ordu ajal olid kõik mõisnikud ordu vasallid ja neil oli kohustus sõja puhul ordu huvides välja astuda. Ordu langemisega läks maa vormiliselt aadli pärisomanduseks ja Rootsile alistumise tasuks kinnitas Rootsi kuningas Eerik

---

[177] Balthasar Russov. Liivimaa kroonika. I, lhk. 105.
[178] J. Adamson. Eesti ajalugu algkoolidele. 4., täiendatud trükk, lhk. 88–97.
[179] V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 69–77.

XIV nende privileegid[180] ning ühtlasi andis välja määruse, mille järgi iga Rootsi võimule alistunud vasall pidi vastavalt oma jõukusele riigi kaitsest ühes oma sulastega osa võtma. Kaarel IX pani 1600. a. maksma korra, et iga 15. talu pidi andma ühe täisvarustusega ratsamehe.[181] Need mehed koondati aadlilipkondadeks. See kord jäi Eestimaal maksma kuni Rootsi valitsuse lõpuni, ainult Põhjasõja ajal nõuti nende täienduseks veel uusi mehi. M. Kivialune arvab, et sõjaväeteenistuse kohustus oli Rootsi ajal talupoegadele väga koormav.[182]

Aadlilipkondade kõrval olid veel kapitulatsiooni alusel värvatud jalaväerügemendid, mida kasutati peamiselt kindluste kaitsmiseks. Nordensvani järgi oli selliseid rügemente Eestis Põhjasõja ajal kaks: Skytte-nimeline (Tartus, Pärnus) ja Horni-nimeline rügement (Narvas). Neis rügementides oli kokku 8 kompaniid, igas 200 meest.[183] See oli tavaline palgasõjavägi.

Sõja korral pidi neid veel juurde värvatama: H. Sepa arvestuse järgi ratsa- ja jalamehi kokku 6600 meest.[184]

Aadlilipkonnad kujutasid endast regulaarväge, siia hulka võib arvata ka värvatud rügemendid. Kuid peale regulaarväe korraldati veel miilitsa- ehk maakaitseväge. Nii näiteks moodustasid Tartus teatud rajooni meeskodanikud miilitsarühmad, mis olid koondatud kogu Tartu garnisonis saksa soost kodanikkude juhtimisel kaheks kompaniiks.[185]

Maa kaitseks Vene rüüsteretkede vastu ja piirivalveks organiseeriti talupoegadest eriline maakaitsevägi, kes endi keskelt juhid valis.[186]

Nagu näeme, kasutas Rootsi kuningas oma sõjaväe täienduseks väga ohtralt kohapealset elementi. H. Sepa kokkuvõtte järgi on Rootsi väkke võetud Eesti- ja Liivimaalt kokku 20 000 meest.[187]

Kuidas esinesid eestlased võitlejatena?

B. Russov annab oma kroonikas tolleaegsetele eestlastele hea atesteeringu. Rootsi valitsuse algusaja, 1576. a. Vene-Rootsi sõjakäigu kirjelduses ütleb ta: "Selsamal ajal [rootslased läksid Padise peale venelasi kimbutama] läksid 50 mittesaksasugu vabadikku öösel salaja linnast välja, kuna keegi linnas sest ei teadnud, ja läksid teist teed ja ei olnud nende hulgas mitte enam kui 16, kel pikad torud [püssid] olid. Vabadikud ei julenud päeval tatarlaste peale minna, sest et nemad liiga nõrgad olid, vaid hoidsid end võsas ja rägas varjul ja panid teraselt tähele, kuhu tatarlased ööseks leeri jäävad. Ja kui nad [tatarlased] Orrendali külas sügava jõe kalda peal, kus neil üks külg sakslaste ja rootslaste eest kaitstud oli, leeri asusid ning magama heitsid ja hobused rohu peale sööma lasksid, siis tungisivad need ennenimetatud mittesaksad öö ajal oma torudega

[180] V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 80.
[181] H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927. a., lhk. 578.
[182] M. Kivialune. Eestimaa 300 a. eest, lhk. 19.
[183] C. O. Nordensvan. Svenska armén aren 1700–1709. – Karolinska Föhrbundets Ärsbok 1916, s. 168/169 ja 174.
[184] H. Sepp. Narva piiramine ja lahing a. 1700, lhk. 105/106.
[185] H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927. a., lhk. 580.
[186] H. Sepp. Sealsamas, lhk. 581.
[187] H. Sepp. Sealsamas, lhk. 584.

nende kallale ja tegid suurt kisa saksa keeli, niipalju kui keegi mõistis... Siis nad said sealt üle 80 hobuse ja kihutasid nendega kohe Tallinna poole ja leppisid sellega, sest suurem hulk neist ei olnud eluajal hobuse omanik olnud."[188]

Siin näeme tõepoolest julgustükki ja ühtlasi kavalust, kuidas see retk teostatakse.

1577. a. Tallinna piiramist ja kaitse korraldamist kirjeldades teab Russov: "Aulik raat ka ühe lipu Harju talupoegi vähese palga eest teenistusse pannud, üle neljasaja, uhked tüdimata mehed, suuremalt osalt harkpüssimehed. Nende talupoegade pealik oli Ivo Schenkenberg, ühe Tallinna müntmeistri poeg, vapper, südikas noormees, kes oma talupojast sõjarahva igasugu käskude ja ametite kaudu Saksa korra ja viisi järele välja oli õpetanud. Ja need talupojad, ühes Saksa ja Rootsi maasulastega ei tunnud midagi armsamat, kui igal päeval ja ööl vaenlasega taplusi pidada, kus nad sagedasti ka võitjaks jäid, mispärast Ivo Schenkenbergi need, kes kadedad olid, Hannibaliks nimetasid ja tema talupoegi hannibalirahvaks. Selle Hannibali ja tema rahva vastu olid venelased iseäranis vaenulikud ja vihased."[189]

Edasi kirjeldab ta hannibalirahva virkust tulekerade kustutamisel ja kriipsutab alla, et nende hoolsus oli võrratu, kui iga tulekera kustutuse eest tasu maksti.[190]

Eestlased võtsid alati kindlusest väljatungimistest osa.[191]

Ka väljaspool kindlust asuvad eestlased võtsid aktiivselt sõjast osa: "Seal lõid ka mitmed viie ja kümne mehe kaupa kokku, enam ehk vähem, ja võtsid mõneks päevaks ja nädalaks moona ühes, läksid kaugele ära, peitsid end ära kitsaste teede paiku, sildade juurde ja rägastikkudesse, kust venelased mööda pidid minema ja varitsesid seal ööd ja päevad venelasi ja võtsid mitu uhket bojaari ja teisi, lihtvenelasi õnneks, lasksid maha ja võtsid vangi ja tegid kõik venelased tervel Eestimaal nii araks, et need majadest kuhugi ei julgenud sõita. Ja kui venelased tarviliste asjade pärast kuhugi just sõitma pidid, siis nad ei tohtinud mitte vana harilikku rada ega väeteed mööda reisida, vaid tegid suure keeru kõrvalisi teesid mööda, ja olid siiski igakord, kui sild ehk põõsas vastu tuli, hirmul, et seal taga ehk Hannibali mehed pikkade torudega maas on ja neid luuravad."[192]

Võib olla et luulelend vähe kroonikeri tiivustas, kuid nähtavasti avaldas siiski eestlasist partisanide tegevus venelaste peale mõju ja Tallinna piiramine katkestati. Seda arvab ka B. Russov.[193] Krooniker väidab oma kirjutuse õigustuseks ja mõisameeste rahustuseks, kes eestlasi nende edus kadestasid, et eestlasist partisanide edu oli tingitud heast maastikutundmisest ja teadetest, mida nad kohalikelt elanikelt said.[194]

---

188 B. Russov. Liivimaa kroonika. II, lhk. 93.
189 B. Russov. Liivimaa kroonika. II, lhk. 99/100.
190 B. Russov. Sealsamas.
191 B. Russov. Sealsamas, lhk. 101,105,107.
192 B. Russov. Sealsamas, lhk. 109/110.
193 B. Russov. Sealsamas, lhk. 145.
194 B. Russov. Sealsamas, lhk. 110.

1579. a. läheb Tallinnast suurem väekoondis (2 lippu Saksa ja Rootsi mõisamehi + 2 lippu jalamehi + Ivo Schenkenbergi Hannibalid) tatarlaste vastu.[195] Kui tatarlased sellest kuulevad, peatuvad nad Rakvere linnas, kus asuvad kaitsele. Rakvere alla jõudnud, teeb väekoondis katset selle vallutamiseks. Rootslaste väejuhatus peab linna vallutamist võimatuks ja pöörab oma väega Tallinna tagasi. Ivo Schenkenberg otsustab oma Hannibalidega üksi Rakvere vallutada. Ta kavatseb tatarlasi provotseerida avalikule võitlusele. Kuid tema vend "Kristoffer ei tahtnud sellega mitte päri olla, sõimas oma venda Ivot ja teisi kõiki argadeks meesteks ja oli oma tölbi vaprusega ühes mõne talupojaga esimene, kes kallale julges minna. Teised, kes seda nägid, läksid temale järele ja käisid tatarlastele üsna vaprasti peale ja ajasid nad kaks korda kuni Rakvere väravateni ja lõid üle viiekümne mehe maha ja venelased ja tatarlased imestasid väga selle väikese hulga suure julguse üle ja ei arvanud muud vähemat kui et neil salavägi põõsastes on."[196] Rakveret ei suudeta võtta ja Hannibalid hävivad meeletus võitluses, kuna 60 meest ühes Ivoga vangi võetakse.

Nendest näidetest selgub meile eestlaste kangelaslik vaim.

Mis sundis Schenkenbergi Hannibale ja teisi partisanisalku sellisele võitlusele? Kas ideelised motiivid viisid eestlasi kangelastegudele või tuleb põhjusi otsida mujalt?

Nagu teame, oli Rootsi juba tol ajal parlamentaarne riik, kus talupojad etendasid väga suurt osa riigivalitsemisel ja elasid võrdlemisi heades tingimustes. See oli eestlastele teada. Rootsi alla sattumisega lootsid eestlased, et Rootsi siis, kui ta Eestimaal juba kanda kinnitanud on, siin samasuguse korra maksma paneb. Sellega on ka seletatav eestlaste kaasaelamine Rootsile: nad lähevad heal meelel värbamiste läbi Rootsi sõjaväkke teenima, teised arendavad väljaspool sõjaväge Rootsi kasuks partisanitegevust. B. Russovi järgi on eestlasist partisanid üksinda Rootsile tagasi võitnud Ida-Eesti osa kuni Peipsini.[197] See ühelt poolt. Minu arvates oli teiseks tõukejõuks, mis eestlasi kangelastegudele viis, esivanemailt päritud impulsiivne sangarlikkus, mis sõjasegaduses karmi korra lõdvenemise tõttu vabaduse sai. Peab ka arvama, et partisanisalkade vabatahtliku tegevuse väljakutsujaks oli sõjaseisukorra tõttu kujunenud olud. Maad laastati alalõpmata, põldu harida venelaste ja eriti tatarlaste hirmutegude tõttu keegi ei saanud. Meie muistendid aina kubisevad koerakoonlaste ja peninukkide hirmutegudest. Eestlane, keda linna kaitsvate müüride taha ei võetud ja sõjaväkke ei värvatud, oli surmale pühendatud, kui ta ise enese eest hoolitsema ei hakanud. Niisiis oli nälg see, mis sundis venelaste moonavoore sildade juures ja võsastikes varitsema.

Peab ka arvama, et esimeste õnnestunud saagisaamistega kasvas isu üha suuremaks ja virgutas järgnevaid retki sooritama. Materiaalne kasu ja hõlbus varanduse kogumise võimalus saatis nii mõnegi mehe retklema. B. Russovgi juhib sellele tähelepanu ja teab, et Ivo Schenkenbergi Hannibalid, siis kui neile tasuti tulekerade (süütekuulide) kahjutuks tegemise eest, üksteise võidu ja suure

[195] B. Russov. Liivimaa kroonika. II, lhk. 134.
[196] B. Russov. Sealsamas, lhk. 135.
[197] B. Russov. Sealsamas, lhk. 146.

innuga oma ülesandeid täitsid.[198] Ta loeb selle inimlikuks, sest *quia spe commodi movemur omne*. 1576. a. tatarlaste 80 hobuse äratoomine oli eeskätt saak. Ka Eesti sulaste üleminek tatarlaste poolele 1579. a. oli tingitud eeskätt saagiahnusest, sest tatarlased korraldasid röövimisi.[199] 1581. a. toonud Eesti salgad, kes omapead, kuid rootslaste teadmisel sooritasid röövkäike kuni Peipsini ja Marienburgini, vähese raha eest Tallinna hulga loomi.[200]

Ka Vabadussõjas puutume kokku nn. soomusevõtmise romantikaga.

Kui Rootsi võim Baltikumi laienes, olid eestlased uue võimu pooldajad ja võtsid rootslaste kasuks lahingutest ennastsalgavalt osa. Rootsi aja lõpujärgul näeme vastupidist – eestlaste võitlusind ja aktiivsus on vaibunud. Millega seda seletada?

Võitlusvõime olenes kõigepealt eestlaste moraalsest seisukorrast. Sotsiaalolud ei olnud palju paranenud. Rootsi valitsuse ettevõetud revisjonid ja mõisate osaline reduktsioon palju asja ei parandanud – talupoeg jäi ikkagi mõisast sõltuma. Mõisnikul kästi piirata ihunuhtluse andmist.[201] Seati sisse vakuraamatud, mis fikseerisid ainult tegeliku seisukorra ja takistasid mõisnikel edaspidi töönorme suurendada. Rootsis pärisorjust ei olnud. Talupoegade priikslaskmist Baltikumis ei olnud kerge läbi viia – ajavaim ei olnud selleks veel küps ja vähemadki katsed leidsid alati mõisnike vastuseismist. Nendega arvestati siiski rohkem kui talupoegadega (eestlastega). Talupoja õiguslik seisukord oli ja jäi raskeks.

Eestlaste ja mõisnike-sakslaste pinevat vahekorda ei läinud ka Rootsi valitsusel korda parandada. Mõisnikud kartsid talupoegade kättetasumisi, mis on näha sellest, et 1595. a. otsustas Tallinna maapäev talupoegade käest kõik relvad ära võtta: kardeti nimelt, et relvadega varustatud talupojad võivad mõisnikele kardetavaks minna.

H. Sepp kirjutab ühes oma uurimuses: "Meeleolu kogu maal ja ka siinses Rootsi sõjaväes enne Põhjasõda oli halb. Järelduseks olid maamiilitsameeste hulgalised lahkumised oma väeosadest ja väejooks."[202]

Meie territooriumil vormitud väeosades olid ohvitseride kohtadel samad mõisnikud, kes kohtlesid oma alluvaid kõrgilt, nagu nad olid harjunud oma mõisates talitama. Sõdurid langesid väiksemate süütegude eest peksu alla, millele lõpuks kuninga kategoorilisel nõudmisel piir pandi.[203]

Mis puutub maamiilitsameeste deserteerimisse, siis minu arvates on see psühholoogiliselt täiesti mõistetav. Talupoeg oli varandusetu ja vaene. Temal ei olnud mingisugust huvi selle võimu püsimise eest võidelda, kes tema õiguslikku seisukorda ei tunnustanud. Maa kaitses nägi ta kõigepealt oma orjastajate ja nende varanduse kaitset, mis ühtlasi tähendas tema orjuse edasikestmist. Kuid see ei olnud siiski üldine nähe. Näiteks Tartu linna piiramisel näitasid miilitsa-

---

198 B. Russov. Liivimaa kroonika. II, 100.
199 B. Russov. Sealsamas, lhk. 138.
200 B. Russov. Sealsamas, lhk. 145/146.
201 M. Kivialune. Eestimaa 300 a. eest, lhk. 15/16.
202 H. Sepp. Rootsi sõjaväe komplekteerimine eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal. – Sõdur 1927, lhk. 584.
203 H. Sepp. Sealsamas, lhk. 492/493.

mehed regulaarväega võrreldes erilist vahvust ja vastupidavust üles, mida kinnitab Tartu komandant ooberst Carl Gustav Skytte omas kirjas Eestimaa kindralkubernerile Axel Julius de la Gardie'le ja teeb viimasele ettepaneku, et maa kaitseks kasutataks rohkem maamiilitsamehi.[204]

Rootsi ajajärgust kokkuvõtet tehes selgub, et Rootsi võimu Baltikumi laienemise alul suhtuvad eestlased uude võimu heatahtlikult, lootes sellelt oma seisukorra parandamist, ja astuvad hulgaliselt Rootsi sõjaväkke ning arendavad vabatahtlikult rootslaste kasuks partisanitegevust.

Sellel ajajärgul on eestlaste võitlusind ja võitlustahe väga suured. Hiljem, nähes, et Rootsi võim ei suuda või ei taha orjastatud talupoegade seisukorda parandada, muudab see neid uue võimu vastu ükskõikseks, aktiivsus kaob. Rootsi ajajärgu lõpul ei näe eestlaste juures enam endist võitlustahet, impulsiivsust, vaid pigemini kalduvust võitlusest kõrvale hoida, deserteerida.

Nagu siit selgub, avaldas eestlane võitluses aktiivsust ainult siis, kui ta sellest kasu nägi või eeldas, et seda võitluse tulemusena saab.

III peatükk

VENE AEG

Üksikud uuendused, mis Rootsi ajal ette võetakse ja eeskätt mõisate reduktsioon, ei meeldi mõisnikele ja nad otsivad abinõusid, kuidas Rootsi võimu alt vabaneda. Nende salasobituste tõukel sõlmitakse Rootsi vastu kolmikliit (Poola, Vene, Taani), mis alustab Rootsiga sõda. Läänemere provintsist oli eeskätt huvitatud Venemaa valitseja Peeter I, kes hakkas siin 1700. a. raiuma akent Euroopasse.

Esimesel sõjaperioodil on Rootsil edu, ent kuna sõda venis pikale ja sõjateater kaugenes baasidest, muutus võiduka väe olukord järjest raskemaks. Peateater nõudis kõik täiendused, mis Rootsist tulid, omale, mille tõttu Läänemere provintsi kaitse järjest nõrgenes. Venelased alustasid tekkinud seisukorda ära kasutades siin uut pealetungi, et ära lõigata Rootsi peaväe kommunikatsioone. 1704. a. langevad Narva ja Tartu; 1710. a. on juba kogu Liivimaa venelaste võimuses. Sõda kestab ja alles 1721. a. sõlmitakse Vene ja Rootsi vaheline rahuleping Uusikaupungis, mille järgi omandab Vene riik Eestimaa.[205]

Sellest lühikesest sündmuste ülevaatest näeme, et Eesti allutatakse *de facto* Vene võimule 1710. a., mis 1721. a. Uusikaupungi rahulepinguga sanktsioneeritakse.

Venemaal komplekteeriti kuni Peeter I troonile astumiseni ja tema valitsusaja esimesil aastail sõjaväge palgaliste, vabatahtlikkude kogumise, sunnikorra, maamiilitsa, kodanike omakaitse, seisuste (aadlikkude) sõjaväe ja teiste süsteemide alusel. Sama kirju oli ka sõjaväe organisatsioon. Meie näeme seal:

1) Moskva laskuripolke;
2) välisriikide korra järgi korraldatud sõduripolke;
3) odakandjaid, reitereid, traguneid;

---

[204] Endise Tallinna Rootsi kindralkuberneri arhiivist leitud kiri.
[205] V. Reiman. Eesti ajalugu, lhk. 97–106.

4) asundite ratsaväge, mis koosnes aadlikest;
5) linnade laskureid, maamiilitsat, kasakaid ja muid.[206]

Sellise kirju koosseisuga sõjaväe abil oli Peeter I-l raske oma ajaloolist ülesannet täita. Narva katastroof annab esimese õpise. Peeter asub sõjaväge ümber korraldama ja 1705. a. paneb maksma üldise rekruteerimise korra, mis toob tema sõjaväe ridadesse iga 20 talu pealt ühe noormehe. Hiljem kõigub see arv 20–113 vahel vastavalt sellele, kui palju on vaja uusi mehi juurde võtta.[207] Teenistus on eluaegne. Sellise rekruteerimise korra juures tuleb ette kuritarvitusi ja nende ärahoidmiseks hakatakse 1724. a. nekruteid võtma määratud arvu hingede pealt. Hingede arv, mille pealt mehi võetakse, kõigub 98–500 vahel.[208] 1776. a. alates määratakse kindel hingede arv (see on teatavas mõttes rajoniseerimine), mille pealt mehi võetakse. 1776.–1831. a. on see arv 500, mille pealt võetakse 1–10 meest aastas vastavalt riigi vajadusele. 1812. a. tõuseb võetud meeste arv isegi 20 meheni.[209] Teenistus vältab 20–25 a.

1831.–1874. a. tõstetakse hingede arv 1000-le, mille pealt võetakse 4–12 meest.[210] Teenistus vältab kuni 15 a.

1874. a. pääseb maksvusele üleüldine sõjaväeteenistuse sundus ja rekruteerimise asemel hakatakse võtma nn. noori (liisupoisid, novobranetsid). Ühtlasi lüheneb tegevteenistus 6–7 aastani (tagavaras on 3–9 meest vastavalt väeliigile).[211] 1881. a. lühendatakse tegevteenistuse aega 4–6 aastani (tagavaras 9–11 meest),[212] mis hiljem veelgi lüheneb.

Rekruteeritud meeste vanus kõigub 15–37 a. vahel, vanusenormi on sageli muudetud. Noorte võtmisel määratakse kutsealuste meeste vanuseks 20 a. (vabatahtlikel 17 a.).

Peale rekruteerimise ja noorte võtmise süsteemi oli Venes nendega rööbiti ka teisi mooduseid sõjaväe komplekteerimiseks, nagu nn. kantonistide korpuse, Araktsejevi asundite sõjaväe süsteem jm. Need süsteemid eestlasi ei puudutanud.

Eestlaste teenistuse kohta Vene sõjaväes saame andmeid Vene peastaabi koostatud koguteosest "Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902". Seal esitatud andmed on küll katkendlikud, kuid teatava pildi need siiski annavad (tabelid nr. l ja 2).

Üksikasjalikke andmeid leidub 1783. a. alates. Eelneva aja kohta otseseid arvusid ei leidu, kuid peab arvama, et ka enne 1783. a. teenis eestlasi Vene väes ja Eesti andis samasuguses normis mehi nagu emamaa ise.[213] Prof. V. Kljut-

---

[206] Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 1–24.
[207] Sealsamas, lhk. 24–79.
[208] Sealsamas, lhk. 81–120.
[209] Sealsamas, tabel lhk. 150–151; II osa. I raamat. II jagu, tabel lhk. 175.
[210] Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast II. Kniga I. Otdel II, s. 33–43, 175 (tabel); III osa. I raamat. II jagu, tabel lhk. 131.
[211] Sealsamas. III osa. I raamat. II jagu, lhk. 95–101.
[212] Sealsamas. I osa. I raamat. I jagu, lhk. 231.
[213] Stoletje Vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I. Sellele teosele on lisatud määrus, kust selgub, et 1761. a. vabastati Tallinna töölised ja nende pojad rekruteerimisest (lhk. 99). Järelikult teisi võeti.

ševski teab, et juba Peeter I aegu võetud eestlasi (ka teisi Baltikumi rahvaid) Vene kaardiväe Izmailovski polku teenima ja loeb seda "alatuks väljakutseks Vene natsionaalsusele"[214]. Nähtavasti olid Baltikumi rahvad sõjaliselt tublimad ja ustavamad ja nende abil püüdis Peeter I maksmapandud korda kindlustada. Tabel nr. 2 näitab selleaegset koormatist.

Üldise sundteenistuse kohustuse maksmapanemisega hakati eestlasi võtma sõjaväeteenistusse 1200–2200 meest aastas, mis andis ligikaudu 1% Vene sõjaväkke võetud meeste üldarvust ja koormas eestlasi 0,2% ulatuses (tabel nr. 3).

Mis puutub eestlasse kui võitlejasse Vene sõjaväes, siis selle kohta otseseid andmeid ei leidu ja ajajärgu iseloomustamiseks peab kasutama kaudseid andmeid. Kõigepealt olenevad sõduri võitlusvõime ja -tahe:

1) võitleja moraalsest seisukohast,
2) teda ümbritsevast õiguslikust korrast,
3) sotsiaaloludest ja
4) nendest ideelistest alustest, mille eest võideldakse.

Et mõista eestlast sõdurina Vene sõjaväes, peame lühidalt vaatama neid aluseid, mis on eelduseks sõduri võitlustahte kujunemisel.

Eestlase õiguslik seisukord ja sotsiaalolud hakkasid Vene alla sattudes halvenema.

Mõisnikud saavad täieliku voli talupoegi-eestlasi rõhuda[215] ja kauplevad veel välja erilisi õigusi oma huvide rahuldamiseks. Talupoeg on äärmisse vaesusse surutud; temal ei olnud absoluutselt mingit õiguslikku kaitset rõhuja mõisniku vastu.[216] Talupoegi vahetati koerte vastu, müüdi. On isegi teada, et meie talupoegi karja kaupa Katariina II ajal Venemaale soldatiks müüdi.[217]

Talurahva vabastamise seadused (Eestimaa 1816 ja Liivimaa 1819), mis Aleksander I poolt antakse, ei paranda tegelikku olukorda, vaid see halveneb veelgi. Talupoeg saab küll priiks, kuid ta omandab linnupriiuse, nagu ajaloolased tabavalt tolle aja olusid iseloomustavad. Maa, see, mille eest eestlane nii palju võidelnud on ja mida ta väga armastab, jääb mõisniku omanduseks.

Maanälja ja kuulduste tõttu, et riigivõim soovib eestlaste olukorda kergendada, tõusevad eestlaste keskel mitmed rahutused. Eriti võtavad need rahutused hoogu XIX sajandi esimesel poolel ja on meie ajaloos tuntud Pühajärve ja Mahtra sõja nime all. Paljud meie ajaloolased tahavad baltlaste uurimuste mõjutusel nende, eriti Pühajärve sõja põhjusi otsida usulisis küsimusis, kuid H. Kruus näitab oma doktori väitekirjas veenvalt, et see seisukoht on vale, sest "olulisem tegur käärimise kandepinnas oli talurahva raske aineline ja õiguslik seisukord"[218] ja nälg oma maalapikese järele: "Se rahvas on ni majas maa peale, et se nende meelt kui tuimaks teeb."[219]

---

214 Prof. V. Kljutševski. Kurss russkoi histori. Tšast IV, s. 381.
215 H. Kruus. Eesti ajalooline lugemik II. Mõisnike kapitulatsioonitingimused, lhk. 150–153.
216 N. Köstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 5–8.
217 Der Ehste und sein Herr. Berlin,1861, S. 13–15.
218 H. Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, lhk. 87.
219 H. Kruus. Sealsamas, lhk. 240.

Käärimised likvideeriti karmilt Vene tääkide abil.[220] Eestlane hakkas Vene sõduris mõisniku tuge nägema. Metsik peks, mida sõjaväge oli kohtuotsusega kohustatud täitma, tegi Vene sõduri eestlase silmis vastikuks. Selle ridadesse teenima minek tähendas eestlasele kõigepealt loobumist oma õigustest, võitlemist oma ja teiste eestlaste huvide vastu, mõisniku, oma ajaloolise vastase kaitsmist j.n.e.

Vene sõjaväkke rekruteeritud eestlane ei leidnud õieti ühtegi soodustust, ühtegi ülendavat momenti, mis tema

moraali

ja hingelist seisukorda oleks kergendanud.

Vene riigi seaduste põhjal määrati sõjaväeteenistusse igasugused kurjategijad,[221] et sellega hoida neid edaspidistest eksimistest ja teiste peale mõju avaldada. Pühajärve sõjas määrati suurematele süüdlastele karistuseks "et neid ütskõrd läbbi Lippu lastas 500 mehhe möda, sääl kohhal, kus nemma vastapannemissega kurja tennu, ja neid siis Nekrutist ära anda omma valla eest, ehk kui nemma väeteenistusse ei peaks kõlbama, neid Sibberi ehk tühjale male ärra sata"[222].

Rekruteerimise ajajärgul anti igal aastal teada, kui palju mehi mingi maakond peab andma. Maakondadest nõutud meeste (hingede) arvu jagasid mõisnikud valdade, külade ja mõisate peale ära. Mõisnikud määrasid oma meestest need, kellest lahti taheti saada.[223]

Maakondade komissaride juures olid vastuvõtjateks ohvitserid.[224] Vastuvõetutel aeti pead paljaks nagu vangidel ja tehti vasaku käe labale pöidla kõrgusele tulise nõela pistetega rist, mille järel hõõruti tekkinud augukestesse püssirohuteri.[225] Selliste abinõudega püüti väejooksule – mis Vene väes suur oli – tõkestusi teha. [226]

Pea paljaksajamise komme on püsinud viimase ajani ja on jätnud eestlase hingeelusse eriti sügavaid jälgi (vangid). Meie sõdur kardab ja häbeneb pügatud pead veel praegugi.

Pea paljaksajamise ja risti tegemisega asetati nekrutid kurjategijatega ühele astmele (igaüks võis neid kinni võtta). Kurjategijate teenistusse võtmise sundus ja ka see, et nii vallad kui ka mõisad tahtsid soovimata elemendist lahti saada, lasi tekkida arvamuse, et kõik, keda sõjaväeteenistusse võeti, olid kurjategijad.

Selline üldine suhtumine rahva seas laastas nekruti moraali täielikult.

---

[220] J. Reinthal. Mahtra sõda, lhk. 69–85; Hans Kruus. Pühajärve sõda 1841. a., lhk. 34–41.

[221] Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Prohozdeenie službõ po vojennomu veedomstvu. Kniga I. Otdel II, s. 25–30.

[222] H. Kruus. Pühajärve sõda 1841. a., lhk. 34.

[223] Siin tuleb ette ka mõisnike kuritarvitusi kehtivate seaduste vastu. Seda näitab selgelt salanõunik Sieversi raport Riia kubernerile, kus kaevatakse, et mõisnikud olid 1812. a. määranud sõjaväeteenistusse 50–60-aastasi väiksekasvulisi ja kiduraid "taate" ja andnud kõlbmatuid 15–20 a. vanuseid hobuseid (Sbornik Imperatorskovo russkovo historitšeskovo obštšestvo. Tom 133, s. 264–267).

[224] Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 89.

[225] Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Tšast II. Kniga I. Otdel II, s. 37–38.

[226] Sealsamas, lhk. 37–38.

Ideelisi
aluseid, mille eest innukalt võitlusse astutakse, meie ei leia. Näib, nagu läinuks osa eestlasi alul maailmasõtta vaimustusega: leidus hulk vabatahtlikke. Kui neid põhjuseid lähemalt vaadelda, siis näeme, et propageerivate üleskutsetega, kus kutsuti võitlusele sakslaste vastu, loodi teatav momendimeeleolu. Eestlaste esialgne vaimustus on psühholoogiliselt mõistetav – riigisakslase löömisega loodeti lüüa ka baltisakslast, oma ajaloolist vaenlast.

Eestlaste minek teenistusse võõra rahva sekka (tabel nr. 1) ja kodumaalt kaugele oli alati traagiline. Nekrutite ja noorte meeleolu peegeldus väga selgelt dr. Jakob Hurda kogutud lauludes.[227]
Kodumaalt ei taheta lahkuda – ennem joostakse metsa.

"Ligi jõuab liisu aega
Ligi liisu võttemine
Siis on metsas meie mehed
Padrikus poisid paremad."

Võõra rahva seas teenimist kujutati ääretult raskena.

"Ära pean mina minema,
Siita maalta sinna maale,
Kus ka kivid ei kõnele,
Paed ei hellad pakatagi,
Kivid ei mõista meie kieltä
Paed meie palve'ida" (nr. 433).

Sageli kahetsetakse isegi oma sündimist.

"Emakene, memmekene!
Miks sa minda kasvatasid,
Eks võind pista põõsasse,
Lasta linalaukasse.
Ennem kui saatsid soldatisse" (nr. 436).

Kindlam abinõu oli kodumaalt võõrsile põgenemine. H. Sepp toob andmeid saarlaste põgenemisest Rootsi.[228] Põgeneti tavalistel kaluripaatidel (6 mehe paadid) ja hulgaliselt. Põgenemise peamine põhjus – kõrvalehoidmine sõjaväeteenistusest.

Teenistusolud olid Vene väes rasked. Teenistus, nagu eespool nägime, oli äärmiselt pikk.

Igapäevane monotoonne, tüütuseni korduv õppus muutis sõdurid tuimaks, tegi neist puised automaadid; sõda oli neile vahelduseks. Svetšin teab, et sõdurid otse ootasid sõda, et pääseda rahuaegsest sunnitööst („Evolutsija vojennovo iskusstvo"). Teenistusse mineku tahtmist ei olnud ka venelasil endil. Seda

[227] Dr. J. Hurt. Vana kannel. II, lhk. 300–317.
[228] H. Sepp. Andmed põgenemise kohta Rootsi. – Ajalooline ajakiri 1926. a., lhk. 101–110.

näitavad väga selgelt rekruteeritud põgenikkude arvud, millistest otse kubiseb peastaabi väljaantud teos "Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902". Põgenike arv mõnes komandos ületas 80%.[229]

Kuigi üleüldise sõjaväe sundteenistuse maksmapanekuga teenistusolud paranevad (teenistuse aeg lüheneb, eestlasi määratakse ka Euroopa-Venemaale – peamiselt Poolamaale – teenistusse j.n.e.), püsib siiski aja jooksul juurdunud eitav suhtumine. Aktiivne kõrvalehoidmine põgenemise näol võtab nüüd passiivse vastupanu ilme – simuleeritakse haigusi. Sageli tehakse seda nii osavasti, et sellel on tulemusi ja mees saab vabaks. Haiguste liigid grupeeruvad valdade ja kihelkondade järgi: kui mõnel õnnestus teatud haigusega vabaneda, siis püüdsid seda tüüpi haigust kui kõige mõjuvamat kasutada ka teised ümbruskonna mehed.[230]

Selliseid võtteid ei kasutatud küll üleüldiselt, kuid siiski niivõrd sageli, et arstid selles suhtes eestlast juba tundsid. Palju kannatasid tõsiselt haiged eestlased: arstid lihtsalt ei uskunud nende viga ja tunnistasid nad terveteks.

Simulante oli kahesuguseid: ühed proovisid ja kui nägid, et simuleerimine ei aita, siis hakkasid korralikult teenima ja olid väga lugupeetud, kuid teine osa ei jätnud juba põhimõtte pärast oma jonni – "ennem suren, kuid teenima ei hakka!" Isiklikult mäletan, et minu naabruses lõpetasid kahe suure talu perepojad eluga arved rahuajal Vene sõjaväeteenistuses. Põhjuseks oli simuleerimine.

Paljud võeti haiguste simuleerimise eest kohtulikule vastutusele. Major O. Kurvitsa andmetel süüdistati Brest-Litovski kindluse ajutises sõjaväekohtus (*vremennõi vojennõi sud*), kus ta tõlgiks oli, 10 eestlast endale kuritahtlikus haiguse tekitamises. Neist 9 mõisteti õigeks, kuna nende süüd ei saadud tõestada. Arst, kes oli peatunnistaja, ainult oletas simuleerimist. Sellist tunnistust

---

229 Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902. Glavnõi štab. Tšast I. Kniga I. Otdel I, s. 65.

230 Simuleeritavatest haigustest kõige sagedamad olid:

a) pahaloomulised haavad – neid oli iseenesest väga kerge tekitada.

Major Oskar Kurvits teab, et üks arst tahtnud eestlast tabada endale pahaloomulise haava tekitamisel. Arst lasknud valmistada traatvõre, millesse jalg seatud, võre pitseeritud ja jalg tõmmatud teatava kõrguse peale üles. Meest peetud kõva kontrolli all. Kahe nädala pärast mindud suure komisjoniga võidurõõmsalt jala seisukorda vaatama – see olnud aga veel halvem. Mees hoidnud nimelt vaskraha suus ja see polevat lasknud haaval kinni kasvada;

b) südamekloppimine – joodi tubakavett, musta kohvi, suitsetati siidi;

d) langetõbi – simuleeriti siis, kui arsti läheduses ei olnud;

e) hullumeelsus ja nõdramõistuslikkus – eriti harrastatav oli viimane;

g) vigastuse simuleerimine – lonkamine, selja kõveraks kiskumine j.n.e.;

h) verevaesus – kunstlikult tekitatud;

i) paistetused – Viru ja Paide meeste lemmikhaigus: pritsiti naha alla masinaõli, mida siis laiali hõõruti;

k) silmade haigus (rähm ja mädajooks).

Nüüd simuleerida petserlased, kuid oskamatult.

Sageli avaldatakse humoristlikkude mõttevilksatuste abil tõepärleid. Siinkohal võib ära tuua ühe anekdooti, kus psühholoogilise vaatlemisvõimega ja olusid tundev naljahammas rahvaste erinevused kokku võtab.

Noored saabuvad väeossa. Väikevenelane ("hoholl") pärib laia häälega: "Kus on õppekompanii?" Juut ja sakslane kui kavalamad teevad ääri-veeri juttu muusikast ja hangivad teateid muusikakomando kohta. Eestlane, näiliselt nukras tujus, soovib esimeseks teada saada, kus peaks asuma ambulants.

ei lugenud kohus piisavalt kaalukaks. Üks mees mõisteti süüdi – tema käest leiti haigust tekitav vahend.

Kuigi eestlastel "haigete meeste" kuulsus oli, peeti neist siiski lugu. Brest-Litovski kindluse väes lasi manöövrite ajal lätlane Osolins ühe ohvitseri maha, mille järel kõik lätlased kui mitteustav element kindlusest minema saadeti. Ühtlasi tehti ka järelepärimisi kindluses olevate eestlaste riigiustavuse kohta (umbes 500 meest). Vene ülemuste ühemeelne otsus oli, et eestlased olla täiesti riigiustavad ja head sõdurid.[231]

Väeosades olid ametimeeste kohad sageli täidetud eestlaste kui tublimate töölistega. Eestlased ei olnud ametisse määramisel spetsialistid, kuid kohale määratud, õppisid nad ameti mitu korda kiiremalt ära kui venelased, mis oli tingitud peamiselt sellest, et eestlase iseloomule vastas rohkem omaette töötamine kui riviõppused. Arvatavasti oli üheks põhjuseks, miks eestlasi rivitute kohtade peale määrati, nende puudulik keeleoskus, mis rivi- ja välja-teenistuses suuri takistusi tegi. Meil täidetakse rivitute ametikohad töö-kompaniides praegugi pigem Petseri venelastega, kes sellistel kohtadel väga hoolsad ja korralikud on.

Majanduslikkudele kohtadele määramine oli eestlastele vägagi vastuvõetav. Hiljem hoolitsevad nad juba ise selle eest, et riviteenistusest pääseks. Eriti tuleb see ilmsiks maailmasõja ajal. Mõningais väeosis on terved töökompaniid täidetud eestlastega. Näiteks teatab J. Lüüde Tartu Eesti Maleva Büroole kirjutatud kirjas, kus avaldab soovi Eesti polku üle tulla, et Krasnoselski polgus on 100 eestlast, "aga need on kõik enamasti tööroodu mehed ja kirjutajad"[232].

Majanduslikkudel kohtadel teenimine arendas eestlasis kõrvalehoidmist sõjamehe otsesest kohustusest – lahingust. Eestlase ideaal ei olnud end ohverdada suure Venemaa huvide eest võitlemisel ja sellest seisukohast on eestlaste kõrvalehoid rivikohtadest mõistetav, kuid sõduri vaimuomaduste, eriti lahinguvõime kasvatamise peale mõjusid need asjaolud negatiivselt.

R. Roht väljendab oma sõjamälestusis[233] eesti haritlase seisukohta sõja-väeteenistuse suhtes Vene väes ja leiab, et eestlasel ei olnud ideelist alust sõjaväljale minekuks ja kõrvalehoid oli oma rahva säilimise huvides õigustatud. Seda seisukohta jagas ka suurem osa eesti seltskonnast, kes ei pidanud soovitavaks tööjõulisemate meeste koondamist rahvuslikkudesse väeosadesse, arvestades Läti küttide kurba saatust. Alles 1917. a., kui lagunevad Vene väeosad Eestimaale kardetavaks said, lõi Eesti polkude asutamise mõte läbi ja algas eestlaste koondamine kodumaale.

Teenistusse võetud eestlasi, nagu teisigi vähemusrahvaid, paisati rahvusliku vaimu tärkamise ärahoidmiseks ja venestamise soodustamiseks kindlates proportsioonides venelaste hulka laiali ja saadeti Eesti piiridest välja.[234] Eestlaste kui rahvuse rõhumine läks sõja ajal aina suuremaks. Eestlastel keelati ära eestikeelsete kirjade kirjutamine (arvatavasti oli tsenseerimine tihe). Odessas

---

[231] Andmed on saadud major Oskar Kurvitsalt, kes jälgis tol ajal vanema kirjutajana isiklikult kogu kirjavahetust.

[232] Tartu Eesti Maleva Büroo kirjakogu. Toimik VI, lhk. 11.

[233] R. Roht. Sõjasõit. Mälestusi maailmasõjast, lhk. 113, 114, 141, 144, 356, 357 ja mujal.

[234] Major O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918. 1. Eesti polk. I, lhk. 9–10.

käskis üks rügemendiülem neli eestlast enne liinile minekut maha lasta ettekäändel, et nad sakslaste poole üle tahtnud minna.[235]

Nende asjaolude tõttu ei võinud eestlasis kasvada sümpaatiat Vene vastu. Nimetatud abinõud ei andnud soovitud tulemusi. Mida rohkem eestlasi killustati, mida umbkeelsemate venelaste hulka neid teenima saadeti ja mida rohkem neid rõhuti, seda suuremaks kasvas igatsus kodumaa järele ja oma rahvusest lugupidamine. Seda tõestavad eestlaste omavaheline kokkuhoid ja solidaarsus võõrsil olles, seda kinnitavad ka Tartu Eesti Maleva Büroole saadetud kirjad, kus esimesteks põhjusteks Eesti polkudesse ületulekuks tuuakse soove kodumaal oma rahva hulgas teenida, et isamaale raskeil päevil kasulik olla.[236]

Sõduri kasvatus Vene väes tugines distsipliinile,[237] mis baseerus praktikas omakorda põhimõttel "kellel võim, sellel õigus". Sellised distsipliinipõhimõtted ei olnud vastuvõetavad eestlase hingelaadile. Isegi sõna "distsipliin" kujunes hirmuäratavaks ja vastikuks; distsipliinist kui inimese hingeomadusi kasvatavast ja arendavast tegurist polnud juttugi.[238]

Kuid need eestlased, kes paratamatuse sunnil sõjaliinile läksid, võitlesid esimeses sõjatuhinas vahvalt. Nii näiteks polgud, mida Tallinnas eestlastega täiendati, olid paremaid polke Samsonovi armees. Dvinski polgu pataljon, kes Austria rindele läks, ei tundnud hirmu – "uudishimu tulevaste juhtumiste peale sunnib ennast unustama"[239] ja ikka edasi tormama "nagu vesi, mis paisust pääseb"[240]. Külm veri ja vahvus igal sammul saatsid seda pataljoni.[241] On teada juhtumeid, kus sakslaste ja austerlaste pealetungi kartusel venelased kaevikutest ära jooksid, kuna mõned eestlased sinna maha jäid ja rahulikult vastase rünnakukatsed tagasi lõid. Kuid on palju ka juhtumeid, kus eestlased rünnaku ajal võsastikku ja granaadiaukudesse maha jäid.

Kui venelased revolutsiooni saabumise ajal igasuguse distsipliinitunde kaotasid, siis eestlased esinesid veel korraliku väeosana. 1917. a. 26. märtsi manifestatsioon jättis oma korra ja distsiplineeritud olekuga sügava mulje, eriti Vene vanemate sõjaväelastele. Eesti rahvuslikkude väeosade loomisel tekkis Tallinna kindluse valitsusel mõte komplekteerida kindlust eestlastega ja saata korralagedusele andunud venelased sealt välja.[242] Nüüd osati eestlast hinnata.

---

[235] Eesti Sõjamees 1917. a. nr. 14.

[236] Tartu Eesti Maleva Büroo kirjakogu. Toimik VI.

[237] Vene Kindralstaabi Akadeemia ülem kindral Suhhozanet oli arvamisel, et "teadmisteta võib võita, kuid distsipliinita ei kunagi". Sellel põhimõttel rajanes XIX sajandi teisel poolel kindralstaabi ohvitseride ettevalmistus (Svetšin).

[238] Seda näitab ilmekalt revolutsiooni aeg, kus venelastel läks *furaška* kohe sirmiga kõrva peale, vöörihmad riputati kaela, kraehaagid jäeti lahti j.n.e., sest oli *svoboda* ja ülemus ei võinud distsipliini abil enam korralikkusele sundida.

[239] R. K. Georgi risti kavaler. Rahvaste võitluses. Eesti soldati sõjakirjeldus, lhk. 9.

[240] Sealsamas, lhk. 15.

[241] Sealsamas, lhk. 16–21.

[242] Major O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918. 1. Eesti polk. I, lhk. 59–64.

Vene revolutsioon ja selle mõju sõjaväes

Vene sõjaväe lagunemisele pani aluse kurikuulus käsk (*prikaz*) nr. 1. See ei hävitanud mitte ainult distsipliini, vaid muutis sõdurid sõnakuulmatuks karjaks. Venelase eriline arusaamine vabadusest ja enamlaste kavakindel õõnestustöö sõjaväelise korra hävitamiseks viisid lõpuks sõjaväe täielikku banditismi.

Eestlased, olles Vene väes, olid olude tõttu sunnitud kõike kaasa tegema. Ei pääsenud ka uuesti vormitud rahvusväeosad selle laastavast mõjust. Mehed olid tüdinenud pikaajalisest sõjast ja viletsast kasarmuelust ning ootasid igatsusega koju pääsemist.

Selles meeleolus pidi enamlaste propaganda vilja kandma ja ka Eesti rahvusväeosades – ühes rohkem, teises vähem – pääses Venest päritud ja oma enamlaste-agitaatorite süvendatud korralagedus mõjule. Tulevad esile konfliktid sõdurite ja ohvitseride vahel, kes sõdurite seas korda püüavad hoida, mis aga viimastele ei meeldi. Osalt ohvitseride passiivsuse, osalt eriliste olude tõttu Tartu tagavarapataljonis võtab korralagedus eriti terava kuju. Näiteks kui pataljoniülem tahab enamluse pesa, 6. põhiroodu laiali saata, siis tuleb kogu pataljon komissaride ja enamlaste eestvõttel üldiseks koosolekuks kokku, et sellist tegevust revolutsioonivastaseks tunnistada ja selle täideviimist takistada. Nõutakse pataljoniülema tagandamist[243] ja hiljem ülemuste painutamist komissaride võimu alla.[244]

Tartu tagavarapataljonis oli korralagedus kõige suurem, nagu kindral Soots alla kriipsutab,[245] kuid ka teised ei jäänud maha, välja arvatud vahest 1. polk.

Peab ühtlasi alla kriipsutama, et rahvusväeosades ei läinud korralagedus kunagi nii suureks kui venelaste seas. Järjekindel ohvitseride, seltskonnategelaste ja üliõpilaste selgitustöö pani sellele teatud piirid.

Peab ütlema, et rahvuslikud huvid olid need, mis Eesti sõdureid revolutsioonilises tormitsemises pidurdasid. Kuigi suurem osa sõdurkonnast rahvusküsimuses õigel ideoloogilisel alusel ei seisnud, olid siiski oma rahvas, oma võim, oma keel küllalt mõjuvad faktorid, mis põhiosa järele mõtlema panid ja enamluse rüpest ära kiskusid.

Enamluse mõju oli kõige kergem paralüseerida rahvusliku propaganda abil. Ka Tartu tagavarapataljoni, selle kõige korralagedama väeosa ideaaliks ei olnud internatsionaalne kommunism, vaid Eesti omariiklus selle etnograafilistes piirides. Viimast tõestab see, et nimetatud pataljon läks 21. nov. 1917. a. täies koosseisus (välja arvatud kommunistid ja 6. rood) pataljoniülemaga eesotsas protestimeeleavaldusele Tartus võimu enda kätte kiskunud võõra võimu vastu, kusjuures meeleavalduse hüüdlauseks oli "Eesti Maanõukogu kui seadusepärane rahva ja maa esindus Eestis olgu ainsaks võimukandjaks Eestimaal kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni"[246].

---

[243] E. Meos. Eesti tagavara pataljon 1917–1918, lhk. 19/20.
[244] E. Meos. Sealsamas, lhk. 22.
[245] Kindral J. Sootsi. Iseseisvuse manifesti kuulutamise päevilt. – Kümme esimest aastat 1918–1928, lhk. 19/20.
[246] E. Meos. Eesti tagavara pataljon 1917–1918, lhk. 43.

Kokkuvõttes peab konstateerima, et Vene aeg sõjalises kasvatuses ja eestlaste sõjaliste omaduste väljaarendamises midagi ei andnud. See ajajärk mõjus negatiivselt, arendades eestlasis püüdu sõjaväeteenistusest ja sõjamehe otsestest kohustest kõrvale hoida.

Kokkuvõte

Ajajärku lühidalt jälginud, näeme, et muistse eestlase kangelasmeel ja võitlustahe järjest langevad. Kui veel ordu ajal puhkevad mitmed võitlused kaotatud iseseisvuse tagasivõitmiseks, siis järgnevatel ajajärkudel näib, nagu oleks muistne iseseisvus hoopis ununenud. Võideldakse teiste peremeeste käsilastena hästi või halvasti vastavalt sellele, kuidas arvatakse oma sotsiaalseid huvisid parandada võivat (Rootsi aeg). Pikk ajajärk on eestlaste kui võitlejate endiseid positiivseid omadusi (võitlustahe, kangelasmeel j.n.e.) järjest vähendanud ja arendanud negatiivseid (kõrvalehoidmine, kohusetunde puudus). Vene revolutsioon demoraliseerib rahvast ja muserdab võitleja moraali. Selle pärandiga läheb eestlane Vabadussõtta.

Kui selle ajajärgu eestlase kui võitleja väärtust kõverjoonega iseloomustada, siis püsiks see joon kuni 1343. a. väikeste võngetega iseseisvuse lõpujärgu tasemel. Sellest ajast hakkab see järjekindlalt langema, jõudes Vabadussõja aluks negatiivsele poolusele.

3. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJAS JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

I peatükk

VABADUSSÕJA-EELNE ÜHISKONDLIK MEELEOLU

Eesti rahva enesemääramise ajaloost on 700-aastane ajajärk vägivaldselt välja kistud. See pikk ajajärk on teiste ja mitte ta enese määrata olnud. Selle 700 a. jooksul on eesti rahva vaba tahte üle laotatud must nõialinik, nagu seda näitab sümboolselt ka must vööt meie rahvuslipul.

Aastasadade jooksul majanduslikult, kultuuriliselt ja vaimselt rõhutud ning alistuma harjutatud, ei ihaldanud eestlane niivõrd poliitilist iseseisvust, kui soovis võimalusi oma majandusliku seisukorra parandamiseks. Kui eesti rahvas aastasadade järel uuesti ärkas, siis tõusis ta nagu nõiaunest. Ta tundis ennast nagu tõusiku olevat – ilma minevikuta, pärimusteta. Kui ta ärkamise vaimustuses iseseisvusest unistas, kainestas teda kriitiline vaim peagi ja eestlane püüdis ulatada kätt oma endisele valitsejale vabaleppeliseks koostööks. Poliitiline vabadusjanu oli ainult jõuetu instinkt, mis muistse iseseisvusaja hämarast teadvusest ärksamate hinges pesitses.

Olnud ajaloo karmi saatuse tõttu võõrale võimule kaua alistuma sunnitud, ei lootnud eestlane ka siis, avaramate võimaluste saabumisel ise oma vabadust tagasi võita. Ettekujutus Vene riigi võimsusest ja suurusest manas meie kainemate ja tagasihoidlikumate poliitikameeste mõtteilmas esile lootuse, et sealt pidi meie edaspidine kaitsja tulema. See vaade on ajaloolise traditsiooniga.[247] Okupatsiooni ajal oli mõisnikkude tihedate sidemete loomine Saksamaaga hoiatuseks, mis äratas paljudes kartuse meie iseseisvuse suhtes ja takistas Vene riigist lõplikult lahti löömast, et mitte sattuda uuesti Saksa okupatsiooni alla.

Juba XIX sajandi rahutuste ajal nähti oma jõuetust sotsiaalses võitluses mõisnike vastu. Talupojad otsisid endale tuge väljastpoolt, nagu seda näitab selgelt H. Kruus oma uurimuses.[248] Toe otsimine oli nende instinktiivne vajadus, selleks et tulla toime rõhuvas kaasajas. Selleks toeks sobis olemasolevate poliitiliste tegurite hulgast ainult Vene riigivõim, personifitseeritud keisris endas.

Seda seisukohta esindasid paljud meie ärkamisaja tegelased. On vaja ainult meelde tuletada Maltsveti rahutuste puhul Jannseni ajalehes avaldatud kirjutisi, kus Ado Grenzstein kirjutab poliitilises orjameelsuses: "Ilmuks mul ingel unes ja kannaks paremas käes meie rahva praegust riiklikku seisukorda [Suur Vene], pahemas käes kõiki teisi valitsuse vormisid, ma suudleksin ta paremat kätt ja paluksin Jumalat, et ta seda ingli kätt põlvest põlve meie pää kohal hoiaks." Ja

---

[247] Jaan Kärner. Ärkamiseaegne eesti ühiskond. Tartu, 1924.

[248] H. Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, lhk. 45, 110, 404 ja mujal.

edasi: "Meie rahval on oma põlise raudvara kõrval ka jäädav kuldvara, ja see on tema Keiser. Nii kaua ja nii palju kui Tema meid kaitseb, oleme kaitstud."[249]

Seda vaadet on ka meie hilisemad riigitegelased pooldanud ja rahvasse süvendanud ning Vene riigivõimu kohapealsed esindajad propageerinud. Huvitav on siin ära märkida seda, et veel Maapäev vaidles selle üle, kas Eesti peab föderatiivses Venes moodustama ühe või kaks administratiivpiirkonda.[250] Tartlased J. Tõnissoniga eesotsas seisid kindlalt Eesti ühinemise vastu.

Nähti, et Vene riik, kelle peale oli lootusi pandud, sipleb sisemais raskusis ja seisab paratamatu lagunemise ees, mis ka eestlasi võib katastroofini viia. Alles siis hakkasid optimistlikumad noorukid propageerima mõtet, et on tulnud aeg ise oma saatust määrama asuda. Ärksamad ja julgemad võtavad selle seisukoha omaks, kuid suur enamik rahvast kahtleb selle võimalikkuses. Ettekujutus Vene riigi suurusest tumestab usu nimetatud idee teostatavusse isegi paljude omavalitsuse tegelaste ja tolleaegsete riigimeeste jaoks. Tartu maakonna valitsuse esimees (Jans) avaldab isegi veel siis, kui juba liisk oli heidetud ja selle idee realiseerimisele oli asutud, kahtlust, "kas nad Tallinnas hulluks on läinud – tahavad hakata Venega sõdima!"[251]

See vaade oli seda tugevamalt juurdunud harilikesse kodanikesse, kelle silmaring poliitiliste situatsioonide hindamiseks palju piiratum oli. Rõuge valla peremehe ütluses "Egas mi siss ommeti jõvva sõdida Vinnemaaga" väljendub pea kogu meie rahva arvamus.

Ei tohi unustada, et olime enne Vabadussõda maailmasõja sündmusist hingeliselt ja kehaliselt vapustatud. Maailmasõda oli meid kõiki nüristanud, meie tundeilma värskust vähendanud, meilt mitmesuguste pealesunnitud kohustustega võtnud vaimustuse, hoo, teinud kõhklevaks, kahtlevaks, tagasihoidlikuks ja skeptiliseks ka kõige parema ja õilsama suhtes. Meil puudus tarviline võime uusi sündmuseid vastu võtta, kuigi võib oletada, et meil usk nendesse sündmustesse ja nende võimalikkusesse ei puudunud.

Rahvas, olles maailmasõja kaasa teinud, Vene revolutsiooni läbi elanud, Saksa okupatsiooni all kannatanud, muutus tuimaks, ükskõikseks ja oli liiga väsinud, et eelolevaisse sündmusisse aktiivselt suhtuda[252] – kõik püüdsid sündmuste keerisest eemale hoida ja jälgida nende arenemist kaugelt. Seda tõestab selgelt vähene vabatahtlikkude arv (mõnisada), mis Ajutise Valitsuse 16. nov. väljakuulutatud vabatahtlikkude mobilisatsiooniga kokku tuli.

Revolutsioonimöllu ja kommunistliku terrori tõttu süvenes rahvakihististe vahel lõhe. Sellele järgnes okupeeriva võimu surve. Rahva vaimsed juhid paisati laiali ja suruti põranda alla.

Meie vabadusvõitlust oli tumestamas asjaolu ja teadmine, et osa meie kodanikke, meie rahva liikmeid, seisis vaenlasena meie vastu. Neis vastastes ei nähtud eeskätt meile vaenulikke kommuniste, vaid kaasmaalasi – eestlasi, sageli

---

[249] P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 70.

[250] K. Ast. Maapäev. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I, lhk. 73–78.

[251] A. Peet. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 216.

[252] J. Soots. Vabadusesõda kui Eesti rahva aate teostaja, lhk. 11.

tuttavaid, sõpru, sugulasi, kes mõnesugustel põhjustel kommunistide poole üle olid läinud.

Väheste eestlastega tuli üle etnograafilise piiri hulk venelasi, kellega meie maailmasõja kestel kõrvuti sõdides ja ühiselt kannatades hingeliselt üksteisele ligemale olime jõudnud kui kunagi varem. Sellepärast polnud kerge oma eilses sõbras näha täna verivaenlast.

Poliitilise selgitustöö ja rahva moraalse ettevalmistuse puuduse tõttu ei olnud eesti rahva tolleaegne põlvkond tervikuna teadlik, millise suure ajaloolise ülesande ees ta seisab.

II peatükk

SÕJAVÄE ORGANISEERIMINE JA KOMPLEKTEERIMINE VABADUSSÕJAS

Sõjaväe organiseerimine

Rahva organiseerumisele tegi takistusi lahkuv okupatsioonivõim ning teiselt poolt ka teadmine, et pärast selle lahkumist valgub üle Narva jõe terroristlik Punakaart. Viimase vastu oli vaja end kaitsta. Selline oli üldine raamistik, milles Eestil tuli oma kaitsejõude korraldama hakata.

Eesti rahvuslikud väeosad likvideeris okupatsioonivõim. Rahvusväeosade ohvitserid ühes kodanike teadlikuma osaga korraldasid põranda all oma ridu Omakaitse näol. See oli 1918. a. sügisel, kui Ajutine Valitsus okupatsioonivõimudelt valitsemise üle võttis, tähtis tegur korra alalhoidmisel.

Omakaitse, mis 12. nov. nimetati ümber Kaitseliiduks, ei võinud olla selleks reaalseks jõuks, millele valitsus kriitilisel momendil võis tugineda. Oli vaja korraldada sõjaväge.

Okupatsioonivõimude lahkumise eel arvati meie poliitilisis ringkonnis, et Punavägi üle meie etnograafiliste piiride ei tungi. Seda arvamust põhjendati enamlaste deklaratsiooniga, mis andis rahvastele enesemääramise õiguse kuni Vene riigist lahtilöömiseni. Sellisel arvamusel olles vajati kaitseväge ainult piiride valveks ja sisemise julgeoleku kindlustamiseks. Nii on seletatav ka Ajutise Valitsuse 16. nov. 1918. a. otsus, mis määras kaitsejõudude suuruseks 25 000 meest ja tahtis need kokku saada vabatahtlikkude mobilisatsiooniga. Valitsuse ringkonnis arvati, et sunnimobilisatsioon on vägivald ja "et kultuurrahvas saab oma kohustustest riigi vastu ise aru ja asub ise, ilma sundimata, isamaa kaitseks välja"[253].

Vabatahtlikkude mobilisatsiooni väljakuulutamisega 16. nov. 1918. a. pannakse alus ka sõjaväelisele organisatsioonile. Samal päeval moodustab Ajutise Valitsuse peaministri asetäitja J. Poska kõrgematest kaitseväelastest Eesti Rahvaväe Korraldamise Komisjoni, kelle ülesandeks tehti rahvaväe organiseerimine. Võttes arvesse Ajutise Valitsuse otsust kutsuda kokku 25 000 meest, määras komisjon kindlaks rahvaväe esialgse organisatsiooni ja otsustas

[253] A. Tõnisson. Visked Vabadusesõja mälestusist – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 35.

moodustada ühe diviisi. Selle koosseisu kuulusid kuus kahepataljonilist jalaväe-, üks kuuepatareiline suurtükiväe- ja üks neljaeskadroniline ratsaväepolk ning üks inseneriväe pataljon.[254]

20. nov. antakse täiendav korraldus teiste eriväeosade vormimiseks. Selleks et väeosade komplekteerimist kiirendada, dislokeeritakse need esialgu järgmiselt:

1. polk – Tallinn,
2. polk – Tartu,
3. polk – Võru,
4. polk – Narva,
5. polk – Rakvere,
6. polk – Pärnu,
eriväeosad (suurtüki-, ratsa-, inseneriväeosa) – Tallinn.

Diviis pidi alluma peastaabi kaudu sõjaministrile.[255] Seega oli sõjaväe operatiivjuhtimine alul peastaabi käes, kes oli vägede organiseerimise aparaadiks. Vastutust operatsioonide eest kandis sõjaminister, kes oli aga poliitiline isik. Selline seisukord oli sõjaväe juhtimiseks ebakohane. Kui 14. dets. 1918. a. moodustatakse operatiivstaap kindral Laidoneriga eesotsas, väheneb juhtimisprobleem, kuid see ei lahene veel lõplikult – liiga kitsad võimupiirid raskendavad juhtimist. Vanemate kaitseväelaste nõupidamisel leitakse tarvilik olevat ülemjuhataja institutsiooni loomine, millel oleks kõik täielikud õigused ja millele alluksid kõik asutised, mis on vägede korraldamiseks ja juhtimiseks tarvilikud. 23. dets. kinnitab Ajutine Valitsus ülemjuhatajaks kindral Laidoneri.[256]

Nüüd algab kavakindel organiseerimisetöö. Asutatakse uusi väeosi, täiendatakse võitlusliinil olevaid j.n.e.

Meie kaitseväe loomise ajajärgul on see iseärasus, et organisatsiooni kujunemist ei määranud üksi keskjuhatus, vaid sellele aitasid omaalgatuslikult kaasa kohapealsed juhid, kelle tegevust tuli tihti lihtsalt aktsepteerida. Soomusrongidele paneb aluse J. Pitka, kes leiab ühel päeval Teliskoplis midagi soomusrongi taolist – nimelt kaks suurtükiplatvormi ja mõned liivakottidega "soomustatud" vagunid.[257] Rong seatakse J. Pitka töökojas korda ja komplekteeritakse peamiselt vabatahtlikega. Esimene rong sõidab liinile 28. nov. Et esimene rong rindel edukalt töötab, siis dikteerib edaspidise rongide asutamise Vabadussõja eriline taktika ja rinde vajadused.

Leitnant Kuperjanov kogub enese ümber üksikuid mehi, et nendega enamlaste edasitungimist paralüseerida. Partisanide organiseerimiseks sai ta loa 2. diviisi ülemalt 23. dets. 1918. a. – siis, kui tal juba salk koos oli. Hiljem

---

[254] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 6–7.
[255] J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920. a., lhk. 3.
[256] J. Soots. Katkendid sõjamälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 64–66.
[257] J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 46–48; Sõdur 1928. a., lhk. 1322–1323.

paisub see salk vabatahtlikkude juurdevoolu ja mobilisatsiooni tõttu ning moodustab Kuperjanovi-nimelise löögiväeosa.[258]

Vastsemõisa rentnik, Ameerika eestlane kapten H. Reissar sõlmib 17. dets. 1918. a. Ajutise Valitsusega lepingu Skautsroodu asutamiseks. Seda pidi asutaja kulul ülal peetama (sh. palka makstama), kuna varustamine pidi jääma riigi mureks. Sellest eraalgatusega ellukutsutud vabatahtlike roodust paisub hiljem täiendava komplekteerimise tulemusel skautide väeosa.[259]

Spordiseltsi Kalev üksikute liikmete seas tekib mõte omaette eriväeosa moodustada. Seltsi 21. nov. koosoleku otsuse põhjal hakatakse kokku koguma vabatahtlikke. 16. dets. 1918. a. hangitakse sõjaministrilt ametlik luba väeosa vormimiseks.[260] Sellest eraalgatusest võrsus hiljem Kalevlaste Malev.

Sellest lühikesest ülevaatest selgub, et meie sõjaväe organisatsiooni kujunemise määrajaks oli esiteks keskjuhatus ja teiseks eraalgatajad. Sellise seisukorra kujunemine oli tingitud peamiselt erakorralistest oludest, mis nõudsid sõjaväe loomist sõjaajal. Igasugune eraalgatus, mis mehi kokku tõi, oli tervitatav, sest ametlikkude mobilisatsioonidega toimus meeste koondamine väga aeglaselt. Jala- ja eriväeosi moodustatakse pea Vabadussõja lõpuni ja sellistes piirides, nagu meeste kokkukutsumine võimaldab.

Rööbiti maaväega pannakse alus ka mereväele ja merekindlustele. Sakslastelt võetakse üle tuletornid ja tulelaevad. Järgmisena võetakse üle endine Vene suurtükilaev Bobr (Lembit) ja vahilaev Lauterbach (Laine). Inglased annavad meile üle venelaste käest ära võetud Spartaki (Vambola) ja Avtroili (Lennuk). Ülevõetud ja üleantud laevad koondatakse Läänemere laevastiku divisjoniks.[261] Punaste väljatõrjumise järel asutatakse ka Peipsi laevastiku divisjon.[262] Läänemere ja Peipsi laevastiku divisjon moodustavad mereväe.

Ülemjuhataja moodustab operatiivse juhtimise hõlbustamiseks peale 1. diviisi veel uusi diviisijuhatusi.

24. dets. 1918. a. luuakse 2. diviisi juhatus (diviis saab aluse l. diviisi I brigaadist).[263]

27. märts. 1919. a. luuakse 3. diviisi juhatus (diviis saab aluse 2. diviisi II brigaadist).[264]

Seni iseseisvate rongidena töötanud soomusrongid koondatakse 19. jaan. 1919. a. kapten Partsi nõudmisel esialgu divisjoniks,[265] et suurendada nende koostööd ja et need muutuksid ühtlasi operatsioonide ettevõtmisel iseseisvaks. Seni olid need seotud jalaväega, kes ei olnud küllalt aktiivne.[266] 27. märtsil 1919. a. määratakse soomusrongide divisjoni ülema käsutusse Skautspataljon ja

---

258 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 104–112.

259 Vabadussõja Ajaloo Komitee Arhiiv (VAKA). Sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu. Toimik 52, lhk. 24; Sõdur 1929. a., lhk. 16–18.

260 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 85–92.

261 A. Varma. Merevägi Vabadussõjas, lhk. 5–29.

262 A. Varma. Sealsamas, lhk. 99–118.

263 J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas II, lhk. 121–122; Sõdur 1929. a., lhk. 14–16.

264 Sõdur 1929. a., lhk. 328.

265 J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 121–122.

266 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 128.

Kuperjanovi pataljon ning Kalevlaste Malev.[267] Sellega luuakse ka soomusrongide diviis.

Liiniväeosadele täienduseks minevate meeste ja nende väljaõpet korraldati tagavarapataljonides, mis kandsid tol ajal kaitsepataljonide nime. Näiteks olid olemas Tallinna, Tartu, Viljandi, Pärnu, Võru pataljon ja teised pataljonid. Mõned neist said hiljem liinipolkude aluseks, näiteks Pärnu kaitsepataljon kujunes 9. polguks,[268] Järvamaa kaitsepataljon 7. polguks,[269] Tallinna ja Tartu kaitsepataljon liideti ja nii pandi alus 8. polgule.[270]

Sõjaväe komplekteerimine

Erilistes tingimustes sõjaväe organiseerimine ja selle organisatsiooniline kujunemine tingis ka erilise komplekteerimisviisi.

Ajutine Valitsus kavatses esialgu sõjaväge komplekteerida vabatahtlikkudega. 16. nov. 1918. a. saadeti laiali üleskutsed ja kuulutati ajalehis, et meeskodanikud astuks vabatahtlikult isamaa kaitseks sõjaväe ridadesse. Vabatahtlikke tuli kokku ainult mõnisada meest ja needki ei olnud kõik ideeliste tõekspidamiste eest väljas, vaid neid meelitasid sõjaväe ridadesse ajutised raskused isiklikus elus (tööpuudus, nälg).[271]

Vabatahtliku mobilisatsiooniga kaotati ainult aega, sest on ju selge, et rahvas kunagi sõda ei taha. Rahvast peab selleni viima teiste abinõudega, mitte aga ilusate üleskutsetega. Seda tunnistab ka hiljem K. Päts ise omas aruandes Riigikogule: "Nüüd võib avalikult tunnistada, et esimene samm meie sõjaväe loomisel vale oli. Valesamm oli see, et vabatahtlikkude mobilisatsioon välja kuulutati. Arvati, et kõik õhinaga isamaad päästma tõttavad, aga häbi on tunnistada, et keegi ei ilmunud."[272] J. Tõnisson arvab vabatahtlikkude mobilisatsiooni nurjumise põhjustest järgmist: "Tallinna lehed jäid trükitööliste streigi pärast seisma [neis kavatseti avaldada pikki artikleid riigikaitse tähtsusest, kodanike kohustustest riigi vastu j.n.e.], selgituse ja õhutuse tööd rahvaväe korraldamise asjus ei olnud Tallinna poolt olemaski. Maakonnalinnadesse ei tulnud saatjalgade ja lähemate riikliste seletuste ärajäämise tõttu mingit elu ega hoogu. Valdadesse ei läinud mobilisatsiooni käsud õigel ajal pärale. Hoogsast isiklikust algatusest meeste kokkuvõtmiseks ei olnud juttugi... Kuigi kõik oleks Kerenski taolised kõnemehed olnud, siis ei oleks nad ometi mitte sõjaväge jõudnud kokku kõnelda."[273]

27. nov. 1918. a., pärast seda kui vabatahtlikkude mobilisatsioon nurjus, kui enamlased olid (18. nov.) üles ütelnud Saksamaaga sõlmitud Bresti rahulepingu ja kui nad 22. nov. tegid esimese katse üle etnograafiliste piiride tulla, kuulutati välja kuue aasta meeste sunnimobilisatsioon.[274] Sunnimobilisatsioon venis

---

[267] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas II, lhk. 121–122.
[268] Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 49–52.
[269] Sõdur 1928. a., lhk. 1404–1425.
[270] Sealsamas, lhk. 1452–1456.
[271] A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 21; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas, lhk. 80–81.
[272] Päevaleht 1919. a. nr. 72.
[273] Päevaleht 1919. a. nr. 75.
[274] J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920, lhk. 3.

vastavate asutiste puudusel pikale ja "ei annud ka palju rohkem mehi. Vaadati Ajutise Valitsuse tegevuse, kui õnnemängu peale. Ei olnud usku ega usaldust meie vastu."[275]

Seda nähes ei loobu Ajutine Valitsus riigikaitse korraldamisest: "Siis astusin sammu, milleks minul luba ei olnud, aga riigi päästmiseks oli see tarvilik: kutsusin kõik vanemate klasside õpilased püssi alla. Meie kõige kallima lootuse, õppiva noorsoo saatsime sõjaväljale. Peab tunnistama, et noorsugu hiilgavalt oma kohuseid täitis. Nad paenutasid endid sõjaväe korra alla ja ei nurisenud. Meie noorsugu on meie riigimeestest aru saanud."[276]

Omakaitse ridades olnud ja mobilisatsiooni teostama saadetud ohvitserid asuvad energiliselt mehi koondama. Nii läheb kapten Steinmannil korda Vaivara Omakaitse 200 mehest viia sundimise abil Narva 4. polgu koosseisu 54 meest.[277] Lipnik Riives moodustab Nõo ja Kambja kaitseliitlasist 60-mehelise salga, alates nendega kohe sõjategevust.[278] Kuperjanovi salgaga ühinevad Puhja, Kavastu, Nuustaku, Otepää, Rõngu kaitseliitlased ohvitseride juhtimisel.[279] Mobilisatsiooni komisjonid võtavad järjest rohkem mehi vastu ja saadavad kohalikkudesse polkudesse. Eraalgatusega kogutakse kokku vabatahtlikke, kellest hiljem kujunevad löögiosad.

Vabadussõja alguspäevil võime tähele panna peamiselt kahte väeosade komplekteerimise moodust: mõned väeosad komplekteeritakse vabatahtlikkudest ja mobiliseeritud meeste paremikust, suurem osa harilikus korras.

J. Pitka moodustatud esimese laiaröopmelise soomusrongi meeskond koosneb peamiselt vabatahtlikest ja kooliõpilasist. Ratsapolgu 50 mehest, kes rongi komplekteerimiseks on määratud, võtab J. Pitka kaasa ainult 23 meest, kes vabatahtlikult soovivad sõita.[280]

Samuti võetakse teise laiaröopmelise soomusrongi komplekteerimiseks osa mehi rongilt nr. 1 ja sellele lisaks saadakse "nooremaid Tallinna haritlasi ja kooliõpilasi-vabatahtlikke". Polkovnik Kann käib õpilasi koolides kokku kogumas.[281]

Kolmanda laiaröopmelise soomusrongi komplekteerimisest kirjutab E. Laaman: "Jooksti, töötati, aeti autodega ümber, otsiti mehi kokku. Õhtuks 21. dets. kogus salk vabatahtlikke, koolipoisse ja üliõpilasi, valged poolkasukad seljas, vildid jalas nagu noored karud Balti jaama."[282]

Soomusrongidele võeti ainult vabatahtlikke ja neid saadi peamiselt õppiva noorsoo hulgast. Soomusrongi löögiosa komplekteeriti samuti vabatahtlikega. Näiteks käivad kindral Laidoner ja J. Pitka isiklikult Patarei kasarmutes vabatahtlikke kutsumas, kuid saavad 3000 mehe hulgast ainult mõne. Ent samal päeval mindi ka Vene gümnaasiumi, kus suurem osa õpilasi-kaitseliitlasi end

---

275 K. Pätsi kõne riigikogus. – Päevaleht 1919. a. nr. 72.
276 Sealsamas.
277 A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 35–36.
278 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 106.
279 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 107.
280 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 11–13.
281 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 29–30.
282 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 40.

põlevi silmi kohe vabatahtlikuna kirja paneb, ehkki anti 24 tundi mõtlemisaega. Seekord said soomusrongid 175 kooliõpilast.[283]

Kitsarööpmelised soomusrongid komplekteeriti samuti vabatahtlikega. Nii võtab rong nr. l 26 vabatahtlikku 6. polgust.[284] Teise kitsarööpmelise soomusrongi võeti peale ohvitseride 22 meest, suuremalt jaolt vabatahtlikud ja kooliõpilased,[285] ja löögiosaks 50 skauti.

Üldse peab ütlema, et soomusjõud koosnesid esialgu vabatahtlikest. Neist enamik oli õppiv noorsugu, kes astus kriitilisel momendil teadlikult isamaa kaitseks välja.

Kalevi Malev. Spordiselts Kalev kogub 21. nov. otsuse põhjal alul oma liikmeid vabatahtlikkudena ja kui 16. dets. saadakse sõjaministrilt luba eriväeosa moodustamiseks, kutsutakse kõiki kodanikke üles, et nad muistsete Kalevite eeskujul tuleks isamaad kaitsma. Alul edeneb asi loiult, kuid juba 2. jaanuaril marsivad 127 vabatahtlikku kalevlast pealik Tõnsoni juhatusel väerinnale. Hiljem saadetakse Tallinnast täienduseks veel vabatahtlikke. Vabatahtlikud panevad Kalevi Malevale kindla moraalse aluse.

Kuperjanovi partisanidele panevad aluse 22 treffneristi ja Tartu maakonna kaitseliitlased-vabatahtlikud (9 ohvitseri ja 7 sõdurit). Varsti ühinevad nendega Puurmani mõisas leitnantide Tossi, Raudsepa, Tariku vabatahtlikkude salgad (koosnevad Puhja, Kavastu, Nuustaku, Otepää kaitseliitlasist). Uueks aastaks on koos 120 meest. Nendele võetakse ümberkaudsetest valdadest mehi juurde, muidugi neid, kes partisanideks kõlbavad. Ka siin näeme, et vabatahtlikkudega pannakse pataljonile kindel alus.[286]

Skautspolk oli samuti üks vabatahtlikest väljakujunenud löögiosi.[287] E. Laaman teab, et "ohvitserid, kelle kätte formeerimine usaldatud, hakkasid õhinal tööle ja peagi koondus nende ümber sõjakas salk kooliõpilasi, haritlasi ja muid vabatahtlikke linnast ja maalt, kellele mobiliseeritud juure asusid"[288]. Niisiis panid skautidele aluse vabatahtlikud. Mobiliseeritutest ei võetud mitte kõiki vastu, vaid tehti valik. J. Animägi teab: "Hiljem hoolitsesid sõdurid [vabatahtlikud] ise selle eest, et nende hulka kahtlast elementi ei satuks. Tunti ju oma valla või linna poisse hästi."[289]

Esimesse ratsapolku võeti vabatahtlikke ja neid mehi, keda oli soovitatud. Kolmandasse eskadroni astub korraga 20 Vironia korporanti, keda kutsus sinna nähtavasti vironlasest eskadroniülem. Sellise komplekteerimise teel on 15. dets. polgus juba 448 meest. Nii panevad ka 1. ratsapolgule kindla aluse vabatahtlikud ja haritlased, hiljem saadakse täiendusi vastuvõtukomisjonidest.[290]

Ülaltoodust näeme, et need väeosad, milliseid meil kutsuti löögiosadeks, said oma aluse vabatahtlikest ja haritlastest.

---

[283] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 44–47.
[284] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 148.
[285] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 150.
[286] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 104–112.
[287] Sõdur 1929. a., lhk. 16.
[288] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 141.
[289] J. Animägi. Scout-rügement Vabadussõjas. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 162.
[290] E. Kramm. Eesti ratsavägi 11. XI 1917–11. XI 1927. – Sõdur 1927. a., lhk. 1104–1105.

Ka suurtükiväge valis omale paremaid mehi, nii et need, kes lõpuks kõigest üle jäid, saadeti "harilikus korras" komplekteeritavatesse väeosadesse.

Haritlased kui vabatahtlikkude teadlik osa ja tõsised isamaalased panid aluse väeosa meeleolule. Ühes haritlastega suundusid vabatahtlikkudena neisse väeosisse ka lahingulisi elamusi ihkavad, põhjamaise sangarivaimuga mehed. Need kaks elementi – ühelt poolt kohusetundele õhutav haritlaskond, teiselt poolt kangelastegudele virgutavad ja kaasakiskuvad hulljulged sangarid – olid selleks vahelüliks, mis mobilisatsiooni teel võetud mehed ühiseks kangelaste pereks liitis.

Sellisel moel komplekteeritud väeosad võtsid oma ridadesse suure osa kohusetruumatest ja võitlustahtelisematest meestest, ning seda harilikus korras komplekteeritavate väeosade arvel. Sellise komplekteerimise tulemus oli, et väeosade lahinguväärtus kujunes mitmesuguseks. Koosseisu valimine mõjutas kahtlemata väeosade tublidust. Näiteks Pärnu 6. jalaväepolgus esimestel mobilisatsioonipäevadel "võeti mehi näo ja ülespidamise järgi, kes lärmasid [sõjavastast meeleolu avaldasid], neid ei võetud; nendest moodustati 1. rood, mis on tublimaks rooduks polgus"[291]. Kaheksandal roodul, mis komplekteeriti Viljandis, oli võimalus mobiliseeritute depoost omale sobiv koosseis valida. Ka see rood oli püsiva meeleoluga ja lahinguvõimeliselt 6. polgu II pataljonis paremaid.

Sõja alul, kui iga mees eesliinil tähtis oli, saadeti jalaväepolkudesse eriväeliikide mehi, mis puuduliku jalaväe lahinguettevalmistuse tõttu väeosale suureks kasuks ei olnud. Näiteks saadetakse 4. jalaväepolgu koosseisu suurtükiväelasi, kellest moodustatakse 5. erirood. Rooduülem lipnik Laretei kannab polguülemale ette, et roodu mehed püssidega "paremat teha ei mõista, kui kuuli välja lasta ja kes jalaväe teenistusest midagi ei tea, nagu mina isegi [oli ka suurtükiväelane]. Pean kohuseks tähelepanemist selle pääle juhtida, et sarnane salkkond roodu kohuseid täita ei suuda, ega ka üleüldse vastupanekuks mingisugune jõud ei ole."[292]

Mobilisatsiooni abil kokkukogutud meeste meeleolu oli sageli sõjavastane ja väeosad, kellel ei õnnestunud vabatahtlikkude näol kaadrit koguda, olid meeste korraldamisega suurtes raskustes. Nii tõstsid Tartus 2. polgu kaks roodu avalikult mässu, mille tagajärjel langes Tartu ilma võitluseta punaste kätte.[293]

Neljandal polgul oli Narvas 422 meest,[294] kuid taandumisel lahkus neist suurem osa omavoliliselt, nii et järele jäid vaid vabatahtlikud ja õppurid.

Selline komplekteerimisviis oli tingitud peamiselt erilistest oludest, mis valitsesid Vabadussõja alul. Haritlaste, valitud meeste ja vabatahtlikkude koondamistega kindlatesse üksustesse taheti luua seda alustuge, kaadrit, mille loomine üldise vabatahtlikkude mobilisatsiooniga nurjus ja mille abil kavatseti sunnimobilisatsiooni läbi viia. Valitsus tundis teravat vajadust selliste üksuste järele, sest mobilisatsiooni abil kokkukutsutud mehi võis vähe usaldada, nagu seda Tartu juhtum selgelt näitas.

---

[291] VAKA. 6. jalaväe polgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 1.
[292] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 30.
[293] A. Vaga. Sealsamas, lhk. 79–86.
[294] J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920, lhk. 6.

Sellele, et kirjeldatud komplekteerimisviis meie sõjaväe üldist võitlusvõimet halvas, ei saanud alul eriliste olude tõttu tähelepanu pöörata.

Mis puutub väeosade juhtide komplekteerimisse (ohvitserid ja allohvitserid), siis siin tuli leppida sellega, mis Eesti Vene sõjaväest päranduseks sai. J. Sootsi arvestuse järgi oli kuni revolutsioonini Vene väes ette valmistatud järgmisel hulgal ohvitsere: kõrgema (akadeemia) haridusega ohvitsere 5, rahuaegse ettevalmistusega 140, tagavaraväe lipnikke umbes 160 ja lühiajalise sõjaaegse ettevalmistusega 1800 lipnikku.[295]

Selline seisukord oli revolutsiooni alul. Paljud neist ohvitseridest langesid maailmasõjas. Allohvitseride kontingendi seisukord oli ettevalmistuse mõttes veel halvem – suurem osa olid ametimehed ja sellistena omale aukraadi saanud.

Nagu ülaltoodust selgub, oli meil suur puudus juhtivatest ohvitseridest – staabiteenistusse tuli määrata ilma vastava ettevalmistuseta mehi. Eestlasele omane kohanemisevõime ja leidlikkus aitasid raskusest üle. Ülemjuhataja staabiülem J. Soots annab meie ohvitseride kohta võrdlemisi hea atestatsiooni, kirjutades aukohtute asutamise ettepanekus: "Meie sõjaväe juhid on enamjagu kõik lühendatud kursustel ettevalmistatud sõjalisele teenistusele. Sellepeale vaatamata on aga meie noored juhid Isamaa vabastamise sõjas üles näidanud oskust ja teadmisi sõjaväe juhtimisel. Mitmed on kangelasteks saanud ja Isamaa võlgneb neile tänu ..."[296]

Väeosade komplekteerimine ohvitseridega olenes rohkem keskasutistest, kes ohvitseride reservis asuvaid ohvitsere vastavalt vajadusele ühte või teise väeossa määras. Ohvitseride määramise juures võeti arvesse määratava soove. Aktiivsemad lahingumehed koondusid löögiosadesse vabatahtlikkudena.

Ülaltoodust näeme, et meie sõjaväe organiseerimist ja organisatsiooni kujundamist mõjutasid erilised olud, mis sundisid kohapealseid juhte ja eraalgatajaid organiseerimisest aktiivselt osa võtma. Kõik see mõjutas sõjaväe organisatsiooni (löögiosade, partisanisalkade j.n.e.) kujunemist.

Eraalgatuse ja osalt valitsuse mõjutusel kujunes omapärane väeosade komplekteerimisviis, mille tagajärjel üksikute väeosade lahinguväärtus oli juba ette kindlaks määratud.

Vanemad juhid, kes hindasid tekkinud seisukorda õigesti, arendasid neist haritlaste ja vabatahtlikkude salkadest aja jooksul löögiväeosad. Nende salkade koosseise suurendati aja jooksul ja täiendati selliste mobiliseeritutega, kes omandasid väeosas kangelasvaimu.

---

[295] J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918–1920, lhk. 1.

[296] VAKA. Sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu. Toimik 52, lhk. 289.

III peatükk

EESTLANE VÕITLEJANA VABADUSSÕJA ALUL SÕJAVÄE ORGANISEERIMISE AJAJÄRGUL

Vabadussõja-aegne sõdur tuli otse rahva hulgast ja selle tõttu olid temale omased kõik need vaated ja tõekspidamised, mis rahva laiemate hulkade juures mõjule olid pääsenud. Sõjavastane meeleolu võttis siin seda enam maad, sest kokkukutsutud kodanikud olid kõigepealt need, kes esimestena tulle pidid minema.

Revolutsioon Saksa sõjaväes ja okupatsioonivägede lahkumine tõi kaasa ka politseiliku korra lõdvenemise Eestis. Enamlus tõstis pead ja läks okupatsioonivägede lahkumise järel seda aktiivsemaks, mida lähemale jõudsid Tallinnale Venemaa "seltsimehed". Avalikult ähvardati vabatahtlikke "köiega"[297], mis aravere lisemaid kodanikke punaste hirmutegudest tõsiselt mõtlema pani. Sellepärast püüti võimalikult erapooletu olla, et mitte end valgekaardiga läbikäimise teel kompromiteerida.[298]

Osa töölisi suhtus enamlaste ässitusel täiesti ükskõikselt, võib ütelda isegi eitavalt Eesti iseseisvuse mõttesse. Näiteks Tallinna Sadama Tehaste, Peetri (Noblessneri) laevatehase ja Krulli vabriku töölised võtsid oma miitingutel 3. ja 7. dets. vahel täiesti eitava seisukoha sundusliku mobilisatsiooni suhtes ja andsid Ajutisele Valitsusele üle kirjaliku protesti.[299] Oli aga ka neid töölisi, kes rahvuslikult mõtlesid ja vabatahtlikkudena sõjaväe ridadesse astusid.[300]

Enamluse meelsusega kodanikkude hulk püüdis organiseerimistöös takistusi teha, nagu seda võib näha järgmistest juhtudest.

1. Ajalehtedele trükitöölised korraldavad streigi, mis puhkeb siis, kui tahetakse vabatahtlikkude mobilisatsiooniks üleskutseid trükkida.[301]
2. Töökodades, kuhu on parandusele saadetud sakslaste poolt ärarikutud relvi, loobuvad töölised nende relvade parandamisest ja rikuvad neid veel rohkem.[302]

Osa astub isegi aktiivselt Ajutise Valitsuse ja sõjaväe vastu välja, nagu 17. dets. (1918. a.) demonstratsioon Peetri platsil, mis lõppes sissetungimise katsega Keskkasiinosse, kus Ajutine Valitsus oma koosolekuid pidas.[303] Narvas Kreenholmi rajoonis avavad kohalikud enamlased lahingusse minevate sõjaväelaste peale selja tagant tule.[304] Saaremaa mobiliseeritud pööravad relvad valitsuse vastu[305] j.n.e.

Ka kohalikud omavalitsusasutised ei täitnud kehvikute varustamise kohustust korralikult, nagu seda Ajutise Valitsuse määrus nõudis. Sellest pakub kurva pildi

---

297 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 13.
298 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 108.
299 A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 37.
300 J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest kuni Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 44; J. Poopuu ja Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 176.
301 Päevaleht 1919. a. nr. 75.
302 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 33–35.
303 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 33–35.
304 A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 21.
305 E. Kübarsepp. Saaremaa mäss. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 276–281.

näiteks Rapla vald, kust Ajutise Valitsuse nimele saabus kehvikute telegramm: "Et Rapla vald meile tarvisminevaid sooje riideid, peale pastelde ja toidumoona ei taha anda, meie sõttaminejad maatamehed Raplast palume Ajutise Valitsuse sellekohast otsust. Kui nimetatud vallal riideid ja moona ei ole, siis nõuame 500 rubla isiku peale tähendatud materjalide muretsemiseks."[306]

Kõik sellised vahejuhtumid ja rahva üldine loidus ei võinud soodustada stabiilse meeleolu tekkimist väeosades. Eesti mobiliseeritud sõdur, kes alles hiljuti Vene väest oli vabanenud, oli harjunud sõjaväes nägema masse, kuid nüüd koguti kokku üksikuid, kellele isegi püsse ei olnud võimalik välja anda. See tekitas paratamatult jõuetuse tunde, seda enam et nüüd arvati neid masse Eestisse marssivat. Eesti sõdur oli veel kindlas psühholoogilises seotises selle ideoloogiaga, mis Vene ajast temasse oli juurdunud, nimelt kõrvalehoidmise püüdega. Nüüd ei olnud enam võimalust end tööroodudesse ega kantseleidesse kombineerida – nüüd pidi iga mees mitme eest väljas olema. Kõrvalehoidmise püüe ilmneb näiteks kas või sellest, et rikaste talunike pojad tulevad komisjonidesse paljajalu ja ilma moonata, ehkki Ajutise Valitsuse korralduse põhjal pidid kõigil korralikud jalatsid ja ühe nädala moon kaasas olema. Paljasjalgsetena võidi vähemalt olla koondumispunktis, seni kuni seltskonna kaasabil jalatsid saadi. Seda aega kasutati selleks, et ennast seljatagustesse teenistuskohtadesse kombineerida.

Vastuvõtukomisjonidesse tullakse loiult: "Meeste meeleolu tähele pannes näis otsekohe, et suurem osa meestest oli ilmunud komisjoni ainult käsu peale. Eriti hiljem, kui levis rahva seas kuuldus enamlaste lähenemisest Võrule, peegeldus vastuvõetute nägudel kahetsus, et nad üldse komisjoni on ilmunud. Enamjagu komisjoni tulnuist ei väsinud kurtmast omi kehalisi vigu, millega püüti kõigiti tõendada, et oma tervisliku seisukorra tõttu nad ei olevat kõlbulikud sõjaväkke."[307]

Kõrvalehoidmine ei avaldu üksi ülalkirjeldatus, vaid seda tuleb sageli ette ka väeosades ja palju kriminaalsemal kujul – lahkutakse positsioonidelt ilma vastase surveta, ainult teadmisel, et vastane on peale tulemas. Väeosade allüksused mõtlevad ainult sellele, kuidas hoida punastega suuri distantse, sageli hoidutakse kontaktist hoopis. Näiteks loobub Lüganuse Kaitseliit, kes kuulus 4. polgu koosseisu, omavoliliselt Purtse küla kaitsmisest, jättes oma äratulekuga kaitseliini vasaku tiiva lahti.[308] Rindele täienduseks saadetud ratsaväelased ei arvesta neile määratud lõigu kinnipidamise vajadust ja lahkuvad liinilt.[309] Vaivara kaitseliitlastest, kes kapten Steinmanni poolt Omakaitseks olid organiseeritud, ei taha ükski nüüd, kus tuleb tõesti relvad haarata ja kodukaitsele asuda, võitlusliinile minna. Kahesajast mehest läheb lõpuks kapten Steinmannil korda sundimise abil 54 meest Narva viia.[310] Pärnu mobiliseeritud mehed viidi

[306] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 36–37.
[307] H. Tulnola. 3. jalaväe rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920, lhk. 6–7.
[308] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 51.
[309] A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 25–26.
[310] A. Tõnisson. Sealsamas, lhk. 35–36.

Narva väerinnale, kus nad hobuste ja regede peale istusid ja koju sõitsid.[311] Pärast Narva lahingut, kui asi tõsiseks kujunes, lahkusid enam kui pooled mehed 4. polgu koosseisust.[312] Sealset olukorda kirjeldab 4. polgu ülema ettekanne rinde staabiülemale 21. dets. 1918. a.

"Pääle eilset ja öösist lahingut on 4. polgu roodudes järele jäänud:
1. roodus – 19 ohvitseri ja 8 sõdurit,
3. roodus – 17 ohvitseri 18 sõdurit,
4. roodus – 11 ohvitseri 24 sõdurit (üks osa ei võtnud),
5. roodus – 8 ohvitseri 8 sõdurit,
Eskadronis – 4 ohvitseri 5 sõdurit.

2. rood on lahinguväljalt ühes oma ohvitseridega kadunud, saatsin otsima. Frondist tagapool 10–15 versta hulguvad suured salgad rahvaväelastest ja kaitseliitlastest, kelledest minul ei ole mingisugust võimalust jagu saada. Olen kohustatud ette kandma, et 4. polku kui polku enam arvesse võtta ei või..."[313]

Narvas, nagu eespool nägime, oli 4. polgus 422 meest. Polk sai ka vahepeal täiendusi. Need arvud kirjeldavad küllaldase selgusega valitsevat meeleolu.

Kõrvalehoidmisega rööbiti tuli alul ette väga palju käsu täitmata jätmisi ja vastuhakkamisi. Kui 4. polgu ülem Purtse jõe kaitseliinilt (9. dets. 1918. a.) tahtis kaks roodu ette luurele saata, loobuvad need luurele minekust väsimuse ja varustuse puuduse ettekäändel, nagu see selgub vastavate kompaniide ülemate ettekannetest polguülemale.[314]

Esimese polgu 13. rood, mis 30. dets. 4. polgu täienduseks saadeti ja seni polnud veel lahingutes olnud, "hakkab vastu ja nõuab rooduülemalt, et see teda liinilt ära viiks"[315].

Viienda polgu ülem annab 1. roodule käsu Ontika mõis ja mereäärne tee enda alla võtta. Rood jätab selle käsu õigel ajal täitmata ja mõtleb alles järgmisel hommikul selle täitmisele asuda. Siis on aga hilja ja punased, kasutades tekkinud olukorda, annavad sama polgu 4. roodule tiivalöögi.[316]

Neljanda polgu eskadron ei taha eesliinil olla ja nõuab reservi määramist (30. dets. 1918. a.). Kui seda nõudmist ei peaks täidetama, siis ähvardab eskadron lahkuda ja lahkubki.[317]

Selline teguviis tõstab õigustatud nurinat nende hulgas, kes seni korralikult võidelnud, ja ka need löövad käega: "Ega meile Eesti kallim pole kui teistele!"[318]

Aprilli segaduste ajal ütlevad 6. polgu neli roodu kategooriliselt pealetungist ära, sest "nemad [2., 4., 9. ja 12. rood] nendega [punastega] verd ei vala"[319].

---

311 K. Pätsi kõne riigikogus. – Päevaleht 1919. a. nr. 72.
312 A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 15–25.
313 A. Vaga. Sealsamas, lhk. 77–78.
314 A. Vaga. Sealsamas, lhk. 53.
315 A. Vaga. Sealsamas, lhk. 102.
316 A. Vaga. Sealsamas, lhk. 49.
317 A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24–26; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 102.
318 A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 26.
319 VAKA. 6. jalaväepolgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 33–34.

Tartus astuvad 2. jalaväepolgu 6. ja 7. rood 20. dets. 1918. a. valitseva korra vastu sõjariistus välja ja sooritavad linnas rüüstamise,[320] mis oli üks suuremaid häbiplekke meie noorele sõjaväele.

Ülalkirjeldatud nähte tuleb ette igas väeosas ja isegi löögiosad ei ole sellest puhtad. Näiteks tõrgub l. skautide rood 17. aprillil 1919. a. liinile minemisel sellepärast, et palk on saamata ja jalatsid viletsad.[321] Karmide abinõudega seatakse siin peagi kord jalule ja nimetatud rood on hiljem üks paremaid.

Mõnes väeosas võtab alul mitteküllaldase selgitustöö tagajärjel maad kommunismile kalduv meeleolu ja tõstetakse nurinat selle üle, miks "oma vendade" vastu sõditakse. J. Pitka kirjutab oma mälestistes 4. polgu ühest osast, kes suures paanikas jooksnud Orava jaama ja sealt kavatsenud rongiga kas või Tallinna sõita. Kui neile meelde tuletati isamaa kaitsmise vajadust, siis vastati: "Mis meil siin õige kaitsta on, siin meie hulgas ei ole mitte ühtegi taluomanikku ega taluomaniku poega. Ega need enamlased meie vaenlased olegi."[322]

Tartu vastuhakkamise juhtum on rohkem poliitiline sündmus kui harilik vastuhakkamine, sest see lõppes vastuhakkajate üleminekuga vastase poole. Sama käib Saaremaa sündmuste kohta kus mobiliseeritud tõstsid enamlaste kihutustöö tagajärjel relvad valitsuse vastu.

Oli ka neid, kes allusid kergelt propaganda mõjutusele. Näiteks lähevad 6. polgu mõne roodu osad Mõisaküla liinil "vennastuse" (s.o. kihutustöö) tulemusena punaste poole üle.[323] Enamlased kirjutavad selle sündmuse kohta: "Vennastumine lõppes 25. aprilli ootamatu pealetungiga. Seal kus meie vastas seisid "punased valgekaartlased", tulid need otsemat teed meie poole üle... Ainult Härgmäe ja Stakelni teede suunas, kus valged meelt heites vastu panid, oli edu väiksem... Löögi raskuspunkt oli suunitud Pikksaare peale. Seal langes meie saagiks sõdurite pood, mida valged veel avadagi ei jõudnud."[324]

On teada, et 4. polgu koosseisus läksid Narva all paljud punaste poole üle. Ülemineku juhtumeid on sõja alul väga palju ja neid tuleb ette kõigis väeosades. Neid üleminekuid tuleb pigem meile kasulikuks lugeda, sest sellel teel vabanesid väeosad demoraliseerivast elemendist.

Mis puutub distsipliinisse, siis peab ütlema, et sõja alul pea mingisugust distsipliini ei olnud. Käsu ja kohustuste täitmine olenes sellest, kui palju juhtiv koosseis selgituste ja isikliku eeskujuga mehi suutis mõjutada ja käsu täitmise vajadust täitja enda huvidega seoses näidata.

Võitlusvõime kohta saame üpris kurva pildi. Lahinguid kui niisuguseid polnud üldse olemas. Vormimisel olevad väeosad ei suutnud vastasele üldse vastu panna ja punaste edasijõudmise kiirus olenes ainult nende rännakuvõimest ja ajast, mis neil üle jäi nõukogude korra süvendamisest vallutatud maa-alal.

Sõja esimese perioodi kirjeldistest ei näe muud kui taandumist ja paanilist jooksu mõne vastase patrulli eest. Meie meeste vaim oli alul nagu mõne salajase

---

320 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 106.

321 J. Animägi. Scout-rügement Vabadussõjas. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 177–178.

322 J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 56.

323 VAKA. 6. jalaväepolgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 33–34.

324 J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas, lhk. 85.

jõu võimuses, mis igasuguse kaaluva ja loogilise tegevuse paralüseeris. Selle seisukorra kirjelduseks ei ole vaja üksikuid näiteid esile tuua, sest meeste lõtvus oli üldine ja haaras kõiki. Paanilisema ja nõrgema elemendi mõjul said ka kainelt mõtlejad kaasa kistud, sest paaniline meeleolu on sõjaväljal alati kergem tekkima kui surmapõlgav ohvrimeelsus. Ebaedu eelmisis lahinguis, sihilikult lendu lastud kuulujutud vastase arvulisest ülekaalust ja eeskujulikust relvastusest, tihedama side puudus üksikute eraldi teotsevate salkade vahel olid kõik teguriteks, mis meie võitlusvõimet sõja alul halvasid.

Üldist meeleolu sõja esimesel perioodil iseloomustavad kõige selgemini tolle aja juhtide arvamused, mis usutavuse poolest teevad üleliigseks tõestamise vajaduse. Esitan siin mõned.

Neljanda polgu ülem polkovnik Seimann on oma polgust väga halvas arvamises. 6. dets. kirjutab ta diviisiülemale, kes nõuab pealetungi ettevõtmist: "4. polk on täiesti võimetu; sõdurid on nii väsinud, et ei jõua enam midagi teha ja ei täida käskusid; vahi pääl magavad, või lähevad ära..."[325]

Oma 17. dets. ettekandes osutab polkovnik: "Eskadron, kes oli Idavere mõisas, jooksis tagasi, nähes et salk tuleb teed mööda, selle juures jättis veel oma kuulipilduja maha. Eskadroni ülemal oli ainult piitsa abil võimalik sundida mehi kuulipildujat kaasa võtma. Pean veel juurde lisama, et need mõlemad taganemised olid ilma püssi laskmiseta meie poolt... Sõdurite meeleolu rõhub veel see, et neid on vähe ja vahetust ei ole; palganormid soomusrongimeeste ja Tallinna kaitseliidu kohta ärritavad ka [olid suuremad]. Öösel pimedas tuleb nende poolt ka ähvardusi ohvitseride kohta."[326]

21. dets.: "... Olen kohustatud ette kandma, et 4. polku kui polku enam arvesse võtta ei või."[327]

Kolonel Parts lisab selle juurde: "4. polgu mehed, kes siin [Oru jaamas] on, on hirmsasti demoraliseeritud, ei tahtnud enam valveteenistusse minna."[328]

Rinde staabiülem kolonel Rink saadab 19. detsembril Tallinna operatiivstaabi ülemale rinde seisukorrast järgmise ettekande:

"Lisan siia juure 4. polgu ülema ettekande üleeilse taganemise kohta. Sellest ettekandest on näha 4. polgu meeste meeleolu. 5. polk, minu arvamise järele, on veel enam "paanikaline" polk. Lootust nende pääle mitte poole kopika eest panna ei või. Täna öösel, kui enamlased hakkasid Kadrina jaama pommitama, pistsid kõik mehed, kes Kadrina jaamas ja kirikumõisas seisid, plehku ja otsekohe Tapale. Taganemist, selle sõna tõsises mõttes, ma seni meie väerinnal veel ei ole näinud: siin mehed jooksevad ja muud ei midagi. Jooksma sunnib neid juba mitte ainult vaenlase suurtükituli, vaid juba 3–4 enamlast ja täitsa passiivset.

Loota, et meie praegusel frondil päeva, kaks ehk kolm, ehk ka tund, saame kinni pidama, ei või, – kõik meie elu-olu oleneb vaenlasest. Kui praeguselt frondilt mehed plehku pistavad, ei ole peaaegu mingit lootust, et nad Tapa ees veel peatuvad. Tehtud saab, muidugi mõista kõik, aga ära ütelda ette, et meie

[325] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 45.
[326] A. Vaga. Sealsamas, lhk. 71.
[327] A. Vaga. Sealsamas, lhk. 77.
[328] A. Vaga. Sealsamas, lhk. 31.

jääme sinna ja sinna liinile peatama, on võimata: peatuda võime sääl, kus mehed ära väsivad ja ise seisma jäävad.

Oleks meil mehed olnud, nendega võiks siin metsade ja soode seas imet teha, aga selle materjaliga, mis meil on – mitte midagi, veel ümberpöördult – võime mõnes kohas 2–3 saanitäie enamlaste poolt koguni läbi – ehk äralõigatud saada, sest meie meeste vastuhakkamist oodata ei ole. Üksikuid jooksikuid võib olla, kes enne Tallinna ei arva sugugi heaks peatama jääda: magab kuskil külas öö ära ja sörgib edasi.

Loen omaks kohuseks seda kõike nii avaldada, kuidas asjaolu tõsiselt on ja mitte midagi salata. Võib olla, et ma veel ehk midagi ära olen unustanud, aga musta värvi ei ole ma üht pintslitäit juurde pannud."[329]

Rindejuhataja kindral A. Tõnisson telegrafeerib sõjaministrile Kaitseliidu kohta: "Vahiteenistust täidavad nad äärmiselt hooletult, tihti lahkuvad omavoliliselt postidelt. Kui vaenlane 10–20 versta pääle liginenud, paneb kogu kaitseliidu organisatsioon plehku. Virumaa kaitseliidul on 2100 liiget, nendest on praegu ainult 30 meest järele jäänud ja needki ainult sellepärast, et eraldi vagunis staabi juures asuvad ning ainult koolipoistest koos seisavad."[330]

Viru rinde meeste kohta annab ta samuti halva atestatsiooni: "Hoolimata kõigist abinõudest, mis tarvitusele võeti, et mehi koos ja käes hoida, ei suudetud nende tagasivalgumist seisma panna. Oli selge, et kaitsejoontele kuigi kauaks jääda ei saa, kui mehi hoopis laiali valguda ei taheta lasta."[331]

Samasugune lugu on ka lõuna väerinnal asuvate väeosadega. Kolmas polk ei avaldanud Võrust Viljandisse taandudes pea kusagil tõsisemat vastupanu. Tuleb ette palju jooksikuid, mida isegi taandumise peal ettevõetud sunnimobilisatsioon ei suuda täiendada.[332] Teine polk on sama jõuetu vastasele tõsisema vastupanu avaldamiseks ja selle polgu kahe roodu äraandliku tegevuse tagajärjel langeb Tartu ilma lahinguta punaste vägivalla võimusesse.

Tõsisemat vastupanu avaldab sõja esimesel perioodil ainult soomusrong, kes võtab sissetunginud vastase osade vastu ette üksteisele järgnevaid lööke, tekitades vaenlase rindesse raudtee piirkonnas kümnete kilomeetrite sügavusse ulatuvaid kitsaid lõhesid.

Kui Viru väerinne asub Künnapea–Konju küla–Oru jaama joonel, kust kavatsetakse ette võtta pealetung Vaivara positsioonide tagasivõtmiseks, ei pääse jalavägi edasi. Soomusrong jõuab aga Vaivarasse, mis on üle 10 km vastase seljataga. Kui punased rongi seal piirama asuvad, lööb see jõuliselt nende rõngast läbi.[333]

Sama visadust näitab soomusrong vastase kinnipidamisel kogu taandumise perioodi kestel. Võib ütelda, et soomusrong on üksi ainsamaks reaalseks jõuks, mis punaste edasiliikumist tõkestab: soomusrong ei taandu kunagi vastase

---

[329] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 72–75.
[330] A. Vaga. Sealsamas, lhk. 93.
[331] A. Tõnisson. Visked Vabadusesõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.
[332] H. Tulnola. 3. rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920, lhk. 11–17.
[333] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 13–20; A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas I, lhk. 25–32.

otsesel survel. Vaid kaasatöötava jalaväe ebakindel tegevus ja järjekindel taandumine sunnivad ka soomusrongi järk-järgult tagasi tõmbuma, sest lahtises seljataguses raudteede õhkimist takistada on ühele rongile ületamatult raske.

Kõigist ülalkirjeldatust näeme, et meie sõduriga kui võitlejaga sõja esimesel perioodil üldse ei saanud arvestada.

Põhjused, mis eestlaste võitlusvõimet halvasid, olid järgmised.

1. Rahva eespool kirjeldatud üldine meeleolu kandus ka sõjaväkke. Sõjaväes suurenes see veel enam, kui nähti, et meil tõepoolest reaalset jõudu sissetungiva vastase tagasihoidmiseks ei ole.

2. Organisatsiooni puudulikkus. Väeosadel puudus kaader, mille ümber mobiliseeritud mehed oleks võinud koguneda. Väeosade algrakukesed loodi frondil, kus isegi ohvitseride pered üksteist kuni sõja lõpuni ei tundnud, mis sõja alul koostööd raskendas. Vabatahtlikkude mobilisatsiooni väljakuulutamisega kaotati ainult aega, mida oleks võinud kasutada kaitse korraldamiseks. Sunnimobilisatsiooni läbiviimine usaldati kohalike omavalitsuste hooleks, kes ei asunud küllaldase energiaga seda teostama.[334]

3. Varustuse puudulikkus. Eriti terav oli relvade puudus. Noorel riigil oli neid hoopis vähe ja mis olid, need olid laiali pillatud ja okupatsioonivõimude käes. Sakslased ei tahtnud relvi meile üle anda: mis saadi, see viidi siit lahkudes kaasa, mida aga kaasa ei suudetud viia, see hävitati. Näiteks Tallinnas heideti hulk püsse ja suurtükilukud merre. Narvas jäeti relvade ladu punaste kätte. Neljanda polgu koosseisu kuuluvatest meestest oli 25–50% relvadeta.[335] Relvade puudumine tekitas õigustatud pahameelt.

Kindral A. Tõnisson kirjutab relvade puudumise tagajärjel tekkinud meeleolu kohta: "Meil pole suurtükka ega kuulipildujaid, seletasid mehed, sellepärast ei saa meie jalaväelased, venelaste vastu. Seatagu seljataha suurtükid üles, siis jääme ka siia kaitsepositsioonile! Muidu läheme Vaivarasse, sakste patareide ja kuulipildujate kaitse alla! Püüdsime vastuseletusega mehi kinni pidada. Aga asjata. Mehed kadusid pimedusse."[336]

Soomusrong, mis oli paremini varustatud, avaldas tugevamat vastupanu.

Relvavarustuse kõrval teeb tõsiseid raskusi kraamivarustuse puudus. Taliriiete ja eriti korralikkude jalatsite puudusel ei saa mehi pealetulevate külmadega isegi postidele saata. Keskvalitsusel pole midagi anda – rahvas pole veel jõudnud annetada. Hädast pääsemiseks võetakse tarvitusele rekvisitsioon.

4. Vene revolutsiooni mõjul vähenenud kohusetunne ja distsipliini puudumine muudab väiksed sõjasalgad sõnakuulmatuteks ja omavoli tarvitavaks relvastatud põgenike karjaks. Alul klassisõja ilmet kandev võitlus soodustas kommunismifanaatikute õõnestustööd, mis muutis sõjaväe poliitiliste vaadete ja tõekspidamiste üle vaidlevaks "parlamendiks". Siin ei võinud juttugi olla sõjaväelisest käsutäitmisest!

---

[334] A. Peet. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 215–216.

[335] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 28–29, 37 ja mujal.

[336] A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.

5. Juhtimises ettetulnud puudused, kus igal tingimusel nõuti pealetungi, võtmata arvesse sõjaväe moraalset ja tehnilist seisukorda.[337] See vähendas usku juhtidesse ja süvendas sõjavastast meeleolu.

6. Haritlaste ja vabatahtlike grupeerumine eriväeosadesse nõrgendas teisi väeosi.

IV peatükk

MURRANG VABADUSSÕJAS

Nagu teada, sündis Vabadussõja-aegses sõdurkonnas järsk pööre paremuse poole. See on huvitav psühholoogiline nähe ja vajaks täpsemat uurimist.

Sõda on jõu ja vägivalla akt. Jõud seisneb materiaalsete ressursside rohkuses ja moraalses üleolekus.

Pea kõik sõjapsühholoogia uurijad kriipsutavad alla, et teadlikkus oma rikkalikust ja paremast relvastisest tõstab sõjaväe meeleolu ja võitlusvaimu ning samal ajal mõjub halvavalt nõrgema relvastisega poole peale. Samuti on suure moraalse efektiga jõudude arvuline ülekaal. Meil ei olnud ühte ega teist. Kõikjal rõhutatakse, et esimestel lahingutel on määrav mõju sõjaväe edaspidise moraali peale. Seda näeme selgelt ka maailmasõjast, kus venelane juba pärast esimesi ebaõnnestunud lahinguid hakkas uskuma sakslaste võitmatust. Esimesed õnnetult lõppenud lahingud olid siin sõjaväe edaspidise moraali kujunemisel määrava mõjuga – venelane kardab sakslast kogu sõja aja.

Ka meie väiksearvuline sõjavägi kaotab lahingu lahingu järel, kuid siiski tuleb pööre. Millega seda seletada?

Minu arusaamise järgi on sellise pöörde võimalus rahva tõulise omapära saavutis. Muljetele alluv ja muljetest elav venelane ei osanud kriitikaliselt oma seisukorda hinnata. Eestlaste juures paneme tähele kriitikalist seisukorra hindamise võimet ja kaaluvat mõistust, mis saavutas ülekaalu momendimeeleolu afektide üle.

Teiseks põhjuseks, mis pööret võimaldas, võib lugeda neid ideelisi aluseid, mille eest sõditi. Oli vaja aega ja järjekindlat selgitustööd, et sõdurkonna ideelisi tõekspidamisi süvendada.

Murrangu põhjuste lähemaks vaatluseks võib neid eritella teatud gruppides, ja nimelt:

1) moraalsed,
2) materiaalsed,
3) organisatsioonilised ja sõja-taktikalised põhjused.

Moraalseteks

teguriteks, mis sõjaõnne meie kasuks pööramise juures otsustava mõjuga olid, võiks alla kriipsutada järgmisi.

1. Nagu oli teada sõja esimesest päevast peale, käis ideeline võitlus sõjaväes kahe voolu – rahvuslaste ja enamluse pooldajate – vahel intensiivse pinevusega.

---

[337] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 39–47.

Alul oli rahvuslik vool jõuetu, et otsustavalt välja astuda oma vastasvoolu likvideerimiseks. Kuid mida kaugemale sisemaale taanduti, seda rohkem tugevnes esimene vool ideede kristalliseerumise ja selgimisega ning nõrgenes vastaspool enamlust pooldava hulga vähenemisega ülejooksikute tõttu. Jäi järele kindlal rahvusluse alusel seisev osa, kes aru saades rahvusriikluse tähtsusest, otsustas vankumatult selle kaitsjana esineda.

Selle suure ideelise võitluse võttis enda peale – ja ka võitis – meie noorem ohvitserkond, kellele aitasid kaasa haritlased.

2. Ohvitserkond on sõjaväelise korra luustik. Alul ei osanud meie ohvitserkond luua sõduritega kontakti. Tarvitusele võetud toon sõdurite korrale kutsumiseks oli tugevalt mõjutatud ohvitseri kasvatusest ja nende harjumustest igapäevases elupraktikas Vene tsaariväes. See toon oli aga eestlasele-sõdurile vastuvõetamatu. Pärast üksikuid konflikte ohvitseride ja sõdurite vahel tabas meie ohvitserkond õige tooni, arenes soe ja üksteist usaldav vahekord. Rajati uus, demokraatlusel baseeruv distsipliin, mis küll väliselt mõnele nõrgana näis, kuid oli seesmiselt seda tugevam.

3. Nagu eespool näitasin, tundis meie rahvas end niivõrd muserdatuna, et enda usalduse kaotas. Psühholoogiliselt mõjutatuna ajaloolisest taustast, ootasid nii meie sõdur kui ka valitsus välisabi. Välisabi ei pruukinud reaalselt suur olla – ainult see teadmine, et meie üksi ei ole, et meid aidatakse, tõstis meeleolu ja võitlustahet. Seda momenti näeme selgelt Vabadussõjas, kus enne, kui välisabi tegelikku toetust suudab anda, meie väesalgad, kes senini korratumalt taandunud on, jäävad seisma, löövad vastase ülekaalus jõudude mitmekordsed pealetungid tagasi ja lähevad ise vasturünnakule.[338]

Võib ütelda, et välisabi tähtsus moraalsest seisukohast on sama või rohkemgi hinnatav kui selle reaalne kasu.

4. Kartus vastase arvulise ülekaalu pärast, mis sõja esimestel nädalatel tugevat mõju avaldas, oli kadunud.[339] Lahingute kogemustes jõuti arusaamisele, et vastase arvuline ülekaal kuigi tähtis pole, sest osava manöövriga võis ka väike salk ülekaalus ja paindumata vastasega edukalt võidelda. Mehed olid harjunud lahinguid lööma – neid õpetas 5-nädalane praktika. Võeti omaks põhimõte "Mida paksem rohi, seda parem niita". Tõusis usk oma võimetesse ja jõusse, vastast võeti nii, nagu ta tegelikult oli – röövlibandena. Sellele arusaamisele tulnuna hakati vastase peale ülevalt alla vaatama.

5. Tihedam side seltskonnaga tõstis omakorda meeleolu. Kindral A. Tõnisson kirjutab: "Saatkonnad seltside poolt ja üksikud inimesed – omal algatusel tulid rindele sõdureid külastama, kotid kingituspakkidega kaasas... Sõdureid ei liiguta sõja ajal ükski asi nii sügavasti, millegagi ei võideta nende hinge kergemini, kui sarnase meelespidamiskülaskäikudega rahva seast. Seltskonna esindajatega lahinguväljal kokkupuutudes saab sõdur paremini aru, missuguse tähtsa töö juures ta asub, mille eest väljas. Näeb selgesti, et ta pole üksi, vaid rahvas teda seljataga toetamas."[340]

---

[338] A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 105–124.

[339] A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.

[340] A. Tõnisson. Sealsamas, lhk. 34.

6. Kõrgemate juhtide lähedus tugevdas vastupanu, mida kindral A. Tõnisson[341] väga õigesti alla kriipsutab. Kui juba staapide ja vanemate juhtide territoriaalne lähedus üldist vastupanu tugevdas, siis seda suurema mõjuga olid vanemate juhtide sagedane viibimine eesliinil.[342]

7. Moraalsete põhjuste hulka võib ka arvata vastase pettumuse: ta toodi oma juhtide poolt Eestisse teadmisel, et siin tõsist vastupanu ei ole, vaid kogu sõjategevus seisneb ainult rännakus Tallinna ja maa puhastamises revolutsioonivastastest bandedest. Leidnud jaanuari esimestel päevadel tõsisemat vastupanu, sai vaenlane moraalselt lüüa, tekkis nurin oma juhtide vastu ja tüdimus sõjast. Meie saavutasime moraalse ülekaalu, millega viidi jõudude reaalne seisukord tasakaalu.

Materiaalsete

põhjuste esitamisel peab eeskätt mainima järgmisi.

1. Välisabi, mis on suureks reaalseks toeks. Inglise laevastik surub punalaevastiku Kroonlinna merekindlustuste taha ja annab meile sellega merel vabaduse välismaaga ühenduse pidamiseks. Inglise laevastiku toetusel ja kaasabil saame omale laevastiku, mis dessantoperatsioonidega punaväe rinde lagunemist tuntavalt kiirendab ja seal paanilist hirmu tekitab.

Vennasriigi Soome abiväed tihendavad meie hõredaid ridu, nende hulljulged pealetungid tõmbavad hoogsaks pealetungiks kaasa ka kõhklejaid, mis viivad vastase vastupanuavalduse katsed nurjumisele.

2. Eesti väeosade koosseis suureneb ja uusi väeosi tuleb rindele juurde. Tehniliste väeosade olukord paraneb: seni ei võimaldanud varustuse puudulikkus neid edukalt kasutada. Näiteks halvas sideosade puudulik varustus lahingulist juhtimist.

Tekivad ja asuvad tegevusse löögiväeosad (kuperjanovlased, kalevlased, tuleb juurde uusi soomusronge).

3. Relvasid, millest alul suur puudus oli, jätkub nüüd juba kõigile.

4. Varustuse puudus kaob. Uueks aastaks on mehed varustatud saabaste ja soojade riietega, mis meeste meeleolu tõstab.

Organisatsiooniliste ja sõjataktikaliste

põhjuste esildamisel peab esmalt alla kriipsutama järgmist.

1. Ülemjuhataja institutsiooni loomine oli olulise tähtsusega. Organid, mis riigikaitse organiseerimisest osa võtsid, olid enne hajutatud ja nende tegevus kokku kõlastamata. Need koondatakse nüüd ühe isiku kätte, kes, olles küllaldase võimuga varustatud, rakendab need kaitsejõudude korraldamiseks ratsionaalselt tööle. Ülemjuhataja institutsiooni loomisega lihtsustub operatsioonide juhtimine.[343]

---

[341] A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.

[342] VAKA käsikirjade kogu. Käsikiri 21.

[343] J. Soots. Katkendid sõjamälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 64–66.

2. Rööbiti ülemjuhataja institutsiooni loomisega formeeritakse ka kohapealseid staape (polgu, brigaadi, diviisi staap), kes asuvad tegelikku lahingutegevust juhtima. Ühes staapide organiseerimisega korraldatakse ka sidevõrk, mis sõja alul täiesti puudus.

3. Asutatakse uusi väeosi, mis on sõjapidamise eriliste tingimuste juures otsustava tähtsusega, nagu soomusrongid, löögiosad, laevastik. Nende väeosade loomine võimaldab üle minna passiivsest kaitsest aktiivsele tegevusele. Soomusrongide edukad löögid kõigutavad vastase vastupanuvõimet ja rajavad tee jalaväe edasiminekuks. Dessandid vastase seljataha naelutavad osa vastase jõude ranniku külge ja kiirustavad rindel asuva punaväe taandumist (oht ära lõigatud saada).

Nagu ülaltoodust näeme, olid põhjused, mis rindel pöörde tõid, õieti suure organiseerimise töö saavutis. Mõnekümnemeheliste, tõsistest isamaapoegadest koosnevate salkade liinil asumine aeglustas siiski niivõrd vastase edasitungi, et see võimaldas seljataguses läbi viia vajalikke organiseerimistöid.

V peatükk

VÄEOSADE VÕITLUSVÕIMET MÕJUTAVAD TEGURID

Väeosade võitlusvõime olenes kõigepealt sellest kontingendist, millega väeosa komplekteeriti. Nagu eespool näitasin, olid löögiosad meeskondade valiku mõttes kõige paremas seisukorras.

Relvastis

Löögiosadel oli relvastise poolest kõige parem seisukord, nagu seda tabelitest nr. 5–7 näeme. Löögiosades tuli iga 4–10 mehe kohta üks automaatrelv, kuna teistes osades kõikus vastav meeste arv 30–100 vahel. See oli määratu vahe ja pidi kahtlematult väeosa võitlusvõime peale mõju avaldama. Et see nii oli, seda selgitavad ka järgmised lahingunäited.

Lõunarindel löövad punased 27. veebr. 1919. a. Sabelina külast välja 2. polgu 10. roodu. Soomusrongilt saadetakse väljalöödud roodule appi 40-meheline dessant 5 Levisiga, kes lühikese tulevahetuse järele küla tagasi võtab, saades 23 vangi, ühe kuulipilduja ja hulga püsse. Punastel on hulk surnuid.[344] Olnuks ka 2. polgu 10. roodul kasutada selline tulejõud, vaevalt oleks punased teda külast välja löönud.

1. jaan. 1919. a. paneb soomusrong nr. 3 Kõrve külasse valvetõkkesse 26 meest ja 3 ohvitseri ning annab neile kaasa 3 kuulipildujat.[345]

1. apr. 1919. a. saadab üks skautide rood Petseri rindel Kihora talu juures retkele 10-mehelise salga 3 kuulipildujaga.[346]

19. okt. 1919. a. sooritavad Krasnaja Gorka all Kandi küla juures 15 skauti 3 automaatpüssiga eduka retke vastase seljataha.[347]

---

[344] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 106.
[345] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 56.
[346] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 73.

Kalevlaste 60-meheline 8 kuulipildujaga salk tormab Järvekülasse, lüües välja 300–400-mehelise punaste madruste salga. Hoogsast pealetungist ja tule intensiivsusest hirmunud punased arvanud, et peale tuleb paar polku eestlasi.[348]

Niisiis kuulipildujate rohkus, mille tule intensiivsust punased välja ei kannatanud, kindlustas löögiosade väikestele salkadele suure edu ja harjutas neid võitma. Automaatpüsse oli löögiosade kasutada niivõrd rohkesti, et punased said ettekujutuse, nagu olnuks iga eestlane põrgumasinaga varustatud.[349] Selle vastu tundsid nad endid oma raskete ja paindumatute Maksimidega võimetutena ja talitasid põhimõtte järgi *spassaissja, kto možet*.

Peale selle oli igal löögiosal oma suurtükivägi.[350]

Jalaväepolgud olid automaatrelvade poolest palju halvemas seisukorras. Automaatpüssidega (Madsen, Levis) varustati eeskätt löögiosad, jalaväeosad said automaatpüsse hiljem ja palju vähemal määral. Harilikkudel jalaväepolkudel tuli lahinguid lüüa paindumatute raskekuulipildujatega. Ka neid oli väeosades alul niivõrd vähe, et mõned roodud pea ilma raskekuulipildujata olid. Automaatrelvi saadi peamiselt vastase käest: mida rohkem väeosa neid jõudis ära võtta, seda rikkamaks nad selles osas said.

Ülalkirjeldatust näeme, et löögiosad olid märksa soodsamates tingimustes. Neilt võidi rohkem nõuda ja nad suutsid neid nõudeid ka oma valitud koosseisuga rahuldada.

Puhkus- ja toitlusküsimused

Eriti soodsas seisukorras olid soomusrongid. Nad andsid vastasele kiire ja otsustava löögi: surusid vastase rindesse kümnetesse kilomeetritesse ulatavaid lõhesid ning laiendasid neid dessandiga. Kui löök oli antud ja edu saavutatud, tulid kõik mehed jälle rongile kokku, et ennast järgmise päeva lahinguks välja puhata. Võitlusliini pidasid nad vähe ja peamiselt oma puhkuse huvides. E. Laaman teab, et koolipoisid olid soomusrongi eluga peagi harjunud: "Päeval käidi valvetõkkes, öösel magati vagunis 3 realt."[351] Kui dessandiosad korralikult välja puhata ei saanud, ei olnud nende võitlusvõime sugugi kõrgem tavalise jalaväe omast. Jalaväeosad seisid meie laiade lõikude juures liinil pea ilma varudeta.

Eesliinil asuvates kompaniides puhkamise võimalused olid väga küsitavad ja peale selle koormas neid kompaniisid veel alaline valveteenistus. Loomulik, et pealetungihoog valveteenistusega koormatud jalaväes oli nõrgem kui väljapuhanud soomusronglaste dessandiosadel. Sellest saavad soomusronglased ka ise aru. E. Laaman kirjutab: "Jalaväelaste meeleolu kannatas väga puhkuse ja varustuse puuduse all."[352]

---

[347] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 99.
[348] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 99.
[349] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 167.
[350] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 185; J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 123.
[351] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 47.
[352] E. Laaman. Sealsamas, lhk. 22.

Samuti oli jalaväel raskusi toitlusküsimusega.[353] Kompaniile, mis mitme kilomeetri peale hajutatud oli ja üksikute valvetõketena liini hoidis, oli raske toitu vastavate võimaluste puudumise tõttu järele viia. Kui rinne püsis, valmistati toitu taludes, aga rinde kõikumisel see võimalus puudus ja paljudel meestel tuli vahel päevad läbi söömata olla. Soomusronglastel oli koondatud kõik oma rongi juurde ja meeste rongile jõudmisel said kõik sooja sööki. Kui see lahingutingimuste tõttu nii reeglipäraselt ei sündinud, tekkis soomusronglaste hulgas nurin, kui neid välja taheti saata: "Pole süüa saanud, öö otsa magamata j.n.e."[354]

Soomusrongid võtsid lahingutest osa kordamööda – kui üks väsis, astus teine asemele. Vahepealseid puhkusi võimaldas rongide remont, mille puhul sõideti harilikult ühes meeskonnaga mõnda suuremasse sõlmpunkti (Valk, Tapa, Tallinn).

Teistel löögiosadel oli teenistus puhkuse mõttes lähedasem tavalise jalaväe omale, kuid siiski soodustatud. Nagu teada, kasutati Vabadussõjas löögiosi löökide andmiseks kord ühes, kord teises kohas. Löökide vaheajal anti meestele mõned päevad puhkust, nii nagu olukord seda võimaldas. Väeosa sai end puhkuse ajal korraldada ja uue löögi andmise vastu ette valmistada.

Eespool toodust näeme, et Vabadussõja ajal oli meil osa väeosi soodsamates tingimustes (löögiosad) – komplekteeritud valitud meeskonnaga, varustatud rikkalikult relvadega ja teiste tarvetega. Lahingupidamine oli neile hõlbus väljakujunenud taktikaliste traditsioonide tõttu (kiire ja energiline löök suure tulejõuga, millele järgnes puhkus).

Tavaline jalavägi koosnes meestest, mis mobilisatsioon neile andis. Jalaväe relvavarustis oli märksa puudulikum. Rinnete kinnipidamine, mis oli seotud alalise eesliinil olekuga, mõjus meestele kurnavalt, mille tõttu nende väeosade löögivõime paratamatult nõrgenes.

Vaadeldud erinevused löögiosade ja tavalise jalaväe vahel lasevad meil mõista ka nende lahinguväärtuse erinevust.

Juhid ja juhtimine[355]

"Juht üldiselt ja eriti väike juht on sõjaväe väärtuse määraja, palju rohkem nüüd, kus vägede juhtimises maksab detsentralisatsiooni põhimõte. Ei ole halba ega head sõjaväge, on vaid halvad või head juhid."[356]

Meie Vabadussõja-aegsed juhid on erandita tulnud vene koolist seal omandatud teadmiste ja selle praktilise pagasiga, mida andis teenistus Vene sõjaväes. Vene sõjaväes teenimine ei suutnud hävitada meie ohvitseride rahvuslikku põhitooni – see sai suurvene šovinismist isegi karastatud, mida näitab see, et eesti soost ohvitserid alustasid Vene väeosades rahvuslikkude

[353] Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa. (Ülevaatlik tabel väeosade tervishoiust nr. 2 järjed 1–4).
[354] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 56.
[355] Juhtimise all käsitlen küsimust ulatuses, mis puudutab sõdurite otsest juhtimist, ja jätan operatiivse juhtimise käsitlemata.
[356] A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.

vägede loomise ajajärgul energiliselt eestlaste organiseerimist, õhutades rahvusvägedesse minekut.

Kui Vabadussõja alul puudus eestlasel usk võitluse edukusse ja sõdurkonnas oli maad võtmas kohusetunde puudus, kui sõdurkond sõja alul ootavale seisukohale jäi, siis juhid-ohvitserid tulid viibimata kokku ja hakkasid mittemillestki sõjaväge looma. Ohvitseridel oli optimismi, nad ei seisnud noruspäi. Hea meelega võeti enda peale raskeid ülesandeid ja täideti need – teadlikust kohusetundest tõugatuna – suure armastusega.

Kui sõja esimesel perioodil rahvamassid ja ka rahvajuhid kaotasid võidulootuse, kui oli maad võtmas umbusaldus oma jõudude vastu, siis sõjaväe juhid ei kaotanud lootust, vaid jätkasid vastase hoopide all rahulikult ja külmavereliselt sõjaväe organiseerimist. Kui teised laiali jooksid, jäid juhid kohale, sageli üksi vastase jõukudele vastupanu avaldades.

Meie ohvitser-juht esines kõigil astmeil aktiivse ja algatusvõimelisena. Vaatamata puudulikule ettevalmistusele suutis ta edukalt täita kõiki tema peale pandud ülesandeid, näidates suurimat initsiatiivi. Peab alla kriipsutama, et Vabadussõjas polnud iga kord täpset ülesannet määratud, vaid öeldi lihtsalt – minge ja tehke! "Tehke kõik mis võite, ka seda mis võimata," ütles kindral Reek kapten Kruusile Ronneburgi lahingus.[357] Ja tõesti mindi ja tehti ka võimatut. Sageli ei jäänud alluvad juhid ootama käske ülevalt poolt, vaid seavad oma algatusel ise endale ülesande ja asuvad kogu energiaga selle täitmisele (Võru–Jakobstadti operatsioon).

Meie juhtide energia ja ennastsalgav ohvrimeelsus oli olulisemaks teguriks väeosade võitlusvõime tõstmisel. Need väeosad, kus leidus energilisi juhte rohkem, olid lahinguliselt tublimad ja suutsid vastu pidada igasugustele raskustele.

Vabadussõjas hinnati väeosi juhtide järgi.

Juhi isiklikul eeskujul ja autoriteedil on määratu tähtsus meeste võitlusvõime tõstmisel. Vabadussõda annab kujukaid näiteid juhi isikliku mõju kohta, millepärast selle küsimuse juures pikemalt peatun.

Väeosas valitsev vaim on suure tähtsusega väeosa lahinguvõime kujunemisel. Löögiväeosade vaim sai aluse õppuritest ja vabatahtlikest, nagu komplekteerimise vaatlusel seda alla kriipsutasin. Kuid ka juhi isikul on suur mõju väeosa vaimu kasvatamisel ja selle alalhoidmisel.

Löögiosade juhi tähtsuse kohta kirjutab E. Laaman: "Kui kõigi löögiosade loomisel asutajate isikud suurt osa mängisid, siis seda suuremat osa Kuperjanov oma partisanide juures. Selle väikese salga oskas Kuperjanov oma vaimuga tugevaks kasvatada. Ta jagas kõiges oma sõduritega nende elu; õhtuti kogus neid mõisa saali oma ümber ja vaimustas neid kõne ja lauluga. Ise igal pool eeskujuks olles, nõudis oma meestelt valju kohusetäitmist. Partisan pidi end igatepidi eeskujulikult üleval pidama; isegi kaardimäng oli keelatud. Siin polnud jälgegi sellest tol ajal mujal nii laialilagunenud abitust apaatiast; meeleolu oli täitsa kindel: kas võita või surra. Selle peale tuli siia kaugemaltki vabatahtlikke, kellele ümbruse hakkamatus läägeks läinud. Kuperjanovi isiklik mõju ümbruse

[357] N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing 19.–23. VI 1919. a. – Sõdur 1928. a., lhk. 165.

peale oli nii suur, et selle noore leitnandi käsu peale tema mehed millestki tagasi ei kohkunud."[358]

Juhi energia, isiklik vahvus ja julgus, tema alaline viibimine oma meeste juures eesliinil, nende muredesse süvenemine isikliku vaatluse abil, isalik hoolitsemine meeste eest on tegurid, mis loovad väeosa põhivaimu. Löögiosad kasvasid oma juhi silma all – juht suutis oma isikliku energiaga mehi liita, tema ülevoolav energia oli nagu sütitav leek, mis vaimustas ja kiskus mehi järeletegemisele.[359]

Harilikus korras komplekteeritud väeosades on vanem juht palju bürokraatlikum – ta teeb järeldusi ja võtab otsuseid vastu alluvate ettekannete põhjal, korraldab oma osa käsukirjade kaudu, millest ei hoova sellist osavõttu ja soojust, nagu seda löögiosades tähele võib panna.

Löögiosa viib võitlusse juht isiklikult, tormates meeste ees ahelikus vastase peale. Seda näeme meie kuperjanovlaste juures: nende juht Kuperjanov võtab isiklikult igast lahingust osa ja langeb lõpuks Paju mõisa all.

Soomusrongide juhid on alati oma meestega lahingus ja neid võib leida seal, kus võitlus kõige ägedam. Samuti talitavad kalevlaste ja skautide juhid.

Hariliku väeosa juht saadab oma osa lahingusse, andes selleks korraldusi telefoni, kirjalikkude käskude ja virgatsite abil. Harva näevad siin sõdurid oma juhti lahingus. Selline juhtimise moodus, mis näib teoreetiliselt õigem olevat, ei viinud Vabadussõjas mehi kangelastegudele. Mehed nurisesid sageli selle üle, et nende juhid asuvad kaugel, et neid on unustatud ning et neile selliseid ülesandeid antakse, millest juht ise ei riski osa võtta.

Näiteks kui skautide ülem kolonel Pinka haavatasaamise tagajärjel pataljonist lahkub, jääb tema asemele kolonel Ahlberg, kes Krasnaja Gorka operatsiooni ajal "viis oma staabi Vana-Kališi külla [tükk maad seljataha], kust ta kompaniidega ühendust telefoniteel pidas, ilma et ta heaks oleks arvanud end ka positsioonil näidata. Säärane teguviis kutsus esile pataljoni ohvitseride ja sõdurite nurina, mida aga eesrindel olla ei tohiks, kuid mida kolonel Ahlberg likvideerida ei mõistnud."[360]

J. Pitka kirjutab oma mälestusis Heinaste võtmise luhtumisest: "Maaväge, nõnda nimetatud Pärnu pataljoni, juhatas üks noor ohvitser, kes ise suurt väejuhatajat järele aimates, Pärnus asus, kuna frondi ülemaks keegi lipnik oli, kes frondist ka mitu versta eemal Kabli külas asus. Sõdurid, kelle päälikud nii endid tule piirist eemale hoidsid, ei tunnud suuremat huvi pealetungimiseks."[361]

Vanema juhi isiklik viibimine lahingu ajal sõdurite läheduses oli määratu tähtsusega. Need väeosad, kus vanem juht end sagedamini lahingus näitas, ilmutasid palju suuremat jõupingutust.

Näiteks ilmutasid 9. jalaväepolgu allüksused Landeswehri sõjas erilist jõupingutust, saades vaimustatud oma juhist, kes "50-ne verstalisest frondist hoolimata jõudis ikka ise seal olla, kus see silmapilgu vajadusest kõige tarvilikum

---

358 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 104 ja 108.
359 Julius Kuperjanov. Tema elulugu ja teod. Tartu, 1919.
360 J. Jõepera. Punamäe. Sõjakäik Krasnaja-Gorka kindluse vastu 1919. a., lhk. 36.
361 J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 168.

oli"[362]. Kui Narva rindel polguülem oma hädise tervise tõttu lahingutest enam osa ei võtnud, viis tema abi pea alati isiklikult varuroodud vasturünnakule.[363] Roodud läksid vanema juhi saatel suure vaimustusega vastase peale ja suurearvuline vastane visati alati üksiku roodu vasturünnakuga tagasi.

Lõunarindel käis brigaadiülem mehi tihti valvetõketes vaatamas. Sageli seletas ta valverühmadele isiklikult olukorda ja andis lahinguülesande, mida mehed vaimustusega täitsid, saades julgustust vanema juhi eesliinil viibimisest.[364]

Ka Vabadussõja ainet käsitlev ilukirjandus puudutab juhtimise küsimust: sõdurite omavahelisest jutlemisest selgub, et nad näeks heal meelel, et vanem juht nende läheduses asuks.[365]

Kindral A. Tõnisson on õigusega arvamisel, et kõrgema staabi toomine rinde lähedale oli üheks teguriks, mis sõdurite võitlusvõimet tõstis.[366]

Nendest näidetest peegeldub eestlase-sulase vaim, kes ainult oma peremehe juuresolekul ja selle eestegemisel tublisti kaasa teeb, ent kui peremees lahkub, siis omale lõtvust lubab.

Võib arvata, et sõdurid selle nõudmise allakriipsutamisega tahavad kindlustada omale "jõukohaseid" ülesandeid. Psühholoogiliselt on seda raske põhjendada, kuid tegu on siiski niivõrd üldise nähtega meie sõdurkonnas, et sellega juhtimisprobleemi lahendamisel tõsiselt tuleb arvestada.

Kaotused

Vabadussõda nõudis ohvriks 2060 meest, neist langes lahingus 1677 ja suri haavadesse 383. Haavatuid oli kokku 10105.[367]

Tabelis nr. 8 on näha mõningate väeosade üldised kaotused, kust selgub, et löögiosades on olnud üldiselt suuremad kaotused võrreldes teiste jalaväeosadega. Eriti kõrge on haavatute protsent neis väeosis, kes osalesid intensiivsemates lahingutes. Üldiselt peab ütlema, et kaotuste tagajärjel löögiosades võitlusmoraal kunagi ei langenud, ennem tõusis. Kalevlased kandsid Järvekülas 38% kaotusi, kuid jäid selle juures võitlusvõimelisteks.[368] Kui palju teised jalaväeosad kaotusi välja suutsid kannatada, seda ei läinud minul korda selgitada.

Suurtükiväes olid kaotused minimaalsed, ulatudes vaevalt 1%-ni. Üldiselt peab ütlema, et kaotused eestlase peale kunagi masendavat mõju ei avaldanud. "See meid ei kohutanud," kirjutab soomusronglane-allohvitser oma päevikus, kui Krasnaja Gorka juures üks 12-tolline mürsk dessandi aheliku peale sattus, surmates 6 ja haavates 4 meest.[369] Kaotused manasid esile kättetasumise iha. Kalevlased, kandes Järvekülas suuri kaotusi ja nähes oma kaaslaste metsikut hukkamist, tõotavad verist kättemaksu punastele.[370]

---

[362] Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 100 ja mujal.
[363] Sealsamas, lhk. 207 ja mujal.
[364] VAKA käsikirjad. Käsikiri 21.
[365] J. Lapp. Vabaduse eest. Romaan. Tartu, 1930.
[366] A. Tõnissoni. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 33.
[367] Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa, lhk. 112.
[368] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 99.
[369] VAKA käsikirjakogu. Käsikiri 41, lhk. 22.
[370] Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa, lhk. 112.

Haigused

Haigused on palju rohkem mehi rivist välja viinud kui kaotused surnute ja haavatutena. Tabelis nr. 9 on näha haigestumiste üldarvu ja ettetulnud haiguste liike. Haigustest seisab esikohal influentsa (10,1%). Kui sellele lisada hingamistorude (6,1%), kopsupõletiku (4%) ja kopsu ning kopsukelme tiisikuse haigused (1,3%), saame 21,5% ehk 9661 haigestumisjuhtu, mille tekkimist on mõjutanud viletsa varustuse tõttu saadud külmetus.[371]

Tabel nr. 10 näitab just ülalloetletud haigestumisjuhtude kasvu sügisel ja kevadel, kus meie kliima ilmastikuolud avaldavad tervisliku seisukorra peale kõige halvemat mõju.

Taudidest on plekiline soetõbi, korduv soetõbi, kõhutõbi j.m. samuti palju mehi rivist välja viinud, kusjuures need haigused on ühtlasi nõudnud ka suure hulga ohvreid. Tabelist nr. 10 on näha, et nende haiguste levimist on suudetud kiirelt tõkestada.

Tabelist nr. 7 on näha, et paljude väeosade tääkide arv on poole väiksem nimelistest koosseisudest ja väeosadel on tulnud täienduste puudusel poolikute koosseisudega lahingus olla. Ehkki Vabadussõjas oli tervisline seisukord võrreldes eelmiste sõdade ja teiste riikidega parem (tabel nr. 11), on meie võimalused väeosadele täiendusi anda olnud piiratud. Seetõttu tuleb sanitaarolude korraldamisele veel suuremat rõhku panna, et ära hoida tuhandete meeste sattumist haigemajadesse.

VI peatükk

KANGELASVAIMU AVALDUSI VABADUSSÕJAS

Jaanuari esimestel päevadel pandi punaste pealetung seisma. Jõelähtme–Voose–Madise–Nurrusi–Kursi–Kaume–Väritna–Voltveti–Heinaste joonelt nad enam edasi ei pääsenud ja see joon kujunes meie Marne'iks. Sellelt joonelt algas 6. jaanuaril Eesti vägede üldine pealetung vastase väljatõrjumiseks riigipiiridest. Sellel joonel vabastas eestlane enese hirmu košmaarist. Esivanematelt päritud kangelasvaim sai ülekaalu hingelise lõtvuse üle, mis võõrale võimule alluvuse ajajärgul kunstlikult oli külge poogitud: eestlases ärkas uuesti muistne kangelasvaim, mis võitis oma jõurikkusega igasugused raskused ja viis eestlase võidule.

Nurin kadus, sest jõuti teadmisele, et isamaa on vaene, rüüstatud ja ei suuda sõjamehi hästi varustada. Jõuti arusaamisele, et kannatlik meel, püsivus, teenistusekohustuste hoolas täitmine, armastus ja ohvrimeelsus isamaa vastu aitavad kaasa vabaduse saavutamisele, kuna nurisemine, meelekindlusetus ja pakkujooksmine hukkumisele viivad. Lootus tuleviku, helgemate päevade peale tiivustab mehi võitluses. Kui eesliinile jõuab teade maa jagamisest ja tehakse esimesi ettepanekuid prii maa saamiseks, saab ka viimane mohikaanlane aru, et Eesti sõdib oma rahva parema tuleviku eest. Maa jagamise küsimuse

[371] Eesti Vabadusesõda. Tervishoidline osa (ülevaatlik tabel väeosade tervishoiust nr. 2 järjed 1–4).

ülestõstmisel on määratu mõju meie sõduri võitlusvõime suurendamisele. See selgub ka Landeswehri operatsioonist, kus eestlased erilist visadust üles näitavad. Kardeti, et kui Landeswehr võimule pääseb, nurjuvad maa jagamise plaanid, maa saamise lootus aga on olnud ja on eestlaste sotsiaalsete huvide kese.

Järsk pööre Vabadussõjas laseb vähemalt eeldada, et meie sõduris pidi leiduma siiski midagi rohkemat kui liikuma tõugatud passiivsus. Pidid leiduma üksikud, kes eesvõitlejana teed rajasid, mida mööda ülejäänud harjumuse kulunud rada mööda järele liikusid.

Kui nüüd vaadelda eestlast võitluses selle materjali põhjal, mis mul kasutada oli, pean kohe alguses konstateerima, et võitlusind ja lahingupidamise intensiivsus oli löögiosades palju suurem tavalise jalaväe võitlusvõimest.

Just see, et nendele väeosadele usaldati vastutusrikkamad ülesanded, mis seisnesid peamiselt kiirete löökide andmises, tõstis nii meeste kui ohvitseride meeleolu: nad hakkasid endid ise paremaiks hindama. Sellest sugereerituna mindi lahingusse teadmisega, et meie – kuperjanovlased, skaudid, kalevlased, soomusronglased – oleme võitmatud ja meie löökide all puruneb vastase vastupanu!

Lahinguimpulss ja kangelastegudele andumine on löögiosades võrratu – nad on täie õigusega ära teeninud löögiüksuse nime. Ka harilikus jalaväes on kangelasi, mõne allüksuse võitlusvõime on vägagi kõrge, kuid nende amplituud on siiski väiksem ja nad kaovad suure massi hulgas ära. Väeosa nimi ei tõsta neid kuulsuse pjedestaalile, kus nad üldsusele näha oleks.

Vabadussõjas oli palju heroismi. Toon mõningaid näiteid.

Kuperjanovlased

27. jaan. 1919. a. hiilivad kolm reameest Puka mõisas asuva vastase seljataha ja tormavad sealt mõisasse sisse, vastane jookseb laiali. Nimetatud mehed võtavad neli vangi ja saavad saagiks ühe töökorras kuulipilduja.[372]

13. veebr. 1919. a. Salisburi all hiilib vanem allohvitser Jõgi vastase valveposti juurde ja toob selle ära.[373]

3. märtsil. 1919. a. läheb leitnant Sepp Salisburi sihil 6 mehega 4 km vastase seljataha, ajab seal ühe varuroodu laiali ja saab saagiks ühe kuulipilduja.[374]

16. märtsil. 1919. a. märkab kuulipilduja sihtur Orava jaama juures vastase kuulipildujat, mille flankeeriv tuli tõkestab roodu edasiminekut. Sihtur hüppab kuulirahe all oma relvaga lagedale künkale, kust on võimalik vastane kuulipildujatule alla võtta. Tabava tule tõttu vaikib vastase kuulipilduja ja roodul avaneb võimalus edasi minna.[375]

---

[372] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 176.
[373] Sealsamas, lhk. 211.
[374] Sealsamas, lhk. 76.
[375] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 174.

1. juulil 1919. a. hiilivad Valge järve juures kaks reameest kuulipildujaga vastase kaitsejoonest läbi ja sunnivad patarei vaikima, mille tõttu pääseb rood edasi.[376]

25. mail 1919. a. lähevad neli meest paadiga üle Velikaja jõe ja teevad seal ühe vastase kuulipilduja kahjutuks.[377]

19. juunil 1919. a. tormavad neli meest vastase patareile peale, mille tõttu see oma asukoha on sunnitud maha jätma.[378]

22. juunil 1919. a. hiilib Vana-Ronneburgi all Kuperjanovi pataljoni ohvitseri asetäitja Sturm mõne mehega ja automaadiga vastase rindest läbi, võtab pataljoni edasiliikumist takistanud vastase patarei tule alla ja toob sõjasaagina kaasa neli vastase kuulipildujat.[379]

18. juulil 1919. a. hiilib ohvitseri asetäitja Kasper Porhovi sihil kuue mehega punaste valvepostidest läbi ja tormab valvetõkkele peale. Ta saab saagiks ühe korras kuulipilduja ja võtab vangi kaks kommunisti.[380]

24. juulil 1919. a. taganeb Tomkino külast vastase suurtükitule tõttu üks kuperjanovlaste rood. Kolm meest jäävad kuulipildujaga külla ja löövad vastase jalaväe pealetungi tagasi. Nende meeste ohvrimeelsus võimaldab roodul oma endise positsiooni tagasi võtta.[381]

19. okt. 1919. a. Usti-Ruditsjä küla all visatakse vastane üle jõe, kuid see asub teisele poole kallast kaitsele. Viimane parvetäis ei jõua enam kaldale ronida ja hävitatakse meie tulega. Sõdurid olid märganud ka ühe komissari langemist. Keset ägedat tulevahetust vabastab üks partisan end raskemaist pealisriietest, saabastest ja läheb vette. Peagi on ta teisele poole kaldale parve juurde ujunud. Mees haarab kiirelt komissari portfelli, revolvri ja rahatasku. Punaste tule all, mis õnneks teda ei taba, on partisan peagi jälle oma pool kaldal tagasi, kus tunneb nähtavat headmeelt rikkaliku saagi üle.[382]

19. okt. 1919. a. jookseb Usti-Ruditsjä külas üks rood punaste haaramise tõttu laiali ja üle kaitsejoone taga asuva silla. Seepeale läheb ohvitseri asetäitja Bringenfeldt ühes kahe mehe ja Madseni kergekuulipildujaga ühe maja katusele, et sealt haaravat punaste gruppi tule alla võtta. Sellega hoitakse roodu ümberpiiramine ära. Hiljem, kui jõe taha taandutakse, hoiavad need kolm meest ülekäiku tule all ja hoiavad sellega ära punaste üle jõe pääsemise. Rood korraldab end nende kolme mehe kattel peagi uueks vastupanuks.[383]

---

376 Vabadusristi ettepanekute aktid Kaust 4/13, lhk 172.
377 Sealsamas, lhk. 197.
378 Sealsamas, lhk. 184–185 ja 195.
379 Sealsamas, lhk. 97.
380 Sealsamas, lhk. 136 ja 181–182.
381 Sealsamas, lhk. 200.
382 J. Jõepera. Punamäe. Sõjakäik Krasnaja Gorka kindluse vastu 1919. a., lhk. 52.
383 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/13, lhk. 103.

Skaudid

21. jaan. 1919. a. võetakse Pikksaare jaam ja mõis 40 skaudi poolt rünnakuga ära. Skaudid jagunevad kahte gruppi: üks grupp läheb mõisa vallutama ja teine jaama. Umbes kilomeeter enne jaama on lage väli. Skaudid seavad oma kuulipilduja metsa servale üles ja teised tormavad üle lageda jaama peale. Hulljulge retk viib vastase segadusse. Tõuseb paanika ja peagi on jaam vallutatud. Saagiks saadakse 4 kuulipildujat, 13 vagunit, hulk laskemoona j.m. Vastane jätab maha 8 surnut ja 20 haavatut. Kui skaudid juba jaamas on, näevad nad alles, et oldi väga suure punaste väesalga peale sattunud (jaamas laaditi punaste 48. kütipolgust välja 180 jalaväelast ja 200 ratsameest; mõisas asus 64 jalameest ja 80 ratsanikku). Hulljulge retk nõudis skautidelt ohvriks kolm surnut ja neli haavatut.[384]

25. apr. 1919. a. hiilivad Rossolova küla juures seitse meest Levisega vastase seljataha. Öösel tulevad nad Rossolovo külla, kus asub üks punaste rood. Punaste postid võetakse vaikselt maha. Reamees Kork läheb Levisega üksi tuppa, kus asub 53 punakaartlast, ja sunnib need alistuma. Selle retkega oli likvideeritud punaste kaitsepositsioon Rossolovo juures, mida rood järgmisel päeval pidi ründama.[385]

26. apr. 1919. a., kui skautide 2. rood ümberpiiramise kartusel Põtalovo külast taandub, jääb külla 11 kuulipildurit. Kui küla peale tormavad vastase mitmekordsed ahelikud, ei kaota kuulipilduja sihtur oma meelkindlust ja tulistab Maksimist viimase lindini. Nähes, et naabruses asuva Levise sihtur on surma saanud, jookseb ta sinna, haarab Levise ja avab lähedale jõudnud vastase ahelikule tule, mis lööb vastase segamini. Esimene ahelik paiskub tagasi, tõmmates ühtlasi kaasa ka järgnevaid ahelikke. Vastase rünnak lüüakse mõne mehe ennastsalgava ohvrimeelsusega tagasi. Ka rood on vahepeal suutnud ennast korraldada ja tuleb külla tagasi.[386]

25. juulil 1919. a. hiilivad Koromõševo küla juures neli skauti vabatahtlikult vastase seljataha, likvideerivad vastase kuulipilduja, võimaldades sellega roodul edasi minna.[387]

16. veebr. 1919. a. saadetakse 16-meheline salk punaste seljataha Mustajõe silda vallutama, mis on punaste poolt mineeritud ja mida nad tugeva salgaga kaitsevad. Eestlaste ootamatu ilmumise tõttu jookseb silla kaitsesalk osaliselt laiali, kuid koguneb varsti uuesti selleks, et silda õhkida. Punaste koondatud tule kaitse all lähenevad sillale minöörid. Seda märgates hüppab rühmaülem kahe mehega punaste kuulipilduja peale, hävitab selle ja vangistab minöörid enne, kui need jõuavad elektrikontakti ühendada. Sild vallutati selle ohvrimeelsuse tõttu tervelt ja järgmisel päeval võisid soomusrongid üle silla sõita.[388]

---

[384] E. Laaman, Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 153–154; Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 3 ja 170.

[385] J. Animägi. Scout-rügement Vabadusesõjas. – Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 178 ja Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 170.

[386] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 178.

[387] Sealsamas, lhk. 177.

[388] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 174.

4. jaan. 1919. a. lähevad kolm reameest erariietes punaste juurde Karksi mõisa, hangivad sealt teateid punaste jõudude kohta ja levitavad seal teateid inglaste suurtest jõududest, mis eestlastele olla abiks tulnud. Lendu lastud teadete tagajärjel levib järgnevates lahingutes punastes paanika, mis meie osade edasiliikumist hõlbustab.[389]

8. aug. 1919. a. jookseb Novoloki külas punaste suurtükitule all üks skautide rood laiali. Seitse meest jäävad külla ja löövad punaste tiheda aheliku pealetungi tagasi. Need mehed võimaldavad roodul mahajäetud positsiooni uuesti sisse võtta.[390]

Kalevlased

15. jaan. 1919. a. vallutatakse 60 kalevlase poolt Järveküla, kust nad löövad välja 300–400 madrust. Olnud juba pea kogu küla vallutanud, satub kalevlaste salk 40–50 sammu kauguselt vastase tule alla, mis tuleb nende tiivale. Kalevlased ei kohku sellest ja peavad küla enda käes. Kuid suured kaotused (60 mehest 22 rivist väljas) sunnivad lõpuks kalevlasi tagasi tõmbuma. See lahing tõi kalevlaste psühholoogiasse murrangu. Enne olid nad väga humaansed, ent kui nad nägid järgmisel päeval oma seltsimehi (kes külast taandumisel olid maha jäänud) piinatud nägude ja purukspekstud luudega, siis vannuti üksmeelselt kättetasumist ja "siit peale polnud enam armuheitmist"[391].

Üldjoontes esinevad kalevlastel sama tüüpi kangelasteod, kus mõned mehed oma hulljulgusega saadavad korda otse uskumatuid asju.

Soomusrongid

21. juunil 1919. a. päästavad Loodi jaama juures neli meest õhkimise eest silla, mis soomusrongi taga asus ja oli sakslaste poolt mineeritud. Need mehed tormavad sakslaste kuulirahe all silla juurde ja lõikavad süütenööri läbi.[392]

Pihkva all lähevad neli meest paadiga üle Velikaja jõe, võtavad maha ühe vastase posti, tuues sealt viis meest vangidena kaasa.[393]

9. märtsil 1919. a. lähevad Stakelni sihis seitse soomusronglast vastase seljataha, lõikavad ära vastase taandumistee ja võtavad 44 meest vangi.[394]

23. aug. 1919. a. panevad Pihkvas viis soomusronglast seisma punaste haarava pataljoni pealetungi, kuni löögiosa on jõudnud linnast taanduda.[395]

3. apr. 1919. a. tormavad Goruška külas neli soomusronglast-allohvitseri küla peale ja võtavad 60 punaväelast vangi.[396]

24. mail 1919. a. läheb Košeljäha jaama juures 50-meheline salk "Kapten Irve" pealt "Seltsimees Trotskit" vallutama. Mehed lähevad rongi juurde ja ajavad punastega umbes 20 minutit juttu, üteldes, et nad on Eesti kommunistlikust polgust. Jutuajamisega tahetakse aega võita, et anda võimalust kaugemale

---

389 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/14, lhk. 158.
390 Sealsamas, lhk. 159.
391 E. Laaman, Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 98–103.
392 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/16, lhk. 417.
393 Sealsamas, lhk. 418.
394 Sealsamas.
395 Sealsamas, lhk. 285.
396 Sealsamas, lhk. 256.

seljataha läinud salgal raudtee õhku lasta. Punased saavad lõpuks oma eksitusest aru, tõmbavad soomusvagunite luugid kinni ja avavad kuulipildujatule. Mõned mehed kapten Raudsepaga eesotsas ronivad vastase rongi katusele, kuid ei suuda rongi kinni pidada. See julgustükk nõudis viis haavatut, rong aga sõitis ära, sest rongi kraavilaskmiseks rööbastest väljavõetud tükid olid liiga väiksed.[397]

1. apr. 1919. a. teeb kapten O. Luiga dessandi ees sõites väikese ringi ja suundub üksi Sabelina külla punaste keskele "kuulipilduja juurde, kus punaseid sõimama hakkas. Sellest kohkusid punased seevõrra, et ei osanud midagi teha"[398]. Varsti jõuab külasse ka osa dessandist. Vangistatakse üle 100 punase, sh kaks ohvitseri, ja saadakse saagiks kolm kuulipildujat.

8. jaan. 1919. a. jooksevad neli meest Tapa alevi puhastamisel punastega segiläbi alevisse, et raudteesilla juurde jõuda ja selle õhkimist ära hoida. Sild on juba enne purustatud. Tagasi tulles satuvad need mehed suurema punaste salga peale ja vangistavad oma aktiivsusega 34 hästi relvastatud punakaartlast (kõigil kaks käsigranaati).[399]

Soomusronglaste lahingud on täis kangelastegusid. Väga paljudes juhtumites kirjeldatakse, kuidas mehed otse tormavad vastase kuulipildujate peale vastase tuld arvestamata. See on tingitud soomusrongi erilisest taktikast – otselöök tugeva tule kattel. Teistel löögiosadel domineerib rohkem haaramise põhimõte: 3–4 meest seljataha ja tiivale.

Kokku võttes löögiosade üksikute meeste ja väikeste gruppide heroismi, pean alla kriipsutama seda, et need üksikud on oma ohvrimeelsusega väeosadele palju kasu toonud, kergendades väeosa võitlust.

Vabadusristi annetamise ettepanekud ja väeosade ajalugu käsitlevad trükitööd sisaldavad nende meeste ja väikeste gruppide vägitegude kirjeldusi. Neist selgub, et löögiosade allüksustes on võitluste kogemuste tulemusena kujunenud erilised võitlusgrupikesed (2–6 meest), kes osalt omal algatusel ja antud ülesannete põhjal otse imestamisväärseid retki on sooritanud. Nende grupikeste ennastsalgav võitlusind on sageli päästnud oma üksusi raskest seisukorrast ja neid auga lasknud lahingust välja tulla. Löögiosade võimsus olenes neist grupikestest, kes oma hulljulgusega võitlejaid kaasa kiskusid.

Inimene on iseloomult egoistlik ja auahne. Üksikutele osakssaanud kuulsus ja ülemuse kiitus, kuid ka saak, mis retklejat ootas, andis hoogu ka teistele. Üksikud kangelased kogusid enda ümber ikka rohkem ja rohkem mehi, nende kangelaste tõttu muutus rühm, rood ja lõpuks oma ülemuste kaudu kogu väeosa ühtseks tervikuks, kes oli küllalt võimas täitma igasuguseid ülesandeid. Väeosa prestiiži ja auküsimus tõusid kõrgemale kui oma isiklik heaolu.

Tartu vallutamine oli õieti auküsimus – kas kuperjanovlased või soomusronglased? Valga vallutamise operatsioonis oli auküsimus, kas esimesena marsivad Valka eestlased või soomlased. Kuperjanov viib oma väsinud pataljoni

---

[397] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 177–178; Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/16, lhk. 256.

[398] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 132.

[399] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 77–78.

vanema ülemuse vastuseismisest hoolimata[400] Paju lahingusse, kus ta ise oma väeosa prestiiži eest võideldes langeb.

Löögiosades sõduri isiklikud huvid kaovad – ta elab väeosale, tundes ennast selle suure kollektiivi (väeosa) funktsionaalse osa (roodu, rühma) rakukesena.

Väeosas väljakujunenud traditsioonid ja kangelaslik põhivaim viib löögiosi igasugustest raskustest üle.

Nii murravad kalevlaste 100 meest lipnikkude Õunapuu ja Tiefi juhatusel 31. märtsil 1919. a. Pihkva sihis vastase kaitserinde sisse, puhastades järjekorras seitse küla ja võttes üle saja vangi. Punaste pataljon oli selle kompanii vastu jõuetu.[401]

Skautide A-kompanii võtab 31. märtsil 1919. a. vastaselt ära Kõvera küla, kus sellel oli kuus roodu ja umbes 550 meest 11 kuulipildujaga.[402]

27. jaan. 1919. a., kui kuperjanovlased Keeni operatsioonis ilma ettevaatuse abinõudeta (tiiva kaitse, luure) edasi tormavad, piiratakse üks tiival asuv rood vastase 3–4 korda suuremate jõududega sisse. On segadus. Partisanid on kaotanud kolm kuulipildujat, osa mehi taandub paanikas. Kuperjanov, kes isiklikult kohal on, arvab, et ehk päästab veel "häbemata julgus", ja hüüab: "Tormile, poisid, vaenlane taganeb!" Paar meest kogunevad Kuperjanovi ümber, varsti liiguvad temale järele kaks ohvitseri mõnekümne mehega ja seisukord ongi päästetud.[403] Tugev sisemine side üksuse liikmete vahel viis siin võidule.

Soomusrongide juhtide meelekindlus ja külm veri laseb neil välja kannatada vastase ägedaid pommitusi. Nii saab Pihkva vallutamisel Moglino ja Polkovoi jaama vahel soomusrong nr. 3 kaks pihtavust, kusjuures haavata saab kogu suurtükiplatvormi meeskond. Selle peale vaatamata jäi rong lahingusse.[404]

14/15. jaan. 1919. a. lahingutes Irboska juures saab soomusrong nr. 1 kuus pihtavust, kuid hoiab positsioone käes ega tõmbu tagasi.[405]

Eesti soomusronglaste isiklik tublidus ja juhtide rahulikkus kaalusid üles punaste tehnilise paremuse meie nn. ersatside vastu kõigis kaksikvõitlustes.

Vaatamata heroismile on ka löögiosadel kriisimomente, kuid need on kergemad ja nendest saadakse üksikute kangelaste ohvrimeelsuse abil peagi üle.

Kui vaadelda harilikkude jalaväeosade kangelasvaimu, siis näeme siin teatud erinevusi. Vabadusristide annetamise ettepanekutes kriipsutatakse kõigi puhul alla vahvust ja isiklikku julgust, mis kaasvõitlejaid on ergutanud. Vähem on selliseid kirjeldusi, kus üksikvõitlejate kangelastegude tulemusena vastane likvideeritakse, nagu seda löögiosades nägime.

Toon siinkohal näiteid järgmistest polkudest.

---

400 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 186.
401 J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadusesõjas. II, lhk. 133.
402 J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 133.
403 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 169–179.
404 J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 184.
405 J. Poopuu ja J. Andreller. Sealsamas, lhk. 97.

1. polk

11. veebr. 1919. a. hiilivad 5. roodu kolm meest Orlõi ja Kuravitsa küla juures 6 km sügavusse vastase seljataha, lõikavad katki vastase telefoniliini ning jäävad ootama parandajate tulekut. Kui parandajad tulevad, vangistatakse need ühes varustusega.[406]

20. nov. 1919. a. hiilivad 11. roodu kaks vabatahtlikku luurajat vastase kolmemehelisele valvepostile ligi ja toovad vastase posti ära.[407]

17. dets. 1919. a. Vjäska küla tagasivõtmisel liigub rood täies lahingukorras küla ees asuva metsa suunas. (Küla oli langenud eelmisel päeval punaste kätte.) Kui jõutakse metsast umbes 100–200 sammu kaugusele, avab vastane ootamatult tule. Roodus puhkeb segadus, kuid roodu päästavad katastroofist kolm meest, kes omal algatusel tormavad metsa peale, mille tõttu punased omakorda segadusse satuvad ja laiali jooksevad.[408]

4. polk

2. nov. 1919. a. läheb Mihhailovskaja küla juures nooremallohvitser Panna eespoolset valveposti ära kutsuma. Metsas satub ta vastase salga peale. Panna ähvardab punaseid kuulipildujaga, mida temal ei olegi. Punased löövad kohkuma ja 28 meest alistuvad ühe mehe julguse ees.[409]

6. polk

27. apr. 1919. a. jookseb Keeni mõisas asuvast l. roodust väljasaadetud kümnemeheline valvetõke punaste pealetulekul laiali. Kaks meest kergekuulipildujaga peavad punased kinni, seni kui roodust abi tuleb, mis punased tagasi viskab.[410]

2. veebr. 1919. a. roomab 3. roodu nooremallohvitser Tamman Virkeni mõisa juures punaste positsioonidest läbi ja toob teateid mõisas asuvatest punastest. Tagasi tulnud, viib ta rühma pealetungile ja vallutab mõisa.[411]

6. jaan. 1919. a. roomavad 5. roodu kaks reameest Nugise talu juurde, kus asub vastase valvepost, tormates sellele hurraaga peale. Võitluse tulemusena võetakse kaks vangi, vastasel jääb maha neli surnut, kuna kolmel õnnestub ära joosta.[412]

12. veebr. 1919. a. hiilib Leisi talu juures 6. roodu kapral Ottep vastase valvepostist läbi ja toob vangina kaasa vastase valvetõkke ülema.[413]

24. mail 1919. a. hiilib Paipuse mõisa juures 11. roodu reamees Kent vastase valvetõkke juurde, mis defileed kaitseb, ning ajab selle käsigranaadiga laiali. Nii pääseb rood ilma kaotusteta edasi.[414]

---

406 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/3, lhk. 78.
407 Sealsamas, lhk. 86.
408 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/3, lhk. 132.
409 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/6, lhk. 116.
410 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/8, lhk. 248.
411 Sealsamas, lhk. 267.
412 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/8, lhk. 279.
413 Sealsamas, lhk. 282.
414 Sealsamas, lhk. 294.

7. polk

8. juunil 1919. a. lähevad 7. roodu kuus meest Velikaja jõe ääres asuvatesse küladesse luurele. Vahepeal on aga punaste suurem luursalk neile seljataha saanud. Seda kohalikelt elanikelt kuulnud, astub nimetatud luursalk kindlalt punaste vastu võitlusesse, mille tulemusena vangistatakse 63 meest ja saadakse saagiks üks töökorras Maxim.[415]

3. nov. 1919. a. roomab 9. roodu kaheksameheline luursalk kergekuulipildujaga salaja punaste positsioonide ligi. Punaste valvepost avab neid märgates tule. Salk jõuab kiire hüppega enne kaevikutesse, kui külasse sooja läinud punakaartlased oma positsioonidele jõuavad asuda. Tulemus – 48 vangi.[416]

20. nov. 1919. a. saadetakse 7. roodust reamees Reesev sidemehena naabruses asuvasse 5. polku. Punased on vahepeal vangistanud liitekohal Laane talu juures asunud valvetõkke. Reesev paneb seal punastele üksipäini visalt vastu ja kui padrunid on lõppenud, siis jätkab võitlust täägiga. Ta langeb, kuid laskmise peale on roodud alarmeeritud ja punaste ootamatu tiivalöök nurjub.[417]

9. polk

11. dets. 1919. a. jätab 6. rood vastase suurtükitule tõttu kaevikud maha. Neli meest jäävad kohale ja löövad kuulipildujatulega vastase jalaväe pealetungi tagasi, mis annab roodule võimaluse oma positsioonidele tagasi tulla.[418]

25. nov. 1919. a. Koškino külas ei kannata 9. rood vastase suurtükituld välja ja jookseb laiali. Vanemallohvitser Šeffer peab mõne mehe kinni ja võtab punaste aheliku tule alla, mis punaste jalaväe pealetungi aeglustab ja võimaldab roodul oma positsioonidele tagasi tulla.[419]

28. nov. 1919. a. Salas ei kannata 11. rood vastase suurtükituld välja ja jätab kaevikud maha, kolm meest jäävad aga oma kuulipildujaga kaevikusse ja löövad punaste kahekordse pealetungi tagasi, kuni tuleb appi reservirood.[420]

12. dets. 1919. a. jookseb Koškino küla juures 3. roodu rühm laiali, kuna pomm plahvatab nende keskel. Vanemallohvitser Küppar haarab mahajäetud kuulipilduja ja paneb üksi punaste pealetungivatele ahelikkudele vastu. Varsti toibuvad laialijooksjad ja tulevad oma positsioonidele tagasi.[421]

Need on iseloomustavamad momendid 9. polgu kaitselahingutest, kus üksikud päästavad seisukorra. Kuid 9. polgu allüksused on erilist visadust üles näidanud just Narva kaitsmisel. Ohvitseride ja allohvitseride julgustused on mehi niikaugele viinud, et nad suudavad ka vastase hoogsamad pealetungid tagasi lüüa.

Nii lüüakse 9. dets. punaste kaheksa ahelikuga korduvad pealetungid rahulikult II pataljoni 5., 7. ja 8. roodu poolt tagasi.[422]

---

415 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 166.
416 Sealsamas, lhk. 167.
417 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 165.
418 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. 184.
419 Sealsamas, lhk. 90.
420 Sealsamas, lhk. 166; Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 219–220.
421 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. l71.
422 Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 193.

30. dets., kui Sala lahingus on saabunud viimane, otsustav hetk ja kõik ohvitserid on rivist välja löödud, jääb 11. rood kindlalt oma positsioonidele. Roodu hingeks on veltveebel Ilves.[423]

Teiste polkude üksikute meeste kangelasteod on pea samasugused. Nagu näidetest selgub, on jalaväepolkude heroism tagasihoidlikum: siin ei esine selliseid julgustükke, nagu neid löögiosades näha võib.

Vabadusristide annetamise ettepanekuid uurides jäi minule mulje, et jalaväeosades on püütud kangelastegusid kunstlikult ilustada. Näiteks kirjeldatakse, kuidas üksikud mehed võtavad üldise pealetungi ajal ahelikust ette tormates vastase kuulipildujaid j.n.e. Minu arusaamise järgi olid need "ettetormajad" lihtsalt natuke julgemad mehed, kes mõned sammud teiste ees liikusid ja esimestena käe vastase mahajäetud kuulipilduja külge panid.

Neis väeosis on siiski palju tõsiseid kangelasi, kes autasuta on jäänud, ja nimelt need, keda esitati autasu saamiseks vahvate, julgete, oma eeskujuga teisi kaasakiskuvate ja võitlusele õhutavate meestena. Konkreetset juhtumit, mis neile kindla paragrahvi põhjal autasu andmist oleks õigustanud, ei olnud aga märgitud.

Meie sõjaväe kandvateks jõududeks jalaväeosades olidki õieti üksikud mehed, kelle rahulik meel närvitsejaid tasakaalus hoidis. Lahinguis on palju otsustavaid silmapilke, kus üks ja sama sõdur on valmis kas vaenlasele kallale tormama või paaniliselt põgenema. Üks äraandev element sadade ja tuhandete hulgas võib neil minutitel massid paanilisele põgenemisele tõmmata,[424] samuti nagu mõne üksiku esilesööst võib masse vihasemale tormijooksule viia. Olgugi meie tõu juures alla kriipsutatud tugevat individualistlikku joont, on see siiski niivõrd jõuetu närve vapustavas lahingus, et sõdur ei suuda iseseisvalt otsustada ja talitab oma juhi või naabri eeskujul.

Lahingu rahulikkuse alalhoidmisel on üksikutel julgetel meestel määratu tähtsus. Neid peaks ka vastavalt hinnatama.

Kokkuvõttes näeme, et meie kangelaslik sõdur otsis lahingut. Ta tundis teatavat heameelt püsside praginast; kuulipildujate tärin ja kahurite mürtsatused olid temale nauditavamaks lahingumuusikaks. Kui lahingumüras saabusid rahulikumad silmapilgud, siis muutus ta rahutuks, tundes nagu sisimas millestki puudust. Ajaviiteks oli temale väga meelepärane hiilida vastase valvepostide juurde, et neid kimbutada ja maha võtta. Luurele minekuks oli ta alati esimesena valmis – ta otse kippus sinna, sest enese ohtu asetamine, keerukad ja ootamatud situatsioonid vastasega kokku põrgates pakkusid tema (tavaliselt tuimadele) närvidele ärritusi. Ohtude üleelamised pakuvad naudinguid.

Kui selline tüüp haavata sai ja haigemajasse evakueeriti, siis kogu ta mõte oli koondatud ainult sellele, kuidas sellest vaikusepesast kiiremalt välja saada.

---

[423] Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 241.

[424] Isiklikult mäletan juhtu, kui punaste jälitamisel liikusin ahelikuga (Vabadussõja taktika) postimaantee suunas Volmari linna peale. Korraga hüütakse aheliku vasakul tiival: "Vastase ratsavägi!", mille peale vasak tiib jooksis paanikas tagasi metsa, millest just välja olime tulnud. "Ratsaväeks" osutus ühe Läti talupoja friisitõugu kari.

Sageli tuli ta enne ravimise lõppu oma üksusse tagasi.[425] Need olid tõsised kangelased. Selliseid tüüpe leidus võrdlemisi rohkelt löögiväeosades.

Väeosade kangelasvaimu iseloomustab osalt ka Vabadusristide hulk, mis väeosadele annetati (tabel nr. 4).

VII peatükk

EESTLASED LAHINGUS

Väeosade ja üksuste lahinguvõime olenes suurel määral sellest kontingendist, millega neid komplekteeriti. Mida rohkem üksikuid kangelasi üksuses leidus, seda tugevamad närvid sellel üksusel kokkuvõttes olid. Kuid ka meeste päritolu ja sotsiaalne kihistis olid üksuse lahinguväärtuse kujunemisel mõõduandvad. Isiklikkude tähelepanekute ja uuritud materjali põhjal näib mulle, et meie maamees-talupoeg oli lahingumehena nõrgem teistest kihististest. Need üksused, kus domineerisid talupojad, ei suutnud nii suurt lahingupingutust välja kannatada kui üksused, kus leidus rohkem töölisi, käsitöölisi, linnaelanikke j.n.e. Eriliselt ilmnes see pealetungilahingutes. Seda on tähele pannud ka kindral A. Tõnisson, kes oma mälestistes Viru maakonna kaitseliitlastest (s.o. maameestest) kirjutab, et need ainult mõtlevad jalgalaskmise peale.[426] Oru jaama taandumisel peatuma jäänud 4. polgu meeste hulgas "ei ole ühtegi taluomanikku või taluomaniku poega"[427] – nähtavasti maamehed jätkasid taandumist.

On teada, et mõned 9. polgu roodud koosnesid enamikus kehvikuist (näiteks 11. rood), kuid lahinguväärtuse poolest olid need roodud teistest paremad.

Selleks et kirjeldada eestlast kui sõdurit, on vaja vaadelda teda lahingus, hinnates tema vastupidavust lahinguefektidele.

Tuleefekt

Peab ütlema, et suurem osa meie sõdurkonnast suurtükituld välja ei kannatanud ja sageli ilma vastase jalaväe surveta positsioonid maha jättis. Sõja alul oli üksikute suurtükimürskude moraalne mõju niivõrd põrutav, et punaste tulistamise alguses kohe positsioonid maha jäeti.[428] Eriti suur mõju oli öisel tulel. Harjumusega kasvab vastupidavus. Sõja lõpufaasil suudetakse juba välja kannatada päris korralikku tuld,[429] kuid sellejuures ütlevad siiski paljude närvid üles ja mehed jätavad positsiooni maha.[430]

Eriti tundlik vastase suurtükitule suhtes oli Narva rindel 8. polk.

---

425 VAKA käsikirjakogu. Käsikiri 21.

426 A. Tõnisson. Visked Vabadussõja mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II, lhk. 24.

427 J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 56.

428 A. Vaga. Viru väerind Vabadussõjas. I, lhk. 52, 57, 71, 88, 105 ja mujal.

429 Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 191–293.

430 Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/11, lhk. 90, 189, 164, 165.

Löögiosade vastupidavus tule mõjule oli suurem, kuid siiski mitte püsiv. Soomusrong nr. l kannatab 14/15. jaan. 1919. a. lahingus Irboska all välja kuus pihtavust.[431]

Soomusrongi nr. 3 dessandiaheliku pihtab Krasnaja Gorka all oktoobrikuu lahingutes üks 12-tolline granaat, mis kuus meest surmab ja nelja haavab. Selle kohta teatab päevikukirjutaja: "See meid kohutas vähe!"[432]

Skaudid ja kuperjanovlased hoiavad Petseri kaitselahingus 15.–17. apr. 1919. a. määratud positsioone kindlalt oma käes, vaatamata vastase tugevale suurtüki- ja miinipildujate tulele.[433]

Kuid on ka juhtumeid, kus löögiosade üksikud roodud vastase suurtükitule tõttu positsioonid maha jätavad, nagu eespool nägime. Üldiselt aga olid löögiosadel suurtükitule suhtes tugevamad närvid.

Mis puutub püssi- ja kuulipildujatulesse, siis Vabadussõja ajal sellel masendavat mõju ei olnud, sest tõkketuld pea ei olnudki ja iga tuletõke oli läbistatav. Kui meie jalaväge rohkem õhku kõmmutas, kui sihitud laske andis,[434] siis punaväge ületas selles mõttes meid kahtlemata mitmekordselt.

Ootamatusefekt

Ootamatusefektile vastupidavuses on löögi- ja jalaväeosades suur vahe. Löögiosad kannatavad täielikus tasakaalus välja sellised efektid nagu vastase ilmumine tiivale, öised ootamatud pealetungid, suurtükitule ootamatu ja järsk löök j.n.e. Jalaväeosad on nende vastu palju tundlikumad.

Järgnevalt esitan selle kohta näiteid.

30. juulil 1919. a. Irboska juures ei pea 7. polgu roodud vaenlase survele vastu ja jooksevad paanikas Irboska alevisse sisse. Ohvitseridel õnnestub suure vaevaga kokku koguda 200 meest ja viia nad vasturünnakule. Positsioonid võetakse tagasi.[435] Siit selgub, et punastel suuri jõude ei olnud ja et nad tungisid 7. polgu positsioonide peale ettevalmistamatult.

12. okt. 1919. a. jooksevad Pihkva grupi paremal tiival, Ojeni küla juures 7. jalaväepolgu roodud vastase nõrgal survel laiali. Kuid uuesti korraldatud, võtavad nad veel samal päeval positsioonid tagasi.[436]

20. sept. 1919. a. Novaja ja Poddubje küla kaitsejoonel ei kannata roodud vastase ootamatut suurtükitule lööki välja ja jooksevad laiali. Kuid taas korraldatud, asuvad nad peagi jälle oma positsioonidele.[437]

15. märtsil 1919. a. jätab 7. polgu rood Margo küla mõne vastase luuraja ootamatul ilmumisel maha.[438]

---

[431] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 97.
[432] VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 41, lhk. 22.
[433] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. II, lhk. 167–168.
[434] Kolmanda polgu allohvitser-kuulipildur kirjutab omas päevikus (VAKA käsikiri nr. 30, lhk. 77): "Roodu mehed on hirmus arad, pea on lumes, midagi ei näe ja ise laseb püssi. Sõimamine ka ei aita."
[435] Vabadusristi ettepanekute aktid. Kaust 4/9, lhk. 35.
[436] Sealsamas, lhk. 92.
[437] Sealsamas, lhk. 107.

31. märtsil 1919. a. jooksevad 7. polgu 5. ja 6. rood oma positsioone maha jättes Lahhova, Võmorkova ja Belohvostova külast välja, kuna öösel on ilmunud nende positsioonide ette punaste 20-meheline luursalk. Laiaröö pmelise soomusrongi nr. 3 dessant (30 meest) võtab külad tagasi ja asetab roodud uuesti positsioonidele.[439]

15. märtsil 1919. a. jookseb Orava mõisa operatsioonil juures 2. jalaväepolgu üks rood pärast esimesi pauke laiali. Kohale jääb rooduülem kahe sõduriga.[440]

Pihkva suuna kaitsel jookseb 3. polgu ühe roodu valvetõke oma positsioonilt ära, nähes viit meest endale lähenemas. Hiljem selgub, et need olid Vene talumehed, kes olid tulnud Eestist soola ostma. Punased olid veel 30 km kaugel.[441]

24. apr. 1919. a. ilmuvad Piksaare jaama juures vastase tugevad jõud ootamatult 6. jalaväepolgu 7. roodu tiivale ja seljataha. Rood jookseb täielikult laiali. Alles teisel päeval koguneb osa mehi kokku, mõned tulevad veel hiljem.

Selliseid juhtumeid on palju. Jalaväeosad ei suuda järskude lahinguefektide juures rahu säilitada ja jätavad oma positsioonid maha, halvemal juhul satutakse paanikasse ja jookstakse laiali. Eriti masendavat mõju meie jalaväeosade peale avaldavad vastase ootamatud öised pealetungid.

Üldiselt olenesid efektidele vastupidavus ja lahinguvõime suurel määral nendest üksikutest julgetest meestest, kes roodu nn. luustiku moodustasid ja aremaid oma tasakaalukusega rahustasid. Seda tõestavad 9. polgu lahingud Narva rindel, kus sageli roodud positsioonid maha jätavad. Üldise seisukorra päästavad üksikud julged kuulipildurid, kes rahulikult kaevikutesse jäävad ja vastase rünnakud tagasi löövad. Mida rohkem selliseid mehi üksuses oli, seda rahulikumalt suhtus üksus lahinguefektidesse.

Üldine meeleolu

Nagu teada, on üheks teguriks, mis sõdurite võitlusvõimet alal aitab hoida, meeleolu. Sõja esimestel päevadel oli meeleolu halb ja selle tagajärg oli vastupanuta taandumine.

Meeleolu allub mõjutustele: meie võime teatud abinõude tarvitusele võtmisega meeleolu langetada ja seda ka tõsta.

Sõdurite meeleolu langetavad järgmised tegurid.

1. Halb ja korraldamata toitlus. Selle tagajärjel on isegi vastuhakkamise juhtumeid ja teenistusekohustuste täitmata jätmisi. Orava jaama vahejuhtumis tõrguvad 4. polgu mehed valveteenistusse minemast ja kaebavad, et "võimata on niimoodi [söömata] kauem vastu panna". J. Pitka, kes selle vahejuhtumi likvideerib, pahandab toitluse korraldamatuse üle ja käsib rongilt meestele süüa anda: "Kui soovitakse, et sõdurid sõdiksid, siis peavad nad ka süüa saama. Tühja

[438] J. Poopuu ja J. Andreller. Soomusrongide diviis Vabadusesõjas. II, lhk. 111.
[439] Sealsamas, lhk. 131.
[440] Sealsamas, lhk. 111.
[441] VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 30/11, lhk. 55.

kõhuga ei sõdiks ka Reiman mitte." Jalamehed said rongilt leiba ja vorsti, mille peale heas tujus valvekorrale asusid."[442]

Vabadussõja ajal peetud sõduripäevikutest on pea igas kirjelduses puudutatud toitlust ja esineb kaebusi tühja kõhu üle, mis tuju rikub.[443] Isegi soomusronglaste meeleolu langeb söömata oleku tagajärjel: "Meie ei lähe ennem välja kui süüa saame; täna on neljas päev ja ikka söömata, kui kaua meid narritakse?"[444]

2. Halb varustus, eriti jalatsid. Halbade jalatsite tõttu ei taheta väljas postil seista. Samuti annab jalatsite puudus põhjusi pealetungilahingutest äraütlemiseks. Suvel joostakse selle vastu isegi paljajalu rünnakule, et kiiremalt vastasele läheneda.[445]

3. Teenistuse raskus. Puudulikust puhkusest tingitud väsinud olek on sageli üldise tuimuse ja loiduse tekitajaks. Väsimus ei kutsu Eesti sõdurites esile paanikat: selleks olid väsinud mehed liiga ükskõiksed ja avaldasid sageli seda visamat vastupanu. (Paanilisi momente tuli rohkem ette seal, kus pikemat aega passiivset kaitsesõda peeti).

4. Äpardused lahingutes langetavad küll meeleolu, kuid sellest toibutakse peagi ja minnakse vastasele tasuma. Rood, mis mõnest külast või mõisast välja on löödud, võtab omal jõul peagi jälle endised positsioonid tagasi. Äparduste mõjul langenud meeleolu paraneb küll kiirelt, kuid üksused, mille esimesed lahingud on äpardunud, jäävad lahinguefektidele tundlikumateks.

5. Kuulujutud vastase suurest ülekaalust tavalistes jalaväeosades, kui neile kohe vastavat vastuabinõu ei leita ja neil segamatult lastakse mehi mõjutada, avaldavad halba mõju. Kuulujuttude tagajärjena ei lange niivõrd meeleolu, kuivõrd tekib jõuetuse tunne, mis lahinguvõime peale palju halvemini mõjub ja mida kerge ei ole heaks teha. Löögiosades vastase hulga peale palju tähelepanu ei pöörata.

6. Rahujutud, mis eesliinile jõuavad, mõjuvad väga halvavalt sõdurite meeleolu peale. Need jutud nagu tuletasid meestele meelde, et elada võib ka rahuseisukorras, ja selle võimaluse ettekujutusest haaratuna soovitakse rahu igal tingimusel. Kui lahingud siiski kestavad, tekib nurin: "Miks valitsus rahu ei tee ja meid kõiki laseb siin maha tappa."[446]

7. Väeosade meeleolu langeb järjekindlalt ja seda enam, mida kaugemale Vene territooriumile tungitakse. Kõik jalaväeosad, kes Venemaale sõjakäigu kaasa tegid, on edasitungivastasest meeleolust haaratud. Isegi löögiosades kerkib Venemaale sissetungi vastane meeleolu.

J. Jõepera kirjutab 4. polgu kohta: "Nimelt tõrkus üks mainitud rügemendi pataljonidest välja minna [ingerlastele abi andma]. Sõdurid motiveerisid oma tõrkumist sellega, et nemad alati valmis võitlusse astuma, kui see on kodumaa huvides; käesoleval juhtumil olevat aga tegemist mitte kaitsesõjaga, vaid kas

[442] E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 22.
[443] VAKA kirjakogu. Käsikiri nr. 20 ja nr. 30, lhk. 50.
[444] VAKA kirjakogu. Käsikiri nr. 41, lhk. 17, ka 14, 18 ja mujal.
[445] Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 96.
[446] VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 30/11, lhk. 45, 55 ja mujal.

maade võitmisega või Põhja-Lääne armee aitamisega kahtlaste sihtide poole püüdmisel."[447]

6. jalaväepolgu roodudes areneb isegi teatud määral sisemine kihutusetöö Venemaal sõdimise vastu. Kommunistlik lendleht käib salaja käest kätte, mis loeb eestlaste tungimise Venemaale agressiivsuse aktiks ja kriipsutab alla Eesti nõrkust suure Venemaa vastu.[448] Sõdurite omavahelise arutluse tulemuseks on tugev meeleolu langus ja usaldamatuse kasv juhtide vastu. Juhid ei ole valitsevast meeleolust teadlikud.[449]

3. jalaväepolgus on sama nähe – mehed ei taha Venemaal sõdida. Ajalehe Edasi üksikud numbrid, mis 3. polgu sõdurite kätte on sattunud, aitavad pessimistlikku meeleolu süvendada,[450] kirjutades punaste suurtest võitudest Petrogradi all.

Laiarööpmelise soomusrongi nr. 3 sõjaka meeleolu peale vaatamata tekib ka neil Venemaal viibimise vastane meeleolu. Seda aitab süvendada Saaremaal väljaantud ajaleht Meie Maa, mille 1919. a. 27. okt. number kirjutab: "Need väeosad, kes üle Naroova on läinud, ei kaitse Eesti huvisid, vaid on läinud Venemaale soomust tegema." Lehte lugedes tõusis meeste seas õige suur nurin ja vandumine: "Paneme homme ette, et meid siit ära viidaks. Ka ohvitseridele sai lehte lugeda antud, kes varsti meiega päri olid."[451]

Venemaal sõdimise vastase meeleolu tekkimise põhjused olid järgmised:

1) sõdurite omapärane arusaamine revolutsiooniaegsest lööklausest *bez annektsi i kontribuutsi*;

2) puudus ametlik informatsioon, mis oleks selgitanud Venemaale sissetungi vajadusi (poliitiliste olude tõttu ei saadud sel ajal ametlikult informatsiooni anda);

3) ajakirjanduses ilmunud artiklid, mis Venemaa operatsiooni kohta eitava seisukoha võtsid;

4) sõjatüdimus: Venemaale sissetungis nähti sõja asjatut pikendamist;

5) lähemate ülemate mitteküllaldane selgitustöö (osa olid sõduritega ühel arvamusel) ja vastase proklamatsioonid, mis pessimismi süvendasid.

Ülaltoodust selgub, et meie sõdur tunnustab ainult etnograafiliste piiride kaitset ja see võib tema arusaamise järgi olla ainult passiivne, s.o. oma piiridel seismine. Ka Läti piiridest üleminekul tuli ette tõrkumisi, kuid otstarbekohase selgitustöö tulemusel, kus naabri rasket seisukorda ja aitamise vajadust alla kriipsutati, saadi sellest kriisist kergemini üle. Huvitav on ära märkida seda, et ka Landeswehri operatsioon oli eeskätt pealetungitegevus Läti territooriumil. Sinna läksid kõik hea meelega, võitlusind oli isegi palju suurem, sest mindi oma ajaloolise vaenlase vastu ja teda võis lüüa ka võõral territooriumil;

---

447 J. Jõepera. Punamäe. Sõjakäik Krasnaja-Gorka kindluse vastu 1919. a., lhk. 56.
448 VAKA. 6. jalaväe polgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 51.
449 Sealsamas.
450 VAKA käsikirjakogu. Käsikiri nr. 30/II, lhk. 45–47.
451 VAKA käsikirjakogu. Käsikiri nr. 41, lhk. 32.

6) ülemuse ebaõiglane suhtumine alluvatesse: näiteks puhkuse järjekorra muutmine, mõne pikemaks ajaks puhkusele lubamine j.n.e.[452] Samuti ei ole ülemuse kõrk toon eestlasele vastuvõetav;

7) halb ilmastik. Seda rõhutavad üksmeelselt kõigi väeosade trükis ilmunud ajalood, samuti arhiivis leiduvad käsikirjad;

8) suured kaotused masendavad meeli, kuid neist toibutakse siiski võrdlemisi kiirelt.

Meeleolu langetavad nii kujunenud olud kui inimese hingeelu muserdavad momendid.

Mõjutamisele allub ka meeleolu tõus. Meeleolu tõstvatest teguritest võiks nimetada järgmisi:

1) korralik toitlus;

2) puhkus. Isegi päevased varusviibimised olid küllaldased, et üksusele võitluseks uut hoogu anda. Näiteks 9. jalaväepolgu roodud, mis varus seisid, päästsid oma energiliste vastulöökidega Narva all mitmel korral kriitilise seisukorra;

3) õnnestunud pealetungid. Need tõstsid usku oma jõusse ja tõid kaasa vaimustuse. Näiteks Kuperjanovi pataljon saab pealetungihoost nii vaimustatud, et tormab vastasele peale, vältides igasuguseid ettevaatuse abinõusid (luure, julgestus), mis pidi selle pataljoni Keeni operatsioonis isegi katastroofile viima;[453]

4) laul ja muusika. Halva meeleolu peletamiseks on parimaks abinõuks laul. Kuperjanov hoolitses oma löögisalka võitluseks ette valmistades ühtlasi meeste meeleolu tõstmise eest – laul olnud parimaks abinõuks.[454]

9. jalaväepolgu osad asusid Narva-eelsel positsioonil majades, kus hoidsid oma meelekindlust alal lauluga. "Aknaklaaside klirisemine ja purunemine ei seganud sugugi nende rõõmust laulu."[455]

9. polgu II pataljon, kes Narva puhkusele asub, peab sealt aga vastase kohe alanud uue pealetungi tõttu lahkuma. Narvast saadetakse pataljon välja muusikaga: see tõstab tuju ja sõjakust.[456]

J. Pitka jutustab oma mälestusis, et dessandiga kaasa võetud muusikakoor "tõstis suurel viisil sõjameeste meeleolu ja vaimustas isegi neid mehi, kes alati maaleminemisega viivitada püüdsid"[457].

L. H. teab, et muistsed eestlased, olles Skandinaavia rannal ümber piiratud, püüdsid lauluga oma meelekindlust alal hoida. Isegi meie rahvuslik ärkamine möödunud sajandil sai tõuke laulust – laulupidudest;

5) anekdootide jutustamisega püüti halba meeleolu parandada (tähelepanu mujale juhtida). See on alati häid tulemusi andnud.[458]

---

452 VAKA käsikirjakogu. Käsikiri nr. 20, lhk. 135.
453 E. Laaman. Soomusrongide diviis Vabadussõjas. I, lhk. 169–179.
454 E. Laaman. Sealsamas, lhk. 108.
455 Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 192.
456 Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 191.
457 J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni, lhk. 87.
458 VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 21, lhk. 36.

Hea tuju oli nendes üksustes, kus leidus naljahammas, kes ka kõige tusasema ja mornilt istuva mehe meeleolu alati oskas parandada.

Distsipliin

Vabadussõtta läksime täiesti ilma distsipliinita. Distsipliini mõiste ja sellest arusaamine olid revolutsiooni keerises oma endiselt aluselt libisenud. Ohvitseri ja sõduri vahekord ei olnud kõige parem – puudus vastastikune usaldus.

Vene väes valitsenud korra maksmapanekust ei võinud juttugi olla.

Kõrgem ülemus jättis alul uue distsipliini alused kindlaks määramata – see jäi kohapealsete ülemate hooleks, kes seda võisid teha vastavalt kujunenud oludele.

Meie ohvitserkonna üldine demokraatlik vaim ja arusaamine tiheda koostöö vajadusest sõdurkonnaga ei nõua mitte niivõrd distsipliini välise avaldumise vorme, vaid rõhutab seda tugevamalt sisemise side vajadust. Õlg õla kõrval lahinguid lüües tekib peagi usaldus üksteise vastu. Kooselu talutaredes või kaevikutes lähendab üksteisele alul teravas vahekorras seisnud pooli, mille tulemusena kujuneb lõpuks ühine ja ühiste huvidega pere. Kujuneb uus distsipliin, mis oma kandvaks aluseks loeb endise sunnirežiimi asemel vastastikust usaldust, kusjuures selle välise avaldumise vormid jäävad tagaplaanile või ei tunnustatagi neid sageli üldse.

Kui Landeswehr oli aetud Riia alla, pidi järgnema Riiga sissemarssimine. Riiale taheti näidata distsiplineeritud sõjaväge, milleks korraldati lähema väeosa seljataga riviõppusi ja viidi sisse distsipliini välise avaldumise märgina tervitamine. Riviõppustega veel lepiti, kuid tervitamine – see tähendas sõdurile auandmise nõude tagasitulekut ja selle vastu tunti avalikku pahameelt, mis kajastub ka sõdurite päevikutes.

Näiteks 3. polgu allohvitser kirjutab: "See täidab hinge, et sõdurisi nöögitakse auandmisega. Noh sellega ajavad nad Eesti sõjaväes asja vussi ja võivad kergesti mitmed ohvitserid oma elu kaotada, sest sõdurid vihkavad kõige rohkem auandmist ... Hea vahekord ohvitseride ja sõdurite vahel saab rikutud. See on lollus." Lõpuks avaldab ta oma isikliku arvamuse: "Ei iialgi, tehku mis tahes!"[459]

Tervituse sisseviimisega oli rahuaja esimestel aastatel suuri raskusi ja ega sõdur praegugi heal meelel tervita. Meie tervitusmärguanne (eeskuju Venest) on ebasobiv ja tuletab sõdurile tema koduste kaudu endist Vene aega meelde. Minu arvates tulevad sellest mitmedki arusaamatused.

Üldiselt võib ütelda, et meie sõdur tunnustab distsipliini: ta täidab ülemuse käske vaatamata sellele, et ta distsipliini välise avaldumise vajadusest aru ei saa.

KOKKUVÕTE

Vabadussõjas oli tegemist kahe lahinguvõimelt erineva vastasega. Landeswehri operatsioon oli meie sõjaväe võitlusvõime hindamise proovikiviks: punaste riigipiirest väljatõrjumine kujunes pigem maa röövbandedest puhastamiseks.

[459] VAKA käsikirjad. Käsikiri nr. 30/11, lhk. 3–5.

Tõsisemad jõukatsumised punastega tulid Narva rindel alles pärast Põhja-Lääne armee luhtunud retke Petrogradi alla. Suure pingutuse peale saadi lõpuks ka viimasega hakkama.

Landeswehri operatsioon oli ühtlasi meie sõjaväe praktiliseks kooliks. Eestlane pani selles operatsioonis vastase tehnilise ülekaalu vastu oma sõjalised omadused – visaduse, jonni, nahaalsuse, julge pealehakkamise ja usu võidusse. Eestlast oli siin õhutamas oma esivanemailt päritud kättemaksutahe ja viha oma ajaloolise vaenlase vastu. Kõik haarasid püssist kõvemini kinni, arvates, et nüüd on soodus juhus ajaloolise ülekohtu õiendamiseks.

Landeswehri operatsioonist osavõtnud väeosade sõdurite ühisjooned.

1. Tung lahingusse: keegi ei mõtle selle peale, et tema on väsinud ja halvasti varustatud.
2. Julgus ja vaprus on kõigile omased ja nõuavad otsustavat väljaastumist selleks, et võita.
3. Järjest kasvav ohvrimeelsus tugevdab ridu; kergelt haavatud jäävad vabatahtlikult rivisse teadmisega, et otsustavas võitluses neid väiksearvulistes väeosades tarvis läheb.
4. Püsivus ja meelekindlus on nii suur, et varasemast palju tugevam ja täpsemalt suunatud suurtükituli ei ole võimeline sõdureid positsioonidelt välja lööma.
5. Paljud on valmis vägitegudeks, usk võidusse tiivustab ka nõrgemaid.

Sõda Landeswehriga näitas, et meie sõdur on võitlusvõimeline. Võit Landeswehri üle tõstis usku endasse – kui raudset sakslast lõime, siis venelast lööme alati.[460]

Kuigi osa väeosi elab Venemaa territooriumil üle psühholoogilise kriisi, toibutakse sellest pea, kui aru saadakse, et vastane agressiivseid sihte taotleb. Riigipiiri kaitsel Narva all avaldavad sõdurid erilist visadust. Kuigi mõni üksus vastase ülekaalu tõttu alla vannub, siis täis ohvrimeelsust astub selle asemele teine ja võitlus jätkub. “Meie sellelt liinilt ei tagane, kas tapetagu meid kõiki siin maha!” on nii juhtide kui sõdurite üksmeelne otsus.[461] Vastase arvurikkad rünnakud varisevad hõredate kaitseridade ees kokku. Eesti sõdur näitas Narva all veel kord oma võimeid.

Kokkuvõttes näeme, et sõja alul on sõduri võitlusvõime tugevasti mõjutatud rahva üldisest meeleolust – kardetakse alustada sõda suure Venemaaga.

Maailmasõda ja sellele järgnenud revolutsioon hävitas rahva jõu värskuse, tõi hinge suure lageduse – rahvas oli vaimselt vapustatud. Organiseerimata ja puuduliku relvastusega sõduri meeleolu langeb, ta tundis võitluses oma jõuetust ja taandus, ilma et tõsiselt vastasega jõudu oleks katsunud.

Ühelt poolt elustas rahvustunnet ning ärgitas iseseisvuse ja omariikluse mõtet see, et ideed, mille eest oli võideldud, kristalliseerusid. Teisalt toetas seda vastase demoraliseerunud jõukude banditism, mis tähendas eesti rahvale hävingut ja hukku. Reaalset jõudu suurendas kavakindel organiseerimine.

---

460 VAKA 6. jalaväe polgu kirjakogu. Toimik 2, lhk. 51.
461 Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk, lhk. 160.

Sõdurid said tagasi enesevalitsemise, mille tulemusel vastase pealetung tõkestati. Esimene tõsisem vastulöök paiskas vastase read segi ja sundis nad paaniliselt põgenema. See tõstis meeleolu ja usku oma jõusse. Venelaste väljatõrjumisele riigipiirest järgnes võidukäik Riia alla, mis lõppes Landeswehri löömisega. See suurendas ka teise vastase võitmise lootusi. Venemaale sissetungimisele järgnenud sisemisest kriisist saadi kergelt üle ja riigipiiri kaitsel astuti julgelt ja kindlalt võitlusse vastasega, kelle arvurikkad read meie sõduri visaduse ees kokku varisesid.

Vabadussõjas näeme võitlusinnu tõusu ja mõõna vastavalt sellele, kuidas suhtusid sõdurid üldpoliitiliste sündmuste käiku. Vabadussõjas võitles sõdur kõigepealt poliitilist võitlust oma riigi loomise nimel, milles nägi sotsiaalseid hüvesid oma isikliku elu rajamisel. Muud sihid olid temale arusaamatud (Petrogradi operatsioon). Need ei suutnud sõdureid kaasa tõmmata. Vabadussõda näitas ühtlasi, et meie sõdur võib küllaldasi jõupingutusi teha ja on valmis neid tegema, kui näeb oma jõukulu otstarbekohast kasutamist ja kui see on tema arusaamistega kooskõlas. Selline on lühidalt meie sõduri psühholoogiline areng.

Eestlane kui lahingujõud on keskpärane. Murranguliste momentide kandjateks lahingukäigus on üksikud kangelased, kelle ohvrimeelsus ja vastupanujõud on nendeks tugipunktideks, mille ümber mass hingeliselt koondub. Vabadussõja võit on kangelaste võit, millele mass kaasa aitas. See on juhtide teene, kellel jätkus meelekindlust ja tahtejõudu laialijooksnud meeskondade kogumiseks, et neid uuesti võitlusesse viia.

VIII peatükk

EESTLANE SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

Vabadussõja lõppedes ei jäädud võiduloorberitele puhkama, vaid alustati intensiivset õppetööd. Pärast sõda kestis sõdureid ettevalmistav õpe alul kaks aastat. See on lühenenud järjest kuni ühe aastani (käesoleval ajal). Väljaõppe kestus on sõltunud sellest, kuidas on paremate õppevõimaluste loomiseks suudetud korraldada rahuaegset organisatsiooni, juhendeid ja eeskirju välja anda, õppemeetodeid ratsionaliseerida ning kaadri teadmiste taset üld- ja mitmesuguste erialakursustega tõsta. Teiselt poolt on nõudnud sõdurite õppeaja lühendamist riigi majanduslike ressursside nappus.[462]

Sõjaaegne ohvitserkond, peale mõne üksiku, on kõik läbi käinud ohvitseride täienduskursustelt. 1928. a. alates on käimas juba teine ring kompaniiülemate kursuste näol. Nende, rohkem üldiste kursustega rööbiti on korraldatud ka erikursusi, nagu relvurite, kehalise kasvatuse, kultuurselgitustöö, ratsasõiduoskuse j.t. kursusi. 1921. a. alates on palju ohvitsere oma sõjalisi teadmisi

[462] J. Tõrvand. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur 1928. a., lhk. 189–209.

süvendanud Kindralstaabi Kursustel, mis hiljem kujundati ümber Kõrgemaks Sõjakooliks, ning on saanud seal kõrgema sõjalise hariduse.[463]

Allohvitseride ettevalmistamine on käinud õppekompaniides ja Allohvitseride Koolis. Rööbiti nendega tegutses Allohvitseride Kooli juures üleajateenijate täienduskursus. Alates 1928. a., mil kaitsevägi reorganiseeriti (moodustati kaadri- ja katteosad), valmistavad sõjaaegseid allohvitsere ette ainult õppekompaniid. Allohvitseride Kool on saanud üleajateenijate instruktorite ja juhtimiseoskuste andmise keskuseks.

Kaadri küllaldane ettevalmistus kindlustab eduka õppetöö.

Väljaõppes on meil maksev tsentraalne töökord.[464] Keskasutise väljatöötatud üldiste õppekavade piirides on kujunenud töö kaitseväes enam-vähem ühtseks. Meie oludes on ühtsus tarvilik, sest ühtse süsteemi juures on keskasutisel võimalik õppetööd oma eriorganite kaudu otstarbekohasemalt juhtida ja ka kontrollida. Töö ühtsuse mõttes on meil siiski veel suuri puudusi. Tsentraalsele töökorraldusele vaatamata on igas väeosas välja kujunenud kindlad töötraditsioonid ja -võtted. Isegi määrustikke tõlgitsetakse paljudes väeosades oma „traditsioonidele" vastavalt. Seda ühtsuse puudust on kõige kergem jälgida olnud õppeasutistes, kuhu mehi igast väeosast kokku tuleb. Õppeasutiste töö edukusele on meeste erinev ettevalmistus mõningaid raskusi tekitanud ja ühtlustamiseks lisaaega nõudnud. Katteosade etteheited kaadriosadele meeste väljaõppe suhtes ei ole midagi muud kui tööühtsuse puuduse allakriipsutamine. Väljaõppe ühtsuse peale tuleb eriti suurt rõhku panna nüüd, kus meie sõdurkonna enamik on liikumas ühest väeosast teise.

Ühest väeosast teise läinud sõdurite ümberõpetamine algteadmisis on asjata ajakulu, kuna teenistusaeg on lühike. See võib sõdurite lõpliku ettevalmistuse peale halvavalt mõjuda. Samuti mõjub sagedane ühe ja sama ümberõppimine sõdurite peale psühholoogiliselt halvasti ja teeb nad edaspidiste õppuste vastu tuimaks.[465]

Teine suurem puudus, mis üldise väljaõppe ja kasvatuse peale halvasti mõjub, on sesoonide süsteem, mille on välja kutsunud ebaterve võistluste vaim üksikutes väeosades ja see, et väeosi katsete tulemuste järgi ametlikult paremuse järjekorda seatakse. Sesoonide all kannatab peamiselt lahinguline väljaõpe.

Mis puutub meie sõduri õppuse edukusse, oskuste ja teadmiste omandamise kiirusesse, pean siin alla kriipsutama seda, et alad, kus nõutakse väledust (laskeasjanduses relva käsitsemise tehnilised võtted) või kiiret taipu (lahinguline ettevalmistus), omandatakse palju visamalt kui need, kus rohkem mäluga tegemist. 1924.–1929. a. Allohvitseride Kooli ja õppeasutiste töökompanii noorte katsekomisjonide akte uurides selgub, et kõik komisjonid on leidnud suuremaid puudusi just praktiliselt alalt. Näiteks 1927. a. katsekomisjon

---

[463] J. Tõrvand. Jooni Vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur 1928. a., lhk. 189–209.

[464] A. Traksman. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. – Sõdur 1930. a., lhk. 1418.

[465] Kui kontrollisin oma taktikagrupi aspirantide praktilisi teadmisi jao tegevuse kohta, selgus, et nad on kolm korda jao tehnilise täitmise mooduseid ümber õppinud (kaadri- ja katteüksustes ning õppeasutistes) ja nüüd ei tea, missugune moodus õige on. Siin selgus ühtlasi, et ümberõpetajad suhtuvad väga mõnitavalt eelmiste õpetajate töösse.

(esimees kolonel Pulk) kirjutab Allohvitseride Kooli õpilaste relvade käsitsusoskuse kohta: "Laskeeeskirja II vihu § 237 nõutud tegevuseharjutusi täitsid [noorsõdurite normid] ainult 25% katsel olijatest õpilastest."[466] Need normid ei ole iseenesest rasked täita.

1928. a. (veebruari) katsekomisjon (esimees kolonel Kruus) leiab: "Taktikaline ettevalmistus üldiselt rahuldav, kuna allakriipsutada võiks mõningaid silmapaistvaid puudusi lahinguolukorra hindamise, maastiku kasutamise ja moondamise alal."[467]

Sama aasta sügisene katsekomisjon (esimees kolonel Vende) akteerib: "Maastiku hindamisel sõjalisest seisukohast, kui ka märkide hindamisel ja kättejuhatamisel võiksid teadmised paremad olla."[468]

Juba 1924. a. saadik on leidnud pea kõik komisjonid puudusi just neilt aladelt, kus kiirust ja taipu nõutakse. Ei saa ütelda, et Allohvitseride Koolis nendes puudustes teadlik ei oldud, kuid just meeste omadused (mõtte ja tegevuse aeglus) ei võimaldanud siin parandusi teha (enamik neist olid maamehed). Kindlatele järeldustele jõudmiseks oleks olnud huvitav jälgida neid alasid teistes väeosades, kuid see polnud minul võimalik.

Mõningaid andmeid teiste väeosade kohta saab ajakirja Sõdur manöövrikirjeldustest. Otepää manöövritel näeb A. T. olukorra hindamise, maastikuga kohanemise ja selle kasutamise puudusi: "Otse nende pihta on sihitud raskekuulipilduja tuli, kuid – ei midagi, mehed koos, kes püsti, kes põlvili, kinnitatakse, korraldatakse sidet – vabalt nagu sünniks see kusagil kaetud tagumisel mäenõlvakul."[469] Selliseid pilte oli küll ja küll näha ka Voldi manöövritel. Manöövritel kipub üldse sageli kaduma sõjaolukorra realiteeditunne, kuid palju võib ka taipavuse puuduse arvele kirjutada.

Iga rivijuht teab, kui palju energiat on kulutatud ja vaeva nähtud, drillides väledust nõudvaid oskusi.[470]

Õppuse edukust iseloomustab teatavas mõttes tabel nr. 12, kust selgub, et kohutavalt suur protsent Allohvitseride Kooli õpilasi ei suuda kursuse jooksul vastavaid teadmisi omada. Koolitööd on osalt raskendanud Allohvitseride Kooli saadetud meeste madal hariduslik tase (tabel nr. 13) ja see kontingent, millega kooli komplekteeriti.

Allohvitseride Kooli komplekteeriti peamiselt maameestega. 1926. a. kursuse päritolu ja varanduslikku seisukorda iseloomustab tabel nr. 14 (A ja B). Huvitav on märkida, et maamehed allohvitserile vajalikke teadmisi ja ka kuraasi väga

---

[466] Katsekomisjoni akt. Sõjaväe Ühendatud Õppeasutiste rea jaoskond. 1927. a. II liik. Kaust nr. 6, lhk. 147–148.

[467] Sealsamas, 1928. a. II liik. Kaust nr. 6, lhk. 210.

[468] Sealsamas, lhk. 294.

[469] A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi "suurtelt Otepää manöövritelt". – Sõdur 1925. a., lhk. 864–865.

[470] Selleks et laskmises tõusta n-ö. kuulsuse pjedestaalile, alustas Allohvitseride Kool suvel laagris olles päevakava järgi ettenähtud õppusi kell 04.15. Need lõppesid kell 13.00, mille järel pärast väikest puhkust drilliti järeleaitamise nime all 3 tunni jooksul laskevõtteid. Üledrillitud mehed kapituleerusid 1928. a. üldriiklikel võistlustel värskemate ees ja alles 1929. a. pääses B-klass esikohale.

visalt omandavad. Seda näitab lõpetamise järjekord, kus linnamehed on tõusnud enamikus esikohale.[471]

Allohvitseride Kool on töötanud enam-vähem valitud koosseisuga, s.o. paremateg, keda jalaväeüksused on suutnud anda. Siit järeldub, et jalaväe koosseis peab meeste kontingendi poolest üldiselt nõrk olema. Paremad mehed on kuhugi mujale läinud, mis on komplekteerimise süsteemi puuduseks, kui arvesse võtta seda, et meie jalaväge oma peaväeliigiks loeme. Kui see nii on, siis peame kõigepealt omama vaimselt ja füüsiliselt tugevat jalaväge. Jalaväe kandvaks jõuks on kõigepealt inimene, järelikult peaks paremad mehed minema jalaväkke.

Mis puutub teistesse väeliikidesse kuuluvate meeste õppimisvõimesse, siis seda on mul olnud võimalik töö ajal jälgida. Jäi mulje, et meil on küllaldaselt väga häid mehi suurtükiväe, tehnilisvägede ja teiste eriüksuste komplekteerimiseks. Sõdurid neis väeliikides on õppustel suure innuga, mida rõhutab ka see, et rahuajal vabatahtlikult teenistusse astujad tulevad peamiselt eriväeliikidesse, kuna jalaväkke tuleb mõni üksik.[472]

Meie sõduri vastupidavust on näidanud manöövrid. Voldi manöövritele minnes sooritas 1. jalaväerügement üle 100 km pika rännaku kolmes etapis: esimesel päeval 27, teisel 41 ja kolmandal 34 km, kusjuures päevane keskmine kiirus oli 5 ja öine 4,5 km tunnis.[473] Vastava rännaku viis läbi ka 7. rügement. See ei olnud sõduritele kurnav.

Selle aasta kevadel kordamisõppusele kutsutud 8. rügement sooritas 50 km rännaku Petseri lõunalaagrist Võrru 24 tunni jooksul, kusjuures peeti 6-tunnine paus.[474] Üldiselt on meie jalavägi võimeline rändama.[475] Manöövritel ei pöörata isegi tähelepanu hõõrutud jalgele ja rühitakse edasi, mis suurt sitkust näitab.[476]

Lahingutegevusel on pilt teine – järkjookse tehes väsitakse peagi ära. A. T. teab, et Aakre orus kõrgustiku 56,5 rajoonis rünnates väsis jalavägi nii ära, et

---

[471] Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste arhiiv. Rea jaosk. kaustad. II liik nr. 6. 1925. a., lhk. 265–282. (Nimekirjas märkused, kuhu puhkusele sõidavad.)

[472] Huvitav on siin märkida seda, et need õppeained, mis sõduritele meeldivad, omandatakse palju kiiremalt. Omal ajal Allohvitseride Koolis korraldatud ankeet andis huvitavaid tulemusi: kõige rohkem meeldis õpilastele topograafia ja sellel alal võis tõesti näha määratut huvi – mehed tegid isegi pühapäeval vabatahtlikult tööd neile määratud marsruutidel. Teine oli luuretegevus, eriti meeldis vastastikune luure. Need näitavad meie sõduri iseseisvamat tegutsemistahet. Ankeedis oli viimasel kohal lahingu- ja rividrill. Viimane kui distsiplineerimise abinõu ei meeldi meie sõdurile.

Kolonel Leets kirjutab minule tagavaraväelaste õppustest vastava järelepärimise peale järgmist: "Rivis jaama ärasõitvale ešelonile minnes lonkas taktsamm. Õige sammu kättesaamiseks lasi komandot viiv ohvitser paar korda paigal käia, millele järgnes ühe tagavaraväelase poolt märkus: "See on juba nöökimine." Sellega ühines veel teine, tähendades midagi oma isiklikest saabastest. Üldist põhimõttelist korra eitamisi ei olnud."

[473] Voldi manöövri arutlusel ülestähendatud arvud.

[474] Major Remmeli andmed.

[475] J. Tõrvand. Mõnda manöövritest üldse ja eriti Voldi manöövritest. – Sõdur 1930. a., lhk. 1152.

[476] A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi „suurtelt Otepää manöövritelt". – Sõdur 1925. a., lhk. 867; Vhk. Otepää manöövritel rännakul. – Sealsamas, lhk. 877.

hiljem ei jõutud enam tankidele järele minna.[477] Sama nähe esines Voldi manöövril, kus jalavägi järkjooksude asemel hakkas vastasele peagi lähemale "rändama". Sama nähe tuleb esile igapäevaste õppuste juures: mehed väsivad ruttu ära, kui intensiivselt järkjookse tuleb teha. See on halb nähe: väsinud ja hingeldav sõdur ei suuda tabavat tuld anda, mille tõttu saab ta lühematel distantsidel vastasele heaks sihtmärgiks (kuna väsib järjest rohkem), ilma et ise vastast karistada suudaks. See nõrkus tuleneb puudulikust treeningust, kuid ka väga palju tervislikust seisukorrast: kehvadest kopsudest ja nõrgast südametegevusest (meil on muuseas väga palju hingamisorganite ja südamehaigusi; tabel nr. 35). Pealetungilahing on meie sõdurile raske.

Õppeaja lühenemise peale vaatamata on rahuaja õppetöös saavutatud tähelepandav edu igal alal.[478] Laskeasjanduses on üksikute sõdurite saavutused tõusnud rahvusvahelisele tasemele, millele ülejäänud hooga järgnevad.[479] Igal aastal peetavail spordivõistlustel on sõdurite tase järjest tõusnud,[480] mis näitab seda, et eesti rahvas kehakultuuri alal suuri edusamme teeb, andes kaitseväele moraalselt ja füüsiliselt järjest värskemaid mehi.

Moraalselt seisab kaitsevägi kindlal alusel, mida kinnitas kommunistide 1. detsembri võimuhaaramise katse kiire likvideerimine kaitseväe poolt, kes ise sündmustest puutumata jäi.

Kaitseväe tervisliku seisukorra kohta saame ülevaate Riigi Statistika Büroo läbitöötatud andmeist. Tabelis nr. 15 näeme haigestuvust ja surevust kaitseväes. Haigestunute arv on kahanenud kuni aastani 1925, kust alates on see arvatavasti intensiivsemaks muutunud õppuste tagajärjel jälle tõusma hakanud. Haigestuvust relvaliikide ja haiguserühmade järgi vaadates (tabel nr. 16) näeme suuremat haigestunute üldarvu jala- ja tehnilistes vägedes. Nähtavasti avaldavad teenistuse eritingimused oma mõju. Tuberkuloosi esineb kõige rohkem lennuväes ja tehnilisvägedes (á 26,6‰), kus külmetamise võimalused on suuremad. Samuti on hingamiseorganite haigused siin sagedamad (vastavalt 74,2 ja 60,2); neile võrdlemisi lähedal seisab ka jalavägi (57,0).

Haigestuvust ja surevust üksikutes väeosades ja garnisonides näitab tabel nr. 17, kust näeme, et Rakvere garnison on kaheksa korda põduram kui Kaitseministeeriumi keskasutised: esimene neist annab 1105 haigestumisjuhtu 1000 kaitseväelase kohta, mis on 2,2 korda kõrgem kaitseväe keskmisest (500). Rakverele järgnevad 1. jalaväe- ja 1. soomusrongirügement. Eriti palju on neis väeosis seedimisorganite haigusi (vastavalt 233,8; 151,6; 180,8), mis võib olla tingitud toitlusoludest. Peale selle on 1. jalaväe- ja 1. soomusrongirügementi teistest väeosadest ettepoole tõstnud nakkushaigused. Kõige suurem surevus on samuti 1. jalaväe- ja 1. soomusrongirügemendis (vastavalt 14,6 ja 16,3‰), millele järgneb Tallinna garnison (10,3‰). Mujal on surevus mitu korda väiksem.

---

[477] A. T. N. rügemendi vanema vahekohtuniku märkusi "suurtelt Otepää manöövritelt". – Sõdur 1925. a., lhk. 866.

[478] A. Traksman. Vaatlusi ja mõtteid õppealalt kaitseväes. – Sõdur 1930. a., lhk. 1341–1347.

[479] A. Viru. Kaitseväe parimate laskurite tasem. Kõrgem Sõjakool. Statistika iseseisev töö.

[480] J. Tõrvand. Kaitseväe järjekorralise spordiparaadi päevad. – Sõdur 1928. a. ja mujal Sõduri aastakäikude numbrites, kus võistluse tulemusi esitatakse.

Suur haigestunute hulk ja surevus langeb talikuude peale (tabel nr. 18 – 1928. a. andmed). Alates märtsist haigestuvus järjest langeb kuni oktoobrini, kus see järsku tõuseb. Haigestuvuse suurenemine oktoobris on seletatav noorte sügisese sissekutsega: noored, olles kaitseväe teenistuseoludega harjumata, haigestuvad halva ilmastiku tõttu kergemini.

Peale ravilate on abi antud ka ambulatoorselt (tabel nr. 19). Siingi näeme abivajajate hulga järjekindlat suurenemist 1925. a. alates. Võrdlemisi sagedased on hingamisorganite haigused (kokku 11229 juhtu). Võrdlemisi suur hõõrutud jalgade hulk (6125) näitab kas jalatsite mittesobivust või nende ebapiisavat hooldamist.

Võrreldes meie kaitseväe tervislikku seisukorda välisriikide sõjavägede haigestuvusega (tabel nr. 20), näeme, et üldine seisukord polegi nii halb, kuid surevus on võrdlemisi suur (4,8), mis on pea sama suur kui Hollandi India koloniaalväes (5,9). Enesetappeid tuleb meie kaitseväes rohkem ette kui mujal.

Üldiselt võib ütelda, et meie kaitseväe tervislik seisukord on teiste riikidega võrreldes rahuldav, kuid surevus kaldub olema suurem kui mujal.

Kaitseväe moraalset seisukorda iseloomustavad eksimused ja süüteod. Tabelis nr. 21 on kokkuvõtvalt esitatud kuue väeosa ühe allüksuse kiidukaristuse raamat.[481] Sellest tabelist näeme, et protsentuaalselt väga palju esineb käsu täitmata jätmist jala- ja suurtükiväes, kuna ratsaväes on see arv märksa väiksem. Need andmed ei iseloomusta meie sõdurit heast küljest. Samuti on suur omavoliliste lahkunute ja hilinejate hulk, mis näitab kasvatuse puudust. Enamus neist (5/6) on maamehed.[482] Lohakat relvahooldust tuleb rohkem ette jala- ja ratsaväes (individuaalrelv), kuna suurtükiväes esineb seda vähem. See karistuseliik näitab pillamist ja teatavas mõttes hooletust riigivaraga ümberkäimises, mis iseloomustab samuti kasvatuse puudust. Ebaviisakus sõnades esineb pea ühtlaselt kõigis väeliikides, mis näitab eestlase iseloomu toorust. Üldiselt näeme, et eksimusi on väga mitmekesiseid (paljud neist tabelis ei sisaldu, kuna on loetud lahtrisse „Muud süüteod").

Süütegude arvu ja keskmisi koosseise võrreldes (tabel nr. 21) näeme, et süütegude arv igas üksuses ja igal aastal ületab keskmise koosseisu, andes mõnes üksuses kuni kolm süütegu iga mehe peale. Tabel nr. 22 iseloomustab üksikute meeste süütegudele kalduvat iseloomu. Kõige rohkem karistatuid on esimese eksimuse eest, millele väga lähedal seisab kahekordse karistusega meeste arv. Pea igas üksuses leidub neid, kelle eksimuste arv ulatub kümneni. Suurtükiväe 3. grupi 2. patarei annab rekordilise arvu: üks mees on 1925. a. karistatud 18 korda. Korduvate süütegude esinemise põhjal võib järeldada, et meil leidub palju kurikalduvusega meeskodanikke, mis näitab nende kasvatamata iseloomu ja ka seda, et karistamisega neid mehi vähe parandada suudetakse. Tabel nr. 23 näitab neid ülemaid, kes üksustes korra alalhoidmises kõige aktiivsemad on olud. Pearaskus näib lasuvat kompaniiülema ja veltveebli peal.

---

[481] Need andmed on Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengul esitanud kolonel A. Jaakson.

[482] A. L. Kuritegevus kaitseväes. – Sõdur 1926. a., lhk. 75.

Peale eksimuste lahendamise distsiplinaarkorras on hulk süüdlasi antud sõjaringkonnakohtu alla.[483] Tabel nr. 24 näitab võrdlemisi suurt süütegude arvu, mis selle poolest on eriti tähelepandav, et väga palju eksitakse alluvusvahekorra vastu. Siin on eksimuste järjekindel tõus tingitud sellest, et sõduritele hakati pärast rahuaja oludele üleminekut esitama järjest suuremaid nõudmisi distsipliini välise külje suhtes. See halvendas alluvate ja ülemate vahekorda. Siit selgub ühtlasi, et meie sõdur heal meelel automaatselt alluda ei taha ja eriarvamuse juurde jäädes sageli ülemusega konflikti esile kutsub.

Teine suurem pahe, mis meil kaitseväes hulga mehi distsiplinaarkompaniidesse saadab (ja millest ka ükski teine sõjavägi pole lahti saanud), on väejooks ja korduv omavoliline lahkumine. Väejooksu moraalseiks põhjusiks võib lugeda kodanikkude kohusetunde puudust, mis ilmselt näitab kodanikkude kasvatuse puudust.

Rööbiti nendega esineb veel sõjaväeteenistusest kõrvalehoidmist usulistel motiividel (mõningad ususektid) ja enesevigastuste tõttu, mis rahuaja esimestel aastatel väga suur oli. Üldise iseloomuga kuritegusid (vargus, tapmine j.t.) tuleb kaitseväes samuti ette, kuid siiski vähemal määral kui tsiviilelus.

Kokkuvõttena võib meie sõduri rahuaja teenistuse kohta ütelda, et ta püüab oma kohustusi täita vastavalt nendele oludele, kus ta oma sundaega teenib. Õppustel on ta võrdlemisi edukas, sageli püüdlik ja seda leidlikum, mida lahedamates oludes tunneb enda olevat. Karmusele meie sõdur alistub, kuid sageli kaotab tasakaalust väljaviiduna enesevalitsemise, nõudes passiivse jonnakuse ja sageli ka järsu väljaastumisega oma isiku väärtuse austamist.[484] Omale tehtud ülekohut ta kergelt ei unusta ega anna oma südames iialgi andeks, ehkki ta seda oma kinnise iseloomu tõttu ei lase alati välja paista. Selle iseloomujoonega tuleb juhtidel tõsiselt arvestada, sest "ülemate ebaõiged või haavavad väljaastumised võivad kõige paremad mehed sootumaks ära rikkuda ja kus ülemus oma lugupidamise ja autoriteedi võib jäädavalt kaotada"[485].

---

[483] Sõjaringkonnakohtu tegevuse ja meie sõduri juures ettetulnud süütegude iseloomu kohta kasutan A. Lehti ülevaadet "Kuritegevus meie kaitseväes", mis ilmus perioodiliselt Sõduris (1924. a. nr. 5; 1925. a. lhk. 75–76 ja 1926. a. lhk. 81–82). Kogu rahuaegse ajajärgu kohta ei läinud mul korda andmeid hankida.

[484] Mäletan juhtu, kus kord ühte alluvat halva esinemise eest (linnaloa väljaandmisel) välja ei lubanud. See ei mahtunud mehe hinge: kogu oma teenistuse jooksul ei tulnud ta enam linnaluba saama ja istus kogu aeg kompaniis.

[485] A. Kasekamp. Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused. – Sõdur 1925. a., lhk. 771.

4. jagu

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

I peatükk

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS

Ajalooline ülevaade kihististe tekkimisest

1804. a. välja antud talurahvaseadus, millega lõppesid mitmesugused XVIII sajandi lõpu reformikatsed, jagab eesti rahva nelja kihistisse ja nimelt:[486]

1) peremehed – talupojaseisuse aristokraatia, kellel oli päritav talundivaldamisõigus. Mõisnikul oli õigus talumaid ära võtta;

2) sulaste kihistis – see ei vasta mitte meie aja proletaarlastele, vaid pigem praegusaja popsnikele. Sulasele kuulus tükk maad, tal oli oma hobune ja väike majapidamine, kuid ta oli kohustatud oma maalapikese eest peremeest teenima;

3) mõisateenijad – nende hulka luges seadus ka kõrtsimehi, möldreid, metsavahte, vallakoolmeistreid j.n.e.;

4) vabadikud – need, kes ei kuulunud peremeeste hulka ega kandnud mõisaorjust. Vabadikud kujunesid aja jooksul sulastest, kelle perekonnad niivõrd suureks kasvasid, et talupidajad ei jõudnud neid enam ülal pidada.

Siit näeme, et eesti rahvas oli enne talurahva vabastamise seaduste jõusseastumist jagunenud ühiskonnaklassidesse. Selline rahva klassidesse jagunemine hävitati 1816. a. ja 1819. a. talurahva vabastamise seadusega, mis tundsid "ühte talurahva seisust". Seaduse järgi jagunes talurahvas töökohustuste suhtes mõisa vastu rentnikeks ja sulasteks,[487] kes reguleerisid oma vahekorda üksteise ja mõisnikuga vaba lepingu alusel. Rentniku seisukord oli sageli sulaste omast palju halvem: mõisnikul oli täielik voli rentnikelt viimast välja pressida. Talurahva vabastamise seadusega hävitati tegelikult eesti rahva endine kihistis ja kogu rahvas muutus ühtlaseks proletaarlaste massiks.

Vabastamise seaduse põhjal kujunes omapärane põllutulundussüsteem: naturaalmajapidamine, mis mõisnike järjest kasvavaid väljaminekuid ei suutnud katta. Maailmamajanduses mõjule pääsenud kapitalistlik kord nõudis ka mõisnikelt oma majapidamise ratsionaliseerimist. Selleks oli vaja kapitali. Kapitaliallikate otsimisel tuldi mõttele maa realiseerida. Mõisnikud hakkasid talupoegadele maad müüma.

Esialgu edenes talude omandamine visalt, sest talupoegadel puudus raha maa ostmiseks. Alul ostsid maid jõukamad (möldrid, kõrtsimehed), kuid pärast seda kui krediidikassad olid hakanud eestlastele raha laenama, suurenes maaomandajate arv kiirelt. See on eriti märgatav 1860. a. alates.[488]

Niisiis algas 1860. aastast rahva uus diferentseerumine. Ostutalundite omanikest hakkas kujunema pärisperemeeste seisus.

---

[486] N. Köstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 8–14.
[487] N. Köstner. Sealsamas, lhk. 30.
[488] N. Köstner. Sealsamas, lhk. 59–60.

Kellel maa omandamiseks küllalt hakkamist ja julgust ei olnud, nende proletariseerumine süvenes. Osa sellistest inimestest sai päevatöölisiks ja kujunes selle proletariseeritud tööjõu allikaks, mis kapitalistliku korra alusel organiseeritud ettevõtteid palgatöölistega varustas.[489]

Rööbiti pärisperemeeste seisusega tekkis ka tööliste klass, mis oli juba puhtalt proletaarne.

Kapitalistlik kord nõudis toodetava realiseerimist. Arenes kaubandus, millest osa maalt vabanenud eestlasi osa võttis. Suurtööstuse ja kaubanduse kõrval arenes ka kodukäsitöö, mis paljudele eestlastele ülalpidamist võimaldas. Neist, kaubanduse ja kodukäsitööga tegelevatest isikutest, arenes aja jooksul meie väikekodanlus.[490]

Kõigi nende kõrval valmistas ülikoolilinn ette esimesi eesti haritlasi – jõukamale järjele jõudnud talupojad ja ka väikekodanlus koolitasid oma poegi, et viimastest saaks "kooliõpetajad ja pastorid"[491].

Nagu siit nähtub, ei ulatu eestlaste kihistumise alged kuigi kaugele. Eri kihististe ehk kodanike klasside tekkimisega ei alga veel diferentseerumine: selleks on vaja, et igal klassil oleks kindel ja väljakujunenud ideoloogia.

Rahvusliku ärkamise ajal juhtivat osa etendanud pärisperemees, kes on ühtlasi meie rahva kõige vanemaks klassiks, ei võidelnud üksi oma klassi, vaid kõigepealt eesti rahva huvide eest. See vool on domineeriv ja selle "võimsasse koori upub linna hääl" kuni läinud sajandi 80. aastateni.[492]

Intelligentsi teke põhjustas ühiskonna kihistumist, samal ajal suurenes linna väikekodanlaste hulk. Sellega seoses läks umbes 1880.–1890. aastate vahel juhtiv osa linnakodanluse ja intelligentsi kätte, kuid nende ideoloogia oli pärisperemeeste omale niivõrd lähedane, et ka siin eesti rahvuse diferentseerumisest klassideks ei võinud veel juttu olla. Alles 1905. a. peale, sotsialistliku voolu tekkimisega, võis märgata erinevate ideoloogiliste tõekspidamiste alusel eri ühiskonnaklasside teket. Niisiis võime 1905. a. alates leida ideoloogiliste tõekspidamistega klasse. Üldse peab ütlema, et meie alles ideoloogiate arenemise järgus oleme – klassivahed pole veel kindlalt välja kujunenud.[493] Siit järeldub, et meie rahvas on ideoloogiliselt veel võrdlemisi ühtne, ilma ajaloolis-traditsiooniliste klassivahedeta.

Rahva ideoloogia (kujunemine) peegeldub rahvaesinduse valimistes. Tabelist nr. 25 ja diagrammist nr. 2 näeme, et Asutava Kogu ajal on võrdlemisi tugev sotsialistlik tiib ja keskerakonnad. Riigikogu valimiste ajal hakkab parem tiib järjest tugevnema, jõudes kulminatsiooni II Riigikogu ajal. Sellest alates on see – ehkki väikese langusega – seisnud stabiilsena. Samal ajal on pahem tiib pidanud kogu aeg taanduma kuni aastani 1926, mil see II Riigikogu valimistest alates näib omale 30% valijaskonnast kindlustanud olevat. Keskerakondade poolehoid on järjest langenud kuni II Riigikogu valimisteni, mil see korraga

---

489 N. Köstner. Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lhk. 77.
490 J. Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk. 33–34.
491 J. Kärner. Sealsamas, lhk. 18.
492 J. Kärner. Sealsamas, lhk. 57.
493 P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 4–7.

järsult kasvab (III Riigikogu), et siis jälle uuesti langeda. Siin näeme vähem järjepidevust ja stabiilsust.

Kui kõrvuti seada rahva demograafilist koostist (tabel nr. 26) ja poliitilist meelsust näitav tabel, siis näeme, et esimeses vastab tööliskonna protsent (31,2%) teise tabeli sotsialistliku ilmavaatega kodanike protsendile, mis viimasel ajal on stabiliseerunud 30% ümber kogu rahva arvust.

Kokkuvõttes võib ütelda, et meie rahvas rühmitub (kihistub) sotsiaalselt:

a) põllupidajaiks-maaomanikeks (talupojad);

b) töölisiks;

d) linna väikekodanlasiks (väikeste töökodade omanikud, vürtspoodnikud, väikekaupmehed, majaomanikud, ametnikud j.n.e.);

e) suurettevõtjaiks-pankureiks;

g) haritlasiks.

See osalt kunstlik jaotus pole veel täiel määral välja kujunenud. Need klassid pole ennast veel kindlate ideoloogiliste tõekspidamistega üksteisest isoleerinud, kuid areng suundub sinnapoole.

Meie ühiskondlikku kihistist iseloomustavad tabel nr. 26 ja diagramm nr. 1, mis on koostatud 1922. a. rahvalugemise andmeil. Tabeli põhjal selgub, et meil on põllupidajaid-maaomanikke 523 555 hinge ehk 47,3% rahva üldarvust. Töölisi on kõigil kutsealadel kokku 345 103 hinge ehk 31,2%.

Väikekodanluse klassi kuuluvaid ametnikke on 64127 ehk 5,8% rahva üldarvust. Teiste sellesse klassi kuuluvate rühmade väljatoomine on tabeli eripära tõttu võimatu, sest A-liigi peremeeste hulgas on suurettevõtjate arv toodud ühes teistega. Samuti pole haritlasi võimalik üksikasjalikult eritella. Need liigid moodustavad kõigis töörühmades kokku 174 274 hinge ehk 15,7%.

Üldiselt näeme, et meie rahva kandvama osa moodustavad varanduslikult enam-vähem kindlustatud kihistised: kokku 62,8% ehk 2/3 rahva üldarvust. Töölisi on kõigis tööharudes kokku 31,2%, nendest puhtakujulisi ja „klassiteadlikke" proletaarlasi (tööstusetöölisi) 86 944 hinge ehk 7,7% rahva üldarvust.

Missugust materjali annaks need kihistised kaitseväele?

Inimese vaimulaad ja iseloom sõltuvad tema ümbruskonnast. Noorena saab inimene oma iseloomu põhijooned vanemate ja kooli kasvatusest. Iseseisvana ellu astudes mõjutavad inimese iseloomu kujunemist sotsiaalolud ja see ühiskondlik struktuur, mis tema arengut määrab. Eestlaste iseloomu kujunemist on mõjutanud võõras element ja see ühiskondlik-poliitiline olukord, milles eestlane on aastasadu elanud. Võõras mõju on eestlase iseloomu lisanud negatiivseid jooni, mis tema loomutüsedust on nõrgendamas.

Talupojad[494]

Meie vanima ühiskondliku kihistise – talupoegade, millest meie teised kihistised eraldumise teel on võrsunud – hingeline arenemine on tugevas seoses aastasadade jooksul Baltikumis valitsenud ühiskondliku korraga. Talupoja isiku

[494] Talupoegade all mõistan kõiki neid kodanikke, kellel on oma maa ja kes sellest omale ülalpidamist hangivad.

üle valitses kuni viimase ajani mõisniku ja kiriku ülemvõim, mille mõju oli väga suur (eriti kiriku) ja sügavalt tagurlik.[495] Olles "autoriteedi" alla painutatud, arenes talupojas tuim ja liikumatu vaimne iselaad. Kogu tema vaimne tegevus arenes õieti kiriku ümber, isegi meie rahvuslik ärkamine oli painutatud kiriku mõju alla, mis rahu ja säilinud korda armastas. Et kirik õieti välise elu seisu propageerib ja et kiriku mõju meie talupoja peale suur on olnud, siis on ka arusaadav, miks meie talupoja vaimulaadis on ülekaalus konservatiivsus.

Talupojad on igal maal alati olnud tardunud ja tagurliste hingeliste kalduvustega, mille tõttu on temale igasugune *status quo*, mis rahu ja korda pakub, vastuvõetav.[496]

Talupoja elu arenes territoriaalselt kitsas piirkonnas – kogukond oli talupoja terve ilm kuni viimase ajani. Seal elas tema monotoonset elu ilma ühegi elavama rütmita, ilma muu eluga lähemalt kokku puutumata. Siit tuleneb tema vaimse elu tühjus ja ühekülgsus.

Külakogukonna kitsus pidurdas üldist arenemist ühelt poolt ja teiselt poolt juurutas talupoja hinge teatud püsivuse ja endaga rahulolemise tunde, mis kasvatas talupojast vähenõudliku ja kitsaste oludega leppiva kodaniku.

Nüüd, kus tehnika võitis ruumi ja liiklemisolud maal paranesid, avanes talupojal võimalus elu laiemalt vaadelda. Linna väikekodanlaste elurütm ja naudingud olid niivõrd ahvatlevad, et talupoeg hakkas nende eeskujul oma argipäeva elu ümber korraldama. Ta ei arvestanud selle juures oma majanduslikku kandejõudu, mis endisel alusel baseeruva tootmismoodusega ei suutnud uue elutempo juures suurenevaid väljaminekuid katta. See tõi kaasa majandusliku kokkuvarisemise ja pettumuse. Talupoeg ei suutnud kiirele elutempole vastu pidada ja näib, et ta siirdus endise elu juurde.

Üksikutes taludes ja omal käel elamine arendasid talupojas tugeva individualistliku joone, mis sageli egoistlikku ilmet omab (kadedus naabri edasijõudmise suhtes, heameel naabri uuenduskatsete äpardumise üle j.n.e.) ning mis on sellega üheks suureks takistuseks tervikliku ja eluterve ühiskonna kujunemisel.[497]

---

[495] P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 8–9.

[496] P. Ruubel. Sealsamas, lhk. 73–74 ja 48.

[497] Palju on avaldatud arvamust, et modernsõjas omandavad individualistid suure tähtsuse – nad on tulevikusõja kandvateks jõududeks. Mina isiklikult olen vastupidisel arvamusel ja seda järgmistel põhjustel.

1. Sõda on kõigepealt kollektiivne nähe. Viimase aja sõjad nõuavad kogu rahva üksmeelset rakendamist võitluseks kogu rahva huvide eest. Niisiis nõuab praegusaja sõda tugevat ühistunnet ja altruismi.

2. Individualist on kõigepealt enesesse süüvinud kodanik väljakujunenud tõekspidamistega. Temal on esikohal isiklikud huvid, oma heaolu. Meie talupoja individualism on väga lähedane egoismile. Ta seisab kaugel ohvri toomisest ühiskonna ja ligimese kasuks.

3. Lahingus mõtleb individualist esmajärjekorras enda peale. Raskemad ülesanded ja ohvrit nõudvad toimingud jätab ta heal meelel teiste hooleks – ta püüab neid vältida nii palju, kui see võimalikuks osutub. Lahing on aga edukas siis, kui üksteist abistatakse, kui ollakse valmis surma minema selleks, et naabrit päästa. Individualist-egoist ei aseta ennast teise päästmiseks kunagi ohtu.

4. Vabadussõda näitas, et need üksused, kus oli ülekaalus talupoja, s.o. tugevama individualistliku vaimulaadiga element, olid lahinguliselt nõrgemad. Täiel määral kehtib see

Tugevalt individualistlik talupoeg on ühtlasi ka tagasihoidlik, rohkem vaatlev kui kaasa tegev. Liialdatud tagasihoidlikkus võib sageli kujuneda hoolimatuseks, millele on kerge seltsima apaatia, passiivsus, ükskõiksus, hooletus ja sageli ka tahtejõu puudus.[498]

Talupoeg on enesesse süüvinud ja ebaseltskondlik. Kõrge enesehinnangu kõrvalnähtena tuleb kergelt esile jonn, mis sageli kiusuks ja satiiriliseks õeluseks muutub (Pearu Tammsaare "Tões ja õiguses"). Kius ja õelus on talupojakultuuri eriline taim, mis V. Ridala arvates ajaloolise õiglusetuse mürgine pärandus olla.[499]

Talupoeg on kindla korra pooldaja, mille tõttu ta allub kergemini distsiplii-nile kui teised kihistised.[500]

Talupoeg on otsekohene ega salli "näitlemist", kuid loeb kavalad võtted ülemuse petmiseks omale lubatuks.

Sõjalistel õppustel on ta innuga seal, kus kasulik arvab olevat. Drill kui niisugune näib temale ühe ja sama tegevuse mõttetu kordamisena. Tema puhul ei anna see suuri tulemusi, kui seda huvitavaks ei osata teha.

Talupojas on hästi välja arenenud kodutunne ja eraomandi austamine. Nende omaduste tõttu jääb ta igasuguste utopistlike teooriate vastu ükskõikseks, olles veendunud kodanlane.

Meeleliigutused on pigem varjatud ega pääse eriti esile. Emotsioonid on rohkem tüsedad kui teravalt erksad.[501]

Aeglase mõttekäiguga kaasneb füüsiline raskepärasus, mis mõne eriti flegmaatilise tüübi juures kohmakusena näib.

Üldiselt on talupoeg pikaldane, flegmaatilise temperamendiga, milles on rohkem koleerilist kui melanhoolset. Sageli on ta sensitiivne, kuid mitte eriti teravmeelne; rohkem külm kui liikuv-tundeline. Tema liigutused on aeglased, raskepärased, täis tüsedust ja jõudu. Hingeliselt on talupoeg tuim. Talle on omane realism.[502] Nukruse silmapilkudel tuleb esile pessimism, mis avaldub rohkem tusasuses kui kurbuses. Tavaliselt rahulik ja kannatlik, kuid haavudes tärkab temas tugev eneseteadvus, mis sageli kiusuks ja õeluseks arenedes

---

pealetungilahingu kohta. Kaitselahingus soodustab individualism vastupanu organiseerimist juhul, kui need individualistid on võitlustahtelised isikud.

Individualismi nõrkust tõendab ka ajalugu ja eriti sõdade ajalugu, kust näeme, et need rahvad, kes omaette majapidamisi luues püsivalt asuma jäid ja laiale territooriumile elama asusid, olid sõjaliselt palju nõrgemad kultuuriliselt palju madalamal seisvaist, kuid ühiste huvidega kokkuliidetud rahvastest.

Muistsel ajal üksiktaludes elanud (seega individualistlikum) lätlane oli sõjaliselt palju nõrgem külakommuuni korras elavast eestlasest.

On ju selge, et individualistlike kalduvustega kodanikke on raskem liita ühiseks pereks kui neid, kellel selleks on vaimulaadis teatud eeldused olemas. See on maksev ka sõjaväes.

[498] V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 113.

[499] V. Ridala. Sealsamas, lhk. 132–133.

[500] Huvitav on siin märkida seda, et talupoeg parema meelega käsku täidab, kui seda ise anda tahab. Seda võis eriti tähele panna Allohvitseride Koolis, kui seal ajateenijaid allohvitserikutseks ette valmistati. Psühholoogiliselt on see seletatav sellega, et maamees on üldiselt tagasihoidlikum, saamatum ja vähem arenenud kui linlane ja tööline, millest on tingitud esimese püüd esikohalt kõrvale hoida.

[501] V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 132.

[502] V. Ridala. Sealsamas.

muudab tema sallimatuks kogu ümbruse vastu. Ta on konservatiivne ja raskesti uuendusile võidetav (eriti vanem põlv); aeglase mõttekäiguga, kaaluv; rohkem uuriv ja järelemõtlev kui kiire otsustaja – mis ta aeglusega kaotab, selle järjekindlusega võidab. Rohkem on talupoeg mõistuse- kui tundeinimene.

Mida annab talupojaklass sõjaliselt?

Ühiskonnakihististest on nimetatud klass kõige suurem, nagu eespool nägime. Talupoja töökust, visadust ja püsivust arvesse võttes saab kaitseväge hulga kohusetruid, vastupidavaid, kannatlikke sõdureid. Kuid puhtsõjaliste omaduste, nagu julguse, vahvuse, kiire otsustavuse, ohvrimeelsuse j.n.e. poolest ei moodusta nimetatud klass kaitseväe kõige paremat osa.

Küla- ja kodurahuga harjunud, tagasihoidlik ja alistuma harjunud talupoeg jääb lahinguväljal passiivseks, tõugatavaks. Talupojas ei ole intensiivset elutungi, võimutahet, mis aktiivsusele virgutaks. Monotoonne ja rahulik elu maal, kus kõik areneb järjekindlusega, ühetaoliselt, vastandub kirevale sõjaväelisele elule, kus iga silmapilk toob uusi elamusi, nõuab uusi ja kiireid reageerimisi, millega talupoeg pole harjunud. Ta tunneb kiires sõjatempos oma saamatust. Kiirelt arenevad sündmused juhivad teda, mitte tema sündmusi – ta on passiivne võitleja. Passiivsus suurendab vastuvõtlikkust välismõjude suhtes, see soodustab ettekujutuste tekkimist, mis hirmu mõjul suurendatud kuju omandades kõigutavad tasakaalu ja meelekindlust ning nõrgendavad sellega võitlusvõimet. Rahulik ja varanduslikult enam-vähem kindlustatud elu kodus süvendab kindlat tahet sinna tagasi minna, mis sõjaliselt tähendab enesealalhoiuinstinkti kasvu ja kogu tähelepanu pööramist enese peale.

Üldse peab ütlema, et põllukultuur on soodustamas rohkem kodanlisi kui sõjalisi voorusi. Sellel arvamusel on ka Saksa suurim sõjaajaloo uurija Delbrück, kes väidab, et agressiivsus ja üldse sõjakus ei sobi rahunõudva põlluharimisega. See on ka loomulik, sest põllukultuuri areng on võimalik ainult rahuaja oludes.

Kokkuvõttes võib ütelda, et talupoegade klass annab meie kaitseväele küll kindla poliitilise meelsusega elemendi, kes maksva korra alalhoidmise eest on valmis võitlema, kuid ka sõjaliselt tagasihoidliku ja enamikus passiivse massi. Erandiks on maanoored, kes – nagu noored ikka – on aktiivsemad.

Linna väikekodanlased

Linnade väikekodanlus kui klass on sünni poolest talupojakihist noorem. Ta on võrsunud peamiselt aktiivsema ja enam arenenud elemendi maalt väljarändamise teel.[503] Tema sünni algust võib arvata ajast, kui esimesed raudteed Eestimaal tegevust alustasid, mille tagajärjel algas elavam kaubavahetus. Sellest ajast on märgata ka linnakodanike kiiret juurdekasvu.[504]

Väikekodanlus kui klass on õieti väike vahelüli kodanikkude kihistises, mille tekkimise on põhjustanud sotsiaalolude areng põllumajandusest kapitalistlikule korrale üleminevas ühiskonnas.[505]

Oma põhiloomult kujutab meie väikekodanlane-linlane endast nii-öelda maa tolmu maharaputanud talupoega, kes läks otsima arenevas linnas lahedamaid

[503] H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 9.
[504] J. Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk. 28–34.
[505] P. Ruubel. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis, lhk. 28.

elamisvõimalusi. Asumine uude olukorda sunnib isikut sellega kohanema. Linnaelu kiirem tempo ja mitmekülgsus avaldavad paratamatult oma mõju iseloomu kujunemisele. "Linnas elu nagu keeb ja pöörleb, luues uusi mõtteid ja aateid, andes hoogu inimlikule arenemisele, tekitades unistusi parema tuleviku järele ja aidates seda saavutada ühiste jõupingutustega."[506]

Linnaelanik on talupojast psüühiliselt nõtkemaks ja väledamaks muutunud. Linnas peab ta jätma maalt tahtmatult kaasatoodud liikumatuse, loiduse, mõtteaegluse ja konservatiivsuse, kui ta ei soovi, et linnaelu võimas kiiretempoline vool temast üle käiks või teda lihtsalt kõrvale pühiks. Siit ka moraalne ja hingeline murdumine.

Linlane on alati vabameelsem, edumeelsem, demokraatlikum. Teisest küljest arendab linn ka demokraatiale vaenulikke jõude, luues eesõigustatud ühiskonnakihistisi.[507] Linlasel on teadvus tegevam, tema mõtlemine muutub suurema inimeste hulgaga kokkupuutumise tõttu mitmekülgsemaks. Sagedamini muutuva ja keerukama majandusliku ümbruskonna mõjul on paratamatu alaline ümberorienteerumine, mis linlases aktiivsust kasvatab.

Hingeliselt ja vaimselt on linlane rohkem arenenud, ta on kohanemisel elastsem. Linlane on rohkem seltskondlik olevus, seega on temas individualistlik joon vähem arenenud. Ta tunneb suurt vajadust teiste isikute järele ja on seltskondlikult rohkem organiseeritud.

Linlane on töökas ja ettevõtlik, kuid pahatihti seltsib ettevõtlikkusega tarbetu pillamine, mille tagajärjel tuleb sageli kriis, nagu seda praegu igal sammul on näha. Kriisi tõttu kaotatakse kergesti võime asju õigesti hinnata, väärtustunne, millele tavaliselt järgneb minnalaskmine, hooletus. Selline suureks paisunud ühiskondlik pahe halvab iga heategeva mõju, vastastikuse abistamise ja usalduse, mille tõttu kannatab kooperatiivne ettevõtlikkus ja suurettevõtete tekkimise asemel elustub "vürtspoodlikkus" (Raudsepa "Mikumärdi" sulane tahab minna linna ainult vürtspoodnikuks).

Suurema ühistunde juures ei ole linlane vaba kadedusest. See on eestlase vaimu viletsuse projektsioon, mis meie arenevas ühiskonnas edasijõudmist pidurdab.[508]

Linlasel on tugevamini arenenud eneseväärtustunne ja enesehindamine, mille tõttu on ta iseteadlikum ja tundeliselt hellem; ta haavub kergemini kui talupoeg.

Sõjaliselt on linlase loomus aktiivsem. Temale on omane võimu ja valitsemise tahe, missuguste omaduste tõttu ta end sõdurkonnas maksma paneb. Paremate elutingimustega harjunud, on linlane palju nõudlikum ja ärahellitatud oleku tõttu sõjaraskusile vähem vastupidav kui talupoeg. Kergelt kaldub ta arvustama ja hindama, mis pahatihti irisemise iseloomu võtab ja vea otsimiseks kujuneb. Ta on pigem silmakirjalik kui otsekohene. Aktiivsema loomu juures tõuseb sageli esile auahnus – ta armastab ennast välja paista lasta ja on väga meelitatud tähelepanust, mis temale osaks saab. Auahnusest ja kuulsusjanust ajendatuna on ta võimelisem kangelastegudeks ja aktiivsemaks tegevuseks lahingus kui talupoeg.

---

506 H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 14.
507 H. Kruus. Sealsamas, lhk. 104.
508 V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 112.

Suurettevõtjad

kui klass on alles kujunemise algstaadiumis. Vabrikute omanikud on kuni viimase ajani olnud muust rahvustest. Samuti kaubanduse alal teotsevad suurettevõtjad on olnud enamikus muulased. Eestlane on teinud selleks esimesi arglikke katseid alles läinud sajandi 70.–80. aastatest alates, mil kaubanduslikku ja tööstuslikku karjääri alustati "vürtspoodniku" astmest ja käsitöölise kutsest.[509]

Ridala arvab, et suurettevõtlikkus ei ole eestlastele tõuliselt omane, ja leiab oma analüüsis, et kaubandusliku aktiivsuse puudus oli üheks teguriks, miks eesti-soome tõug ajaloos teiste rahvaste poolt alla heideti.[510]

Ajaloolise arengu tõttu ei olnud eestlastel võimalik varem oma ettevõtlikkust näidata, kuid 30–40 a. jooksul "vürtspoodnikust" suurkaupmeheks ja käsitöölisest vabrikuomanikuks tõusmine näitab siiski eestlaste ettevõtlikkust ja organiseerimisvõimet. Eestlaste-suurettevõtjate hulk on võrdlemisi väike, kuid see tõuseb järjekindlalt. Nende seljataga on juba rohkesti rahavõimu, valmistusabinõusid, ärikapitali j.n.e., millega nad ettevõtjatena on tõusnud teistest kodanikest kõrgemale ja teisi endast sõltuvateks teinud.

Suurettevõtjaid kui klassi iseloomustab püsivus, järjekindlus, suur organiseerimisvõime ja kangekaelsus oma tahte läbiviimisel. Suurettevõtjate peamine tähelepanu on pööratud eramajanduse arendamisele. Neid huvitavad riiklikud probleemid niipalju, kui see nende eramajanduse ettevõtlikkusega seotud on. See klass pole kaitseväele oma liikmeist muud andnud kui mõne aegateeniva sõduri, kellel pole õnnestunud ajapikenduse nõutamine. Erihuviliselt kontsentreerunud mõttesuund ja sellele vastavalt välja kujunenud vaimu- ja hingelaad ei lase eeldada, et see klass häid võitlejaid võiks anda. Küll aga võib selle klassi liikmeid edukalt kasutada sõjaajal kaitseväe majanduse korraldamise töös.

Töölised

Tööliste all tuleb mõista kodanikke, kes oma tööjõudu ühel või teisel kujul müüvad ja saadud tasust endid elatavad.[511] Töölised moodustavad võrdlemisi suure protsendi meie rahva arvust, jagunedes ise mitmesuguste kutsealade töölisiks. Enamik töölistest kuulub põllutööliste-sulaste ja vabrikutööliste kutseliiki. Väiksem osa jaguneb mitmesuguste teiste kutsealade vahel. Ümbruskond ja loodus mõjutavad inimese hingeelu ja meelsuse kujunemist. Põllutöölised näiteks sarnanevad oma põhiloomult rohkem talupoegadega, on tagasihoidlikumad ja omavad viimastega palju ühiseid jooni. Vabrikuproletariaat selle vastu on palju käremeelsem, ähvardavalt nõudlik, äärmuseni radikaalne ja klassiteadlikuna alati oma huvide valvel ja valmis nende eest võitlema. Meie vabrikuproletariaat on võrdlemisi noor. Näiteks 1880. a. oli Tallinnas 596, Narvas 4967, Hiiu-Kärdlas 691 töölist, kokku umbes 10 000 hinge.[512]

Et majanduslikud kasud eeskätt klassipoliitika sihtjoonte määrajaks on, siis lähevad ka poliitilised teed eespool kirjeldatud kihististe (kodanlikud) ja tööliste

---

[509] H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 31–36.
[510] V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 74–75.
[511] M. Martna. Poliitilised parteid, lhk. 5.
[512] J. Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk. 59. 1922. a. rahvalugemise andmeil oli vabrikutöölisi 86 944.

vahel lahku. Grupid peavad vastastikku alalist võitlust, klassivõitlust, mis seda teravama kuju omandab, mida suuremad on gruppide erinõudmised. Nende kahe klassi üksteisele vastukäivate huvide teravuste lahendamine on riigi sotsiaalpoliitika põnevamaid päevaküsimusi ja mida otstarbekohasemalt seda lahendada suudetakse, seda tugevama aluspõhja riigi sisepoliitika omandab ja seda tugevama jõuna võib riik rahvusvahelises poliitikas esineda.

Kui eespool kirjeldatud ühiskonnakihististe juures võisime tähele panna alalhoidlikkust, talupoegade juures isegi konservatiivsust, siis tööline on sellevastu väga tähelepanelik igasuguste uute teooriate suhtes, milles ta näeb oma huvide kaitset. Ta on palju vastuvõtlikum ja alistuvam propagandale. Tema poolehoidu on kerge võita igasuguste lubadustega ja eriti veel siis, kui need lubadused käsitlevad tema vastasklassi huvide piiramist. Sotsialistlik-kommunistlik suhtumine sotsiaalpoliitiliste probleemide lahendamisse on aegade jooksul ja järjest suureneva propaganda mõjul kujunenud tööliskonna ilmavaateks, mille eest asutakse sageli võitlusse relvadega.

Töölised on aktiivne element – nad janunevad võimu järele ja esinevad rahutustes ja revolutsioonides pea alati peategelastena. Et neil sotsiaalses klassivõitluses midagi kaotada pole, siis talitavad nad sageli mõtlematult, tagajärgi arvestamata, alludes momendimeeleolule.

Poliitiliselt on nad vähem kindlad ja võivad oma isiklikke kasusid silmas pidades kergelt positsiooni muuta. Tööline on karastatud igapäevase eluvõitlusega: ta ei karda kaotusi. Ka sõjaliselt on tööline palju aktiivsem ja energilisem võitleja kui näiteks talupoeg. Seda tõestas Vabadussõda, kus selgus, et need üksused, kus olid ülekaalus töölised, olid võitluses palju aktiivsemad (näiteks 9. polk, kus oli palju Pärnu töölisi, kalureid j.n.e., oli mõnestki teisest üksusest võitlusvõimelisem). Ka maailmasõjas oli rahva võitlusvõime suurem neis riikides, kus rahva enamiku moodustasid linnakodanikud ja töölised. Saksamaal oli 1910. a. üle 60% linnakodanikke ja töölisi, Inglismaal 87% ja Prantsusmaal ligi 50%.[513] Need rahvad suutsid tugeva võitlusvõimega armeesid moodustada, kuna Venemaa oma suure maarahva-talupoja massiga oli maailmasõjas kõige nõrgema vaimse jõu ja kõige hapramate närvidega ega suutnud rahvastevahelist heitlust lõpuni võidelda.

Kokkuvõttes võib ütelda, et tööline, olgugi füüsiliselt maamehest-talupojast nõrgem, moodustab ka meie kaitseväes aktiivsema ja ettevõtlikuma osa. Vaja on seda elementi osata poliitiliselt "käes hoida" ja sellised loosungid sõjas üles seada, mille eest ta valmis on võitlusse astuma, või selliseid majanduslikke tingimusi luua (palk), mis tema nõudeid rahuldavad. Raskus seisab selles, et meie arvatav vastane põhimõttelike klassisõja loosungitega välja astub, mis tööliste kui sõjalise jõu probleemi lahendamise keerukaks teeb.

Tööline on rahuaja õppetöös esinenud tubli sõdurina, mille tõenduseks aitab ehk selle mainimisest, et enamik meie üleajateenijaskonnast kuulub sotsiaalselt tööliskihistisse ja on seni suutnud riiklikult ustavalt ja heade instruktoritena esineda. Üksikuid taluperemeeste poegi leidub üleajateenijaskonnas vähe ja minu tähelepanekute järgi on nad vähem hinnatavad kui esimesed.

---

[513] H. Kruus. Linn ja küla Eestis, lhk. 95–97.

kindlalt tõuseb. Nende seljataga on juba rohkesti rahavõimu, valmistusabinõusid, ärikapitali jne., millega nad ettevõtjatena on tõusnud teistest kodanikest kõrgemale ja teisi sidunud endast sõltuvateks.

Suurettevõtjaid, kui klassi iseloomustab püsivus, järjekindlus, suur organiseerimisevõime ja kangekaelsus oma tahte läbiviimisel. Suurettevõtjate peamine tähelepanu on pööratud eramajanduse arendamisele; neid huvitavad riiklikud probleemid niipalju, kui see nende eramajanduse ettevõtlikkusega seotises on. See klass kaitseväele pole oma liikmeist muud annud, kui mõne aegateeniva sõduri, kellel pole õnnestunud "ajapikenduse" nõutamine. Erihuviliselt kontsentreerunud mõttesuund ja sellele vastavalt välja kujunenud vaimu- ja hingelaad ei lase eeldada, et see klass häid võitlejaid võiks anda; küll aga selle klassi liikmeid võib edukalt kasutada kaitseväe majanduseala korraldamise ja organiseerimise töös sõjaajal.

T ö ö l i s e d.

Tööliste all tuleb mõista kodanikke, kes oma tööjõudu ühel ehk teisel kujul müüvad ja saadud tasust endid elatavad.[1] Töölised moodustavad võrdlemisi suure % meie rahva arvust, jagunedes ise mitmesuguste kutsealade töölisiks. Suurem enamus töölistest kuulub põllutööliste-sulaste ja vabrikutööliste kutseliikidesse; vähemus jaguneb teiste mitmesuguste kutsealade vahel. Ümbruskond ja loodus üldse mõjutavad inimese hingeelu ja meelsuse kujunemist. Põllutöölised näiteks oma põhiloomult sarnanevad rohkem talupoegadele, on tagasihoidlikumad ja omavad karakteris palju ühiseid jooni viimastega. Vabrikuproletariaat selle vastu on palju käremeelsem, ähvardavalt nõudlik,*) äärmuseni radikaalne ja klassiteadlikuna alati oma huvide valvel ja valmis nende eest võitlema. Meie vabrikuproletariaat on võrdlemisi noor. Näiteks 1880.a. oli Tallinnas 596, Narvas 4967, Hiiu-Kärdlas 691 töölist, kokku umbes 10,000 hinge.[2]

Et majanduslikud kasud eeskätt klassipolitika sihtjoonte määrajateks on, siis lähevad ka politilised teed eelpoolkirjeldatud kihtide (kodanlikud) ja tööliste vahel lahku; mõlemad grupid peavad vastastiku alalist võitlust, klassivõitlust, mis seda teravama kuju omab, mida suuremad mõlemi grupi erinõudmised on. Nende kahe klassi üksteisele vastukäivate huvide teravuste lahendamine on riigi-sotsiaalpolitika põnevamaid päevaküsimusi ja mida otstarbekoha-

1) M.Martna. Politilised parteid, lhk.5.
2) J.Kärner. Ärkamisaegne Eesti ühiskond, lhk.59. 1922.a. rahvalugemise andmeil oli vabrikutöölisi 86944.

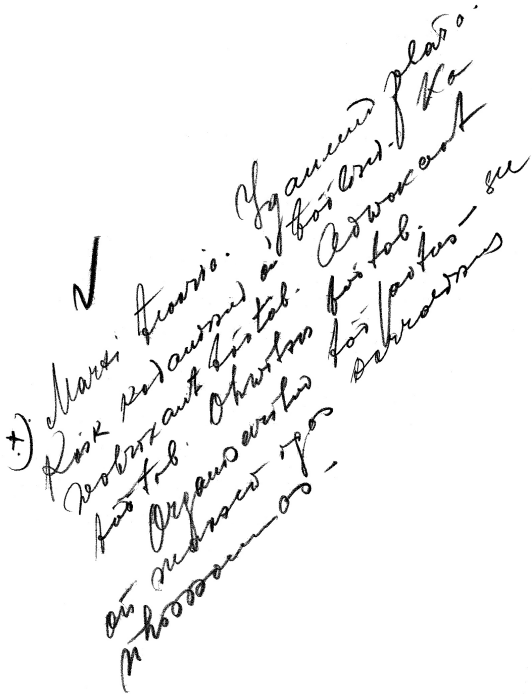

Haritlased[514]

kui klass on pigem kunstlikult esile tõstetud. Sotsiaalselt võivad nad mitmesugustesse ühiskonnakihitistesse kuuluda. Haritlased on kujunenud meie rahva juhtivateks jõududeks, kes oma intellektuaalsest arengust, eruditsioonist rahvale vaimutoitu on jaganud. Ärkamisaegsetel haritlastel oli määratu tähtsus rahva eneseteadvuse kasvatamisel. Nende mõtted, nende vaated olid teeks, mida mööda rahvas liikus; nende poliitiline ilmavaade oli raamistikuks, mille piires rahva poliitiline enesemääramine teostus. Mass mõtleb üksikute erksamate peade abil. Kui sõjaväes on juht oma väeosa väärtuste määrajaks,[515] siis seda suurem tähtsus on rahvajuhtidel rahva moraalsel ettevalmistusel sõjaks.

Kirjanduse kaudu sisendab haritlane-kirjanik oma vaateid rahvamassidesse. Tema mõte transformeerub rahvas selleks dünaamiliseks jõuks, millena on kontsentreerunud vaimse juhi energia. Kui meie uuemat kirjandust jälgida, siis näeme, et sellel rahva moraalse ettevalmistuse alal on vähe teeneid (rohkem hävitavaid kui sütitavaid). Meie kirjanduses ei esine õieti ühtegi heroilist kuju, ühtki jõurikast meest, kes vaimse suunanäitajana rahvast kõrgemale kannaks. Kui seda elust võtta pole, siis vähemalt fantaasia võiks selle luua! Meie kirjanduses domineerib patsifistlik, võitlust eitav motiiv. Mõned kirjanikud maalivad otse drastilise süngusega sõjakoledusi ja -julmusi (näiteks Kivikase "Verimust"). Tagasihoidlik rahvustunde ergutamine tembeldatakse meil kirjanikkude enamiku poolt šovinismiks ja fašismiks.

Haritlaste ridades on viimasel ajal tõusnud järsku tugev vastuvool riiki eitava kirjanduse vastu. Riiklikult mõtlev haritlaskond koondab oma ridu organisatsioonide ERK ja TERK abil võitluseks rahva tervikut lõhkujate mõttelevitajate vastu.[516] Riiklikult seisukohalt on see tervitatav nähe ja sõjalisest seisukohast seda enam hinnatav, et uus rahvuslik vool kergendab kaitseväelaste tööd kodanikkude riigipoliitilises ettevalmistuses.

Rahvas hangib vaimset elujõudu koolist. Meie noor kool on muutumas poliitiliseks võitlusareeniks, kus rahvust ja riiklikku iseseisvust eitavad mõtted istutatakse juba varakult noortesse kodanikesse, mürgitades nende hinge.[517] Läänemaa seminaris "ametlik" internatsionaali laulmine hommikupalve asemel, Türi koolistreik ja kommunistlike rakukeste pesitsemine paljudes teistes koolides võetakse juhtivate koolitegelaste poolt ainult "teadmiseks", ilma et karme abinõusid korra loomiseks tarvitusele võetakse. See on kurb tõsiasi. Kui Vabadussõjas koolinoorus ennastsalgavalt isamaa eest võitles, siis on küsimus, kas praegune koolinoorus, olles mürgitatud internatsionalismist, haarab relvad selleks, et minna isamaad kaitsma.

Haritlaste kätte koondub rahva juhtimine, nii vaimne kui poliitiline. Demokraatia tähendab õieti intelligentsi diktatuuri, rahva mõistuse valitsust. Siit

[514] Haritlaste all mõistan kõiki vaimupõllul teotsevaid isikuid, nagu ülikooli õppejõude, kirjanikke, koolitegelasi jm.
[515] A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.
[516] Päevaleht 1931. a. nr. 313 ja mujal.
[517] Päevaleht 1931. a. nr. 137, 149, 293, 299 ja mujal.

järeldub, kui tähtis on intelligentsile üldrahvuslik põhivaade – rahvuslik ideoloogia kui sihitervik, mis edasi viib.

Meil on sel alal kujunemas parteipoliitiliste soodustuste tõttu eriline klass – valitsejad-jagajad (mitte vaimu, vaid maiste varade alal).

Kodanliste vaadetega haritlaskond on tasakaalukas, järjekindel, huvitatud peamiselt oma töö edust ja saavutustest. Poliitilises eluvõitluses avaldavad nad rohkem loidust, lasevad sündmusi areneda ise ja loomulikult. Nad seisavad kindlal rahvuslikul alusel.

Sotsialistlike vaadetega haritlane on ekstsentriline, tujukas, võrdlemisi agar ja esiletükkiv, radikaalne kuni fanatismini. Ideoloogilisis küsimusis võidavad sageli radikaalsemad, aateküllasemad ja aktiivsemad. 1905. a. peale tõuseb radikalism haritlaste ideestikus ja aatestikus üha enam esile.[518]

Meie haritlaskond – noorukid – olid aktiivsemaid ja teadlikumaid vabadusvõitlejaid. Võib arvata, et meie võrsuvad noorukid oma eelkäijaist maha ei jää, on ainult vaja neid sotside poolt allatõugatud kosmopolitismi porist rahvuslikule alusele tõsta ja kätte näidata õilsad teed, mis viivad ühe suure monumendi – Eesti riikliku terviku juurde. See on meie rahva vaimsete juhtide esmatähtis ülesanne.

Kokkuvõttena võib ütelda, et meie kaitseväes moodustavad sõjaliselt aktiivsema osa linna väikekodanlus, töölised ja maanoorus. Töölised ei anna oma poliitilise meelsuse tõttu kaitseväele stabiilset elementi. Talupojad on meie kaitseväe stabiilsuse alus, mis tööliste ekstsentrilisust tagasi hoiab. Ühiskondlikud kihistised erinevate hingeliste omadustega on üksteisele täienduseks, mis kokkuliidetult moodustavad tugeva kaitseväe, kus maamehe passiivsus saab elustust linlase ja töölise aktiivsusest ning maamees oma massis tasakaalustab omakorda esimeste poliitilist kirevust.

Ühiskonnakihististe liitmine ühise eesmärgi – Eesti riigi – eest võitlemiseks on meie rahva- ja kaitseväe juhtide esmatähtsaid ülesandeid.

II peatükk

RAHVA JUURDEKASV, VANUSLIK KOOSTIS, TERVISHOIDLIK SEISUKORD, HARIDUSLIK TASE JA KÕLBLUS

Rahva juurdekasv

Aluse rahva arvu juurdekasvuks annab abiellujate arv (tabel nr. 27 A), kust näeme, et abiellujate arv on järjest vähenenud 1921. a. kuni 1925. a., millest algab jälle mõningane suurenemine. Võrreldes eelmiste rahvalugemiste andmetega (tabel nr. 27 B) näeme järjekindlat abielluvuse vähenemist ja vallaliste arvu

[518] Meie radikaalsem intelligents kujutab endast endise Vene aja revolutsionääri teisikut, kes ei arvesta praegust olukorda. Ühtlasi on ta vaimselt kõige intensiivsem teotseja.
Radikaalsusel on ka omad hüved: see juhib tähelepanu ühiskondlikele puudustele ja äratab tahet olukorda parandada; see ei lase vajuda ainult naudiskellu ja mõnulustesse, vaid sunnib mõtlema ühiskondlike probleemide üle.

suurenemist. Võrreldes teiste riikidega (tabel nr. 27 C ülemine lahter), näeme, et Eestis on abielluvus Inglise ja Saksamaaga ühel tasemel, kuna lähematest naabritest Soome jääb maha ja Läti asub eespool. Üldiselt ei ole abielluvus meil teistega võrreldes väike (tuhande elaniku kohta on keskmine 8).

Sündivust näitab tabel nr. 28 ja diagramm nr. 5, kust selgub, et sündivus on meil üldiselt vähenenud. Kui 1888.–1889. a. tuli iga 1000 elaniku kohta keskmiselt 29,9 sündi, mis võrdub umbes Hispaania sündivusega (tabel nr. 29), siis 1928. a. on sündivus langenud 18,0-ni. Sellega on Eesti langenud isegi Prantsusmaast allapoole, kus, nagu teame, teeb rahvastiku väike juurdekasv riigimeestele tõsist muret. Tabelist nr. 30 näeme, et rahvastiku juurdekasv on suure surevuse ja väljarändajate arvu tõttu väga madal ja paljudel aastatel on see isegi negatiivne.

Vanuslik koosseis

Vaadeldes rahva varanduslikku koosseisu (tabel nr. 31 ja diagramm nr. 3), näeme:

1) et meie rahva nn. püramiid seisab nõrgal alusel, mis näitab rahvaarvu paratamatut vähenemist. Kuni 9 aasta vanuste kodanike hulk on järgmise astme omast (10–19 a.) väiksem ja võib veelgi kahaneda, mitte mingil tingimusel aga tõusta. Kui järgmine alumine aste omakorda veelgi ahtam tuleb, siis püramiid saab n-ö. suure pea (raugad) ja nõrga aluse ning teda ähvardab ümberkukkumine – rahvas võib välja surra. Diagramm nr. 4 näitab üksikasjalikumalt rahva vanuslikku koosseisu;

2) et praegune vanuslik koosseis (tabel nr. 32) on meil sõjalisest seisukohast vaadeldes võrdlemisi soodus: täisealiste ja tööjõuliste protsent on võrdlemisi suur, mis võimaldab rohkem mehi mobiliseerida. Edaspidi võib olukord halveneda, sest raukade protsent on järjekindlalt tõusmas, samal ajal kui noorsoo osatähtsus järjest langeb. Raukade kui ebaproduktiivsete kodanike arvu kasv on seletatav paranenud sotsiaaloludest tingitud eluea üldise pikenemisega. Võib arvata, et täisealiste vanus samuti suureneb, seega suureneb raukade üldine arv veelgi, seevastu produktiivsete kodanike osa – ühes noorsoo vähese juurdekasvuga – väheneb.

See mõjub negatiivselt sõjaväe komplekteerimise peale ka siis, kui meie rahva üldine arv ei vähene.

Tervislik seisukord

Üheks rahva tervisliku seisukorra väljendajaks on surevus, mida näeme tabelist nr. 32 ja diagrammist nr. 5. Surevus, välja arvatud sõja-aastad, näitab vähenemise märke ja tuleb tervishoiu ja sotsiaalolude paranemise arvele panna.

Võrreldes teiste maadega (tabel nr. 29) kuulub Eesti siiski kõrge surevusega riikide hulka.

Et sündivus on kohutavalt langenud, siis surevuse langus ei suuda olukorda kuigi palju parandada: rahva looduslik juurdekasv on minimaalne (tabel nr. 30).

Üldiselt võib surevust Eestis kõrgeks lugeda ja seda mitte üksi sündivuse suhtes, vaid veel enam sellepärast, et teistes Eestiga sarnase madala sündivusega maades on surevus siiski palju väiksem. Meie seisame mõlemas lahtris Prantsusmaa naabruses, mis head ei ütle.

Vaadeldes surevust vanusrühmiti (tabel nr. 33), näeme suurt surevust väikeste laste (imikud) ja raukade puhul. Vanusrühmade osatähtsuse seisukohalt on raukade (üle 60 a.) surevus kasvanud ja väikeste laste oma vähenenud. Selline surevuse muutumine on kasulik – püramiidi alus laieneb ja tipp kitseneb.

Meil on poisslaste surevus üldiselt suurem,[519] mis kaitseväe ja ka üldriiklikult seisukohalt kasulik pole, sest niikuinii on meil juba naiste ülekaal.[520]

Võrreldes teiste maade väikelaste surevusega (tabel nr. 34), näeme, et meil ületab 1–4-aastaste laste surevus kolmekordselt vastava surevuse Norras, mis näitab sanitaarolude puudulikkust.

Selgema pildi rahva elujõust ja tervislikust seisukorrast annab surevuse põhjuste vaatlus (tabel nr. 35 ja diagramm nr. 6). Tabelist näeme, et loomulik surm vanaduse tõttu jääb alla epideemilistele haigustele, kusjuures tuberkuloosi surevus üksi on pea sama suur kui surevus vanaduse tõttu. Tuberkuloosihaigete arv järjest kasvab (tabel nr. 36). Tuberkuloos on üks rahva jõu kurnavamaid haigusi ja eriti veel sellepärast, et see haigus vähendab just meie tööjõulisema rühma arvu,[521] mis kaitseväe huvide seisukohalt ei ole väikse tähtsusega.

Tuberkuloosile annavad arvurikka lisa hingamisorganite haigused. Rahva vaimujõudu kurnavad närvisüsteemi- ja meeleorganite haigused, nõudes aastas keskmiselt 1700 ohvrit, mis annab 16,2 juhtu 10 000 kodaniku kohta. Vaimuhaigeid on 1922. a. rahvalugemise andmetel 3456 (tabel nr. 37 A) ehk keskmiselt 312‰. Viimasel ajal on märgata vaimuhaigete hulga suurenemist: näiteks on Tartu maakonna vaimuhaigete arv 5–6 a. jooksul kasvanud 111%.[522] Avinurme vallas on dr. J. Luiga leidnud ühe vaimuhaige 50 elaniku kohta.[523] Võrreldes vaimuhaigete arvu teiste selliste maade omaga (tabel nr. 37 B), kus samuti vaimuhaigete hulk suureneb, näeme, et Eesti on siiski suhteliselt keskel.

Rahva moraalse jõu nõrkust iseloomustavad enesetapped (tabel nr. 38 A). Tabelid näitavad enesetapjate hulga järjekindlat suurenemist. Teiste maadega (tabel nr. 38 B) võrreldes näeme, et meil on enesetapjate hulk kohutavalt suur ja võrdub nende maade omaga, kus viimasel ajal majanduslik surutis on olnud võrdlemisi suur. Suurem osa enesetapmisi langeb töövõimelisema rühma (20–50 a.) peale, andes kaugelt üle 50% enesetapjate arvust, kusjuures enesetappe põhjusena figureerib esikohal elutüdimus (tabel nr. 39).

Rahva vaimujõudu kurnab alkohol. Ametlikel andmeil langeb alkoholi tarvitamine järjekindlalt (tabel nr. 40 A). Vähenemine on ainult näilik ja ei ole tingitud elanikkude üldisest loobumisest alkoholist: "ametliku" alkoholi vähenemist on mõjutanud odavama salapiirituse järjest suurenev sissevedu ja koduõlle ning veini valmistamise järjekindel suurenemine. Loomulikult on "ametliku" alkoholi tarvitamisele mõju avaldanud ka rahva järjest halvenev

---

519 Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 35.

520 Sealsamas, lhk. 2. Esimesel jaanuaril 1929. a. oli meil 1000 mehe kohta 1131 naist, 1881. a. oli naiste arv ainult 1072. Osalt võib naiste arvu kasvu sõja-aastate mõjuks lugeda, kuid ka viimaste aastate statistika näitab naiste kiiremat juurdekasvu.

521 Sealsamas, lhk. 99.

522 Sealsamas, lhk. 135.

523 Sealsamas, lhk. 134.

majanduslik olukord. Alkoholi tarvitamine on suurendanud enesetapjate hulka, õnnetuid juhtumisi[524] ja kuritegevust (tabel nr. 40 B).

Meie kodanikkude teenistuskõlbulikkuse kohta kaitseväes annab teatava ülevaate vastuvõetud meeste hulk kutsealuste üldarvust. Tabelist nr. 41. näeme, et 8 a. jooksul on teenistusse võetud keskmiselt 78,4%. Kui siia veel juurde arvata mittetervislikel põhjusil ajapikendust saanud 11,4%, saame teenistuskõlbulikke 89,8% (78,4 + 11,4) ehk 9 meest 10st. Teenistusse täiesti kõlbmatuid on 6,6%. Riviteenistusse kõlbulikke on 75,1%.

Üksikutest maakondadest (tabel nr. 42 ja diagramm nr. 7) on kõige rohkem teenistuskõlbulikke mehi andnud Petseri maakond (87,8%), kuna (suhteliselt) kõige vähem on kaitsevägi saanud mehi Harju maakonnast (63,9%), millele järgnevad Tartu (70,9%), Valga (72,2%), Viljandi (73,0%). Tundub, et siin avaldavad mõju linnad, kus leidub rohkem halva tervisega mehi, kes maakondade protsendi alla viivad.

Üldiselt peab alla kriipsutama, et eesti rahva füüsilist jõudu ja vaimlist värskust on kurnamas eriti kaks pahaendelist haigust: tiisikus ja vaimuhaigus. Tiisikusse surevus on meil palju kõrgem kui mujal (tabel nr. 38 C). Samuti vähendab suur südame- ja hingamisorganite haiguste hulk kaitseväkke võetavate arvu. Hulga elujõulist rahvast hävitavad mitmesugused epideemilised ja endeemilised haigused, millele piiripanek ei ole rahva tervishoiu eest seisvatele asutistele veel jõukohane. Rahva moraalset jõudu õõnestavad järjest suurenev enesetapjate hulk ja alkoholiga liialdamine.

Hariduslik tase

Mõnelt poolt on avaldatud arvamist, et haritud kodanikust ei saa head sõdurit. Sõda ise on selle arvamise ümber lükanud ja näidanud, et rahvas on võimeline seda suuremaks jõupingutuseks, mida teadlikumad tema kodanikud on. Venemaa oma harimata massidega nõrkes õieti juba sõja teisel aastal ja 1917. a. oli hoopis võitlusvõimetu.

Vabadussõda näitas, et meie haritlased on väga tublid sõdurid: just nemad moodustasid Vabadussõjas meie sõjaväele aluse, millele tuginedes sõjavägi loodi. Vabatahtlikud õppiva noorsoo hulgast astusid teadlikult võitlusse raskel silmapilgul, ajal, kus enamik kodanikkudest mõtles oma isikliku heaolu kindlustamise peale. Õppiv noorsugu võttis sõja esimesel perioodil julgelt vastase löögid vastu; samal ajal taandus meie harilik kodanik vastupanuta. Meie haritlaste tähtsust sõjaväe ridades hindab väga kõrgelt kindral Laidoner, kirjutades haridusministri märgukirjale, mis nõudis õpilaste vabastamist sõjaväe ridadest pärast seda, kui vaenlane oli üle piiri aetud: "Kooliõpilased on suure töö isamaa kaitseks ära teinud ja mina olen esimene, kes seda igal pool tunnistab." Samas avaldab kindral arvamist, et veel on vara sõjaväe kohusetruumat ja teadlikumat osa koolipingile saata.[525]

Mis puutub Eesti kodanike hariduslikku tasemesse, siis sellest annavad osalise ülevaate tabelid nr. 43 A, B, D. Tabelid selgitavad kolme õppeasutise põhitüübi (alg-, kesk- ja ülikool) tööd meie rahva haridusliku taseme tõstmisel.

---

[524] Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 224–228.

[525] VAKA. Sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu. Toimik 52, lhk. 50.

Neist näeme, et:
a) ühe algkooli õpilase kohta tuleb 9–12 kodanikku;
b) ühe keskkooli õpilase kohta tuleb 60–70 kodanikku ja
d) 1926. a. tuli iga 238 kodaniku peale ja 1930. a. iga 320 kodaniku peale üks üliõpilane.

Võrdlus teiste riikidega[526]

Mitme elaniku kohta tuleb üks õpilane	Saksamaa	Norra	Rootsi	Soome	Eesti	Läti
algkoolis	6,3	6,9	7,4	8,1	9,1	10,4
keskkoolis	74,7	78,4	138,0	92,5	64,2	–
ülikoolis	1064	–	867	–	238	–

Ülaltoodud tabel näitab, et Eestis on algharidus nõrgemal alusel kui mujal (kooliskäimise sundaeg on lühem), kuid kesk- ja ülikooliastmes on Eestil esikoht. Algkooli lühike õppeaeg laseb eeldada kodanikkude vähest kasvatatust, mis aga on paranemas, kuna sellest aastast hakkab kehtima 6-klassiline koolisundus.

Õppetöö edukuse kohta näitavad tabelid, et koolide lõpetajate hulk järjest kasvab. Kui 1922/23. õppeaastal lõpetasid algkooli täieliku kursuse 4800 õpilast, siis 1929/30. õppeaastal on vastav arv 8310. Lõpetajate arv on tõusnud 73%.

Sama nähe esineb keskkoolides: 1919/20. õppeaastal lõpetas täieliku kursuse 625 õpilast, 1929/30. õppeaastal 2804 täieliku keskkooliharidusega kodanikku ehk tõus 349%.

Ülikool annab igal aastal ligi 300 lõpetajat.

Peale nimetatud üldkoolide on veel hulk spetsiaalkoole, nagu põllutöö-, kaubandus-, käsitöö- ja tööstuskoolid, seminarid, tehnikum j.n.e., kus kodanikud enda teadmisi ja praktilisi oskusi täiendavad.

Rahva üldise kirjaoskuse seisukorda valgustavad tabelid nr. 44 ja 45, kust näeme, et meil oli 1922. a. üldrahvalugemise andmetel kirjaoskajaid mehi 92,3% ja naisi 84,9%, seega oskab keskmiselt 88,3% kodanikest kirjutada ja lugeda. Meie üldist kirjaoskamatute arvu suurendab Petseri maakond, kus 54,2% kodanikest on kirjaoskamatud (tabel nr. 45).

Võib arvata, et viimasel ajal on kirjaoskamine paranenud intensiivse haridustöö tõttu.

Kuigi andmed teiste riikide kohta nende esituslaadi ja vananemise tõttu (pärinevad aastast 1910) meie omadega hästi võrreldavad pole, annavad need siiski mingi pildi (tabel nr. 44 B). Tabelist näeme, et Eesti on kirjaoskamise mõttes võrdlemisi heal järjel.

Rahva hariduslikku seisukorda võib üldiselt heaks lugeda. Meie kool suudab hulga haritud kodanikke ellu saata, mis kaitseväe taset võib tõsta. Seda aga

[526] M. Kattai. Eesti sõjamaateadus, lhk. 172–175.

ainult siis, kui koolis baseerub kasvatus rahvuslikul alusel ja utopistlikud ideed noori hingi mürgitamas ei ole.

Kõlblus

Eestlaste kõlblusest, kuritegevusest ja õiguslikust korrast arusaamisest saame ettekujutuse kohtutegevuse statistikast (tabel nr. 46). Tabel näitab kodanike kurikalduvusi ühelt poolt (kriminaalasjad) ja õiguse otsimisi teiselt poolt (tsiviilasjad). Tabelist selgub, et nii üks kui teine meil järjest suureneb. 1929. a. on olnud kokku 157 500 kuritegevusjuhtu, mis annab sellel aastal iga 6 kodaniku kohta ühe isiku, kellel on tulnud kohtuga tegemist teha (1 114 747 : 157 500). Kriminaalasjades süüdistatavaid on süüdlaseks tunnistatud keskmiselt 70%.[527] See on kohutav hulk.

Kohtute tegevuse andmed ei valgusta kurikalduvuste üksikasju. Palju paremaid andmeid annab politseiline statistika (tabel nr. 47), kus on kokku võetud politsei avastatud süüteod ja need liigitatud teatavatesse gruppidesse. Üldiselt annavad politsei avastatud kriminaalsüüteod aastas kohtute süüdistusmaterjalist keskmiselt 85%.[528]

Süütegevusest esikohal seisavad eksimised ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ning avaliku heakorra vastu (keskmiselt 32 886 juhtu ehk 295‰ aastas). Neist eksimustest 1/3 on kõlblus-vastased (avalikus kohas rahurikkumine, avalikku korda ähvardav joobnud olek j.n.e.), sellele järgnevad süüteod ehitustööde, teede ja liikumisvahendite kohta käivate määruste vastu. Siin on märgata süütegude arvu järjekindlat suurenemist, mis on tingitud peamiselt järelevalve tugevnemisest ja uutest määrustest, mis ei ole jõudnud veel harilikkude kodanikkude arusaamisse süveneda.

Teiselt poolt iseloomustab see ka eestlase paindumatust reguleeriva korra alla. Üldiselt näitab kõnealune süüteorühm, et eestlane maksmapandud üldise heakorra reegleid ei austa, kaaskodaniku huvidega ei arvesta ja talitab nii, nagu see süütegijale meeldib või tema isiklikkudele huvidele vastuvõetavam on.

Teise suurema grupi süütegusid moodustavad eksimused varanduseõiguse vastu (keskmiselt 19 871 juhtu ehk 178‰). Enamiku nendest süütegudest moodustavad vargus, väljapressimine, röövimine ja riisumine (keskmiselt 125‰). Võõra vara omandamine, kelmus, leitud asjade omaks pidamine j.n.e. annavad neile väärika lisa. See grupp süütegusid näitab eestlase kurikalduvuse iseloomu ja ei valgusta eestlast mitte just heast küljest. Võrreldes teiste riikidega näeme, et meil tuleb vargusi 10 korda rohkem ette kui Rootsis.[529]

Järgmine grupp, süüteod isiku vastu (keskmiselt 54,5‰), moodustub peamiselt vägivallategudest, nagu kehavigastamine, keha puutumatuse rikkumine ehk teiste sõnadega kaklused (19‰), mis järjekindlat sagenevad. Teise suurema arvu süütegusid moodustavad selles grupis teotamine ja laimamine (16‰). Surmamine on hakanud viimastel aastatel vähenema. Selle grupi süüteod näitavad hingelist toorust, mida tsiviliseeritud ühiskonnas paheks loetakse. Ühtlasi võib siit järeldada, et eestlane võrdlemisi kergelt haavub: rahulikumad

527 Eesti statistika kuukiri nr. 103, lhk. 322.
528 Sealsamas, lhk. 313.
529 Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 28.

kannatajad tõstavad kohtutes kaebusi laimamise ja teotamise üle, kuna kergelt süttivad oma õigusi jõuga jalule püüavad seada (kaklused). Viimastes avaldub võitlusjulgus ja kättemaksutahe, mis sõjaajal väga hinnatavad on.

Võrdlemisi suur on meil süütegude arv riigi vastu (47,7‰). Need süüteod seisavad võrdlemisi püsival tasemel ja seisnevad peamiselt mitmesuguste riigi poolt pealepandud kohustuste mittetäitmises, maksvatest seadustest üleastumistes j.n.e. See süütegude grupp iseloomustab eestlast individualistina, kes ühiskondlikke kohustusi heal meelel ei taha täita ja sundimist ootab.

Teenistusalaste süütegude hulk väheneb järjekindlalt. Siin moodustab peamise eksimuse altkäemaksu võtmine, sealhulgas usaldatud võimu kasutamine oma majanduslike huvide rahuldamiseks.

Kuritegevust esineb linnades keskmiselt 2–3 korda sagedamini kui maal (tabel nr. 48). Tabelist näeme, et maal suureneb kuritegevus järjekindlalt, kuna linnades on märgata vähenemist.

Ühiskondliku kihistise järgi on süütegude arv 10 000 elaniku kohta järgmine (%):
1) töölised ja teenijad – 30,8;
2) ettevõttepidajad – 14,7;
3) kindla tööalata kodanikud – 10,8;
4) ametnikud – 3,4;
5) majateenijad – 1,4 ja
6) muud – 9,4.[530]

Rahvuste järgi (%):
1) eestlased – 88,6;
2) venelased – 8,8;
3) sakslased – 0,5;
4) muud – 2,1;
5) rahvus teadmata – 2,0.[531]

Süüdimõistetute vanuse järgi (%):
1) kuni 17 a. – 10,6;
2) 17–19 a. – 11,1;
3) 20–24 a. – 18,9;
4) 25–49 a. – 48,5;
5) 50 ja vanemad – 10,9 ja
6) vanus teadmata – 1,9.[532]

Süüdimõistetute soo järgi (%):
1) mehi – 79,5 ja
2) naisi –20,5.[533]

---

530 Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 27.
531 Sealsamas, lhk. 25.
532 Sealsamas, lhk. 22 ja 23.
533 Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 27.

Vangide hulk on järjest suurenenud. 1922. a. detsembris oli 2520 vangi, 1926. a. 3119, neist mehi 2634 [534] ehk sõjalise arvestuse järgi üks rügement.

Ülaltoodut kokku võttes võib ütelda, et kuritegevus on Eestis võrdlemisi suur (keskmiselt 578‰; see arv näib stabiliseerunud olevat). Kuritegevuse iseloomu järgi on enamik süütegudest ühiskondliku heakorra ja varanduseõiguste vastu (kurikalduvusega element). Nende kõrval esineb hulk süütegusid, kus isikud ei arvesta maksmapandud korraldusi ja ühiskondlikke huvisid, mis näitab paljude kodanike puudulikku kasvatust ja omavoli. Ühiskondliku korra ignoreerimist tuleb ette eriti palju just maal. Nii saab arusaadavaks ka see, miks omavoliliselt kasarmust lahkujatest 5/6 on maalt pärit sõdurid.

Käesoleva peatüki kokkuvõttena võib märkida järgmist.

1. Eesti rahva loomulik juurdekasv on minimaalne. Võrreldes teiste Euroopa riikidega seisame eelviimasel kohal (tabel nr. 49), mis rahva sõjalist potentsiaali oluliselt vähendab.

2. Rahva vanuslik koosseis on praegu soodus kaitseväe komplekteerimiseks, kuid edaspidi hakkab olukord halvenema.

3. Rahva tervislikku seisukorda võib rahuldavaks lugeda, kuid peab ühtlasi alla kriipsutama, et tuberkuloos, vaimuhaigused, enesetapped, hingamis- ja vereringvooluorganite haigused vähendavad järjekindlalt kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude kodanikkude hulka.

4. Rahva hariduslik tase on hea, mis loob soodsa aluse kaitseväe komplekteerimiseks juhtkonnaga, võimaldades suurt valikut.

5. Rahva kõlblus seisab nõrgal alusel. Eriti palju tuleb ette eksimusi ja kuritegevust ühiskondliku ja avaliku heakorra vastu. See näitab kodanike kalduvust omavolitseda ja reguleerivat korda ignoreerida, mis sõjaväes tähendaks distsipliini eitamist.

III peatükk

EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS. ÜLDKOKKUVÕTE

Üldiseloomustus

Paljud teadlased loevad eestlasi keeleliste tunnuste järgi kuuluvaks soome-ugri rahvaste perekonda, kelle ürgkodumaaks peetakse Uurali ümbrust. Võttes aluseks füüsilised tunnused (mõõdud), kaldub H. Reiman oma uurimuses „Eestlaste rassiline koostis" arvamusele, et eestlased Balti mere idakaldal esinevad erilise tüübina, "mis on moodustunud ida-balti rassi alusel peamiselt põhja-, daalia- ja alpiinrassi sugemete ristumise teel"[535]. Eestlasi teiste soome-ugri rahvastega antropoloogiliselt võrreldes leiab ta veel, et eestlased erinevad neist palju enam kui näiteks suurvenelasist ja sugulus ungarlastega olla "enam kui küsitav"[536].

---

534 Eesti statistika kuukiri nr. 74, lhk. 29.
535 H. Reiman. Eestlase rassiline koostis, lhk. 149.
536 H. Reiman. Sealsamas, lhk. 146–156.

Antropoloogilised uurimused füüsiliste tunnuste alusel püüavad ümber lükata seni keeleliste tunnuste põhjal tõeks peetud soome-ugri rahvaste rassilist ühtsust. Arvamused on siin väga lahkuminevad. Praegu on meil valitsemas vool, mis eestlaste rassi määramisel loeb aluseks keelelised tunnused. Füüsiliste tunnuste peale baseerub rassilist koostist uuriv teadus, mis ei ole veel suutnud üldises arvamuses läbi lüüa ja seda vist sellepärast, et see ähvardab seniseid tõekspidamisi pea täielikult ümber lükata.

Üks on vist kindel: ainult keeleliste tunnuste põhjal rassi ühtsust määrata oleks liiga ühekülgne.

Samuti on kindel, et eestlased ei kujuta puhast rassi ja on teiste rassidega ristlumise teel oma geopoliitilise erilise seisukorra tõttu rohkem erinevaid rassikomponente vastu võtnud kui teised soome-ugri rahvaste perre kuuluvaks loetud rahvad. Seda näitab juba eestlaste ebaühtlane pikkus. N. Köstner leiab uurimuses "Eesti sõdurite pikkus", et meil koosneb pikkuse jaotuskurv kolmest komponendist: Läänemaal ja saartel levib pikk tüüp keskmise tõenäolise pikkusega üle 176 cm; Lõuna-Eestis Petseri-, Võru- ja Valgamaal lühike tüüp, keskmine pikkus alla 165 cm, ja mujal Eestis domineerib 170–171 cm keskmise pikkusega kesktüüp, mis eriti puhtal kujul esineb Järva-, Viljandi- ja Tartumaal.[537]

Eestlaste pikkus osutab üldist tõusu kagu-loode suunas ja ilmselt tõendab kahe rassikomponendi olemasolu. H. Reimani uurimuse järgi on kagueestlane oma lühikese kasvu pärinud ristlusest venelastega ja loode-eestlane on allunud Skandinaavia mõjule.[538] Peale nende on veel tugev germaani mõju.

Üldiselt ei ole veel suudetud kindlaks teha, missugused inimese vaimuomadused ja mil määral on otseselt tingitud ümbruse mõjudest, kuid mõjudele allumine on konstateeritud kindlate faktidega. Meil näiteks ei erine maamehe ja linlase fenotüübid teineteisest üksi vaimulaadilt, vaid väga suuresti ka väliselt. Samuti on teada, et rasside ristluse läbi muutuvad rassi põhiomadused vastavalt sellele, mil määral ristlus toimub. Graf Keyserling arvab, et eestlastele omane sitkus on mõeldav sugulussidemetest türklaste ja ungarlastega.[539] Pealiskaudsus ja elav temperament on päritud venelastelt, kuna kaaluvat mõistust on üle võetud põhjarahvailt (Skandinaavia). Kus on nimetatud rassikomponentide mõju suurem, seal domineerib ka viimastelt pärandatud vaimulaad. Nii on teada, et lõunaeestlane on pealiskaudsem, liikuvam, seltsivam ja üldse temperamendikam, kuna põhjaeestlane sellevastu on rohkem endasse süüvinud, tagasihoidlik, juurdleja ja kergemini müstikasse kalduv.[540] (Prohvet Maltsvet võis ainult Põhja-Eestis sündida).

---

[537] N. Köstner. Eesti sõdurite pikkus 1924. a. – Eesti statistika kuukiri nr. 69, 1927. a., lhk. 431–445.

[538] H. Reiman. Eestlase rassiline koostis, lhk. 158–166.

[539] Graf Hermann Keyserling. Das Spektrum Europas, S. 327.

[540] N. Reek. Mõtteid jalaväe taktika alalt. – Sõduri lisa 1922. a., lhk. 633–640.

Vabadussõja ajal võis tähele panna huvitavat nähet: lahingute saatust püüti mitmesuguste ennete abil ette näha. Tavaliselt olid nendeks metsloomad, nagu jänesed, kitsed jm. Kui pealemineva aheliku ees mõni nendest loomadest juhtus rinnet pidi vasakule jooksma, siis see head ei tähendanud. Paremale jooks ennustas alati edu ning võitluses näidati siis tavaliselt palju suuremat indu, vaatamata isegi mitu korda suurematele kaotustele.

Meie teame ka, et juba muistsel ajal püüdis eestlane lahingu saatust mitmesuguste usuliste

Vaatamata mõningatele erinevustele lõuna- ja põhjaeestlase karakteris, on neil siiski palju ühiseid jooni, mille tõttu võime eestlastest kui terviklikust rahvast rääkida ja neid ka tervikuna iseloomustada.

Graf Keyserling kriipsutab alla eestlaste iseloomus asjalikkust, positiivsust ja vaimukust, samas on nad iseloomult üldiselt kinnised.[541]

Eestlase iseloomule on üldiselt omane materialistlik joon. Milles see avaldub?

1. Kõigepealt avaldub materialistlik joon alalhoidlikkuses.[542]
See on sarnane inertsiga, mida tunneme mehaanikast. Alalhoidlikkus on üldiselt positiivne iseloomujoon. Enesekaitse mõttes on see joon suure tähtsusega. Inimese elus tähendab see kindlat iseloomu ja vähendab kergemeelsust. See joon eestlase iseloomus on kaasa aidanud sellele, et eestlane on oma rahvusliku omapära suutnud 700 a. jooksul alal hoida. Üheks tugevaks küljeks on siin jonn ja kangekaelsus: see aitab alal hoida oma mina.

Harjumuste alalhoidmine. Kirikuajaloost teame, et veel XVII ja XVIII sajandil olid eestlaste muistsed usulised harjumused, vaatamata mitmesuguse surve peale, säilinud. Ka praegune taarausu uuesti elustamine viitab alalhoidlikkusele. Sõjaliselt on see joon hinnatav.

Vaatamata alalhoidlikkuse joone positiivsusele on sel ka palju negatiivseid varjundeid. Omatakse ju häid ja halbu harjumusi; viimaste alalhoidmine pole kasulik. Harjumuse alalhoidlikkus ei soodusta loovat tööd, pidurdab analüüsivõimet, tekitab umbusku kõige uue ja edulise vastu. Vaimses tegevuses on alalhoidlikkus negatiivne nähe. Ka ühiskondliku elu raamistikus on alalhoidlikkus evolutsiooni pidurdajaks: ühiskondlikus elus alalhoidlikkus avaldub väikekodanlises rahuldatuses, mis lubab piskuga harjuda, ja halvab edasirühkimisetahte suurejoonelisuse.

2. Egoism. See avaldub omakasupüüdmises. Eestlane on väga seotud oma huvide külge, mis arendab hoolimatust kaasinimeste vastu. Eestlase egoism avaldub ka jonniajamises. Vaidlustes igaüks soovib, et tema sõna jääks peale: "Ole vait, sest mina ..." j.n.e.. Jonnitakse tühjade asjade pärast. Kohtustatistika järgi protsessib iga 6 inimene. Jonnist tuleneb üksmeele puudus. Egoismile seltsib kadedus,[543] mis sageli pesitseb sugulaste ja isegi perekonnaliikmete vahel.

Egoismil on ka positiivseid varjundeid. See on kõigepealt selleks vedruks, mis sunnib inimest edasipüüdmisele. Edasipüüdmise funktsioonideks on töökus ja usinus.[544] Eestlaste ettevõtlikkus on suur pisiasjades; suurejoonelisuses on edu ainult üksikutel.

3. Visadus ehk sitkus. Seda joont võib selgelt näha võistlustel, igapäevases töös ja paljudes muudes eluavaldustes. Eestlane juhib kogu oma energia ülesseatud eesmärgi saavutamiseks: visadus seob ta ettevõetud asja külge. Selles

---

toimingute abil ette teada saada, mis sageli lahingukäigu peale halvavalt mõjusid.

[541] Graf Hermann Keyserling. Das Spektrum Europas, S. 326.

[542] M. J. Eisen. Eestlaste sugu, lhk. 56.

[543] M. J. Eisen. Sealsamas, lhk. 57; V. Ridala. Tõu küsimus, lhk. 129.

[544] Seda näitab selgelt ajajärk ärkamiseajast kuni maailmasõjani, kus talupojad ostsid omale kalli raha eest talud ja maksid ära oma võlad.

õieti avaldubki materialistliku iseloomu põhijoon. Visadus arendab võitlustahet ja vastupidavust.

Visaduse eitavaks nähteks võib lugeda ühekülgseid harjumusi, mis ülesseatud eesmärgi taotlemisel paratamatult omandatakse. Ajalooliselt oli eestlase visadus olude sunnil suunatud aineliste paremuste saavutamiseks. Praeguses vaimuelus on samuti märgata ainelist suunda: õpitakse ainult selleks, et paremale elujärjele tõusta, kuna puhas huvi teaduse vastu, teaduse enese pärast, tagaplaanile jääb. Sellega on ka seletatav nende eestlaste-teadusemeeste vähesus, kes rahvusvahelises mastaabis esiridadesse on tõusnud.

4. Praktilisus. See on materialistliku loomulaadi olulisemaid tunnuseid. Eestlane on praktiline inimene. See avaldub kõigepealt oludega kohanemises, nähtuste ja sündmuste kasutamises oma huvides. Oludega kohanemine on kaasa toonud paindlikkuse, mis sageli on arenenud orjameelsuseks. (Avalikult kardetakse tõtt ütelda, eriti ülemusele (koha kaotuse kartus), seljataga aga kirutakse seda rohkem.)[545]

5. Materialistlik loomulaad avaldub ka omakasupüüdlikkuses, mis on meil eriti tugevalt arenenud pärast Vabadussõda – kõigil, ka juhtivatel tegelastel, seisavad esikohal isiklikud huvid, isiklikud kasud, kõik muu on teisejärgulise tähtsusega. Selline suund on riiklikult seisukohalt vaadates väga kardetav ja viib ühiskonna korruptsioonile, mille alged meil võrdlemisi lopsakalt õitsele on löönud. Sellele tuleb vastukaaluks seada vaimsed huvid, kultuurilised sihid, mis tõstaks rahva omakasupüüdlikkusest ja väiklusest lahedamale arenemise teele.

Tugev materialistlik kalle on eestlase hinge toonud peensuse puuduse, millele viimasel ajal on seltsimas ükskõiksus. J. Aavik leiab, eestlase hinge analüüsides, et nendest kahest põhipahest on võrsunud hulk teisi, nagu hingeline hõredus, mis on arenenud ükskõiksuseks, tahtejõu ja enesedistsipliini nõrkuseks.[546] Üheks suuremaks hingeomaduse puuduseks tema arvates on "nõrk, hõre, pääliskaudne, vähe süvenenud rahvustunne" ja ta arvab: "Kui oleks meie ühiskonnas intensiivsem ja ühtlasi selgunum ja arusaadavam rahvustunne, siis oleks nii mõnigi asi meil teisiti, kui praegu. Siis oleks meil kõrgem ja selgem ideaal, mis kõiki virgutaks oma parimat tegema selle heaks, mis annaks hoogsama ja ühtlasema suuna meie rahvuslikule arenemisele."[547] Minule näib ka, et J. Aavik palju ei liialda. Ja tõepoolest, kui lähemalt vaadelda, siis näeme, et meie rahvustunne on sõnades, sellest räägitakse palju, kuid hinges on sageli tühi koht. Kui meil lubatakse mõnitada rahvushümni, seda rahva suurimat pühadust, ja sotsialistidel avalikult laulda "Mu isamaa armas, oled igav kui lammas"[548], siis peab midagi katki olema. Kui asi nii edasi areneb, siis ühel ilusal päeval ei ole meie rahvusriiki enam – ta variseb kas sisemiselt kokku või muljutakse välisel survel.[549]

---

[545] M. J. Eisen. Eestlaste sugu, lhk. 56,

[546] J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed.

[547] J. Aavik. Sealsamas, lhk. 9.

[548] Noorsoo karskusliit on sotsialistide kants. – Päevaleht 1932. a. nr. 32.

[549] Meil näib üldse väga palju kalduvust olevat võõra kummardamiseks. Ärkamisajal ja sellele järgnenud perioodil siirdus osa meie kodanikest kadaklastena sakslaste rüppe. Enne maailmasõda oli sellele vastukaaluks tuntud nn pajuvenelase tüüp. Iseseisvuse ajal ei leitud

Meie rahva hinges on kardetavad rikked. J. Aavik võtab need oma brošüüris kokku järgmiselt: "Pääliskaudsus ja peenuse puudus on seepärast meil Eestis annud rea kõiksugu pahesid: igasuguse lodevuse, nõrga kohusetunde, kuritegelikkuse, kergemeelsuse, ükskõiksuse üldhuvide vastu, tõusikliku edvistamise, pillamise, kergatsliku laiutamise ja ühekülgse, liialemineva lõbukultuuri, on kõik pahed, mis eesti rahvast praegu vaevavad, ta jõudsamat arenemist takistavad, ta elujõudu vähendavad, ja kui uued saatuselöögid – mille eest küll taevas hoidku – peaksid tulema, teevad nende tagajärjed veel rängemaks ja vastupanu neile nõrgemaks."[550]

J. Aaviku pessimism on veidi ühekülgne, kuid tema väljaütlemistele on aluse andnud igapäevase elu kriitiline jälgimine. Kahtlematult on sõjad ja revolutsioon rahva iseloomu mürgitanud, pärandades peale suurte hingeliste vapustuste ja tunnete lageduse ka vaimsest elust võõrdumise ning suureks paisutanud ihaleva andumise elumõnudele. Sõja- ja revolutsiooni ajal elati ainult tänapäevale, homse peale mõeldi vähe. Sõda ja revolutsioon paiskasid segi normaalselt areneva elu, andes maad spekuleerimisele, arendas kodanikes tõusikluse instinki – võtta elult, mis võtta on. Sellest pole suudetud veel vabaneda.

Meie rahval puudub tundepinevus, mille tõttu on valitsemas loidus, ükskõiksus nii haritlasis-juhtides kui rahvas. Puuduks nagu hoog iseseisvaks eluks. Passiivsus kodanike laiemas hulgas annab võimaluse aktiivsemale vähemusele, mis oma radikaalsuses avalikult keskendub rahvuse eitamisele, et tasandada teed kosmopolitismile.

Eestlane on kritiseerija, teravalt arvustaja, mis sageli virisemiseks ja rahulolematuseks areneb. Ükskõiksus ja tundeerksuse puudus jätab eestlase sellejuures rahulikuks, tasakaalukaks – temas ei söösta esile energiline protestipuhang, nagu meie seda teiste rahvuste juures tähele võime panna.

Oma ülemuses hindab eestlane asjalikkust ja õiglust. "Mitte kuskil ei pea juht nii vali enda vastu olema, kui just eestlaste juht... Põhjendatud valjuse eestlane annab andeks. Ta ei taha, et teda hellitatakse, kuid ta ei anna andeks, kui tema iseseisvust puudutakse või temaga haavavalt ja alandavalt ümber käidakse."[551] Selle vastu patustatakse meil väga sageli.

Et eestlaste juht olla, selleks on vaja omandada üldine lugupidamine ja esineda autoriteedina.[552]

Eestlane on tuntud vihapidajana. Ta ei unusta tehtud ülekohut ja oma südames mõtleb kättemaksmise peale.

Eestlane on rohkem mõistuse- kui tundeinimene, mille tõttu esineb toimingutes rohkem aeglaselt kaalujana kui kiirelt tormajana. Ta tungib asja sisusse, analüüsib ja alles siis, kui jõudnud teatud sünteesile, astub tegevusse. Teda huvitab igas pisiasjas, miks ja mispärast asi just nii on. Tugev mõistuse

---

enam kohane olla ei kadakas ega pajuvenelane, nüüd püütakse rahvuslikku omapära kaotada prantsuse ja inglise kultuurilistes ühingutes. Meil peab ikka midagi võõrapärast olema – seda loetakse noobliks.

[550] J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed, lhk. 14.

[551] N. Reek. Mõtted jalaväe taktika alalt. – Sõduri lisa 1922. a., lhk. 639.

[552] Huvitav on siin alla kriipsutada seda, et eestlane hea meelega omasugusele ei taha alluda ja valmis on väliseid autoriteete kummardama.

ülekaal vaimulaadis ei lase eestlast automaatselt, reflektoorselt talitada. Ehkki harjumused tema tegevust kiirendavad, ei ole see kiirendus arenenud niipalju reflektoorsete liigutuste arvel, vaid eeskätt mõtteprotsessiks vajaliku aja lühenemise kaudu korduvate nähete analoogia põhjal. Siit järeldub, et mehaaniline drill, mille eesmärgiks on reflektoorseid liigutusi ja toiminguid õpetada, ei ole meie väljaõppes psühholoogiliselt põhjendatud ja ei või häid tulemusi anda, eriti veel lühiajalise teenistuse juures.

Eestlasele on omane iseseisev tegutsemine, mille juures avaldub püsivus. Selle omaduse tõttu näib ta rohkem sobivat kaitselahingu pidamiseks.

Tugevalt arenenud individualism loob tõsiseid takistusi rahva koostööle, mis sõjaliselt ei ole väikse tähtsusega.

ÜLDKOKKUVÕTE

Olles vaadelnud eestlast kui võitlejat muistsest iseseisvuse ajast kuni käesoleva ajani, võisime tema psühholoogilises arengus tähele panna üksikuid murrangumomente, mis eestlase kui rahva iseloomu ja vaimulaadi kujunemist otseselt või kaudselt on mõjutanud. Eesti rahvuse põhiiseloomu tüsedus, ristluses ja tihedas kooselus teiste rassidega on oma algupärasusest palju positiivset kaotanud ja võtnud juurde hulga negatiivseid varjundeid, mille all rahva elujõud praegu kannatab. Minule isiklikult näib, et kulub ära mitme põlve jooksul püsivat kasvatustööd enne, kui meie rahvas terveneb endiseks tüsedaks eesti rahvuseks.

Võõrale rahvale allumise ajajärgul on eestlane palju oma sõjalisi voorusi kaotanud. Võisime tähele panna, kuidas eestlaste võitlustahe karmide ajalooliste olude tõttu on järjest vähenenud, kuidas võõras võim selle vähenemist drastiliste abinõudega on püüdnud mõjutada ja hävitada (1343. a. hukkamised). 700-aastane surve ajajärk, kus esineb rida katseid kaotatud vabadust tagasi võita, mis ikka ja ikka ebaõnnestusid, pidi jätma rahva hinge tunde oma jõuetusest iseseisvaks vabadusvõitluseks. Olles lähemalt süvenenud rahva hingeellu, saab meile ka arusaadavaks rahva võitlusest tagasitõmbumine Vabadussõja alul. Oli vaja äratada usku oma jõusse, kindlad ja reaalsed sihid üles seada, neid rahva teadvusse süvendada, alles siis võis loota rahva üksmeelsele tõusule võitluseks. Vabadussõjas esineb see hingeline murrangumoment selgelt ja näitab, et eestlane on valmis võitlema ja ohvreid tooma, kui temal võitluse eesmärk selge on.

Lühikesest ajaloolisest ülevaatest selgub ühtlasi, et eesti rahvas on olnud alati valmis võitlema kindlate poliitiliste eesmärkide eest, kus reaalset kasu nähakse. Nendes võitlustes on olnud alati püsivust ja võitlustahet. Seda näitab ka Vabadussõda oma tõusude ja mõõnadega, mis vaheldusid vastavalt sellele, kuidas rahvas võitluse sihtidest aru sai.

Eesti rahvas suutis Vabadussõjas anda oma ridadest hulga teadlikke võitlejaid ja heroilisi kujusid, kes moodustasid selle aluse, millele ülejäänud kriitilistel momentidel tuginesid, saades uut ergutust võitluse jätkamiseks.

Eesti rahvus on oma koostises ühtlase minevikuga, ühtlase ajaloolise traditsiooniga. Ühiskonnakihististe erinevused on sotsiaalsed, mitte sünni-

pärased – kastilised, nagu seda teiste rahvaste juures tähele võime panna. See vähendab kihististe omavahelisi teravusi ja hõlbustab rahva liitmist ühtseks tervikuks kindlate sotsiaalsete eelduste juures, mis soodustavad kogu rahva jõu koondamist sõjalise organisatsiooni kaudu eesti rahvuse teenistuseks.

TEINE OSA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

I peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS

> "Tänapäeva sõda on saanud rahva enda asjaks. Sõda brutaalselt seab tervele rahvale küsimuse – olla või mitte olla."
> "Meil jääb üle vaid üks lahendus – alaline kaitsevägi üldise sundteenistuse alusel."[553]
>
> Kindral J. Tõrvand.

Maailmasõja lõpp tõi esile natsionaalse printsiibi rahvaste enesemääramises ja pani kindla aluse rahvusriikidele. Poliitikud arvasid selle printsiibi esile-tõstmisega võimaliku olevat edaspidiseid imperialistlikke sõdu ära hoida ja samas leida põhjus maadevõtmise poliitika peatamiseks. See näib pealiskaudsel vaatlusel küll toimivat, kuid ei tohi unustada, et natsionalism ja rahvus kui tervik on väga õrnatundeline ja kergesti võitluseks süttiv, kui tunneb teise rahvuse poolt oma huvide riivamist (prantsuse ja saksa natsionalism). Rahvused võivad mitmesuguste missioonide tõukel (nt. Vene kommunism) teiste rahvuste üle oma võimu laiutada, mis rahvusliku egoismi ja tundlikkuse tõttu paratamatuid võitlusi kaasa toob. Rahvusriikide loomine ei suuda sõdu ära hoida. Võitlused on olnud ja jäävad inimsoo esindajate ja rahvuste vahele, vaatamata kultuuri arengule ja tsivilisatsiooni tõusule.

Et tänapäeval olla, see tähendab majanduslikku ja poliitilist võitlust, et jääda – selleks on vaja kõik ressursid võitluseks ette valmistada.

Komplekteerimise süsteem

Kuni maailmasõjani oli maksvusel kaks süsteemi: 1) üldine sundteenistus ja 2) vabatahtlik-palgaline teenistus.

Viimasel ajal on mitmed riigid (Vene, Itaalia) hakanud oma sõjalisi jõude komplekteerima eeskätt neist rahvakihististest, kelle riigiustavuses ollakse kindel. Selle süsteemi tarvituselevõtmise on välja kutsunud riigi sisepoliitiline seisukord. See süsteem aitab kindlustada küll riigi sisemist stabiilsust, kuid on küsitav, kas see süsteem suudab sõjaks küllaldasi jõude anda.

Meile ei ole see süsteem vastuvõetav ega ole ka sisepoliitiliselt selle järele erilist tarvidust. Kui suurel riigil on võimalik oma kodanikke poliitilise ustavuse järele valida, siis meie peame sellest loobuma inimressursside vähesuse tõttu.

---

[553] J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1195–1196.

Meie peame kõik oma jõu julgema sõjaliselt ära kasutada: peame asuma relvastatud rahva põhimõtte alusel oma kaitsejõude korraldama. Mida väiksem rahvas ja riik, seda suuremate jõupingutuste tegemiseks ta peab valmis olema, kui tahab riikliku tervikuna iseseisvalt eksisteerida. Rahvas võib suuremaid jõupingutusi teha ainult üldise sundteenistuse juures, mis võimaldab kõigi relvakandevõimeliste kodanikkude ettevalmistamist sõjaks ja loob sõja korral soodsad eeldused kaitseväe komplekteerimiseks väljaõpetatud kontingendiga.

Üldsundusliku komplekteerimise süsteemi juures peame valima sellised põhimõtted, mis võimaldavad kõige otstarbekohasemalt rahva jõudu sõjaliselt ära kasutada ja mis kindlustavad sisepoliitilise stabiilsuse.

Sõduritega komplekteerimine

Meil on rahva etniline koosseis võrdlemisi ühtlane[554] ja soodus kaitseväe komplekteerimiseks. See annab tugeva rahvusliku aluse väeosade koosseisudele. Seda ühtlust suurendab omalt poolt veel usuline ühtekuuluvus,[555] millel küll viimasel ajal enam suurt tähtsust ei ole usulise aktiivsuse kahanemise tõttu.

Rahva etniline ühtlus näib soodustavat territoriaalse printsiibi kasutamist kaitseväe komplekteerimisel. Kuid arvestada tuleb ka järgmist.

1. Seda, et meie vähemusrahvuse venelaste enamik asub riigi idapiiril, kes Nõukogude Venemaa kodanikkudega ühte rahvusse kuuluvad. See teeks piiriprovintside territoriaalse komplekteerimise küsitavaks, eriti sõja korral.

2. Rahvuslik ühtsus kannatab viimasel ajal tugevalt internatsionalismi pealetungi all, mis on erilist poolehoidu leidnud tööliste seas. Töölised moodustavad meie ühiskondlikus kihistises 1/3 rahva üldarvust ja on grupeerunud territooriumi kindlatele osadele (linnad – tööstuse tsentrumid). Et meil sõja korral idanaabriga klassisõja tingimustega tuleb arvestada, on vaja erilist tähelepanu pöörata väeosade koosseisude valikule ja stabiliseerida nende komplekteerimiseks määratud kontingendi meelsust rahvuslikul platvormil seisva kodanike hulgaga, mida territoriaalne printsiip täiel määral ei rahulda.

3. Ühiskonnakihististe iseloomustamisel nägime, et need ei anna sõjaliselt üheväärtuslikku elementi. Eri kihististest komplekteeritud väeosad kujuneks ka võitlusvõimelt erisugusteks, mis sõjas väeosade juhtimise keerukaks teeks, sest peab arvama, et Vabadussõja põhimõtted tulevikusõjas ei kordu. Tulevikusõda nõuab ühtlase võimega väeosi.

Peab arvama, et puhtakujuline territoriaalne printsiip kaitseväe komplekteerimisel ei võimalda:

1) luua ühtlase võitlusvõimega väeosi,
2) kindlustada kaitseväe sisemist stabiilsust.

---

[554] 1922. a. rahvalugemise andmetel oli eestlasi 87,7%, venelasi 8,2%, sakslasi 1,7%, rootslasi 0,7%, lätlasi 0,5%, juute 0,4% ja muid rahvusi 0,8%. Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. l.

[555] Usuliselt jagunes rahvas järgnevalt (%): evangeelseid luteriusulisi 78,6; apostliku-õigeusulisi 19,0 ja muudesse ususektidesse kuulus 2,4 (Eesti statistika kuukiri nr. 109, lhk. 722).

Praegune sõjaline organisatsioon (kaadri- ja katteosad) ei võimalda selle printsiibi elluviimist, eri väeliikide ja väeosade dislokatsioon ei loo selle teostamiseks soodsaid aluseid.

Eksterritoriaalse printsiibi rakendamine, mis küll rahuajal täiesti võimalik on, ei soodusta sõja korral ka meie väikse territooriumi juures mobilisatsiooni kiiret läbiviimist ning nõuab suuremaid vedusid, mis koondamisvedusid takistaks.

Kõike ülaltoodut arvesse võttes ja teades, et maaelanikud – talupojad – moodustavad meie kaitseväe enamiku, andes sellele sisemise stabiilsuse, võiks kaitseväge komplekteerida järgmiste põhimõtete alusel.

1. Territoriaalse põhimõtte alusel komplekteerida kaitseväge talupojakihistise ja maal asuva talundite tööliskihistisega praeguste kaitseväeringkondade (komplekteerimispiirkondade) piires, välja arvatud Petseri kaitseväeringkond.

Maa talundite tööliskond on ühtlaselt üle territooriumi jaotatud ja selletõttu sulab enam-vähem ühtlases proportsioonis automaatselt kokku vastavate kaitseväeringkondade talupojakihistisega.

2. Eksterritoriaalse põhimõtte alusel jagada proportsionaalselt kõigis kaitseväeringkondades komplekteeritavate väeosade vahel:

a) linnade, alevite ja maal asuvate tööstustsentrumite tööliste proletaarlik kihistis.

Selle põhimõtte juures jaguneb proletaarlik kui ebastabiilne kihistis ühtlaselt kogu kaitseväe osade vahel, kusjuures nimetatud kihistise ekstsentrilisus tasandub talupojakihistise mõjul ja viimane saab omakorda esimesest ergutust suuremale aktiivsusele;

b) väikekodanlaste ja suurettevõtjate kihistised ning haritlased.

Nimetatud kihistised kui aktiivsemad ja vaimselt rohkem arenenud aitaks suurendada talupojakihistise aktiivsust ja ühtlasi tasakaalustaks oma vaimse üleolekuga ekstsentrilist tööliskihti;

c) vähemusrahvused (venelased).

Vähemusrahvuste rahvuslikkude osade loomine ei ole soovitatav: rahu ajal see suurendaks nende eraldumispüüdeid ja sõjaajal territoriaalse komplekteerimise juures annaks venelased mõnes väeosas ülekaalu, mis nende väeosade lahingulise kasutamise küsitavaks teeks.

3. Väeliike komplekteerida kõikidesse ühiskonnakihististesse kuuluvate kodanikega proportsionaalselt, kusjuures füüsiliselt ja moraalselt tugevam element määrata jalaväkke kui peaväeliiki.

Jalaväe võitlusvõime oleneb kõigepealt isikulisest koosseisust, sest siin on kandvaks aluseks inimene oma moraalsete ja füüsiliste võimetega.

Praegu maksev komplekteerimise põhimõte[556] viib kogu kaitseväe arenenuma osa eriväeosadesse, jättes jalaväele ainult selle, mis mujalt üle jääb. Jalavägi on meil peaväeliik, mida teised abistavad. Seetõttu on loomulik, et jalaväe koosseis peaks vastama tema osatähtsusele, ja võimaldama tal peaväeliigina esineda. Eriväeosades leidub samuti alasid (nt voor), mille jaoks ei ole vaja valitud koosseisu.

[556] 8. märtsil 1927. a. antud juhendid noortega komplekteerimise kohta.

4. Vähemusrahvustega komplekteerida neid väeliike ja väeosi, kus nende puudulik riigikeele oskus nende teenistuslikku kasutamist võimaldab.

5. Selleks et hõlbustada meeste rahuaegset ettevalmistust ja neid sõjaajal otstarbekohasemalt kasutada, määrata väeosade komplekteerimisel vastavate eriteadmistega mehed nende kutsealaga lähemas seoses olevatesse väeliikidesse ja eriväeosadesse.

Jalaväes tuleb tugeva iseloomuga element määrata automaatrelvade meeskondadesse, sest automaatrelvade grupid kujunevad nendeks võitluse tugikuteks, mis kannavad kogu lahinguraskust.

Kaitseväe komplekteerimine juhtkonnaga

Vabadussõda näitas juhtide suurt tähtsust: juhtide võimetest olenes väeosa väärtus. „Juht üldiselt ja eriti väike juht on sõjaväe väärtuse määraja."[557] Sõja korral omandavad otsustava tähtsuse reservist tulnud juhid kui juhtide enamik. Nende juhtide omadused on kaitseväe võitlusvõime määrajad, sest eeskätt madalamal astmel seisev juhtkond on ikkagi see, kes sõdurkonna võitlusse viib, kuna vanem juhtkond saadab mehi lahingusse ja valmistab lahinguid ette. Jaoülem sageli peab olema see kangelane, kes esimesena vaenlasega rind rinnaga kokku läheb."[558] Arvestades sõjakogemusi võib sellele lisada, et rühmaülem kujuneb selleks juhiks, kes oma eeskujuga mehi lahingusse viib. Fochi arvamuse järgi võitis maailmasõja jao- ja rühmaülem.[559]

Nagu ülaltoodust selgub, omandab erilise tähtsuse väikejuhi iseloomu kvaliteet. Kohusetundest on üksi vähe, et kuulirahe all edasi tormata. Sellele peavad kahtlematult seltsima veel teised omadused, nagu külm veri, vahvus, ohvrimeelsus j.n.e. Kindral J. Tõrvand võtab "Riigikaitse muredes" need omadused lakooniliselt kokku ühte mõistesse – surmapõlgus. Surmapõlgus on see, mis viib inimese "läbi vinguva tina ja terase, läbi lämmatava gaasipilve"[560].

Meie rahva hulgas leidub väga palju ürgvõitlusinstinktiga ja tahtejõulisi mehi. Seda näitas selgelt Vabadussõda.

Rahuaeg nõuab ettevalmistust sõjaks. Siit järeldub, et meie peame oma juhtkonnalt nõudma eeskätt neid omadusi, mis on sõjas vajalikud.

Praegusaja teaduse areng suudab inimese hingelisi omadusi enam-vähem täpselt fikseerida, mis omakord võimaldab inimese väärtuse kindlaksmääramise. Meie peame psühhotehnilise uurimuse abiks võtma ja selle abil katsuma kindlaks määrata selle kontingendi, keda juhtideks ette valmistame. See on eriti vajalik juhtide reservi ettevalmistamisel. Kui Põhja-Ameerika Ühendriigid maailmasõtta astusid, siis nad ei valinud mitte üksi juhtideks määratavaid mehi, vaid ka reavõitlejaid väeliikidesse psühhotehniliste uurimuste tulemuste põhjal. Ameeriklastel andsid psühhotehnilised uurimused häid tulemusi.

---

557 A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.
558 J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1930. a., lhk. 750.
559 A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1300.
560 J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1251.

Ohvitseridega komplekteerimine

Rahuaja- ehk kaadriohvitseridega komplekteerimisel tuleb jääda praeguse süsteemi juurde, kuid Sõjakooli astuda soovijatele tuleks teiste katsete kõrval korraldada ka psühhotehniline uurimine, mille abil kindlaks teha nende hingelised võimed. Ilma nende katsete korraldamiseta pääseb Sõjakooli väga palju neid, kes lahinguliselt nõrgaks võivad osutuda. Esimene detsember 1924. a. on selle kohta kujukaks näiteks, mille järel paljud kadetid ise aru said, et nad omale õiget elukutset ei ole valinud, ja lahkusid vabatahtlikult Sõjakoolist, eelistades sõjameheelule rahulikku "kantseleikarjääri" erateenistuses.

Juhtivate ohvitseridega komplekteerimisel on eriti hinnatavad nende tahte-jõud, kombineerimis- ja otsustusvõime. Nende omadustega varustatud juhid suudavad avaldada tänapäeva lahingu keerdkäikudes suuremat loomingujõudu.

Sõjaaegsete ohvitseride või ohvitseride reservi komplekteerimisel tuleb tähelepanu pöörata eeskätt meeste sõjalistele võimetele, sest just nende hulgast tuleb meie nooremjuhtkond, kes sõdureid lahingusse viib. Kehtivate juhiste põhjal rajaneb reservohvitseridega komplekteerimine meeste enda soovil.[561] Soovijatele korraldatakse katsed üldteadmistes, rivi alal ja kehalistes võimetes.[562] Soovija kõlbulikkuse kohta esitab vastav kompaniiülem oma arvamuse,[563] mis on otsustav mehe Sõjakooli võtmisel. Kompaniiülem otsustab soovijate kõlbulikkust oma subjektiivse arusaamise järgi ja rahuaja nõuete kohaselt, s.o. kas mees on korralik, hea ülalpidamisega, tubli õppija j.n.e. Need omadused, mis just sõjas vajalikud on (vahvus, ohvrimeelsus j.n.e.), jäävad tavaliselt tähele panemata. (Neid on ka kompaniiülemal raske kindlaks määrata.) Peab ühte meeles pidama: et tublidus on rahu- ja sõjaajal kaks ise asja. Rahuajal hinnatakse seda, mis keegi teab ja oskab, sõjaajal aga, mis keegi tahab ja suudab teha. Rahuaja korralikkus võib kujuneda sõjaajal saamatuseks[564] ja arguseks. Kindral J. Tõrvand nõuab "et mobiliseeritud kaitsevägi koosneks tõelistest sõduritest, aga mitte arglikkudest kõhklejatest"[565]. Seda määrangut tuleks maksvaks lugeda eeskätt just juhtide ja eriti nooremjuhtide kohta, sest "ei ole halba ega head sõjaväge, on vaid halvad või head juhid"[566]. Sõjaajal on hea juht see, kellel on lahinguimpulssi, võitlusvõimet, kes suudab mehi edasi viia. Meie sõdur vajab lahingus edasiviijat. Mehi viib edasi see, kes suudab ise edasi minna. Viimane nõuab tugevaid närve ja kindlaid hingelisi omadusi. Neid omadusi on võimalik kindlaks määrata psühhotehniliste uurimuste põhjal.

Rahva võrdlemisi hea hariduslik tase soodustab juhtkonna valikut. Sõjakooli tulevad praegu ainult täieliku keskkooliharidusega noormehed. Tarvilisel korral võiks isegi nõutavat üldhariduslikku taset vähendada ja valikut toimetada ka nende hulgast, kes on välja astunud keskkooli eelviimasest klassist. Sõjaaegse juhi juures ei ole lõpudiplom absoluutse tähtsusega, tähtsam on mehe lahinguline väärtus.

---

561 Ohvitseride ettevalmistuse seadlus, §12.
562 Juhendid ohvitseride ettevalmistamise seadluse elluviimiseks, § 6–10.
563 Sealsamas, § 14.
564 A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931, lhk. 1303. Prantsuse sõjaväes tagandati kuni Marne'i lahingu lõpuni 103 rügemendiülemat, 22 diviisiülemat ja ülemjuhataja Joffre.
565 J. Tõrvand. Riigikaitse muredest. – Sõdur 1929. a., lhk. 1251.
566 A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931, lhk. 1300.

Missugustest ühiskonnakihististest meie oma juhtkonna peame valima, see on suur probleem. Üheks kaaluvaks teguriks on riigiustavuse küsimus. Meie juht peab olema kõigepealt tõsine eestlane, veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaa-armastusega kodanik. Peab arvama, et nende nõuete kohaselt on seni toimitud aspirantide valiku juures. Kolme viimase kursuse koosseisu ühiskondliku kihistise järele vaadeldes (tabel nr. 50 ja diagramm nr. 9) näeme, et juhi kandidaate on andnud iga ühiskonnakihistis peaaegu vastavalt oma osatähtsusele, mis laseb järeldada, et meil igas ühiskonnakihistises tublisid isamaalasi leidub. Kihististesse kuuluvus ei peaks mõõduandev olema, küll aga tuleks arvestada kandidaadi edaspidist seltskondlikku asukohta. Minu arusaamise järgi oleks eelistatavamad kandidaadid need, kes rahvaga rahuajal tihedamas läbikäimises on, rahvajuhtidena esinevad, nagu tegelikud põllumehedharitlased, kooliõpetajad ja teised kindlate elukutsete (nii tehnikagümnaasiumide lõpetajad kui tegelikud töökodade juhid j.n.e.). Puhtproletaarlik element kui liikuvam (võib välja rännata) ja tasakaalutum – sotsiaalolude muutumisega muudab ka veendumusi – ei anna kindlate tõekspidamistega juhte.

Tegelikkude põllumeeste ettevalmistamisel sõjaväejuhtideks tuleks Sõjakooli komplekteerida ka põllutöökeskkooli lõpetajatega. Kui kooliõpetajad saaksid vastava ettevalmistuse, lihtsustuks edaspidi sõjalise õppe sisseviimine algkooli viimastesse klassidesse.

Allohvitseridega
komplekteerimisel tuleks silmas pidada eeskätt meeste sõjalisi võimeid. Allohvitser mõjutab mehi kõigepealt oma isikliku tublidusega; tema seltskondlik asukoht ei ole mõõduandva tähtsusega.

Kõike ülaltoodut kokku võttes võiks juhtkonnaga komplekteerimisel seada üles järgmised alused (nõuded).

1. Juhiks ettevalmistatav peab olema veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaa-armastusega kodanik.
2. Juhikandidaatide väljavaliku juures võtta tarvitusele psühhotehniline uurimine, mille abil määrata kindlaks valitava sõjaline väärtus. "Parem lammaste kari lõvi kui lõvid lamba juhtimisel."
3. Vastavalt kahele esimesele nõudmisele toimetada juhtkonna valikut kõigist ühiskonnakihististest, kusjuures võrdse sõjalise väärtuse juures anda eesõigus nn. seltskondliku kaaluga kandidaatidele.

tide valiku juures. Kolme viimase kursuse koosseisu ühiskondliku kihistise järele vaadeldes (Tabel Nr.50 ja diagramm Nr.9) näeme, et juhi kandidaate on annud iga ühiskonna kiht peaaegu vastavalt oma osatähtsuse suurusele, mis laseb järeldada, et meil igas ühiskonna kihis tublisi isamaalasi leidub. Kihististesse kuuluvus ei peaks mõõduandev olema, küll aga tuleks arvestada kandidaadi edaspidist seltskondlikku seisukohta. Minu arusaamise järele eelistatavamad kandidaadid oleks need, kes rahvamassidega rahuajal tihedamas läbikäimises on, rahvajuhtidena esinevad, nagu: tegelikud põllumehed-haritlased, kooliõpetajad ja teised kindlad elukutsed (tehnika-gümnaasiumide lõpetajad kui tegelikud töökodade juhid jne.). Puht proletaarlik element kui liikuvam (võib välja rännata) ja tasakaalutum - sotsiaalolude muutumisega muudab ka veeneid - ei anna kindla tõekspidamisega juhte.

Tegelikkude põllumeeste sõjaväejuhtideks ettevalmistamiseks tuleks Sõjakooli komplekteerida ka põllutöökeskkooli lõpetajatega. Kooliõpetajate ettevalmistamisega lihtsustuks edaspidine sõjalise õppuse sisseviimine algkooli viimastesse klassidesse.

Allohvitseridega

komplekteerimisel tuleks eeskätt silmas pidada meeste sõjalisi võimeid. Allohvitser mõjutab mehi kõige pealt oma isikliku tublidusega; tema seltskondlik seisukoht ei ole mõõduandva tähtsusega.

Kokku võttes kõike ülaltoodut, võiks üles seada järgmised alused (nõuded) juhtkonnaga komplekteerimiseks:

1) Juhiks ettevalmistatav peab olema veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaarmastusega kodanik.

2) Juhtide kandidaatide väljavaliku juures võtta tarvitusele psühho-tehniline uurimine, mille abil kindlaks määrata valitava sõjaline väärtus. "Parem lammaste kari lõvi, kui lõvid lamba juhtimisel."

3) Vastavalt esimesele kahele nõudmisele, juhtkonna valikut toimetada kõigist ühiskonna kihtidest, kus juures võrdse sõjalise väärtuse juures anda eesõigus "seltskondliku kaaluga" kandidaatidele.

komplekteerimine saab aluse meeste enda soovist.[1] Soovijatele korraldatakse eriline katse üldteadmistes, rivi alal ja kehalistes võimetes.[2] Soovija kõlbulikkuse kohta esitab vastav kompaniiülem oma arvamuse,[3] mis on kaaluv mehe Sõjakooli komandeerimisel. Kompaniiülem soovijate kõlbulikkust otsustab oma subjektiivse arusaamise järele ja rahuaja nõuete kohaselt, s.o. kas mees on korralik, hea ülalpidamisega, tubli õppija jne., kuna need omadused, mis just sõjas vajalikud on (vahvus, ohvrimeelsus jne.), jäävad tavaliselt tähele panemata. (Neid on ka kompaniiülemal raske kindlaks määrata.) Peab ühte meeles pidama, et rahu- ja sõjaaja "tublidus" on kaks ise asja. Rahuajal hinnatakse seda, mis keegi teab ja oskab, sõjaajal aga, mis keegi tahab ja suudab teha. Rahuaja korralikkus võib kujuneda sõjaajal saamatuseks[4] ja argtuseks. Kindral J.Tõrvand nõuab: "et mobiliseeritud kaitsevägi koosneks tõelistest sõduritest, aga mitte arglikkudest kõhklejatest."[5] Seda määrangut tuleks eeskätt just juhtide ja eriti nooremjuhtide kohta maksvaks lugeda, sest: " - ei ole halba ega head sõjaväge, on vaid halvad või head juhid."[6] Sõjaajal hea juht on see, kellel on lahinguimpulssi, võitlusepotentsi, kes suudab mehi edasi viia. Meie sõdur vajab lahingus edasiviijat. Mehi viib edasi see, kes suudab ise edasi minna, mis nõuab tugevaid närve ja kindlaid hingelisi omadusi. Neid omadusi on võimalik kindlaks määrata psühho-tehniliste uurimuste põhjal.

Rahva võrdlemisi hea hariduslik tasem soodustab juhtkonna valikut. Sõjakooli tulevad praegu ainult täieliku keskkooli haridusega noormehed. Tarvilisel korral võiks isegi üldhariduslikku tasapinda vähendada ja valikut toimetada ka nende hulgast, kes on välja astunud keskkooli eelviimasest klassist. Sõjaaegse juhi juures ei ole lõputõiplom absoluutse tähendusega, tähtsam on mehe lahinguline väärtus.

Missugustest ühiskonna kihtidest meie oma juhtkonna peame valima, see on suur probleem. Üheks kaaluvaks teguriks on riigiustavuse küsimus. Meie juht peab olema kõige pealt tõsine eestlane, veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava isamaaarmastusega kodanik. Peab arvama, et nende nõuete kohaselt on seni käidud aspiran-

1) Ohvitseride ettevalmistuse seadlus § 12.
2) Juhendid ohv.ettevalm.seadluse elluviimiseks §§ 6-10.
3) Sealsamas, § 14.
4) A.J(aakson). Juht. "Sõdur" 1931, lhk.1303. Prantsuse sõjaväes kuni Marne lahingu lõpuni tagandati 103 rügemendiülemat, 22 diviisiülemat ja ülemjuhataja Joffre.
5) Kindr.J.Tõrvand. Riigikaitse muredest. "Sõdur" 1929.a.,lhk.1251.
6) A.J(aakson). Juht. "Sõdur" 1931, lhk.1300.

II peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄELISEKS KASVATUSEKS JA VÄLJAÕPPEKS

Kasvatuse ja väljaõppe tähtsusest

Väljaõpe on inimese, indiviidi arendamine tehniliste võtete ja oskuste täitmise üksikasjus, samuti üksikindiviidide n-ö. tehniline kooskõlastamine tööks ühise eesmärgi saavutamise nimel. Peale mehaaniliste harjumuste nõuab see, et indiviidide vahel valitseks koostöötahe, et üksikindiviidid oleks teadlikud oma erikohustuste täitmise tähtsusest suure organismi tervikus, et nad kohusetruult oma ülesandeid täidaks ja lakkamatult jõupingutusi teeks ülesseatud eesmärgile jõudmiseks. See seab üles teise suure probleemi: inimese, indiviidi kasvatamise tema moraalse jõu arendamise näol. Igas inimeses pesitseb sisemine sundus – moraalne jõud, mis loob aluse indiviidide tahteliseks koostööks. Moraalse jõu arendamine omandab erilise tähtsuse sõjalises väljaõppes ja kasvatuses, sest lahingukoostöös peab kõigepealt avalduma tahe võita vastane, mis ei nõua inimeselt ei vähem ega rohkem kui valmisolekut – surra võidu nimel.

Praegusajal on sõjalise väljaõppe küsimus tihedalt seotud üldise kodanike kasvatusprobleemiga. Need kaks küsimust kodanikkude sõjalises ettevalmistuses moodustavad terviku. Ei ole mõeldav väljaõpe kasvatuseta ja kasvatus väljaõppeta; ainult need koos võimaldavad inimese moraalse, intellektuaalse ja kehalise jõu täiuslikku hing harmoonilist arengut.

Arvamused, et praegune aeg mehaaniliste võitlusvahendite ja materjali rohkusega, ei nõua nii palju võitlejate kasvatust, vaid rohkem väljaõpet keeruka konstruktsiooniga masinate käsitsemiseks, ei pea paika juba sellepärast, et ikkagi inimene oma moraalse jõuga on see, kes need masinad tegevusse paneb. Kui sõduril puudub tahe võidelda, siis ei anna ka kõige parem mehaaniline vahend lahingus mingisugust kasu ning muutub asjatuks koormaks.

Praegusaja raskekaliibrilised kahurid, lämmatavad gaasipilved, lennukite poolt kaugele seljatagusesse transporditavad (kuni tonnised) pommid aina suurendavad lahinguõudu, masendades võitlejate meeli palju rohkem kui endised, veidi heroismi sisendavad käsivõitlusrelvad. See nõuab erilise tähelepanu pööramist sõjaväe moraalsele ettevalmistusele.

Rööbiti sõjalise väljaõppega on kõikjal suurt tähelepanu pööratud sõjalisele kasvatusele. Rooma vabariigi sõjaväes võis teenida ainult Rooma kodanik, s.o. teatud isamaaliku kasvatuse saanud roomlane. Rooma sõjavägi oli seesmiselt väga tugev. Napoleon andis kasvatusele absoluutse tähtsuse, kriipsutades alla, et 3/4 lahinguedust oleneb moraalsetest faktoritest. Ka praegusel ajal rõhutavad kõikide riikide lahingueeskirjad võitlejate moraali väärtuslikkust.

Meie sisemäärustik kui kaitseväe põhiseadus, annab kasvatusele esikoha. Paragrahv 3 määratleb: "Kaitseväe rahuaegne teenistus on kool, kus kodanik omandab riigikaitseks tarviliku sõjaväelise kasvatuse, teadmised ja oskused." Paragrahv 6 rõhutab kasvatuse tähtsust ja näitab ühtlasi kasvatuse suuna: "Lahinguvõime saavutamiseks peab kaitseväes valitsema kindel distsipliin, mis on rajatud kohusetundele, riigiustavusele, isamaa-armastusele, autundele ja kutseuhkusele." Jalaväe eeskirja II osa hindab samuti moraali tähtsust.

Paragrahv 8 rõhutab: "Võitluses võidab see, kes on otsustanud oma ülesande viia lõpuni ja ennem surra kui loobuda oma tahtest."

Inimene oli ja on ka praegu lahingus otsustajaks, ainult võitlusvahendid ja neist tingitud võitlusviisid on muutunud. Vabadussõjas ei olnud 9. polgu isikulisest koosseisust ligi 80% mingisugust sõjalist ettevalmistust saanud, kuid see polk oli küllalt tugev ja võimeline vastasega jõukatsumiseks. See on tegelik näide, mis veel kord kriipsutab alla moraalse jõu tähtsust.

Praeguse lühikese teenistuse juures kerkib küsimus, kas kaitseväge suudab sõduritele kasvatuse kaudu anda sellise moraalse aluse, mis on vajalik lahinguraskuste võitmiseks. Näib nii olevat, et kaitseväge seda täiel määral ei suuda. Kaitseväeteenistus kujuneb ainult väikseks vahelüliks kodaniku üldises kasvatuses, kuna kasvatuse peamised teostajad on perekond, kool ja lõpuks ühiskond ise oma mitmesuguste organisatsioonide kaudu. Mida lühemaks kujuneb kaitseväeteenistuse aeg, seda suuremat rõhku tuleb panna kaitseväe väljaõppele, millega rööbiti käib sõdurite isamaalik kasvatus. Tänapäeva sõduri kasvatus toimub väljaspool kaitseväge.

Seltskondlik kasvatus

Inimene on vastuvõtlik noores eas: ta on nagu vaha, millele on kerge anda soovitav vorm. Eriti suure tähtsuse omandab perekondlik ja kooli kasvatus.

Perekondlik kasvatus baseerub vanemate tõekspidamistel ja vaadetel ning oleneb sellest, kuivõrd teadlikult vanemad oma ülesandesse suhtuvad. Perekondliku kasvatuse otsene reguleerimine riikliku keskuse poolt ei ole mõeldav. Jääb vaid kaudne mõjutamine kirjanduse, ajakirjanduse, loengute j.n.e. kaudu.

Perekonna kõrval on oluliseks teguriks kodanikkude kasvatamises kool. Koolil on määratu mõju kodanikkude tõekspidamiste süvendamisel. Koolikasvatust on riigil ja riiklikel omavalitsustel võimalik reguleerida teatud kavade maksmapaneku, õpetajate ettevalmistuse ja valiku abil.

Kõigile on tuttav ütlus "Preisi-Prantsuse sõja võitis saksa kooliõpetaja". See näitab, kui suur tähtsus on koolil kodanikkude ettevalmistusel riigi seisukohalt. Nõukogude Venemaal on erilist tähelepanu pööratud noorte ideoloogilisele kasvatusele: juba algkooli esimestest aastatest peale süvendatakse noortesse kodanikesse marksistlikku teooriat. Keegi vene koolimees väitis, et kommunistid vajada Venemaa ümberkasvatamiseks 25 a. aega. Selle aja jooksul suuta nemad Venemaal luua ideoloogilise ühtsuse ja tõsta Venemaa uuesti suurriigiks, kelle rahvusvaheline "kaal" olla palju suurem endise tsaristliku Venemaa omast. Kommunistid alustasid oma kasvatustööd noorte hulgas täie energiaga.

Itaalias on fašistlik režiim kogu tähelepanu pööranud nooruse kasvatamisele rahvuslik-fašistlikus vaimus.

Missugust kasvatuse rada sammub meie kool? Kas on meie kool selleks tunglaks, kus hõõgub rahvuslik vaim, mis koondaks eesti rahvuse ühtseks tervikuks? Kahjuks peab ütlema, et seda on meie kool kõige vähem. Meie kool lõhub rahvuslikku tervikut, süvendades noortesse kosmopolitismi ideesid. Viimasel ajal aina tihenevad häirivad teated sellest, et meie kool noorte rahvustunnet hävitab. Nüüd alles nähakse meie koolikasvatuse negatiivseid külgi, kui kosmopolitismi uim hakkas avalikult lämmatama rahvuslikke taimi koolipõllul. Meie koolipoliitika on algusest peale sammunud vale rada. Kui meie

ohvitserilt nõuame isamaa-armastust ja rahvustunnet, siis seda suuremad nõudmised oleks tulnud püstitada just kooliõpetajaks kinnitatavale kandidaadile, sest kooli osatähtsus rahvuslikus kasvatuses on väga suur. Kui meie seminarid küll ametlikult rahvust eitaval seisukohal ei asu, ei võta nad ka mingisuguseid abinõusid tarvitusele, et nende õpilased väljaspool kooli ei satuks rahvuslust eitavate mõjude alla. Kosmopolitism on erilise aktiivsusega asunud kooliõpetajateks ettevalmistatavaid noori mõjutama mitmesuguste kooliväliste legaalsete ja illegaalsete organisatsioonide kaudu, kuna viimastes teatakse, et oma ideesid on kõige parem levitada kooli kaudu.

Kui meie tunnustame rahvuslikku kasvatust ja näeme selles oma iseseisvuse panti, siis tuleb esimeses järjekorras kooli radikaalsele puhastamisele asuda. Tuleb üles seada kindlad nõuded kooliõpetajate meelsuse kohta, millele mittevastavad tuleb kasvatusetöölt kõrvaldada. Et seda radikaalselt ellu viia, on vaja, et koolitööd juhtivas keskuses valitseks kindel rahvuslik vaim. Meie ei või oma kooli juhtimist usaldada sotsialistlike vaadetega isikute kätte, kes seisavad ideoloogiliselt internatsionalistlikul alusel.

Meie seminarid olgu tulevikus neiks rahvusliku vaimu lätteiks, kes tõsiseid ja isamaale kasulikke rahvavalgustajaid üle maa laiali saadavad. Koolist oleneb meie rahva saatus – olgu ta siis ka selleks aluseks, millele rahvas võib iseseisva elu korraldamisel tugineda.

Esimeses osas nägime, et meie rahvas on palju hingelisi defekte, mida tuleks järjekindla kasvatustööga kõrvaldada. Kasvatuse abil süvendame kodanikesse kõrgemaid tundeid, mis on määrava tähtsusega riigi elus, nagu rahvustunne, isamaa-armastus, kohuse- ja autunne j.n.e.

Rahvustunde kasvatus rahvusriigi ajajärgul on erilise tähtsusega. Internatsionalistid väidavad, et rahvustunde kasvatus olla inimkonna arengu pidurdamine ja sellepärast eitav nähe. Nagu teame, on isikul ühiskondlikus elus suur tähtsus. Üksiku isiku loovtöö annab ühiskonnale väärtusi, mida ühiskond kasutab. Rahvas loob kultuuri, mis inimsugu arendab. Rahvus on inimsoole vajalik kui edenemise ja arenemise vahend. Rahvused, natsioonid on ideoloogilisteks pesadeks, kus sünnivad ideed, ja kolleteks, kus need edasi arenevad.

Rahvus moodustab kindla psüühilise terviku. Psüühilised epideemiad ei pääse kergelt üle rahvuslikkude piiride. Näiteks kommunism levis 2 aasta jooksul Petrogradist Vladivostokini, aga Narva jõest ta üle ei pääsenud. Kristlus levis oma sünnipiirkonnas kiirelt ja haaras võimu, kuid teiste rahvuste piiridesse nõrgus pikkamisi ja suutis end maksma panna lõpmata hävitamiste ja verevalamiste abil. Enesehävitamise epideemiad, kus kuni 1000 inimest korraga endid hukkasid, võisid ainult Venemaal venelaste keskel levida. Selliseid juhte ei olnud seal XVI, XVII, XVIII ja XIX sajandil vähe. Nagu siit näeme, on rahvus nagu karantiiniks, kus hävitatakse võõrad ideed. Rahvuslik ühtekuuluvus on riiklikus elus suure tähtsusega. Rahvas tunneb end ühtse perekonnana siis, kui on välja arenenud sügav rahvustunne.

Rahvustunde kasvatuse abil loome rahvast terviku, kes on võimeline võõraid mõjusid tagasi tõrjuma. See on eriti tähtis meil, kes me asume ekspansiivse kommunismi, selle uue internatsionaalse usu sünnikoha otseses läheduses. Selle

vulkaanilise võitlusprahvatuse lained ujutaksid esimeses järjekorras üle Eesti. Ideede vastu saab võidelda ainult ideedega, kommunismi vastu rahvuslusega.

Rahvustunde süvendamine loob soodsa pinnase patriotismile, mis rahvustunde erksuse abil võib tõusta lõõmavaks leegiks.

Arenenud rahvustunne ja patriotism loovad aluse kõige sügavamale kohusetundele, mis sunnib võitlejat järjest uusi jõupingutusi tegema.

"Patriotism ei ole muud midagi, kui teisend, variant kogu rahva kohusetundest oma riigi, rahva vastu. Patriotism ja kohusetunne on endavahel lahutamatult seotud. Patriotism on vaid kohusetunde aktiivsem väljendus."[567]

Kohusetunne, oma kohustustest arusaamine – "iga eestlane täitku oma kohust" – peab meil kujunema moraalse kasvatuse aluseks isamaalikus koolis ja kaitseväe osades.

Patriotismi- ja kohusetundele peab seltsima võitlustahte kasvatus, sest tahe on rahva elus aktiivne tegur. Võitlustahte kasvatamisel tuleb ühtlasi näidata, et võitlus on paratamatu, kui rahvas tahab iseseisvalt elada. Praegusaja võitlustahte kasvatusel tuleb ikka ja alati rõhutada ja näidata, kuidas meie esivanemad iseseisvuse eest võitlesid, kuidas nad, olles võõra võimu alla heidetud, püüdsid sellest võitluse abil vabaneda. Neid ei kohutanud kaotused. Tuleb ka näidata, et võõra rahva võimu ajajärgul eesti rahva tahtega üldse ei arvestatud. Viimase vabadusvõitluse raskes heitluses saavutas meie praegune põlv uuesti iseseisvuse, seega on tulevikupõlvede kohus seda alal hoida, et kurb minevik enam iialgi ei korduks.

Võitlustahte ja -julguse kasvatuse paremaks abinõuks on kangelaskultuse elustamine. Meie esivõitlejate vägitegude kirjeldused, nende võitlustahte allakriipsutamine, nende ohvrimeelsus on paljudele noortele eeskujuks. Vabadussõja Ajaloo Komitee arhiivis leidub palju väärtuslikku materjali: mitu tuhat vahvuse ja vägiteo kirjeldust juba üksi annavad täiusliku pildi meie kangelaste vaimust. Neist kirjeldustest võime eeskujulikumaid välja noppida ja veidi ümbertöötatult eriraamatuna välja anda. Sellise raamatu väljaandmisega elustame meie oma kangelaskultust, viime oma kangelased rahva sekka, anname neile elu; nende kustumatud teod omakorda elustavad rahvast. See olgu üks lähematest ülesannetest rahvusliku kasvatuse teel.

Kõrgemate tunnete hulka kuulub veel autunne kui sotsiaalne nähe, mille loob seltskond avaliku arvamuse kaudu. Meie seltskond on praeguses poliitilises kihistise huvide võitluse kires aumõiste hoopis unustanud. Kõik oma oskused võetakse kokku selleks, et vastast mustata, teda põrmu tallata. Selline aumehetu võitlus jätab rahva hinge sügavad jäljed ja teeb tema umbusklikuks nii üksteise kui oma juhtide vastu. Autu võitlus hävitab rahvajuhtide autoriteedi ja kisub seltskonna madalale instinktide tasemele, mis kultuurilist ühiselu teravalt riivab. Meie seltskonnal puuduvad aumõiste traditsioonid. Neid tuleb luua organisatsioonides, mille kaudu need kodanikkude laiematesse ringkondadesse leviks.

Ajalooliselt on usk olnud paljude rahvaste juures võitlusele õhutavaks teguriks, võitluse tõukejõuks. Praegusel ajal on religioon kui müsteerium oma tähtsuse kaotanud. Usust on jäänud vaid väline koor, kombeline osa. "Usk on nagu kuiv sirge varras, mille najal hinge-väänkasv valgusekiirte tõeallikale üles

[567] A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1304.

kipub, aga iial valgusallikale ei saa, sest allikal ei ole enam valgust" (J. Luiga). Internatsionaalse iseloomuga ristiusk, mis käsib oma vihamehi austada ja alandusele manitseb, soovitades ka teise pale löögiks ette keerata, kui ühe pihta on löödud, ei saa olla võitlusele ergutavaks teguriks. Võitleja lahingupsühholoogiliselt seisukohalt on usk niipalju hinnatav, kui see suudab lahendada surma ja elu vastuolu ja kaotada surmahirmu. Eesti rahvuslikust seisukohast tuleb tähtsamaks hinnata uuesti üles kerkivat Taara usku, sest ka usutunne nõuab värskendust ja müsteeriumirikkust.

Kokkuvõttes võib öelda, et meie noorte kodanikkude riiklik kasvatus toimub peamiselt koolis ja seltskonnas, millele kaitseväge kaasa aitab.

Praegune koolikasvatuse suund, mis praktikas tahab arendada nn. üldinimest, on riiklikust seisukohast kardetav ja seda tuleb radikaalselt muuta, suunates kogu tähelepanu rahvuslikule kasvatusele.

Seltskonnas valitsevat rahvuslikku loidust ja ükskõiksust tuleb ergutavalt mõjutada kirjanduse, ajakirjanduse, rahvuslikku küsimust selgitavate brošüüride, kunsti, teatri, kino j.n.e. kaudu.

Kultuurkapital tuleb ümber nimetada rahvuslikuks fondiks, kust antakse toetust ainult neile kirjanikele ja kunstnikele, kellel on teeneid rahvusliku omapära süvendamisel ja rahvustunde kasvatamisel.

Tuleb ellu kutsuda rahvuskultuurilisi ühinguid, kes tegeleks rahvuslike küsimuste uurimuse ja populariseerimisega.

"Saagem kõigepealt eestlasiks!"

Kaitseväeline kasvatus

Sõduri ettevalmistust reguleerivad õppekavad, mis jaotavad ettevalmistuse kaheks suureks osaks: sõduri kasvatuseks ja väljaõppeks. Õppekavade seletuses ja metoodilistes näpunäidetes juhitakse tähelepanu kasvatuse tähtsusele: kavade vaimus kasvatuslik moment peab domineerima igal õppusel.

Vaadates sõduri ettevalmistuseks reserveeritud aja jaotust (tabel nr. 51), näeme, et keskmiselt kulutatakse:

1) üldise ja sõjalise kasvatuse peale 13%;
2) kehalise kasvatuse peale eritundidel 13% ja
3) sõjatehniliseks ettevalmistuseks 74–75%.

Niisiis kulub kasvatusala peale 13% üldisest ajast. Kasvatusala hulka on loetud ka vahiteenistus ja üldteadmiste omandamine, kus palju otsese kasvatustööga ei tegelda. Kui nende peale kulutatav aeg maha arvata, jääks puht kasvatuse peale 8–8,5% üldisest õppeajast, mis annab noortekursustel 4,2 ja reameestekursustel 1,2 (keskmiselt 2,3) õppetundi nädalas.

Meie õppekavades ei põhine ajaarvestus teoreetilise koefitsiendi süsteemile, vaid on võetud sõduri tegelikust väljaõppepraktikast (seletus kavade juures) ning peaks vastama õppetöö tegelikele vajadustele. Minu arvates pole kasvatustundide sesoonlikkus otstarbekohane puht kasvatusmetoodiliselt, kui arvesse võtta kasvatuse üldist põhinõuet – järjekindlust. Pean ühtlasi alla kriipsutama seda, et suurem osa eksimusi tuleb sõduri teenistuses ette just reamehena

teenides, mis pedagoogiliselt nõuab kasvatustundide määramist rohkemal arvul ka reamehekursuse ajajärgu peale.

On soovitav, et kasvatuslikud tunnid oleks ühtlaselt jaotatud kogu teenistusaja peale ja sellisel määral, et iga õppenädala kohta tuleks vähemalt 3 kasvatustundi. Selline tundide jaotus ja arv võimaldab järjekindlamat kasvatustööd, mille järele on meie kaitseväes suur vajadus. Kasvatusalal tuleks eeskätt suurendada üldhariduslikke tunde ja lisada rahvuslikku ideoloogiat sisendavaid teemasid, mida praegu kavas polegi.

Üleajateenijate-allohvitseride ettevalmistuse kava (kinnitatud 30. 10. 31) määrab:

1) üldise ja sõjalise kasvatuse peale – 8,7%;
2) kehalise kasvatuse peale – 9,4% ja
3) sõjatehnilise väljaõppe teostamiseks 81,9% üldõppeajast.

Uus kava näeb distsipliini tundide arvel ette ka sõduri kui psühholoogilise võitleja tundmaõppimist, kuna üldharidusalal leiab käsitlust peamiselt Vabadussõda.

Allohvitseride kasvatuslikku ettevalmistusse oleks vaja lisada lühike pedagoogika-kursus, milles tuleks puudutada neid omadusi, mida nõuab eestlase psühholoogiline struktuur õpetajalt ja kasvatajalt. Praegu ei oska meie allohvitser sõdurit kasvatada, sest ta ei tunne eestlase hingelist struktuuri, mille tõttu satub ta sageli kasvatatavaga teravasse konflikti.

Ohvitseride ettevalmistuse kavasse tuleks lisada ka nii kadettide kui aspirantide kursustel eestlase iseloomu psühholoogiline analüüs, mis on vajalik selleks, et osataks rahuajal sõdureid tõhusalt välja õpetada ja kasvatada ning et lahingus osataks olla eestlaste teadlikuks juhiks.

Sihtjooni kaitseväeliseks kasvatuseks

Sõdurite kasvatus kaitseväes kui kodaniku üldise kasvatuse eriharu peaks erilist tähelepanu pöörama võitleja sõjaliste omaduste arendamisele. Kuid arvestades meie erilist seisukorda kodaniku üldises kasvatuses, peab kaitsevägi kujunema selleks isamaalikuks kooliks, kus luuakse ühised sihid ja vaated, kus eri kihististesse kuuluvad kodanikud liituvad üheks rahvuslikuks pereks.

Meie praeguste olude juures tuleb sõduri sõjalises kasvatuses peatähelepanu pöörata rahvusaate süvendamisele, sest rahvustunne jääb meie riikliku iseseisvuse mõtte kandjaks tulevikus.

Ühes rahvustunde süvendamisega, millega loomulikult arendatakse ka patriotismi, tuleb erilist tähelepanu pöörata kohuse- ja distsipliinitunde kasvatamisele. Sisemäärustiku paragrahv 8 ütleb: "Kaitseväes peab valitsema teadlik distsipliin. Teadlik distsipliin väljendub kaitseväelase selges arusaamises oma kohustest ja viimaste kohusetruus täitmises." Sisemäärustik rõhutab küll teadliku distsipliini kasvatamise vajadust, kuid distsipliini mõiste defineerimisel on jäänud teadlik osa (teadlikkuse all ma mõistan sisemisi, hingelisi veeneid) distsipliini mõistest üldse välja. Meie distsipliini mõiste on mehaaniline, nagu seda paragrahvis 7 näeme: "Kaitseväe distsipliin avaldub maksvate seaduste, määruste ja ülema (vanema) käskude vastuvaidlematus, kiires ja täpses täitmises, kaitseväelaste heades väliskommetes ja nende korralikus välimuses." Paragrahv 11 määrab ülemate kohustused distsipliini kasvatamisel. Siin on

samuti esikohale tõstetud väline osa: "Sõjaväe distsipliin kohustab ülemat käsualuseid karistama seadustest ja käskudest üleastumise, nende hooletu ja lohaka täitmise ja halva ülalpidamise eest ning seaduses ettenähtud juhtumistel neid kohtu alla andma." Selle paragrahvi lõpul esineb nõue sõdurite eest hoolitseda ja neid nõuandega toetada.

Ülaltoodust selgub, et meie distsipliini tuumaks on väline osa, kuna sisemine, mis tegelikult moodustab distsipliini aluse, on kõrvale jäänud. Siin puudub õieti see sisemine side ülemate ja alluvate vahel, mis neid võitlusraskusis ühendaks. Küsitav on, kas meie ametlik distsipliin suudab toimida sellisena, nagu seda on kirjeldatud paragrahvis 10: "Distsipliin on kaitseväe peamine ja ühendav jõud."

Meie distsipliini mõiste ja aluste defineerimisel ei ole arvestatud meie sõduri psühholoogiaga, mis vajab just sisemist, mitte välist osa distsipliinis. Ametlikult maksev distsipliin lubab ülematel, kes ise asja sisusse ei suuda tungida, mehaaniliselt talitada (näiteks karistuse määramisel), mis meie kaitseväes oma otstarvet ei täidaks. 1927. a. kinnitatud üldine õppekava nõuab isegi oma metoodilises osas, kus tahab anda praktilisi näpunäiteid distsipliinitunde kasvatamisel, et "ülema isik peab alluvatest igas olukorras jääma teatud kaugusele" (lhk. 19). Selle nõude täitmine loob ülemate ja alluvate vahele kuristiku. Siit on ka tingitud distsipliini vastu eksimuste rohkus meie kaitseväes. Praegu maksvates kavades see nõue enam ei esine.

Distsipliini mõiste nõuab kohandamist meie oludele: välise efektiga ei suuda meie distsipliini luua, mis oleks kaitseväes peamiseks ja ühendavaks jõuks. Distsipliini mõiste loomisel tuleb arvestada rahvuse omapära ja hingelaadi. Kui sakslased mehaanilise distsipliiniga on palju saavutanud, siis prantslasele on see hoopis vastuvõtmatu. Niisamuti ei anna meie sõduri juures välise rõhuga distsipliin soovitavaid tulemusi.

Sõduri kasvatamisel omandab tähtsa koha väeosas valitsev vaim. Traditsioonide abil liituvad tulevikupõlved ühtseks pereks väeosas valitseva põhivaimuga, mis peaks oma aluseid otsima Vabadussõjast. Väeosade ajaloo tundmine aitaks kaasa traditsioonide elustamisele. Väeosade ajaloos peaks leiduma rohkem nimesid, iga kangelastegu peaks olema esile tõstetud: see aitaks luua sügavamaid sidemeid (veresidemeid) Vabadussõja-aegsete kangelaste ja sundaega teenivate noorte vahel. Noormees, kuuldes oma isa, vanema venna, lähedalt sugulaste j.n.e. heroilistest võitlustest, annab oma hinges tõotuse neist mitte halvem olla.

Noorte vastuvõtmine väeosadesse tuleb ühendada pidulikkusega, et nende vastuvõtmine ühisesse perre saaks ülendava (pühaliku) ilme. Neid vastuvõtmisi tuleks korraldada aktuse näol, kõigi väeosa endiste liikmete juuresolekul. Sellelt aktuselt ei tohiks puududa ka väeosa ühendussümbol – väeosa lipp.

Sõduri lahingulise kasvatuse sihiks peab olema ohvrimeelsuse õilistamine, mis aitab indiviidi elualalhoiuinstinkti vähendada rahva kui terviku eluinstinkti kasuks ning mis tugineb kohusetundele ja patriotismi süvendamisele.

Juhtide kasvatuse eesmärgiks peab olema nende omaduste arendamine, mida nõuab juhtidelt lahing, muidugi eeldusel, et juht on tugeva rahvustundega, seega ka patriotismi ja kindla kohusetundega isik.

Meie peame oma juhti kasvatades sisendama temasse veende, et ta ei ole ainult juhtija, vaid ka esimene võitleja, sõdurite edasiviija ja nende moraalne tugi lahingus. Meie sõdur vajab juhi eeskuju. Juhi lähedusest otsib ta moraalset tuge ning kõrvuti oma juhiga võideldes on ta valmis suurte jõupingutuste tegemiseks.

Juhi üheks kõige tähtsamaks omaduseks on tugev iseloom.[568] Lahingus taandub väljaõpe sageli tugeva ja tahtejõulise iseloomu ees. Kaitseväe juhtide kasvatusel tuleb käia põhimõtte järele "Iseloom teeb väejuhiks", kuid seda ei pea arendama pimedaks jonniks, tardunud kangekaelsuseks, mida eestlase iseloomus niigi küllalt leidub. Rööbiti tahtejõuga tuleb juhis arendada vastutusjulgust, algatusvõimet, paindlikku mõttekäiku, hoolimata sellest et sõjaväes on maksev ülema ainutahe ja ülema käsk peab leidma vastuvaidlematu täitmise. Kuid siin ei pea mõistma tähttähelist, vaid sisulist täitmist, mille juures iga alluv juht peab suutma avaldada oma loomingulisust. Sellisest tõlgitsusest järeldub, et igal juhil peab olema palju loomisvõimet, kombineerimisoskust. Neid omadusi tuleb järjekindlalt arendada ja alati eelistada tardunud vormidest kangekaelselt kinnipidamisele. Et alluv juht oma loomingulisust saaks kasutada, selleks ei tohi vanem juht alluva initsiatiivi piirata, kui alluv pole ülesande sisust kõrvale kaldunud.

Juhti kasvatades peame temale ühtlasi oskusi andma alluvate kasvatamiseks, mis aitab tõsta juhi autoriteeti. Juhi isiklikul eeskujul on alluvate kasvatamisel suur tähtsus. Sellest järeldub vajadus kasvatada juhis korrektsust, enesevalitsemist, anda näpunäiteid enda tasakaalustamiseks impulsiivse viha lõkkelelöömisel j.n.e.

Juhtide kasvatamisel tuleb alati rõhutada alluvaisse heatahtliku suhtumise tähtsust: see suurendab usaldust juhi vastu. Juht peab teadma, et meie sõdurile ei ole vastuvõetav kõrk ja mõnitav käitumine. Eestlastes on tugevalt arenenud eneseväärtustunne. Seda ei tohi maha suruda isikut alandava kohtlemisega, sest sellelt "kellel on eneseväärtustunne, võib ka tegevuse korral midagi nõuda"[569].

Eestlaste juht peab olema õiglane ja hindama oma alluvaid võrdselt. Hindamise mõõdupuuks võivad olla ainult teenistuslikud huvid. Väiklane ja sihilik vigade otsimine pisiasjus ning alatised rahulolematuse avaldused ei virguta alluvaid paremale tegevusele, vaid pigemini süvendavad neis pessimismi ja arendavad ükskõiksust, kui näevad, et ka paremaga, mis nad anda suudavad, rahul ei olda. Juht ei tõsta oma autoriteeti alluva mahategemise, vaid kasvatatud oleku ja intellekti abil.

Sihtjooni kaitseväeliseks väljaõppeks

Iga õppuse edukus oleneb süsteemist ja meetodist, mis põhiküsimustes peavad olema kohandatud õpetatavate karakteriomadustele.

Tugev materialistlik kalle eestlase iseloomus ja individualistlik mõistuse domineerivus nõuavad läbikaalutud õppesüsteemi, mis suudaks arvestada iga õpilase erinevustega.

Missugune peaks olema meie õppesüsteem?

---

[568] N. Reek. Meie kaitseväe juhtiva koosseisu – ohvitseride – kasvatuse ja väljaõppe alalt. – Sõdur 1926. a., lhk. 580–581.

[569] A. J. [Jaakson]. Juht. – Sõdur 1931. a., lhk. 1304.

Meil viimasel ajal eluõiguse saanud sesoonide ajajärk on automaatselt omaks võtnud mehaanilise drilli kui ainsa ja otstarbekohase õppesüsteemi, ilma et oleks kaalutud, kuivõrd see sobib eestlase psühholoogiliste omadustega.

Inimesed, kelle vaimulaadis domineerib mõistus, on kõige vähem kohased mehaaniliseks drilliks. Siit on ka arusaadav, miks meil mehaaniline drill ei anna sellist edu, nagu temalt teiste maade eeskujul loodeti. Mõistuse domineerivus eeldab juurdlemist, igasse küsimusse süvenemist, põhjuste otsimist, mille tõttu mehaaniline ühe ja sama kordamine sõduritele sageli arusaamatuks jääb ja neid drillisse eitavalt suhtuma sunnib.[570]

Mehaanilise drilli eesmärk, nagu ma sellest aru saan, on inimese tegevuse, mõtte, kogu ta olemuse (ka initsiatiivi) automatiseerimine, arendamine refleksideks. Inimene-automaat ei ole mõeldav praegusaja lahingus, kus on nii palju vaja teadlikku tegutsemist. Kogu koostöö põhjeneb ka kõige väiksemas üksuses ometi teadlikul tegevusel. Võtame näiteks kergekuulipilduja jao, kus igal mehel on täita eri toimingud, mille juures tuleb pidada teistega väga tihedat sidet. Kui jaos iga mees kättedrillitud toiminguid omaette mehaaniliselt täidaks, siis oleks jao koostöö küsitav. Näiteks, kui vaatleja hakkaks mitmesuguste märkide kaugusi määrama ilma sihturi tähelepanu nimetatud märkidele juhtimata, siis sellest ei oleks mingisugust kasu, ehkki kauguseid suure täpsusega hinnatakse.

Arvamus, et mehaaniliselt kätteõpetatud "hüpe" suudab sõdurit lahingus edasi viia, põhjeneb Friedrichi-aegsetel vaadetel ega ole enam kohandatav praegusaja oludele. Nüüd on lahinguväli mehaniseeritud tehnikasaavutistega, mis nõuavad teadlikku kasutamist ja teadlikkusele rajatud koostööd. Praegusajal on inimese mehaanilised toimingud üle võtnud mehaniseeritud materjal, inimesele on jäänud selle teadlik kasutamine ja juhtimine.

Meil on paljudes väeosades drillitud drilli enda pärast – drill on olnud eesmärgiks, mitte abinõuks teatud oskuste omandamisel. Meie oleme oma õppeplatsidel küll ja küll näinud mehaanilist drilli, kus grupp sõdureid, tavaliselt jagu, instruktori vilesignaalide järgi ühiseid võtteid harjutab. Eriti palju on selliseid harjutusi läbiviidud laskeasjanduse alal. Jaoülematel (ka ohvitseridel ja mitte madalas auastmes) on kujunenud drillist selline arusaamine, et ühisel harjutusel olijad ka ühiselt ja korrapäraselt teatud võtteid peavad sooritama. Näiteks, kui püssi luku kinnilükkamine kõigil ühel ajal välja ei tule, siis hakatakse seda võtet uuesti "viilima". Ja kui ühtne täitmine lõpuks enam-vähem õnnestub, siis on instruktor oma tööga rahul ja arvab, et õppuse eesmärk on täidetud. Sellisel drillil ei ole mingisugust mõtet ja see ei täida meie sõduri loogilise mõistuse tõttu oma eesmärki. Sõdur otse vihkab sellist drilli.

Drillil kui treeningul on mõte siis, kui igaüks omaette ja instruktori kontrolli all harjutab neid võtteid, mille täitmisel tulevad tal ette individuaalvead. Nii saab ta end teatud tegevuste kompleksi täitmiseks ette valmistada.

Õppekavad sellist mehaanilist drilli ette ei näe, kuid see on väeosadesse levinud mitmesuguste täiendus- ja oskuskursuste kaudu, kus väljaõppe juures sellist drilli reglementeeriti.

---

[570] Meie sõdurid nimetavad drilli isekeskis nöögiks.

Meil praegu maksev drillipõhimõte – kõik harjutavad ühte ja sama võtet – kui süsteem ja õppemeetod ei ole meie sõdurite kui individuaalselt erinevate indiviidide juures vastuvõetav. Drill kui niisugune ei anna meie sõdurite väljaõpetamisel soovitud tulemusi. Drill tuleb asendada teadliku õppeviisiga. Teadlik õppeviis kui süsteem võtab aluseks õpilase, uurib tema andeid, hingelisi omadusi ja füüsilisi võimeid ning vastavalt nendele määrab kindlaks meetodi, mis kindlustab suurema tööedu. See õppesüsteem nõuab juhtidelt põhjalikumat süvenemist õppetöösse ja annab maksimumedu siis, kui tuntakse hästi oma õpilasi.

Mis puutub õppemeetoditesse, siis näib, et eestlaste iseloomuomadustele kõige vastuvõetavam on töökooli põhimõte. Töömeetod nõuab rohkesti õppevahendeid, sest ilma nendeta pole see meetod mõeldav. Kaitseväe väljaõppes on töömeetodi kasutamine mõeldav puhtpraktiliste ainete (laske-asjandus) juures, kuna teiste, rohkem teoreetilise iseloomuga ainete (sisekord, vahiteenistus) läbivõtmiseks nõuaks selle meetodi praktiline rakendamine suurt ajakulu.

Väljaõppe edukus oleneb kaitseväe organisatsioonist. Kaitseväe organisatsiooni ei ole võimalik kujundada üksi väljaõppe vajadustest lähtuvalt, vaid ta oleneb riigi poliitilisest olukorrast, strateegilistest nõuetest ja peab vastama eeskätt nendele tingimustele, mis võimaldavad otstarbekohase ja kiire ülemineku sõjaaegsele organisatsioonile. Kui meie praegune kaitseväe organisatsioon ülalkirjeldatud tingimustele vastab, siis väljaõppe läbiviimise seisukohalt ei ole praegune organisatsiooniline lahendus (kaadri- ja katteosad) kõige sobivam.

Sõdurid saavad noorte ettevalmistuse kaadriosades nelja kuu jooksul ja pärast seda lähevad katteosadesse. Õppuse edukus selle all kahtlematult kannatab. Eestlase kinnise iseloomu juures kulub mehe põhjalikuks tundmaõppimiseks vähemalt kaks nädalat. Alles seejärel on võimalik õppuste korraldamisel meeste andeid arvesse võtta. Praeguse organisatsiooni juures kulub kahekordne aeg meeste tundmaõppimiseks. Ühes ja samas väeosas noorte- ja reamehekursuse läbivõtmine oleks üldiselt edukam, sest meeste võimed on noortekursuse ajal lõplikult selgunud. Nende teadasaamine looks reamehekursuse läbivõtmiseks kindla aluse. Teiseks, sõdurid harjuvad algusest peale kindla meetodi järgi tööle. Uude väeossa minnes ei suuda nad kiirelt uutele oludele kohaneda (eestlasele on omane harjumuste alalhoidmine) ja neile võidakse kergesti teenimatuid etteheiteid teha. Need mõjuvad eriti halvalt meie sõduri peale siis, kui neid irooniliselt või mõnitavalt avaldatakse.

Eestlase loomuomane jonn nõuab enda tõekspidamise maksvusele pääsemist. Oskamatu ümberkäimine võib sõduri edaspidiste õppuste vastu hoopis passiivseks muuta.

Praegusajal ei ole väljaõpe küllaldane, kui iga väeliik temalt nõutavaid eritegevusi täita oskab. Nüüd peab väljaõpe, rohkem kui kunagi varem, olema rajatud väeliikidevahelistele koostööharjutustele. Meil on see nõue osaliselt täidetud, kuna mitmed väeliigid (auto-tanki, pioneeri- ja sidevägi ning enamik suurtükiväge) veel oma erilaagrites suvisel tööpraktikal käivad. Soovitatav muidugi oleks ühine suvine laager, kus kõik eriväeliigid ühistel õppustel üksteist tundma õpiksid ja koostööks praktilisi kogemusi omandaksid. Eriti vajalik oleks jala- ja suurtükiväe koostöö tankiüksusega, kuna tank on praegusaja moodsa-

maid relvi. Koostöös õpiksid eriväeliigid jalaväe tegevust põhjalikult tundma, mis tagab lahingus edu.

Kogemusi koostööks omandatakse meil peamiselt manöövritel. Manöövritel üksi koostööd harjutada oleks esiteks liiga kulukas ja teiseks ei täidaks see täiel määral väljaõppe tehnilisi nõudmisi (korratakse vaid mõnda ala, mis hästi välja ei tulnud). Tegemist on peamiselt ikkagi vaid kontrollimise abinõuga.

Koostööharjutusi tuleb korraldada ka väiksemate üksuste piirides, väiksemate taktikaliste õppuste näol diviisides. Sellised õppused on leidnud diviisides teostamist, kuid väga vähesel määral. Kogu laagriperioodi või vähemalt selle lõpuosa, tuleks kasutada ühiste õppuste korraldamiseks.

Sõduri väljaõppes on peatähelepanu pööratud kahele alale: taktikalisele väljaõppele ja laskeasjandusele. Laskeasjandusele on kavades pea sama palju aega määratud kui taktikalisele väljaõppele, kuid tegelikus tööpraktikas kulutatakse laskeasjanduse peale palju rohkem aega. Selline ebanormaalne seisukord on tingitud laskesüsteemist, mis nõuab sõduritelt oskust lasta väga hästi kõigist põhiasenditest (lamades, põlvelt, püsti käelt). Kõigist asenditest laskmisoskuse nõudmine on teiselt poolt suuresti vähendanud laskedistantse.

Meie erilistes oludes on paratamatu kasutada suurematel distantsidel püssituld. Seda nõuavad laiad rinded ja automaatrelvade vähesus, mis ei suuda üksi pidevat tuletõket luua. Laskedistantse on võimalik suurendada püsti laskeasendi arvel. Laskeasend püsti on vajalik ootamatute kokkupõrgete juures vastasega. Ootamatust võib aga saavutada kõige lähematel distantsidel (mitte üle 100 m). 200–300 m distantsil kohtumist ei saa ootamatuks lugeda ja sellepärast on sellistel distantsidel püsti asendist laskmine luksus, mida ei ole vaja harjutada. Praegune nn kolmeasendisüsteem on tingitud laskesportlikust vaimust, mitte aga lahingunõuetest. Kõigist asenditest laskmise harrastus võiks jääda laskespordiühingute ja Kaitseliidu programmi. Ülaltoodut arvesse võttes tuleks meie eeskirjas õppelaskesüsteemi (punktilaskmist) vastavalt muuta.

1. Noortekursustel:
   a) püstiasend jätta välja;
   b) toetatud asendist nõuda tabamisoskust 200 m ja paremini edasijõudjatel 300 m distantsidel.
2. Sundteenistuse lõpuks nõuda kindlat tabamisoskust:
   a) püstiasendist 100 m distantsil;
   b) toetatud asendist 400 m ja kiiremini edasijõudjatel 500 m distantsidelt.
3. Raskekuulipilduja meeskondades:
   a) püstiasend üldse välja;
   b) toetatud asenditest nõuda tabamisoskust kuni 300 m.
4. Rööbiti õppemärklauda laskmisega tuleb harjutuslaskmisi sooritada ka lahingumärkide pihta.
5. Lahinglaskmisele pöörata suuremat tähelepanu.

Juhtide ettevalmistusel praegu maksvad nõuded on otstarbekohased. Üleajateenijate-allohvitseride täienduskursustel on peatähelepanu pööratud praktilisele alale. Need kannavad täielikult oskuskursuste ilmet ja annavad üleajateenijatele hulga praktilisi kogemusi igapäevaseks tööks väeosades. Sama

põhimõte on maksev ka Sõjakoolis rahuaegsete ohvitseride ettevalmistusel. Kompaniiülemate täienduskursuste didaktiline osa on meie rivijuhtidele suureks kasuks olnud õppeala korraldamisel väeosades.

Viimasel ajal on väeosade väljaõppetöös üles kerkinud ohvitseride ja üleajateenijate-allohvitseride vahelise tööjaotuse küsimus. Praktikas aga kindlat vahejoont töödes veel ei ole tõmmatud. Minu arvates peaks ohvitseride ja üleajateenijate vaheline tööjaotus lahendust leidma järgmistel põhimõtetel.

1. Ohvitser organiseerib ja juhib õppusi, kuna allohvitser oleks õppuse tegelik läbiviija.

See põhimõte on täiel määral läbiviidav praktilise ala õpetamisel, nagu riviõpe, lahingudrill, relvade materiaalosa, laske-eelõppused j.t. Nendel õppustel oleks küllalt, kui kompaniis viibiks üks ohvitser kontrollimise ülesandega. Suurema iseseisvuse saamisel osalevad üleajateenijad väga innukalt õppuse läbiviimise juures, mida tõendab praktika. See on ka kooskõlas eestlase iseloomuomadustega (tahe iseseisvalt teotseda).

2. Neid õppeaineid, kus domineerib teoreetiline osa, peab õpetama ohvitser isiklikult (nagu distsipliin, sisekorra sissejuhatav osa, vahiteenistuse üldised nõuded ja kohuste osa j.n.e.).

III peatükk

JÄRELDUSI KAITSEVÄE JUHTIMISEKS

"Inimesed vajavad juhte."
"Ühel on õigus käskida ja teistel sõna kuulata."[571]
A. Jaakson

Juhtimisaparaat

Et sõjalisi jõude juhtida, selleks on vajalik juhtimisaparaat. Sõjaline tegevus areneb kaleidoskoobilistes variatsioonides ja sageli esineb üllatusi, mis nõuavad kiiret reageerimist. Kiirelt reageerida suudab kvalifitseeritud üksikjuht, mitte juhtide kolleegium, mille tõttu ja aastasadade praktika tulemuste põhjal on sõjaväe juhtimises välja kujunenud autokraatne kord. See baseerub reguleeritud alluvusvahekorral, kus "ühel on õigus käskida ja teistel sõna kuulata".

Juhtimisaparaat on oma põhikonstruktsioonilt püramiidisarnane. Selle tüve moodustavad madalamal astmel seisvad juhid, kes koos erinevatel astmetel seisvate kõrgemate juhtidega moodustavad püramiidi. Selle tipuks on riigi kõrgem võim. Püramiid omandab sirgjoonelise ja tervikliku kuju ainult siis, kui juhtimisel on maksev autokraatne kord ja juhtimisaparaadi üksikastmed on alluvussidemete abil üksteisega tihedalt seotud.

Kui meie sõjalist juhtimisaparaati lähemalt vaadelda, siis näeme, et meil õieti puudub tipp, see juhtimisaparaadi olulisim osa. Põhiseaduse järgi on see tipp Vabariigi Valitsus (praktikas kaitseminister). Viimane on kollegiaalne ja puhtpoliitiline jõufaktor ning oma koosseisus liiga puine selleks, et juhtida

[571] A. J. [Jaakson]. Võitlustahe. – Sõdur 1930. a., lhk. 1433.

kaitsejõude ja olla vastutav nende tegevuse edukuse eest. Sõjaajal on ette nähtud ülemjuhataja ametikoht (1921. a. 6. dets. eriseadus), kes rahuajal puudub. Selline kord nõrgendab riigikaitse valmisolekut sõjaks üldiselt ja toob ootamatu sõja korral paratamatult segadusi. Samuti halvab vastutava juhi puudus rahuaegset ettevalmistustööd sõjaks.[572]

See, miks meie kaitsejõudude juhtimisaparaat pole veel siiani selgepiirilist kuju omandanud, on tingitud eeskätt riigi valitsemise korrast. Teiseks põhjuseks on see, et meil üldse kardetakse kindla võimu kujunemist, olgu see siis kaitsejõudude organisatsioonis või üldises riigivalitsemise korras. On selge, et kaitsejõudude juhtimine ainult võidaks täieliku autoritaarse korra maksmapanekust juhtimisaparaadis ja kaoks praegune võimu laokilolek, mis järjest laieneda ähvardab.

Juhtimise määratlus on väga lai. Tehniliselt võiks eristada:
1) poliitilis-strateegilist,
2) operatiivset ja
3) taktikalist juhtimist.

Poliitilist ja strateegilist juhtimist on raske teineteisest eristada. Sellest saadi juba läinud aastasajal aru ja väljendati selgelt, et "sõda on poliitika jätk teiste abinõudega". Poliitika eesmärk ja ülesanne strateegia suhtes on üles seada kindel poliitiline eesmärk, mida strateegia peab taotlema.

Poliitilis-strateegiline juhtimine kuulub riigivalitsuse ja kõrgemate sõjaväeliste juhtide kompetentsi, kes peavad töötama käsikäes.

Poliitilis-strateegiline juhtimine ei pea kooskõlas olema üksi oma reaalse materiaalse jõuga, vaid seda rohkem arvestama poliitilist olukorda, rahva tahet ja meeleolu.

Silmas pidades meie materiaalse jõu nappust ja rahvas kivinenud nonagressiivsust, võime poltiilis-strateegilisel juhtimisel arvestada ainult poliitilist kaitsesõda. Me peame kogu oma tähelepanu pöörama riigi puutumatuse säilitamisele.

Operatiivse juhtimise tehnika on õieti aegade jooksul ja praktiliste kogemuste abil väljakujunenud süsteemi ja juhtimismeetodi küsimus. Vabadussõjas ei kujunenud välja kindlat juhtimissüsteemi ja meetodis kopeeriti nende riikide süsteeme, mille omadega oldi rohkem tuttav (eelkõige Vene süsteem).

Preisi-Prantsuse sõjas näeme kaht sügavalt erinevat süsteemi:[573]
1) individuaalne-autokraatlik süsteem, kus domineeris juht, kusjuures staap oli pigem kaastööline ja täitis teisejärgulisi ülesandeid (Prantsuse);
2) initsiatiivikas, nominaalse juhiga staap, kus juht oli tagaplaanil (Saksa).
Nende süsteemide üle on palju vaieldud. Maailmasõtta läks Saksamaa endiste ja veel enam süvendatud traditsioonidega. See tähendab, et staap oli otsustaja, kuna vanemad juhid "sõidavad ringi, teevad vaatusi, jagavad aumärke, peavad kõnesid, hoolitsevad toidu eest j.n.e., kuid täiesti teadlikult lähevad mööda

[572] J. Tõrvand. Riigikaitse juhtimise seadusest. – Sõdur 1926. a., lhk. 426–430.
[573] H. Brede. Strateegia loengud Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a., lhk. 120–135.

igasugustest operatiivsetest ja taktikalistest küsimustest, mis kuuluvad staabiülemale ja staabile"[574]. Prantslased asusid pärast 1870/71. a. sõda oma juhtimissüsteemi ümber korraldama: juhi kõrvale, kes seni oli olnud bürokraatlik ainuvalitseja ja staabiga üldse ei arvestanud, astus staap kui kaastööline. Staap valmistas otsuse vastuvõtmise ette ja realiseeris juhi lõpliku idee ja tahte. Niisiis oli Saksa süsteemis täielik juhtimine staabi käes, kuna prantslastel oli staap juhi kaastööline.

Sakslaste süsteem oli väga omapärane ja tema puuduseks võiks lugeda seda, et tegelik juhtija – staap – ei kandnud formaalselt vastutust ja võttis selle tõttu probleeme sageli väga kergelt. Sakslaste juures andis see süsteem häid tulemusi ja tuleb arvata, et selle süsteemi maksvusele pääsemine oli eeskätt tingitud võitlejate psühholoogilisest omapärast: suuremaid jõupingutusi suudeti teha siis, kui enda läheduses nähti vanemat juhti.

Millise kuju peaks saama meie juhtimissüsteem?

Vabadussõjas oli nendes diviiside staapides, kus staabiülemaks oli kindralstaabi ohvitser, domineeriv isik staabiülem, kuna vanem juht staabiülema ettepanekuid sageli ainult aktsepteeris. Niisiis lähenes Vabadussõja-aegne juhtimine sakslaste süsteemile.

Eestlaste hingelist struktuuri arvesse võttes ja sõduri lahingupsühholoogilisi nõudeid silmas pidades näib, et meile sobiks rohkem Saksa juhtimissüsteem. Aga esiteks oleks selle süsteemi puhul juht paratamatult tagaplaanile surutud ja vastutav isik õieti puuduks. Teiseks kannataks selle süsteemi all juhtimisaparaadi selgus.

Kuid ka nõue, et kogu juhtimine koonduks vanema juhi kätte, ei oleks meil psühholoogiliselt õigele alusele rajatud, sest see süsteem nõuaks juhi viibimist staabiruumides. Eespool aga nägime, et meie sõduril on instinktiivne tarve vanema juhi julgustava juuresoleku järele. Teiseks ei suuda praegusajal juht üksi haarata kogu sündmustikku; ta ei suuda iseseisvalt, ilma abilisteta otsustada ja paratamatult jääb osa loovast tööst staabi teha. Praegusaja juhtimine on rohkem kollektiivne töö: juht tugineb oma mõttetöös ja analüüsis staabile, kelle koordineeritud töö tulemusi kasutab vastutav juht oma lõpliku otsuse tegemisel. Töö meie staabis peaks rajanema kõige tihedamal koostööl juhi ja staabi vahel – ainult siis on võimalik lahingu edukas juhtimine.

Juhi ja staabi vahel peab valitsema vastastikune usaldus. Usaldus soodustab koostööd, usalduse puudus muudab staabi lihtsalt käsketäitvaks kabinetiks ning loob juhi ja staabi vahel pineva õhkkonna. See toob staabi töösse närviliku meeleolu, mis loob eeldused kõigeks muuks, mitte aga otstarbekohaseks juhtimiseks. Usaldus on veel enam tarvilik sellepärast, et meie peame oma vanemalt juhilt nõudma veel teisi kohustusi väljaspool staapi.

Juhi lähedus sõdurile saavutatakse vanema juhi aeg-ajaliste käikudega võitlusliinile. Eriti suure tähtsuse omandavad need käigud lahingu ajal, kus sõdurite kõikumalöönud meeleolu vanema juhi lähedusest uueks jõupingutuseks vaimustust saab. Vabadussõda näitas, et meie sõdur oli suuremateks jõupingutusteks valmis seal, kus teda vanem juht oma lähedusega moraalselt toetas.

---

[574] H. Brede. Strateegia loengud Kõrgemas Sõjakoolis 1930/31. a., lhk. 134.

Mäletan Vabadussõjast juhtu, kus 6. polgu II pataljon Lätimaa põhjaosa punastest puhastades jõudis Volmari linna. Ühel päeval sõitis sinna ülemjuhataja kindral Laidoner, kes pöördus lühikeses kõnes pataljoni poole sõdureid edukate lahingute eest tänades ja avaldas soovi, et pataljon uue vaenlase vastu, kui selleks vajadus peaks tulema, sama kindlusega välja astuks. See, et ülemjuhataja isiklikult sõdureid tänas ja nende teeneid hindas, andis uut moraalset jõudu edaspidiste lahinguraskuste võitmiseks. Veel kaua räägiti roodudes ülemjuhatajast, kes on aja leidnud sõdureid isiklikult vaatama tulla.

Kindral Laidoneri hilisõhtune käik Sõjakooli 1. dets. 1924. a. julgustas neid noori kõike kaalule panema selleks, et olla isamaale kasulik. Kadetid olid väga vaimustatud just sellest, et ülemjuhataja riskis õhtul pimedas neid vaatama tulla.

Vanema juhi käikudel sõdurite juurde on määratu moraalne tähtsus. Meie juht peab staabitöö kõrval leidma aega selleks, et tulla sõduritele lähemale, isiklike järelepärimiste abil süveneda nende muredesse, mõne julgustava sõnaga virgutada neid uuele jõupingutusele, visale vastupanule j.n.e. On loomulik, et juhi äraoleku ajal lasub juhtimise tehniline osa staabi peal. See on täiel määral võimalik, sest meil on küllalt kvalifitseeritud jõude selliste staabiülemate määramiseks, kes suudavad juhi vastuvõetud otsuse täide viia (ja tarbe korral ka ise otsustada, kui seda olukord peaks nõudma). Seda on Kõrgem Sõjakool alati rõhutanud ja tööülesannete täitmisel ka nõudnud. Juhtimispraktika manöövritel ja väljasõitudel ei ole see seni veel teadlikku juurutamist leidnud.[575]

Juhi ja staabi koostöö saavutamiseks ja vastastikuse usalduse süvendamiseks on vajalik, et juht ja tema abilised üksteist põhjalikult tunneks. Seda on võimalik saavutada juhtimisharjutuste ja manöövrite abil, kus staabid tuleks vormida neist isikuist, kes sõja korral ühiselt töötama asuvad.

Staabi koostöö juures on suure tähtsusega iseloomude sobivus, mida tuleb silmas pidada eriti meil, sest eestlasele omased jonn, kangekaelsus ja egoism võivad mittesobivate iseloomude tõttu tekitada suuri konflikte. Seda on võimalik ära hoida koosseisu õige valikuga juba rahuajal.

---

[575] Isiklikult mäletan 1929. a. märtsi juhtimismanöövrist ühte brigaadiülemat, kes närviliselt staabis ringi käis ja oli huvitatud igast pisikokkupõrkest vaenlasega. Temale pidi I jaoskond iga rügemendist tulnud teate ette kandma. Ta ei piirdunud üksi sellega, vaid reageeris pea igale ettekandele vastava korraldusega, mis praktikas tähendas üksikute rühmade ja kuulipildujate juhtimist ning nõudis staabilt 3 päeva jooksul ligi 500 üksikkorralduse andmist. Kui I jaoskond viimaks selle korra vastu protesteeris ja endale operatsioonide väljatöötamiseks ja operatiivkäskude andmiseks aega nõudis, rakendas brigaadiülem mind (olin brigaadi staabis II jaoskonna ülemaks) ettekandmise tööle. Sellega oli minul oma otseste ülesannete täitmine absoluutselt võimatu. Öösel, kui tegevus veidi vaibus, võisin alles oma tööd alustada ja kokkuvõtteid koostada, mis muidugi suure hilinemisega diviisi jõudsid ja seal põhjendatud etteheiteid esile kutsusid. Väeosadel neist muidugi enam mingisugust kasu ei olnud. Praktikas tähendas see seda, et ma kogu väljasõidu ajal magada ei saanud ja viimasel tööpäeval laua ääres uinusin. Erialaseid aruandeid tuli tagantjärele täita, mis oli võimalik alles tegevuse lõppemise järel. Sõjaajal oleks sellise koormatuse juures need muidugi täitmata jäänud.

Selline kord oli tingitud usaldamatusest staabi vastu – brigaadiülem isiklikult püüdis iga pisiasja kaudu sündmuste arengut jälgida. Usaldamatuse tagajärg oli see, et 3 päeva jooksul muutus kogu staap loiuks, ükskõikseks ja kaotas töötahte. Nii koormab juht enese üle mittetarviliku tööga ja kaotab värskuse suurte probleemide lahendamiseks. Muidugi ei jätkuks tal ka aega staabiruumist lahkuda, selleks et täita oma teisi ülesandeid.

Manöövrid ja välisõidud on seni pea kõik juhtide jaoks teoks saanud staabitööna. Harva on mõni üksik "julgenud" ka väeosi vaatama minna. Juhtimispraktikas on sellel veel teine halb tagajärg ja nimelt see, et väeosade ja staapide vahel kaob kontakt: staabid muutuvad väeosade eluliste huvide vastu tähelepanematuks. Ettekanded, telefonogrammid ja muud kirjalikud dokumendid ei suuda väeosade vajadusi küllalt selgelt esile tuua. Sageli suudab juhi isiklik vaatlus sellel alal anda palju rohkem kui mitmeleheküljelised aruanded ja esildised.

Operatiivse juhtimise teemat kokku võttes võiks üles seada järgmised nõuded.

1. Juhi ja staabi vahel peab toimima heatahtlik koostöö, mis võimaldab praegusaja lahingu edukat juhtimist.
2. Koostöö aluseks on juhi lõplik otsus, mille realiseerimine jääb kogu ulatuses staabi hooleks, kusjuures vastastikune usaldus tagab töö edukuse.
3. Juht otsustagu põhimõttelised küsimused, kuna täitmise üksikasjad jäägu staabi hooleks.
4. Juht peab leidma aja eesliinil käimiseks ja mehi julgustama seal, kus lahinguraskused on kõige suuremad.
5. Juht võib sõduritega sagedaste jutlemiste abil põhjalikumalt süveneda nende muredesse ja oma autoriteediga mõjutada nende meeleolu, tõstes sellega väeosade võitlusvõimet.

Taktikalises juhtimises tuleb alla kriipsutada juhi isikliku eeskuju tähtsust. Jao, rühma ja kompanii juhtimise põhimõte peab olema sõdureid vastavate juhtide isikliku eeskuju mõjul edasi viia, mida ka meie jalaväe eeskiri nõuab.[576] Nagu siit näeme, on meie jalaväe eeskiri väiksemate üksuste juhtimisküsimuse lahendusel arvestanud Vabadussõja kogemusi.

Rahuaja juhtimispraktikas tahab kompaniiülem reeglina liikuda pealetungil teise järgu (varu) juures ja kaitsel asuda oma komandopunktis. Sellest tuleb hoiduda: meie oludes peab kompaniiülem olema alati võitlusjärgu juures, vastasel korral ei või loota kompaniilt maksimaalseid jõupingutusi.

Pataljoniülem peab leidma aja selleks, et sagedamini viibida kompaniide juures. See toetab mehi moraalselt. Varumeeskonna tegevusse panekul võiks reegliks võtta, et pataljoniülem selle isiklikult lahingusse viiks.

Rügemendiülema või tema abi sagedased käigud on vajalikud väeosa võitlusvõime tõstmiseks ja sisemise side tugevdamiseks alluvate ja juhtide vahel.

Vabadussõda näitas, et väeosad, kus vanemad juhid sõduritega tihedamas kontaktis olid, suutsid palju suuremaid jõupingutusi teha kui need, kus vanem juht püüdis sõdurkonnast eemale hoida. Vabadussõjas oli palju juhtumeid, kus sõdurid nõudsid juhtide lahingusse tulekut. A. Kasekamp isegi teab juhtu, kus üks rühm arreteeris rooduülema sellepärast, et see liiga kaugel seljataguses asus

[576] Jalaväe eeskiri II osa, § 406, 384 ja 357.

ja harva eesliinile ilmus.[577] See rühm ei hakanud mitte mässama, vaid täitis oma kohust kõige suurema hoolega.

Meie sõduri psühholoogias on instinktiivne tarve juhi läheduse järele, millega meil juhtimispraktikas tõsiselt tuleb arvestada. Meie juhid peavad meeles pidama seda, et nende lähedus on meie sõdurile suureks moraalseks toeks. Juhtide sagedastest käikudest eesliinile näeb sõdur neid süvenemas tema muredesse – ta tunneb hingelist kergendust mõnest vanema juhi julgustavast sõnast. Juhid omakorda saavad sõduritega tihedalt kokku puutudes tõetruu pildi nende meeleolust ja on teadlikud väeosa tõelisest seisukorrast, mis võimaldab hinnata oma jõude õigesti.

28. jaanuaril 1932. a.

M. Haber, kpt.

[577] A. Kasekamp. Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused. – Sõdur 1925. a., lhk. 771.

K o n s p e k t

EESTLANE SÕDURINA

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

M. Haber
Kapten

Tallinn, 1932

E S I M E N E O S A

EESTLANE VÕITLEJANA, VAADELDUNA AJALOOLISES PERSPEKTIIVIS. EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS KUI ALUS KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS. EESTLASE ÜLDISELOOMUSTUS

1. jagu

MUISTSETE EESTLASTE SÕJALINE KULTUUR

Ajaloolaste ja arheoloogide arvamuse järgi on eestlased Kristuse sündimise paiku, või hiljemalt 3.–7. aastasajal pärast Kr.s., jõudnud Läänemere äärde, kus nad püsivalt elama asusid.

Eesti muistse iseseisvusaja lõpul oli riikliku elu areng jõudnud üksikute maakondade korralduseni, mis omaette valitsemistervikud moodustasid. Lahus elavad maakonnad koondusid sageli ülesande täitmiseks liitudeks. Liidud ei olnud püsivad. Üldiselt koondumine riikliku terviku suunas siiski jätkus.

Valitsemiskorras oli välja kujunenud valitavate küla-, kihelkonna- ja maavanemate institutsioon, kelle õigused olid piiratud majadega, s.o. rahva üldkoosolekutega. Vanemad olid vastavate piirkondade ühiskondliku elu korraldajad ja ühtlasi ka sõjakäikude juhtideks.

Muistses Eestis oli välja kujunenud demokraatlik ja detsentraalne rahvavalitsuslik kord, mis erines ümbruskonna suurrahvaste feodaalsüsteemist. Detsentraalne kord ei võimaldanud sõjalisi jõude otstarbekohaselt maa kaitseks kasutada, mille tõttu võitluse raskus lasus üksikute maakondade peal.

Sõjalise jõu moodustasid muistses Eestis kõik relvakandevõimelised mehed, kes vastavate piirkondade vanemate juhatusel koondusid sõjasalkadeks, need maakondade kaupa omakorda malevateks. Malev koosnes jala- ja ratsameestest. Peale maaväe oli Saare maakonnal ja rannamaakondadel laevastik, mis jagunes eskaadriteks (8–10 laeva). Eskaadrid koosnesid laevkondadest.

Maaväes tarvitati löögirelvadena odasid, mõõku, kirveid, sõjanuie, vikateid ja ahinguid. Viskerelvadena leidsid kasutamist paterellid, vibud, lingud ja lõpuks ka ammud. Kaitsevarustusena olid tarvitusel kilbid. Kindlusesõjas olid tarvitusel piiramistornid, tulerattad ja tulekärud. Peale maaväes tarvitusel olevate relvade kasutati mereväes tuleparvi. Sadamasuud ja mereteed suleti puukastide ja vanade paatide põhjalaskmisega.

Väljaõppes olid muistsed eestlased naabritega võrdsel tasandil. Väljaõppe said nad isamaalikus koolis, kus isa ja vanemad vennad õpetasid noormehele relvade käsitsemist. Eriliste pidude ajal toimusid ühised harjutused, mida juhtisid vastavate piirkondade vanemad.

Muistsed sõjad Baltikumis kuni sakslaste tulekuni kandsid saagisõdade ja karistusekspeditsioonide iseloomu ega taotlenud agressiivseid sihte. Sakslaste Baltikumi siirdumisega võttis sõda kindlakujulise poliitilise ilme, mis dikteeris muistsete eestlaste strateegiale kindla eesmärgi – Riia vallutamise. Kuni 1216/17. a. valitses ofensiivne strateegia, mis oma kavades baseerus laialisel

koostööl leedulaste, venelaste ja liivlastega, kusjuures laial rindel ettevõetud kontsentriliste pealetungidega püüti Riia *place d'armes*'i hävitada. 1217. a. tuleb murrang. Poliitiline eesmärk – Riia vallutamine – jääb püsima, kuid strateegia tahab selleni jõuda vastase jõudude hävitamise kaudu.

Maa strateegiline kaitse baseerus maalinnade kaitsel ja väljaväe aktiivsel tegevusel. Maalinnades leidis ümbruskonna rahvas sõja korral varju, seni kui sõjavägi koondus vastulöökide andmiseks. Sakslaste tarvitusele võetud uute sõjapidamisviiside tõttu kujuneb maalinnade aktiivne kaitse passiivseks kindlusesõjaks, kus eestlased erilist visadust üles näitavad.

Meresõjas domineerisid kaaprisõda ja saagisõda Skandinaavia randa.

Taktikas domineeris rohkem manööver kui lahing. Võideldi jalarivis. Avalikuks lahinguks rivines malev rindrivisse, kusjuures enne lahingu algust eraldati varu, mis asus väekoondise tsentrumi taga ja oli ratsarivis. Lahingut alustati viskerelvade heitmisega, millele järgnes käsitsivõitlus suure sõjakisa ja relvade täristamise saatel. Maalinnu püüti allaandmisele sundida tule ja suitsu abil ning paterellide kivisajuga, nende kaitsel arenes võitlus aga peamiselt pihtaia taga. Võeti ette ka maalinnast väljatormamisi eesmärgiga hävitada piirav vägi.

Merelahingus püüti vastase laevu haarata. Kui see võimalik ei olnud, seoti oma laevad paarikaupa kokku ja lasti vastane oma laevade vahele sõita, millele järgnes abordaaž.

Muistsed eestlased olid võitlustahtelised. Võitlustes näidati üles vaprust ja julgust, mis ilmneb eriti maalinnade kaitsmisel. Juba muistne eestlane oli vihapidaja ja kättemaksja, kuid selle juures aus ja sõnapidaja. Võitlusvõime tõuseb seda suuremaks, mida rohkem selgub eestlastele sakslaste agressiivsus.

Vabadusearmastus, ärkav rahvustunne ja oma esivanemate usk olid nendeks tõukejõududeks, mis muistseid eestlasi 20 aasta vältel veristele võitlustele viisid.

Detsentraalne rahvavalitsuslik kord ei soodustanud otstarbekohase kaitseorganisatsiooni kujunemist, mille tõttu üksikute maakondade malevad ja maalinnad olid sageli üksi sunnitud ülekaalukate jõududega võitlema. Üksikute maakondade vaenutsemine nõrgendab eestlaste jõudu ja lõpuks on maa sunnitud võõrale võimule alistuma (1227. a.).

Eestlaste jõud murti, kuid vaim veel ei paindunud võitjate ees.

2. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VÕÕRASTE RAHVASTE VÕIMU AJAJÄRGUL 1227.–1918. a.

Alates 1227. a., ligi 700 aastat, on eesti rahva saatuse määramine olnud võõra rahva omavoli võimuses. Eestlase kui võitleja uurimise seisukohalt on tähtsad murrangulisemad ja meie ajaloole uut ilmet andvad ajajärgud. Sellest seisukohast vaadeldes võib Eesti ajalugu eritella 3 ajajärgus ja nimelt:

1) ordu aeg 1227.–1560. a.;
2) Rootsi aeg 1561.–1721. a. (Vene võim algas Eestis tegelikult 1710. a.);
3) Vene aeg 1721.–1918. a.

Pärast Eestimaa allaheitmist alustas uus peremees oma võimu kindlustamist. Piiskopi- ja ordumehed julgesid eestlaste hulka elama asuda ainult kindlustatud lossides. Isegi kirikud ehitati sellise stiili järgi, et neid võis sõja puhul varjupaikadena kasutada. Siit järeldub, et uus võim hindas kõrgelt eestlaste võitlusvõimet. Võitlustahet oli ta 20-aastases sõjas juba tundma õppinud.

Ordu aja alul kuni 1260. a. olid eestlased sakslastega lepingulises vahekorras ning võtsid enda peale kohustuse sakslasi sõjaliselt aidata, mis ka tegelikult mitmes sõjakäigus sündis. Durbeni lahingus keeldusid eestlased otsustavalt sakslaste huvides sõdimast ja tõusid saarlaste algatusel uueks vabadusvõitluseks, kuid juba järgmisel aastal suruti saarlased meeleheitlikus võitluses uuesti ristirüütlite raudse võimu alla. Sellest ajast algas üldine sunniajajärk. 1343. a. puhkes ürgjõuliselt uus vabadusvõitlus, kuid ka see võõra võimu väljaajamise katse ebaõnnestus ja lõppes eestlaste traagilise hävitamisega. Ülejäänud orjastati.

Eestlaste võitlustahe oli tugev, nende aktiivsus oli sakslastele kardetav. Võõras võim oli oma seisukorra kindlustamiseks sunnitud radikaalselt talitama ning võttis ette eestlaste metsiku hukkamise, mille abil loodeti muserdada eestlaste võitlustahe ja kangelaslik vaim.

Ajajärk kuni 1343. a. nõudis alalõpmata uusi jõude mõõgavendadelt, Saksa ordult, vasallidelt ja lõpuks Preisi abiväge. Ligi poolteist aastasada kulus eestlaste võitlustahte mahasurumiseks. Meie saame siit ettekujutuse eestlaste vastupidavusest, meelekindlusest ja võitlusvõimest ning näeme ühtlasi seda võitlusindu, mis viis palju paremaid eesti poegi võitluses aadete ja sotsiaalsete hüvede eest varakult mullapõue.

Rootsi aja alul lootsid eestlased uuelt võimult oma raske seisukorra parandamist ja inimlikkude õiguste maksmapanemist. Paljud nendest lootustest virgutatud eestlased astusid vabatahtlikult Rootsi sõjaväkke ja teised võtsid väikeste partisanisalkadena võitlustest rootslaste huvides aktiivselt osa, näidates selle juures üles erilist vahvust, mis eestlastele Hannibalide nimetuse toob. Hiljem, kui nähti, et uus võim ei suuda või ei taha nende seisukorda parandada, muutusid eestlased Rootsi regulaarväes passiivseiks sundajateenijaiks ning kaotasid täielikult lahinguaktiivsuse ja avaldasid ilmseid deserteerimiskalduvusi.

Vene aeg tähendas eestlase jaoks rekruteerimist ja hilisemat sundajateenistust Vene sõjaväe ridades. Vene riigi alla sattumisega muutub eestlase olukord mõisnikele antud eriliste eesõiguste tõttu palju raskemaks, kui see oli Rootsi ajal. Mõisnike vastu puhkevad kohalikud rahutused, mis Vene tääkide abil karmilt maha surutakse. Eestlane nägi Vene sõduris mõisnike huvide kaitsjat ja sellepärast luges teenistust Vene sõjaväes oma huvidele risti vastu käivaks ja püüdis sellest igal võimalusel vabaneda. Vene sõjaväkke võeti palju kurjategijaid ja et meie vallad kui ka mõisnikud kurikalduvusega elemendist lahti tahtsid saada, siis tavaliselt määrati need mehed nekrutiteks, mis lasi arvamuse tekkida, et sõjaväes teenivad ainult kurjategijad. See psühholoogiline moment muserdas täielikult nekruti moraali.

Ideelisi aluseid eestlasel Vene sõjaväes teenimiseks ei olnud ja raske teenistus kaugel kodumaast võõra rahva seas kutsus paratamatult esile teenistusest kõrvalehoidmist ning ei soodustanud eestlases sõjaliste omaduste arenemist. Revolutsioon hävitas sõjaväe moraali lõplikult.

Vene aeg ei andnud eestlaste sõjalisele kasvatusele midagi juurde, vaid arendas neis püüdu sõjamehe otsestest kohustustest kõrvale hoida.

Kui võõrale võimule alistumise ajajärgus eestlast kui võitlejat graafiku abil iseloomustada, näeme, et kuni aastani 1343 seisaks see joon väikeste võngetega iseseisvuse lõpujärgu tasemel. Sellest ajast algab üldine ja järjekindel langus, mis ajajärgu lõpuks jõuaks negatiivsele poolusele.

3. jagu

EESTLANE VÕITLEJANA VABABUSSÕJAS JA SÕDURINA RAHUAJA ÕPPETÖÖS

Vabadussõja alul valitses rahva seas toimuva suhtes passiivsus ja loid meeleolu. Eesti rahva enamikul ei olnud usku oma jõusse. Rahvas oli väsinud maailmasõja sündmusist, demoraliseeritud Vene revolutsiooni keerisest ja vaimselt maha suruvast okupatsiooniajast, mille tõttu puudus tarviline hingeline vastuvõtlikkus toimuvate sündmuste suhtes. Kuid aktiivsem osa rahvajuhtidest asus koos sõjaväeliste juhtidega energiliselt võitlussalku korraldama ja alustas heroilist võitlust, millega lõpuks liikuma tõugatud mass kaasa läks.

Vabadussõjas tuli sõjaväele alus panna sõjaväljal, kusjuures sõjaline organisatsioon täielikult puudus, samuti kaader, mille ümber mobiliseerituid oleks võinud koondada. Mobilisatsioonidega kokkukogutud mehed koondati alul ühte diviisi, millele lisaks koondati vabatahtlikke kohapealsete juhtide algatusel erisalkadesse. Neist võrsusid hiljem löögiosad.

Sõja alul mobilisatsioonidega koondatud meeste meeleolu oli väga kõikuv ja üldiselt pessimistlik. Noored ja väikse koosseisuga väeosad ei suutnud vastase arvulisele ülekaalule vastu panna ja taandusid vastupanuta. Väga palju esines väejooksu, käsu täitmata jätmisi ja muid korralageduse ilminguid ning isegi sõjariistus vastuhakkamisi. Kui nähti aga enamluse röövjõukude hävitustööd ja metsikuid veretöid, võttis rahvas jõu kokku. Järjekindla selgitustöö tulemusel

ärkas rahvas elutahe, mis dikteeris tarviduse iseseisvalt oma saatust määrata, ise enda peremees olla. Kui välisabi saabus, asuti otsustavale pealetungile ja peagi oli vastane eestlaste etnograafilistest piiridest välja tõrjutud.

Vabadussõda tõestas eestlase võitlusvõimet ja -tahet, andes hulga kangelasi, kes oma ennastsalgava võitlusinnuga kujunesid üksikute väeosade luustikuks ja selleks tsemendiks, mis väeosa põhivaimu kujunemist resoluutselt mõjutas.

Vabatahtlikkude koondised, kuhu valgus haritlasi ning lahingulisi elamusi ihkavaid sangareid ja kes olid ühtlasi paremini relvastatud, tõusid meie vabadusvõitluses löögiosadeks, mille pealetungihoo ees vastane alati murdus.

Meie harilik sõdur oli keskpärane võitleja (siiski tugevam kui kommunistist venelane). Ta alistus kergelt tule- ja ootamatusefektile, kuid sai enesevalitsemise siiski kiirelt tagasi. Ometi ei suutnud ta avaldada sellist heroismi kui vabatahtlike koondised. Meie sõdur võitles Vabadussõjas poliitilist iseseisvusvõitlust, mis tema arvates pidi seisnema etnograafiliste piiride kaitses. Kaugele Venemaale tungides ei olnud võitluse eesmärk sõdurkonnale enam selge. Algas avalik nurin, mis väeosade võitlusvõimet halvas. Landeswehri, oma ajaloolise vastasega astuti võitlusse suure vaimustusega ja teda võis lüüa ka võõral territooriumil.

Eesti sõdur tunnistas ainult sisemist, juhtide ja alluvate vastastikusel usaldusel baseeruvat distsipliini. Selle juures olid välise distsipliini vormid (tervitusvõtte näol) temale vastuvõetamatud.

Üldiselt oli eestlane kui võitleja Vabadussõjas keskpärane. Lahingute kandjateks olid üksikud kangelased, kes ohvrimeelsuse ja vastupanujõuga olid nendeks tugipunktideks, mille ümber ülejäänud hingeliselt koondusid. Vabadussõja võit oli kangelaste võit, millele mass kaasa aitas. See oli juhtide teene, kellel jätkus meelekindlust ja tahtejõudu kriitilistest momentidest üle saada.

Rahuaja õppetöös võib konstateerida järjekindlat edu, mis näitab töötahet ja lubab eeldada, et aastase teenistuse juures saab meie sõdur vajaliku sõjalise ettevalmistuse. Vähem edu on märgata nendel aladel, kus kiirust ja kiiret taipu nõutakse. Manöövrid on kinnitanud meie sõdurite vastupidavust rännakutel ja ühtlasi näidanud, et lähedamaa pealetungilahing, kus on vajalikud kiired järkjooksud, on meie sõdurile raske.

Meie sõdur haigestub halbade ilmaolude tõttu kergesti, mille tõttu tuleb varustuse korraldamisele erilist tähelepanu pöörata.

Sõjaväelisele korrale meie sõdur üldiselt allub, kuid lubab omale vabadusi (omavoliline lahkumine). Ta ei unusta tehtud ülekohut ja kaotab tasakaalust väljaviiduna sageli enesevalitsemise, nõudes järsu väljaastumisega oma isiku austamist, mis on alluvusvahekorras olevate isikute vahel sageli konflikte tekitanud.

4. jagu

EESTI RAHVA ÜHISKONDLIK KIHISTIS JA ÜLDISELOOMUSTUS

XVIII sajandi lõpul jagunes eesti rahvas nelja seisusse: peremehed, sulased, mõisateenijad ja vabadikud. 1816. ja 1819. a. talurahva vabastamise seadustega muudeti eesti rahvas ühtlaseks proletaarlaste massiks. XIX sajandi teisel poolel algas uus diferentseerumine. 1905. a. sotsialistliku voolu tekkimisega Eestis hakkasid erinevate ideoloogiliste tõekspidamiste alusel moodustuma klassid. Rahva enamik (⅔) on varanduslikult enam-vähem kindlustatud, mis annab ühiskondliku elu korraldamiseks stabiilse aluse.

Praeguse eesti rahva võiks sotsiaalselt jagada:
1) põllupidajaiks-maaomanikeks,
2) linna väikekodanlasiks,
3) suurettevõtjaiks-pankureiks,
4) töölisteks ja
5) haritlasiks.

Talupojad moodustavad eesti rahva suurima kihi ja loovad kindla aluse riikliku elu korraldamiseks ning annavad stabiilse osa kaitseväe komplekteerimiseks. Puht sõjaliselt on talupojad vähem aktiivsed kui teised kihid.

Linna väikekodanlus on kujunenud peamiselt aktiivsema elemendi maalt väljarändamise teel. Nad on valivamad ja nõudlikumad, kuid ettevõtlikumad, mille tõttu kujunevad nad aktiivseks teguriks ka sõjas ja on rohkem valmis kangelastegudeks kui talupojad.

Suurettevõtjad-pankurid on alles kujunemisjärgus. Nende erihuviliselt kontsentreerunud mõttesuund ja sellele vastavalt väljaarenenud vaimulaad ei lase eeldada, et selle klassi liikmeist häid võitlejaid tuleks.

Töölised on iseloomult rahutu ja otsiv element: nad janunevad võimu järele ja esinevad rahutustes alati peategelastena. Töölised on harjunud võitlema, neid ei kohuta kaotused. Sõjas kujuneb sellest klassist aktiivne, sangarlik element, kuid ta on vähem stabiilne ja allub kergelt propagandale.

Haritlaste kätte on koondunud rahva juhtimine rahuajal ja nendest kujuneb sõjaajal meie juhtkond. Kodanliste kalduvustega haritlane on tagasihoidlik, rohkem endasse süvenenud, sotsialistlike kalduvustega selle vastu ekstsentriline, tujukas ja moodustab meie haritlaste aktiivsema osa.

Kui õnnestuks kõiki ühiskonnakihte rahvuslikuks tervikuks liita ja kõigis kihtides valitseks arusaamine omariikluse vajadusest, siis suudaks eesti rahvas moodustada tugeva kaitseväe.

Meie rahva looduslik juurdekasv on väga väike. Kui võrrelda teiste Euroopa riikidega, siis seisame eelviimasel kohal, mis rahva sõjalist võimet halvab.

Rahva vanuslik koostis on praegu kaitseväe komplekteerimiseks soodus, kuid on oodata olukorra üldist halvenemist.

Rahva tervislikku seisukorda võib üldiselt rahuldavaks lugeda, kuid peab ühtlasi alla kriipsutama, et tuberkuloos, vaimuhaigused, enesetapped, hingamis-

ja vereringvoolu- organite haigused vähendavad järjekindlalt kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude kodanikkude hulka.

Rahva hariduslik seisukord on üldiselt hea. See loob soodsa aluse kaitseväe juhtkonna komplekteerimiseks ning võimaldab suurt valikut.

Rahva kõlblus seisab nõrgal alusel. Eriti palju tuleb eksimusi ja kuritegevust ette ühiskondliku ja avaliku heakorra vastu, mis näitab eestlase paindumatust reguleeriva korra alla.

Praegu üldiselt tunnustatud seisukoha järgi loetakse eestlasi soome-ugri rahvaste perekonda kuuluvaks. Viimasel ajal on avaldatud arvamust, et eestlased esinevad Balti mere kaldal erilise tüübina, „mis on moodustunud ida-balti rassi alusel peamiselt põhja-, daalia- ja alpiinrassi sugemete ristumise teel".

Üks on kindel: eestlased ei kujuta endast puhast rassi. Ristumise ja tiheda kooselu tõttu teiste rassidega on aja jooksul eestlaste iseloomu põhiomadused muutunud. Eestlase iseloomule on üldiselt omane materialistlik joon, mis avaldub:

1) alalhoidlikkuses. Üheks tugevamaks küljeks selle joone esinemisel on jonn ja kangekaelsus;
2) omakasupüüdlikus egoismis, mille kõrvalnähetena esineb kadedus, jonnimine ja üksmeele puudus;
3) visaduses ehk sitkuses, mis arendab võitlustahet ja vastupidavust;
4) praktilisuses. See on aegade jooksul toonud iseloomu paindlikkuse, mis on sageli arenenud orjameelsuseks.

Tugev materialistlik kalle on eestlase hinge toonud peensuse puuduse, millele viimasel ajal on seltsimas ükskõiksus.

Hingelise hõreduse järelnähtena on rahvustunne eestlases vähe süvenenud ja avaldub peamiselt sõnades.

Eestlane nõuab asjalikkust ja õiglust. Ta on tuntud vihapidajana ja mõtleb temale tehtud ülekohtu kättemaksmise peale.

Eestlane on rohkem mõistuse- kui tundeinimene, mille tõttu kaldub ta iseseisvalt tegutsema.

Tugevalt arenenud individualism loob tõsiseid takistusi rahva koostööks, mis sõjaliselt ei ole väikse tähtsusega.

Kõike eeltoodut kokku võttes võime nentida, et eesti rahvas on üle elanud palju murrangumomente, mis eestlase iseloomu ja vaimulaadi kujunemist otseselt või kaudselt on mõjutanud. Tihedas kooselus võõraste rahvustega ja ristluses teiste rassidega on eestlane palju positiivset oma põhiiseloomust kaotanud ja võtnud juurde hulga negatiivseid varjundeid.

Võõrale rahvale allumise ajajärgul on eestlane kaotanud palju ka oma sõjalisi voorusi. Muistsetele eestlastele omane võitlustahe järjest väheneb – võõras võim on seda drastiliste abinõudega püüdnud hävitada. 700-aastane surveajajärk, kus esines rida katseid kaotatud vabadust tagasi võita, mis ikka ja ikka ebaõnnestusid, pidi jätma rahva hinge jõuetustunde. Siit on ka arusaadav rahva tagasitõmbumine Vabadussõja alul.

Eesti rahvas on alati olnud valmis võitlema oma vabaduse eest. Nendes võitlustes on olnud alati püsivust ja võitlustahet. Eesti rahvas andis Vabadus-

sõjas oma ridadest hulga kangelasi ja heroilisi kujusid, kes moodustasid aluse, millele ülejäänud kriitilistel momentidel tuginesid.

Eesti rahva kihististel on küll sotsiaalsed erinevused, kuid ajalooliselt on eesti rahvas ühtse mineviku, ühtse ajaloolise traditsiooniga. See vähendab hõõrumisi ja hõlbustab rahva liitmist ühtseks tervikuks. Samuti soodustab see sõjalisele organisatsioonile tuginedes kogu rahva jõu koondamist, selleks et teenida eesti rahvast.

T E I N E O S A

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS

Mida väiksem rahvas, seda suuremateks jõupingutusteks ta peab valmis olema, kui tahab riikliku tervikuna iseseisvalt eksisteerida. Meie peame julgema kogu oma jõu sõjaliselt ära kasutada; peame asuma relvastatud rahva põhimõtte alusel oma kaitsejõude korraldama. Rahvas võib suuremaid jõupingutusi teha üldise sundteenistuse abil, mis jääb ainukeseks mooduseks meie sõjaliste jõudude komplekteerimisel.

Sõduritega komplekteerimisel tuleb käia järgmiste põhimõtete järgi.
1. Territoriaalse põhimõtte alusel komplekteerida kaitsevägi talupojakihistise ja maal asuvate talundite tööliskihistisega praeguste kaitseväeringkondade (komplekteerimispiirkondade) piires, välja arvatud Petseri kaitseväeringkond.
2. Eksterritoriaalse põhimõtte alusel jagada proportsionaalselt kõigis kaitseväeringkondades komplekteeritavate väeosade vahel:
a) linnade, alevite ja maal asuvate tööstustsentrumite tööliste proletaarlik kihistis;
b) väikekodanlaste ja suurettevõtjate kihistis ning haritlased;
c) vähemusrahvused (venelased).
3. Väeliike komplekteerida kõikidesse ühiskonnakihististesse kuuluvate kodanikega proportsionaalselt, kusjuures füüsiliselt ja moraalselt tugevam element määrata jalaväkke kui peaväeliiki.
4. Vähemusrahvustega komplekteerida neid väeliike ja väeosi, kus viimaste puudulik riigikeeleoskus nende teenistuslikku kasutamist võimaldab.
5. Selleks et hõlbustada meeste rahuaegset ettevalmistust ja neid sõjaajal otstarbekohasemalt kasutada, määrata väeosade komplekteerimisel vastavate eriteadmistega mehed nende kutsealaga lähemas seoses olevatesse väeliikidesse ja eriväeosadesse.

Juhtkonnaga komplekteerimisel tuleb tähelepanu pöörata eeskätt juhiks valitava sõjalistele võimetele ja tema moraalsele väärtusele, sest meil peab juht, eriti väikejuht, olema meeskonda elustavaks hingeks, võitluse raskuste kandjaks. Juhtkonnaga komplekteerimisel tuleb võtta aluseks järgnevad põhimõtted.

1. Juhiks ettevalmistatav peab olema veendunud rahvuslane, suure kohusetunde ja sügava patriotismiga kodanik.
2. Juhtide kandidaatide väljavalikul võtta tarvitusele psühhotehniline uurimine, mille abil määrata kindlaks valitava sõjaline väärtus.
3. Esimese kahe nõudmise kohaselt valida juhtkonda kõigist ühiskonnakihististest, kusjuures võrdse sõjalise väärtuse juures anda eesõigus nn seltskondliku kaaluga kandidaatidele.

JÄRELDUSI KAITSEVÄE KASVATUSEKS JA VÄLJAÕPPEKS

Praegusajal on sõjalise väljaõppe küsimus tihedalt seotud kodanikkude üldise kasvatusprobleemiga. Need kaks küsimust moodustavad kodanikkude sõjalises ettevalmistuses terviku. Kasvatus ja väljaõpe koos võimaldavad inimese moraalset, intellektuaalset ja kehalise jõu täiuslikku ning harmoonilist arengut.

Rööbiti väljaõppega on kõikjal suurt tähelepanu pööratud moraalsele kasvatusele. Ka praegusajal rõhutavad kõikide riikide lahingueeskirjad võitlejate moraalset väärtust. Meie sisemäärustik seab kasvatuse esikohale.

Praegusaja teenistuse lühiajalisus ei võimalda tugineda kasvatuses ainult kaitseväele, vaid peamiselt perekonnale, koolile ja seltskonnale selle mitmesuguste organisatsioonide abil.

Perekondlik kasvatus oleneb vanemate tõekspidamisest ja vaadetest. Riiklikul keskusel pole selle otsene mõjutamine võimalik.

Koolikasvatus on noore kodaniku ilmavaate rajajaks ja sellepärast tuleb riigil koolitegevust kontrollida, et seal ei pääseks mõjule riiklikule tervikule kahjulikud voolud. Meie kool suhtub lojaalselt rahvusaate kasvatamisse ja püüab arendada üldinimest. Viimast seisukohta tuleb revideerida.

Kasvatuse abil tuleb rahvasse süvendada aateid, millest tuleb esikohale asetada rahvustunne kui meie riikliku iseolemise alus. Arenenud rahvustundega rahvas moodustab psüühiliselt terviku, mis on võimeline lämmatama võõraid ideid. Rahvustundega rööbiti tuleb arendada patriotismi ja kohusetunnet. Sõjaliselt omab erilist tähtsust võitlustahte kasvatus, mida võib ellu viia kangelaskultuse elustamise abil.

Et meil kodaniku üldine kasvatus nõrgal alusel seisab, peab kaitsevägi kujunema isamaalikuks kooliks, kus luuakse ühised sihid ja vaated ning kus eri kihististesse kuuluvad kodanikud liidetakse ühtseks rahvuslikuks pereks.

Sõdurite sõjalisel kasvatusel tuleb arendada rahvuslikku vaimu, süvendada kohuse- ja distsipliinitunnet.

Juhtide kasvatuse eesmärgiks peab olema nende omaduste arendamine, mida neilt nõuab lahing. Meie juhile tuleb sisendada veenet, et tema on lahinguraskuste kandja ja sõduri moraalne tugi lahingus. Juhis tuleb arendada kindlat iseloomu ja vastutusjulgust, nõuda temalt õiglust alluvatega käitumisel.

Sõjalise väljaõppe edukus oleneb süsteemist ja meetodist, mis on põhiküsimustes vaja kohandada õpetatavate karakteriomadustele. Tugev materialistlik kalle ja individualistlik mõistuse domineerivus eestlase karakteris nõuavad läbikaalutud õppesüsteemi ja individuaalsetele omadustele kohandatud õppemeetodeid. Eestlase väljaõppes ei anna mehaaniline drill neid tulemusi, mida on võimalik saavutada teadliku õppeviisi abil. Õppemeetoditest annaks maksimaalseid tulemusi nn. töömeetod.

Laskeasjanduse väljaõpet tuleb lihtsustada, võttes aluseks lahingulisi nõudeid.

Väljaõppe ratsionaliseerimise eesmärgil on soovitav panna ohvitseride ja üleajateenijate-allohvitseride vahel paika kindel tööjaotus. Seda tuleks teha alltoodud põhimõtete järgi.

1. Ohvitser organiseerib ja juhib õppusi, kuna allohvitser on õppuse tegelik läbiviija.
2. Neid õppeaineid, kus domineerib teoreetiline osa, peab õpetama ohvitser isiklikult.

JÄRELDUSI KAITSEVÄE JUHTIMISEKS

Sõjaliste jõudude juhtimiseks on vajalik juhtimisaparaat, mis sarnaneb püramiidiga. Selle tüve moodustavad madalamal astmel seisvad juhid, kes koos kõrgemate, erinevatel astmetel olevate juhtidega moodustavad püramiidi. Selle tipuks on riigi kõrgeim võim. Sõjaline juhtimine nõuab autokraatset korda, kus eri astmetel seisvate juhtide suhted on reguleeritud kindlate alluvusvahekordadega.

Juhtimise määratlus on väga lai. Tehniliselt võiks jagada juhtimist: 1) poliitilis-strateegiliseks, 2) operatiivseks ja 3) taktikaliseks.

Arvestades meie materiaalseid võimeid ja rahvas kivinenud nonagressiivsust, võime poliitilis-strateegilisel juhtimisel arvestada ainult poliitilise kaitsesõjaga ja peame kogu tähelepanu pöörama riigi puutumatuse säilitamisele.

Operatiivne juhtimine on õieti väljakujunenud süsteemi ja meetodi küsimus. Meie operatiivse juhtimise süsteem tuleb rajada juhi domineerivuse põhimõttele, kusjuures:

1) juhi ja staabi vahel peab arenema heatahtlik koostöö, mis võimaldab edukat juhtimist praegusaja lahingus;
2) koostöö aluseks on juhi lõplik otsus, mille realiseerimine jääb kogu ulatuses staabi hooleks;
3) juht otsustagu põhimõttelised küsimused, täitmise üksikasjad jäägu aga staabi hooleks;
4) juht peab leidma aja eesliinil käimiseks ja mehi julgustama seal, kus lahinguraskused on kõige suuremad;
5) juht võib sõduritega sagedaste jutlemiste abil põhjalikumalt süveneda nende muredesse ja oma autoriteediga mõjutada nende meeleolu, tõstes sellega väeosade võitlusvõimet.

Taktikalise juhtimise alal tuleb alla kriipsutada juhi isikliku eeskuju tähtsust.

Meie juhid peavad meeles pidama seda, et nende lähedus on meie sõdurile suureks moraalseks toeks: nad tunnevad hingelist kergendust mõnest vanema juhi julgustavast sõnast. Juhid omakorda saavad sõduritega tihedalt kokku puutudes tõetruu pildi sõdurite meeleolust ja on seetõttu teadlikud väeosa tõelikust seisukorrast, mis võimaldab juhtimispraktikas hinnata õigesti üht olulist elementi – oma jõudusid.

LISAD

LISADE NIMESTIK

Tabelid

Nr. 1. Teated eestlaste rekruteerimise kohta Vene sõjaväkke
Nr. 2. Rekruteerimine Vene riigis 1724.–1800. a.
Nr. 3. Teated eestlaste sundajateenimisest Vene riigis üleüldise teenistuskohustusseaduse alusel
Nr. 4. Mõningatele väeosadele annetatud Vabadusristide arv
Nr. 5. A. Viru väerindel asunud väeosade koosseis 28. detsembril 1918. a.
B. Mõningate väeosade koosseis 6. jaanuaril 1919. a.
Nr. 6. Mõningate väeosade koosseis 26.–31. märtsil 1919. a.
Nr. 7. Mõningate väeosade koosseis 1. septembril 1919. a.
Nr. 8. Mõningate väeosade kaotused Vabadussõjas (keskmisest koosseisust)
Nr. 9. Haigestuvus ja haigustesse surevus Vabadussõjas
Nr. 10. Mõningate haiguste levimine Vabadussõjas
Nr. 11. Haavatud, langenud, haavadesse surnud, haigete ja haigustesse surnud sõjaväelaste arv viimase saja aasta sõdades (protsentides ja promillides)
Nr. 12. Teadestik Allohvitseride Kooli õpilaste töö edukuse kohta 1924.–1928. a. üksikutel kursustel
Nr. 13. Allohvitseride Kooli õpilaste hariduslik tase 1926. a.
Nr. 14. A. Allohvitseride Kooli õpilaste päritolu
B. Allohvitseride Kooli õpilased ja nende vanemate varanduslik seis 1926. a.
Nr. 15. Haigestuvus, vabastatus ja surevus kaitseväes 1921.–1928. a. (promillides)
Nr. 16. Haigestuvus kaitseväes relvaliikide ja haigusrühmade järgi (promillides)
Nr. 17. Haigestuvus, vabastatus ja surevus väeosades ja asutistes 1928. a. (promillides keskmisest koosseisust)
Nr. 18. Haigestuvus, vabastatus ja surevus kaitseväes kuude järgi 1928. a. (promillides)
Nr. 19. Ambulatoorsete visiitide arv kaitseväes haigusrühmade järgi 1925.–1927. a.
Nr. 20. Andmeid välisriikide sõjavägede tervislikust seisukorrast võrdluseks Eestiga (promillides)
Nr. 21. Mõningate väeosade allüksustes ettetulnud eksimused 1924.–1928. a., mille eest on määratud distsiplinaarkaristusi
Nr. 22. Kaitseväelaste süütegude kordumine mõningate väeosade allüksustes 1924.–1929. a.
Nr. 23. Andmed mõningate väeosade allüksuste kaitseväelastele karistuse määrajate kohta 1924.–1929. a.
Nr. 24. Kaitseväelaste karistatus sõjaringkonnakohtus
Nr. 25. A. Rahvaesinduskogu
B. Ideoloogilised rühmitused
Nr. 26. Eesti ühiskondlikkude kihististe vahekord töörühmades
Nr. 27. A. Abielluvus Eestis (1000 elaniku kohta)

B. Perekonnaseisu võrdlus eelmiste rahvalugemiste andmetega Eestis (1000 elaniku kohta üle 15. a. elanikest)
C. Abielluvus Eestis ja välisriikides (1000 elaniku kohta)
Nr. 28. Sündivus ja surevus Eestis (promillides)
Nr. 29. Sündivus ja surevus välisriikides (promillides)
Nr. 30. Rahvaarvu muutumine Eestis
Nr. 31. Elanikkude vanuslik koosseis 1922. a. rahvalugemise andmeil
Nr. 32. Noorsoo, täiskasvanute ja raukade vahekord Eestis*
Nr. 33. Surevus Eestis vanusrühmade suhtarvudes
Nr. 34. Laste surevus üksikutes riikides (1000 lapse kohta)
Nr. 35. Peamised surmapõhjused 1924.–1928. a. (keskmiselt)
Nr. 36. Tuberkuloosi surevus (1921.–1928. a. registreeritud haigete arv)
Nr. 37. A. Vaimuhaigete arv Eestis
B. Vaimuhaigete arv välisriikides (1000 elaniku kohta)
Nr. 38. A. Enesetapped Eestis 1922.–1928. a.
B. Enesetapjate arv Lääne-Euroopa riikides 100 000 elaniku kohta
C. Tuberkuloosi surnute arv meil ja mujal riikides (promillides)
Nr. 39. Enesetappe põhjused Eestis
Nr. 40. A. Tarvitatud alkoholijoogid (keskmiselt ühe elaniku kohta)
B. Alkoholi tarvitamisest tingitud süüteod Eestis
Nr. 41. Üldandmed kutsealuste kohta (meeste üldarvust, protsentides)
Nr. 42. Seitsme aasta kutsealuste keskmine maakonniti (kutsealuste üldarvust, protsentides)
Nr. 43. A. Algkoolid, neis õppivate õpilaste arv ja õpilaste edasijõudmine
B. Keskkoolid, neis õppivate õpilaste arv ja õpilaste edasijõudmine
C. Tartu Ülikooli üliõpilaste arv
Nr. 44. A. Kirjaoskuse üldine seisukord Eestis (protsentides)
B. Kirjaoskus teistes riikides 1910. a.
Nr. 45. 15 a. ja vanemate elanike kirjaoskuse tase maakondades (protsentides)
Nr. 46. Esimese astme kohtute tegevus 1920.–1929. a.
Nr. 47. Politsei registreeritud süüteod 1924.–1930. a.
Nr. 48. Süüteorühmade võrdlus maal ja linnades (10 000 elaniku kohta)
Nr. 49. Euroopa riikide rahvaste looduslik juurdekasv (promillides)
Nr. 50. Sõjakooli aspirantide päritolu ja ühiskondlik kihistis 3 viimases lennus
Nr. 51. Jala- ja suurtükiväe õppeainete läbivõtmiseks määratud aeg noorte ja reameeste kursustel (oktoobris teenistusse kutsututel)

* Tabel nr 32 puudub väitekirja lisade originaalkaustast (s.t on jäänud töö koostamisel esitamata või läinud hiljem kaduma), mistõttu ei esine seda ka siinses väljaandes.

Diagrammid

Nr. 1. Ühiskondlikud kihistised
Nr. 2. Rahvaesinduskogu
Nr. 3. Rahva vanuseline koosseis 1922. a. rahvalugemise andmeil
Nr. 3a. Vanuseline koosseis sünniaastate järgi
Nr. 5. Sündivus ja surevus 1888.–1930. a.
Nr. 6. Surmapõhjused
Nr. 7. Kaitseväeteenistuseks kõlbulikkude meeste arv maakondades
Nr. 8. Haigestuvus üksikutes väeosades
Nr. 9. Sõjakooli aspirantide ühiskondlik kihistis ja päritolu

TABEL nr. 1

TEATEID EESTLASTE REKRUTEERIMISE KOHTA VENE SÕJAVÄKKE

Nr.	Rekruteeri-mise aasta	Võetud meeste arv	Kuhu teenistusse määratud	Missugustesse väeosadesse	Märkmed
1.	1783	38	Tobolskisse	Garnisoni polkudesse	1) Andmed nr. 1–10 käivad ainult Eesti kubermangu (Kolõvan) kohta ja on koostatud Vene peastaabi teose "Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902" I osa I raamatu I jao põhjal, lhk. 168–317. 2) Andmed nr. 11–14 on koostatud eelmainitud teose I osa I raamatu II jao põhjal (lhk. 66 ja 78 ning lisad lhk. 14–36). 3) Andmed nr. 15–21 käivad kogu Eesti kohta ja on koostatud eelmainitud teose III osa I raamatu II osa põhjal, lhk. 142–151. 4) +-märgiga arvud näitavad meeste võttu Liivi kubermangust (osa lätlasi).
2.	1785	78	Siberi korpusesse	Jäägri pataljonidesse	
3.	1786	39	Jekaterinburgi	Väljapataljonidesse	
4.	1787	205	IX Siberi korpusesse	Jäägri pataljon.	
5.	1788	204	Siberi korpusesse	Välja musketer. pat.	
6.	1790	181	- " -	Draguni rügementi	
7.	1793	47	- " -	Musketer. patalj.	
8.	1794	243	- " -	Jäägri pataljoni	
9.	1796	60	- " -	Draguni rügementi	
	- " -	48	Eesti kohal. garn.		
	- " -	170	Siberi piirivägi	Omski kindlusse	
10.	1799	285	Moskva	Musketerideks	
	- " -	238	- " -	Garn. väljaväeks	
11.	1809	379	Holmi ja Toropetski	Pole teada	
12.	1810	608	Ivanetski	- " -	
	- " -	1100 + 347+)	Holmi ja Staro-Russkoe	- " -	
13.	1812	424	Pole teada	- " -	
	- " -	1030+)	- " -	- " -	
14.	1814	637	Soomemaale täienduseks		
	- " -	3254+)			
15.	1868	1293	–	–	
16.	1869	1247	–	–	
17.	1870	1188	–	–	
18.	1871	1518	–	–	
19.	1872	1858	–	–	
20.	1873	1663	–	–	
21.	1874	1264	–	–	

TABEL nr. 2

REKRUTEERIMINE VENES RIIGIS 1724.–1800. a.

Rekrut. aastad	Mitme hinge pealt ja kui palju võeti	Kui palju üldse võeti		Rekrut. aastad	Mitme hinge pealt ja kui palju võeti	Kui palju üldse võeti	Märkused
1724	250-1	20550		1769	150-1	46550	1724.–1799. a. ärakiri tabelist, mis on esitatud teoses „Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902” I osa I raamatu I jaos, lhk. 151–152. Eestimaa 4 maakonna (Lääne, Harju, Järva, Viru) 1799. a. (?) revisjoni järgi 99 891 meeshinge – (“Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902” I osa II raamat I jagu, lisad lhk. 277) ja 1857. a. revisjoni järgi 128 823 meeshinge (A. Haruzini artikkel teoses „Vremennik Estljenskoi guberni”, lhk. 46–53).
1726	200-1	22795		1770	150-1	46550	
1727	305-1	17785		1771	2x100 à 1	71057	
1729	324-1	15662		1772	150-1	49552	
1730	320-1	16000		1773	100-1	74739	
1732	288 1/2 - 1	18654		1776	500-1	14917	
1733	102-1	50569		1777	500-1	14816	
1734	169-1	30129		1778	500-1	14952	
1736	125-1	41167		1779	500-1	14933	
1737	98-1	41960		1780	500-1	13289	
1738	120-1	34071		1781	500-1	13869	
1739	120-1	32396		1782	200-1	38547	
1740	154 ja 314 à 1	21131		1783 1784	500-2 500-1	33833 18339	
1741	165 ja 240 à 1	21131		1785	500-2	34708	
1743	330 ja 220 à 1	21131		1786	500-1	17442	
1745	170-1	30338		1787	2x500 à 2 ja 3	92735	
1747	121-1	44272		1788	500-5	93197	
1748	190-1	33210		1789	500-5	92822	
1754	100-1	61509		1790	500-4	73651	
1756	135-1	45000		1793	500-1	18384	
1757	194-1	31705		1794	500-5	104308	
1758	116-1	53021		1795	500-1	24742	
1759	128-1	48053		1797	500-3	86300	
1767	300-1	22373		1798	500-1	31994	
1768	2x300 à 1	44746		1799	350-1	45623	

TABEL nr. 3

TEATED EESTLASTE SUNDAJATEENIMISEST VENES RIIGIS ÜLEÜLDISE TEENISTUSKOHUSTUSSEADUSE ALUSEL

Aastad	**1874**	**1875**	**1876**	**1877**	**1878**	**1879**	**1880**	**1881**	**1882**	**1883**
Eesti kuberm.	591	786	849	1064	916	952	1059	984	919	900
Liivi (kokku)	1832	2452	2447	2750	2459	2743	2835	2747	2855	2828
Neist eestlasi	611	817	816	917	820	914	945	916	952	943
Võeti üldse	150000	180000	196000	218000	218000	218000	235000	212000	212000	218000
Aastad	**1884**	**1885**	**1886**	**1887**	**1888**	**1889**	**1890**	**1891**	**1892**	**1893**
Eesti kuberm.	1062	1023	1017	1006	947	903	867	1078	1097	915
Liivi (kokku)	3201	3028	2910	3114	2998	2936	2746	2952	3275	2906
Neist eestlasi	1067	1009	970	1038	999	979	915	984	1093	969
Võeti üldse	224000	230000	235000	235000	250000	255000	260000	260000	262000	262000
Aastad	**1894**	**1895**	**1896**	**1897**	**1898**	**1899**	**1900**	**1901**		
Eesti kuberm.	958	979	947	944	974	916	936	894		
Liivi (kokku)	2781	2910	3000	2933	2885	2885	2892	2865		
Neist eestlasi	927	970	1000	978	962	962	964	955		
Võeti üldse	270000	274650	279000	282900	286800	291100	297100	308600		

Märkused

1. Esitatud andmed on ärakiri tabelitest, mis on toodud Vene peastaabi teoses "Stoletje vojennovo ministerstvo 1802–1902". III osa. I raamat. II jagu, lhk. 177 ja 303.
2. Liivimaalt võetud meeste arvust võib umbes 30–40% lugeda eestlasiks järgmisel kaalutlusel. Eelviidatud teoses lhk. 151 on toodud noorte arvud rahvuste järgi. Siit on näha, et 1874. a. on võetud eestlasi 1264 meest.

Tabelis aga on toodud sama aasta arvud kubermangude järgi. Olles nende andmetega varustatud, saame eestlaste arvu, mis Liivi kubermangust võeti, välja arvutada. I) 1264–591 = 673; II) 673 100/1832 = 36,7% ehk ümmarguselt 1/3.

3. Eestlased moodustasid Vene sõjaväes keskmiselt järgmise protsendi:

a) 1875. a. I) 786 + 817 = 1603; II) 1603 x 100/180 000 = 0,88%;
b) 1885. a. I) 1023 + 1009 = 2032; II) 2032 x 100/230 000 = 0,9%;
d) 1900. a. I) 936 + 955 = 1891; II) 1891 x 11/297100 = 0,63%.

4. Eestlaste sõjaväeteenistuse koormus:

1881. a. võeti eestlasi teenima 1900 meest; samal ajal oli rahvaarv 903 753, mis annab 1900 x 100/903 753 = 0,2%.

Märkus: rahvaarv on võetud Eesti statistika väljaandest "Esimese üldrahvalugemise eelkokkuvõtted" 1922. a., lhk. 19.

TABEL nr. 4

MÕNINGATELE VÄEOSADELE ANNETATUD VABADUSRISTIDE ARV

Väeosad	Ohvitseridele							Sõduritele				Kõik kokku	Märkus
	I liik			II liik			Kokku	II liik			Kokku		
	1	2	3	1	2	3		1	2	3			
1. jal. polk	–	1	2	–	–	18	21	–	–	67	67	88	
2. - " -	–	1	4	–	–	10	15	–	–	85	85	100	
3. - " -	–	–	7	–	–	18	25	–	–	76	76	101	
4. - " -	–	1	1	–	–	28	30	–	–	83	83	113	
5. - " -	–	2	6	–	4	30	42	–	1	100	101	143	
6. - " -	–	–	13	–	–	13	26	–	–	40	40	66	
7. - " -	–	–	4	–	–	12	16	–	–	31	31	47	
8. - " -	–	1	3	–	–	6	10	–	–	34	34	44	
9. - " -	–	1	1	–	–	9	11	–	–	78	78	89	
1. ratsapolk	–	–	1	–	1	12	14	–	–	72	72	86	
2. - " -	–	–	2	–	–	1	3	–	–	18	18	21	
Skautspolk	–	–	2	–	–	13	15	–	–	48	48	63	
Kalevi Malev	–	2	2	–	1	17	22	–	–	36	36	58	
Kuperjanovi pat.	–	–	–	–	1	24	25	–	–	62	62	87	
Laiarööpmel. soomusr. nr. l	–	–	1	–	2	10	13	–	1	34	35	48	
- " - nr. 2	–	–	–	–	–	6	6	–	–	30	30	36	
- "- nr. 3	–	–	–	–	4	18	22	–	1	84	85	107	
- " - nr. 4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
- " - nr. 5	–	–	–	–	–	2	2	–	–	12	12	14	
- " - nr. 6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	4	4	
Kitsarööpmel. soomusr.	–	–	4	–	–	5	9	–	1	19	20	29	
1. suurt. polk	–	1	1	–	–	4	6	–	–	12	12	18	
2. - " -	–	2	4	–	–	4	10	–	1	15	16	26	
3. - " -	–	–	2	–	–	3	5	–	–	8	8	13	
Merevägi	1	1	23	–	2	26	53	–	–	7/77	84	137	Murdjoonel 7 on I liik 3

Märkus: tabel on koostatud Vabadusristi ettepanekute aktide põhjal.

TABEL nr. 5

A. VIRU VÄERINDEL ASUNUD VÄEOSADE KOOSSEIS 28. detsembril 1918. a.

Väeosa	Koosseisus		Kuulipild.		Suur-tükke 3"	Mitme mehe peale tuleb 1 klp.
	ohv.	sõd.	r. kp.	autom. püssid		
4. jal. polk	91	299	6	–	2	65
5. jal. polk	89	367	9	–	4	51
Balti pataljon	65	51	5	–	–	21
Soomusrongid nr. 1, 2 ja 3	45	300	33	22	4	6

Märkus: tabel on koostatud Alfred Vaga teose "Viru väerind Vabadussõjas I", lhk. 97 toodud andmeil.

B. MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 6. jaanuaril 1919. a.

V ä e o s a	Täägid	Rkp. + Levis	K. k.	Suurtükke	Mitme täägi peale tuleb 1 klp.
1. polk	23/308	7	–	4	44
2. polk	82/481	16	–	–	30
3. polk	7/341	2		–	170
4. polk	97/303	12	–	4	25
5. polk	79/411	8	–	4	51
6.polk	24/837	7	–	–	119
Kalevi Malev	/113	3	10	–	8–9
Soomusrongid	61/387	48	–	5	8
1. ratsapolk	43/419	2	11	3	32

Märkus: tabel on koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja staabi kirjakogu andmeil. Toimik 41, lhk. 110–111.

TABEL nr. 6

MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 26.–31. märtsil 1919. a.

V ä e o s a	**Täägid**	**Rkp. + Levis**	**K. k.**	**Suurt.**	**Mitme täägi peale tuleb 1 klp.**	**Märkused**
1. polk	Ei ole andmeid					Tabel koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja kirjakogu andmeil. Toimik 43, lhk. 307–309, 378 ja 421.
2. polk	61/1121	22	2	–	47	
3. polk	44/1237	6	12	4	69	
4. polk	69/1599	24	24	–	33	
6. polk	66/1891	11	33	6	43	
Kalevi malev	8/156	4	11	–	10	
Kuperjanovi pataljon	10/355	8	13	2-6"	17	
Balti pataljon	33/281	17	–	3-3"	16	
Soomusrongid l/r. nr. 1	12/134	16	5	3	6	
nr. 2	15/123	18	10	3	4-5	
nr. 3	9/130	16	5	2	6	
nr. 4	10/59	8	1	1	6	
nr. 5	3/23	6	–	2	4	
Laiaröömel. smsr. kokku	49/469	64	21	11	5-6	
Kitsaröömel. smsr. kokku	22/187	24	8	7	6	

TABEL nr. 7

MÕNINGATE VÄEOSADE KOOSSEIS 1. SEPTEMBRIL 1919. a.

Väeosa	Nimekirja järgi mehi	Tääkide arv	Rkp. + Levis	Autom.	Srt.	Mitme täägi kohta tuleb 1 klp.	Tääkide % nimekirjal. koosseisust	Märkused
1. polk	2892	64/1515	39	29	–	22	52,4	Tabel on koostatud VAKA sõjaväe ülemjuhataja kirjakogu andmeil. Toimik 44, lhk. 329–333.
2. polk	2670	45/1121	30	22	–	21–22	42,0	
3. polk	2390	40/1552	17	14	–	50	64,9	
4. polk	2552	67/1552	17	23	–	39	60,8	
5. polk	2242	64/1252	16	12	–	45	55,0	
6. polk	3253	61/1527	22	18	–	38	47,0	
7. polk	2448	38/1082	26	26	–	20	44,2	
8. polk	1678	31/1089	15	21	–	30	64,9	
9. polk	1604	32/926	12	18	–	31	58,0	
Skautspataljon	620	15/398	18	19	–	11	64,2	
Kalevi malev	876	15/562			–		64,2	
Kuperjanovi pataljon	1030	21/639	10	5	–	42	62,0	
1. ratsapolk	871	26/230	19	11	–	7–8	26,4	
Laiarööpmel. smsr. nr. l	315	16/183	17	10	3	6–7	58,1	
nr. 2	261	12/189	13	6	4	9–10	73,1	
nr. 3	267	11/146	18	12	2	4–5	54,7	
nr. 4	217	13/140	11	19	2	4–5	64,5	
nr. 5	219	10/167	12	9	2	8	76,0	
nr. 6	–	–	–	–	–	–	–	
Laiarööpmel. smsr. kokku	1279	62/823	71	56	13	6–7	64,3	
Kitsarööpmel. smsr. kokku	340	15/262	29	24	6	5	77,0	

TABEL nr. 8.

MÕNINGATE VÄEOSADE KAOTUSED VABADUSSÕJAS (KESKMISEST KOOSSEISUST)

Väeosad	Keskmine koosseis		Langenud				Haavatud				MÄRKUS
			Ohv.		Sõdur		Ohv.		Sõdur		
	Ohv.	Sõdur	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
1. jal. polk	62	1988	3	5	41	2	15	24	314	16	Tabel on võetud koguteosest „Eesti Vabadussõda XI. 1918–II. 1920. Tervishoidline osa”, lhk. 114–115 ja 48 (tabel).
2. - "-	69	2189	8	12	144	5	34	49	761	35	
3. - " -	56	2072	9	16	133	6	30	54	611	29	
4. - " -	78	2352	19	24	68	3	58	74	475	20	
5. - " -	56	1854	12	21	66	4	27	48	351	19	
6. - " -	53	2419	14	26	160	7	28	53	787	33	
7. - " -	46	1916	5	11	69	5	15	33	491	26	
8. - " -	41	2179	7	17	107	5	28	68	917	42	
9. - " -	40	1816	2	5	113	6	18	45	318	18	
Kalevi Malev	18	631	4	22	69	11	11	61	261	41	
Kuperjanovi partisanid	24	1077	6	25	83	8	27	112	470	44	
Skautspolk	26	753	3	12	57	8	14	54	385	51	
1. ratsapolk	28	926	5	18	24	3	14	50	190	21	
2. - " -	27	688	1	4	8	1	2	6	28	4	
Laiarööpm. smsr. nr. l	32	229	5	16	39	17	29	91	150	65	
- " - nr. 2	21	239	6	29	21	9	8	38	100	42	
- " - nr. 3	18	257	4	22	37	14	20	111	164	69	
- " - nr. 4	15	251	1	7	16	6	4	27	50	20	
- " - nr. 5	13	116	5	38	8	7	9	69	62	53	
- " - nr. 6	17	113	–	–	–	–	1	6	15	13	

Väeosad	Keskmine koosseis		Langenud				Haavatud				MÄRKUS
			Ohv.		Sõdur		Ohv.		Sõdur		
	Ohv.	Sõdur	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
Kitsarööpmelised smsr.	30	479	3	10	19	4	9	30	86	18	
Merevägi	162	1667	1	0,6	7	0,4	2	1	28	1	
1. suurtükiv. polk	24	817	1	4	3	0,4	–	–	1	0,1	
2. - " -	–	1100	2		12	1,0	–	–	1	0,1	

HAAVAMISTE ISELOOM VABADUSSÕJAS (protsentides)
Püssikuuli haavad – 79,11%
Granaadikildude haavad – 8,41%
Šrapnelli kuulide - „ - – 6,46%
Külmsõjariista - „ - – 0,73%
Juhuslikud - „ - – 2,19 %
Põhjus kindlaks tegemata – 3,10%
Märkus: tabel on võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa", lhk. 109.

TABEL nr. 9

HAIGESTUVUS JA HAIGUSTESSE SUREVUS VABADUSSÕJAS

H a i g u s e d	Jäi haigeks	Suri	%
Influentsa	4509	107	2,37
Välimised haigused	4230	3	0,07
Suguhaigused	3319	1	0,03
Kõhutõbi	2739	197	7,2
Hingetorude haigused	2735	23	0,84
Plekiline soetõbi	2441	190	7,78
Haavamiste ja muude juhuslikkude vigade tagajärjel	2269	34	1,5
Mitmesugused külgehakkavad haigused	2238	67	3,0
Korduv soetõbi	2103	121	5,75
Silmahaigused	1818	3	0,18
Kopsupõletik	1776	307	17,3
Kõrvahaigused	1639	3	0,18
Süüfilis	1436	–	–
Äkiline kõhuhaigus	1399	12	0,86
Erguhaigused	901	1	0,11
Südame ja veresoonte haigused	833	14	1,68
Kõhusoetõbi	817	114	14,0
Kopsu ja kopsukelme tiisikus	641	43	6,7
Äkiline jooksjahaigus	500	–	–
Neeruhaigused	359	11	3,06
Külmavõetud	297	1	0,34
Rõuged	226	50	22,18
Vaimuhaigused	198	15	7,6
Skorbuudi haigus	182	–	–
Roos	131	2	1,53
Muud mittekülgehakkavad haigused	4855	48	0,99
KOKKU:	**44593**	**1364**	**3,06**

Märkus: tabel võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa", lhk. 219.

TABEL nr. 10

MÕNINGATE HAIGUSTE LEVIMINE VABADUSSÕJAS

H a i g u s e d	**1918. a.**	**1919. a.**												**1920. a.**		
		I	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**I**	**II**	
Südamehaigused	6	30	28	34	33	36	44	54	80	65	73	98	94	80	78	834
Kopsu- ja kopsukelme tiisikus	5	13	26	21	26	31	51	55	76	44	58	79	48	48	60	641
Kopsupõletik	20	54	100	190	182	96	58	75	85	82	78	87	297	227	145	1772
Influentsa	92	106	296	440	225	268	187	212	199	177	157	223	704	744	451	4481
Neeruhaigused	2	2	13	15	12	17	27	33	25	29	39	35	30	35	45	359
Äkiline jooksvahaigus	7	17	11	41	27	26	21	36	35	46	35	64	53	63	18	500
Kõrvahaigused	20	26	86	102	127	113	98	160	139	128	76	135	95	157	177	1639
Skorbuut, hingam. ja muud sisem. haig.	16	149	273	384	321	394	283	512	491	347	364	344	405	392	363	5038
Plekiline soetõbi	–	2	5	46	51	230	310	208	30	26	13	23	151	504	342	1941
Korduv soetõbi	–	–	–	–	6	1	13	16	9	9	12	11	205	1025	795	2102
Kõhutõbi	–	8	13	5	9	28	13	267	1229	698	277	109	50	30	3	2739
Kõhusoetõbi	1	4	9	35	25	74	60	80	58	82	79	60	106	61	83	817
Rõuged	–	1	1	14	8	12	27	36	14	5	13	19	20	23	33	266
Roos	–	1	1	9	3	6	5	13	11	6	13	6	7	17	28	126
Äkiline kõhuhaigus	6	22	57	76	72	83	85	84	162	154	130	118	116	122	112	1399
Muud külgehakkavad haigused	4	46	53	51	68	106	175	247	175	163	199	258	268	261	216	2290
KOKKU:	**179**	**481**	**972**	**1463**	**1195**	**1521**	**1457**	**2088**	**2818**	**2061**	**1616**	**1669**	**2649**	**3789**	**2949**	**26944**
Haavatud ja põrutatud	136	430	548	1123	1275	1237	614	1261	1196	420	454	675	516	210	9	10105

Märkus: tabel on koostatud teose "Eesti Vabadussõda XI. 1918 – 11. 1920. Tervishoidline osa", lhk. 80–97 põhjal.

TABEL NR. 11

HAAVATUD, LANGENUD, HAAVADESSE SURNUD, HAIGETE JA HAIGUSTESSE SURNUD SÕJAVÄELASTE ARV VIIMASE SÕJA-AASTA SÕDADES
(protsentides ja promillides)

Sõdade aastad	Väed	Haavatuid	Langenuid ja kohal surnuid	Haavadesse surnuid	Langenute ja haavatute suhe	Haigeid	Haigustesse surnuid	Üldine surnute protsent ravi-asutustes	Langenud ning haavadesse ja haigustesse surnute suhe	Haavatute ja haigete suhe	1000 inimese peale koosseisust			
											Haigeid	Haavatuid	Haigustesse surnuid	Haavadesse surnuid
Krimmi 1854.–1856. a.	Inglise	12087	2762	1841	1:4,5	150586	17579	11,9	1:3,8	1:12,5	1479,4	186,8	179,6	18,9
Krimmi 1854.–1856. a.	Prantsuse	39886	10222	7951	1:4,0	361441	59273	17,2	1:3,3	1:9	1168,8	128,9	191,7	32,1
Itaalia 1859. a	Prantsuse	17063	2527	2971	1:6,5	112457	13788	12,9	1:2,5	1:7	863,2	130,9	105,8	22,9
Austria–Preisi 1866. a.	Preisi	13728	2556	1452	1:5,5	64194	5219	8,6	1:1,3	1:5	229,3	49,0	18,6	5,2
Põhja–Ameerika 1861.–1865. a.	Ameerika	284073	44220	34799	1:6,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Prantsuse–Preisi 1870.–1871. a.	Saksa	99531	17290	10988	1:5,6	472668	14904	4,5	1:0,53	1:4,7	589,0	122,1	18,2	13,5
Vene–Türgi 1877.–1878. a	Vene Donau armee	55291	14000	4865	1:4	864024	45969	5,5	1:2,7	1:15,6	1479,4	73,3	77,6	8,4
Jaapani–Hiina 1894.–1895. a.	Jaapani	–	965		–	–	3148	–	1:3,3	–	–	–	51,6	3,8

Sõdade aastad	Väed	Haavatuid	Langenuid ja kohal surnuid	Haavadesse surnuid	Langenute ja haavatute suhe	Haigeid	Haigustesse surnuid	Üldine surnute protsent ravi-asutustes	Langenud ning haavadesse ja haigustesse surnute suhe	Haavatute ja haigete suhe	1000 inimese peale koosseisust			
											Haigeid	Haavatuid	Haigustesse surnuid	Haavadesse surnuid
Hispaania–Ameerika 1898.–1899. a.	Ameerika	3720	556	412	1:6,5	–	5438	–	1:5,6	–	–	–	25,7	1,5
Inglise-Buuri 1899.–1901. a.	Inglise	15845	3716	1369	1:4	–	–	–	–	–	–	–	44,4	6,5
Vene–Jaapani 1904.–1905. a.	Jaapani	507500	–	–	1:4,4	–	–	3,0	–	–	–	–	–	–
Vene–Jaapani 1904.–1905. a.	Vene	372784	–	–	1:4–5	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Üldine Euroopa 1914.–1919. a.	Saksa	4211469	15311048		1:3–4	19582141	155013	3,0	1:0,1	1:5,5	Igal aastal kesk-miselt 986,9	Igal aastal kesk-miselt 221,8	–	–
Eesti Vabadussõda 1918.–1920. a.	Eesti	10105	1677	385	1:6	44593	1388	3,1	1:0,6	1:4,4	557,4	126,3	17,35	4,8

Märkus: tabel on võetud koguteosest "Eesti Vabadussõda. Tervishoidline osa", lhk. 217.

TABEL nr. 12

TEADESTIK ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE TÖÖ EDUKUSE KOHTA 1924.–1928. a. ÜKSIKUTEL KURSUSTEL

Üksused	Õpilaste arv kursuse alul	Lõpetajad	Mitte-lõpetajad	Mitte-lõpetajate %	M ä r k u s e d
1924. a.					1924.–26. a. andmed on võetud ltn. M. Haberi tööst "Allohvitseride ettevalmistamine Allohvitseride Koolis". Teema nr. 8-b, lhk. 11–13. VI osakond. 1927. –28. a. K. Ü. Õ. arhiivist Rea jaoskonna kaustad, II liik, nr. 6: a) 1927. a. lhk. 91–105; b) 1928. a. lhk. 295–320.
1. kompanii	168	73	95	57,6	
2. -"-	166	80	86	51,8	
3. -"-	166	86	80	48,2	
1925. a.					
1. kompanii	136	99	37	27,2	
2. -"-	115	68	47	40,9	
3. -"-	139	101	38	20,2	
Rkp. -"-	146	110	36	24,7	
1926. a.					1926. a. alates komandeeriti keskmiselt 1/3 esimese 3 nädala jooksul väeosadesse tagasi: need, kellest arvati, et neist lõpetajat niikuinii ei saa.
1. kompanii	145	73	72	49,7	
2. -"-	156	85	71	45,5	
3. -"-	110	40	70	63,6	3. kompanii oli nn kaadrikompanii ja sai mehed otse vastuvõtukomisjonist.
Rkp. -"-	147	102	45	30,0	
1927. a.					
1. kompanii	Ei ole teada	83	27	24,5	
2. -"-	-"-	100	11	9,9	
3. -"-	-"-	54	6	10,1	
Rkp. -"-	-"-	70	10	12,3	
1928. a. (sügis)					
1. kompanii	Ei ole teada	102	30	23,3	
2. -"-	-"-	94	24	20,5	
3. -"-	-"-	–	–	–	
Rkp. -"-	-"-	80	–	–	

TABEL nr. 13

ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE HARIDUSLIK TASE 1926. a.

Lõpetatud klassid	Kompaniid			Kokku	%	Märkus
	1	2	3			
Ilma kooliharidusetа	–	–	2	2	0,59	Arvestatud on nendega, kes jäid kooli pärast esialgset tagasi-komandeerimist.
1 klass algkooli	–	3	–	3	0,88	
2 klassi -"-	3	3	3	9	2,65	
3 -"- -"-	15	26	12	53	15,59	
4 -"- -"-	33	26	12	71	20,88	
5 -"- -"-	12	16	7	35	10,29	
6 -"- -"-	32	18	32	82	24,12	
KOKKU:	**95**	**92**	**68**	**255**	**75,0**	
1 klass keskkooli	8	6	6	20	5,88	
2 klassi -"-	5	6	11	22	6,47	
3 -"- -"-	4	6	11	21	6,18	
4 -"- -"-	5	5	1	11	3,23	
5 -"- -"-	1	–	7	8	2,35	
Tööstuskooli 2 kl.	–	1	–	1	0,29	
-"- lõpetanud	–	1	–	1	0,29	
Tehnikumi (3 sem.)	–	–	1	1	0,29	
KOKKU:	**23**	**25**	**37**	**85**	**25,0**	
ÜLDISELT KOKKU:	**118**	**117**	**105**	**340**	**100,0**	

Märkus: tabel on võetud kpt. M. Haberi tööst, mis on tehtud kultuurselgitustöö kursustel. Teema nr. 8-b "Allohvitseride ettevalmistamine Allohvitseride Koolis", lhk. 13. VI osakond.

TABEL nr. 14

A. ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE PÄRITOLU 1926. a.

Päritolu	Kompaniid			KOKKU
	1	2	3	
Maalt	98	105	103	306
Linnast	20	12	2	34
KOKKU:	**118**	**117**	**105**	**340**

B. ALLOHVITSERIDE KOOLI ÕPILASTE JA NENDE VANEMATE VARANDUSLIK SEIS 1926. a.

Varanduse seis	Kompaniid			KOKKU
	1	2	3	
Ilma varanduseta	79	63	Andmed puuduvad	142
Kauplus	1	–		1
Metallitööstus (kesk)	–	1		1
Talud 0-15 dessat	23	14		37
-"- 16 – 30 -"-	9	15		24
-"- 31 – 50 -"-	5	14		19
-"- 51 – 100 -"-	1	10		11

Märkus: tabel on võetud kpt. M. Haberi tööst "Allohvitseride ettevalmistamine Allohvitseride Koolis", lhk. 16. VI osakond.

TABEL nr. 15

HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS KAITSEVÄES 1921.–1928. a. (promillides)

	1928		**1927**	**1926**	**1925**	**1924**	**1923**	**1922**	**1921**
	Absoluut-arv	‰	‰						
Haigestunud	8056	465,65	528,2	502,9	431,8	437,8	437,0	490,5	547,1
Vabastatud	432	25,03	27,6	27,1	28,9	39,4	24,7	28,9	30,0
Surnud	119	6,90	8,40	5,68	5,92	6,60	5,33	8,71	6,64
a) haiguse tagajärjel	72	4,17	6,32	3,24	2,38	3,10	2,76	6,30	5,70
b) õnnetusjuhtumi tagajärjel	21	1,22	1,02	1,00	2,02	2,42	1,52	1,61	0,56
d) enesetappel	26	1,51	1,06	1,44	1,52	1,08	1,05	0,87	0,38

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 181.

TABEL nr. 16

HAIGESTUVUS KAITSEVÄES RELVALIIKIDE JA HAIGUSRÜHMADE JÄRGI (promillides)
(1925.–1927. a. = 3 a. keskmine)

	Ägedad nakkushaigused	Tuberkuloos	Suguhaigused	Vere- ja ollustevahetushaigused	Kasvajad	Traumad, termil., jakeemil. vigastused	Vaimuhaigus	Mürgitused	Ergukava haigused	Sisesekretsiooni haigused	Vereringvooluorganite haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Vaevajad	Kuse- ja suguorganite haigused	Kondi- ja lihastehaigused	Naha- ja nahaaluste kudede haigused	Silmahaigused	Kõrvahaigused	Eeltähendatud rühmadesse mittekuuluvad haigused	Kokku
Tehnilisväg i	104,1	26,6	33,5	2,5	3,7	33,8	1,1	–	9,8	1,9	22,1	60,2	72,8	9,2	11,7	19,6	42,3	25,8	22,2	31,6	534,5
Jalavägi	75,3	17,2	33,4	2,5	3,2	29,4	2,0	0,2	12,7	1,2	18,3	57,0	90,5	11,6	17,4	17,8	58,5	31,0	20,8	32,0	532,0
Kahurväg i	61,2	12,3	51,1	1,3	2,6	50,2	1,9	–	12,2	1,8	15,6	50,3	55,1	13,0	17,1	12,2	60,2	12,7	11,4	44,3	486,5
Lennuväg i	81,3	26,6	13,4	–	–	31,8	1,6	–	11,0	1,5	13,3	74,2	57,2	2,8	9,0	17,6	36,5	33,2	22,9	16,2	450,7
Ratsaväg i	42,8	6,6	32,6	2,5	1,9	68,2	1,1	–	9,6	–	20,1	33,1	67,2	8,6	11,2	23,0	45,8	6,8	6,8	20,7	408,6
Asutused (rivitud osad)	43,1	11,3	14,8	2,3	7,1	20,6	0,5	0,8	8,8	2,4	14,3	38,2	59,8	1,5	10,4	9,4	37,3	12,1	19,2	26,1	340,1
Merevägi	52,5	13,3	11,0	–	1,4	24,1	1,0	–	5,7	0,5	8,6	26,2	35,6	7,2	5,6	10,3	19,4	11,4	9,1	10,6	253,3

Märkus: tabel on koostatud väljaande järgi „Eesti Statistika kuurkiri”, nr. 82, lhk. 519.

TABEL nr. 17

HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS VÄEOSADES JA ASUTISTES 1928. a. (promillides keskmisest koosseisust)

Väeosad	Haigestuvus	Vabastatus	Üldsurevus	Surma põhjus			Nakkushaigused	Tuberkuloos	Lues I	Connorrhoea	Traumad, vigastused	Südame-, vere- ja mahlasoonte haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Nahahaigused	Silmahaigused	Kondi- ja lihasehaigused	Märkused
				Haigus	Õnnetusjuhtum	Enesetape												
Rakvere garn.	1105,0	62,1	3,9	1,9	–	1,9	66,8	41,7	20,8	43,8	79,3	52,2	104,4	233,8	150,3	71,8	43,8	Tabel on koostatud väljaande „Eesti demograafia" põhjal, vihk IV, lhk. 185.
1. jal. rügement	970,0	50,0	14,6	12,5	1,4	0,7	215,6	20,8	16,6	27,0	60,2	19,4	97,6	151,6	118,0	20,0	32,5	
1. smsr. rügement	920,0	3,5	16,3	7,2	3,6	5,4	308,0	7,6	9,5	19,0	73,3	33,8	61,6	180,8	52,2	48,8	28,5	
1. div. suurtükiv.	615,7	28,4	8,4	3,4	3,4	1,7	113,8	10,0	10,4	10,4	41,8	18,4	88,8	118,0	85,3	5,0	18,4	
Kv. Ühend. Õppeas.	593,5	18,7	4,1	0,8	3,3	–	114,5	16,8	2,6	14,6	43,5	23,5	73,8	146,8	38,2	28,3	16,8	
Tallinna garn.	525,2	37,0	10,3	7,5	0,6	2,2	97,4	19,6	4,4	15,7	23,5	15,1	53,1	88,5	52,1	44,2	–	
Auto-tanki rüg.	482,5	10,8	–	–	–	–	69,5	23,9	6,4	19,5	43,5	8,7	41,3	102,1	15,2	19,5	30,4	
7. jal. rügement	457,4	11,7	8,5	4,8	1,1	2,6	53,7	6,4	6,8	22,4	37,7	21,8	49,4	92,0	35,1	27,1	35,1	
Pioneeripat.	436,5	24,5	8,8	6,6	–	2,2	44,5	20,0	6,6	18,0	33,3	15,5	46,8	77,9	26,7	22,2	35,7	

Väeosad	Haigestuvus	Vabastatus	Üldsurevus	Surma põhjus			Nakkushaigused	Tuberkuloos	Lues I	Connorrhoea	Traumad, vigastused	Südame-, vere- ja mahlasoonte haigused	Hingamisorganite haigused	Seedimisorganite haigused	Nahahaigused	Silmahaigused	Kondi- ja lihasehaigused	Märkused
				Haigus	Õnnetusjuhtum	Enesetape												
2. smsr. rüg.	435,4	22,4	5,2	3,4	–	1,7	74,0	15,5	3,4	20,7	20,7	10,3	39,6	101,5	63,7	8,6	24,0	
2. div. suurt.	319,1	39,5	4,6	3,1	–	1,5	39,4	21,6	7,2	16,7	42,5	16,7	27,3	34,9	21,2	1,5	22,8	
Sidepataljon	303,1	30,3	5,2	5,2	–	–	45,2	12,1	1,7	10,3	17,2	6,9	29,6	59,2	19,9	40,0	13,9	
Lennuväg i	296,9	12,3	4,1	–	4,1	–	49,5	12,4	2,1	22,9	26,8	10,3	28,9	59,8	24,7	22,7	6,2	
Merevägi	235,0	10,2	5,4	2,1	2,1	1,4	86,0	6,8	4,9	20,4	24,4	41	18,4	34,6	11,6	8,8	8,1	
Ratsarügement	193,0	16,5	8,2	4,1	1,7	2,7	20,5	5,4	–	21,8	27,4	12,3	16,4	23,3	19,1	–	2,7	
Kaitsem. keskasut.	144,2	11,3	2,3	–	2,3	–	20,2	11,2	–	–	9,0	9,0	11,2	18,0	4,5	13,5	6,7	

TABEL nr. 18

HAIGESTUVUS, VABASTATUS JA SUREVUS KAITSEVÄES KUUDE JÄRGI 1928. a. (promillides)

Kuud	Haiges-tuvus	Vabas-tatus	Üld-surevus	Surma põhjus			‰					
										Surma põhjus		
				Haigus	Õnnetus-juhtum	Enese-tape	Haiges-tuvus	Vabas-tatus	Üld-surevus	Haigus	Õnnetus-juhtum	Enese-tappe
Jaanuar	722	27	18	13	2	3	44,66	1,66	1,11	0,80	0,13	0,18
Veebruar	993	41	11	11	–	–	53,77	2,22	0,64	0,64	–	–
Märts	992	52	17	14	1	2	52,58	2,74	0,91	0,76	0,05	0,11
Aprill	748	22	17	14	1	2	40,54	1,18	0,95	0,78	0,05	0,11
Mai	736	36	12	6	2	4	39,60	1,90	0,64	0,34	0,11	0,22
Juuni	615	33	10	2	2	6	33,21	1,70	0,58	0,11	0,11	0,34
Juuli	517	47	15	4	8	3	27,52	2,50	0,85	0,24	0,45	0,17
August	538	21	5	1	2	2	30,64	1,20	0,30	0,06	0,12	0,12
September	388	11	1	–	1	–	25,45	0,73	0,07	–	0,07	–
Oktoober	811	52	4	1	–	3	53,72	3,41	0,26	0,06	–	0,20
November	575	53	4	1	2	1	37,62	3,46	0,26	0,06	0,13	0,06
Detsember	421	37	5	5	–	–	26,34	2,33	0,33	0,32	–	–
KOKKU	**8056**	**432**	**119**	**72**	**21**	**26**	**465,65**	**25,03**	**6,90**	**4,17**	**1,22**	**1,51**

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 181.

TABEL nr. 19

AMBULATOORSETE VISIITIDE ARV KAITSEVÄES HAIGUSRÜHMADE JÄRGI 1925.–1927. a.

	Esimest korda			Korduvalt			K o k k u		
	1927	**1926**	**1925**	**1927**	**1926**	**1925**	**1927**	**1926**	**1925**
Naha- ja välishaigused	17062	16596	14675	31970	31311	26923	49032	47907	41548
Juhuslikud vigastused	11580	11722	9688	14124	14158	11633	25704	25880	21321
Hingamisorganite haigused	11229	11540	8689	11181	11730	8366	22410	23270	17055
Palavikuhaigused	10797	11828	7157	10666	12289	6362	21463	24117	13519
Suu- ja kurguhaigused	13154	10170	7156	12775	9807	6062	25929	19977	13218
Seedimisorganite haigused	9849	9110	8715	6676	5385	5635	16585	14495	14350
Hõõrutud jalad	6125	5020	5750	8616	7017	8137	14771	12037	13887
Silmahaigused	4284	3779	3626	6309	1953	4753	10593	5732	8379
Kõrvahaigused	3032	2881	2394	5249	4195	3729	8281	7076	6123
Suguhaigused	532	659	592	1238	1383	1160	1770	2042	1752
Ergukava haigused	613	654	482	371	370	332	984	1024	814
Külmumine	246	397	108	412	781	178	658	1181	286
Eelmainitud rühmadesse mittekuuluvad haigused	17653	14170	12599	12841	10847	9955	30494	25017	22554
KOKKU:	**106156**	**98524**	**81635**	**122458**	**114229**	**93225**	**228614**	**212753**	**174856**

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti Statistika kuukiri", nr. 82, lhk. 520.

TABEL nr. 20

ANDMEID VÄLISRIIKIDE SÕJAVÄGEDE TERVISLIKUST SEISUKORRAST VÕRDLUSEKS EESTIGA (promillides)

Maad	Haiges-tuvus	Vabas-tatus	Surevus			Lues	Connorr-hoea	Sugu-haigused üldiselt	Märkused
			Haigusse	Õnnetus-juhtumitel	Enesetape				
Saksamaa 1925	877,0	–	4,10	–	–	19,2	33,7	53,6	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia. Vihk IV", lhk. 182.
Hollandi koloniaalväed Indias	623,2	–	5,90	1,6		80,0	109,0	229,4	
Nõuk. Vene merevägi 1925	570,0	–	1,50	–	–	–	–	–	
P.-A. Ühendriik. merev. 1925	531,9	–	1,53	1,84	0,23	–	–	–	
P.-A. Ühendriigid 1925	518,0	17,0	3,77	–	–	–	–	52,5	
Inglise merevägi 1924	486,2	14,5	1,8	1,3		6,5	49	81,9	
Saksa merevägi 1924	473,8	41,5	1,5	1,0	0,9	17,3	52,0	79,8	
Eesti 1928	465,7	25,0	4,8	1,2	1,5	6,2	17,4	30,0	
Inglismaa 1925	446,2	11,1	2,4	–	–	4,6	33,2	44,4	
Nõukogude Vene 1926	455,4	2,0	2,1	–	–	8,7	18,9	–	
Tšehhoslovakkia 1924–1925	413,8	116,8	1,8	0,6	0,9	3,2	14,7	–	
Eesti merevägi 1928	235,0	10,2	2,1	2,1	1,4	4,8	20,4	26,7	

TABEL nr. 21

MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTES ETTETULNUD EKSIMUSED 1924.–1929. A., MILLE EEST ON MÄÄRATUD DISTSIPLINAARKARISTUSI

Karistuse põhjus	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929
	3. suurtükiväegrupi 2. patarei						1. smsr. rüg. 1/smsr. Kpt. Irv dessantk.						Auto-tanki rüg. tankikompanii					
Mehi koosseisus	56	49	50	52	55	120	–	65	70	70	85	80	45	39	43	40	41	26
Karistuste üldarv	83	96	84	80	163	142	–	31	98	186	185	207	68	100	135	127	81	61
Käsu täitmata jätmine lohakuse tõttu või hooletu täitmine (%)	34	13	46	36	22	18	–	3	26	13	12	10	12	13	7	10	16	14
Omavoliline lahkumine (%)	12	8	13	4	19	6	–	7	11	13	9	9	7	11	6	12	6	5
Hilistumine (%)	3	2	3	12	13	9	–	3	9	9	10	9	16	11	6	11	12	8
Lohakas riietus (%)	15	23	3	5	8	9	–	10	3	4	8	8	10	6	12	8	16	15
Puudulik relva hoolekanne (%)	–	1	2	2	9	10	–	13	11	15	17	11	3	17	11	7	3	15
Ebaviisakus sõnades (%)	10	5	2	–	3	4	–	–	1	2	3	4	9	1	5	5	4	3
Mittetervitamine (%)	–	–	–	2	2	2	–	–	–	–	1	3	2	–	–	2	1	2
Muud süüteod (%)	26	48	31	39	34	43	–	64	39	43	40	46	41	41	52	45	42	38

Karistuse põhjus	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929
	5. üksiku jal. pataljoni 1. kompanii						7. jal. rügemendi 7. kompanii						Ratsarügemendi 1. eskadron					
Mehi koosseisus	–	95	123	128	115	?	54	92	108	114	130	173	–	65	70	70	85	80
Karistuste üldarv	–	204	228	246	163	155	56	83	236	161	179	126	–	31	98	186	185	207
Käsu täitmata jätmine lohakuse tõttu või hooletu täitmine (%)	–	38	49	30	40	28	7	8	13	16	17	8	1	7	2	1	3	1
Omavoliline lahkumine (%)	–	10	5	6	15	22	18	10	6	6	6	13	15	12	5	13	6	14
Hilistumine (%)	–	6	5	7	13	3	4	5	2	6	12	6	6	6	11	6	6	5
Lohakas riietus (%)	–	5	8	5	2	15	–	7	3	16	7	4	3	2	1	–	5	6
Puudulik relva hoolekanne (%)	–	11	15	26	13	10	12	24	27	18	17	12	6	9	12	6	13	8
Ebaviisakus sõnades (%)	–	2	3	4	2	5	7	5	3	2	5	4	2	2	2	1	1	–
Mittetervitamine (%)	–	4	2	5	2	2	–	–	2	2	2	2	–	1	–	1	1	1
Muud süüteod (%)	–	24	13	18	14	15	52	41	44	33	35	51	67	61	67	73	66	66

Märkus: tabeli koostamisel on tuginetud kolonel Jaaksoni andmetele, mille ta esitas (tabeldiagrammidena) Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengutes.

TABEL nr. 22

KAITSEVÄELASTE SÜÜTEGUDE KORDUMINE MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTES 1924.–1929.a.

Karistuste kordumine	**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**1929**		**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**1929**		**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**1929**
	3. suurtükiväegrupi 2. patarei							**1. smsr. rüg. l/r smsr. Kpt. Irv dessantk.**							**Auto-tanki rüg. tankikompanii**					
1 kord	18	11	29	20	38	46		–	9	23	32	46	41		16	9	25	19	17	26
2 korda	1	7	14	10	17	23		–	2	5	20	18	20		10	7	4	15	15	10
3 korda	2	3	2	6	11	9		–	2	6	5	7	8		2	6	6	8	5	–
4 korda	1	–	2	–	1	10		–	–	3	9	13	16		2	3	10	5	3	1
5 korda	3	–	–	2	2	3		–	1	1	4	3	2		1	–	6	1	1	–
6 korda	1	–	–	2	–	5		–	–	2	2	1	2		1	4	1	1	–	–
7 korda	–	–	–	–	2	–		–	1	–	2	–	1		1	1	–	1	–	–
8 korda	1	–	–	–	3	1		–	–	–	1	–	1		1	2	1	3	–	–
9 korda	–	–	–	–	–	2		–	–	2	1	1	–		–	–	–	–	–	1
11 korda	1	2	–	–	1	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
12 korda	–	–	–	–	–	1		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
13 korda	1	–	1	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
16 korda	–	1	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
18 korda	–	1	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–

Karistuste kordumine	1924	1925	1926	1927	1928	1929		1924	1925	1926	1927	1928	1929		1924	1925	1926	1927	1928	1929
	5. üksiku jal. pataljoni 1. kompanii							**7. jal. rügemendi 7. kompanii**							**Ratsarügemendi 1. eskadron**					
1 kord	–	36	23	38	53	61		9	24	40	39	43	34		35	24	23	15	43	45
2 korda	–	25	28	28	19	18		4	6	17	17	10	16		14	14	15	13	25	8
3 korda	–	8	13	13	9	3		2	4	3	8	10	8		12	4	7	5	15	3
4 korda	–	5	11	11	7	4		4	3	7	5	4	–		7	3	6	5	8	2
5 korda	–	1	4	1	2	1		1	2	8	3	4	3		9	1	1	2	9	–
6 korda	–	–	3	1	1	1		2	1	5	3	3	1		4	3	1	2	5	1
7 korda	–	1	1	1	–	3		–	1	2	1	2	–		1	1	2	4	4	–
8 korda	–	3	–	1	–	–		–	–	4	1	2	1		1	–	–	–	2	1
9 korda	–	3	2	1	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
10 korda	–	–	–	1	–	–		–	–	1	–	–	1		–	–	–	1	–	–
11 korda	–	1	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	1	–	–	–	–
12 korda	–	–	–	2	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	1
13 korda	–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	1	–	–

Märkus: tabeli koostamisel on tuginetud kolonel Jaaksoni andmetele, mille ta esitas (tabeldiagrammidena) Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengutes.

TABEL nr. 23

ANDMED MÕNINGATE VÄEOSADE ALLÜKSUSTE KAITSEVÄELASTELE KARISTUSE MÄÄRAJATE KOHTA 1924.–1929.a.

Kes on karistuse määranud	1924	1925	1926	1927	1928	1929		1924	1925	1926	1927	1928	1929		1924	1925	1926	1927	1928	1929
	3. suurtükiväegrupi 2. patarei							**1. smsr. rüg. l/r. smsr. Kpt. Irv dessantk.**							**Auto-tanki rüg. tankikompanii**					
Divül.	–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	1	–	–	–
Rügül. ja grupül.	6	9	10	3	8	5		–	6	5	15	19	35		15	14	6	20	6	6
Rügül.-i abi ja patül.	1	3	26	12	12	25		–	1	12	19	13	28		–	1	1	–	–	–
Kompül.	38	46	19	38	46	58		–	12	34	93	50	48		40	70	72	64	51	27
Rühmül.	6	–	1	–	22	37		–	4	29	25	19	17		–	2	9	14	3	9
Veltveebel	22	33	28	27	42	37		–	3	10	10	31	20		10	7	22	14	17	4
Rühmavanem	10	5	–	–	29	78		–	5	6	15	43	50		2	6	21	11	2	8
Jaoül.	–	–	–	–	4	2		–	–	2	1	10	19		–	–	2	1	–	4
	5. üksiku jal. pataljoni 1. kompanii							**7. jal. rügemendi 7. kompanii**							**Ratsarügemendi 1. eskadron**					
Divül.	–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–		–	–	–	–	–	–
Rügül.	–	47	48	42	24	26		7	5	16	9	13	2		57	18	13	15	37	11
Rügül.-i abi ja patül.	–	19	8	15	20	–		6	6	18	26	8	14		–	–	–	–	1	–
Kompül.	–	81	98	142	84	83		19	28	111	73	58	34		73	61	78	89	98	68
Rühmül.	–	18	23	14	17	22		2	5	7	14	19	17		21	3	4	13	11	9
Veltveebel	–	15	31	22	10	8		8	26	39	36	34	33		59	40	30	37	64	8
Rühmavanem	–	8	11	8	6	8		10	8	32	13	34	16		–	–	1	3	87	5
Jaoül.	–	16	9	5	2	8		4	5	13	10	13	12		–	–	1	1	24	1

Märkus: tabeli koostamisel on tuginetud kolonel Jaaksoni andmetele, mille ta esitas (tabeldiagrammidena) Kõrgema Sõjakooli sõjapsühholoogia loengutes.

TABEL nr. 24

KAITSEVÄELASTE KARISTATUS SÕJARINGKONNAKOHTUS

Kohtu alla andmise põhjus	1921	1922	1923	1924	1925
Üldse	–	–	269	520	232
Eksimused ülemuse ja alluva vahekorra vastu	25	8	29	43	51
Väejooksikud ja omavoliliselt lahkujad	–	–	82	98	60
Riigi varanduse raiskajad	–	–	52	29	50
Eksijad karauuliteenistuse vastu	–	–	13	–	10
Raiskajad ja riigi varanduse rikkujad	–	–	52	29	50
Üldised kuriteod	–	–	–	–	68

Märkus: tabel on koostatud A. Lehti ülevaate „Kuritegevus meie kaitseväes põhjal, mis on avaldatud ajakirjas Sõdur:
1924. a. nr. 5.
1925. a. lhk. 75–76 ja
1926. a. lhk. 81–82.

TABEL nr. 25

A. RAHVAESINDUSKOGU

Poliitilised parteid	Asutav Kogu	Riigikogu			
		I	II	III	IV
Maaliit ehk põllumehed	8–6,6%	21	23	23	24
Majanduse rühm	–	1	2	2	3
Kristlik rahvaerakond	5–4,2%	7	8	5	4
Rahvaerakond	25–20,8%	10	8	8	9
Asunikud	–	–	4	14	14
Tööerakond	30–25%	22	12	13	10
Rahvusvabameelsed	–	–	4	–	–
Demobiliseeritud sõjaväelased	–	–	1	–	–
Üürnikud	–	–	1	–	–
Saksa-Balti blokk	3–2,5%	4	3	2	3
Venelased	1–0,9%	1	4	3	2
Sotsiaaldemokraadid	41–34,2%	18	15	24	25
Sotsiaalrevolutsionäärid	7–5,8%	11	5	6 Abram–sotsid	6 Kaaver–lased
Kommunistid	–	5	10	–	–
K O K K U :	**120**	**100**	**100**	**100**	**100**

B. IDEOLOOGILISED RÜHMITUSED

Parempoolsed	10,8%	29%	33%	30%	31%
Keskerakonnad	45,8%	32%	30%	35%	33%
Vähemusrahvused	3,4%	5%	7%	5%	5%
Pahempoolsed	40%	34%	30%	30%	31%

Tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:

1) Riigi Teataja 1926. a. nr. 52;
2) Riigi Teataja Lisa 1929. a. nr. 46 ja
3) Eesti statistika album. Vihk I. Maa ja rahvas, lhk. 36.

Märkus: Kr. rahvaerakonna asetasin ma parempoolsete gruppi kodanike ideoloogiliste tõekspidamiste alusel, selle peale vaatamata, et viimasel ajal nimetatud rühma liidrid elupraktikas keskerakondadega koaleerivad.

TABEL nr. 26

EESTI ÜHISKONDLIKKUDE KIHISTISTE VAHEKORD TÖÖRÜHMADES

Töörühmad	Absoluutarvud						Kokku	% ühiskondlike kihtide jaotuses töörühmadesse						% töörühmade jaotusest ühiskondlikes kihtides						Kokku
	A	B	C	D	E	F		A	B	C	D	E	F	A	B	C	D	E	F	
I Põllumajandus	105440	418115	123364	3845	–	–	650764	87,2	82,8	36,1	61	–	–	16,2	64,2	19,0	0,6	–	–	**100,0**
II Tööstus	9626	60321	86944	11674	–	–	168565	8,0	12,0	25,5	18,5	–	–	5,7	35,8	51,6	6,9	–	–	**100,0**
III Kaubandus	5241	19322	10843	8598	–	–	44004	4,3	3,8	3,2	13,7	–	–	11,9	43,9	24,6	19,6	–	–	**100,0**
IV Transport ja side	639	7117	22496	6656	–	–	36908	0,5	1,4	6,6	10,6	–	–	1,7	19,3	61,0	18,0	–	–	**100,0**
V Ühiskondlik tegevus	–	–	12470	32142	3940	13151	61703	–	–	3,6	51,1	100,0	25,2	–	–	20,2	52,1	6,4	21,3	**100,0**
VI Majateenijad ja tööalasid tihti vahetavad isikud	–	–	85302	–	–	–	85302	–		25,0	–	–	–	–	–	100,0	–	–	–	**100,0**
VII Väljaspool nimetatud tööharusid seisvad isikud	–	–	–	–	–	38996	38996	–	–	–	–	–	74,8	–	–	–	–	–	100,0	**100,0**
VIII Puudulikult ülesantud tööalaga isikud	225	5403	3684	1212	21	10817	20817	–	–	–	–	–	–	1,1	26,0	17,7	5,8	0,1	49,3	**100,0**
KOKKU:	**121171**	**510278**	**345103**	**64127**	**3961**	**62419**	**1107059**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**10,9**	**46,1**	**31,2**	**5,8**	**0,4**	**5,6**	**100,0**

A = Peremehed alaliselt palgatud töölistega
B = Peremehed ilma alaliselt palgatud töölisteta
C = Töölised ja teenijad
D = Ametnikud
E = Vabakutselised
P = Ilma ühiskondliku kihita ja ühiskondlik kiht teadmata
Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti riiklise statistika vihk III. Rahva tööala ja ühiskondlik kihitis 1922.a. üldrahvalugemise andmed", lhk. 21 ja 26.

TABEL nr. 27

A. ABIELLUVUS EESTIS (1000 elaniku kohta)

Aastad	1888–1889	1901–1908	1910–1913	1914	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Arvud	7,1	6,8	7,3	6,6	9,9	8,7	8,6	7,9	7,3	7,7	7,8	7,9	8,0	8,0

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 8 ja
2) Eesti statistika kuukiri nr. 112, lhk. 147.

B. PEREKONNASEISU VÕRDLUS EELMISTE RAHVALUGEMISTE ANDMETEGA

EESTIS (1000 elaniku kohta üle 15. a. elanikest)

Perekonnaseis Sugu	**Vallalised**			**Abielus**			**Lesed**			**Lahutatud**		
	1881	**1897**	**1922**	**1881**	**1897**	**1922**	**1881**	**1897**	**1922**	**1881**	**1897**	**1922**
Mehed	411	420	427	549	537	529	39	42	42	1	1	2
Naised	365	366	375	489	488	453	145	145	170	1	1	2
Keskmine:	**387**	**392**	**399**	**517**	**511**	**488**	**95**	**96**	**111**	**1**	**1**	**2**

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia, vihk IV", lhk. 3.

C. ABIELLUVUS EESTIS JA VÄLISRIIKIDES (1000 elaniku kohta)

Riigi	Norra	Rootsi	Soome	Šveits	Itaalia	Inglise	Eesti	Saksa	Taani	Läti	Prantsusmaa	Ungari	S.S.S.R	Austria	Bulgaaria	Hispaania	Hollandi	Leedu	Tšehhoslovakkia	Jaapani
Aastad	1924–1926	1924	1924–1926	1924–1927	1924–1926	1924–1927	1924–1928	1924–1927	1924–1927	1925–1927	1924–1926	1924–1927	1925–1926	–	–	–	–	–	–	–
Koefit-sient	5,9	6,2	63	7,2	7,5	7,6	7,7	7,8	*8,0*	8,2	8,7	9,0	10,6	–	–	–	–	–	–	–
Aastad	1922	1922	1921	1921	1916	–	1921	1920	1922	1922	1922	1922	–	1921	1919	1922	1922	1922	1921	1921
Koefit-sient	63	6,1	7,0	8,4	2,9	–	9,9	14,4	*7,9*	7,5	9,7	10,5	–	12,6	15,7	73	8,7	63	12,0	9,1

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 9 ja
2) - " - Vihk II, lhk. 5

TABEL nr. 28

SÜNDIVUS JA SUREVUS EESTIS (promillides)

Aastad	Sündivus	Surevus
1888–1889	29,9	22,2
1901–1909	28,0	19,1
1910–1913	25,1	18,4
1914	24,7	19,2
1915	22,6	20,0
1916	19,5	23,6
1917	16,9	25,2
1918	20,2	30,2
1919	17,3	27,0
1920	18,4	20,0
1921	20,3	15,8
1922	20,2	16,7
1923	20,1	15,0
1924	19,2	15,2
1925	18,3	14,9
1926	17,9	16,2
1927	17,7	17,3
1928	18,0	15,9
1929	17,1	18,1
1930	17,4	14,9

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal: 1) Eesti demograafia. Vihk IV, lhk. 18 ja 2) Eesti statistika kuukiri nr.112, lhk. 147.

TABEL nr. 29

SÜNDIVUS JA SUREVUS VÄLISRIIKIDES (promillides)

Sündivus			Surevus		
Riigid	**Aastad**	**Arv**	**Riigid**	**Aastad**	**Arv**
Rootsi	1928	16,2	Rumeenia	1927	22,9
Inglismaa	- “ -	16,7	S.S.S.R	1926	20,3
Helveetsia	- “ -	17,5	Portugal	1927	18,9
Austria	- “ -	17,5	Hispaania	1928	18,4
Norra	- “ -	18,0	Bulgaaria	1926	17,2
Eesti	- “ -	18,0	Ungari	1928	17,2
Prantsuse	- “ -	18,2	Poola	- “ -	16,7
Belgia	- “ -	18,3	Prantsuse	- “ -	16,5
Saksamaa	- “ -	18,6	Eesti	- “ -	15,9
Taani	- “ -	19,6	Itaalia	- “ -	15,6
Iiri	- “ -	20,0	Leedu	- “ -	15,6
Soome	1927	21,2	Läti	1927	15,4
Läti	- “ -	22,2	Tšehho-slovakkia	1928	15,1
Kreeka	1928	22,8	Soome	- “ -	14,5
Hollandi	- “ -	23,3	Austria	- “ -	14,4
Tšehho-slovakkia	- “ -	23,3	Iiri	- “ -	14,1
Ungari	- “ -	25,7	Kreeka	1925	13,1
Itaalia	- “ -	26,1	Belgia	1928	12,8
Hispaania	- “ -	29,6	Helveetsia	- “ -	12,0
Portugal	1927	31,0	Rootsi	- “ -	12,0
Poola	1928	32,5	Inglise	- “ -	11,7
Rumeenia	1927	35,2	Saksa	- “ -	11,6
S.S.S.R	1926	41,0	Taani	- “ -	11,0
			Norra	- “ -	10,6
			Hollandi	- “ -	9,6

Märkus: tabel on koostatud väljaande „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 19 ja 34 põhjal.

TABEL nr. 30

RAHVAARVU MUUTUMINE EESTIS

Aastad	Sündinud	Surnud	Sündinute (+) või surnute (–) ülekaal	Rahva looduslik juurdekasv (+) või kahanemine (–); ‰	Sisse sõitnud	Välja sõitnud	Sisse- (+) või väljasõitnute (–) ülekaal	Rahvaarvu kasv (+) või kahanemine (–) aasta jooksul	Rahva üldine juurdekasv (+) või kahanemine (–); ‰	Rahvaarv 1. jaanuaril
1919	18456	28800	– 10344	– 9,7	–	–	–	– 10344	– 9,7	1,069344
1920	19625	21363	– 1738	– 1,6	19476	195	+ 19281	+ 17543	+ 16,4	1,059000
1921	22067	17143	+ 4924	+ 4,5	46554	30288	+ 16266	+ 21190	+ 19,7	1,076543
1922	22255	18401	+ 3854	+ 3,5	35879	30336	+ 5543	+ 9397	+ 8,5	1,097733
1923	22347	16630	+ 5717	+ 5,1	39719	38067	+ 1651	+ 7368	+ 6,6	1,107130
1924	21441	16918	+ 4523	+ 4,1	35330	35734	– 404	+ 2232	+ 2,0	1,114498
1925	20445	16680	+ 3765	+ 3,4	35994	39219	– 3225	+ 540	+ 0,5	1,116730
1926	19977	18047	+ 1930	+ 1,7	127405	130262	– 2857	– 927	– 0,8	1,117270
1927	19705	19356	+ 349	+ 0,3	192690	194441	– 1751	– 1402	– 1,3	1,116343
1928	20064	17785	+ 2279	+ 2,0	246551	247218	– 667	+ 1612	+ 1,4	1,117941
1929	19110	20178	– 1068	– 1,0	260640	261378	– 738	– 1806	– 1,6	1,116553
1930	19410	16598	+ 2812	+ 2,5	251182	251344	– 162	+ 2650	+ 2,3	1,114747
1931	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,117397

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti Statistika kuukiri", nr. 112, lhk. 147.

TABEL nr. 31

ELANIKKUDE VANUSLIK KOOSSEIS 1922. AASTA RAHVALUGEMISE ANDMEIL

Vanuse rühmad	Mehed	Naised	Kokku	Märkused
0–9 a.	86818	85110	171928	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 2.
10–19 a.	109453	109344	218797	
20–29 a.	85180	98793	183973	
30–39 a.	70743	83995	154738	
40–49 a.	63333	72683	136016	
50–59 a.	49947	59996	109943	
60–69 a.	34939	47398	82337	
70–79 a.	15423	22169	37592	
80–89 a.	3678	6111	9789	
90–99 a.	245	546	791	
100 a. ja vanemad	10	21	31	
Kokku:	519769	586166	1105935	
Vanus teadmata	470	654	1124	
Üldse:	520239	586820	1107059	

TABEL nr. 33

SUREVUS EESTIS VANUSRÜHMADE SUHTARVUDES

Vanus Aastad	**–1 a.**	**1–4 a.**	**5–6 a.**	**7–9 a.**	**10–14 a.**	**15–19 a.**	**20–24 a.**	**25–29 a.**	**30–39 a.**	**40–49 a.**	**50–59 a.**	**60–69 a.**	**70–79 a.**	**80–89 a.**	**90–99 a.**	**Kokku**	**Teadmata**	
M e h e d																		
1922	17,9	6,3	2,3		1,7	3,1	3,7	3,0	6,4	8,3	11,3	14,0	14,7	6,7	0,6	100,0	10,5	41,1
1923	15,4	6,2	0,7	1,1	1,7	2,8	3,8	3,4	5,9	8,5	12,0	15,8	15,1	7,1	0,5	100,0	5,5	43,0
1924	14,5	4,9	0,8	0,8	1,7	3,0	4,5	3,2	6,8	8,7	11,5	16,3	15,7	7,0	0,6	100,0	6,5	44,5
1925	13,3	5,1	0,7	0,7	1,5	2,7	4,3	3,0	6,6	8,7	13,2	17,2	15,2	7,2	0,6	100,0	6,1	45,5
1926	12,9	6,6	1,4	1,1	1,4	2,4	3,7	3,7	5,6	7,5	12,3	16,4	16,6	7,7	0,7	100,0	7,4	45,3
1927	12,7	7,3	1,7	1,3	1,6	2,6	4,4	3,5	6,3	7,7	12,0	16,1	15,5	6,8	0,5	100,0	1,2	43,7
1928	12,8	6,0	1,1	1,0	1,5	2,5	4,3	3,3	5,9	8,2	12,3	16,8	16,1	7,6	0,6	100,0	0,6	45,4
1927.–1928 a. kokku	**12,8**	**6,7**	**1,4**	**1,2**	**1,5**	**2,6**	**4,3**	**3,4**	**6,1**	**8,0**	**12,1**	**16,4**	**15,8**	**7,2**	**0,5**	**100,0**	**0,9**	**44,5**
Linnas	**8,9**	**4,8**	**1,2**	**1,0**	**1,1**	**2,2**	**5,2**	**4,7**	**8,6**	**12,2**	**15,4**	**16,8**	**13,2**	**4,4**	**0,3**	**100,0**	**1,4**	**45,1**
Maal	**14,1**	**7,3**	**1,5**	**1,3**	**1,7**	**2,7**	**4,0**	**3,0**	**5,3**	**6,5**	**11,0**	**16,3**	**16,6**	**8,1**	**0,6**	**100,0**	**0,8**	**44,3**

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk II, lhk. 35.

TABEL nr. 34

LASTE SUREVUS ÜKSIKUTES RIIKIDES
(1000 lapse kohta)

Riigid	Aastad	1–4 a.	5–9 a.	Märkused
Norra	1921	5,1	2,2	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 35.
Taani	1920–1921	6,1	2,1	
Rootsi	1920	8,0	3,3	
Hollandi	1921	8,6	2,0	
Inglise	1921	10,4	2,7	
Belgia	1920	11,5	3,2	
Preisi	1920	15,2	3,6	
Eesti	1922–1923	15,3	4,0	

TABEL nr. 35

PEAMISED SURMAPÕHJUSED 1924.–1928. a. (keskmiselt)

Surmapõhjused	Mehed				Naised				Koos				Märkused
	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	
Epideemilised, endeemilised ja nakkushaigused	571	290	1527	2098	392	186	1115	1507	963	476	2642	3605	Tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 49.
Neist tuberkuloos	432	221	1151	1583	267	124	760	1027	699	345	1911	2610	
Vanadus	109	19	1105	1214	224	50	1499	1723	333	69	2640	2937	
Hingamisorganite haigused	230	90	793	1023	194	84	577	771	424	174	1370	1794	
Närvisüsteemi ja meeleorg. haigused	213	87	635	848	224	99	620	844	437	186	1255	1692	
Verevooluorg. haigused	291	134	434	725	322	155	421	743	613	289	855	1468	
Teised epideem. ja endeem. haigused	177	78	298	475	237	101	351	588	414	179	649	1063	
Neist vähk	127	55	180	307	189	82	220	409	316	137	400	716	
Seedimisorganite haigused	109	48	447	556	103	45	263	366	212	93	710	922	
Välised surmapõhjused	206	111	397	603	64	28	118	182	270	139	515	785	
Mitteveneeril. kuseorg. haigused	55	22	189	244	48	19	124	172	103	41	313	416	
Vastsündinute haigused	52	24	172	224	40	19	143	183	92	43	315	407	

Surmapõhjused	Mehed				Naised				Koos				Märkused
	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	Linna-des	Neist Tallinnas	Maakondades	Üle riigi	
Sünnituspuhune seisund	–	–	–	–	15	6	70	85	15	6	70	85	
Luu- ja liigesehaigused	5	2	17	22	4	1	12	16	9	3	29	38	
Naha- ja nahaaluse koe haigused	9	5	11	20	8	3	7	15	17	8	18	35	
Kehaehitusvead	5	4	6	11	3	1	3	6	8	5	9	17	
Raskesti määratavad põhjused	97	30	813	910	69	19	700	829	166	49	1573	1739	
KOKKU:	2129	944	6844	8973	1947	816	6083	8030	4076	1760	12927	17003	
Surma põhjus märkimata	26	15	56	82	19	5	46	65	45	20	102	147	
Teatelehed puuduvad	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	377	
ÜLDSE:	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	17527	

TABEL nr. 36

TUBERKULOOSI SUREVUS (1921.–1928. a. registreeritud haigete arv)

Aastad	Linnades			Neist Tallinnas			Maakondades			Üle riigi			Märkused
	M	N	Kokku	M	N	Kokku	M	N	Kokku	M	N	Kokku	
1921	280	216	496	201	147	348	173	128	301	453	344	797	1928. a. registreeritud haigete arvu põhjal selgub, et meil on iga 126. inimene tiisikushaige (1117941: 8845). Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 105.
1922	572	481	1053	390	333	723	582	446	1028	1154	927	2081	
1923	777	706	1483	525	480	1005	811	695	1506	1588	1401	2989	
1924	1030	893	1923	712	587	1299	1282	1095	2377	2312	1988	4300	
1925	1236	1142	2378	819	718	1537	1626	1377	3003	2862	2519	5381	
1926	1508	1348	2856	935	797	1732	1988	1674	3662	3496	3022	6518	
1927	1758	1601	3359	1071	907	1978	2414	2091	4505	4172	3692	7864	
1928	1944	1784	3728	1177	994	2171	2707	2410	5117	4651	4194	8845	

TABEL nr. 37

A. VAIMUHAIGETE ARV EESTIS

Maakond ühes linnadega	Tegelik elanikkude arv	Vaimuhaigete arv 1922. a. rahvalugem. andmetel			Elanikke ühe vaimuhaige kohta			Vaimuhaigeid 1000 elaniku kohta			Märkus
		M	N	K	1922	1899	1881	1922	1899	1881	
Viru	149273	145	180	325	459	–	–	2,2	–	–	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 134.
Järva	58211	100	92	192	303	–	–	3,3	–	–	
Harju	219654	370	400	770	285	–	–	3,5	–	–	
Sellest Tallinn	122419	223	248	471	260	–	–	3,8	–	–	
Lääne	75991	128	142	270	281	–	–	3,6	–	–	
Saare	57157	74	95	169	338	–	–	3,0	–	–	
Pärnu	94014	123	143	266	353	322	182	2,8	3,1	5,5	
Viljandi	77013	158	166	324	238	366	221	4,2	2,7	4,5	
Tartu	176096	303	294	597	295	339	235	3,4	2,9	4,3	
Valga	39690	54	69	123	323	–	–	3,1	–	–	
Võru	82860	144	152	296	280	323	185	3,6	3,1	5,4	
Petseri	60848	64	58	122	499	–	–	2,0	–	–	
Teadmata	16252	2	–	2	–	–	–	–	–	–	
Üldse	1107059	1657	1791	3456	320	329	206	3,1	2,9	4,8	

B. VAIMUHAIGETE ARV VÄLISRIIKIDES (1000 elaniku kohta)

Maad	Sündinud		Haigest. hiljem		Kokku		Märkus
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	
Iiri	1,01	–	5,74	–	6,48	–	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 137.
Norra	2,11	2,48	3,17	3,25	5,28	5,73	
Šoti	1,66	–	3,30	–	4,96	–	
Inglise ja Wales	–	–	–	–	4,49	–	
Rootsi	1,79	1,82	2,40	2,63	4,19	4,45	
Uus-Meremaa	0,72	–	3,44	–	4,16	–	
Preisi	2,00	–	1,98	–	3,98	–	
Taani	1,65	1,53	1,97	1,91	3,62	3,44	
Island	1,00	–	2,14	–	3,14	–	
Eesti	–	–	–	–	–	3,10	
Ungari	1,93	–	0,98	–	2,91	–	
Kanada	0,84	–	2,04	–	2,88	–	
Saksi	0,92	–	1,78	–	2,70	–	
Bulgaaria	–	–	–	–	1,79	–	
Portugal	1,08	–	0,44	–	1,52	–	
Lõuna-Aafrika	0,49	–	0,76	–	1,25	–	
Mehhiko	0,45	–	0,32	–	0,77	–	

TABEL nr. 38

A. ENESETAPPED EESTIS 1922.–1928. a.

Aastad	Enesetapped		Eneset. katsed	Märkused
	arv	100 000 elaniku kohta	arv	
1922	184	16,7	–	Tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 239.
1923	186	16,7	–	
1924	247	22,2	67	
1925	258	23,1	63	
1926	320	28,6	73	
1927	304	27,2	87	
1928	318	28,5	82	

B. ENESETAPJATE ARV LÄÄNE-EUROOPA RIIKIDES 100 000 ELANIKU KOHTA

Maad	Kreeka	Iiri	Hispaania	Leedu	Norra	Hollandi	Itaalia	Inglismaa	Belgia	Soome	Rootsi	Taani	Prantsusmaa	Helveetsia	Saksa	Tšehhoslovakkia	Eesti	Ungari	Austria
Aastad	1922	1926	1924–26	1925–26	1923–24	1925–26	1924–25	1926	1924–25	1924–25	1923–24	1926	1925	1924–26	1925–26	1924–26	1925–28	1924–26	1923–25
100 000 elaniku kohta	2	3	4	6	6	7	10	11	14	15	15	16	19	24	26	26	26,3	29	30

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 240.

C. TUBERKULOOSI SURNUTE ARV MEIL JA MUJAL RIIKIDES (promillides)

Maad	P.-A. Ühend-riigid	Inglis-maa	Belgia	Saksa-maa	Hispaania	Rootsi	Eesti	Märkused
Aastad	1921	1923	1921	1920	1922	1919	1921–1923	Tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 15.
Arv	99	108	111	155	157	162	184	

TABEL nr. 39

ENESETAPPE PÕHJUSED EESTIS

	A r v				Protsentides				Vanus protsentides (4 a. keskmine)				
	1928	**1927**	**1926**	**1925**	**1928**	**1927**	**1926**	**1925**	**Alla 20 a.**	**20–24**	**25–49**	**50 ja üle**	**Kokku**
Elutüdimus	53	53	54	45	24,7	26,4	22,6	25,6	11,8	21,7	36,5	30,0	100,0
Kehalik haigus	32	29	26	19	14,9	14,4	10,9	10,8	3,8	14,3	36,2	45,7	100,0
Vaimu- ja närvihaigused	36	22	35	41	16,7	10,9	14,6	23,3	2,3	7,6	43,5	46,6	100,0
Hingel. vapustus	29	35	40	23	13,5	17,4	16,7	13,1	15,7	26,8	37,8	19,7	100,0
Vilets majand. seisukord	27	23	42	15	12,5	11,4	17,6	8,5	10,7	11,6	44,7	33,0	100,0
Õnnetu armastus	17	19	25	15	7,9	9,5	10,5	8,5	11,8	42,1	46,1	–	100,0
Perekondl. põhjused	21	20	17	18	9,8	10,0	7,1	10,2	12,3	13,7	61,7	12,3	100,0
KOKKU:	**215**	**201**	**239**	**176**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**9,8**	**19,2**	**41,9**	**29,1**	**100,0**
Selguseta	103	103	81	82	32,4	33,9	25,3	31,8	13,1	23,1	40,9	22,9	100,0

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti demograafia", vihk IV, lhk. 241.

TABEL nr. 40

A. TARVITATUD ALKOHOLIJOOGID (KESKMISELT ÜHE ELANIKU KOHTA)

Aastad	Piiritus ja piiritusviin (arvatud piiritusviinas 40°)	Likööri d ja napsid	Veinid	Õlu	Kokku
1929	6,50	0,22	0,18	7,80	14,70
1928	7,34	0,24	0,19	8,19	15,95
1927	7,36	0,18	0,12	7,77	15,43
1926	6,93	0,17	0,14	7,71	14,96
1925	6,20	0,15	0,27	10,61	17,23
1924	6,76	0,13	0,13	10,40	17,42
1923	8,70	0,15	0,11	9,55	18,51
1922	8,68	0,13	0,08	0,37	15,27
1921	9,34	0,11	0,03	2,20	11,68

Märkus: 1) veinid ja õlu on alkoholi kangusele vastavalt ümberarvestatud;
2) tabel on võetud väljaandest “Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 220.

B. ALKOHOLI TARVITAMISEST TINGITUD SÜÜTEOD EESTIS

Aastad	Salaviina põletamine	Salajane viina ja õllega kauplemine	Avalikku korda ähvardav joobnud olek	Avalikus kohas rahurikkumine lausa joobnud olekus
1928	5	1074	3850	7141
1927	6	1245	4012	7438
1926	7	1332	3891	7885
1925	14	1527	3360	7818
1924	38	1318	2542	6951
10 000 elaniku kohta				
1928	0,04	9,6	34,5	64,0
1927	0,05	11,2	35,9	66,7
1926	0,06	11,9	34,8	70,6
1925	0,10	13,7	30,1	70,0
1924	0,30	11,8	22,8	62,3

Märkus: tabel võetud väljaandest “Eesti demograafia”, vihk IV, lhk. 226.

TABEL nr. 41

ÜLDANDMED KUTSEALUSTE KOHTA (meeste üldarvust, protsentides)

	1921	**1922**	**1923**	**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**8 a. keskmine**
Vastu võetud:									
rivisse	77,6	69,4	72,0	71,6	74,6	73,6	79,3	84,4	75,1
rivituks	3,8	3,0	4,1	3,6	3,0	2,7	3,2		3,3
Vabastatud haiguste ja vigastuste pärast	7,8	5,8	7,8	6,6	6,1	6,6	6,6	5,9	6,6
Ajapikendus haiguse pärast	3,3	3,0	4,1	3,4	2,7	2,4	2,0	1,8	2,8
Ajapikendus muil põhjusil	7,8	19,3	12,0	13,3	12,5	11,9	7,5	6,5	11,4
Kohtu poolt karistatud õiguste kaotamisega	–	–	–	0,2	0,6	0,4	0,06	–	0,2
Ei ilmunud	–	–	–	1,3	0,5	2,1	1,4	1,0	0,8

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti Statistika kuukiri nr. 82, lhk. 522 ja
Eesti demograafia. Vihk IV, lhk.187.

TABEL nr. 42

SEITSME AASTA KUTSEALUSTE KESKMINE MAAKONNITI (kutsealuste üldarvust, protsentides)

Maakonnad	Vastu võetud		Vabastatud haiguste ja vigastuste pärast	Ajapikendust antud		Kohtu poolt karistatud õiguste kaotamisega	Ei ilmunud
	Rivisse	Rivituks		Mitmesugustel põhjustel	Haiguse pärast		
Harju	63,9	3,1	8,3	19,2	2,0	0,5	3,0
Tartu	70,9	3,0	6,5	17,5	1,9	0,2	–
Valga	72,2	2,6	6,7	14,7	3,7	–	0,1
Viljandi	73,0	2,7	5,6	14,5	4,0	0,1	0,2
Võru	74,8	4,2	6,8	9,7	4,4	0,1	–
Viru	77,0	3,0	6,2	9,2	4,2	0,2	0,2
Saare	78,6	4,3	6,7	5,4	4,7	–	0,3
Lääne	80,1	3,9	6,9	3,3	5,0	0,02	0,8
Järva	80,4	3,3	6,6	7,2	2,4	0,02	0,1
Pärnu	82,7	5,1	5,1	4,7	2,1	0,06	0,3
Petseri	87,8	2,2	5,0	3,3	1,6	0,06	0,06

Märkus: tabel on võetud väljaandest „Eesti Statistika kuukiri" nr. 82, lhk. 522.

TABEL nr. 43

A. ALGKOOLID, NEIS ÕPPIVATE ÕPILASTE ARV JA ÕPILASTE EDASIJÕUDMINE

Aastad	Koolide arv	Klasside arv	Õpilaste arv	Klassides						Ühe õpilase peale elanikke
				I	II	III	IV	V	VI	
1921/22	1449	5550	111058	22,6	23,7	22,5	16,9	8,1	6,2	9,9
1922	1449	5920	114407	23,6	24,8	23,3	17,1	7,0	4,2	9,0
1923	1426	5979	123005	22,3	23,0	23,4	18,1	8,2	5,0	9,1
1924	1410	6013	119222	20,1	21,5	22,7	19,1	9,5	7,1	9,4
1925	1386	5984	110284	17,0	21,0	23,2	20,5	10,2	8,1	10,1
1926	1391	5978	102548	17,1	18,5	22,8	21,5	11,3	8,8	10,9
1927	–	5869	–	19,2	18,1	20,5	21,0	11,7	9,5	–
1928	–	5976	92839	20,1	19,4	19,3	18,9	13,0	9,3	11,9
1929/30	–	6261	97979	22,5	18,8	18,4	17,0	13,9	9,4	11,3

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti demograafia. Vihk I. Haridus Eestis, lhk. 19–34;
2) Eesti Statistika kuukiri nr. 111, lhk. 74.

B. KESKKOOLID, NEIS ÕPPIVATE ÕPILASTE ARV JA ÕPILASTE EDASIJÕUDMINE

Aastad	Koolide arv	Klasside arv	Õpilaste arv	Klassides						Ühe õpilase peale elanikke
				I	II	III	IV	V	VI	
1919	72	324	9612	30,9	26,8	20,6	14,9	6,5	0,3	115
1920	79	440	12138	28,7	25,8	19,8	15,2	10,1	0,4	91
1921	84	522	15122	28,1	24,4	19,6	15,4	11,9	0,6	73
1922	85	582	17294	28,1	24,4	19,6	15,4	11,9	0,6	64
1923	86	632	18488	26,6	23,7	19,8	16,1	13,0	0,8	60
1924	86	644	18721	24,7	22,8	19,8	17,5	14,2	1,0	59
1925	86	640	18363	23,9	21,7	20,8	18,1	14,6	0,9	60
1926	85	627	17129	24,3	21,3	20,1	16,9	16,3	1,1	64
1927	–	596	–	23,2	20,9	19,5	16,8	18,2	1,4	–
1928	–	582	16341	24,7	21,1	19,0	16,9	17,1	1,2	68
1929/30	83	555	15663	23,1	21,6	19,5	16,6	17,9	1,3	71

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti demograafia. Vihk I. Haridus Eestis, lhk. 38–39;
2) Eesti Statistika kuukiri nr. 111, lhk. 79–80;
3) Eesti Statistika kuukiri nr. 76, lhk. 203.

C. TARTU ÜLIKOOLI ÜLIÕPILASTE ARV

Aastad	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929/30	1930
Üliõpil. + vabakuulajad	2831	3400	4178	–	4525	4651	4208	4008	3686	3474
Neist eestlasi	–	2755	3457	–	–	3850	–	3295	–	2849
Lõpetajaid	–	–	–	–	–	350	305	311	323	264

Märkus: tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal:
1) Eesti demograafia. Vihk I. Haridus Eestis, lhk. 245–254;
2) Eesti Statistika kuukiri nr. 115, lhk. 360–364.

TABEL nr. 44

A. KIRJAOSKUSE ÜLDINE SEISUKORD EESTIS (protsentides)

Vanused	Ei oska lugeda ega kirjutada			Oskavad ainult lugeda			Täielikult kirjaoskajad			Andmed puuduvad		
	M	H	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
7–8 a.	51,5	48,3	49,9	9,4	10,3	9,9	39,1	41,4	40,2	11,2	10,7	11,0
9–14 a.	5,2	5,8	5,5	1,4	1,4	1,4	93,4	92,8	93,1	1,0	1,1	1,1
15 a. ja vanemad	4,7	6,9	5,9	3,0	8,2	5,8	92,3	84,9	88,3	0,6	0,5	0,5
Kokku 7 a. ja vanemad	6,4	8,1	7,3	3,0	7,5	5,4	90,6	84,4	87,3	1,0	1,0	1,0

B. KIRJAOSKUS TEISTES RIIKIDES 1910. a.

Riigid	5 a. ja vanemad		25–59 a. vanused		60 a. ja vanemad	
	M	N.	M	H	M	N
Belgia	24,4	26,1	10,4	13,2	67,5	69,8
Bulgaaria	52,6	82,8	52,3	90,6	85,6	98,8
Prantsusmaa	10,9	14,3	8,1	11,4	25,7	37,2
Iirimaa	12,1	12,2	8,4	7,0	27,2	31,9
Kreekamaa	41,8	79,8	43,9	85,2	56,1	92,6
Itaalia	32,5	42,3	31,5	45,7	51,7	69,7
Portugaalia	63,9	78,8	57,6	78,1	67,0	87,3

Märkus: tabelid on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk I. Haridus Eestis, lhk. 3–4.

TABEL nr. 45

15 a. JA VANEMATE ELANIKE KIRJAOSKUSE TASE MAAKONDADES (protsentides)

Maakonnad ühes linnadega	Ei oska lugeda ega kirjutada			Oskavad ainult lugeda			Oskavad lugeda ja kirjutada			Andmed puuduvad		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Viru	3,6	6,6	5,2	3,2	8,0	5,8	93,2	85,4	89,0	0,4	0,5	0,5
Järva	2,0	1,7	1,8	4,4	9,0	6,9	93,6	89,3	91,3	0,2	0,2	0,2
Harju	1,5	1,6	1,5	3,4	7,7	5,8	95,1	90,7	92,7	0,2	0,6	0,7
Lääne	3,8	3,1	3,4	5,6	13,4	9,9	90,6	83,5	86,7	0,3	0,3	0,3
Saare	5,2	4,2	4,6	6,1	17,0	12,5	88,7	78,8	82,9	0,4	0,4	0,4
Pärnu	3,6	3,5	3,5	3,1	9,8	6,8	93,3	86,7	89,7	0,4	0,3	0,3
Viljandi	2,6	2,5	2,6	2,2	7,3	5,0	95,2	90,2	92,4	0,3	0,3	0,3
Tartu	3,9	5,5	4,8	2,3	6,8	4,8	93,8	87,7	90,4	0,4	0,3	0,3
Valga	4,7	5,4	5,1	2,3	7,1	4,9	93,0	87,5	90,0	0,2	0,3	0,2
Võru	4,8	4,8	4,8	2,2	6,6	4,6	93,0	88,6	90,6	0,3	0,4	0,3
Petseri	35,6	70,0	54,2	0,1	0,5	0,3	64,3	29,5	45,5	2,2	2,6	2,4
Üldse:	**4,7**	**6,9**	**5,9**	**3,0**	**8,3**	**6,0**	**92,3**	**84,9**	**88,3**	**0,5**	**0,5**	**0,5**

Märkus: tabel on võetud väljaandest "Eesti demograafia", vihk I. Haridus Eestis, lhk. 5.

TABEL nr. 46

ESIMESE ASTME KOHTUTE TEGEVUS 1920.–1929. a.

Aastad	Üldse	Kriminaalkohtud	Tsiviilkohtud	Administratiivkohtud
a) Rahukohtunikud				
1929	145571	75658	69287	626
1928	119532	71745	46909	878
1927	120152	69514	49735	903
1926	116352	69510	46063	779
1925	103779	67160	35782	837
1924	99030	63744	34407	879
1923	90222	64863	24640	719
1922	80805	59031	21117	657
1921	68284	53933	13730	621
1920	47105	38499	8258	348
b) Rahukogude I aste				
1929	11929	4934	6608	387
1928	10663	4770	5604	289
1927	11293	5417	5520	356
1926	10923	5065	5532	326
1925	13317	5249	7430	638
1924	13463	5696	7410	357
1923	11019	4454	5600	965
1922	9098	3498	4484	1116
1921	10083	4893	4146	1044
1920	8403	3627	3186	1590

Märkus: tabel on võetud väljaandest “Eesti Statistika kuukiri”, nr. 103, lhk. 327.

TABEL nr. 47

POLITSEI REGISTREERITUD SÜÜTEOD 1924.–1930. a.

Süütegude nimetus	Kesk-miselt	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	10 000 elaniku kohta							Kesk-miselt
									1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	
I Süüteod riigi vastu	**5325**	**5065**	**4455**	**5636**	**5637**	**5653**	**5252**	**5580**	**45,4**	**39,9**	**50,5**	**50,5**	**50,6**	**47,0**	**50,0**	
Neist:																
1) valitsusvõimude korralduste mittetäitm.		412	396	286	318	236	294	439	3,7	3,5	2,6	2,9	2,1	2,6	3,9	
2) süüteod riigikaitse-, naturaal- ja maksukohustuse vastu		1875	1988	3310	3187	3481	2615	2794	16,8	17,8	29,7	28,6	31,2	23,4	25,0	47,7
3) rahamärkide võltsimine ja nende käibele laskmine		264	42	35	40	31	77	494	2,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,7	4,4	
4) süüteod õigeksmõistmise vastu		395	433	439	430	380	453	327	3,5	3,9	3,9	3,9	3,4	3,1	2,9	
II Süüteod ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ja avaliku heakorra vastu	**32886**	**31697**	**33118**	**31856**	**32615**	**34131**	**34048**	**32739**	**284,0**	**296,8**	**285,5**	**292,3**	**305,6**	**304,8**	**293,5**	294,6
Neist:																
1) süüteod kõlbluse vastu		10875	11677	11722	12004	12221	11618	9891	97,4	104,6	105,1	107,6	109,4	104,0	88,7	

Süütegude nimetus	Kesk-miselt	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	10 000 elaniku kohta							Kesk-miselt
									1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	
2) süüteod ehitustööde ja liikumisvahendite kohta käivate määruste vastu		6730	5355	4948	4604	4472	4311	4937	60,3	48,0	44,3	41,3	40,0	38,6	44,3	
3) tööstuse ja kauband. valvemäärade rikkumine		2169	2130	1718	2310	2534	2827	2099	19,4	19,1	15,4	20,7	23,1	25,3	18,8	
4) süüteod seltskondliku ja isikliku julgeoleku vastu		4091	4573	4353	4193	4066	3764	3992	36,7	41,0	39,0	37,6	36,4	33,7	35,8	
5) valiku rahu rikkumine		3696	4453	4506	4053	4440	5459	4635	33,1	39,9	40,4	36,3	39,8	48,9	41,5	
III Süüteod isiku vastu	**6083**	**6438**	**6306**	**6215**	**6111**	**6090**	**5936**	**5485**	**57,7**	**56,5**	**55,7**	**54,8**	**54,5**	**53,1**	**49,2**	
Neist:																
1) surmamine		308	340	374	350	358	322	375	2,8	3,4	3,4	3,1	3,2	2,9	3,4	
2) kehavigastuste tekitamine ja vägivald isiku kallal		3428	3344	3100	3022	2264	2682	2773	30,7	30,0	27,8	27,1	20,3	24,0	24,9	54,5
3) teotamine ja laimamine		1788	1688	1760	1763	2583	1802	1219	16,0	15,1	15,8	15,8	23,1	16,1	10,9	

Süütegude nimetus	Keskmiselt	1930	1929	1928	1927	1926	1925	1924	10 000 elaniku kohta							Keskmiselt
IV Süüteod varanduseõiguse vastu	**19871**	**20091**	**22197**	**20181**	**18408**	**18940**	**19353**	**19926**	**180,0**	**198,9**	**180,9**	**165,0**	**169,6**	**173,3**	**178,6**	178,0
Neist:																
1) vargus, röövimine ja väljapressimine		13177	15204	13825	12574	12767	13595	14467	118,1	136,3	123,9	112,7	114,3	121,7	129,7	
2) leiust teatamata jätmine ja usalduse kuritarvitamine		2712	2687	2299	2201	2446	2406	1918	24,3	24,1	20,6	19,7	21,9	21,5	17,2	
3) võõra vara omavoliline kasutamine		602	756	800	778	671	493	623	5,4	6,7	7,2	7,0	6,0	4,4	5,6	
V Teenistusalased süüteod riigi- ja omavalitsusasutisis	**321**	**291**	**314**	**292**	**316**	**351**	**365**	**318**	**2,6**	**2,8**	**2,5**	**2,8**	**3,1**	**3,3**	**2,9**	2,9
Neist:																
1) raiskamine ja altkäemaks		121	147	131	111	124	133	112	1,1	1,3	1,2	1,0	1,1	1,2	1,0	
2) ametialaste dokumentide võltsimine		43	43	39	32	46	39	31	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	
3) võimu teostamata jätmine ja ametialane hooletus		39	57	49	80	82	61	68	0,3	0,5	0,4	0,7	0,7	0,5	0,6	
KOKKU:	**64485**	**63582**	**66390**	**64180**	**63087**	**65165**	**64954**	**64048**	**570**	**595**	**575**	**565**	**583**	**581**	**574**	**578**

Märkus: tabel on osaliselt võetud väljaandest “Eesti Statistika kuukiri”, nr. 118, lhk. 514–515.

TABEL nr. 48

SÜÜTEORÜHMADE VÕRDLUS MAAL JA LINNADES (10 000 elaniku kohta)

S ü ü t e o d	Aastad/Koht	1924	1925	1926	1927	1928	1929
I Süüteod riigi vastu	Maal	43,9	42,6	48,6	45,8	42,0	30,7
	Linnas	67,3	59,9	56,4	63,8	73,7	64,9
II Süüteod ühiskondliku ja isikliku julgeoleku ja avaliku korra vastu	Maal	133,0	152,0	160,4	157,3	156,5	171,6
	Linnas	749,6	748,7	724,3	673,8	635,9	633,7
III Süüteod isiku vastu	Maal	44,7	51,3	51,8	53,9	54,4	54,7
	Linnas	61,8	58,4	62,4	57,2	59,1	61,5
IV Süüteod varandusõiguse vastu	Maal	132,4	132,8	135,2	135,8	151,5	165,5
	Linnas	310,0	290,6	268,7	247,6	260,8	288,9
V Teenistusalased süüteod riigi- ja omavalitsusasutistes	Maal	2,5	2,5	2,5	2,3	2,1	2,5
	Linnas	3,8	5,4	5,1	4,4	4,1	3,7
KOKKU:	**Maal**	**356,5**	**381,3**	**398,5**	**395,1**	**406,4**	**424,9**
	Linnas	**1192,6**	**1163,1**	**1116,9**	**1046,8**	**1033,7**	**1052,7**

Märkus: Tabel on koostatud väljaande "Eesti Statistika kuukiri" põhjal, nr. 111, lhk. 70.

TABEL nr. 49

EUROOPA RIIKIDE RAHVASTE LOODUSLIK JUURDEKASV (promillides)

Riigid	Mis aasta andmed	Sündivus	Surevus	Looduslik juurdekasv
S.S.S.R	1926	41,0	20,3	20,7
Poola	1928	32,5	16,7	15,8
Holland	-"-	23,3	9,6	13,7
Rumeenia	1927	35,2	22,9	12,3
Portugal	-"-	31,0	18,9	12,1
Hispaania	1928	29,6	18,4	11,2
Itaalia	-"-	26,1	15,6	10,5
Kreeka	-"-	22,8	13,1	9,7
Taani	-"-	19,6	11,0	8,6
Ungari	-"-	25,7	17,2	8,5
Tšehhoslovakkia	-"-	23,3	15,1	8,2
Norra	-"-	18,0	10,6	7,4
Saksa	-"-	18,6	11,6	7,0
Läti	1927	22,2	15,4	6,8
Soome	-"-	21,2	14,5	6,7
Iiri	1928	20,0	14,1	5,9
Belgia	-"-	18,3	12,8	5,5
Helveetsia	-"-	17,5	12,0	5,5
Inglise	-"-	16,7	11,7	5,0
Rootsi	-"-	16,2	12,0	4,2
Austria	-"-	17,5	14,4	3,1
Eesti	-"-	18,0	15,9	2,1
Prantsusmaa	-"-	18,2	16,5	1,7

Märkus: tabel on koostatud tabeli nr. 29 põhjal.

TABEL nr. 50

SÕJAKOOLI ASPIRANTIDE PÄRITOLU JA ÜHISKONDLIK KIHISTIS 3 VIIMASES LENNUS

Päritolu	1. komp.				2. komp.				Rkp. komp.				Patarei				Kokku								Märkused
																	arvuliselt				%				
	1930	1930/31	1931	Kokku	1930	1930/31	1931	Kokku	1930	1930/31	1931	Kokku	1930	1930/31	1931	Kokku	1930	1930/31	1931	Kokku	1930	1930/31	1931	Kokku	
Maalt																									1) 2.komp. 1930. ja 1930/31. a. kursuse kohta on andmed saadud ainult ühe rühma kohta; 2) tabel on koostatud aspirantide eluloo-kirjeldiste põhjal.
Taluomanik-kude pojad	37	36	–	73	8	7	19	34	14	13	24	51	19	14	20	53	78	70	63	211	32,1	29,8	30,3	30,7	
Rentn., asunikkude p.	4	14	–	18	2	2	7	11	5	6	8	19	–	1	1	2	11	23	16	50	4,5	9,8	7,7	7,3	
Ärialal teotse-vate isikute p.	2	–	–	2	1	–	1	2	1	1	2	4	1	–	3	4	5	1	6	12	2,1	0,4	2,9	1,7	
Ametnikkude p.	3	5	–	8	3	1	6	10	–	2	2	4	5	8	2	15	11	16	10	37	4,5	6,8	4,8	5,5	
Tööliste p.	15	12	–	27	3	2	6	11	8	7	5	20	5	4	5	14	31	25	16	72	12,8	10,7	7,7	10,5	
Teadmata	–	4	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	4	–	0,6	–	0,6	
Kokku	61	71	–	132	17	12	39	68	28	29	41	98	30	27	31	88	136	139	111	386	55,9	59,1	53,3	56,3	
Linnast																									
Suurette-võtjate p.	1	1	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	2	0,4	0,4	–	0,4	
Ärialal teotse-vate isikute ja majaomanik-kude p.	11	4	–	15	5	1	12	18	5	6	6	17	5	5	3	13	26	16	21	63	10,7	7,0	10,1	9,2	
Ametnikkude p.	15	5	–	20	6	5	19	30	7	7	6	20	9	11	18	38	37	28	43	108	15,2	11,9	20,7	15,4	
Tööliste p.	16	23	–	39	4	7	16	27	8	10	10	28	12	8	5	25	40	48	31	119	16,4	20,4	15,0	17,4	
Teadmata	–	3	–	3	3	–	2	5	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	2	8	1,2	1,2	1,0	1,2	
Kokku	43	36	–	79	18	13	49	80	20	23	22	65	26	24	26	76	107	96	97	300	44,1	40,9	46,7	43,7	
KÕIK KOKKU	104	107	–	211	35	25	88	148	48	52	63	163	56	51	57	164	243	235	208	686					

TABEL nr. 51

JALA- JA SUURTÜKIVÄE ÕPPEAINETE LÄBIVÕTMISEKS MÄÄRATUD AEG NOORTE JA REAMEESTE KURSUSTEL (oktoobris teenistusse kutsututel)

	Jalaväge				Rkp. meeskonnad				Suuskurid				Sidemeeskonnad				Pioneerimeeskonnad				Suurtükiväge				Märkused
	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	
A																									
Üldine ja sõjaline kasvatus																									1) suurtükiväe erialaseid õppusi ei ole tabelis esitatud; 2) tabel on koostatud Ü. Õ. 12 I ja SRV. Õ. 12. põhjal.
Distsipliin	18	10	28	2,1	16	10	26	1,9	16	10	26	1,9	18	10	28	2,1	18	10	28	2,1	18	10	28	2,1	
Sisekord	30	12	42	3,1	25	12	37	2,8	28	12	40	2,9	30	12	42	3,1	30	12	42	3,1	30	12	42	3,1	
Üldhariduslik ettevalmistus	24	21	45	3,4	20	21	41	3,1	22	21	43	3,2	24	21	45	3,4	24	21	45	3,4	36	31	67	5,0	
Vahiteenistus	35	10	45	3,4	32	10	42	3,1	32	10	42	3,1	35	10	45	3,4	35	10	45	3,4	30	10	40	2,9	
Üldteadmised	8	5	13	1,0	5	5	10	0,8	8	5	13	1,0	8	5	13	1,0	8	5	13	1,3	8	5	13	1,0	
Aritmeetika	-	-	-	-	-	5	5	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Hobuse tervishoid	-	-	-	-	-	5	5	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
KOKKU	**115**	**58**	**173**	**13,0**	**98**	**68**	**166**	**12,5**	**106**	**58**	**164**	**12,1**	**115**	**58**	**173**	**13,0**	**115**	**58**	**173**	**13,0**	**122**	**68**	**190**	**14,1**	
B																									
Kehaline kasvatus	60	105	165	12,2	55	95	150	11,1	30	75	105	7,7	60	105	165	12,2	60	105	165	12,2	44	90	134	10,0	
Tervishoid-line ette-valmistus	10	8	18	1,3	8	8	16	1,2	10	8	18	1,3	10	8	18	1,3	10	8	18	1,3	10	8	18	1,3	
KOKKU	**70**	**113**	**183**	**13,5**	**63**	**103**	**166**	**12,3**	**40**	**83**	**123**	**9,0**	**70**	**113**	**183**	**13,5**	**70**	**113**	**183**	**13,5**	**54**	**98**	**152**	**11,3**	

	Jalavägi				Rkp. meeskonnad				Suuskurid				Sidemeeskonnad				Pioneerimeeskonnad				Suurtükivägi				Märkused
	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	Noorte kursus	Ream. kursus	Kokku	%	
C																									
Sõjatehniline ettevalmistus																									
Laske-asjandus	135	227	362	26,8	245	418	663	49,1	130	200	330	24,4	85	76	161	12,0	85	96	181	13,4	42	40	82	6,3	
Rivi- ja lahingudrill	48	82	130	9,6	35	50	85	6,3	48	90	138	10,2	48	45	93	6,9	48	52	160	7,4	36	52	88	6,7	
Rännakudrill	20	48	68	5,0	20	48	68	5,0	86	157	243	18,2	20	48	68	5,0	20	34	54	4,0					
Taktikaline ettevalmistus	102	309	411	30,5	30	145	175	13,0	80	209	289	21,4	82	105	187	13,9	82	-	82	6,0					
Gaasi-asjandus	10	12	22	1,6	9	12	21	1,6	10	12	22	1,6	10	20	30	2,2	10	24	36	2,7	10	12	22	1,7	
Pioneeriala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	15	1,1	-	28	28	2,0	-	440	440	32,6					
Sideala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70	344	414	30,7	-	20	20	1,5					
Topograafia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	12	0,9	-	12	12	0,9					
Suuskade materiaalosa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	25	1,9	-	-	-	-	-	-	-	-					
KOKKU	**315**	**678**	**993**	**73,5**	**339**	**673**	**1012**	**75,2**	**354**	**678**	**1062**	**78,9**	**315**	**678**	**993**	**73,5**	**315**	**678**	**993**	**73,5**	**324**	**644**	**968**	**74,7**	
ÜLDSE KOKKU	**500**	**849**	**1349**	**100,0**	**500**	**849**	**1349**	**100,0**	**500**	**849**	**1349**	**100,0**	**500**	**849**	**1349**	**100,0**	**500**	**849**	**1349**	**100,0**	**500**	**810**	**1310**	**100,0**	

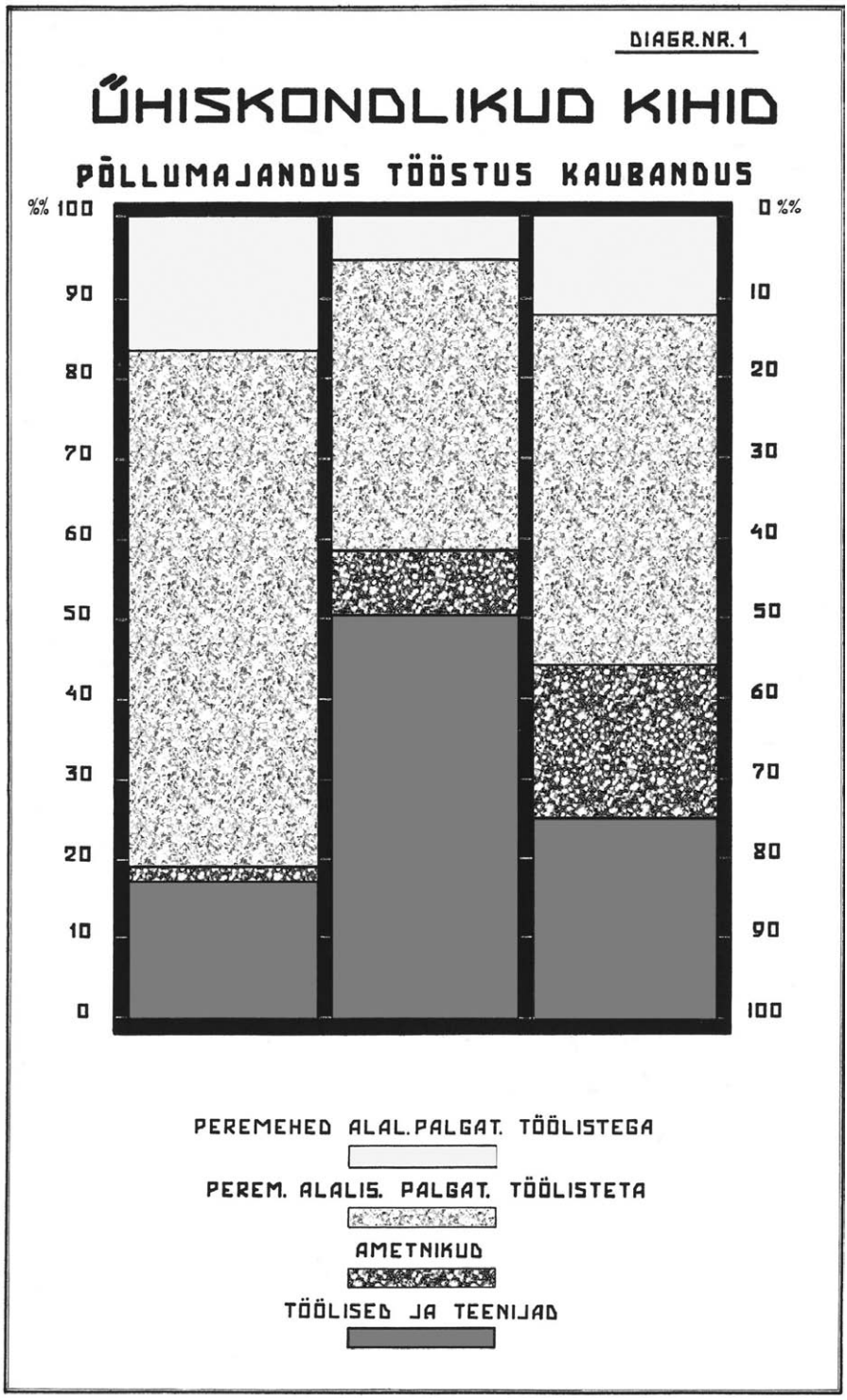
DIAGR. NR. 1
ÜHISKONDLIKUD KIHID
PÕLLUMAJANDUS TÖÖSTUS KAUBANDUS
%% 100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
0 %%
10
20
30
40
50
60
70
80
90
100
PEREMEHED ALAL. PALGAT. TÖÖLISTEGA
PEREM. ALALIS. PALGAT. TÖÖLISTETA
AMETNIKUD
TÖÖLISED JA TEENIJAD

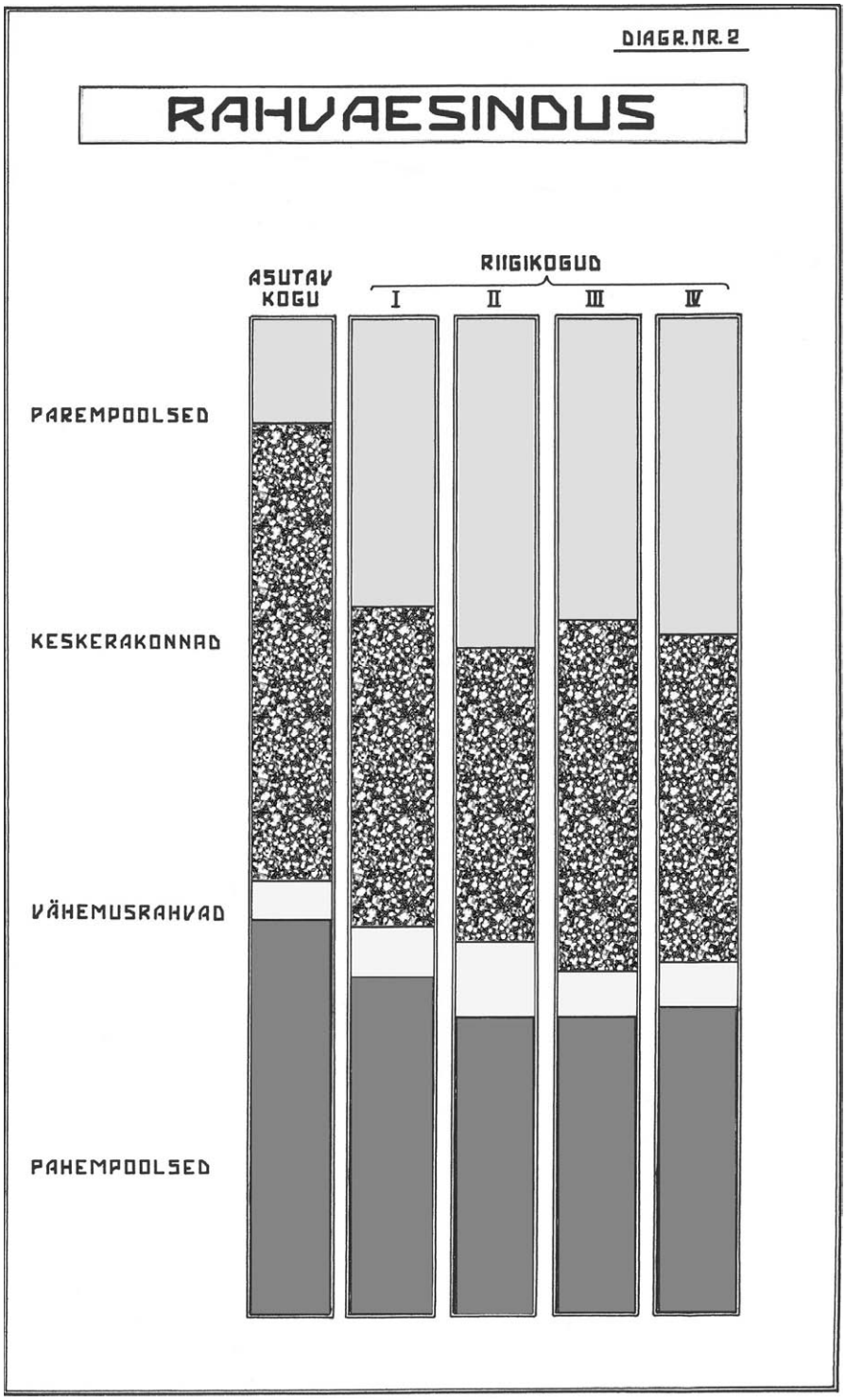
DIAGR. NR. 2
RAHVAESINDUS
ASUTAV KOGU
RIIGIKOGUD
I
II
III
IV
PAREMPOOLSED
KESKERAKONNAD
VÄHEMUSRAHVAD
PAHEMPOOLSED

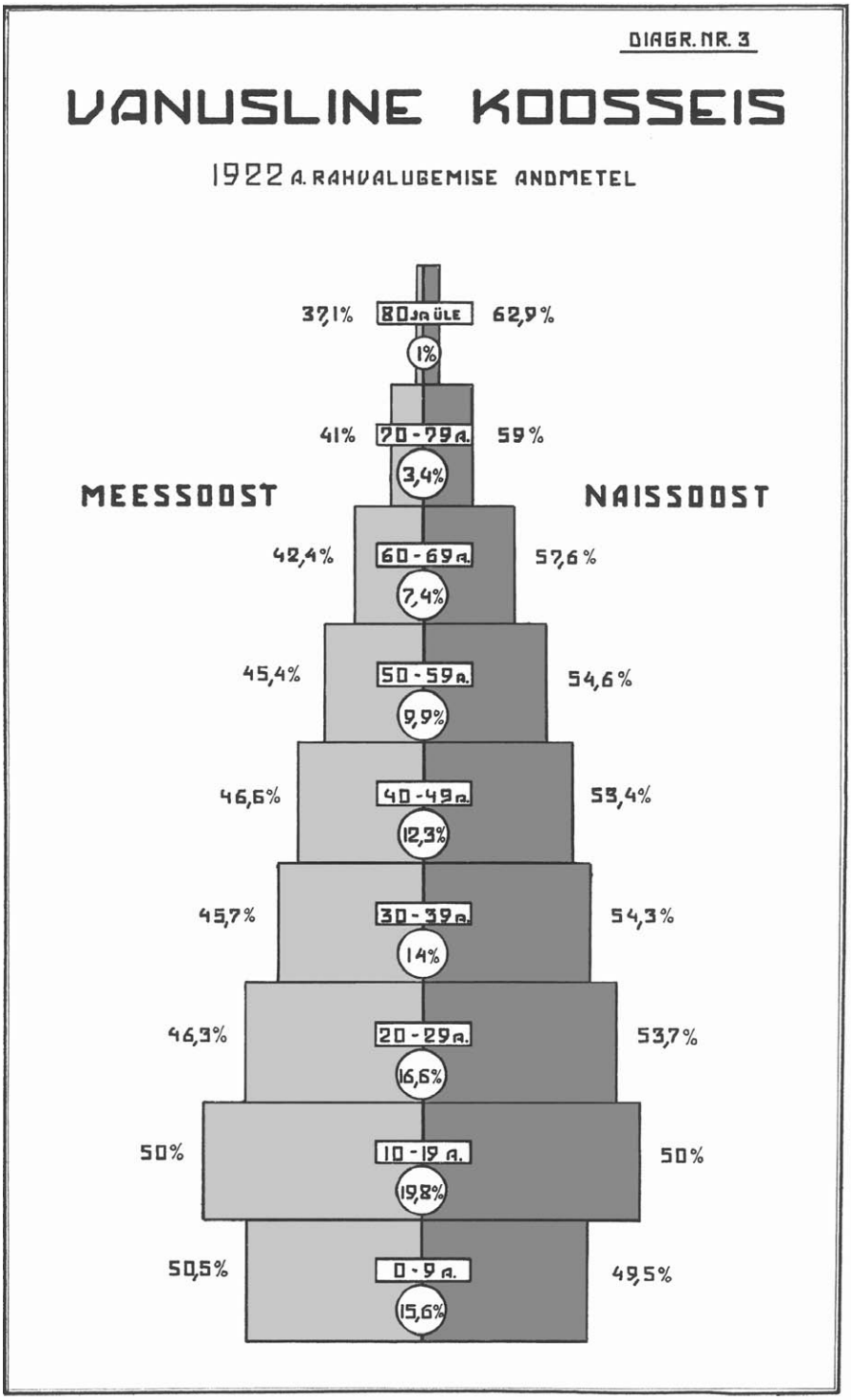
DIAGR. NR. 3
VANUSLINE KOOSSEIS
1922 A. RAHVALUGEMISE ANDMETEL
MEESSOOST
NAISSOOST
37,1%
80 JA ÜLE
62,9%
1%
41%
70-79 A.
59%
3,4%
42,4%
60-69 A.
57,6%
7,4%
45,4%
50-59 A.
54,6%
9,9%
46,6%
40-49 A.
53,4%
12,3%
45,7%
30-39 A.
54,3%
14%
46,3%
20-29 A.
53,7%
16,6%
50%
10-19 A.
50%
19,8%
50,5%
0-9 A.
49,5%
15,6%

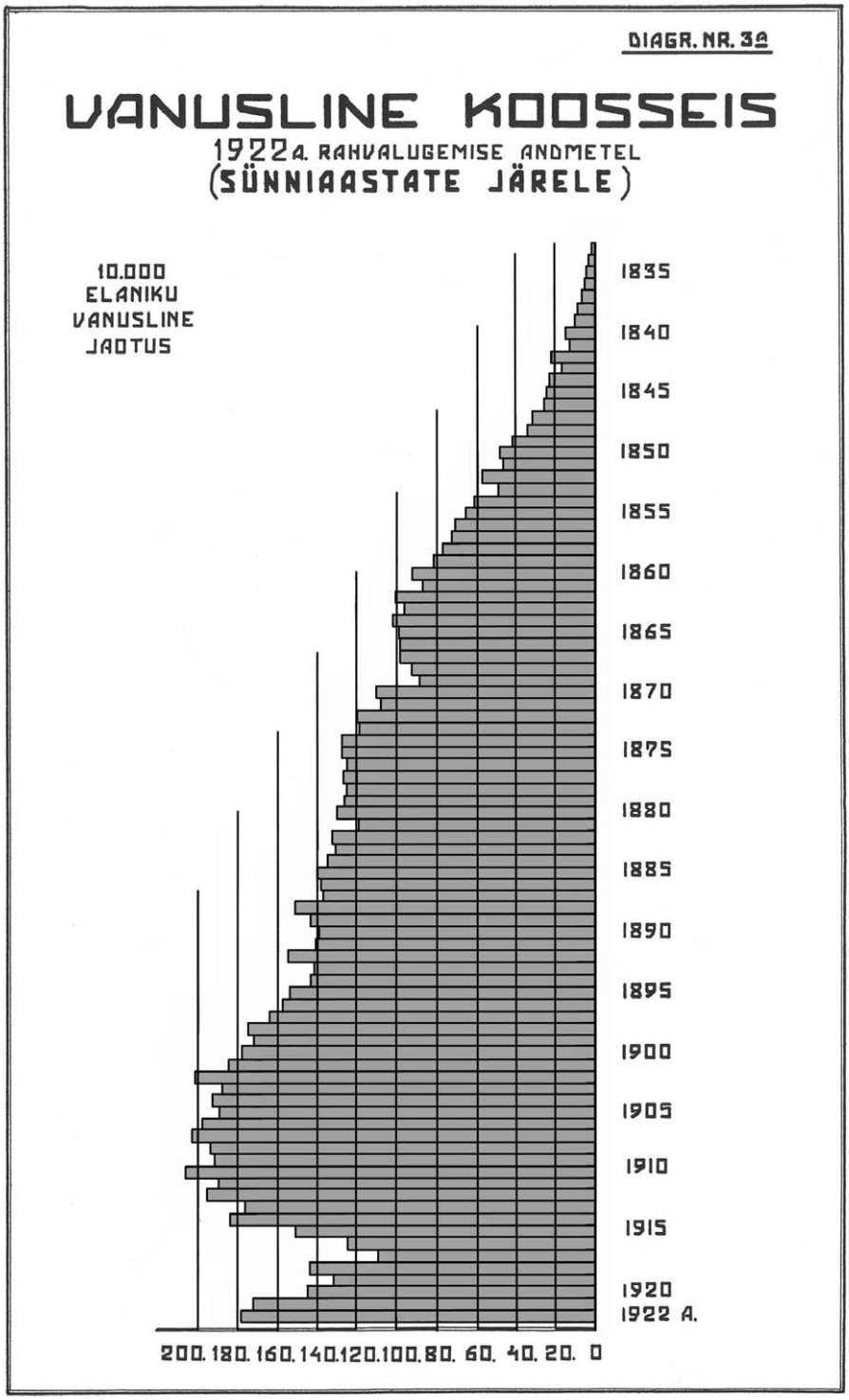
DIAGR. NR. 3A
VANUSLINE KOOSSEIS
1922 A. RAHVALUGEMISE ANDMETEL
(SÜNNIAASTATE JÄRELE)
10.000
ELANIKU
VANUSLINE
JAOTUS
1835
1840
1845
1850
1855
1860
1865
1870
1875
1880
1885
1890
1895
1900
1905
1910
1915
1920
1922 A.
200. 180. 160. 140. 120. 100. 80. 60. 40. 20. 0

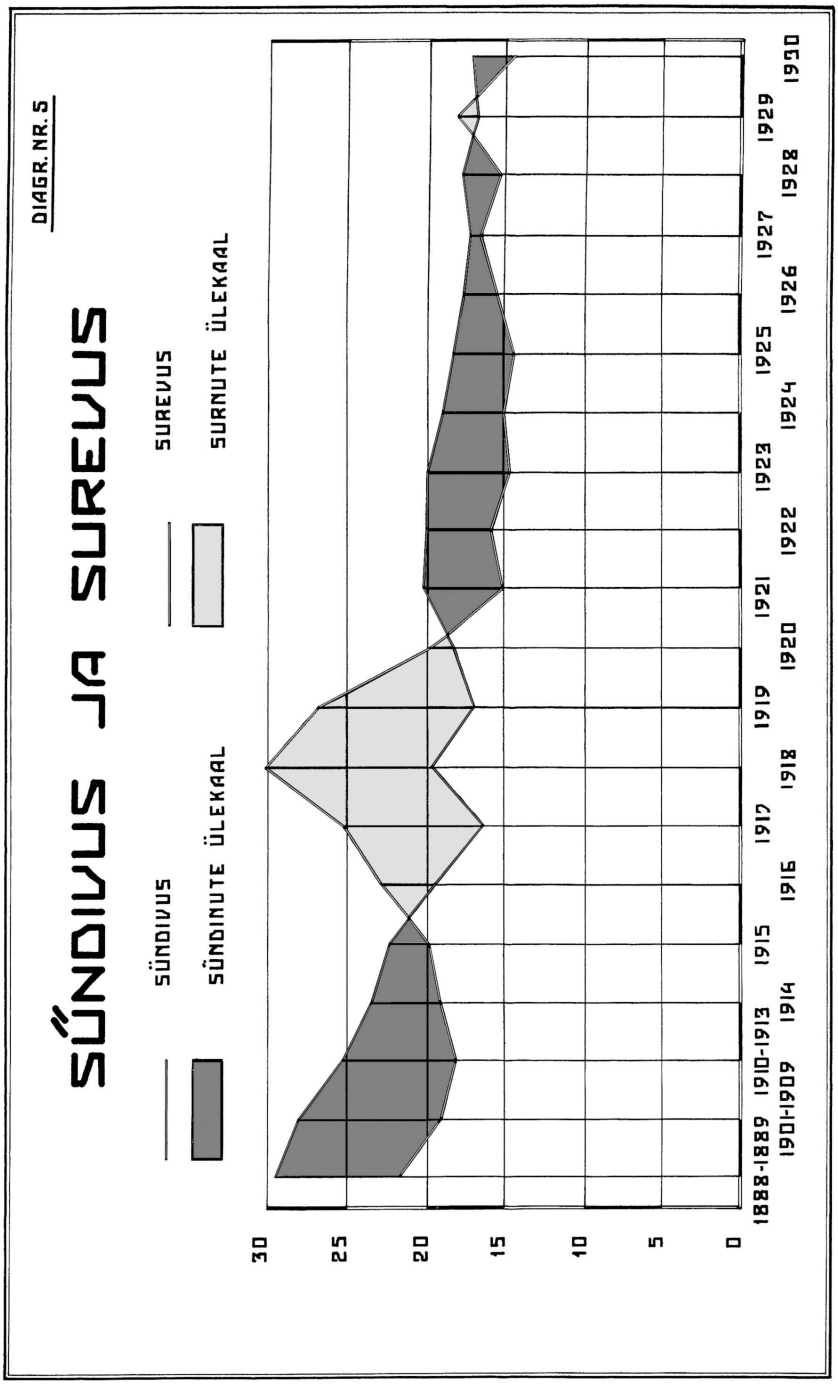
DIAGR. NR. 5
SÜNDIVUS JA SUREVUS
SÜNDIVUS
SÜNDINUTE ÜLEKAAL
SUREVUS
SURNUTE ÜLEKAAL
30
25
20
15
10
5
0
1888-1889
1901-1909
1910-1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930

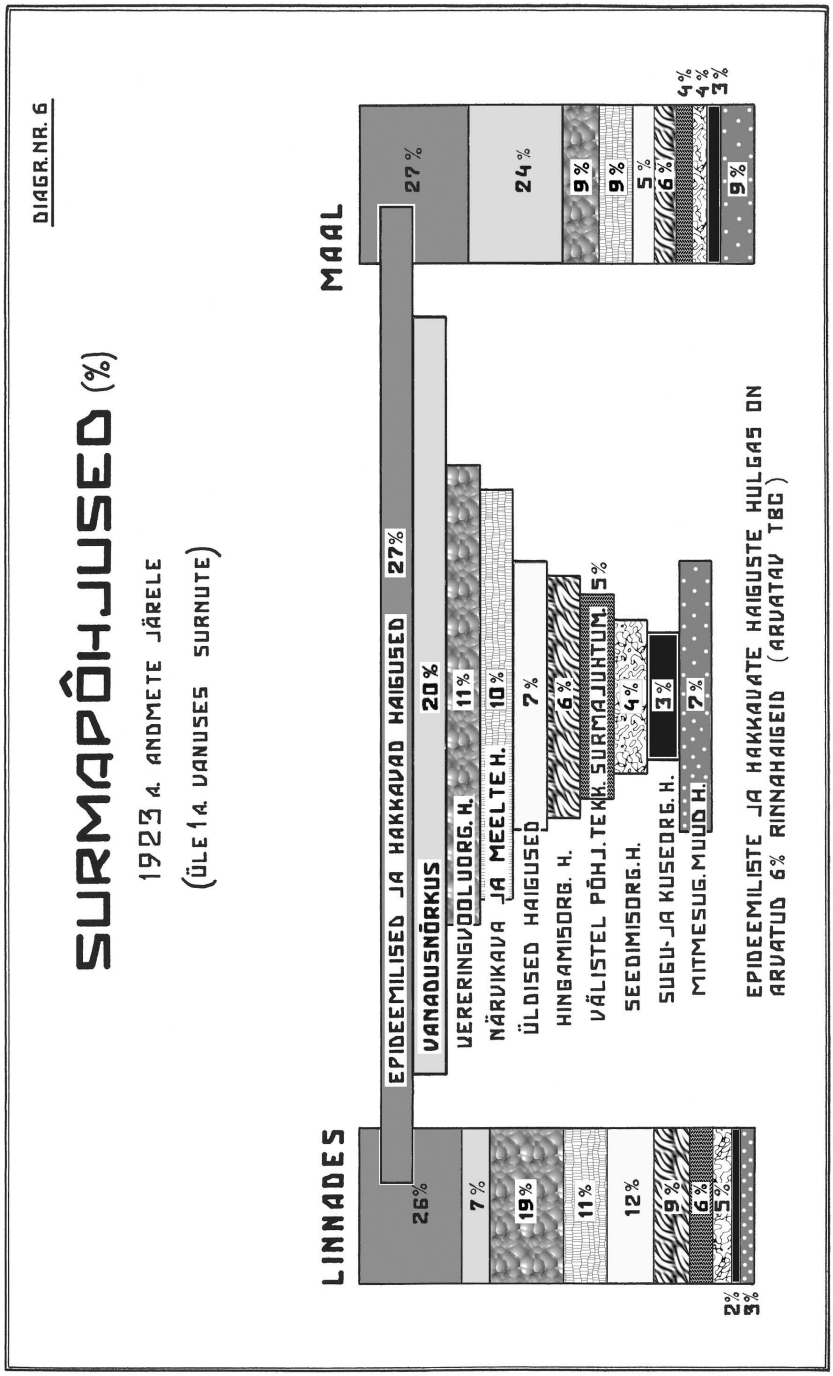
DIAGR.NR. 6
SURMAPÕHJUSED (%)
1923 a. andmete järele
(üle 14 vanuses surnute)
LINNADES
MAAL
EPIDEEMILISED JA HAKKAVAD HAIGUSED
VANADUSNÕRKUS
VERERINGUDOLUORG. H.
NÄRVIKAVA JA MEELTE H.
ÜLDISED HAIGUSED
HINGAMISORG. H.
VÄLISTEL PÕHJ. TEKK. SURMAJUHTUM.
SEEDIMISORG. H.
SUGU- JA KUSEORG. H.
MITMESUG. MUUD H.
EPIDEEMILISTE JA HAKKAVATE HAIGUSTE HULGAS ON ARVATUD 6% RINNAHAIGEID (ARVATAV TBC)
26%
7%
19%
11%
12%
9%
6%
5%
2%
3%
27%
20%
11%
10%
7%
6%
5%
4%
3%
2%
27%
24%
9%
9%
5%
6%
4%
4%
3%
9%

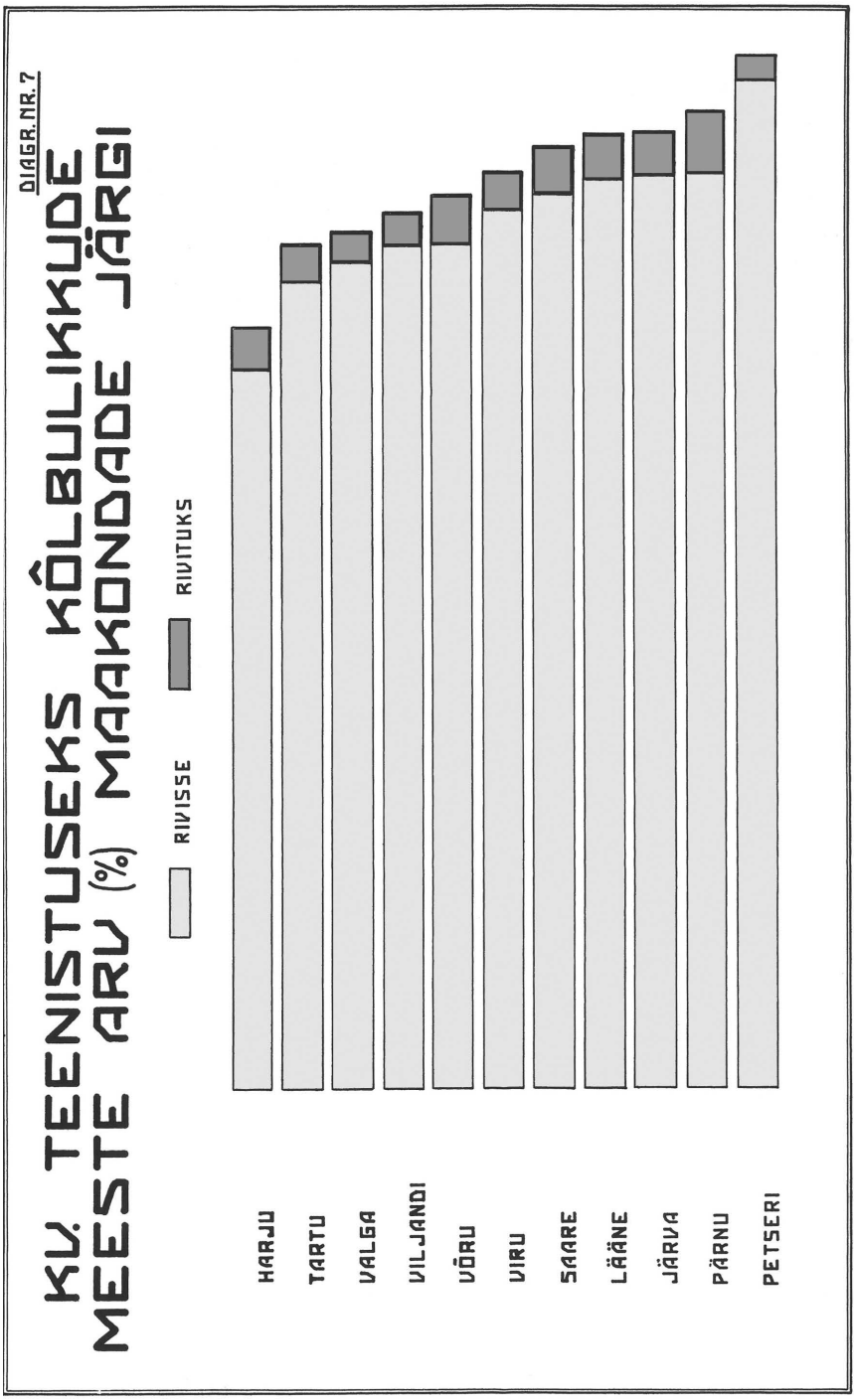
DIAGR. NR. 7
KV. TEENISTUSEKS KÕLBULIKKUDE MEESTE ARV (%) MAAKONDADE JÄRGI
RIVISSE
RIVITUKS
HARJU
TARTU
VALGA
VILJANDI
VÕRU
VIRU
SAARE
LÄÄNE
JÄRVA
PÄRNU
PETSERI

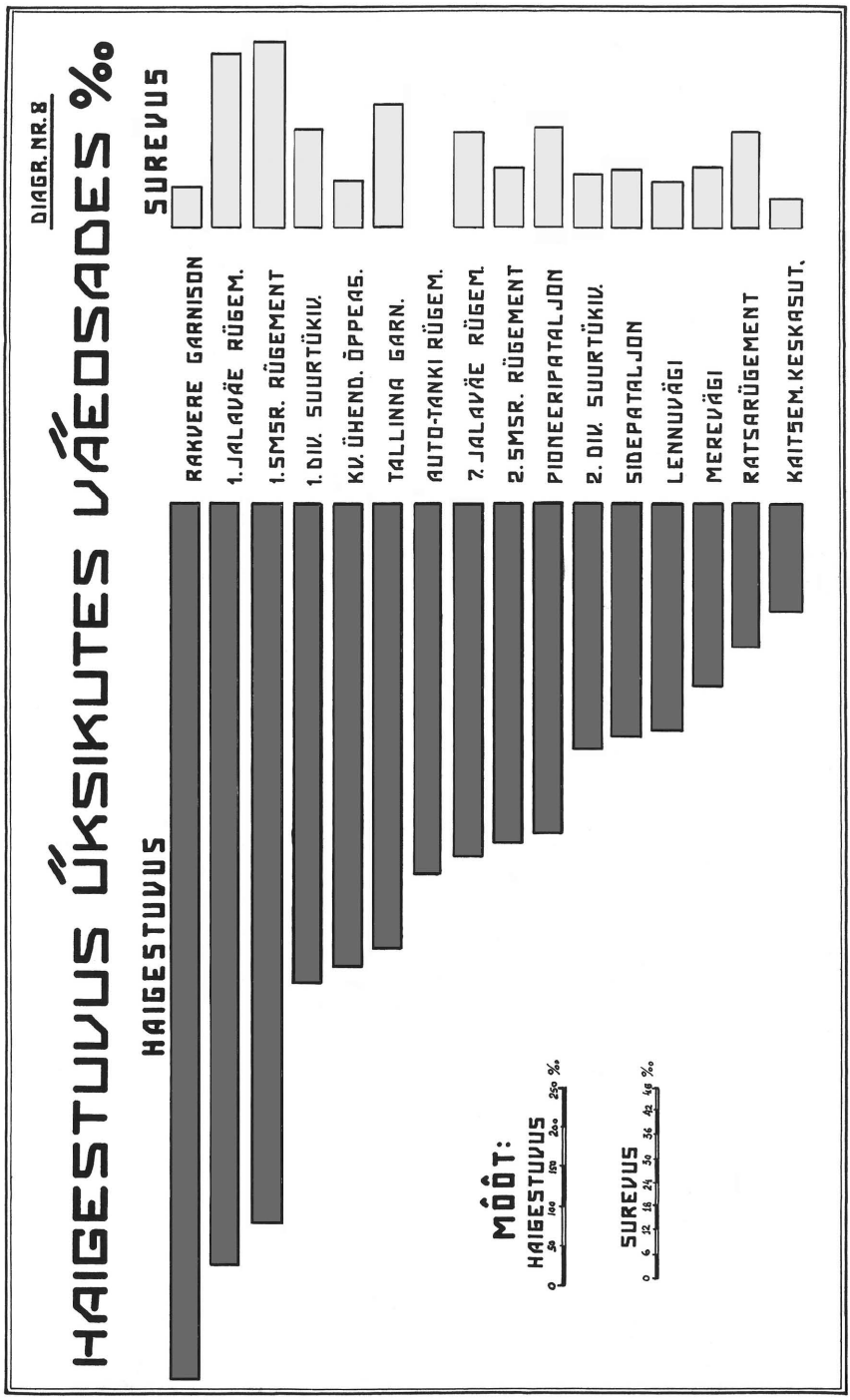
DIAGR. NR. 8
HAIGESTUVUS ÜKSIKUTES VÄEOSADES ‰
HAIGESTUVUS
SUREVUS
RAKVERE GARNISON
1. JALAVÄE RÜGEM.
1. SMSR. RÜGEMENT
1. DIV. SUURTÜKIV.
KV. ÜHEND. ÕPPEAS.
TALLINNA GARN.
AUTO-TANKI RÜGEM.
7. JALAVÄE RÜGEM.
2. SMSR. RÜGEMENT
PIONEERIPATALJON
2. DIV. SUURTÜKIV.
SIDEPATALJON
LENNUVÄGI
MEREVÄGI
RATSARÜGEMENT
KAITSEM. KESKASUT.
MÕÕT:
HAIGESTUVUS
0 50 100 150 200 250 ‰
SUREVUS
0 6 12 18 24 30 36 42 48 ‰

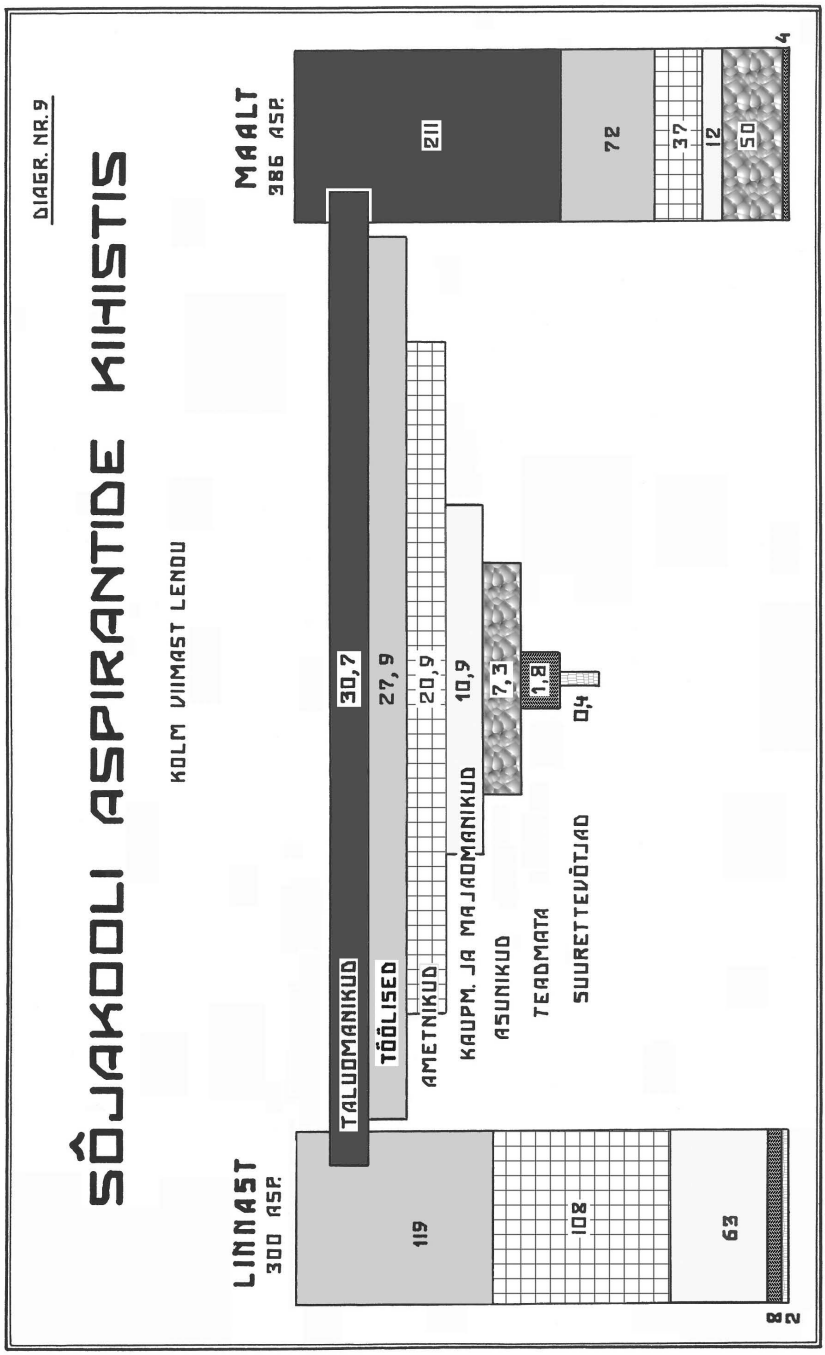
DIAGR. NR. 9
SÕJAKOOLI ASPIRANTIDE KIHISTIS
KOLM VIIMAST LENDU
LINNAST
300 ASP.
MAALT
386 ASP.
TALUDMANIKUD
TÖÖLISED
AMETNIKUD
KAUPM. JA MAJADMANIKUD
ASUNIKUD
TEADMATA
SUURETTEVÕTJAD
30,7
27,9
20,9
10,9
7,3
1,8
0,4
119
108
63
2
8
211
72
37
12
50
4

Kapten M. HABERI
ettekanne

15.02.32

EESTLANE SÕDURINA. JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS

Kava

Sissejuhatus

A. Muistsete eestlaste sõjaline kultuur
- Ühiskondliku-riikliku elu korraldus iseseisvusaja lõpul
- Sõjaline organisatsioon, relvastis ja väljaõpe
- Strateegia ja taktika
- Muistse eestlase kui võitleja iseloomustus

B. Eestlane võitlejana võõraste rahvaste võimu ajajärgul 1227–1918
- ordu ajal
- Rootsi ajal
- Vene ajal

Eestlane võitlejana Vabadussõjas
- Vabadussõja-eelne meeleolu seltskonnas
- Sõjaväe organiseerimine ja komplekteerimine Vabadussõjas
- Eestlane võitlejana Vabadussõja algul sõjaväe organiseerimise ajajärgul
- Murrang Vabadussõjas
- Väeosade võitlusvõimet mõjutavaid tegureid
- Kangelasvaimu avaldusi Vabadussõjas
- Eestlased lahingus

Eestlaste ühiskondlik kihistis
- Kihististe tekkimine
- Talupojad
- Linna väikekodanlus
- Suurettevõtjad
- Töölised
- Haritlased

Kokkuvõte ja lõppsõna

Märkus. Ettekanne kestab 75 minutit.

ERA 495–12–511. Lk 1002.

III osa.
LISANDUSI JA KOMMENTAARE VÄITEKIRJALE "EESTLANE SÕDURINA. JÄRELDUSI KAITSEVÄE KOMPLEKTEERIMISEKS, VÄLJAÕPPEKS JA JUHTIMISEKS"

MART HABER (KAERMA) – EESTLANE SÕDURINA

ANDRES SEENE

Leitnant Mart Haber 1926. a

Mart Haber sündis 21. jaanuaril (uue kalendri järgi 2. veebruaril) 1897. a Harjumaal Rapla vallas. Ta lõpetas Tallinnas Jekaterina kõrgema rahvakooli, mille järel õppis samas pedagoogilistel kursustel kooliõpetajaks (kursus jäi lõpetamata).

1916. a maikuus astus ta Vene sõjaväeteenistusse (1918. a kutsemehena) ja määrati 175. tagavarapolku. Aasta hiljem lähetati M. Haber samast kaprali auastmes õppima 2. Oranienbaumi lipnikekooli, mille lõpetas esimese ohvitseri auastmega septembris 1917 ja läkitati seejärel 30. jalaväe tagavarapolku. Lipnikekoolid komplekteeriti peamiselt kesk- ja kõrgharidusega noormeestest, lisaks neile õppis seal M. Haberi näitel ka palju linnakooli või kõrgema algkooli haridusega isikuid. Esimese maailmasõja ajal lõpetas lipnikekooli ligi 2400 eestlast.[1] Suurem osa 1916. a sügisel ja 1917. a lipnikekoolide lõpetajaist enam rindele ei jõudnud. Lipnikekoolidest said oma esimese ohvitseri auastme mitmed hilisemad Eesti Vabariigi kõrgemad ohvitserid, näiteks hilisemad õppeasutuste ülemad kindralmajorid Aleksander Jaakson, August Kasekamp jt.

1917. a kevadel saadi Vene Ajutiselt Valitsuselt luba moodustada eesti rahvusväeosa, mistõttu hakkasid eestlastest ohvitserid organiseerima oma rahvuskaaslastest sõjaväelaste koondamist kodumaale. Oktoobris 1917 saabus ka lipnik M. Haber Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee organiseerimisel 1. Eesti polku, kust temast sai 8. roodu nooremohvitser. 1918. a veebruaris alanud Saksa okupatsiooniga Eesti üksused demobiliseeriti, mistõttu ta sama aasta kevadel sõjaväeteenistusest vabastati.

Vabadussõjaga taasalanud Eesti sõjaväe formeerimisel siirdus lipnik M. Haber 1918. a jõulude eel teenistusse 6. jalaväepolku (formeeriti Pärnus ja Viljandis), kus temast sai lüüside (Lewis kergekuulipildujate) komando nooremohvitser. Ajutiselt tuli tal täita ka rooduülema ülesandeid. Septembris 1919 nimetati ta polgu 2. kuulipildujate roodu vanemohvitseriks. Kuuenda polgu nooremohvitserina osales ta Vabadussõjas: 1919. a jaanuaris Kärstna, Helme ja Tõrva mõisa juures ning seejärel Taagepera, Holdre, Koorküla, Hummuli ja Talli mõisa juures peetud võitlustes. Siit alates kandus polgu tegevus juba Läti aladele. Veebruarist aprilli lõpuni 1919 osales lipnik M. Haber võitlustes Pikksaare (Piksāri) ja Uue-Kaarküla mõisa liinil. Seejärel oli ta mai lõpul 1919 Säde (Seda) jõe, Rantseni alevi juures ja Volmari (Valmiera) liinil. Juunikuus 1919

---

[1] **Kröönström, M.** 1999. Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo osakond. Tartu. Lk 54.

osales M. Haber Landeswehri vastases võitluses Võnnu (Cēsis), Roopa (Straupe) alevi, Staleni (Stāle) mõisa ja Riia-eelsetes lahingutes. Augustis 1919 paigutati polk ümber Pihkva lahinguruumi, kus julgestati oma vägede evakueerimist Pihkvast. Seejärel asuti Petserimaale piirikaitsele, kus sai lipnik M. Haber 7. novembril 1919 lahingus Võmorski küla juures haavata ja hospitaliseeriti. 1920. a. jaanuaris naasis ta tervenenult üksuse teenistusse.[2]

Pärast sõja lõppu, 1920. a märtsis, ülendati M. Haber alamleitnandi auastmesse ja ta jätkas teenistust 6. jalaväepolgu kuulipildujate roodu nooremohvitserina (rühmaülemana) Viljandis. 1920. a lõpul lähetas 3. diviisi staabiülem ta Sõjakooli juurde alalisväe ohvitseride kursusele, mis oli asutatud sõjaaja (sõjaaegse kiirväljaõppega) ohvitseride ettevalmistuse täiendamiseks. 1921. a augustis loeti alamleitnant M. Haber kursuse rahuldavate tulemustega lõpetanuks ja rahuaja (kaadri-) ohvitseriks. Kursuse lõpul kirjutas õppeüksuse ülem alampolkovnik August Kilk tema atestatsioonis järgmist. "Kaunis kindla, tasase iseloomuga, kohusetunne hästi väljaarenenud ja sõjaväelist kasvatust märgata. Teenistuses veel vähe vilunud, püüdlik. Algatusvõime ja energia poolest nõrgavõitu, iseseisvalt võib tegutseda hea tagajärjega tubli juhatuse all. Hästi distsiplineeritud, distsipliini oskab pidada (nõuda). Riigivarandusega ümberkäimises korralik. Tervis väga hea."[3] Üldhinnanguks on märgitud "hea". Pärast kursuse lõppu lähetati alamleitnant M. Haber tagasi 6. jalaväepolgu ülema käsutusse, vahepealsete ümberpaiknemiste järel taas Pärnusse, kus jätkus teenistus rühmaülemana.

1922. a novembris võeti kasutusele uus auastmetabel, mille tõttu nimetati alamleitnandid nooremleitnantideks. Muutusid ka üksuste nimetused: polgud nimetati rügementideks ja roodud kompaniideks. 1923. a aprillis ülendati M. Haber leitnandiks. 1924. a märtsis viidi leitnant M. Haber teenistuse huvides 6. jalaväerügemendist üle Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste Allohvitseride Kooli õppepataljoni laskurkompanii rühmaülemaks.[4] 1926. a ülendati leitnant M. Haber kapteniks. 1929. aastaks, s.t enne Kõrgemasse Sõjakooli astumist, oli ta tõusnud rühmaülemast Allohvitseride Kooli õppekompanii ülemaks.[5]

1928. a valiti kapten M. Haber välja kaheaastaseks komandeerimiseks Soome Kõrgemasse Sõjakooli (1929–1931). Teda kohustati välislähetuseks ette valmistama, muuhulgas tuli sooritada katse Eesti vastava õppeasutuse sisseastumiskavade ulatuses.[6] Lähetamine jäi siiski teadmata põhjusel ära, selle asemel astus kapten M. Haber 1929. a katsetega Eesti Kõrgemasse Sõjakooli (V lend). Õppetöö kestis vaheaegadega 1929. a oktoobrist kuni 1931. a septembrini (V lennu tundide ja praktiliste tööde arvu ja jaotust vt I osa lisast 3). Seejärel anti katsetega sisseastunud ohvitseridele 1932. a jaanuarini aega väitekirja koostamiseks[7] (V lennu väitekirjade koostamise juhendit vt I osa lisast 4). Seega oli väitekirjade koostamiseks ja vormistamiseks ligi neli kuud. Töid kaitsti 1932. a

---

2 Andmed teenistuslehest: ERA 650–1–20. Lk. 33–37; vt ka **Maide, J.; E. Valdin, E.** 1938. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918–1920. 6. rahvaväe polgu sõjaväelaste ühingu väljaanne. Lk 614, 697.

3 ERA 646–1–103. Lk 10.

4 ERA 650–1–20. Lk 33–37.

5 ERA 650–1–350. Lk 6.

6 ERA 650–1–212. Lk 220–221.

7 Kõrgem Sõjakool 1921–1931. Tallinn, 1931. Lk 90. [Edaspidi *Kõrgem Sõjakool 1931*]

esimese kolme kuu jooksul. Lõputööde teemad olid V lennu kuulajate eneste valida, need kinnitas Kaitsevägede Staabi ülem.[8] Kapten M. Haberi valik langes teemale "Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimisel, ettevalmistamisel ja juhtimisel". Selle teema valik polnud kapten M. Haberil päris juhuslik: vastavasisulise teemaga oli ta tegelenud varemgi. Sõjaväe Ühendatud Õppeasutustes 1927/1928. a talvel esines ta ettekandega "Eestlane kui sõdur". Kapten M. Haberi loengut hinnati tookord elavaks, sisuliselt huvitavaks, süstematiseerituks ja hästi illustreerituks. Õppeasutustes moodustatud komisjon tegi ettepaneku anda loengupidajale Kindralstaabi ülema auhind.[9]

Jõulud Allohvitseride Koolis 1928. a. Esimeses reas istuvad ratsaväe mundris Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem kol G. Jonson, temast vasakul Allohvitseride Kooli ülem kol-ltn J. Siir ja sama kooli õppekompanii ülem kpt M. Haber

M. Haber kandis oma väitekirja ette 15. veebruaril 1932. a. Töö oponendid olid Kaitsevägede Staabi ülem kindralmajor Juhan Tõrvand (vanemoponent) ja Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste (ühtlasi Kõrgema Sõjakooli) ülema abi õppe alal kolonel Aleksander Jaakson (nooremoponent).[10] Väitekiri ise pälvis oponentidelt hea hinnangu, kuid ettekannet hinnati puudulikuks, mistõttu jäi väitekirja üldhindeks "rahuldav".[11] Väitekirja kaitsmise järel loeti kapten M. Haber Kõrgema Sõjakooli diplomiga lõpetanuks. Väitekirja koostamise eel olid tema õppetulemused head.[12]

8 Kõrgem Sõjakool 1931. Lk 90.
9 ERA 650–1–1074. Lk 57, 58.
10 ERA 495–12–511. Lk 1038.
11 ERA 495–12–633. Lk 1.
12 ERA 495–12–511. Lk 971.

1932. a 1. aprillil viidi kõik V lennu katsetega sisseastujad üle Kaitsevägede Staapi (aastasele staabiteenistuse praktikale), mida loeti ühtlasi lennu õppetöö tegelikuks lõpuks.[13]

Alates 1932. aastast teenis kapten M. Haber Kaitsevägede Staabi VI osakonnas (väljaõppeosakond) käsutäitja-ohvitserina. 1933. a ülendati ta majoriks. Tema töö põhisisuks sai järgnevatel aastatel noorsoo riigikaitselise hariduse edendamine: õppematerjalide ettevalmistamine ja õppe korraldamine. 1933. a ilmus Kaitsevägede Staabi VI osakonna väljaandel sama osakonna ülema kolonel August Traksmanni (Traksmaa), majorite Jaan Lukase ja M. Haberi autorsusel riigikaitseõpetuse käsiraamat kesk- ja kutsekoolidele. [14]

Riigikaitseõpetuse sisseviimise näol koolide õppekavadesse oli 1920.–1930. aastate vahetusel tegemist kompromissiga poliitilise eliidi (ka haridustegelaste) ja sõjaväelaste vahel. Pidevas kulude kärpimise vajaduses leiti võimalus kaitseväeteenistuse aega lühendada: nt alustati riigikaitseõpetuse põhitõdede edastamist juba koolipingis.[15] Selle ajajärgu Euroopas muutus noorsoo ideoloogiline ja

---

13 Kõrgem Sõjakool, 1931. Lk 90.

14 **Traksmann, A; Lukas, J; Haber, M.** 1933. Riigikaitse õpetuse käsiraamat kesk- ja kutsekoolidele. Tallinn: Kaitsevägede staabi VI osakonna väljaanne.

15 **Pajur, A.** 1995. Sotsialistist haridusminister kindralstaabiga väitlemas. 1930. a riigikaitseõpetuse määruse saamislugu. – Akadeemia, nr 2. Lk 276–294. [Edaspidi ***Pajur** 1995*]

ka praktiline sõjaks ettevalmistamine ajastu nõudeks. Tegemist polnud siiski mitte päris uue nähtega: sõjaväe moraalse ettevalmistamise tähtsust mõisteti juba enne Esimest maailmasõda, mida tõestab ka tollest ajast pärinev väide, et 1870.–1871. a Prantsuse-Preisi sõja võitis (Saksa) kooliõpetaja.[16] Seda ütlust võib mõista ilmselt viitavana otseselt nii õpetajatele enestele kui sõjaaegsele nooremohvitseride kaadrile, kuid peamiselt mõeldi selle all ikkagi rahuaegse moraalse ettevalmistustöö juhtimist klassiruumes. Samast ajast pärineb ka põhimõte, et rahuajal on sõjavägi rahvale kooliks ja sõjaajal on rahvas sõjaväeks.[17] Niisiis võib öelda, et Eestis jõudis sõjavägi rahuajal juba ka kooli, mis oli muidugi paljudele vastumeelt. Haridusringkondade vastuseis riigikaitseõpetuse probleemide lahendamisele tulenes vähemalt osaliselt vasakpoolsetest või sotsialistlikest vaadetest.[18] Viiteid ja kriitikat tollaste haridusringkondade vasakpoolse meelestatuse suhtes leiame ka kapten M. Haberi väitekirjast. Eespool ühiskondliku kompromissi tulemusel loodi Haridusministeeriumis vastava ala praktiliseks juhtimiseks, koordineerimiseks ja kontrollimiseks riigikaitselise kasvatuse ja õpetuse nõuniku ametikoht, millele komandeeriti kaadriohvitser. Esimesena teenis sellel ametikohal aastatel 1930–1933 major Jaan Lukas. [19]

Pärast 1934. a riigipööret, alanud autoritaarse valitsemise ajajärgul, on täheldatav kõrgemate sõjaväelaste osakaalu suurenemine mitmete eluvaldkondade juhtimisel ja suunamisel. Nii näiteks sai 1936. a haridusministriks senine Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülem kolonel Aleksander Jaakson. Sama aasta sügisel asutati Haridusministeeriumis noorsoo osakond (nimetatud ka noorsoo ja vabahariduse osakonnaks), mille juhatajaks määrati kolonelleitnant Johannes Vellerind. Sama osakonna tööjõudude nimestikest[20] leiame riigikaitselise kasvatuse nõunikuna kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni ka M. Haberi nime (alates 1934. aastast).

Riigikaitselise hariduse andmisel ei piirdutud siiski ainult õpilastega. Alates 1937. a korraldati suviseid kohustuslikke riigikaitsekursusi ka algkoolide meessoost juhatajatele. Lisaks loengutele ja rühmatöödele kuulus kursuste juurde ka füüsiline treening.[21] 1938. a hakati kohustuslikku riigikaitselist ettevalmistust korraldama ka Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli juures.[22]

1940. a Eesti Vabariigi aastapäeval ülendati M. Haber kolonelleitnandiks. Sama aasta sügisel eestindati M. Haberi nimi Kaermaks. Jääb selgusetuks, kuivõrd oli selle näol tegemist hilinenud kaasaminemisega rahvustervikluse ideega, või kasutati seda eeskätt manöövrina uute võimumeeste eest varjumiseks.

---

[16] Sõjakunsti evolutsioon. Konspekt kolonel Tombergi loengutest Kõrgemas Sõjakoolis 1931. a. Kokku seadnud kpt. M. Haber. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste Staabi väljaanne 1931. a. Lk 151; vt elektrooniliselt http://www.ksk.edu.ee/est/muuseum/muuseum/kirjandus, (21.01. 2008).

[17] *Ibid*. Lk 159.

[18] **Pajur** 1995. Lk 276–294.

[19] **Pajur, A.** 1999. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 2. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv. Lk 192–210.

[20] ERA Fond 1108 (Haridusministeerium). Siin esitatud andmed pärinevad kaadriliikumist kajastavatest säilikutest.

[21] Päevaleht 1937, nr 172, 29. juuni.

[22] **Pajur, A.** 1996. Riigikaitseõpetusest Eesti Vabariigi kõrgkoolides 1930. aastatel. – Akadeemia, nr 5. Lk 867–904.

Kõrgema Sõjakooli V lennu lõpetajad 1931. a koos kaitseväe ja õppeasutuste juhtkonna esindajatega. Esireas istuvad (vasakult): kpt M. Ropponen, kol A. Traksmann (Traksmaa), kol H. Brede, kin-mjr J. Tõrvand, kol A. Jaakson, mjr E. Metstak, kol G. Leets, kol-ltn F. Olbrei, kol-ltn K. Mutso. Keskel seisavad (vasakult): ltn A. Kurgvel, mjr V. Sa(a)rsen, mjr P. Asmus, mjr J. Mäe, mjr O. Mullas, kpt A. Kristian, mjr A. Viru, kpt A. Stern, kpt M. Haber (Kaerma), ltn S. Laks. Tagareas seisavad (vasakult): mjr K. Männi, mjr J. Remmel, kpt A. Kaschan, kol J. Lutsar, ltn J. Till, ltn. E. Püss, ltn A. Nõmm, ltn H. Roots, kol-ltn A. Steinberg, ltn H. Onny

Töötamine Haridusministeeriumis võis olla ka üheks põhjuseks, miks kolonelleitnant M. Kaermal õnnestus 1941. a erinevalt paljudest teistest vanemohvitseridest Nõukogude võimu käest pääseda ja Eestisse jääda. See asjaolu on siiski vaid oletuslik. Mõnede teadete alusel kuulus ta 1940.–1941. aastal Eesti sõjaväest formeeritud Punaarmee territoriaalkorpuse koosseisu, kuid seoses haigusega olevat jäänud Petserisse (pääses Venemaale viimisest 1941. aasta suvel).[1] Selline sündmuste käik võiks seletada ka kolonelleitnant M. Kaerma tegevust 1941. a Petseri Omakaitse ülema ülesannetes.[24] Samal ajal organiseeris ta ka Saksa poolele üleläinud või vangi langenud Eesti sõjaväelaste toitlustamist ja vabastamist Pihkva vangilaagrist. Samuti oli ta sel ajal tegev 1941. a Värska laagrist Venemaale saadetud Eesti ohvitseride saatuse kohta andmete kogumisega. 1941. a lõpul viidi ta teenistuses üle Tallinn-Nõmme Omakaitse ülemaks. Saksa okupatsiooni aastail naasis M. Kaerma oma endisele tegevusalale ning töötas Eesti Omavalitsuse Haridusdirektooriumis rahvakasvatuse osakonna (hiljem rahvakasvatuse peavalitsuse) juhatajana.[25] Enne rindele minekut 1944. a jõudis ta täita ka Tallinna prefekti kohuseid.[26]

Kui sõja algul suhtus Saksamaa juhtkond Eesti (ja ka teiste Ida-Euroopa riikide) iseseisvuse taastamise püüdlustesse üleolevalt, siis raskuste suurenedes idarindel hakati okupeeritud rahvaste kui potentsiaalse võitlusvõimelise elavjõu ärakasutamise eesmärgil oma suhtumist ja hinnanguid mõningal määral revideerima. Kui rinne hakkas lähenema Eesti piiridele, lubasid sakslased 1944. a algul formeerida eestlastest mobilisatsiooni alusel kuus piirikaitserügementi ja ühe tagavararügemendi. Selleks et hoida ära 1941. a traagiliste sünduste kordumist, asusid ka rahvuslik-demokraatlikud ringkonnad ja viimane seaduslik peaminister Jüri Uluots mobilisatsiooni toetama.

Kolmanda piirikaitserügemendi ülemaks määrati kolonelleitnant M. Kaerma. Määramise kohta olevat ta ise tähendanud: "Olgugi, et olen haige [sapikivid], tahan ka mina isamaad teenida tema raskel saatusetunnil!"[27] Siinkohal huvitav paralleel: rügement formeeriti 1944. a veebruaris Pärnu-, Viljandi- ning Lääne- ja Saaremaal, s.t suuresti samade piirkondade meestest mis Vabadussõja-aegne 6. jalaväepolk, mille koosseisus rügemendiülem ohvitserina oma esimesed tuleristsed sai. Rügemendi staap ja 1. pataljon formeeriti Pärnus, 2. pataljon Viljandis, 3. pataljon Lääne- ning Saaremaal ja suurtükipatarei Tartumaal. Kolonelleitnant M. Kaermal avanes – ehkki hilinenult – võimalus rahuajal mitmel tasandil korraldatud kasvatus- ja ettevalmistustööd ning selle vilju praktikas hinnata.

---

23 M. Nisumalt saadud andmed.

24 **Kraft, Ü.** 2007. Eesti piirikaitserügementide ohvitserkond 1944. aastal. – Eesti Sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat, nr 6, 2006. Lk 202. [Edaspidi ***Kraft** 2007*]; **Martinson, E.** 1970. Elukutse – reetmine. Tallinn: Eesti Raamat. Lk 276–277. [Edaspidi ***Martinson** 1970*]

25 **Nisuma, M.** 2006. Kolmas Eesti piirikaitserügement 1944. – Laidoneri muuseumi aastaraamat, nr 5, 2005. Lk 186–187. [Edaspidi ***Nisuma** 2006*]; **Martinson** 1970. Lk 266–267.

26 **Kraft** 2007. Lk 202.

27 **Mengel, H.** 1961. Suurim armastus II. Teine ja Kolmas Piirikaitse Rügement lahingutules ning täiendusi sõjaraamatule „Suurim armastus". Geislingen: Kultuur. Lk 103.

Hinnangud piirikaitserügementide võitlusvõimele on väga varieeruvad. Teada on, et kiirkorras loodud üksustel ei saanud olla väga põhjalikku ettevalmistust, üsna kirju oli ka neile sakslaste poolt eraldatud varustus ja relvastus. Ohvitsere ei jätkunud rühmaülemateks üheski kompaniis. Esimese pataljoni ohvitserkond koosnes peale pataljoniülema ja majandusülema ainult reservlipnikest, kes teenistusse astudes ülendati leitnandi auastmesse. Sõjakooli aspirandiklasside eesmärgiks oli ette valmistada reservohvitsere, kes olnuks võimelised juhtima rühma igas lahinguolukorras, vajadusel ka kompaniid, samuti läbi viima selle väljaõpet sõjaajal. Väidetavalt tulid reservlipnikud kompaniiülema ametikohtadel oma ülesannetega hästi toime, mis osutab Eesti Vabariigi Sõjakooli ettevalmistuse heale tasemele.[28] Siiski jääb väljaõppetaseme hindamine vaid eeltoodu alusel problemaatiliseks. Tegemist oli arusaadavalt sõjaaegsest hädavajadusest tulenenud nähtega, millele võib paralleele leida juba eelmise maailmasõja ajast, mil elukutseliste riviohvitseride kaadrit formeeritavatele üksustele ei jagunud ja olemasolevgi kiiresti kahanema hakkas. Sellest kogemusest tulenevalt pöörati kahe maailmasõja vahelisel ajajärgul paljudes riikides, sealhulgas ka Eestis, varasemast suuremat tähelepanu reservohvitseride ettevalmistamisele.[29]

Aprillis 1944, kui 3. piirikaitserügement paiknes Tudulinna-Lohusuu rajoonis, korraldati väegrupi Nord ülema inspektsiooni ajal kompanii taktikaline õppus, lahinglaskmine ja ülevaatus. Väegrupi ülem luges tulemusi väga heaks.[30] Alfred Lutsu järgi oli eelkirjeldatud inspektsiooni põhjal Eesti mobiliseeritute väljaõpet – eriti lasketaset – hinnatud palju kõrgemaks Saksa mobiliseeritud meeskondade tasemest. Esiletoodu põhjal järeldas ta, et Eesti sõjaeelne sõjaväeline kasvatus ja väljaõpe väeosades ning sõjaväe õppeasutustes oli õigel teel, samuti riigikaitseline ettevalmistus koolides ning Kaitseliidus.[31]

1944. a aprillist kuni septembrini paiknesid 3. piirikaitserügemendi allüksused peamiselt kaitsel Peipsi järve kirdekaldal Vasknarva juurest piki Narva jõe läänekallast kuni Permiskülani. Seoses üldise taandumisega asusid rügemendi üksused 18. septembril liikuma Avinurme suunas. Samal ajal olid Punaarmee üksused Tartu rindest läbi tunginud ja jõudnud juba varem Avinurme teeristini. 20. septembril 1944, kui oli selge, et rügemendi ühendusteed olid taandumisel vastase poolt ära lõigatud ja läbimurdeks Avinurme juures enam võimalusi polnud, oli kolonel M. Kaerma sõduritele teatanud: "Uut rinnet ei ole ega tule. Katsuge igaüks ise punaväe rõngast välja pääseda. Olgu Eesti mets teile kaitsjaks!"[32] Metsi mööda liikudes jõudis ta ka ise kodutallu Rapla lähedal, kus

---

[28] **Nisuma** 2006. Lk 157. (Tuginedes J. Põldmäe meenutustele: **Põldmäe, J.** 1995. Üks paljudest. Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia; **Põldmäe, J.** 1999. Mälestuskilde sõjateelt. – Eesti mehed sõjatules. Koost. Tamberg, M. Saku: EVTÜ.)

[29] Aastatel 1923–1940 lõpetas Sõjakooli 22 aspirandikursust kokku ligi 4000 nooremreservohvitseri.

1938. a arvestati ohvitseride sõjaaegseks koguvajaduseks (koos väljalangevuste katteks mõeldud varuga) 6000 meest. Sõjaväe rahuaegses organisatsioonis oli ette nähtud 1540 (kaadri)ohvitseri kohta.

[30] **Purre, A.** 1960. Piirikaitse rügementidest. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas IX. Venelaste teine sissetung. Stockholm: EMP. Lk 107; **Nisuma** 2006. Lk 163–164.

[31] **Luts, A.** 2004. Heitluste keerises. Tallinn: Olion. Lk 52–53.

[32] **Nisuma** 2006. Lk 186–187.

tal õnnestus end varjata 1948. aastani. Mõnedel andmetel läks ta sagenenud haarangute tõttu omaste säästmise eesmärgil 1948. a. aprillis vabasurma (omas tsüaankaaliumi ampulli). Koloneli abikaasa ja vend olevat matnud ta surnukeha salaja kodutalu mulda.[33]

Mart Haberi (Kaerma) elu ja tegevust võib vaadelda kui 20. sajandi Eesti riikluse ja ohvitserkonna personifitseeritud teket, edulugu, arengut, traagilist hävingut ja püüdlust kaotatud iseseisvust taastada.

[33] **Nisuma** 2006. Lk 186–187.

RAHVUSTERVIKLUSE KONTSEPTSIOON SÕJANDUSES

(Mart Haberi Kõrgemas Sõjakoolis 1932. aastal kaitstud väitekirja analüüs)

KEN KALLING, ANDRES SEENE

Eestlase kui kaitseväelase õpetamisel kui ka juhatamisel sõjaajal tuleb arvesse võtta, et ta on oma hingelaadilt mõistuseinimene. Teda on raske vaimustada. Võitude puhul tekib temas vaimustuse asemel uhkus ja endast lugupidamine, kaotuse puhul aga tüdimus ja ükskõiksus. Raske oleks teda sundida avantüristlikust sõjakäigust osa võtma, kus kõik võib kaotada, kuid samuti ka palju võita. Kuid kaitseks, mis püsivust ja kannatlikkust nõuab, oleks eestlane kohasemaid sõdureid.

Eestlase iseloomu tähtsam joon – iseseisvus talitamisel ning püsivus lubab kinnitada, et tema võib eduga teotseda uue aja lahingu hõredais lahingukordades.

Oma ülemuses hindab eestlane kõige rohkem asjalikkust. Mitte välist külge ei nõua ta, vaid sisu. Eestlase juhiks olla on vähe omada vormi ja auastet, on vaja omada kindlat autoriteeti ning austamist. Eestlane valvab piinlikult oma juhi tegevuse järgi ning arvustab teda. Seega eestlaste juht peab olema vali enda vastu. Põhjendatud valjuse annab eestlane andeks. Ta ei taha, et teda hellitatakse, kuid ta ei anna andeks, kui tema iseteadvust puudutatakse või temaga haavavalt, alandavalt või ülekohtuselt ümber käiakse. Tuleb ka esile kadedust, väiklust ja teataval määral headmeelt teiste raskustest või ebaedust.

Eestlase juhtimiseks on tarvis alati üles seada kindel eesmärk, mis oleks meeskonnale arusaadav. Eestlane vajab püsivaks eesmärgi poole püüdmiseks veendumust ettevõtte otstarbekohasuses ja kui see on temale selge, siis eestlastest koosnev sõjaväeosa on püsiv ja kannatlik.[1]

Sissejuhatus ja ülevaade väitekirjast

Käesolevas artiklis vaadeldakse sõjaeelse Eesti Vabariigi Kõrgemas Sõjakoolis Mart Haberi kirjutatud väitekirja "Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks", kaitstud 1932. a. Kapten Haberi uurimus võiks pakkuda lugejatele huvi ka tänapäeval, andes pildi neist pingutustest, mida Eesti sõjaväe juhtkond tegi oludele ja võimalustele vastavate lahenduste väljatöötamisel. Samuti annab see ülevaate toona staabiohvitseridele esitatud nõuetest – väitekiri nimelt polnud lihtsalt ühekordne vaimne pingutus, vaid see pidi tõestama ohvitseri võimet töötada staabiteenistuses: koguda ja töödelda andmeid, neid ette kanda ja selgitada. Lisaks taktikaküsimustele nõuti

[1] **Kasak, I.** 1930. Taktika. Tallinn: Kaitsevägede Staabi VI osakonna kirjastus. Lk 12–14.

kõrgema haridusega ohvitseridelt pedagoogika ja psühholoogia ("masside hingeelu"), ühiskonna poliitiliste ja majanduslike olude jms põhitõdede tundmist.

Artikli ülesanne on mõtestada tollast uurimust kaasaja lugeja tarvis, püüda tuua esile mõni läbiv idee. Loomulikult on siinkohal väljapakutav lahendus artikli autorite tõlgendus. Kesksele kohale on selles tõstetud rahvustervikluse[2] mõiste, mis oli sõjaeelses Eestis olulise tähtsusega. Kõnealuse mõiste tähtsustumine on vaadeldav rahvusliku ühtsuse püüdena ajajärgul, mil valitses majanduslik surutis ja sellega seoses demokraatliku valitsusviisi kriis. Selle mõiste aktualiseerumine on kui omamoodi toetus nende tööle, kes on otsinud ka eestlaste seas rahvuspsühholoogilist ühtsust. Artiklis osutatakse sellele, et rahvustervikluse kontseptsiooni kujundamisse saab oma panuse anda ka Eesti ohvitserkond.

Haberi lähenemine on ajaloolis-kronoloogiline: ta esitab faktoloogiat Eesti sõdalastest alates muistsest vabadusvõitlusest Vabadussõjani ning toob näiteid järgnevast rahuaja teenistusest (kasutades ka isiklikke tähelepanekuid). Töö esimeses osas kirjeldatakse muuhulgas eesti ühiskonna sotsiaalseid kihte ja nende kujunemist hariduslikust, kõlbelisest, tervishoiu ja tõulisest seisukohast. Autor püüab näiteid analüüsida ning tungida eestlase "hingelisse struktuuri" ja mõista teda psühholoogilise tervikuna, läbi viia etnopsühholoogilist (rakendus)uurimust, vaadeldes eestlast sõduri ja võitlejana. Kapten Haber usub, et rahvus moodustab kindla psühholoogilise terviku ning "kuivõrd psüühilised epideemiad ei pääse üle rahvusriikide piiride", saaks idast lähtuva ideoloogilise ohu ("psüühilise epideemia") vastu end kõige paremini kaitsta rahvusluse kaudu.[3] Sõjaväe üks roll on rahvustunde kasvatamine. Kummatigi on see raskendatud, kuna sõjaväelised juhid ei tunne piisavalt "eestlase hingelist struktuuri"[4]. Seejärel püüab autor anda ettekujutuse neist etnopsühholoogia aspektidest, mis on olulised sõjalise väljaõppe rakendusliku poole jaoks.

Vaatluse all oleva käsitluse puhul võib täheldada teatavaid kitsaskohti, mis on iseloomulikud ajanappuses koostatud kirjatöödele ning mille aines pole väga selgelt ja üheselt määratletav. Kiirustamist töö valmimisel märgib eessõnas ka autor ise. Samas kirjutab ta, et esialgseks eesmärgiks oli käsitleda eestlast sõdurina vaid Vabadussõja kogemustele tuginedes, kuid töö teema kinnitati siiski temaatiliselt laiendatuna. Tänapäeva teadusliku kirjutamise vaatevinklist võib tööd selle ülesehituse poolest lugeda problemaatiliseks (nt probleemid järelduste ja teoreetilise osa seosel jm). Autor ei tutvusta ka eriti tolle ajajärgu vastava ala teoreetilisi aluseid ega mõisteid, millele tuginedes ta järeldusi sõnastab. Töö lähtub siiski tuntavalt praktilistest ehk rakenduslikest eesmärkidest. Rahvust käsitatakse siin kui olemasolevat nähtust, mis ei vaja eraldi defineerimist. Seetõttu näib keskseks eesmärgiks olevat välja selgitada eestlastele omased väljakujunenud hoiakud ja iseloomujooned, mida on sõjalise

---

2 **Kruus, H.** 1940. Rahvusterviklusest. – Akadeemia, nr 3. Lk 143–152.

3 **Haber, M.** 1932. Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväe komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Tallinn. Lk 269. [Edaspidi ***Haber** 1932*] (Tsitaadid ja viited siin ning edaspidi samas väljaandes avaldatud tekstile)

4 *Ibid.* Lk 272.

väljaõppe ja juhtimise tõhustamise eesmärgil vaja tundma õppida ja kirjeldada. Etteruttavalt tuleb tunnistada, et rahvuskäsitus ja rahvuste kirjeldamine teaduslikel alustel oli juba tollal tõsiste probleemide ees. Peatugemgi niisiis kõigepealt autori poolt tegemata jäänul – ülevaatel tolle ajastu etnopsühholoogia teoreetilisest olukorrast.

Etnopsühholoogia

Etnopsühholoogia sisaldub vulgaarpsühholoogia kujul juba kultuurantropoloogiast tuntud meie-nemad-vastanduses (ja on seega olemas olnud juba traditsioonilistes – ehk, nagu varem nimetati, primitiivsetes – ühiskondades). Antiikautorid andsid sellisele käsitusele juba ka täheldatava teaduslikkuse pitseri. Etnopsühholoogiliste arutluste kõrghetk saabus uusajal, mil hakkas kujunema tänapäevane rahvuskäsitus ja rahvusluse mõiste. Levis arusaam, et iga rahvus on eriline ning selle eneseväljenduse kõrgeimaks vormiks on oma riik – rahvusriik.[5]

19. sajandil rahvusriikide ja rahvuskäsitus täieneb – on jõutud totaalse sõja idee juurde, milles piltlikult öeldes ei sõdiks mitte enam sõjavägi, vaid rahvas. Seega moodustub inimestest, nende individuaalsetest ja demograafilistest tunnustest kogum, mida kokkuvõttes võib pidada strateegiliseks ressursiks.[6] Oli vajalik õppida seda ressurssi igakülgselt tundma, uurida rahvust, tema kujunemisprotsessi, selgitada välja tema üldhoiakud ja mentaliteet, et tulemusi kasutada nii (sõjalise) planeerimise, juhtimise kui väljaõppe tõhustamiseks. Niiviisi pidi ka sõjateaduses ja sellega seotud valdkondades hakata diskuteerima rahva kollektiivsete isikuomaduste teemal.

Rahvusluse mõiste arenedes pakkus etnopsühholoogia teema üha enam huvi ka eesti soost eliidile (eestluse rahvuskäsitust vt nt Toomas Karjahärmi ja Väino Sirki kirjutisest[7]). Eestisse levinud ajastuomaseid etnopsühholoogia teooriaid kirjeldab kohapeal nimetatud alal kõige põhjalikumaid uurimusi teinud Ilmar Tõnisson. Ta mainib kolme suunda, milles on püütud etnopsühholoogia – Tõnissoni terminikasutuses *diferentsiaalse rahvuspsühholoogia* – vallas tulemusi saavutada. Nende suundadena nimetab ta rassiteooriaid, kliima(geograafilised)teooriaid ja sotsioloogilisi teooriaid.[8] Mainitud teooriatel on olnud ajaloo vältel oma kõrghetked (kliimateooriad olid aktuaalsed alates 16. sajandist ja saavutasid

---

[5] Rahvuse, rahvusluse ja rahvusriigi määratluse ja vastavate arutelude kohta kaasaegses poliitikafilosoofias vt nt **Loone, E.** 2000. Separatism või rahvuste enesemääramine. – Konflikt, konsensus, moraal. Uurimusi pluralistliku diskursuse filosoofiast. Toim. E. Loone. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 127–137.

[6] Vt nt **Kalling, K.** 2003. "Sigimisvõitlus" toimub ilma relvadeta. – KVÜÕA toimetised, nr 2. Lk 175–192.

[7] **Karjahärm, T; Sirk, V.** 2001. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo. Lk 256–259.

[8] **Tõnisson, I.** 1936. Diferentsiaalse rahvuspsühholoogia uurimismeetodid. Magistritöö. Tartu Ülikool (säilitatakse TÜ Teaduslikus Raamatukogus). Kirjutise võib taasavaldatuna leida kogumikust **Tõnisson, I.** 1997. Emajõe ääres. Tartu: Ilmamaa. Lk 218. (Vt ka **Tõnisson. I.** 1935. Rahvuspsühholoogia võimalustest. Esmakordselt avaldatud ajakirjas Looming, nr 5; taasavaldatud 1997. aastal äsja mainitud kogumikus.) [Edaspidi ***Tõnisson** 1997*]

õitseaja 18. sajandil – vt nt Charles de Montesquieu, Johann Gottfried Herder; rassiteooriad tõusid esile alates 16. sajandist, eriti aga 19. sajandi keskpaigast – vt nt Joseph Arthur de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain, Hans Günther jt; sotsioloogilised teooriad alates 18. sajandist – David Hume jt). Kummatigi olid need kõik abitud sellise empiirilise metodoloogia loomisel, mis lahendaks neid huvitava küsimuse. Tõnisson, kes käsitleb kõnealust teemat oma magistritöös, tunnistab, et valdkond on raskesti haaratav ning metoodiliselt nõrgal alusel.

Etnopsühholoogia saab ilmselt suurima riikliku tähelepanu osaliseks militaristlikke ning lisaks ka biologiseeritud ühiskonnakäsitusi väärtustaval natsionaalsotsialistlikul Saksamaal. Sakslased võtavad iseloomustada kogu Ida-Euroopa rahvastikku, sh eestlasi.[9] Siiski polnud ka sealne rassiteadvusel põhinev lähenemine lahenduste leidmisel edukas. Seda näitavad muuseas Tartu Ülikooli vilistlase, ühe olulisema Saksa etnopsühholoogi – Rudolf Hippiuse – visalt tulemusi andvad katsed kujundada etnopsühholoogiast selgepiiriliselt psühholoogia (mitte rassiteaduste vms) valdkonda kuuluvat teadussuunda.[10]

Kui I. Tõnisson on andnud eesti keeles ülevaate etnopsühholoogia teoreetilistest tagamaadest, hakkamata eestlast nende alusel iseloomustama, siis T. Karjahärm on 1993. a avaldanud ülevaate neist märksõnadest, mille abil eesti

---

[9] 1944. a algul ilmus *Politischer Dienst für SS und Polizei* väljaandel lühike kokkuvõte Eesti ajaloost ja eestlaste karakterist pealkirjaga "Über die Geschichte und den Charakter der Esten". Selles jõutakse eestlaste kohta järeldustele, mis langevad paljuski kokku kapten Haberi jt esiletooduga. Olgu siinkohal näitena esitatud mõned lõigud nimetatud tekstist ajakirjaniku ja sõjakirjasaatja Jüri Remmelgase eestindusest (**Remmelgas, J.** 1959. Hiline kogemus. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas VII. Sõjakäik itta. Stockholm: EMP. Lk 168–170): *Eestlaste olulisemad iseloomujooned on kinnisus ja jonnakus. Eestlane on erakordselt vaikiv ja kord omaksvõetud arvamusest peab ta murdmatult kinni. Ta hindab tagasihoidlikkust ja väärikust esinemises ja häbeneb oma poolehoidu või tunnustust väljendada paljusõnaliselt. Eestlane eelistab vähesõnalisust ka teiste juures: kus teod osutamata jäävad, seal pole eestlaste poolehoid võidetav enam ei hea sõna ega pealekarjumisega* (Anschreien). *Oma ülemuste ja juhtide suhtes omavad eestlased väga kriitilise pilgu. Eestlaste juures suudavad end maksma panna ja hindamist leida ainult teovõimelised ja suure isikliku vaprusega juhid. Eestlased üldiselt on tugevad iseseisvas mõtlemises. Abstraktsed ideed ei leia eestlaste juures mingit kõlapinda ja nende eest pole nad nõus võitlusse astuma. Kui aga eestlane on veendunud, et hädavajalikkus nõuab kogu panust – nagu seda nõuab käimasolev sõda – siis rakendub eestlane meelsasti ja võitleb vahvalt. Eestlaste juures esineva erilise omadusena väärib esiletõstmist nende kiindumus oma kodukoldesse ja kodusse, mis sageli võib väljenduda selliselt, et eelistatakse täielikku eraldumist ühisüritustest. Tugevasti arenenud individualism eestlaste juures läheb sageli ka nii kaugele, et omahuvid tõstetakse kõrgemale ühishuvidest. Paljudele eesti põllumeestele tähendab oma maalapp rohkem kui mõiste isamaa. Kes kunagi peaks julgema ohustada eestlase eraomandit, sellega astutakse kohe võitlusse ja võideldakse metsikuse ja raevuga. Sellepärast vihkavadki eestlased kommuniste üle kõige.*

/.../ Eestlased pole kunagi olnud silmakirjateenrid, vaid kohustusteinimesed (Pflichtmenschen)*, usaldusväärsed, kuid uhked, kelle usaldust pole kerge võita. Nad on truumad seal, kus nende autundele koputatakse ja neid väärikalt koheldakse ning sellel pinnal on eestlaste ja sakslaste vaheline sõprus sügavaimalt ja tugevaimalt viljeldav. Seda on näidanud idarinde lahingutes eestlaste ja sakslaste vahel sõlmitud relvavendlus.*

[10] **Klautke, E.** 2007. German "Race Psychology" and Its Implementation in Central Europe: Egon von Eickstedt and Rudolf Hippius. Blood and Homeland. Budapest: Central European University Press. Pp. 23–40.

mõtlejad eelmisel sajandivahetusel – eeskätt rassiteooria raames – eestlast iseloomustada püüdsid.[11]

Etnopsühholoogia valdkonda kuulunud arutlustes teeb otsa lahti Mihkel Kampmann,[12] kelle lähenemist on peetud suhteliselt primitiivseks. Villem Grünthal-Ridala lähenemine on rassi- (tõu-) keskne.[13] Erinevalt oma paljudest kaasaegsetest kirjeldab Ridala eestlase iseloomuomadusi positiivses võtmes. Viimast ei saa öelda Jaan Tõnissoni, Johannes Aaviku, Peeter Ruubeli jt kohta, kes 20. sajandi algusaastail, mil eesti eliidi hulgas valitses n-ö biologiseerunud rahvuskäsitus, samuti rassiparadigmade raames arutlesid.

I. Tõnissoni ülevaatest jääb mulje, et kõigis kolmes eespool kirjeldatud metoodilises suunas (rassiline, klimaatiline ja sotsiaalne) oli kesksel kohal n-ö selektsionistlik arusaam, mille kohaselt rahvuslik karakter kujuneb põlvkondade jooksul: kohanemisel kliima, ühiskondlike ja majanduslike olude ning muude teguritega. Nimetatud protsess võib olla evolutsiooniline, kuid aset võib leida ka väline sekkumine – nt on nn 700-aastast orjapõlve eestlase rahvusliku karakteri väljakujunemisel otsustavaks pidanud paljud vastaval teemal sõnavõtnud (sh eespool mainitud). Näide siinkohal Juhan Aulilt – eesti juhtivalt füüsiliselt antropoloogilt –, kes 1926. a tõmbab eesti ja juudi rahva vahele võrdusmärgi. Mõlemad on oma keeruka ajaloo vältel (ühtedel Juudi sõjad ja sellele järgnenud diasporaas elamine, teistel muistne vabadusvõitlus ja 700-aastane orjapõli) kaotanud pidevalt paremaid poegi-tütreid ja mandunud lõpuks küllaltki keskpärasele tasemele: "Rahuarmastajad, vagusad ning kartlikud rändasid [juudid] iga ilmakaare poole laiali ja – nende veri voolab praeguses juudi rahvas! Teistsugused ei saa olla ka meie esivanemate vabastuskatsete ja sõnakuulmatuse tulemused: nii mõnigi osa meie rahva tubliduse, julguse ja üksmeelsuse pärivuslikust alusest rändab Põrmu riigis, aatomite vallas ja ei seisa enam meie käsutuses…"[14] Sarnaselt arutleb oma väitekirjas ka kapten Haber (toetudes Juhan Luigale, kes kirjutab 30 000 arukama eestlase hävingust juba üksi Jüriöö ülestõusu järel).[15] Haber eeldab, et muinaseestlaste kõikvõimalikud positiivsed omadused on aastasadade jooksul võõrvõimu all lahustunud ning devalveerunud.[16]

Kokkuvõttes tuleb osutada nõrkadele kohtadele etnopsühholoogia kontseptsioonides. I. Tõnisson jõuab oma uurimustes järeldusele, et 20. sajandi teadlaskond pole palju kaugemale jõudnud mitteteaduslikust vulgaarpsühholoogiast, et nn intuitiivne lähenemine on omane ka teadlastele ning et ollakse jätkuvalt ummikus.[17] Selle üle, milline on olukord tänapäeval, ei hakata siinkohal

---

[11] **Karjahärm, T.** 1993. Tõuküsimus Eestis iseseisvuse eel: Historiograafiline referaat. – Akadeemia, nr 7. Lk 1347–1364. Hiljem monograafias koostöös Väino Sirkiga: **Karjahärm, T; V. Sirk, V.** 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 284–307.

[12] **Kampmann, M.** 1902. Eestlase iseloom ja laad. Tartu: Postimehe Kirjastus.

[13] **Ridala, V.** 1914. Tõu küsimus. – Eesti Kultura III. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse Postimehe trükk.

[14] **Klein, J.** 1926. Pärivus ja rahvas. Tartu: Loodus. Lk 99.

[15] **Haber** 1932. Lk 165–166.

[16] *Ibid.* Lk 181, 292.

[17] Vt nt **Tõnisson** 1997. Lk 285.

arutlema – mõne ülikooliõpiku baasil on siiski tekkinud mulje, et tegeletakse pigem stereotüüpide uurimisega.[18]

Lisaks sisaldub etnopsühholoogias – nagu muudes analoogsetes õpetustes (nt rassiteadus) – ka igikestev vastuolu ja ebamäärasus (mis häirib neid, kes kõnesolevatest teooriatest tulu püüavad saada) üksiku ja üldise (või siis deduktsiooni ja induktsiooni) vahel. Teisisõnu: kui ehk isegi populatsiooni saab mingil moel iseloomustada (nt kuritegevuse statistika kaudu), siis populatsiooni kuuluva üksikindiviidi iseloomustamisel tema grupikuuluvuse alusel jäädakse sageli hätta. (Nagu ka vastupidi – üksikisiku, nt kirjaniku või mõne tema kangelase kui karakteri üldistamine kogu rahva stereotüübiks ei pruugi teaduse jaoks veenev olla.)

Segadust tekitab ka etnopsühholoogia empiiriliste uurimissuundade segunemine intelligentsusuuringutega. IQ-teste hakati kõigepealt rakendama sõjanduses,[19] kuid paraku viis USA-s algatatu rassismini ja muude, tänapäeva ühiskondade jaoks ebameeldivate tulemusteni.[20] Ka Eestis 1930. aastate lõpul tehtud intelligentsusuuringud sisaldavad seiku, mida juba toona peeti vajalikuks korrigeerida.[21]

Tähelepanuväärne on ka kõikvõimalike meditsiinivaldkonda kuuluvate tunnuste käsitlemine etnopsühholoogia kontekstis. See lähenemine on olnud nt eestlase iseloomustamisel küllaltki levinud, sisaldades siirdeid degeneratsiooniteooriast (varajasest pärilikkusõpetusest), aga ka kriminaalantropoloogiast jms (ka Haber toob lisaks tervisestatistikale välja enesetappude ja kuritegevuse oma).

"Eestlane sõdurina"

Eestlase neid omadusi, mis on olulised riigikaitse vaatevinklist, vaagisid esmalt mitte-eestlased ning sageli märkame just eelmises peatükis viimasena mainitud lähenemist. Meenutada võib nt Karl Ernst von Baeri tähelepanekut, mille kohaselt Napoleoni kampaania ajal – Baer oli siis vabatahtlikuna armeeteenistuses – eestlased Riia linna laatsarettides endast väga nõrga ("tõppekalduva") rahva mulje jätsid.[22]

---

[18] Vt nt **Зиньковская**, **И.** 2005. Этническая психология. Учебное пособие. Воронеж: Истоки.

[19] Vt nt **Must, A; Must, O.** 2004. Mis asi see on, mida nimetatakse intelligentsuseks? – KVÜÕA toimetised, nr 3. Lk 105.

[20] **Gould, S. J**. 2001. Vääriti mõõdetud inimene. Tallinn: Varrak. Lk 201–204.

[21] Juhan Tork – kõnesolevate uuringute läbiviija – väitis põhjaeestlaste rassitüübi ülimuslikkust. Samuti käis ta välja mõtte kasutada maa- ja linnarahva puhul erinevat uurimismetoodikat, sest "mõjuks häirivalt maakooli õpetajale, kui ta linnanorme kasutades testimise puhul peaks järeldama, et valdav hulk tema kooli õpilasi on alanormaalsed. Kas ei mõju see õpetajale umbkaudu nõnda, nagu mõõtmistulemused põllumehele, kes oma maatõugu lehma üle tahab otsustada friisi karja normide põhjal?" **Tork, J.** 1940. Eesti laste intelligents. Pedagoogiline, psühholoogiline ja sotsioloogiline uurimus. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetised. B Humaniora, XLVIII. Tartu. Lk 113.

[22] **Baer, K. E. v.** 1976. Eestlaste endeemilistest haigustest. – Loomingu Raamatukogu, nr 33. Lk 35.

Kui 19. sajandi lõpul hakkas ilmnema, et eestlastest nekrutid on oma tervisenäitajate (nt kehakasvu) poolest Venemaa esimeste hulgas,[23] võisid uurijad tõdeda, et need näitajad on seotud eeskätt ikkagi inimeste eluoluga: 19. sajandi alguse pärisorjast eestlane ei olnud võrreldav sajandi lõpuks juba märkimisväärselt emantsipeerunud eestlasega. Seega sõltuvad bioloogilised (antropomeetrilised jms) tunnused eeskätt keskkonnast (ühiskonnast). Näiteks refereeritakse 1902. a uhkusega Richard Weinbergi uurimust eestlaste aju kohta: "Loodus on eestlasi nii hästi keha kui ka vaimu poolest nii hääde annetega ehtinud, et nemad hariduslikule tööle ja edenemisele niisama kõlblikud on kui teised valgete rahvaste kogu liikmed."[24]

Siiski inspireeris eestlaste vaimse tervise ja kõlbluse küsimus nii mõndagi uurijat, teiste seas ka närviarsti J. Luigat, kes uuris oma doktoritöös vaimuhaiguste levikut eestlaste hulgas.[25]

Ka kõlblus tegi muret, nt analüüsiti võrdlevalt eestlaste ja lätlaste kuritegevust. Ilmnes, et võrreldes oma lõunanaabritega sobituvad eestlased hulga enam Cesare Lombroso sõnastatud nn sündinud kurjategija stereotüübiga (kõnealusel juhul uuris Tartu ülikooli psühhiaatriaprofessor Vladimir Tšiž mõrvu, infantitsiidi jms).[26] Esimese maailmasõja käigus algas ka mure eestlase vähese patriootilisuse pärast: nt Soomes sõjaväeteenistuses olles näeb Luiga, et Eesti soldatid eelistavad patriotismi asemel laatsaretti.[27] Eestlaste kalduvust rindeväeosadest kõrvale hoida (muuhulgas enesevigastamise abil) panevad tähele teisedki ohvitserid ning nende mälestusi kasutab ka Haber oma töös.[28]

Luiga pühendus ka toona psühholoogiateaduses moes olnud kirjanduslike tegelaste ning folkloori psühhiaatrilisele analüüsile ning on läinud Eesti historiograafiasse sellega, et tegeles põhjalikult – ajaloolaste arvates küll diletantlikult – nn muinasaja loojangu uurimisega. Ilmselt ongi Luiga teene, et nii mõnedki sõjaväelased püüdsid hiljem just nimelt Läti Hendriku kroonikat analüüsides saavutada rahvusliku sõjapsühholoogia jaoks vajalikke tulemusi. Major August Kasekamp (hilisem kindralmajor ja õppeasutuste ülem) teeb seda oma artiklis "Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused" (1925. a). Tuues esile nii puudusi kui positiivseid momente, leiab ta eestlaste iseloomus palju jooni, mis on heale sõdurile hädavajalikud "ja mille tõttu eestlastest väga hää sõjamees võib saada, kui tema sõjalises ettevalmistuses osatakse seda rahva iseloomu raudvara õieti ja otstarbekohaselt ärakasutada. Muidugi on viimase tingimuse läbiviimine ainult siis mõeldav, kui kõik meie sõjaväe juhid, kes sõjaväe kasvatust tegelikult läbiviivad, ise seda materjali põhjalikult tundma õpivad ja

---

[23] Vt nt **Aarma, L.** 1987. Põhja-Eesti meeste pikkus. Võrdlev ajaloolis-statistiline uurimus Eestimaa kubermangust aastail 1811–1874 nekrutiks värvatute andmeil. Tallinn: Eesti Raamat.

[24] **H. K.** [Henrik Koppel] 1902. Eestlased. – Postimees, 26.01.

[25] **I. Луйга**. 1904. Призреніе душевнобольных въ прибалтійскомъ крае. Юрьевъ: Postimees.

[26] **Чиж, В.** 1901. Влияние национальности на преступность. – Вестник Права, но. 9. С. 41–59.

[27] **Laamann, E.** 1938. Juhan Luiga: Elu ja mõtted. Tartu: Noor-Eesti. Lk 90.

[28] **Haber** 1932. Lk 177–178.

mitte kõiki võõralt laenatud häid asju meile kohanemata ei katsu maksma panna."[29]

3. eesti polgu nooremohvitserid 1918. a märtsis

Päris põhjalikult peatub Läti Hendrikul ka Haber, kes samuti otsib ajastu jaoks õpetlikku. Ühe kaotuse põhjusena 13. sajandil näeb ta eesti ühiskonna (eestlaste psühholoogia) kaldumist demokraatiasse ("detsentraalne ja rahvavalitsuslik riigikord ei soodustanud tugeva ja püsiva kaitseorganisatsiooni kujunemist"[30]). Haber märgib ka erinevate Eesti piirkondade elanike erinevat võitlejaloomust ning H. Delbrückile toetudes usub, et paikse eluviisiga põlduharivad hõimud (Eestis seega nt sisemaa asukad) on vähem sõjakad kui nomaadid-karjakasvatajad (nt saarlased).[31] Ka Vabadussõjas oli meeste päritolu ja "sotsiaalne kihistis /.../ üksuse lahinguväärtuse kujunemisel mõõduandvad"[32].

Haberi tööst jääb mulje, et autor peab oma rahvuskaaslasi individualistideks ning kaalutlevateks, lisaks materialistideks (omakasupüüdlikeks), kangekaelseiks, visadeks, õiglust hindavaiks ning samas vihapidajaiks.[33] Siinjuures on äratuntavad eeskätt eestlaste endi enda kohta loodud stereotüübid. Haber leiab, et eelneva pinnal võib maarahvast pidada suhteliselt keskpärasteks sõjameesteks, kellega on agressiivse vallutussõja pidamine praktiliselt võimatu ning kelles tuleb kasvatada sisemist distsipliini ning leppida sellega, et kiiret taipu nõudvate ülesannete täitmine teinekord takerduda võib.[34]

---

[29] **A. K-p.** [August Kasekamp] 1925. Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused. – Sõdur, nr 32. Lk 775–758, 770–771.

[30] **Haber** 1932. Lk 162.

[31] *Ibid*. Lk 159.

[32] *Ibid.* Lk 218.

[33] *Ibid.* Lk 254–257.

[34] *Ibid.* Lk 227–228. (Kolonel Aleksander Jaakson, Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem aastail 1933–1936, hiljem haridusminister, kirjutab kooliharidusest kontekstis: "Igal rahval on oma tõulised põhivead ja -hüved. Meie inimeste üheks põhijooneks on aeglus. Pangem meie inimesed kiiremini mõtlema ja tegutsema… Tundkem oma rahva tõulisi jooni ja tõstkem esile positiivseid külgi. Meie õpilaste kontingent pole halb." **Jaakson, A.** 1938. Meie kooli ülesannetest ja päevamuredest. – Eesti Kool, nr 10. Lk 669.)

Huvitava nüansina täheldab Haber, et Eesti "sõduri psühholoogias on instinktiivne tarve juhi läheduse järele"[35]. See väide põhineb tema Vabadussõja-kogemusel ("Olgugi meie tõu juures alla kriipsutatud tugevat individualistlikku joont, kuid see on siiski niivõrd jõuetu närve vapustavas lahingus, et sõdur ei suuda iseseisvalt otsustada ja talitab oma juhi või naabri eeskujul"[36]), aga ka kahtlasevõitu üldistusel, mille kohaselt iseloomustavat eestlast sulase vaim ("kes ainult oma peremehe juuresolekul ja selle eestegemisel tublisti kaasa teeb"[37]).

Sõjavägi ja rahvusterviklus

Lisaks kauge möödaniku (*resp.* vastava inimtüübi) ihalemisele on Haber kriitiline ka hilisajaloo – so Vabadussõja-eelsete revolutsiooniaastate, aga ka rahvuse emantsipatsiooniga kaasnenud diferentseerumise – suhtes. Ta täheldab varanduslikku, erialast ja geograafilist jagunemist ning lõhet masside ja eliidi vahel. Tulemuseks on, et "poliitilise selgitustöö ja rahva moraalse ettevalmistuse puuduse tõttu, ei olnud eesti rahva tolleaegne põlvkond tervikuna teadlik, millise suure ajaloolise ülesande ees ta seisab"[38]. Samas tunnistab ta, et kihistumine ei ole veel läinud niikaugele, et erinevates rühmades oleks tekkinud oma ideoloogia[39] – seega oleks rahvusliku ühtsuse saavutamine veel võimalik.

Vabadussõjas ilmutas vaid haritlaskond (sh ka ohvitserkond) teatavat riigikaitselist, st rahvuslikku meelsust. Murrang saabus, kui eestlaste massiteadvuses toimus pööre ning saadi aru oma moraalsest üleolekust (Haber näeb seda murrangut rahva "tõulise omapära saavutisena") ning adutakse ideelisi (pigem küll materiaalseid, sest Haber räägib siinjuures maareformist) aluseid, mille nimel sõditakse.[40] Mass, nagu Haber seda nimetab, jäi tema jaoks lõpuni keskpäraseks. Vabadussõja võit oli Haberi arvates eeskätt kangelaste võit.[41]

---

[35] **Haber** 1932. Lk 283. Samale momendile juhib näiteks tähelepanu oma väitekirjas ka leitnant August Nõmmik: *Kõrgemate juhtide isikliku eeskuju tähtsust lahingus iseloomustab Vabadussõda. Ülemjuhataja ilmumine rindele parandas meeleolu, äratas võitlustahet. Sama võime ütelda ka rahuaegse kasvatuse kohta, kui ülem ilmub õppusele või väeosa ruumi selleks, et kaasa aidata meeleolu loomisele ja tahte äratamisele õppustega kaasaskäivate raskuste võitmiseks. Me sõdurit ei mõjuta niivõrd pikad ja vaimustavad kõned, kui lühikesed, asjalikud ja õigel kohal öeldud sõnad. Eriti meil oleks soovitav, kõrgem ülem, kui ta tundi pealt tuleb kuulama teeks lühikese kokkuvõtte selle lõppedes. Rõhutaks neid üksikasju ja moraalseid omadusi, mis ühel või teisel juhul lahingus erilist tähtsust omavad. Oma autoriteediga kõrgemal ülemal on kergem mõjutada sõdurit kui nooremail ülemail. See ühtlasi näitab sõdurkonnale, et ohvitserkonnas on vaadete ühtlus, et kõik nad teotsevad sõduri kasvatamisel juhitud oma paremast tahtest ja mitte ainult kõrgemate ülemate kontrolli hirmul.* **Nõmmik, A.** 1934. Ohvitseri ülesanded sõdurite kasvatamisel: kuidas neid ülesandeid teostada lühikese sundusliku teenistuseaja juures, eriti meie oludes. Tallinn. (Kõrgemas Sõjakoolis kaitstud väitekiri; ERA 495–1–744. Lk 143–144.) [Edaspidi ***Nõmmik** 1934*]

[36] **Haber** 1932. Lk 217.

[37] *Ibid.* Lk 207.

[38] *Ibid.* Lk 184.

[39] *Ibid.* Lk 234–235.

[40] *Ibid*. Lk 199.

[41] *Ibid.* Lk 226.

Eestlasi Vabadussõjas – Kalevlaste Maleva võitlejaid

Siinkohal tuleb meenutada, et Vabadussõja käigus loodi ja organiseeriti sõjaväge n-ö käigupealt, kusjuures ohvitserkonnast omas 86% sõjaaegse ohvitseri ettevalmistust, mistõttu oli nende side rahvaga, millest nad ise pärinesid, väga värske ja vahetu.[42] 1919. a aprillis Eesti Vabariigi Sõjakooli avamisel esinedes rõhutas ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoner, et Eestis pole tegemist enam monarhistliku sõjaväega, vaid demokraatliku riigi rahvaväega, mille tugevus saab tugineda vastastikusele sõbralikkusele ja üksteisemõistmisele.[43] Siit tulenes ka nn rahvasõja õhustik (Vabadussõja vaim), kus ei pingutatud liigselt üle välise distsipliini nõuetega ning kujunes "demokraatlusel baseeruv distsipliin"[44].

Haberi töö vaatab aga eelkõige tulevikku ning autor seab oma ülesandeks uurida rahvuspsühholoogia rakendatavust sõjalises väljaõppes. Rahuaegsele sõjaväekorraldusele üleminekuga kaasnes aga paljuski hoopis teine rutiin, üleminek vastavaid eripärasid arvestavale mentaliteedile ei toimunud päevapealt. Veel 1933. a veebruaris oli kaitseminister kindralmajor Aleksander Tõnisson sunnitud pöörduma kõigi väeosade ja sõjaväeasutuste poole ringkirjaga, milles leiti, et sõdurite kohtlemine jätab kohati soovida. [45]

Ka Haber leiab oma töös selle aspekti olulise olevat, avaldades arvamust, et mida "lahedamates oludes" väljaõpe toimub, seda viljakam see on.[46] Lisaks Haberile teevad taolisi tähelepanekuid peamiselt isiklikele teenistuskogemustele tuginedes ka teised ohvitserid.[47]

---

[42] **Kasekamp, A.** 1929. Juhtide kasvatus ja väljaõpe sõjaväes möödunud sõdade, eriti Maailmasõja ja Vabadussõja kogemustel. Tallinn. Lk 72–73. (Kõrgemas Sõjakoolis kaitstud väitekiri, KVÜÕA õpperaamatukogu koopia)

[43] Maaliit, 23.04.1919.

[44] **Haber** 1932. Lk 200.

[45] */.../Ollakse mõnikord mitte küllalt viisakas, isegi jäme, tarvitatakse nende kohta valimata sõnu, ei arvestata kasarmu olukorraga harjumata noorte inimeste kehalise kandejõuga, pannakse juba esimestel teenistuspäivil liiga rasked nõudmised peale, minnakse spordiga, eriti jooksuga liialduseni. /.../ Sõdureid tuleb võtta kui sõpru, vendi, poegi ja neid käsitada heatahtlikkuse, hoole, viisakuse, sõbralikkuse ja armastusega. /.../ Ohvitserideks ja allohvitserideks ülendamisel lugeda kõlbulikkudeks ainult sääraseid, kelle iseloomu omadused kindlustavad inimliku ja sõbraliku ümberkäimise sõduritega. /.../* ERA 495–12–554. Lk 16–16p.

[46] **Haber** 1932. Lk 232.

[47] Leitnant August Nõmmik märgib oma väitekirjas järgmist.
Meie sõdur on tuntud suure kritiseerijana. Ta jälgib juhi iga vähematki sammu, eesmärgiga otsides neis vigu, seepärast meie ohvitser peab väga tähelepanelik ja ettevaatlik olema oma väljendusis. Ta peab võitma sõdurite usalduse viibimisega nende seas, huvi tundmisega nende

Kuperjanovi üksik-jalaväepataljoni ajateenijaid. 1930. aastate algus

Siin ongi võti Haberi töö mõistmiseks: see püüab leida vastust küsimusele, kuidas võimalikult efektiivselt saavutada hea sõjaväeline väljaõpe ning üksuste lahinguvõime, lähtudes seejuures olemasolevast "inimmaterjalist" ning sotsiaalsetest oludest, kust inimene pärit on. Lahendus olnuks Haberi arvates rahvusterviklus.

Haber ei eita olemuslikke erinevusi erinevate inimrühmade vahel – talupojad on aeglased, hooletud ja rahul *status quo*'ga, samas alluvad kergemini distsipliinile.[48] Linna väikekodanlus, vastupidi, peaks olema vabameelsem, samas peitub selles oht ebademokraatlike jõudude sünniks, sest linn tekitab ühiskonnakihtide eraldumist.[49] Tööliskonna esindajaid peab Haber sõduritena paremaiks kui maamehi, sest nad on aktiivsemad ja taiplikumad. Probleem on aga selles, et proletaarlased on propagandale kergemini allutatavad. Kuivõrd aga Eesti tulevane vaenlane peab eeskätt ideoloogilist sõda, soovitas Haber sõjaaja üksusi komplekteerida erinevatest rahvakihtidest pärineva sõdurkonnaga, et nende erinevused üksteist täiendaksid või tasakaalustaksid.

Haritlasi kahtlustab Haber küll patsifismis ning taunib vasakpoolse meelsuse levikut nende seas ("meie kool lõhub rahvuslikku tervikut, süvendades noortesse kosmopolitismi ideesid"[50]), kuid teisalt tunnistab, et "demokraatia tähendab õieti intelligentsi diktatuuri"[51]. Nii annab ta sellele ühiskonnakihile riigikaitse seisukohalt keskse positsiooni. Haritlaskond peaks osalema rahva moraalses ettevalmistamises sõjaks ning ohvitserkond oleks selles töös nende liitlaseks: "Ühiskonnakihististe liitmine ühise eesmärgi – Eesti riigi – eest võitlemiseks on meie rahva- ja kaitseväejuhtide esmatähtsaid ülesandeid".[52] Seega – kuigi töö originaaleksemplaris kohtame oponendi käsikirjas märkust "Marxi teooria. Iganenud plära. /.../"[53], ei seisa töös sisalduv ühiskonnakriitika marksismil, vaid

ülesannete vastu ja jutlemisega. Jutlemisel tuleb hoiduda puudutamast sõduri intiimelu – see võib tekitada piinlikkuse tunde. Kõneainet tuleb otsida käsilolevaist töist ja suunata kas tulevaste ülesannete, eelmiste lendude tegevuse, sõduri püüdeile, vaateile jne. püüdes selgitada seejuures tema meelsust ja iseloomuomadusi. Viimane on vajalik sõdurite teadlikuks käsitamiseks ja tarbekorral neist ülimate jõupingutuste väljapigistamiseks. **Nõmmik, A.** 1934. Lk 143–144.

48 **Haber** 1932. Lk 237–238.

49 *Ibid.* Lk 239.

50 *Ibid.* Lk 268.

51 *Ibid.* Lk 244.

52 *Ibid.* Lk 245.

53 Vt Lk 242–243.

on pigem seda eitav. Marksismil põhineva klassivõitluse alternatiiv olnuks rahvusterviklus – ühiskondlik visioon, mida hiljem (pärast Konstantin Pätsi riigipööret) kasutati tihti ka Eesti riigi ametlikus retoorikas.

Pärnumaa metsavendade grupi liikmeid 1941. a Suvesõja päevil

Kui Haber räägib sellest, et kaitseväes peaks sõduri kasvatamine põhinema sisemisel, mitte välisel distsipliinil, peab ta silmas rahvuslikku kasvatust ning eri ühiskonnakihtidest pärit kaitseväelaste ning ülemuste-alluvate tihedamat sidet: "Kui õnnestuks kõiki ühiskonnakihte rahvuslikuks tervikuks liita ja kõigis kihtides valitseks arusaamine omariikluse vajadusest, siis suudaks eesti rahvas moodustada tugeva kaitseväe."[54]

Klassivastuoludele tuginevale ühiskonnakäsitlusele vastandudes propageerib autor nn solidaristlikku maailmapilti, mis kujutab endast solidaarsuskontseptsiooni totalitaarset vormi. Selle ideeks on solidaarsus ühiskonnaliikmete vahel, mis ei tugine mitte majanduslikule toele (nagu sotsiaaldemokraatias), vaid ühiskonnaliikmete kinnistunud kohustustele terviku – so "ühiskondliku organismi" (olgu selleks siis riik või rahvus) – ees. Ohvitserkonnal ja sõjaväel oleks selle kontseptsiooni elluviimisel oluline tähtsus. Kaitseväe komplekteerimisel tuleb sel juhul silmas pidama, et rahva jõudu kasutataks võimalikult otstarbekohaselt ning et sisepoliitika stabiliseeruks.[55] Väljaõpe pidanuks kindlustama, et

[54] **Haber** 1932. Lk 291.
[55] *Ibid.* Lk 260.

"indiviidide vahel valitseks koostöötahe, et üksikindiviidid oleks teadlikud oma erikohustuste täitmise tähtsusest suure organismi tervikus"[56].

Sellest, kuidas kirjeldatud juhiste kontekstis täpsemalt toimida, võivad asjahuvilised lugeda kapten Haberi väitekirja teisest osast.

Kokkuvõte

Eestlastest piirikaitserügemendi sõdureid 1944. a kevadsuvel

Eelnevas pakuti välja üks võimalus kapten Mart Haberi väitekirja tõlgendamiseks, et anda aimu eesti toonasest sõjanduslikust mõttest üldises rahvuskultuuri kontekstis. Haberi töö puhul tuleb tunnistada, et autor võttis endale – vähemalt tollastele uurimismeetoditele tuginedes – õigupoolest täidetamatu ülesande: anda ülevaade eestlaste etnopsühholoogiast. Ometi on tema väitekirjal palju laiem kõlapind. Rahvuse defineerimise asemel panustab ta rahvuse kujundamise teemasse. Sellisel ülesandepüstitusel on oma müütiline põhjus (kunagi eksisteerinud kuldajastu, mida tasub tagasi igatseda), poliitiline taust (solidaarsusideoloogia tugev esiletõus sõdadevahelises Eestis) ning selles avaldub ka eesti rahvusmõttele igiomane väikerahva enesetunnetus.

[56] **Haber** 1932. Lk 267.

SUMMARIES

The Estonian Military Academy from 1921 to 1940

Andres Seene, M.A.,
Head of the Estonian National Defence College Museum

The Military Academy of the Republic of Estonia was established as a separate training unit – the General Staff Course Unit – on the 12th. September 1921. On the 1st. October 1923, the courses, together with the Military School and Non-Commissioned Officers School were incorporated into the Estonian Military Educational Institution (in Est. Sõjaväe Ühendatud Õppeasutused). Since then, the Chief of the General Staff Course was also the Commandant of the Estonian Military Educational Institution. The purpose of joining the different institutions providing military training was to put them under a unified authority and thereby ensure common objectives for the training process at all levels, and also to cut personnel and administrative costs of each training unit. On the 1st. August 1925, the General Staff Course Unit was named the Military Academy.

The mission of the Military Academy was first articulated in temporary statutes with the establishment of the General Staff Course Unit in 1921: to prepare officers for junior general staff officer posts and provide additional military training for commanders of military units. In addition, the course was designed to broaden the horizons of the participants in military matters, attract greater interest and devotion to the science of war and provide students with methods of scientific research in military subject areas. The mission of the Military Academy was set out for the second time, in the Law of the Military Academy approved by the Government of the Republic of Estonia in 1931. The law stipulates that officers are to be provided with military higher education, especially directed towards the formation and command of the armed forces, as well as to doing scientific research and implementing possible outcomes, in subject areas related to national defence. The overall aim of military higher education is to synthesize, develop and implement leadership and working methods (doctrine) among Estonian officers in fitting with the special Estonian situation. The ultimate aim of the military higher education is to provide all officers filling both wartime and peacetime posts of battalion commanders or above with a unified military higher education in the Military Academy. The study process was designed to prepare leaders with the ability to think and work independently. The rapid organisation of general staff officer courses in Estonia was made possible by the previous experiences of the War of Independence (1918–1920), and by the common view shared by senior military leaders in Estonia as to the rapid settlement of personnel issues (during the War of Independence, only seven Estonian officers with Russian general staff training participated in the formation and command of the Estonian armed forces). Therefore, by general consent, it was deemed absolutely necessary for a small nation to have well-prepared armed forces and highly qualified leaders in order to provide successful resistance against larger numbers of troops in wartime. The aspect that the military leaders had a common military training also contributed to this process, allowing the use of former teaching staff-officers of Russian academies living in

Estonia at that time. The rapid launch of military higher education in Estonia, in turn, made it possible to start the development of operational and tactical solutions fitting the local situation, taking into consideration previous war experiences. From the early 1920s onwards, the training of staff-officers in Estonia has been based on the principle that the officers received their higher education in their home country, and after that some of them have had the opportunity to have additional training in relevant educational institutions abroad, mostly in France. The pattern chosen by Estonia was based on the concept that officers should first get to know the situation and respective tactics in their home country and after that their knowledge could be supplemented by relevant information abroad, if appropiate. During this period, around twenty Estonian officers got their higher military training in military institutions of higher education abroad (most of them in France, some in Poland, Belgium and Germany). Based on mutual mobility, students were also exchanged with neighbouring countries like Finland and Latvia. In addition, during that period, two-way visits and study trips were arranged with military academy students in Finland, Latvia and Poland. In the 1930s, compared with other small countries in the region, the qualification of leaders with a higher military education in Estonia was considered to be advanced, and it never occurred to suspend the activities of the Academy.

The curricula of the Military Academy subdivided the 2-year study period into two courses. For those entering the academy with entrance tests, a 4-month period was added to the two years for writing their final papers. From the year 1938, the course was transformed into a 3-year course. Both academic years were in turn subdivided into summer and winter courses. The aim of the summer course was to teach practical skills and it included various practical tasks. The winter course, on the other hand was more encyclopedic-theoretical, involving more theoretical lectures in the classroom. In this respect, substantial changes were made during the study of the 3rd course (1926–27). The changes were introduced following the pattern of the French Military Higher School (École Supérieure de Guerre), and were initiated by officers who had studied there. The previous system based on repetition was replaced by a new system with greater emphasis on independent work. During the same time period, most of the teaching staff-officers of Russian origin or with training received in Russia – were replaced by younger Estonian personnel (graduates from the first courses of the Academy).

From the first years of its existence, limits were imposed on the study process in the Academy by the use of temporary teaching staff. In 1922, the permanent post of a professor was created in the Military Academy, yet in 1927 this post was eliminated from the structure of the academy. The positions of permanent lecturers were established as late as in the academic year of 1936–37. However, the number of permanent posts for teaching staff also remained relatively small afterwards. Military subjects, especially tactical subjects, were taught both by permanent teaching staff and by inspectors of the branches of the armed forces, chiefs of military districts and other specialists. Civilian subjects were also taught by several Tartu University professors.

The subjects taught were subdivided into the principal groups (tactics, strategy, staff procedures and war history) and supporting groups (communications, war gas, fortification, naval warfare, special services, military topography, political history, constitutional law, international law, criminal law applicable to armed conflict, economy, statistics, military psychology, sociology, meteorology and languages:

Estonian, German, French, English and Russian), as was stipulated in the Law of the Military Academy of 1931.

In the war economics specialty opened in the Military Academy in the year 1934, the volume of tactical subjects was smaller than in leadership and staff procedures specialties, or rather a more specific approach was adopted. As an example, subjects like logistic support in wartime (supply tactics) and administration of the defence forces were included in the curriculum. Also, in the specialty of economics, the volume of military subjects was smaller, and instead subjects like chemistry, food, leather, wood and metal technologies, breadbaking, soapmaking, as well as catering for soldiers, commercial law, civil law, labour law, agriculture, economic geography and accounting were taught. The study process in the Military Academy was arranged so that about 70% of all subjects in the curriculum were common for both study branches and 30% of the subjects were taught separately to both specialty groups.

Considering the teaching methods employed, different practical or theoretical independent (written) assignments were most widely used. An important part of the study process was also field trips and excursions focused on diverse tactics, military topography and military history issues.

The study process was completed by the writing and defence of a final paper. Writing the final paper was compulsory for those who passed entrance tests to get to the Academy, while for those who were seconded there, the final paper was optional. The papers on military topics had both theoretical and practical parts. The practical part of the paper addressed the applicability of the theoretical approaches presented in relevant research outcomes to given (Estonian). In historical topics, a review of the main outcomes related to the art of war was required in addition to the scientific research of a specific subject area. The final papers by the Military Academy graduates that have come down to us are an important source of information for exploring military doctrine and its developments in the Independent Estonian Republic.

During the period from 1921 to 1940, officers graduated from the Academy in the leadership and staff procedures specialty in nine year groups, and in the war economy specialty in two year groups. A total of 232 officers graduated, among them 3 officers from the Finnish and 3 officers from the Latvian Defence Forces.

Each year of graduation, there were some experienced officers seconded to the Academy and junior officers who had passed the entrance tests, except in the case of the last, 9th course (1938–40) – all the officers admitted to that course had taken the entrance tests. From the 6th course onwards (in 1931), those officers who were seconded to the Academy also had to take entrance tests. The experienced officers seconded to the Academy made up from one sixth to more than half of all students. In the 1930s, on average, there were three candidates per one student place. During that period of time, about 70% of all graduates of the Academy were those who had entered through entrance tests, while the rest of the graduates were senior officers.

Based on current knowledge, out of the 226 officers who graduated from the Academy (not considering the three Finnish and three Latvian officers), 106 officers (47% of all officers) had received some sort of military training before entering the Academy in other institutions of military education in Estonia (Military School, Military Technical School). More than half (60%) of the students who took entrance tests were the graduates of other military schools throughout Estonia. The rest of the students were the graduates of different military schools in Russia, however, the

majority of them had been to the ensign courses during World War I (i.e. received short-term wartime officer training), followed by peacetime training offered by the Estonian Military School and after that by the one-year in-service officer training courses designed for officers in active service organised by the Estonian Military Educational Institution.

By the time of Estonia's occupation in 1940, there were at least 210 officers – graduates of the Estonian Military Academy in active service, and as many as 50 of them were killed by the Soviet authorities, mostly during the period from 1941 to 1942 in the territories of Estonia or the Soviet Union. Several Estonian officers – graduates of the Academy were killed and repressed by the Soviet authorities also after the second occupation of Estonia by the Soviet Union (1944). Another 50 graduates of the Academy perished in concentration camps in the Soviet Union. Consequently, around 100 graduates of the Academy (i.e. 47% of all graduates in the active service as of the year 1940) can be regarded as direct victims of the Soviet authorities. Although in 1940, the majority of the Academy graduates who were in the service that time were incorporated in the Red Army (the 22nd Rifle Corps), by the year 1944, there were only 30 of them left in the active service in the Red Army (i.e. 14% of all graduates in the active service as of the year 1940). At least 65 graduates of the Academy were members of diverse German military and police units and services formed in Estonia (in all 30% of the Academy graduates who were in the active service in the year 1940). Most of them had fled the Red Army in 1941 or were taken prisoners by the Germans.

The two Finnish officers who graduated from the Academy served in 1944, one as a regiment commander and the other as a battalion commander of the Infantry Regiment 200 (JR 200), a unit in the Finnish Army made up mostly of Estonian volunteers.

About ten graduates of the Estonian Military Academy were killed in combat in World War II. Some officers-graduates also died during evacuation or of combat-related incidents.

The training and education of military personnel is a long process. According to some estimates, the period of time needed for preparing a competent officer-leader is about 25 years. The Estonian Republic had almost sufficient time to prepare the officers, however, in losing its national independence or as a result of the turmoil that followed, the nation's military was also destroyed.

Mart Haber (1897–1948)

Mart Haber was born in Harjumaa County in 1897. He studied pedagogical subjects, however, World War I interrupted his studies. In 1916, he joined the Russian military service. In the year 1917, he received the training of a wartime officer and the lowest officer rank (ensign) in the Oranienbaum Ensign School. Yet he did not participate in combat operations as member of the Russian army. That same year, he was assigned as a junior officer to the Estonian national military unit (1st Estonian Regiment), formed with the permission of the Russian Temporary Government, where he served until the spring of 1918. With the German occupation in Estonia, Ensign Haber was released from military service, and he participated as a junior officer assigned to the 6th infantry regiment and was wounded in combat in the War

of Independence (1918–1920) between Estonia and the Soviet Russia. From the year 1920, he continued his service in the same unit as a peacetime platoon leader (second lieutenant) in the Estonian army. In 1921, M. Haber completed the in-service officer training course for wartime officers. From the year 1924, he was assigned to Non-Commissioned Officers School of the Estonian Military Educational Institution and posted as a platoon leader of the rifle company training battalion. In 1929, he was promoted as the commander of the training company. In 1929, being a Captain, he entered the Military Academy and studied there until 1931. In 1932, he completed his studies with the defence of the final paper "Estonians as Soldiers. Conclusions for the Staffing, Training and Command of the Defence Forces". The paper received a good grade by the opponents, however, the presentation of the thesis was marked as "insufficient", and so the final grade for the thesis was ""sufficient". Then Capt. Haber served in the General Staff of the Defence Forces and was responsible for the organisation of teaching the subject of national defence in school. From the year 1934, M. Haber worked in the Ministry of Education as an adviser on national defence education (from the year 1940, he had the Estonianized name Kaerma). In 1933, he was promoted to Major and in 1940 to Lieutenant Colonel. In 1941, M. Kaerma managed to avoid the repressions carried out by the Soviet authorities. In 1941, he participated in the work of the Estonian Government People's Educational Agency formed during the German occupation in Estonia. With the mobilisation carried out by the German military in 1944, seven border defence regiments were formed in the Estonian territory. Based on support from Estonian national political districts and the need to avoid another Soviet occupation, mobilisation brought together more men than expected. Colonel M. Kaerma became Commander of the 3rd Border Defence Regiment. After the dissolution of the front followed by the invasion of the Soviet troops to Estonia, M. Haber hid himself in the forest near to his home farm, and somewhat later he committed suicide.

The present volume of the Proceedings includes the Military Academy final paper by Captain M. Haber as an example of a final paper of that time. As was set out in the guidelines for final papers, the paper consists of two parts, theory and practical parts. The approach of the theoretical part is historic-chronological in which the author provides the written records of Estonians as combatants from the most ancient written records to the War of Independence (1918–1920), as well as of the following peacetime period. The examples presented aim to give a broad picture and, as the author puts it, he intends to go deep within the spiritual structure of Estonians and thereby to portray the psychological world of Estonians. Based on the first part of the work, the second part of the dissertation points out some practical suggestions as to the staffing, training and command of Estonian soldiers. Considering the outcome of the general tendencies, nuances and problems related to the nation's physical and mental health, the paper comes up with diverse solutions related to command and training issues. This volume of the Proceedings also includes a summary of the dissertation in English.

C o n s p e c t u s

ESTONIANS AS SOLDIERS

CONCLUSIONS FOR THE STAFFING, TRAINING AND COMMAND OF THE DEFENCE FORCES

M. Haber
Captain

Tallinn, 1932

P A R T O N E

ESTONIANS AS COMBATANTS, AS OBSERVED FROM AN HISTORIC PERSPECTIVE. SOCIAL STRATIFICATION OF THE ESTONIAN PEOPLE AS THE BASIS FOR STAFFING THE DEFENCE FORCES; GENERAL CHARACTERISATION OF ESTONIANS

Chapter 1

MILITARY CULTURE OF ANCIENT ESTONIANS

According to the opinion of historians and archaeologists, Estonians had reached the shores of the Baltic Sea and settled permanently in this area either during the era of the birth of Christ or, at the latest, during the 3rd to 7th century A.D.

At the end of the independent era, the development of life in ancient Estonia had brought along the organisation of some individual counties which formed self-sufficient integrities of authority. Separately functioning counties frequently formed into unions for the fulfilment of certain tasks; the unions were not of a persistent nature. In general, the process of amalgamation, towards national integrity, was ever continuing.

Likewise, regarding the order of governance, there were elaborate institutions of village, parish and county elders, whose rights were limited with "the houses", i.e. the general meetings of the people. The elders were the organisers of social life in relevant regions and, simultaneously, also the military leaders during war raids.

Democratic and decentralised order of people's governance had been well rooted in ancient Estonia, different from the feudal system of the nearby large nations. Decentralised order did not enable the expedient utilisation of military forces for the protection of the territory, thus, the focus for the battle remained the responsibility of single and individual counties.

Military forces in ancient Estonia comprised all men, capable of carrying a weapon who were formed into military squads, under the supervision of the elders of the relevant region, which were consolidated into the troops (Est. *malev*) of different counties. The *malev* comprised infantry and cavalrymen. In addition to land forces, Saare county and other coastal counties also had their fleet which was divided into squadrons (8–10 vessels) with the ship crew being in charge.

The assault weapons used by the land forces were as follows: javelins, swords, axes, clubs, scythes and fish-forks; trebuchets, bows, slings and, finally, also crossbows were utilised as casting weapons. Shields were used as defence gear. Besiege towers, "fire wheels" and "fire carts" were used in fortress battles. The navy also used fire rafts, in addition to the weapons utilised by the land forces. Port mouths and naval routes were closed by way of sinking wooden boxes and old boats.

Regarding military training, the ancient Estonians were at the same level as their neighbours. They carried out their training in a patriotic school where the fathers and elder brothers of the young men taught them how to handle weapons. Exercises were carried out during special festive occasions, under the supervision of the elders of the relevant regions.

Ancient wars in the Baltic countries, up until the coming of the Germans, tended to be raids and punitive expeditions and were not aiming at aggressive goals. After the Germans had entered the Baltics, the war became of an explicitly political nature, dictating a definite goal for the strategy of the ancient Estonians – to conquer Riga. The offensive strategy, prevalent up until 1216/17, was based on wide-range cooperation with the Lithuanians, Russians and Livs, whereas attempts were made, by way of concentric attacks on a wide front, to destroy the *place d'armes* of Riga. In 1217, there was a breakthrough. The political goal – to conquer Riga – remained constant. However, the strategy was now to achieve the goal by destroying the forces of the enemy.

Strategic defence of the land was based on hill-forts as support points and the active operation of the field troops. The nearby people found shelter in the hill-forts until the army became consolidated to provide counter-attacks. Due to the new ways of warfare, introduced by the Germans, the active defence of the hill-forts actually became a passive stronghold war where Estonians demonstrated extraordinary toughness. In the naval war, prevalence was given to the "hijacking war" and raid expeditions to the Scandinavian shores.

Tactically, it was the manoeuvre that dominated, rather than the combat. The fighting took place in infantry lines. For an open battle, the *malev* troops lined into a frontline, whereas prior to the start of the battle, a certain stock was separated, located behind the centre of the troops and was lined into a cavalier line. The battle started with the throwing of casting weapons, followed by hand combat accompanied by extremely noisy war cries and "rattling" the weapons. Attempts were made to force the hill-forts to surrender, with the help of fire and smoke, and also with the "shower of stones" by trebuchets, as the fight, when defending against these weapons, mainly developed behind the stockade; in addition, dashes were being undertaken to rush out of the hill-fort, with an aim to destroy the besieging army.

In naval battles, attempts were made to seize the ships of the enemy; if this was impossible, their own vessels were tied together by two and the enemy was allowed to float in-between their own defending ships, this was followed by boarding.

Ancient Estonians were willing to fight; in the battles, they demonstrated valour and bravery which was particularly evident in the defence of hill-forts. Even the ancient Estonians were vindictive and revengeful, however, at the same time honest and kept their word. The fighting potential becomes more and more intense as the Estonians find out about the aggressiveness of the Germans.

Love for freedom, emerging national feelings and the faith in their ancestors – these were the thrusting forces that propelled ancient Estonians to bloody battles, during the course of 20 years.

Decentralised democratic order did not favour the creation of an appropriate defence organisation, therefore, the *malevs* and hill-forts of individual counties were frequently forced to fight with overwhelming forces. The duels of individual counties weakened the forces of Estonians and finally, the land is forced to surrender (1227) to the foreign power.

The strength of Estonians was broken, however, their spirit did not bend in front of those who had defeated them.

Chapter 2

ESTONIANS AS COMBATANTS DURING THE RULE OF FOREIGN NATIONS 1227–1918

Since 1227, for nearly 700 years, the determination of the destiny of the Estonian nation has been at the discretion of other nations. From the point of view of researching Estonians as combatants, there are eras, of great significance and of more substantial rupture that provide our history with a specific character, according to which the history of Estonia can be divided into 3 periods, as follows:

1) The rule of the Teutonic Order 1227–1560.
2) The Swedish period 1561–1721. (Actually, the rule of Russians in Estonia commenced in 1710)
3) The Russian time 1721–1918.

Following the surrender of Estonia, the new master began to reinforce its authority. Bishops and Order men dared to live among Estonians only in fortified castles; even churches were built according to a similar style so that they could be used as shelters in case of war with Estonians. Hence the conclusion that the new authority highly appreciated the fighting capacity of Estonians; their will to fight had become apparent during the 20-year-long war.

At the beginning of the rule of the Order, up until 1260, Estonians were in a contractual situation with the Germans, assuming obligations to provide military assistance to the Germans which actually did happen in the occasion of several war raids. In the battle at Durben, Estonians decisively refused to go to war in the interest of the Germans and, upon the initiative of the islanders, rose in a new fight for freedom, however, as early as during the next year, the islanders were once again suppressed under the iron authority of the crusaders, in a desperate battle, and this was generally the beginning of the forced era. In 1343, there is another outbreak of new, powerful fight for freedom, however, this attempt for pushing out the foreign forces was again unsuccessful and ended with a tragic destruction of Estonians, the rest were put into slavery.

The Estonians' will to fight was strong, their activity was a threat for Germans; the foreign power, in order to secure its position, had to act in a radical manner, undertaking a savage execution of Estonians, with the help of which they endeavoured to break the fighting will and the heroic spirit of Estonians.

The era up until 1343 endlessly demanded new forces from the Brethren of the Sword, the Teutonic Order, vassals and, finally, also the ancillary forces from

Prussia. It took nearly a century and a half to suppress the fighting will of Estonians. This provides us with an understanding regarding the resistance, firmness of mind and fighting capacity of Estonians, and we can also see their eagerness to fight which took a number of the best Estonian men too early into their grave, in the fight for mental goals and social benefits.

The Swedish period

At the beginning of this period, Estonians were looking forward that the new authority would improve their difficult situation and enforce human rights. Inspired by such hopes, lots of Estonians voluntarily joined the Swedish army and others, formed as small guerrilla units, took active part in the fight, serving the interests of the Swedes, showing specific courage and bravery, so that Estonians were referred to as "Hannibals". Later, seeing that the new power was not capable or not willing to enhance their situation, Estonians became passive conscripts in the regular Swedish army, thus totally losing their activity in battles and revealing obvious tendencies to desert.

The Russian time

At the beginning of the period, Estonians were recruited in the composition of the Russian army, and later, as conscripts. As a result of becoming the subjects of the Russian Empire, the situation of Estonians became much more difficult than during the Swedish rule, due to the special privileges granted to the lords of the manors. There were local outbreaks of rebellions against the manor-owners, however, they were severely suppressed with the help of bayonets. Estonians regarded Russian soldiers as the ones who protected the interests of the manor-owners and therefore, Estonians considered that a military service in the Russian army totally contradicted their own interests and thus they tried to evade this at any cost. A lot of criminals were taken into the Russian army, and as our rural municipalities and also the manor-owners wanted to get rid of the criminally intended people, such men were usually determined to become conscripts, resulting in the opinion that only criminals served in the army. Such a psychological moment in the mindset of people totally decayed the morale of the conscripts.

Estonians did not have any idea-based principles to serve in the Russian army, and the difficult service far away from homeland, among other nations, inevitably evoked tendencies to evade military service and did not favour the development of military characteristics in Estonians. Finally, the Revolution totally destroyed the morale of the army.

The Russian time did not provide any results with regard to military training and the development of military properties in Estonians, instead, this period was the time when Estonian increasingly wanted to evade the direct duties of military service.

When trying to characterise Estonians as combatants, during the era of surrendering to the foreign power, and using a curve for this purpose, we can see that up until 1343, the line would be at the same level as during the end of the independence period, with slight inclinations, however, since then, there is a general and consistent decline, finally ending in the negative side of the chart by the end of the era.

Chapter 3

ESTONIANS AS COMBATANTS DURING THE WAR OF INDEPENDENCE AND AS SOLDIERS DURING THE PEACE-TIME TRAINING

At the beginning of the War of Independence, the population was, in general, passive and inert with regard to the currently developing events. The majority of the Estonian people had no faith in their strength. The population was tired of the events of World War I, demoralised in the whirlwind of the Russian revolution and mentally oppressed during the occupation period, therefore, there was no necessary spiritual interest towards the new events. However, the more active part of the leaders of the nation, together with military commanders began to energetically organise combat cohorts and commenced with the heroic fight for independence and the crowds, finally pushed to move, went along with this.

During the War of Independence, the foundation for the army had to be established on the battlefield, whereas the military organisation and personnel, around which to consolidate the mobilised, was totally nonexistent. The army had to be created on the battlefield. The men drawn together by way of mobilisation were initially consolidated into one division, in addition to which volunteers were formed into special units, upon the initiative of local leaders, which later evolved into military spearhead components.

At the beginning of the war, the mood of the men, drawn together by mobilisation, was fluctuating and, in general, pessimistic. Young and small-staffed military units were incapable and outnumbered to resist the enemy and they withdrew without any resistance. There were numerous occasions of desertion, non-fulfilling of orders and other revelations of disorganisation, and even armed resistance. However, when seeing the destruction caused by Bolshevik raid units and their savage massacres, people pulled their strength together. As a result of consistent awareness activities, the zest for life emerged in people, dictating the need to independently determine their destiny and be the masters of themselves. Following the arrival of foreign aid, the decisive attack commenced and soon the enemy was pushed out of the ethnographic boundaries.

The War of Independence proved the combat capacity and will of Estonians, providing abundant heroes who, with their self-defying fighting fervour, became the backbone and cement of single military units, thus resolutely shaping the underlying spirit of military units.

Troops of volunteers, comprising the intelligentsia and heroes who were willing to experience the thrill of battle and who were also better armed, became the striking units in our struggle for independence, and the enemy was always destroyed as a result of the ferocity of their attacks.

Our average soldier was a mediocre fighter (still, stronger than the communist Russians); he surrendered easily to the effects of fire and unexpectedness, however, easily regained his self-control, but he was not capable of showing heroism similarly to the volunteer troops. In the War of Independence, our soldiers fought the battle of political independence which, according to their opinion, meant the protection of ethnographical borders. When foraying far into Russia, the aim of the fight was no longer clear for the large masses of soldiers; there was overt grousing which deteriorated the capabilities of the military units. The fight against Landeswehr, the

historic enemy, commenced with great enthusiasm and it could be defeated in a foreign territory.

Estonian soldiers solely acknowledged internal discipline based on the reciprocal trust between the commanders and subordinates, whereas the external forms of revealing discipline (by way of using the greeting gesture) were non-acceptable for them.

In general, an Estonian as a combatant, within the mass, was relatively mediocre during the War of Independence. The main actors in the battles were single individual heroes who, with their self-sacrifice and resistance force, were those pillars around whom the masses spiritually consolidated. The War of Independence was the victory of heroes to which the masses contributed; it was the merit of commanders who had sufficient mental strength and willpower to overcome critical moments.

Regarding the training during peace-time, it is possible to state that it was consistently successful, evidencing willingness to work and allowing us to suppose that our soldiers obtained necessary military training during the 1-year-long service. Less success was achieved in the subjects that pre-necessitated speed and rapid understanding. Manoeuvres have proved our soldiers' endurance during long-range route marches and have also shown that close range offensive operations, with speedy sequential runs, are difficult for our soldiers.

Regarding morbidity, our soldiers are easily affected by weather-related influence, which means that special attention has to be paid to the organisation of equipment gear.

Soldiers do yield to military order, however, they allow certain rights to themselves (unauthorised departure). They do not forget the injustice done to them and frequently, when taken out of balance, they lose self-control, harshly demanding that they should be honoured – in numerous occasions, this has caused conflicts between the persons in superior-subordinate relationships.

Chapter 4

SOCIAL STRATIFICATION OF THE ESTONIAN PEOPLE AND THEIR GENERAL CHARACTERISTICS

At the end of the 18th century, the Estonian people were split into 4 "ranks", namely: farm-owners, farm-hands, manor servants and yeomen. According to the laws of 1816 and 1819, liberating the peasantry, the Estonian people were altered into a uniform proletarian mass. During the second half of the 19th century, a new differentiation commenced. Along with the emergence of the 1905 socialist flow in Estonia, the organisation of different "classes" evolved on the basis of ideological convictions. The majority, 2/3 of the population were more or less economically secure, providing a stable basis for the organisation of social life.

The current Estonian people could socially be divided as follows:

1) farmers-landowners,
2) petit bourgeoisie in towns,
3) large-scale entrepreneurs-bankers,
4) workers and
5) intellectuals.

Peasants form the majority layer of the Estonian people and, being so numerous, create a solid basis for the organisation of national life and provide a stable element for staffing the defence forces. Regarding the purely military issues, peasants are less active than the other stratifications of the population.

Petit bourgeoisie in towns has mainly emerged as a result of the migration of the more active element from rural areas. They are more pampered and demanding, however, more entrepreneurial, and due to this nature, they become more active figures in the war and tend to commit heroic deeds, more easily than the peasants.

Large-scale entrepreneurs-bankers are currently still in the state of development. Due to their way of thinking, concentrated on specific interests, and the correspondingly evolved mindset, it cannot be expected that the members of this class would become good fighters.

Workers, regarding their nature, are a restless and ever searching element; they yearn for power and always play leading roles in disturbancies. They are used to fighting and they are not discouraged by defeats. In the war, this class becomes an active-heroic element, however, it is less stable and easily subjects to propaganda.

Intellectuals are the ones who lead the people during peace-time; they become our leadership during war-time. Intellectuals with bourgeoisie tendencies are modest, more delved into themselves; the ones with socialist inclination are, on the contrary, eccentric, moody and form the more active part of our intellectuals.

If we manage to successfully amalgamate all the stratifications of society into one national integrity and the understanding, of the necessity of independent statehood, is prevalent among all the layers, the Estonian nation could provide strong defence forces.

Natural birth rate of our nation is very small. In comparison with other European countries, we are in the last but one position, which paralyses the military potential of the nation.

Age-wise composition of the people currently favours the staffing of the defence forces, however, the relevant future trend refers to general deterioration.

Health-related situation of the people can be considered satisfactory, however, at the same time, it is necessary to underline that tuberculosis, mental illnesses, suicides, respiratory and cardiovascular diseases consistently decrease the number of citizens eligible for serving in the defence forces.

Educational situation of the people is generally good, thus creating a favourable basis for staffing the defence forces with leadership, enabling a wide variety for selection.

The morale of people stands on a thin foundation. There are particularly abundant violations and crimes against social and public order, indicating that Estonians are unbending towards regulating rules and orders.

According to the current acknowledged opinion, Estonians are considered to be members of the Finno-Ugric family. Recently, statements have been published that Estonians on the shores of the Baltic Sea actually represent a specific type "formed on the basis of the Eastern-Baltic race, mainly by way of crossbreed of the Northern, Dalian and the Alpine features".

It is clear that Estonians are actually not a pure race. Due to crossbreeding and close living with other races, the main characteristics of Estonians have altered in the course of time. In general, Estonians intrinsically have a materialistic nature, revealing itself in the following:

1) Conservatism. Obstinacy and stubbornness are one of the strongest manifestations of the feature.
2) Selfish egoism, the side effects of which are enviousness, whining and lack of concord.
3) Tenaciousness or stamina which enhances the will to fight and endurance.
4) Practical being; during the course of times, this feature has brought flexibility into the characteristics of Estonians, however, frequently, it has evolved into servility.

Strong materialistic inclination in the character has resulted in the lack of genteelness in the soul of Estonians, recently this has been accompanied by indifference.

As an outcome of spiritual sparseness, national feelings are not well rooted in Estonians and are mainly revealed verbally.

Estonians demand matter-of-factness and justice. They are known as bearing a grudge and thinking of how to revenge the injustice done to them.

Estonians are people of the mind rather than feelings, therefore, they are apt to independent activities.

Strongly established individualism creates serious obstacles for cooperation between the people; in military matters, this is not at all insignificant.

Considering all the above-mentioned, we can state that Estonian people have experienced numerous moments of upheaval that have, either directly or indirectly, affected the evolvement of the characteristics and mindset of Estonians. As a result of living closely together with other nations and crossbreeding with other races, Estonians have lost a lot of positive features in their main characteristics, and have attributed a number of negative shades.

During the era of surrendering to foreign nations, Estonians have lost a lot of their military virtues. The will to fight, intrinsic of ancient Estonians, is constantly decreasing; foreign powers have attempted to destroy this with drastic measures. The 700-years-long pressure period during which a series of ever so unsuccessful attempts were made to regain the abolished rights had to leave a feeling of powerlessness in the souls of people for an independent fight for freedom. Thus, it is understandable that the people were withdrawn at the beginning of the War of Independence.

Estonian people have always been ready to fight for their freedom; in these fights there was always perseverance and will to fight. During the War of Independence, the people of Estonia provided from among themselves a number of heroes and heroic figures who formed the founding base on which the masses could rely during critical moments.

Estonian people have a uniform past, a similar historic tradition. The stratifications of the nation have social differences which decrease the mutual acuity within the people and facilitate the amalgamation of the nation into one whole, by way of a military organisation with an aim to serve the Estonian nationality.

PART TWO

CONCLUSIONS FOR STAFFING, TRAINING AND LEADERSHIP OF THE DEFENCE FORCES

CONCLUSIONS FOR STAFFING THE DEFENCE FORCES

The smaller a nation the more prepared it has to be to make efforts to exist as an independent integrated statehood. We have to have the courage to utilise all our strength for military purposes; we have to start organising our defence forces according to the principle of an "armed nation". The people can make bigger efforts in case of general conscription which would remain to be the only way to staff our military forces.

The following principles have to be adhered to when providing the staffing with soldiers:

1) The defence forces have to be staffed pursuant to territorial principles, with the peasants and the workers in rural farmsteads, within the current administrative districts of defence forces (staffing regions), excluding the Pechory district of defence forces.

2) According to the principle of exterritoriality, proportionality has to be guaranteed in all districts of defence forces, when staffing the military units with:

d) the proletariat layer of industrial workers in cities, towns and rural industrial centres;
e) the layers of petit bourgeoisie and large-scale entrepreneurs and intellectuals;
f) ethnic minorities (Russians).

3) Different branches of the army have to be staffed with the citizens of all social layers, following the principle of proportionality, whereas the physically and morally stronger element has to be appointed to the infantry which is the main branch of the armed forces.

4) Ethnic minorities should be used for staffing the services and military units where their insufficient knowledge of the official language enables using them in the service.

5) Upon staffing, and aiming at the facilitation of peace-time training and more expedient use of men during war-time, the men with relevant specific knowledge have to be appointed to the services and military units which are in close association with their profession. When staffing with commanding officers, primary attention has to be paid to military capabilities of the selected person and his moral values as a commander, and particularly, a medium-level commander has to be the invigorating soul of the team, the carrier of difficulties in the battle. Upon the staffing with the leadership, the following principles have to be adhered to:

1) The person to be trained to become a leader has to be a convinced nationalist, a citizen with a great sense of duty and thorough patriotism.
2) Upon the selection of the candidates for leadership, psycho-technical studies have to be implemented in order to determine the military value of the selected candidate.
3) According to the first two principles, the leaders have to be selected from among all social layers, whereas in the case of equal military values, preference has to be given to the candidates with "social weight".

CONCLUSION FOR THE EDUCATION AND TRAINING OF THE DEFENCE FORCES

Currently, the issue regarding military training is closely connected with the general education-related problems of citizens; these two issues in the military training of citizens form an integral whole. Together, education and training enable the perfect and harmonic development of an individual's moral, intellectual and physical strength.

Everywhere, in parallel with training, a lot of attention has been paid to moral education. At the present day, the field manuals of all countries underline the moral value of combatants. In our case, the Internal Regulations set education as a priority.

The short-term length of current service does not enable the provision of education solely in the defence forces and instead, this is primarily provided by families, schools and society, by way of a number of different organisations.

Education in the family depends of the convictions and viewpoints of the parents; it is not possible for a central state organisation to directly affect this.

Education in schools is the founder of a young citizen's worldview and thus, the state has to check school activities in order to avoid the emergence of tendencies detrimental for national integrity. Our schools have a loyal attitude towards the introduction of national ideals and make attempts to educate general human beings and the latter standpoint has to be reviewed.

With the help of education, it is necessary to deepen the strong feelings in people, whereas the priority should be given to ethnic national feelings as the basis of our independent statehood. A nation with well-developed national feeling forms a mental whole which is capable of extinguishing alien ideas. In parallel with the feeling of nationalism, it is necessary to develop patriotism and the sense of duty. From a military standpoint, the training of the will to fight is of particular significance and can be implemented by way of reviving hero worship.

As our general education of citizens stands on a flimsy surface, the defence forces have to evolve into a patriotic school where common goals and views are being shaped and where citizens from different layers are being amalgamated into a common national family.

Upon the military education of soldiers, it is necessary to develop nationalistic spirit and deepen the senses of duty and discipline.

The aim regarding the education of leaders has to be the development of the properties needed in combat. We have to instil into our leaders that they are the carriers of combat difficulties and a moral support for our soldiers in battle. It is necessary to develop a firm character in leaders, courage to take responsibility and to demand from them to justly treat their subordinates.

The success of military training depends on the system and method which, in main issues, have to be adapted to the properties of the character of the persons to be trained. A strong materialistic inclination and the dominance of individualistic mind in the character of Estonians pre-necessitates a well-calculated educational system and training methods adapted to the individual properties. Regarding the training of Estonians, mechanical drill does not provide the results that can be achieved by way of a conscious way of training. With regard to training methods, maximum results could be obtained as a result of the so-called work method.

It is necessary to simplify the training in firing, using the combat requirements as the basis.

Aiming at rationalising the training, it is recommended to guarantee a definite division of labour between the officers and non-commissioned officers, according to the following principle:

1) The officer organises and commands the exercises whereas the non-commissioned officer is the actual implementer of the exercise.
2) The subjects, where the theoretical part is of dominant importance, have to be personally taught by the officer.

CONCLUSIONS FOR THE COMMAND OF THE DEFENCE FORCES

In order to command the military forces, it is necessary to have a leadership apparatus that resembles a pyramid the stem of which comprises the commanders of the lower level, and higher commanders are at the gradually ascending level, consolidating into the peak of the pyramid which is actually the highest power of the state. Military leadership demands autocratic order where the relationships between the commanders of different levels are regulated by definite subordination relationships.

Definition of leadership is very broad. Technically it is possible to differentiate leadership as follows: 1) political-strategic, 2) operational and 3) tactical.

Political-strategic leadership, when transcending our material strength and deeply rooted non-aggressiveness in the people, can only be considered in the case of a political defence war, and we have to draw all our attention to the maintenance of the immunity of our state.

Operational leadership is actually a question of a well-established system and method. Our system of operational leadership has to be established on the dominance of the commander, whereas:

1) Between the commander and the staff, there has to be benevolent cooperation which pre-necessitates successful leadership in the present day combat operations.
2) The basis for the cooperation is the commander's final decision the realisation of which is fully to be the responsibility of the staff.
3) The commander is to decide the principal questions whereas the details of fulfilling thereof have to remain the liability of the staff.
4) The commander has to find time to go to the forward line and encourage the men where the combat difficulties are most sizeable.
5) The commander, by way of frequently talking to his soldiers may delve more deeply into their problems, and with his authority, he can affect the frame of mind of the soldiers and increase the combat capacity of military units.

With regard to tactical leadership, it is necessary to underline the importance of personal example.

Our commanders have to remember that their closeness to our soldiers is a great moral support for the latter: they feel spiritual relief when a senior commander has told them some encouraging words. On the other hand, the commanders, when being in close contact with the soldiers, obtain a true impression of the frame of mind of the soldiers and become aware of the actual situation in the military unit; in leadership practice, this enables to properly estimate one of the elements – that of the situation of our capabilities.

9789985951361